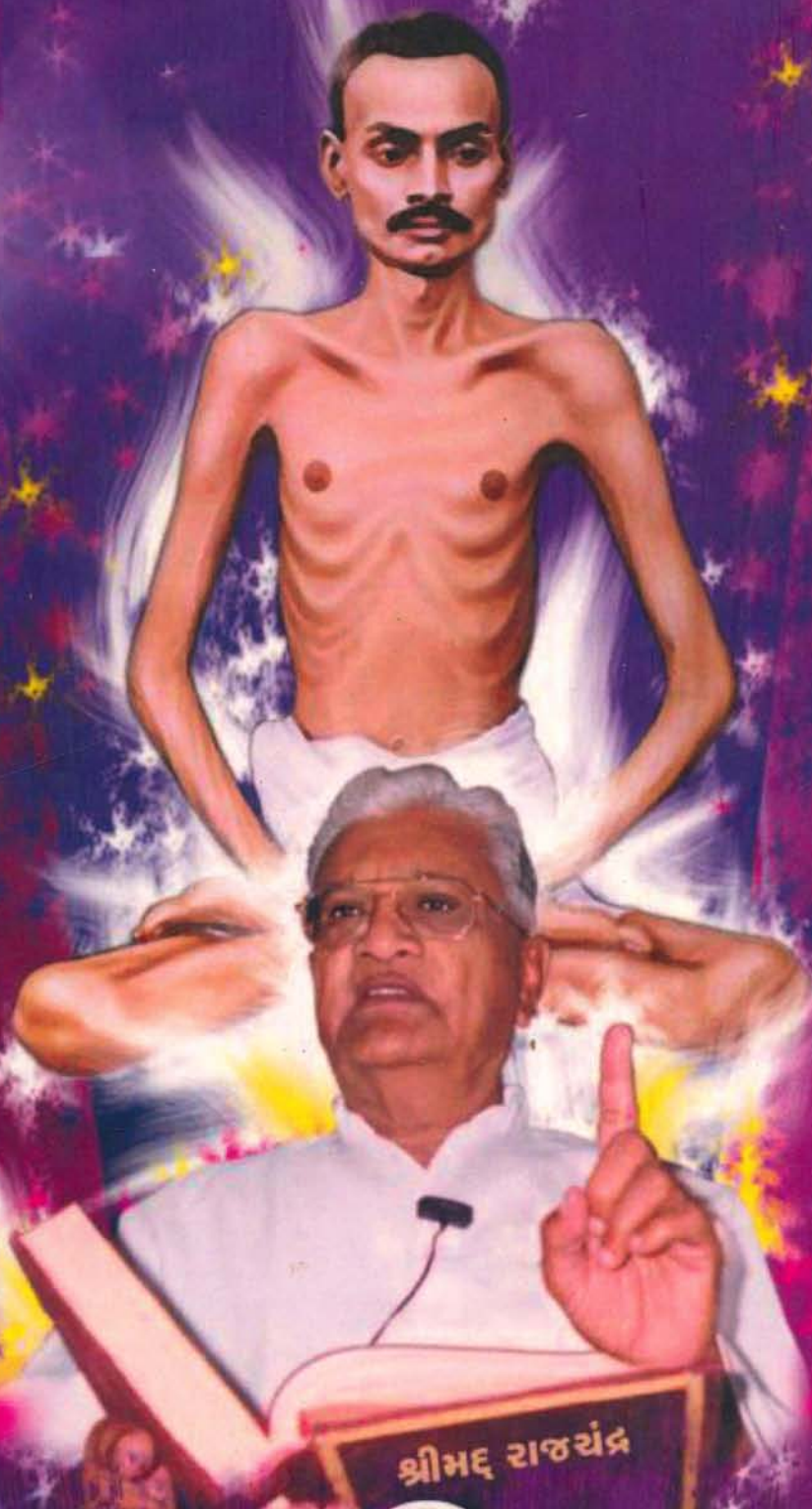

ભાગ

૧૪

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

રાજદેવ

ॐ

श्री वीतरागाय नमः

राजहृदय

(भाग-१४)

(पूज्य भाईश्री शशीभाईना 'श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ

उपरना सङ्ग प्रवचनो)

(पत्रांक-६८८ थी ७१७)

प्रकाशक

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्ट

भावनगर

પ્રકાશક તથા પ્રાપ્તિ સ્થાન

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

૫૮૦, જૂની માણેકવાડી,

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી માર્ગ

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : (૦૨૭૮) ૨૪૨૩૨૦૭

અન્ય પ્રાપ્તિ સ્થાન :

- શ્રી કુંદકુંદ કહાન જૈન સાહિત્ય કેન્દ્ર, 'ગુરુ ગૌરવ', સોનગઢ

- શ્રી ખીમજીભાઈ ગંગર (મુંબઈ) : (૦૨૨) ૨૬૧૬૧૫૯૧,

મો. ૦૯૮૨૦૩૬૫૬૮૩

- શ્રી ડોલરભાઈ હેમાણી (કલકત્તા) : (૦૩૩) ૨૪૭૫૨૬૯૭,

મો. ૦૯૭૪૮૭૧૨૩૬૦

પ્રથમાવૃત્તિ : ૧૨-૦૮-૨૦૧૪ (પૂજ્ય બહેનશ્રીની ૧૦૧મી જન્મજયંતિ)

પ્રત : ૧૦૦

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૪૩૨ + ૮ = ૪૪૦

પડતર કિંમત : ૮૦૦/-

મૂલ્ય : ૨૦/-

લેસર ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ

૧૯૨૪/બ, ૬, શાંતિનાથ બંગલોઝ,

શશીપ્રભુ ચોક, રૂપાણી સર્કલ પાસે

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : ૯૭૨૫૨૫૧૧૩૧

મુદ્રક :

બુક પબ

ફોન : ૯૮૨૫૦૩૦૩૪૦

પરમોપકારી પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાળજીસ્વામી

પ્રસ્તાવના

‘રાજહૃદય’ ભાગ-૧૪નું પ્રકાશન કરતાં અમોને અત્યંત હર્ષ થાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં કૃપાળુદેવ ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત વચનામૃતો તથા પત્રો ઉપર સમાદરણીય સિદ્ધાંતનિષ્ઠ પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના પ્રવચનોનું પ્રકાશન છે. ‘ભાવનગર’માં ૧૯૮૯માં ‘શ્રી સીમંધર સ્વામી દિગંબર જિનમંદિર’માં ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથનો સળંગ સ્વાધ્યાય ચાલ્યો હતો. પ્રસ્તુત ધ્વનિમુદ્રિત પ્રવચનોના સી.ડી. પ્રવચનો ‘શ્રી શશીપ્રભુ સાધના સ્મૃતિ મંદિર’માં નિયમિતરૂપે સાંભળવાનો નિત્યક્રમ ચાલી રહ્યો હતો. પ્રવચનો સાંભળ્યા બાદ ઘણા મુમુક્ષુઓને એવો ભાવ આવ્યો કે જો આ પ્રવચનો ગ્રંથારૂઢ થાય તો સર્વ મુમુક્ષુ સમાજને આત્મહિતમાં લાભનું કારણ થાય. આ ભાવનાના ફળસ્વરૂપે ‘રાજહૃદય’ નામક ગ્રંથ પ્રકાશન કરવામાં આવી રહ્યો છે.

આપણાં પરમ તારણહાર, સાગર સમાન ગંભીર, અધ્યાત્મયુગ દિવાકર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ‘કાનજીસ્વામી’નો સમસ્ત મુમુક્ષુ સમાજ ઉપર અવિસ્મરણીય ઉપકાર વર્તે છે. આવા દુષ્કાળમાં તીર્થંકર જેવા યુગપુરુષનો જન્મ એ આપણાં સૌનું મહાન સદ્ભાગ્ય છે. પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના વિશાળ અને ગહન શાસ્ત્ર અભ્યાસની શ્રંખલામાં એક ગ્રંથ હતો ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ! પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના પરિવર્તન બાદ તેઓશ્રીએ આ ગ્રંથ ઉપર પ્રવચનો પણ આપેલા છે અને ત્યારે કોઈ પૂછે કે, અમારે કયુ શાસ્ત્ર વાંચવું ? તો પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ કહેતા, ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વાંચો !

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના હૃદયમાં ‘કૃપાળુદેવ’ પ્રત્યે કેટલું બહુમાન, ઉપકારબુદ્ધિ અને ભક્તિભાવ હતો તેનો પુરાવો છે ‘શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પર પ્રવચનો’. પાને પાને ‘કૃપાળુદેવ’ના ગુણગ્રામ કરતો આ ગ્રંથ ‘કૃપાળુદેવ’નું પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના હૃદયમાં શું સ્થાન હતું તેની પ્રસિદ્ધિ કરે છે ! પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’એ કહ્યું છે કે, ‘અત્યારે જે આ ‘સમયસાર’ વંચાય છે તે ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’નો ઉપકાર છે !’ આપણા ગુરુવર ‘કહાન’ પણ જેમનો ઉપકાર માને છે અને જેમના ગુણગ્રામ કરતાં થાકતા નથી તો આપણને તો કેટલો ઉપકાર, ભક્તિ અને બહુમાન હોવા ઘટે તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી વાત છે.

જન્મ-મરણ, માનસિક અને શારીરિક દુઃખ, પીડા, બાધા, રોગ, શોક આદિ અનેક પ્રકારના દુઃખથી ત્રસ્તિત સંસારી જીવ અનેક વિડંબનાઓને ભોગવતા પરવશ બની કાળચક્રમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે. અનેક પ્રકારના કર્મજનિત ચિત્ર-વિચિત્ર ઉદય પ્રસંગોમાં રહેતું અસમાધાન, મૂંઝવણ આદિ મટાડવાનો ઉપાય શું ? તેનું અજ્ઞાન હોવાને લીધે ન ઇચ્છતા છતાં દુઃખની પરંપરા અનિવાર્યપણે ભોગવી રહ્યા છે. સુખની ઝંખના, સુખની પ્રાપ્તિ માટેના વલખાં અને દુઃખથી ત્રસ્ત સંસારી જીવ આજ પર્યંત સાચું સુખ પ્રાપ્ત

નથી કરી શક્યા એ વાત વર્તમાન પરિસ્થિતિ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે.

આવી એક અણઉકેલી સમસ્યાનું સમાધાન ગવેષવા કોઈક વિરલ જીવ જાગે છે. તેને પહેલો વિચાર એ આવે છે કે, આ સુખ-દુઃખની સમસ્યાનું સમાધાન આપનાર એવા કોઈ મહાપુરુષ છે ખરા ? જો હોય તો મારે સ્પષ્ટતા પાતાળે પહોંચીને પણ આ સમસ્યાનો અંત લાવવો છે ! અંતરંગથી ઉત્પન્ન થયેલી સત્સમાગમની ભાવના સત્પુરુષની શોધમાં પરિણમિત થાય છે અને કુદરતના નિયમાનુસાર તે જીવને એ દિવ્યમૂર્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે વિરલ જીવ જ્ઞાનીપુરુષ દ્વારા ઉપદેશ બોધ અનુસાર પ્રયત્ન કરતાં તેને તે સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ક્રમશઃ સંસારદુઃખથી પરિમુક્ત થાય છે.

‘કૃપાળુદેવે’ પૂર્વભવોમાં આત્મહિતાર્થે અનેક અથાગ પ્રયત્ન કર્યા હતાં છતાં એ સૌ નિષ્ફળ ગયા હતા પરંતુ કોઈ એક ભવમાં સત્પુરુષનો યોગ થયા બાદ તેઓશ્રીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. અને અનંત જન્મ-મરણનો અંત આવ્યો હતો. માટે ‘કૃપાળુદેવે’ વર્તમાનમાં સ્વયંને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ થયો ન હોવા છતાં પત્રે પત્રે સત્સમાગમનો મહિમા નિષ્કારણ કરુણાથી માત્ર મુમુક્ષુજીવના કલ્યાણ અર્થે ગાયો છે. ‘કૃપાળુદેવ’ના પરિચયમાં જે કોઈ સુપાત્ર જીવો આવેલા તેમને તે વખતની તેમની યોગ્યતાને જોઈને તેઓએ પત્રમાં માર્ગદર્શન આપેલું. આ માર્ગદર્શન વર્તમાનમાં આપણને સૌ કોઈને લાગુ પડે તેવું માર્ગદર્શન છે :

‘કૃપાળુદેવ’ને સમષ્ટિગત ઉપદેશ આપવાનો ઉદ્દેશ નહોતો પરંતુ વ્યક્તિગત ઉપદેશ આપવાનો ઉદ્દેશ હતો. માટે આ વાતની મર્યાદા સમજીને ‘કૃપાળુદેવે’ આપેલ માર્ગદર્શનને જો જીવનમાં અવધારવામાં આવે તો અવશ્ય દોષમુક્ત થવાય એ વાત નિઃસંશય છે. ‘કૃપાળુદેવ’ની લખાણની ભાષા ગૂઢ હોઈ પ્રાયઃ જીવ તેમના અંતઃકરણને સમજી શકતો નથી. છતાં તેઓશ્રીના લખાણમાં એવો જ કોઈ ચમત્કાર છે કે આજે તેઓશ્રીની અનુપસ્થિતિમાં પણ હજારો લોકો તેમના બોધને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે !

‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં રહેલી મધ્યસ્થતા, આશય ગંભીરતા, આત્મહિતનો પ્રધાન સૂર, નિષ્કારણ કરુણા, અંગ અંગમાં નીતરતો વૈરાગ્ય, પારલૌકિક વિચક્ષણતા, પુરુષાર્થની તીવ્ર ગતિ, સરળતા, પરેચ્છાનુચારીપણું ઇત્યાદિ અનેકાનેક ગુણોથી વિભૂષિત થયેલા તેમના પત્રો એક અમૂલ્ય રત્નોની નિધિ છે ! તેઓશ્રીના લખાણમાં રહેલું ઊંડાણ તેમના હૃદયને - અંતરંગ પરિણતિને પ્રકાશે છે. અંતરંગ પરિણતિમાં વર્તતા દિવ્ય ગુણોની ઝલક તેમના લખાણમાં વ્યક્ત થઈ છે. પરંતુ આ ઝલકને પારખનારા પણ કોઈ વિરલા જીવ જ હોય છે. કોઈક જ વિરલા તેમના હૃદયને પારખી શક્યા છે, જેણે પારખ્યા તે પોતે તે દિવ્ય દશાને પામી ગયા ! એ દિવ્ય હૃદયને પારખીને વર્તમાન મુમુક્ષુ સમાજ પર્યંત તે હૃદયના ભાવોને પ્રકાશમાં લાવનાર છે - પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ !

‘રાજહૃદય’ નામ અનુસાર ‘કૃપાળુદેવ’ના અંતરંગને ખોલનાર પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના અનુભવરસ ઝરતા આ પ્રવચનો અમૃતવેલડી સમાન છે. એક દિવ્યમૂર્તિને આકાર આપતા આ પ્રવચનો ‘કૃપાળુદેવ’ જેવા મહાન સાધકની સાધકદશાને સ્વયંની

અનુભવવાણીરૂપી ટાંકણાંથી ઉત્કીર્ણ કરીને મુમુક્ષુજીવને દર્શાવે છે કે, આ છે ‘કૃપાળુદેવ’ ! આ છે ‘રાજહૃદય’ ! ‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં વ્યક્ત થતાં તેઓશ્રીના અંતરંગ અલૌકિક ગુણરૂપી રત્નોના ખોબા ભરી ભરીને મુમુક્ષુ સમક્ષ મૂક્યા છે !! કોઈપણ જીવ ગ્રાહક થઈને લે તો સ્વયં એ રત્નોથી વિભૂષિત થઈ જાય !

ધન્ય છે ‘પૂજ્ય ભાઈશ્રી’ના સાતિશય જ્ઞાનને અને ધન્ય છે તેમની સાતિશય પ્રવચનધારાને કે જેના દ્વારા એ દિવ્યમૂર્તિના દર્શન કરાવ્યા ! જ્ઞાનીપુરુષના એક એક વચનમાં અનંત આગમ રહેલાં છે એ વાતની પ્રતીતિ કરાવતા આ પ્રવચનો મુમુક્ષુજીવ માટે રત્નોની નિધિ સમાન છે. મુમુક્ષુજીવને પોતાનું વ્યવહારિક જીવન અને નિશ્ચય જીવન કેવી રીતે ઘડવું તેવું માર્ગદર્શન ઠામ ઠામ અનેક પત્રોમાં જોવા મળે છે.

નાની ઉંમરથી જ ‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં તેઓશ્રીના પૂર્વસંસ્કાર પ્રકાશિત થાય છે અને કોઈ ગજબના સાધકજીવે આ કળિકાળમાં જન્મ ધારણ કર્યો છે તેવી પ્રતીતિ કરાવી જાય છે. લખાણની અંદર ઝળકતી પ્રૌઢતા, વૈરાગ્ય, વિવેક, આત્મહિતનો સંવેગ, વિશાળતા, સરળતા આદિ અભિવ્યક્તિઓ દર્શનીય અને મનનીય છે.

૧૭ વર્ષની ઉંમર પહેલાં લખાયેલાં દસ વચનો ઉપર પ્રવચન આપતાં પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ ફરમાવે છે કે, આ તો બાર અંગનો સાર છે ! એવા વચનોના, એ વચનના દેનાર એવા પુરુષના, અલ્પમતિ જીવ શું ગુણગ્રામ કરી શકે ? છતાં ઉપકારબુદ્ધિવશાત્ અત્ર તેઓશ્રીના થોડા ગુણોનું બહુમાન, ભક્તિ કરી તેમના ચરણોમાં વંદન કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રકાશન પ્રસંગે અધ્યાત્મ યુગસૃષ્ટા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ‘કાનજીસ્વામી’, તદ્ભક્તરત્ન પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી ‘ચંપાબહેન’, ગુરુ ગૌરવ પુરુષાર્થમૂર્તિ પૂજ્ય ‘નિહાલચંદ્ર સોગાનીજી’ તથા શાંતમૂર્તિ, ‘રાજહૃદય’ ઓળખાવનાર એવા પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના ચરણોમાં ભક્તિભાવપૂર્વક વંદન કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રકાશિત પ્રવચનોને સી.ડીમાંથી સાંભળીને સંપાદન કરવામાં આવેલ છે. ઘણા પ્રવચનોમાં રેકોર્ડિંગ ખરાબ હોઈ ક્યાંક ક્યાંક સ્પષ્ટ સંભળાતું નહિ હોવાથી ખાલી જગ્યા રાખવામાં આવી છે. ‘પૂજ્ય ભાઈશ્રી’ના ભાવોનો પ્રવાહ યથાવત જાળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તેમ છતાં ક્યાંક ભૂલ રહી ગઈ હોય તો એ સત્યુરુષોની તથા જિનવાણી માતાની હૃદયપૂર્વક ક્ષમા યાચીએ છીએ. ત્યારબાદ આ પ્રવચનોને બીજા મુમુક્ષુ દ્વારા ફરીથી તપાસવામાં આવે છે અને પછી જ પ્રેસ ઉપર મોકલવામાં આવે છે.

સળંગ પ્રવચનો ‘ભાવનગર’ જિનમંદિરમાં ચાલ્યા છે, આશરે ૫૦૦ પ્રવચનોમાં પૂર્ણ થતા આ ગ્રંથના પ્રવચનોના લગભગ ૧૮ ભાગ પ્રકાશિત કરવાની ભાવના છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જે પત્રો ઉપરના પ્રવચનો તે શ્રુંખલામાં નહિ હોવાથી ત્યારબાદ પાછળથી બીજે સ્થળે તે જ પત્ર ઉપરના પ્રવચનો ચાલ્યા હોય તો ત્યાં તે પ્રવચનો લેવામાં આવેલ છે. જે પ્રવચનો હિન્દીમાં ચાલેલા છે તેની માત્ર લિપી ગુજરાતી કરીને લેવામાં આવ્યા છે. બહારગામ ચાલેલા પ્રવચનોનું સ્થળ-નિર્દેશન જે તે પ્રવચનના મથાળામાં આપવામાં આવેલ છે. આ ગ્રંથમાં પત્રાંક ૬ ઉ ૧ થી ૬ ઉ ૩ ઉપરના પ્રવચનો ઉપલબ્ધ નહિ હોવાથી લેવામાં આવેલ નથી. આ ગ્રંથના બધા પ્રવચનોની સી.ડી પુસ્તક સાથે રાખેલ છે.

ગ્રંથના પ્રકાશન કાર્યમાં જે જે મુમુક્ષુઓનો સહકાર પ્રાપ્ત થયેલ છે તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે. ગ્રંથ પ્રકાશનાર્થ પ્રાપ્ત દાનરાશિનો ઉલ્લેખ અન્યત્ર આપવામાં આવેલ છે તે સર્વનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે. ગ્રંથના સુંદર ટાઈપ સેટિંગ માટે 'પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ'નો આભાર માનવામાં આવે છે. રાજહૃદયના બધા ભાગો www.satshrut.org ઉપર ઉપલબ્ધ છે.

અંતતઃ 'રાજહૃદય'માંથી પ્રવાહિત આ અવિરત અમૃત સરવાણીને પીને પ્રત્યેક જીવ શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત થાય એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ.

અષાઢ વદ ૧, (ભગવાનની
દિવ્યધ્વનિ છૂટવાનો પ્રથમ દિવસ)

ટ્રસ્ટીગણ
વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ભાવનગર

સ્મરણાંજલિ

જન્મ : ૮-૧૦-૧૯૧૦

દેહવિલય : ૫-૧૦-૨૦૦૩

ગં. સ્વ. પ્રાણકુંવરબહેન જમનાદાસ હેમાણીની
પુણ્યસ્મૃતિમાં

હેમાણી પરિવાર

સૌમ્યમૂર્તિ પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ

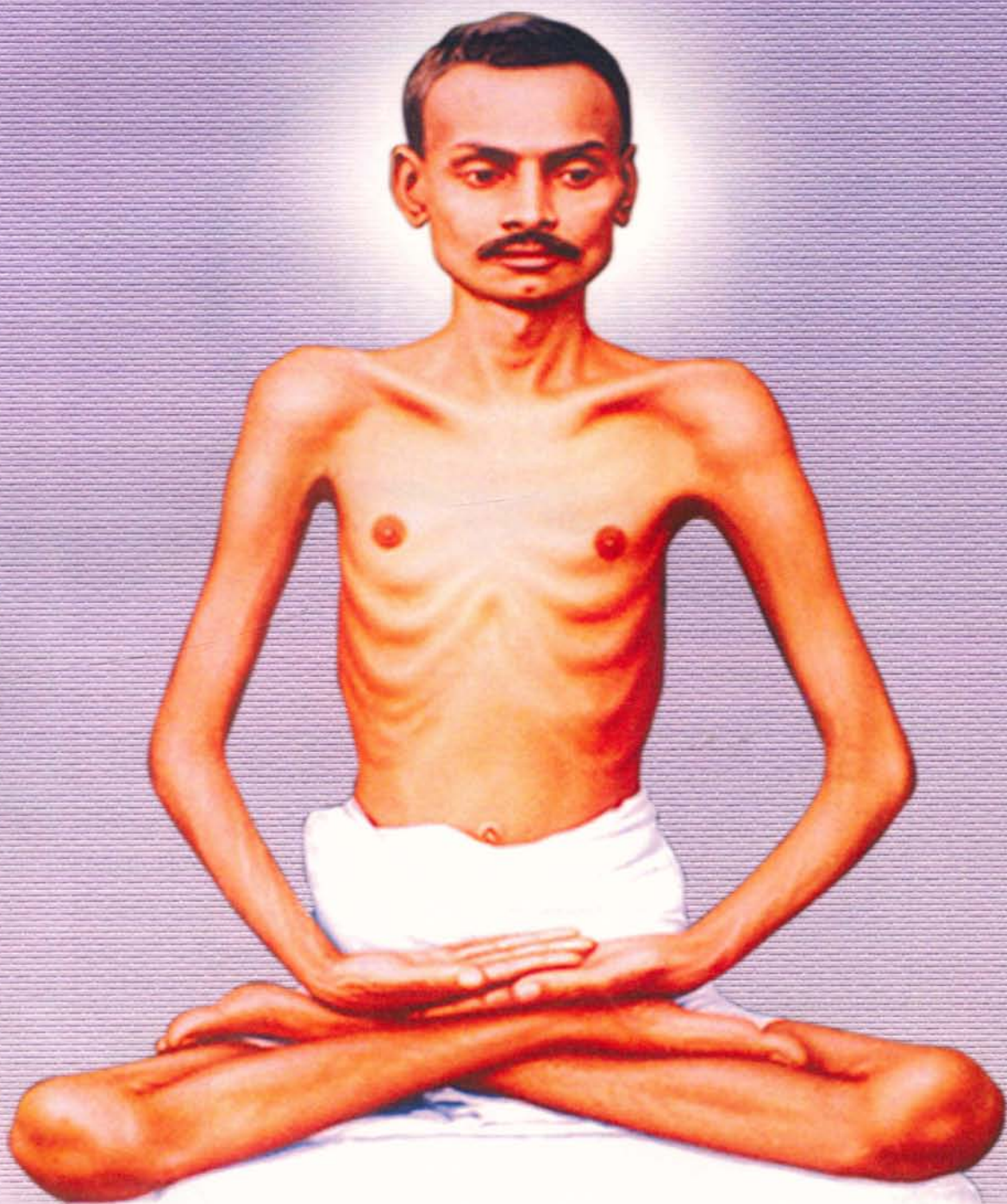

'રાજહૃદય' ભાગ-૧૪ના પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિ

શ્રીમતિ નીરૂબેન મણિલાલ સાવલા, મુંબઈ	૪૧,૦૦૦/-
સ્વ. પ્રાણકુંવરબહેન હેમાણીના સ્મરણાર્થે, ડ. શ્રી ડોલરભાઈ હેમાણી	૨૫,૦૦૦/-
સ્વ. ગોદાવરીબહેન હંસરાજ શાહ, ચેન્નાઈ	૧૯,૦૦૦/-
શ્રીમતી વંદનાબહેન રણધીરભાઈ ઘોષાલ, કોલકાટા	૧૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન ખીમજીભાઈ ગંગર, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
ડો. બી.એમ. સુથાર, કમ્પાલા, યુગાન્ડા	૫,૦૦૦/-
શ્રી પિયૂષભાઈ નગીનદાસ ભાયાણી, કોલકાટા	૫,૦૦૦/-
સ્વ. હસમુખભાઈ અજમેરાના સ્મરણાર્થે, હ. અનસૂયાબહેન અજમેરા, કોલકાટા	૫,૦૦૦/-
શ્રી ધર્મેન્દ્રભાઈ વોરા, ભાવનગર	૨,૫૦૦/-
શ્રી હેમંતભાઈ શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
બેલાબહેન અને પ્રશાંતભાઈ જૈન, ભાવનગર	૨,૧૦૦/-
કાજલ, જિગીશ ખારા, કોલકાટા	૧,૦૦૧/-
પ્રવિણાબેન ઉપેન્દ્રભાઈ ખારા, કોલકાટા	૧,૦૦૧/-
જિગીશ ઉપેન્દ્રભાઈ ખારા, કોલકાટા	૧,૦૦૧/-
પ્રજેશ ઉપેન્દ્રભાઈ ખારા, કોલકાટા	૧,૦૦૧/-
વૈશાલી પ્રજેશ ખારા, કોલકાટા	૧,૦૦૧/-
ચિંતન ઉપેન્દ્રભાઈ ખારા, કોલકાટા	૧,૦૦૧/-
અનુજા ચિંતન ખારા, કોલકાટા	૧,૦૦૧/-
શ્રી પરિચંદજી ઘોષાલ, કોલકાટા	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી ચારુબહેન નિલેષભાઈ જૈન, ભાવનગર	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી અવનીબહેન મીતેષભાઈ શાહ	૫૦૦/-
શ્રીમતી સ્નેહલતાબહેન જયેન્દ્રભાઈ શાહ, ભાવનગર	૨૫૧/-
સ્વ. કસ્તુરીબહેન લક્ષ્મીચંદ શાહ, અમદાવાદ, હ. કનુભાઈ શાહ	૨૫૧/-
સ્વ. મધુબહેન કનુભાઈ શાહ, અમદાવાદ, હ. કનુભાઈ શાહ	૨૫૧/-

પ્રવચન અનુક્રમણિકા

પ્રવચન નં.	પત્રાંક	પાના નં.
૩૧૪.	પત્રાંક-૬૮૮, ૬૮૯	૦૦૧
૩૧૫.	પત્રાંક-૬૮૯, ૬૯૦	૦૨૦
૩૧૬.	પત્રાંક-૬૯૧, ૬૯૨	૦૪૦
૩૧૭.	પત્રાંક-૬૯૩, ૬૯૪	૦૬૧
૩૧૮.	પત્રાંક-૬૯૪, ૬૯૫	૦૮૩
૩૧૯.	પત્રાંક-૬૯૬, ૬૯૭	૧૦૭
૩૨૦.	પત્રાંક-૬૯૮, ૬૯૯	૧૨૮
૩૨૧.	પત્રાંક-૬૯૯ થી ૭૦૧	૧૪૭
૩૨૨.	પત્રાંક-૭૦૨	૧૭૧
૩૨૩.	પત્રાંક-૭૦૩	૧૯૨
૩૨૪.	પત્રાંક-૭૦૩, ૭૦૪	૨૧૮
૩૨૫.	પત્રાંક-૭૦૫, ૭૦૬	૨૪૩
૩૨૬.	પત્રાંક-૭૦૬	૨૬૫
૩૨૭.	પત્રાંક-૭૦૬	૨૮૪
૩૨૮.	પત્રાંક-૭૦૮ થી ૭૧૦	૩૦૪
૩૨૯.	પત્રાંક-૭૧૦	૩૨૯
૩૩૦.	પત્રાંક-૭૧૧ થી ૭૧૩	૩૫૦
૩૩૧.	પત્રાંક-૭૧૩ થી ૭૧૫	૩૭૫
૩૩૨.	પત્રાંક-૭૧૫ થી ૭૧૭	૩૯૫

परम कृपालुदेव श्रीमद् राजचंद्रशु

पत्रांक-६८८

मुंबई, वैशाख सुद ६, रवि, १९५२

पत्र मण्युं छे. तथा वयनोनी प्रत मणी छे. ते प्रतमां कोई कोई स्थणे अक्षरांतर तथा शब्दांतर थयेल छे, પણ घाशुं करीने अर्थांतर थयेल नथी. तेथी तेवी प्रतो श्री सुभलाल तथा श्री कुंवरञ्जने भोक्लवामां अडयज्ञ जेवुं नथी. पाछणथी પણ ते अक्षर तथा शब्दनी शुद्धि थई शकवा योग्य छे.

ता. १-५-१९९१, पत्रांक - ६८८ अने ६८९

प्रवचन नं. ३१४

‘श्रीमद् राजचंद्र’ वचनामृत, पत्र-६८८, पानुं-५०१.
‘अंबालालभाई’ उपरनुं Post card छे. ‘पत्र मण्युं छे. तथा वयनोनी प्रत मणी छे. ते प्रतमां कोई कोई स्थणे अक्षरांतर तथा शब्दांतर थयेल

છે, પણ ઘણું કરીને અર્થાતર થયેલ નથી.' એટલે લખેલા પત્રો છે. ક્યાંક ક્યાંક અક્ષર બદલાયો છે તો ક્યાંક ક્યાંક શબ્દ પણ બદલાયો છે. એવો ખ્યાલ આવ્યો છે. પણ એનો કહેવાનો અર્થ છે એમાં ફેર નથી પડ્યો. 'તેથી તેવી પ્રતો શ્રી સુખલાલ તથા શ્રી કુંવરજીને મોકલવામાં અડચણ જેવું નથી.' જે પ્રતો મોકલવી હતી એ સીધી મોકલવાની બદલે 'સુખલાલભાઈ'ને 'વિરમગામ', 'કુંવરજીભાઈ'ને 'કલોલ', એ 'કૃપાળુદેવ'ને મોકલી છે. એને જોઈ લીધી છે. એ મોકલવામાં વાંધા જેવું નથી. 'પાછળથી પણ તે અક્ષર તથા શબ્દની શુદ્ધિ થઈ શકવા યોગ્ય છે.' ફેરફાર કરવો હશે તો પાછળથી કરી શકાશે. એટલે એ Post card લખેલું છે.

પત્રાંક-૬૮૯

વવાણિયા, વૈશાખ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૨

આર્ય શ્રી માણેકચંદ્રાદિ પ્રત્યે, શ્રી સ્તંભતીર્થ.

સુંદરલાલે વૈશાખ વદિ એકમે દેહ છોડ્યાના ખબર લખ્યા તે વાંચ્યા. વિશેષ કાળની માંદગી વિના, યુવાન અવસ્થામાં અકસ્માત્ દેહ છોડવાનું બન્યાથી સમાન્યપણે ઓળખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયા વિના ન રહે, તો પછી જેણે કુટુંબાદિ સંબંધસ્નેહે મૂર્છા કરી હોય, સહવાસમાં વસ્યા હોય, તે પ્રત્યે કઈ આશ્રયભાવના રાખી હોય, તેને ખેદ થયા વિના કેમ રહે ? આ સંસારમાં મનુષ્યપ્રાણીને જે ખેદના અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે અકથ્ય પ્રસંગમાંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રસંગ છે. તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે, અને યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્યવિશેષ થાય છે, સંસારનું અશરણપણું, અનિત્યપણું અને અસારપણું વિશેષ દઢ થાય છે.

વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે, અને વૈરાગ્યરૂપ ખેદથી કર્મસંગની નિવૃત્તિ ભાસે છે, અને તે સત્ય છે. મૂર્છાભાવે ખેદ કર્યાથી પણ જે સંબંધીનો વિયોગ થયો છે, તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જે મૂર્છા થાય

છે તે પણ અવિચારદશાનું ફળ છે, એમ વિચારી વિચારવાન પુરુષો તે મૂર્છાભાવ પ્રત્યયી ખેદને શમાવે છે, અથવા ઘણું કરીને તેવો ખેદ તેમને થતો નથી. કોઈ રીતે તેવા ખેદનું હિતકારીપણું દેખાતું નથી, અને બનેલો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે, એટલે તેવે અવસરે વિચારવાન પુરુષોને જીવને હિતકારી એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વસંગનું અશરણપણું, અબંધવપણું, અનિત્યપણું, અને તુચ્છપણું તેમ જ અન્યત્વપણું દેખીને પોતાને વિશેષ પ્રતિબોધ થાય છે કે હે જીવ, તારે વિષે કંઈ પણ આ સંસારને વિષે ઉદ્યાદિ ભાવે પણ મૂર્છા વર્તતી હોય તો તે ત્યાગ કર, ત્યાગ કર, તે મૂર્છાનું કંઈ ફળ નથી, સંસારમાં ક્યારેય પણ શરણત્વાદિપણું પ્રાપ્ત થવું નથી, અને અવિચારપણા વિના તે સંસારને વિષે મોહ થવા યોગ્ય નથી, જે મોહ અનંત જન્મમરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે, દુઃખ અને ક્લેશનું બીજ છે, તેને શાંત કર, તેનો ક્ષય કર. હે જીવ, એ વિના બીજા કોઈ હિતકારી ઉપાય નથી, એ વગેરે ભાવિતાત્મતાથી વૈરાગ્યને શુદ્ધ અને નિશ્ચલ કરે છે. જે કોઈ જીવ યથાર્થ વિચારથી જુએ છે, તેને આ જ પ્રકારે ભાસે છે.

આ જીવને દેહસંબંધ હોઈને મૃત્યુ ન હોત તો આ સંસાર સિવાય બીજે તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં, મુખ્ય કરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે, તે પણ કોઈક વિરલા જીવને પ્રેરિત થઈ છે, ઘણા જીવોને તો બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભય પરથી બાહ્ય ક્ષણિક વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ વિશેષ કાર્યકારી થયા વિના નાશ પામે છે; માત્ર કોઈક વિચારવાન અથવા સુલભબોધી કે હળુકર્મી જીવને તે ભય પરથી અવિનાશી નિઃશ્રેયસ પદ પ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે.

મૃત્યુભય હોત તોપણ તે મૃત્યુ વૃદ્ધાવસ્થાએ નિયમિત પ્રાપ્ત થતું હોત તોપણ જેટલા પૂર્વે વિચારવાનો થયા છે, તેટલા ન થાત; અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા સુધી તો મૃત્યુનો ભય નથી એમ દેખીને પ્રમાદસહિત વર્તત; મૃત્યુનું અવશ્ય આવવું દેખીને, તથા તેનું અનિયમિતપણે આવવું

દેખીને, તે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે, સ્વજનાદિ સૌથી અરક્ષણપણું દેખીને, પરમાર્થ વિચારવામાં અપ્રમત્તપણું જ હિતકારી લાગ્યું, અને સર્વસંગનું અહિતકારીપણું લાગ્યું. વિચારવાન પુરુષોનો તે નિશ્ચય નિઃસંદેહ સત્ય છે; ત્રણે કાળ સત્ય છે. મૂર્છાભાવનો ખેદ ત્યાગીને અસંગભાવપ્રત્યયી ખેદ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે.

જો આ સંસારને વિષે આ પ્રસંગોનો સંભવ ન હોત, પોતાને અથવા પરને તેવા પ્રસંગની અપ્રાપ્તિ દેખાતી હોત, અશરણાદિપણું ન હોત તો પંચવિષયનાં સુખસાધનનું કશું ન્યૂનપણું પ્રાયે નહોતું, એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પરમપુરુષો, અને ભરતાદિ ચક્રવર્ત્યાદિઓ તેનો શા કારણે ત્યાગ કરત ? એકાંત અસંગપણું શા કારણે ભજત ?

હે આર્ય માણેકચંદાદિ, યથાર્થ વિચારના ઓછાપણાને લીધે, પુત્રાદિ ભાવની કલ્પના અને મૂર્છાને લીધે, તમને કંઈ પણ ખેદવિશેષ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત છે, તોપણ તે ખેદનું બેયને કંઈ પણ હિતકારી ફળ નહીં હોવાથી, હિતકારીપણું માત્ર અસંગ વિચાર વિના કોઈ અન્ય ઉપાયે નથી એમ વિચારી, થતો ખેદ યથાશક્તિ વિચારથી, જ્ઞાનીપુરુષોના વચનામૃતથી, તથા સાધુપુરુષના આશ્રય, સમાગમાદિથી અને વિરતિથી ઉપશાંત કરવો, એ જ કર્તવ્ય છે.

૬૮૯મો પત્ર છે 'ખંભાત'ના એક 'માણેકચંદભાઈ' ઉપર પત્ર છે. એમના કુટુંબમાં યુવાનવયમાં મૃત્યુ થયેલું છે. એના સાંત્વનરૂપે બહુ સારો પત્ર લખેલો છે. દિલાસાનો દિલાસો છે અને તત્ત્વનું તત્ત્વ છે. એવો આ પત્ર છે.

'આર્ય શ્રી માણેકચંદાદિ પ્રત્યે, શ્રી સ્તંભતીર્થ. સુંદરલાલે વૈશાખ વદિ એકમે દેહ છોડવાના ખબર લખ્યા તે વાંચ્યા.' વૈશાખ વદ ૬ પત્ર લખે છે. પાંચ દિવસ પહેલાના સમાચાર આવ્યા છે. 'વિશેષ કાળની માંદગી વિના, યુવાન અવસ્થામાં અકસ્માત્ દેહ છોડવાનું બન્યાથી સામાન્યપણે ઓળખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયા વિના ન રહે,...' સામાન્ય રીતે મૃત્યુનો અવસર વૃદ્ધાવસ્થા છે. અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ કેટલીક માંદગી ગુજારીને

માણસ દેહ ત્યાગ કરે છે ત્યારે એનો એટલો આઘાત નથી લાગતો. પરંતુ યુવાન અવસ્થા હોય અને માંદગી ન હોય, અકસ્માત-ઓચિંતુ જ આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યારે ઓળખતા-પાળખતા કુટુંબીઓ, જેને જેને સ્નેહ હોય છે, લાગણી હોય છે, રાગ હોય છે એને ઘણું દુઃખ, એકદમ દુઃખ થઈ આવે છે. આ એવો એક પ્રસંગ છે.

જો 'સામાન્યપણે ઓળખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયા વિના ન રહે, તો પછી જેણે કુટુંબાદિ સંબંધસ્નેહે મૂર્છા કરી હોય,...' શું કર્યું હોય ? રાગ કર્યો હોય એમ ન કહ્યું. 'જેણે કુટુંબાદિ સંબંધસ્નેહે મૂર્છા કરી હોય,...' મૂર્છા શબ્દ એટલા માટે વાપર્યો છે કે આ જીવ કુટુંબ-પરિવારને વિષે એટલી બધી રાગની તીવ્રતામાં વર્તે છે કે એ પોતે પોતાનું ભાન ભૂલે છે. પોતાનું આત્મહિત ભૂલે છે, પોતાનું ભાન પણ ભૂલે છે. એટલે એને મૂર્છા કહે છે. મૂર્છામાં ભાન ભૂલવાનું થાય છે. 'તો પછી જેણે કુટુંબાદિ સંબંધસ્નેહે મૂર્છા કરી હોય, સહવાસમાં વસ્યા હોય, તે પ્રત્યે કંઈ આશ્રયભાવના રાખી હોય, તેને ખેદ થયા વિના કેમ રહે ?' કુટુંબાદિના સંબંધની લાગણીથી જેણે મૂર્છા કરી હોય એટલે તીવ્ર રાગ કર્યો હોય એને તો ઘણું દુઃખ થાય. જેટલો રાગ એટલો જ દ્વેષ એની અંદર ભરેલો છે. અને વળી એ લાગણીપૂર્વક સહવાસમાં વસ્યા હોય એટલે સાથે વસવાનું બન્યું હોય એટલે રાગ વધારે તીવ્ર થયો હોય. એનો રસ ચડ્યો હોય. સહવાસને કારણે રાગરસ વધેલો હોય. અને કાંઈ પણ આશ્રયભાવના રાખી હોય કે આ દીકરો મોટો થશે, આપણું પાલનપોષણ કરશે, કમાશે, ધમાશે અને આપણે પછી ચિંતા નહિ રહે. એવા બધા પ્રકારને લઈને 'ખેદ થયા વિના કેમ રહે ?' એને તો ખેદ રોક્યો રોકી શકાય નહિ.

'આ સંસારમાં મનુષ્યપ્રાણીને જે ખેદના અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે અકથ્ય પ્રસંગમાંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રસંગ છે.' સંસારમાં જીવોનો આ સર્વસામાન્ય અનુભવ છે. ઘણા એવા દુઃખના પ્રસંગ હોય છે કે જે કહી ન શકાય, કથી ન શકાય. વેદનાને વર્ણવી ન શકાય એવા અનેક પ્રસંગોમાં આ એક મોટો પ્રસંગ છે કે કોઈ માણસ કોઈ કુટુંબમાં યુવાન અવસ્થાની અંદર દેહત્યાગ ઓચિંતો કરે છે.

'તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે,...' હવે આવા પ્રસંગો અનેક બને છે તોપણ એમાં લગભગ

બધા જીવો બહુ દુઃખી થાય છે. કોને છોડ્યા છે ? કે 'યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય...' જેને વસ્તુસ્વરૂપનો યથાર્થ વિચાર છે, વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાન અનુસાર જેને ભિન્નતાનો પણ યથાર્થ વિચાર છે કે આખરમાં પ્રત્યેક આત્મા ભિન્ન ભિન્ન છે. સગું કહેવા માત્ર છે. વાસ્તવિક કોઈ સગું કોઈ આત્માનું છે નહિ. એવું યથાર્થ વિચારપણું આત્મહિતના લક્ષે જેને છે.

યથાર્થતા ક્યારે લાગુ પડે છે ? જાણવાનું તો બધાને મળે છે. કોણ નથી જાણતું કે ગમે ત્યારે દેહ અને આત્માને બધાને જુદાં જ પડવાના છે, એવું કોણ નથી જાણતું ? એ તો રોજનો પ્રસંગ થઈ ગયો છે. કોઈ છાપામાં એ નોંધ આવ્યા વિના રહેતી નથી. એટલે જાણવાના વિષયમાં તો બધા જગતના જીવો જાણે છે કે આજે આનો તો કાલે બીજાનો દેહ અને આત્મા તો જુદો થવાનો જ છે. એની મુદત પૂરી થાય પછી કોઈ સાથે રહી શકતું નથી.

જેને મૃત્યુ કહેવાય છે એ પ્રસંગ અનિવાર્ય છે. તેથી દેહ અને આત્મા જુદા છે અને જુદા પડી જાય છે, જુદા તત્ત્વો હોવાથી જુદા પડી જાય છે એવી એક વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ નજર સામે બધાને જણાવા છતાં એ જણાવું યથાર્થ છે કે કેમ એ બીજો વિષય છે. જણાવું એક વાત છે, યથાર્થપણે જણાવું તે બીજી વાત છે.

અહીંયાં એ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે કે, એવા પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદ વિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે. દુઃખને કોણ પ્રાપ્ત થાય છે ? કે જેને યથાર્થ વિચાર નથી તે. યથાર્થ વિચારવાળા દુઃખી નથી થતાં. કાંઈ બીજું સાધન નથી. જ્ઞાન જ સાધન છે. બીજું કોઈ સાધન નથી. એ આમાંથી સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાન જ સાધન છે. દુઃખ મટાડવા માટેનું (સાધન), જગતના મોટામાં મોટા દુઃખના પ્રસંગોએ પણ દુઃખ મટાડવાનું સાધન હોય તો એક જ્ઞાન જ છે. જ્ઞાન સિવાય કોઈને ક્યાંય સમાધાન થઈ શકે નહિ. બહુ સારી શૈલીમાં આ પત્ર લખાયેલો છે.

'તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય...' પુરુષો એટલે આત્મા. એ આત્માઓ 'સિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે,....' એટલે ઘણા ખેદને પ્રાપ્ત થાય, ઘણા દુઃખી થાય. જ્યારે 'યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્યવિશેષ થાય છે,....' જુઓ ! એને શું થાય છે ? જગતના પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ છૂટે છે. કુટુંબના સ્નેહીઓ પ્રત્યેની આસક્તિ એને છૂટે છે. જે

આસક્તિ અને મોહને લઈને દુઃખ થવું બને છે એ દુઃખના કારણમાં ફેર પડે છે. દુઃખનું કારણ તે પ્રસંગ નથી. પણ દુઃખનું કારણ પોતાનો રાગ છે, પોતાનું મમત્વ છે, પોતાનું અહંપણું છે. કેમકે જ્યાં જ્યાં મમત્વ છે ત્યાં દુઃખ છે, જ્યાં મમત્વ નથી ત્યાં દુઃખ નથી. આ સીધી વાત છે.

‘યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્યવિશેષ થાય છે, સંસારનું અશરણપણું,...’ દઢ થાય છે. સંસારમાં કોઈ શરણ નથી એ આ પ્રસંગે વાસ્તવિક પ્રસંગ બનેલો હોવાથી દઢ થાય છે કે જુઓ ! આમાં કોઈ આપણે એને બચાવી શક્યા નહિ. સગા, સંબંધીઓ, ડોક્ટરો, વૈદો, હકીમો, રૂપિયા, ઝવેરાત, મકાન, આબરૂ, કીર્તિ કોઈ બચાવી શક્યું નહિ. રાજા, મહારાજા કોઈ એને બચાવી શકતું નથી. અશરણ છે. બાર ભાવનામાં આ ભાવના છે. અશરણભાવના. સંસારમાં કોઈ શરણ નથી. વ્યવહારે શરણ વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને સર્વજ્ઞના ધર્મને શરણ કહેવામાં આવે છે. ‘સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી...’ શરણ શબ્દ ત્યાં વાપર્યો છે. ‘સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી...’ એવો વિશેષભાવ. પ્રભાવ એટલે એવા વિશેષ ભાવને આરાધવાને લઈને તું એનું આરાધન કર. એના વિના કોઈ તારી બાંધ પકડે એવું નથી-હાથ પકડે એવું નથી.

‘યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્યવિશેષ થાય છે, સંસારનું અશરણપણું, અનિત્યપણું...’ કાયમ કોઈ રહેવાનું નથી. બધા ધર્મશાળાના ઉતારા છે. ધર્મશાળામાં કોઈ કાયમ રહે છે ? મુદત થાય એટલે મુનિમ કહી દે. અહીં તો કોઈ કહેવા આવતું નથી અને Notice આવ્યા પહેલા પણ ઘણાને ઓચિંતુ ઊપડી જાવું પડે છે. આ એવો પ્રસંગ છે. ‘સંસારનું અશરણપણું, અનિત્યપણું અને અસારપણું...’ ગમે એટલા ધા-ઉધામા કર્યા હોય, ગમે તેટલા પરિશ્રમ કર્યા હોય, ધોડા કર્યા હોય, ભૂખ્યો રહ્યો હોય, તરસ્યો હોય, તાઢ-તડકા વેઠ્યા હોય, કાંઈ સાર કાઢી શકે એવું નથી. અસાર છે, એમ કહે છે. અસાર એટલે સુખ નથી. સુખ મેળવવા જાય છે પણ સુખ નથી. ઉલટાનો હેરાન-પરેશાન થઈને આકુળિત થઈને દુઃખી થાય છે. એવું જે સંસારનું અસારપણું છે એ ‘વિશેષ દઢ થાય છે.’ અને આવા વખતે તો ખાસ લોકો પણ, સામાન્ય માણસો પણ બોલે છે કે, જુઓ ! ભાઈ ! ઘણી મહેનત કરીને ભેગું કર્યું હતું. શું એના હાથમાં આવ્યું ? કે

એણે કરેલા કર્મ સિવાય કાંઈ સાથે લઈ ગયો નથી. કર્મના પરમાણુ સાથે જાય છે. એટલે એણે કરેલા ભાવના સંસ્કાર પણ સાથે જાય છે. જેટલા જેટલા વિપરિત ભાવો કર્યા છે એના સંસ્કાર સાથે જાય છે.

‘વિચારવાન પુરુષોને...’ આવો વિચાર કરી શકે છે તેને વિચારવાન કહ્યા છે. કે જે વિચારને કારણે સંસારના કાર્યોનો રસ છે એ મંદ પડી જાય, અનુભાગ ઘટી જાય, આત્મહિતની વિચારણા કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય. ‘વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે,...’ વળી એને એમ ભાસે છે કે આ મૂર્છાભાવે આની પાછળ રડવું, મૂર્છાભાવે દુઃખી થવું, સંબંધ જાણીને ખરેખરો સંબંધ માનીને દુઃખી થાવું, ખરેખર સંબંધ નહિ હોવા છતાં ખરેખર સંબંધ જાણીને દુઃખી થવું ‘તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે,...’ આનાથી તો નવા કર્મ બાંધવા સિવાય બીજો કાંઈ લાભ થવાનો નથી. ઘણું દુઃખ, ઘણું કલ્યાંત કરે તેથી કાંઈ એમાં એક અંશે ફાયદો થાય એવું કાંઈ બનવાનું નથી. જેટલા જેટલા એ દુઃખી થવાના પરિણામ થયા એ બધા પરદ્રવ્યના એકત્વભાવે અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વને દઢ કરવાના કર્મ બંધાશે. એટલે ત્યાં તો આઠેય કર્મનું બંધન લઈ લેવું. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય આદિ બધાનું બંધન થાય છે. ‘તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે,...’

‘અને વૈરાગ્યરૂપ ખેદથી કર્મસંગની નિવૃત્તિ ભાસે છે,...’ પ્રતિપક્ષ લઈ લીધો. જો રાગે કરીને, મૂર્છાભાવે કરીને ખેદ કરવામાં આવે તો નવા કર્મ બંધાય છે. અને વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીને વૈરાગ્યમાં પરિણમવામાં આવે તો તે કર્મના આકરા ઉદય કાળે તે કર્મની નિર્જરાનો પ્રસંગ, કર્મની નિવૃત્તિનો પ્રસંગ આવશે. નિવૃત્તિ કહો કે નિર્જરા કહો. ‘અને તે સત્ય છે.’ બંને વાત સત્ય છે. કર્મબંધ આ પ્રકારે થાય, કર્મની નિવૃત્તિ આ પ્રકારે થાય છે તે વાત સત્ય છે.

‘મૂર્છાભાવે ખેદ કર્યાથી પણ જે સંબંધીનો વિયોગ થયો છે, તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી,...’ મૂર્છાભાવે જેનો ખેદ કર્યો છે, દુઃખી થયા છે અને જેનો વિયોગ થયો છે તેની કોઈ પ્રાપ્તિ થાય, બહુ ખેદ કર્યો, બહુ દુઃખી થયા માટે એકાદ વખત પણ કોઈ મળવા આવી જાય એવું કાંઈ બનવાનું નથી. ‘તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચારદશાનું ફળ છે,...’ પૂર્વે યથાસ્થિત વિચાર નહિ કર્યો હોવાને લીધે એ મૂર્છા અને એ દુઃખને જીવ રોકી શકતો નથી.

ખ્યાલ આવે કે આ દુઃખી થવા યોગ્ય નથી પણ પોતે મૂર્છા કરી છે એનું ફળ આવ્યા વિના રહેવાનું નથી. એ અવિચારદશાનું ફળ છે એટલે પહેલા વિવેક કર્યો નથી, જાગૃતિ રાખી નથી. જ્યારે એ પ્રસંગ નહોતો આવ્યો ત્યારે એ પ્રસંગને વિચાર્યો નથી. એણે અત્યારે વિચારી લેવું પડે કે આમ થવાનું જ છે. સંયોગમાં જે જે કુટુંબીઓ રહ્યા છે એનું આ પ્રમાણે નિધન થવાનું, થવાનું ને થવાનું જ છે. અત્યારે થાય તો શું થાય એનો અત્યારે પ્રયોગાત્મક પદ્ધતિથી વિચાર કરી લેવો જોઈએ. માત્ર વિચાર નહિ પણ જાણે પ્રયોગ કરતો હોય એ પદ્ધતિએ એને વિચાર કરી લેવો જોઈએ. જો એ રીતે વિચારવાનપણું ન રહ્યું હોય તો દુઃખને ઉત્પન્ન થતું રોકી શકાય નહિ. નહિ રોકી શકાય.

‘એમ વિચારી વિચારવાન પુરુષો તે મૂર્છાભાવ પ્રત્યયી ખેદને શમાવે છે,...’ આવું વિચારીને પણ... ભલે પૂર્વે વિચાર ન કર્યો હોય તો આ વખતે પણ આવું વિચારીને કે મેં જ પૂર્વે અવિચાર કર્યો છે, અવિચારીપણે હું જીવ્યો છું તેથી મને દુઃખ થાય છે, એમ વિચારીને અત્યારે પણ દુઃખને થોડું શમાવે છે, શાંત કરે છે. અથવા કોઈ વિશેષ પુરુષાર્થવાન જીવને ‘ઘણું કરીને તેવો ખેદ તેમને થતો નથી.’ એ વખતે કોઈને પુરુષાર્થ જાગે, જાગૃતિ આવે તો એ ખેદને નિવર્તવિ છે.

અમને તો ‘કોઈ રીતે તેવા ખેદનું હિતકારીપણું દેખાતું નથી,...’ એ ખેદ કરવો એ આત્માને હિતનું કારણ છે એવું અમને દેખાતું નથી. કોઈ રીતે દેખાતું નથી કે આનાથી લાભ થાય છે. એવું કાંઈ દેખાતું નથી. ‘અને બનેલો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે,...’ ખેદનું હિતકારીપણું દેખાતું નથી છતાં જે બન્યું છે એ તો ખેદનું નિમિત્ત છે, દુઃખનું નિમિત્ત છે.

‘એટલે તેવે અવસરે વિચારવાન પુરુષોને જીવને હિતકારી એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે.’ જુઓ ! ક્યાંથી વાત લીધી ? આમ Turn લીધો છે. છે ખેદનો પ્રસંગ. હવે ખેદ કયા પ્રકારે થવો ઘટે ? કે મૂર્છાએ કરીને જે ખેદ થાય છે એવો ખેદ તો આત્માને જરાપણ હિતકારી નથી. હવે આ કાંઈ હરખનો પ્રસંગ તો છે નહિ. છે તો ખેદનો પ્રસંગ, શોકનો પ્રસંગ છે. કેઈ રીતે એને વાળવો ? ‘તેવે અવસરે વિચારવાન પુરુષોને જીવને હિતકારી એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે.’ એટલે એક બીજી જાતનો ખેદ છે. એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે ખેદથી જીવને હિત થાય પણ અહિત ન થાય. એ વાત કરે છે. કે કેવી રીતે એને

વિચારમાં લેવો ?

‘સર્વસંગનું અશરણપણું, અબંધવપણું, અનિત્યપણું અને તુચ્છપણું તેમ જ અન્યત્વપણું દેખીને પોતાને વિશેષ પ્રતિબોધ થાય છે કે હે જીવ, તારે વિષે કંઈ પણ આ સંસારને વિષે ઉદયાદિ ભાવે પણ મૂર્છા વર્તતી હોય તો તે ત્યાગ કર, ત્યાગ કર,...’ કેવી સરસ શૈલી લીધી છે ! કહે છે કે ‘સર્વસંગનું...’ જેટલા કોઈ અત્યારે સંગમાં હજી કુટુંબીજનો બાકી રહ્યા હોય અને જેને જે કાંઈ હોય, એમાં કોઈ તને શરણ થાય એવું નથી, કોઈ તને બંધવપણું થાય (એવું નથી). બંધવ એટલે શું ? મદદ કરનાર. ભાઈ હોય તો મદદ કરે. ખરે વખતે કોણ મદદ કરે ? કે ભાઈ. અથવા ખરે વખતે મદદ કરે એ કોણ ? ભાઈ ન હોય તો પણ ભાઈ. એને ભાઈ કહેવાય, એને બંધવપણું કહે છે. અહીંયાં કહે છે કે આ પ્રસંગમાં કોઈ મદદ કરી શકે એવું નથી.

‘સર્વસંગનું અશરણપણું, અબંધવપણું, અનિત્યપણું...’ છે. કોઈ સંબંધો નિત્ય રહેવાના નથી. નક્કી વાત છે, નિશ્ચિત વાત છે કે કોઈ સંબંધો કાયમ માટે રહેવા સર્જાયેલા છે જ નહિ. ધર્મશાળાના ઉતારામાં પહેલેથી ખબર છે. બીસ્ત્રો મૂકે ત્યારથી ખબર છે કે આ બીસ્ત્રો આજે મૂક્યો છે તે થોડા દિવસમાં ઉપાડવાનો છે, સંકેલવાનો છે. આમ પહેલેથી જેને ખબર છે એને બીસ્ત્રો ઉપાડતી વખતે એટલો શોક નથી, શોચ નથી. પણ નિત્યપણું માનીને થાણા થાય છે, ધામા નાખે છે કે અહીંથી જાવું જ નથી. એને તો આકરું પડવાનું છે. એ વાત નક્કી છે.

‘સર્વસંગનું અશરણપણું, અબંધવપણું, અનિત્યપણું અને તુચ્છપણું...’ છે. તને જેનો મહિમા લાગે છે એમાં કાંઈ વાતમાં માલ નથી. આજે જેના ઉપર રાગ કરે છે એ તારો રાગ પોસાય છે ત્યાં સુધી તો રાગ કરે છે પણ તારો રાગ નહિ પોસાય ત્યારે દ્વેષ થયા વિના રહેશે નહિ. તુચ્છ વાત છે એમ કહે છે. એનું શું મહત્વ છે ? એનું તુચ્છપણું છે. ‘તેમ જ અન્યત્વપણું...’ એ અન્ય છે. તારું કોઈ નથી. જગતમાં તારું કોઈ નથી. એકલો જન્મ્યો છો, સુખ-દુઃખને પણ એકલો જ ભોગવે છે, મરીશ પણ એકલો અને દુર્ગતિ અને સુગતિમાં જ્યાં કાંઈ પણ જાઈશ, નિર્વાણપદ સુધી પણ જે કાંઈ છે તે બધું જાવાનું એકલાપણે છે. આ તો બધી શાસ્ત્રોમાં ગાથાઓ આવે છે. એવું ‘અન્યત્વપણું દેખીને...’ ભિન્નપણું. અન્યત્વપણું એટલે ભિન્નપણું દેખીને આવા પ્રસંગે ‘પોતાને વિશેષ

પ્રતિબોધ થાય છે...' આ પ્રસંગ બોધનું કારણ થાય છે. દુઃખનું કારણ નહિ પણ જ્ઞાનનું કારણ થાય છે. બોધ એટલે જ્ઞાન. જીવને આ જ્ઞાનનું કારણ થાય છે. વિચારવાન જીવને જ્ઞાનનું કારણ થાય છે.

'કે હે જીવ,...' હવે વિચારવાન જીવ પોતાને ને પોતાને સંબોધે છે 'કે હે જીવ, તારે વિષે કંઈ પણ આ સંસારને વિષે...' જે જે ઉદયભાવમાં, જે જે ઉદય પ્રસંગોમાં 'મૂર્છા વર્તતી હોય...' મમત્વ વર્તતું હોય, અહંપણું વર્તતું હોય 'તો તે ત્યાગ કર, ત્યાગ કર,...' એનો તું ત્યાગ કર. 'તે મૂર્છાનું કંઈ ફળ નથી,...' એવી મૂર્છાનું તને કોઈ ફળ નહિ આવે. 'તે મૂર્છાનું કંઈ ફળ નથી,...' એ મૂર્છાનો તને કોઈ લાભ થાય એવું ફળ નથી. ગમે તેટલી મૂર્છા કરી હશે અને વર્તમાનમાં કરીશ એનાથી તને કોઈ લાભ થવાનો છે એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. 'તે મૂર્છાનું કંઈ ફળ નથી,...'

'સંસારમાં ક્યારેય પણ શરણત્વાદિપણું પ્રાપ્ત થવું નથી,...' કોઈ જીવને સંસારમાં શરણ મળ્યું છે, કોઈ સુરક્ષિત રહ્યો છે કે, ભાઈ ! આ ફલાણી જગ્યાએ શરણમાં જાય એટલે હવે એને વાંધો નથી. એવું સંસારમાં તો કોઈ સ્થાન નથી. ધર્મની વાત જુદી છે. સંસારમાં કોઈ સ્થાન નથી. 'સંસારમાં ક્યારેય પણ શરણત્વાદિપણું પ્રાપ્ત થવું નથી,...' થવું નથી એટલે થયું નથી, થતું નથી અને ત્રણ કાળમાં થવાનું નથી. એવો ભાવ છે. ... 'અને અવિચારપણા વિના તે સંસારને વિષે મોહ થવા યોગ્ય નથી,...' જેટલો કોઈ સંસારમાં મોહ થાય છે. મોહ થાય છે, વ્યામોહ થાય છે એટલે શું ? આ જીવને સારું લાગે છે, ઠીક લાગે છે. આ ઘર, આ કુટુંબ, આ સંયોગો આ બધું મને સારું લાગે છે એવો જે મોહ છે, એ મોહ અવિચારપણા વિના કરવા યોગ્ય નથી અથવા થવા યોગ્ય નથી. અથવા જે કાંઈ જીવને એ સારું લાગે છે તે જ જીવનું અવિચારીપણું છે.

બીજી ભાષામાં વાત કરીએ તો જીવનો જે આનંદઅમૃત સ્વભાવ છે એ આનંદઅમૃત સ્વભાવના પ્રતિપક્ષભૂત આ ઝેર છે. જે કાંઈ મોહથી રસ આવે છે અને સંસારમાં સારું સારું લાગે છે. એમાં પણ એના વિકલ્પ પ્રમાણે હોય કે બરાબર ધાર્યું થાય છે. આ પણ આપણને અનુકૂળ છે, આ પણ અનુકૂળ છે, છોકરાઓ અનુકૂળ છે, બૈરા અનુકૂળ છે, બીજા બધા અનુકૂળ છે, વેવાઈ-વેવલા અનુકૂળ છે. બધું આપણે સરખું છે. જોકે એવું હોતું નથી. પણ આ તો

માનો કે હોય તો. કાંઈક તો હખળડખળ-હખળડખળ ચાલતું જ હોય. પણ માનો કે હોય અને સારું લાગે અથવા જેટલું હોય એટલું સારું લાગે. એટલું જીવ ઝેર ખાય છે. જેટલું સારું લાગે એટલું ઝેર ખાય છે. પણ એવું મીઠું ઝેર છે કે ઝેર ખાતી વખતે જીવને ખબર નથી કે મેં કેટલું ઝેર ખાધું ? એ એને ખબર નથી. પણ જ્યારે આ પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પછી એને અકથ્ય દુઃખનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય છે. કહી શકે નહિ, બોલી શકે નહિ, વર્ણવી શકે નહિ. ક્યાંય સહન ન કરી શકે છતાં સહન કરવું પડે એવું જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, એનું કારણ ઝેર એણે જ પીધું છે, બીજું કોઈ કારણ નથી. આ સીધી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- અવિચારીપણું હોય તો જ ઝેર પીવે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમ જ છે. જાણી જોઈને કોણ ઝેર પીવે ? અરે...! એક ટીપું પડી ગયું હોય ને. આખા કુટુંબ માટે પાંચ-દસ કીલો દૂધપાકનું તપેલું ઉકાળ્યું હોય એમાં એક ઝેરનું ટીપું પડી ગયું હોય, ઢેઢગરોળી ઉપરથી જતી હોય તો કહે, ભાઈ ! હવે આનું પારખું કરવું નથી. એ થોડું ચાખી લે ? એકાદ જણ ચાખી લે અને પછી બધા ખાઈએ. કોણ ચાખે ? ટીપું પણ (ચાખવા તૈયાર નથી). એના બદલે ઘૂંટડે ઘૂંટડે ઘટક-ઘટક મોહની મૂર્છાથી પીધું હોય એને જ્ઞાની અવિચારીપણું ન કહે તો બીજું શું કહે ? મીઠાશ એટલી વેદી હોય, સંયોગની મીઠાશ જેટલી વેદી એટલું વિયોગનું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. આ એનું પરિમાણ છે. મીઠાશ વેદી ત્યારે મૂર્છાભાવે ભાન ભૂલીને વેદી છે. એટલે વિયોગ ટાણે એને ખબર નથી કે ઝેર ક્યારે ખાધું હતું અને કેટલું ખાધું હતું એ ભૂલી જાય છે. પણ એ તો પોતાના પરિણામનું ફળ છે. Action ની સામે Reaction આવ્યું છે બીજું કાંઈ નથી. શું કહે છે ?

‘અવિચારપણા વિના તે સંસારને વિષે મોહ થવા યોગ્ય નથી....’ અવિચારપણું હોય તો જ મોહ થાય. મોહ થાય છે તે જ જીવનું અવિચારપણું છે. કેમકે એ વખતે ઝેર ખાય છે. આ મુદ્દો બહુ વિચારવા જેવો છે. જ્યારે જ્યારે આ જીવને સંસારના કાર્યોમાં, પ્રસંગોમાં (મોહ ઉત્પન્ન થાય છે તે અવિચારીપણું છે). .... એવું બને છે. ઉદયનું કારણ છે બીજું કાંઈ નથી. એની સાથેનો એ પ્રકારનો ઉદય છે. પણ એ પોતે ઝેર ખાય છે. ઉદયમાં જોડાયને ઝેર ખાય છે, બીજું કાંઈ નથી. ‘અવિચારપણા વિના તે સંસારને વિષે મોહ થવા યોગ્ય નથી....’ એટલે અવિચારપણું કહ્યું છે. ઝેર ખાય છે માટે અવિચારપણું

કહ્યું છે.

‘જે મોહ અનંત જન્મમરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે,...’ એ તો મર્યો પણ તારા અનંત જન્મ-મરણ વધે એનું શું ? એની તો સંભાળ કર. તને અનંત જન્મ-મરણ વધે એવા કર્મ તું એ વખતે બાંધે છો. વિયોગ ન જોઈએ એટલે સંયોગ જોઈએ. સંયોગ લેવા માટે ફરીને તારે જન્મવું પડશે. જેટલો જેટલો સંયોગને ખેદ કરીને, દુઃખ કરીને ભાવે છે એ એની ભાવનાને ભાવે છે. એટલો ને એટલો ફરીને સંયોગ મળવાના કર્મ બાંધે છે, એમ કહે છે.

‘જે મોહ અનંત જન્મમરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે, દુઃખ અને કલેશનું બીજ છે,...’ તેમાંથી વૃક્ષ થાય છે. તે મોહમાંથી દુઃખ અને કલેશ પાંગરશે. ‘તેને શાંત કર, તેનો ક્ષય કર.’ એવા મોહને તું શાંત કર, એવા મોહનો તું ક્ષય કર. ‘હે જીવ,...’ આવો બોધ લેવાનો પ્રસંગ છે, એમ કહે છે. ‘હે જીવ, એ વિના બીજા કોઈ હિતકારી ઉપાય નથી.’ આ સિવાય બીજો કોઈ આત્માને હિતનો ઉપાય નથી. ‘એ વગેરે ભાવિતાત્મતાથી વૈરાગ્યને શુદ્ધ અને નિશ્ચલ કરે છે.’ વિચારવાન જીવ તો એ વગેરે એવા પ્રકારના વિચારોથી ભાવિતાત્મતાથી. પોતાના આત્માની ભાવનાને ભાવતા ભાવતા-ભાવિતાત્મતાથી. આત્મતા એટલે આત્મપણું. અને આત્મપણું ભાવવું એને એક શબ્દમાં નાખ્યું-ભાવિતાત્મતાથી. શબ્દો જોડવાની એમની શૈલી પણ સ્વતંત્ર ભાષાશૈલી છે. સામાન્ય માણસોને, વિદ્વાનોને આ પ્રકારના શબ્દપ્રયોગનો પણ અભાવ છે.

‘એ વગેરે ભાવિતાત્મતાથી વૈરાગ્યને શુદ્ધ...’ કરે છે-નિર્મળ કરે છે. વૈરાગ્યને નિર્મળ કરે છે. નિર્મળ વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરે છે. ઓલો વૈરાગ્ય નહિ-દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય નહિ એમ કહે છે. પણ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય છે એ નિર્મળ વૈરાગ્ય છે. વૈરાગ્યના બે પ્રકાર. એક દુઃખગર્ભિત અને એક જ્ઞાનગર્ભિત. એવા ‘વૈરાગ્યને શુદ્ધ અને નિશ્ચલ કરે છે. જે કોઈ જીવ યથાર્થ વિચારથી જુએ છે, તેને આ જ પ્રકાર ભાસે છે.’ એ વૈરાગ્યને દઢ કરે છે, નિર્મળ કરે છે. અને જે કોઈ જીવ યથાર્થ વિચારથી જો આ પ્રસંગને જોવે તો એને આવું જ ભાસશે. અમે લખ્યું એને એ જ પ્રકારે એને ભાસશે અને એ જ એને હિતનું કારણ છે. મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં તો, યથાર્થ ભૂમિકામાં તો આવો જ પ્રકાર હોય. આવો ઉદય આવે ત્યારે બીજો પ્રકાર હોય નહિ, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- બાર ભાવનાનો સાર આવી ગયો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બારે બાર ભાવનાનો સાર લઈ લીધો છે.

મુમુક્ષુ :- આ આઠ લીટી ફરી લ્યો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ સરસ વિષય લીધો છે. નીચેનો એક પ્રેરણાનો વિષય છે એ લઈ લઈએ પછી લઈશું. નહિતર કાલે ફરીને લઈશું.

‘આ જીવને દેહસંબંધ હોઈને મૃત્યુ ન હોત તો આ સંસાર સિવાય બીજે તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં.’ શું કહે છે ? કે, સંસારમાં કોઈ પૂર્વકર્મના ઉદયે જ્યારે જીવને અનુકૂળતાઓ અથવા જેને લોકો એમ કહે કે ભાઈ બહુ પ્રગતિ કરે છે. મહેનત પણ એની એટલી જ છે, બુદ્ધિ પણ એની એટલી જ છે અને અત્યારે એને આવક પણ એટલી જ છે. ઘણી બધી સરખાય છે, એમ કહે. એનો અર્થ શું કહે ? સરખાય બહુ છે. એવી સરખાયમાં પડ્યા હોય એને તો બીજું કાંઈ સાંભરે એવું જ નથી. એવી દોડ મૂકે... એવી દોડ મૂકે... દોડ્યો જ જાય... દોડ્યો જ જાય. પાછું વાળીને જોવે નહિ. પણ એને કો’ક ઊભો રાખે છે. સંસારમાં પણ એને કો’ક ઊભો રાખે છે. એવો કોઈ પ્રસંગ હોય તો આ મૃત્યુનો પ્રસંગ છે એમ કહેવું છે. એમાં દોડતા... દોડતા... દોડતા... એને કો’ક ઊભો રાખે છે. કે જો આનું આમ થઈ ગયું. એટલે એને લાલબત્તી થાય. એને એમ થયું પણ તારું ? આ દોડે છે પણ તારું શું ? આમ એને કો’ક ખેંચે છે. એ ખેંચનાર આ મૃત્યુનો પ્રસંગ છે. આ જીવને દેહસંબંધ હોયને, દેહનો સંબંધ જો શાશ્વત હોત તો જીવે શું શું કર્યું હોત એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

‘આ જીવને દેહસંબંધ હોઈને મૃત્યુ ન હોત તો આ સંસાર સિવાય બીજે તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં.’ એનો અભિપ્રાય એટલો હોત કે પેટ ભરીને અથવા Unlimited એને કરવું છે. જે કાંઈ કરવું છે તેમાં એની કોઈ મર્યાદા નથી. મર્યાદા છોડીને, મર્યાદાનો ત્યાગ કરીને એ બીજે વૃત્તિ જોડત જ નહિ. ‘મુખ્ય કરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે,...’ આ મૃત્યુના ભયે પરમાર્થરૂપ એવું જે બીજું સ્થાન છે ત્યાં જીવની વૃત્તિ જોડાય છે કે આ બધું સંસારનું હું ગમે તેટલું સાજું કરું. પણ મારે બધું કામમાં આવવાનું. બધું શું અધૂરું પણ કામમાં આવવાનું નથી. અડધું પણ કામમાં નહિ આવે. પચાસ ટકા પણ નહિ ભોગવી શકે. આવી લગભગ સ્થિતિ જોવામાં

આવે છે. તો પછી મારું મારે કાંઈ કરવાનું છે કે નહિ ? આમાં જો બધું મારે ભોગવવાના કામમાં આવવાનું નથી તો મારે મારું કાંઈ કરવાનું છે કે નહિ ? મારું જે આત્મકલ્યાણ તે પરમાર્થ છે અને એ પરમાર્થના સ્થાને વૃત્તિને કોઈએ જોડી હોય તો આ મૃત્યુના પ્રસંગે જોડી છે, એમ કહે છે.

અન્યમતમાં પણ જ્યાં મૃત્યુનો પ્રસંગ આવે છે ત્યાં ધર્મની વાતો શરૂ થાય છે. આ તો તીર્થંકરનો માર્ગ છે. એ તો આખી વાત જ જુદી છે. અલૌકિક વાત છે. પણ અન્યમતમાં પણ જ્યાં મૃત્યુની વાત આવે છે ત્યારે રામ નામ શરૂ થાય છે. કે બીજું કાંઈક શરૂ થઈ જાય છે. એ બધી ધર્મની વાતો શરૂ થાય છે. એનું કારણ શું ? કે એ પ્રસંગ એવો છે કે જેણે સંસાર સિવાયના આત્મકલ્યાણની બાજુ વૃત્તિને દોરવાનો આ એક બહુ મોટો પ્રસંગ છે. જોકે એ અનિષ્ટ પ્રસંગ ગણાય છે તોપણ પારમાર્થિક દષ્ટિકોણના વિચારથી વિચારવામાં આવે તો આ પ્રસંગ જ ગમે તેવા દોડતાને ઊભો રાખે છે. સંસારમાં દોડ મૂકી હોય એ ગમે તેવા દોડતા માણસને એક વખત ઊભો રાખી દે છે કે જો ભાઈ ! તારું સાથે સાથે સાધતો જાય છે કે નથી સાધતો ? કે ભૂલીને બધું એકજ ધાર્યું ચાલ્યું છે તારે ?

મુમુક્ષુ :- આચાર્યે પણ અનિત્ય પહેલા લીધું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અનિત્યપણું છે. અનિત્યપણું છે એટલે મરણ છે. અનિત્યભાવના. પહેલી ભાવનામાં અનિત્યભાવના છે. બરાબર છે.

મુમુક્ષુ :- મરણથી ગાડી Break માં આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ગમે તેવો હોય નહિ. આમ હિમતથી, ઉત્સાહથી, ઉમંગથી સંસારમાં દોડતો હોય. એ મૃત્યુનું નામ સાંભળે એ પહેલા... હજી તો નામ સાંભળે ત્યાં ટાંટ્યા ભાંગી જાય. ખબર પડે કે ફલાણો રોગ હશે તો ? બહુ પૈસાવાળા માણસ હોય (અને એ એમ કહે કે) માથામાં કાંઈક કાંઈક થાય છે. તો (ડૉક્ટર) કહે, Scanning કરાવી લ્યો. Brain tumour નથી ને ? એ સુવડાવીને અંદર લઈ જાય એ પહેલા તો એને શું થાય એ તો એ જ જાણે. કહેવાનો મતલબ એ છે કે એનું-મૃત્યુનું નામ પડે ત્યાં માણસ ઢીલો પડી જાય છે. કેમ ? કે એને એમ થાય છે કે આ દોડું છું પણ શું કામ લાગશે ? મોટી Break લાગે છે. Hydrolic break જેને કહેવાય. ઊભો રહી જાય, એક વખત તો એ ઊભો રહી જાય. પણ જો યથાર્થ વિચારધારા હોય તો આ એક

પ્રસંગથી, આ એક વિચારથી, આ એક વાસ્તવિકતાથી જીવ પરમાર્થના સ્થાને પોતાની વૃત્તિને દોરે છે, પ્રેરે છે. એટલે મૃત્યુ તો પ્રેરક છે એમ કહે છે. પરમાર્થના સ્થાને વૃત્તિને દોરવા માટે મૃત્યુ તો એક પ્રેરકપ્રસંગ છે. જુઓ ! ક્યાંને ક્યાં વાત ઉતારી ! શોકનો પ્રસંગ નથી, દુઃખનો પ્રસંગ નથી પણ આત્માને હિતમાં વૃત્તિ દોરવા માટેનો એક પ્રેરકપ્રસંગ છે.

‘મુખ્ય કરીને મૃત્યુને...’ વિષે જે ભય થાય છે, એ ભયને લઈને પણ ‘પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે, તે પણ કોઈક વિરલા જીવને પ્રેરિત થઈ છે,...’ સ્મશાન વૈરાગ્ય કો’કને ક્યારેક આવે છે. પણ ખરેખર કોઈ પરમાર્થ બાજુ વળે એવો કોઈ વિરલ જીવ હોય છે. બધા જીવો વળતા નથી. કેમકે આ પ્રસંગ તો બધાને છે. પણ કોઈ વિરલ જીવ, કોઈ હળુકર્મી જીવ, જેનું હોનહાર નિકટભવી છે એવા જીવને આવો પ્રસંગ છે એ વૃત્તિ પ્રેરિત થાય છે.

‘ઘણા જીવોને તો બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભય પરથી બાહ્ય ક્ષણિક વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ વિશેષ કાર્યકારી થયા વિના નાશ પામે છે;...’ વૈરાગ્ય તો લગભગ ઘણાને થાય છે. બહુભાગ જીવોને આ પ્રસંગે વૈરાગ્ય થાય છે. તોપણ તે બાહ્ય નિમિત્તથી જે મૃત્યુભય થાય છે એના ઉપરથી બાહ્ય જે ક્ષણિક વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એ વૈરાગ્ય વિકાસ પામે-પરમાર્થના માર્ગે એનું કોઈ Development થાય-વિકાસ પામે તે પહેલા ‘વિશેષ કાર્યકારી થયા વિના નાશ પામે છે;...’

‘માત્ર કોઈક વિચારવાન અથવા સુલભબોધી કે હળુકર્મી જીવને તે ભય પરથી અવિનાશી નિઃશ્રેયસ્ પદ પ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે.’ જુઓ ! સરવાળે ક્યાંની ક્યાં વાત લઈ જાય છે ! બહુભાગ જીવો તો એ વૈરાગ્યને, સ્મશાન વૈરાગ્ય એટલા માટે કહ્યો છે કે સ્મશાનમાં હોય ત્યાં સુધી વૈરાગ્ય હોય. ઘરે આવે એટલે વળી વાતાવરણ બધું ફરી જાય. નાહી નાખ્યું એનું. ચાલો. એમ કરીને પાછો એ જે કાર્ય હોય એમાં તન્મય થઈ જાય. જોકે અત્યારે તો ઘણા ભાગમાં જોવામાં આવે છે, કે મોટા ભાગનાને તો સ્મશાન વૈરાગ્ય પણ નથી હોતો. ત્યાં પણ બીજી વાતો ચાલતી હોય છે. જે પ્રસંગને અનુરૂપ નથી હોતી એવો પ્રકાર જોવા મળે છે. આ કાળ બદલાઈ ગયો છે ને ? કાળ બદલાઈ ગયો છે. એટલે ત્યાં સ્મશાન વૈરાગ્ય જોવામાં આવતો હતો એ પણ નથી.

‘માત્ર કોઈક વિચારવાન...’ જીવ હોય. આત્મહિતનો વિચાર કરનાર કોઈ જીવ હોય ‘અથવા સુલભબોધી...’ હોય. જેને બોધ સુલભતાથી અસર

કરે એવા જીવને સુલભબોધી એવું વિશેષણ લાગુ પડે છે. એ એની વિશેષતા છે. સુલભપણે બોધની અસર થાય. કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે ગમે એટલો એને ઉપદેશનો પ્રસંગ હોય પણ એને કાંઈ અસર ન થાય. માણસ કહે છે ને ? ભાઈ ! કાળમીઠ પાણા જેવો છે. એ પાણા ઉપર ગમે તેટલું પાણી પડે, પાણો પલળે નહિ. ત્યારે કોઈક જીવને એક પ્રસંગ થઈ જાય, એક કોઈ એવો બનાવ બની જાય કે થોડો બોધ મળી જાય તો એને ચોંટ મારી જાય. એવી ચોંટ લાગે કે એક પ્રસંગથી આખું એનું જીવન બદલી નાખે, એનું ધ્યેય બદલી નાખે. એવા જીવોને સુલભબોધી કહેવામાં આવે છે. સુલભબોધી એટલે જીવન બદલે તો. જો એના ધ્યેયથી જીવન ન બદલે તો સુલભબોધીપણું નથી.

‘અથવા સુલભબોધી કે હળુકર્મી જીવને...’ એ કર્મ (કહીને સમજાવ્યું છે). આમ ભાવથી ન સમજાય, યોગ્યતાથી ન સમજાય એને નિમિત્તથી સમજાવવામાં આવે છે. એ સુલભબોધી જીવનું જ વિશેષણ છે-હળુકર્મી જીવ છે. એટલે જેણે પૂર્વ કાળે ભારે કર્મ બાંધ્યા નથી. ભારે કર્મ બાંધ્યા નથી એટલે ભારે કર્મ બંધાય એવા ભાવ કર્યા નથી. એવા ભાવ કર્યા નથી એટલે એનો આત્મા એવા દુષ્ટ ભાવોથી સંસ્કારિત નથી. દુષ્ટ ભાવોથી સંસ્કારિત થયેલો આત્મા હોય તો તેને ભારેકર્મી કહે છે અને એવા દુષ્ટ પરિણામો ભૂતકાળમાં ન કર્યા હોય કે જેને લઈને એને બોધની અસર તરત થાય તો એને હળુકર્મી કહેવામાં આવે છે.

આમ જો વિચારીએ, પ્રકૃતિથી વિચારીએ તો જેનો દર્શનમોહ તીવ્ર છે એ ભારે કર્મી છે. જેનો દર્શનમોહ તીવ્ર નથી વર્તતો તે હળુકર્મી છે. જેને ભાવની અંદર મંદ દર્શનમોહ હોય એવા જીવને બોધની અસર તરત જ થાય છે. પણ તીવ્ર દર્શનમોહાવેશમાં વર્તતો હોય એને ગમે તેવો સારો ઉપદેશ હોય તોપણ એને જરાય અસર જાણે કે થતી નથી. એ રીતે સુલભબોધીપણું કે હળુકર્મીપણું લેવું.

એવા ‘જીવને તે ભય પરથી...’ એવા મૃત્યુના કોઈ પ્રસંગ ઉપરથી, કોઈના પ્રસંગ ઉપરથી પણ એને ‘અવિનાશી નિઃશ્રેયસ્ય પદ પ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે.’ એને એમ થાય છે કે મારે કોઈ એવું સાધન કરવા યોગ્ય છે, મારે કોઈ એવું કાર્ય કરવા યોગ્ય છે કે જેને લઈને મને ક્યારેય દુઃખ ન થાય. હું કોઈ એવા પદમાં બેસી જાવ, એવા પદની પ્રાપ્તિ કરી લઉં, એવા સ્થાનની પ્રાપ્તિ કરી લઉં

કે જેમાં મારું શાશ્વત કલ્યાણ હોય. 'અવિનાશી નિઃશ્રેયસ્...' એટલે અવિનાશી કલ્યાણ. નિઃશ્રેયસ એટલે કલ્યાણ. એવું પદ તો એક મોક્ષપદ છે. એટલા માટે મુમુક્ષુનો પ્રારંભ અહીંથી ગણવામાં આવ્યો છે. એ પહેલા મુમુક્ષુ ભલે ગમે તે કરતો હોય, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરતો હોય કે કોઈપણ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરતો હોય તોપણ એની શરૂઆત એટલા માટે નથી ગણી કે એણે નિઃશ્રેયસપદની પ્રાપ્તિની વૃત્તિ કરી છે ? પરમ કલ્યાણ-મારું અવિનાશી કલ્યાણ થાવ. ત્યાં પાંચમી ગાથામાં પણ એ વાત લીધી છે. મારું અવિનાશી કલ્યાણ થાઓ. સ્વસ્તિ ! એમ કહ્યું કે સ્વસ્તિ ! તારું સ્વસ્તિ થાવ, અવિનાશીપણે કલ્યાણપદમાં અને શ્રેયસપદમાં તારી અસ્તિ રહો. ત્યાં પણ એ જ વાત લીધી છે. એટલે શરૂઆત અહીંથી થાય.

એવો જ્યારથી કોઈને ભલે મૃત્યુભયે કરીને કે મૃત્યુના પ્રસંગે કરીને પણ જ્યારે કોઈને એ પ્રકાર ઉત્પન્ન થાય છે કે મારે હવે કોઈ અનિત્ય સુખ નથી જોઈતું. થોડો કાળ મને ઠીક લાગે, થોડોક કાળ હું સુખી થાવ એવો હું અનુભવું અને પાછો દુઃખમાં ધકેલાય જાય. આવું મારે જોઈતું નથી. વારંવાર ઉથલધડો કરવો કોઈને પોસાતો નથી. ઉથલધડો એટલે વળી ફેરવીને બીજું કરવું પડે... વળી ફેરવીને બીજું કરવું પડે... વળી ફેરવીને બીજું કરવું પડે. આ તે કાંઈ જીવન છે ? એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ કે કાયમ માટે આત્મા નિરાકુળ સુખ-શાંતિમાં રહી શકે એવી વ્યવસ્થા વિચારવી, એવી વ્યવસ્થાના ધ્યેયથી એ માર્ગને શોધવો, ખોજવો, મેળવવો, પ્રાપ્ત કરવો એ વિચારવાનપણું છે. બાકી જો એમ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી અનાદિનું અવિચારીપણું છે એ ચાલુ ને ચાલુ રહેશે. આમ છે. આમ કોઈ એમ કહે કે અવિચારી છો ? તો એને સારું ન લાગે. અમને અવિચારી કહે છે !

મુમુક્ષુ :- ડાહ્યો માણસ હોય એને અવિચારી કહે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. લોકો એને ડાહ્યો કહેતા હોય અને એને કોઈ એમ કહે... ડાહ્યો ગણાતો હોય એને એમ કહે કે અવિચારી છો. એને ગાળ દીધી હોય એવું લાગે. પણ જે મોહનો પરિણામ કરીને જીવ પોતાના હાથે પોતાના પગ ઉપર નહિ માથે ગળા ઉપર કુહાડો મારે છે, એ અવિચારીપણું નહિ તો બીજું શું છે ? બીજું શું ગણવું તો ? જે પોતાથી પોતાને નુકસાન કરે (એ અવિચારીપણું છે) એવી મીઠી છરી છે, મોહની છરી એવી મીઠી છરી છે. એ

ગળું કાપે છે તો એને એમ લાગે છે કે ના, ના બહુ સારુ લાગે છે, હોં ! મને બહુ સારું લાગે છે. તને સારું લાગે છે, ભાઈ ! પણ તું દુઃખી કેટલો થયો છો એની તને ખબર નથી.

‘તે ભય પરથી અવિનાશી નિઃશ્રેયસૂ પદ પ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે.’ કોઈ એવા જીવને આવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ્ઞાની એમ કહે છે, વીતરાગદેવ એમ કહે છે કે હવે આ બરાબર Line માં આવ્યો. આણે શરૂઆત કરી. આણે ખરેખર માર્ગનો પ્રારંભ કર્યો. ત્યાં સુધી જીવનમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. ભલે ગમે એ ધર્મક્રિયા કરે પણ બધી ધ્યેય શૂન્ય પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય છે. અને એ ધ્યેયશૂન્ય પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ જાય છે. એની કોઈ સફળતા એના શાશ્વત કલ્યાણ પ્રત્યેની હોતી નથી. સફળતા શાશ્વત કલ્યાણને અનુસંધાનવાળી હાંવી જોઈએ એવી કોઈ સફળતા એને હોતી નથી. ક્યારેક કોઈ શુભકર્મ બંધાય, એ પણ હજી જો પરિણામ ફરે તો એ સત્તામાં હોય ત્યાં પુણ્યની પ્રકૃતિ પાપમાં વર્ધ જાય. જીવના પરિણામનું તો ઠેકાણું નથી. એટલે થોડું પુણ્ય કર્યું હોય. વળી એવા પરિણામમાં આવી જાય કે એ સત્તામાંથી ઉદય આવીને પુણ્યનું ફળ ભોગવાય એ પહેલા જ એ પ્રકૃતિ પલટીને પાપની થઈ જાય. કેમકે એને ધ્યેય વગર તો કોઈ યથાર્થ પ્રકારે તો એને કોઈ શુભકર્મ પણ બંધાતું નથી. ઓલું પદ મળવું એ તો બહુ દૂરની વાત છે.

એટલે એ વાત અહીંયાં ‘કૃપાળુદેવે’ ‘માણેકચંદભાઈ’ને ભલે પત્ર લખ્યો હોય પણ પ્રત્યેક જીવને વિચારવા જેવો આ પ્રસંગ છે, વિષય છે અને બહુ અસરકારક પત્ર છે. બહુ અસરકારક પત્ર છે. વિશેષ લઈશું...

સ્વકાર્યની અગંભીરતા - તે જીવનો અપરાધ છે. દર્શનમોહની પ્રબળતાને લીધે જીવ નિજ હિતની વાતને ગંભીરતાથી ઉઠાવતો નથી, અને સમજવા છતાં પ્રમાદને છોડતો નથી. ગંભીર ઉપયોગ થવા અર્થે તથા રૂપ સત્સંગ ઉપકારી છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૫૮૮)

તા. ૪-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૬૮૯, ૬૯૦
પ્રવચન નં. ૩૧૫

૬૮૯ ચાલે છે. પાનું-૫૦૧. બીજા Paragraphથી ફરીથી લઈએ. 'વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે,...' કોઈપણ સ્વજનનો પરિવારમાંથી દેહત્યાગ થાય એ મૃત્યુના પ્રસંગે ખેદ કરવો, શોક કરવો એ માત્ર કર્મબંધનું કારણ છે. નવું કર્મ બંધાવા સિવાય એનું ફળ બીજું કાંઈ નથી. અને તે પણ અશુભકર્મની પ્રકૃતિનું કર્મ બંધાશે. કોઈ શુભકર્મ બંધાશે નહિ.

મુમુક્ષુ :- વૈરાગ્યભાવથી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'વૈરાગ્યરૂપ ખેદથી કર્મસંગની નિવૃત્તિ ભાસે છે,...' મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો, મોહથી ખેદ કરવો (કે) મારા હતા તે ચાલ્યા ગયા. મારાપણું રાખીને જે ખેદ થાય છે, મારાપણું ન ભાસે તો ખેદ થાય નહિ, એ તો છાપામાં રોજ વાંચે છે. પોતાપણાને લઈને જે ખેદ થાય છે એ નવા કર્મબંધનું કારણ છે. અને પ્રત્યેક આત્માની ભિન્નતા, આયુષ્યની અનિત્યતા, સંસારની અશરણતા આદિ વસ્તુના સ્વરૂપજ્ઞાન અનુસાર વૈરાગ્ય થવો એ 'કર્મસંગની નિવૃત્તિ ભાસે છે,...' કેમકે એ વખતે ઉદય આવ્યો એમાં ઉદયને અનુકૂળ ન ચાલ્યો, ઉદયમાં ન જોડાયો. જે ઉદય છે એ ઉદયમાં શોક થવો ઘટતો હતો એના બદલે વૈરાગ્ય આવ્યો. એમ છે. 'અને તે સત્ય છે.' એ રીતે કર્મબંધન થવું તે સત્ય છે, આ રીતે કર્મની નિવૃત્તિ થવી તે પણ સત્ય છે.

'મૂર્છાભાવે ખેદ કર્યાથી પણ જે સંબંધીનો વિયોગ થયો છે, તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી,...' પાછો જે મૂર્છાભાવે ખેદ થાય એનું કોઈ પોતાને લાભમાં પરિણામ આવતું હોય તો બીજી વાત છે. પણ એનું કોઈ પરિણામ તો લાભદાયક છે નહિ. એમ કહે છે. એમ વિચારી... સંબંધીની પ્રાપ્તિ થતી નથી. 'અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચારદશાનું ફળ છે,...' અવિચારદશા એટલે પોતાને નુકસાન થાય છે છતાં એ પરિણામ કરવા એ તો અવિચારીપણું છે.

‘એમ વિચારી વિચારવાન પુરુષો તે મૂર્છાભાવ પ્રત્યયી ખેદને શમાવે છે,...’ એ ‘અવિચારદશાનું ફળ છે, એમ વિચારી વિચારવાન પુરુષો તે મૂર્છાભાવ પ્રત્યયી ખેદને શમાવે છે,...’ ખેદને શમાવે છે એનો અર્થ એ છે કે, મૂર્છા કરવા યોગ્ય નથી. એવું વિચારવાનપણું એની અંદર છે કે આ પ્રસંગે પણ મૂર્છા કરવા યોગ્ય નથી. ‘અથવા ઘણું કરીને તેવો ખેદ તેમને થતો નથી. કોઈ રીતે તેવા ખેદનું હિતકારીપણું દેખાતું નથી, અને બનેલો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે,...’ જગતમાં તો એ બનેલો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે. ‘એટલે તેવે અવસરે વિચારવાન પુરુષોને જીવને હિતકારી એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે.’ ખેદનું નિમિત્ત છે એટલે ત્યાં કાંઈ હરખ નહિ કરે. પણ જીવને હિતકારી થાય એવો ખેદ કરશે, અહિતકારી થાય એવો ખેદ નહિ કરે, એમ કહેવું છે. હવે વિચારવાન પુરુષ એ કયા પ્રકારે વિચારે છે ?

‘સર્વસંગનું અશરણપણું,...’ છે. સર્વસંગનું ‘અબંધવપણું,...’ છે. સર્વસંગનું ‘અનિત્યપણું, અને તુચ્છપણું તેમ જ અન્યત્વપણું...’ છે-ભિન્ન છે એમ ‘દેખીને...’ સર્વસંગનું અશરણપણું દેખે છે. કોઈ સંયોગો આ જીવને શરણ થાય એવું નથી. કોઈ સંયોગો એને શરણ આપી શકે એવું નથી. અનિવાર્યપણે જીવને મૃત્યુને શરણ થવું જ પડે. બીજા કોઈ સંયોગો એનું રક્ષણ કરી શકે એવું નથી. અબંધવપણું (અર્થાત્) કોઈ મદદ કરી શકે એવું નથી. એ વિષયમાં કોઈ મદદ પણ કરી શકે એવું નથી કે પાંચ મિનિટ પણ તમને રોકી શકે, ખમી જાવ, મહત્વની વાતો કરી લઈએ એવું પણ કામ આવે એવું નથી. અને સર્વસંગનું અનિત્યપણું છે. જેટલા સંયોગો છે એ સંયોગો બધા જ એનો અંત લઈને જ સંયોગમાં રહેલા છે. અંત પહેલેથી નક્કી થઈ ગયેલો છે. કોઈ સંયોગ નિત્ય રહે અથવા કોઈ સંયોગને વિષે જીવની સંયોગિકપણે નિત્યતા રહે એમ પણ બની શકે એવું નથી. સંયોગ ઊભા રહે અને પોતે ચાલ્યો જાય છે. એનો અર્થ કે સંયોગથી છૂટા પડવું એ વાત નિશ્ચિત થયેલી છે.

‘અને તુચ્છપણું...’ હવે એ દુઃખ તો એટલા માટે થાય છે (કેમકે) એની મહિમા છે. જે સંયોગ છે એનું મહત્વ છે, એનું મમત્વ છે, એની મીઠાશ છે. જે દુઃખ થાય છે એ મીઠાશનો પ્રત્યાઘાત છે. જે-તે વ્યક્તિઓના સંયોગમાં રહીને મીઠાશને વેદી છે એ વિયોગકાળે એનો પ્રત્યાઘાત આપ્યા વિના રહે નહિ. નિયમથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય, થાય ને થાય. અનિવાર્યપણે એ દુઃખને ઉત્પન્ન

થામું કોઈ જીવ રોકી શકે નહિ. તેથી તેનું તુચ્છપણું દેખીને 'તેમ જ અન્યત્વપણું દેખીને...' ભિન્નપણું દેખીને કે, આ સંયોગો છે એ સંયોગપણે છે ત્યારે પણ ભિન્ન જ છે. પછી વિયોગપણે કેમ વિયોગ થયો ? એનું અસમાધાન થવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

'ગુરુદેવશ્રી' બહુ સુંદર શૈલીમાં એક વાત એમ કહેતા કે, ભાઈ ! આ દેહ તારા સંયોગમાં રહ્યો છે ને ? અત્યારે જે તને તારા સંયોગમાં આ દેહ ભાસે છે તે અત્યારે પણ તારો થઈને રહ્યો નથી એમ જોને. ભલે સંયોગમાં અવશ્ય રહ્યો છે પણ તારો થઈને રહ્યો છે એમ છે જ નહિ. તું જો તો એમ નથી. માટે જેમ છે એમ તું જો કે તારો થઈને એ રહ્યો નથી.

'તુચ્છપણું તેમ જ અન્યત્વપણું દેખીને...' ભિન્નપણું દેખીને. ભિન્નપણે દેખતા ભિન્ન પદાર્થના ઉચાટ નથી થતા. ભલે સંયોગ હોય ત્યારે પણ ઉચાટ ન થાય અને વિયોગ થાય ત્યારે પણ એની કોઈ ચિંતા નથી થતી.

મુમુક્ષુ :- આ શરીરથી જ બધી મમત્વની ધરી ચાલે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બસ ! એ અધિકરણ છે. જીવે એનો આધાર લીધો છે કે મારી સત્તા શરીર જેટલી છે. શરીર છે ત્યાં સુધી હું છું, શરીર નથી એટલે હું નથી. એટલે એના આધારે એનું અધિકરણ એને બનાવીને આખા સંસારચક્રની ધરી છે. દેહ છે તે આખા સંસારચક્રની ધરી છે એમ કહેવાય છે. જેમ ગાડું પૈડાથી ચાલે છે પણ ધરી વગરનું પૈડું ગાડાની સાથે ન ચાલે. એ ગાડું ચાલે નહિ. એ શાસ્ત્રમાં આવે છે (કે) એને ધરી બનાવી છે. એના આધારે આખું ગાડું (ચાલે) છે.

'તેમ જ અન્યત્વપણું દેખીને પોતાને વિશેષ પ્રતિબોધ થાય છે...' જ્યારે આ બધા પડખાં જોવે ત્યારે જીવને પોતાને વિશેષ પ્રતિબોધ થાય છે 'કે હે જીવ, તારે વિષે કંઈ પણ આ સંસારને વિષે ઉદયાદિ ભાવે પણ મૂર્છા વર્તતી હોય તો તે ત્યાગ કર, ત્યાગ કર,...' આવો પ્રતિબોધ થાય છે. પ્રતિબોધ કેવો થાય છે ? કે હજી પણ જો તને મૂર્છા વર્તતી હોય. આ સંસારના જે કાંઈ ઉદયપ્રસંગો છે, સંયોગના પ્રસંગો છે, એ પ્રસંગોમાં ઉદયાદિ ભાવે એ મારા ઉદય છે, આ ઉદય મને આવો આવ્યો છે. એવી રીતે તને કાંઈપણ મૂર્છા વર્તતી હોય તો એનો ત્યાગ કર, એનું ભિન્નપણું જો, એનું અશરણપણું જો. અને એ મૂર્છાનું કાંઈ ફળ નથી. કાંઈ ફળ નથી એટલે કોઈ લાભ નથી. ઉલટાનું નુકસાન

છે. લાભનો તો પ્રશ્ન જ નથી. તે મૂર્છાનું કાંઈ ફળ નથી.

‘સંસારમાં ક્યારેય પણ...’ કોઈપણ જીવને ‘શરણત્વાદિપણું પ્રાપ્ત થવું નથી,...’ થવું નથી એટલે થવું નથી અને થવાનું પણ નથી. આ પ્રસંગ તો એટલો બધો વાસ્તવિકપણે સર્વ જીવોને અનુભવગોચર થાય છે કે અન્યમતમાં પણ આ વૈરાગ્યના વિષય ઉપર ઘણી વાતો આવી છે. જોકે આખો બૌદ્ધમત આના ઉપર ચાલ્યો છે. જે ‘ગૌતમબુદ્ધ’ થયા એણે જે મૃત્યુ, જરા, રોગ એ ત્રણ-ચાર પ્રસંગો એવા જોયા કે જીવ અશરણ છે હવે. આમાં આને કોઈ શરણ થાતું નથી. એના ઉપર આખો એક સંપ્રદાય ઊભો થઈ ગયો છે. એટલો બધો વાસ્તવિક પ્રસંગ છે કે એમાં કોઈની બુદ્ધિ ન કામ કરે એવું છે નહિ. કોઈને ‘શરણત્વાદિપણું પ્રાપ્ત થવું નથી,...’

‘અને અવિચારપણા વિના તે સંસારને વિષે મોહ થવા યોગ્ય નથી,...’ મૂર્છા- મોહ જે થાય છે એ કેવળ અવિચારીપણું છે અથવા વાસ્તવિકતાથી દૂર કોઈ કલ્પનામાં રહેતા એ પ્રકારનો વ્યામોહ છે, બીજું કાંઈ નથી. વાસ્તવિકતા કોઈ જુદી છે. વાસ્તવિકતા કહો કે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહો. એ આખું જુદું જ છે. એટલે ‘અવિચારપણા વિના તે સંસારને વિષે મોહ થવા યોગ્ય નથી, જે મોહ અનંત જન્મમરણનો...’ એ મોહનું શું ફળ છે ? બીજો તો લાભ નથી પણ ‘જે મોહ અનંત જન્મમરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે,...’ પ્રત્યક્ષ તો એ દુઃખદાયક જ છે. ભવિષ્યમાં પણ એ નવા જન્મ-મરણનું કારણ છે, પરિભ્રમણનું એ કારણ છે. ‘દુઃખ અને ક્લેશનું બીજ છે,...’ ઘણાં દુઃખો ઉત્પન્ન થવાનું એ બીજ છે. એમાંથી બધા દુઃખ પાંગરશે.

‘તેને શાંત કર, તેનો ક્ષય કર.’ એવા ક્લેશને શાંત કરવા યોગ્ય છે અને એ ક્ષય કરવા યોગ્ય છે. પ્રસંગ બન્યો છે ને ? યુવાન ઉંમરની અંદર ‘માણેકચંદભાઈ’નો દીકરો ‘સુંદરલાલ’ કરીને છે એનો દેહત્યાગ થયો છે. ‘હું જીવ, એ વિના બીજા કોઈ હિતકારી ઉપાય નથી,...’ આ સિવાય કોઈ જગતમાં બીજો આત્માને કલ્યાણકારી ઉપાય નથી. બીજી રીતે કોઈ રીતે જીવનું હિત થાય એવું નથી. મોહ કરે, મૂર્છા કરે અને ઘણો વળગે એથી એને સુખ થાય એ કોઈ રીતે બની શકે એવું નથી. પણ સંયોગમાં તો સુખની મીઠાશ ઘણી લાગે છે. ત્યારે જ એ દુઃખનું બીજ વાવ્યું છે. જ્યારે એ સંયોગમાં સુખની મીઠાશ વેદી છે ત્યારે જ ભાવી દુઃખનું બીજ બરાબર વાવી દીધું છે.

‘એ વિના બીજા કોઈ હિતકારી ઉપાય નથી, એ વગેરે ભાવિતાત્મતાથી...’ આત્માને ભાવીને. આત્મસ્વરૂપની ભાવનામાં રહીને. સ્વરૂપપ્રાપ્તિની ભાવનામાં રહેવું તે ભાવિતાત્મતા કહેવાય છે. આત્માને ભાવીને. ‘ભાવિતાત્મતાથી વૈરાગ્યને શુદ્ધ...’ કરવો, વૈરાગ્યને દૃઢ કરવો, નિશ્ચલ કરવો. ‘જે કોઈ જીવ યથાર્થ વિચારથી જુએ છે, તેને આ જ પ્રકાર ભાસે છે.’ વસ્તુનું સ્વરૂપ હોવાથી જો યથાર્થપણે વિચાર કરે એ તો આવું જ ભાસે. એ તો વાસ્તવિક છે. પણ જીવનો મોહ જ્યાં સુધી છૂટતો નથી ત્યાં સુધી એ વાસ્તવિકતાને પણ ગણકારતો નથી, અવગણે છે.

હવેનો જે વિષય છે એ એવો લીધો છે કે ખરેખર જીવને આ મૃત્યુ છે, મૃત્યુનું અશરણપણું છે, સંયોગનું અનિત્યપણું છે એટલે તો જીવ પરમાર્થ કલ્યાણ બાજુ વળે છે. નહિતર તો વળત જ નહિ, એમ કહે છે. સંસારની મોહનીય એવી છે કે જીવને કોઈ રીતે પોતાનું કલ્યાણ સૂઝે નહિ. એ વિષય હવે લેવો છે.

‘આ જીવને દેહસંબંધ હોઈને મૃત્યુ ન હોત તો...’ આ દેહસંબંધ તો છે અને એ સંબંધ હોવાથી જો આ જીવને મૃત્યુ ન આવતું હોત, ‘મૃત્યુ ન હોત તો આ સંસાર સિવાય બીજે તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં.’ એક તો ઊગતી ઉંમર હોય. અને એમાં પાછા એક પછી એક સફળતાના શિખરો સર કરતો જતો હોય. જે કામ હાથમાં લે એમાં સવળું પડે... જે કામ હાથમાં લે એમાં સવળું પડે. પછી એને એ કામ સિવાય બીજું સૂઝે શું? એ તો કહો. બીજું કાંઈ એને સૂઝે નહિ.

‘આ જીવને દેહસંબંધ હોયને...’ કદાચ ‘મૃત્યુ ન હોત...’ અને દેહ શાશ્વત રહેવાનો હોત ‘તો આ સંસાર સિવાય બીજે તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં.’ તો તો એ સંસારમાં એટલો રચ્યો-પચ્યો અને મચ્યો એટલો બધો રહેત કે એને ક્યાંય બીજે વૃત્તિ જોડવી એ વિકલ્પ જ ન આવત. અમસ્તો પણ હજી આ તો મૃત્યુ જોવે છે ને. બાર મહિનામાં એક વાર, બે વાર, પાંચ વાર સ્મશાનગૃહે જાવું પડે છે તો પણ જેને હજી નશો ચડે છે એને તો હજી પણ ઉતરતો નથી. એને નશો કહે છે.

સંયોગોની વૃદ્ધિ કરવી, સંયોગો સુધારવા એનો જેને નશો ચડી જાય છે એ નશામાં તો હજી બહુભાગ જીવો તો બહાર નીકળતા નથી. એને વૃત્તિ બીજે

જોડવી એ અભિપ્રાય જ ન થાય. આવા પ્રસંગ થાય ત્યારે વળી એમ કહે કે વાત તો આ કાંઈક વિચારવા જેવી છે પણ શું કરીએ હવે ? અમે તો એટલા બધા વ્યસ્ત થઈ ગયા છીએ કે ક્યાંયથી બહાર નીકળી શકીએ એવું નથી. એટલે ઓલા સ્મશાન વૈરાગ્યની જેમ પાછું ઊગી જાય છે. પણ ઓલુ તો વૃત્તિ જ ન જાત. જો એ પ્રસંગ ન આવતો હોત તો જીવને વિચારવાનો કોઈ અવસર જ ન હોત, એમ કહે છે.

‘મુખ્ય કરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે,...’ એ મૃત્યુભયે શું કર્યું છે ? કે વૃત્તિને બીજે સ્થાનકે પ્રેરી છે. મૃત્યુ આવે છે તો આ આપણે જે કાંઈ હાથમાં લીધું છે એ હાથમાં જ રહેશે એવું બનવાનું નથી. તો પછી પછી શું ? પછીની કોઈ વ્યવસ્થા છે ? કોઈ અવસ્થા છે ? કોઈ એનું વિજ્ઞાન છે ? છે શું પણ ? અને જ્યાંથી છૂટવું નથી ત્યાંથી અનિવાર્યપણે છૂટવું પડે એનો કોઈ ઉપાય કે ઈલાજ છે કે કેમ ? ત્યારે એ પારમાર્થિક વર્તુળમાંથી કોઈ અવાજ આવે છે કે છે, છે. અમર થવાનો પણ એક રસ્તો છે. પણ એ રસ્તો એક બીજો છે, તું ચાલે છે એ રસ્તો કોઈ બીજો છે. ત્યારે લાભ કોને જોતો નથી ? કોણ ઇચ્છતું નથી ? કે હું અજર-અમર અને શાશ્વત થઈ જાય એવું કોણ ન ઇચ્છે ? એવી કોઈ વાત હોય તો સાંભળવી છે. ધ્યાન દઈને પણ સાંભળવા જેવી હોય છે. આટલી બધી વાત મોટી હોય, કિમતી હોય તો એ ધ્યાન દઈને સાંભળવા જેવી ખરી. અને વિચારવાન જીવ હોય તો ઊભો રહી જાય એવી વાત છે. કેમકે આ તો વિજ્ઞાન છે. આ કોઈ મનઘડંત એવી વાત નથી કે મનમાંથી કોઈએ ઘડી કાઢી છે, ઊભી કરી લીધી છે અને એ કલ્પનાનો વિહાર છે. એવું કાંઈ છે નહિ. વાસ્તવિક વસ્તુસ્થિતિ વૈજ્ઞાનિક રીતે સાબિત થાય એવી વસ્તુસ્થિતિ છે આ તો.

‘મુખ્ય કરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે, તે પણ કોઈક વિરલા જીવને પ્રેરિત થઈ છે,...’ એવા મૃત્યુના ભયથી પરમાર્થના માર્ગે જવાની વૃત્તિ કોઈ વિરલ જીવને આવી છે. બધાને નથી આવતી, એમ કહે છે. મૃત્યુનો અનુભવ તો રોજનો અનુભવ છે. લોકો રોજ જોવે છે કે પરિસ્થિતિ કાંઈક આવી નિર્માણ થાય છે. એ નજર સામે જોવા મળે છે. એનો ભય પણ લાગે છે. જગત આખું મૃત્યુભયે કરીને ભયાન્વિત છે. તોપણ એ ભયને લઈને કોઈક જીવને પરમાર્થના માર્ગમાં વૃત્તિ પ્રેરાય છે. બધા જીવોની પ્રેરાતી નથી.

તો શું થાય છે ? નથી પ્રેરાતી એને શું થાય છે ?

‘ઘણા જીવોને તો...’ એટલે મોટાભાગના જીવોને તો. પેલા વિરલ છે. પરમાર્થના માર્ગે વળે છે એવા કોઈ વિરલ છે, જ્યારે મોટાભાગના ‘ઘણા જીવોને તો બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભય પરથી...’ જે બહારમાં પ્રસંગ બને છે એ બહારનું નિમિત્ત છે, એનાથી મૃત્યુનો ભય પણ લાગે છે. જોઈ નથી શકતા. ઘણા તો એટલા બધા ભય પ્રકૃતિવાળા હોય છે કે મૃતદેહને જોઈ ન શકે. અને જો જોવાય જાય તો પછી એને ક્યાંય સુધી અંદરથી ખસે નહિ, સપના આવે. કેમકે બહુ ભયની પ્રકૃતિ હોય છે તો એને બહુ મોટી અસર થઈ જાય છે. ભયની વધારે અસર થઈ જાય છે. પ્રત્યક્ષ છે ને ! પ્રત્યક્ષની અસર બહુ આવે. ખબર તો બધી છે કે આવું બન્યું છે પણ પ્રત્યક્ષ જોવે ત્યારે વધારે અસર આવે છે.

મુમુક્ષુ :- કેટલાક Hospital ન જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કેટલાક તો આજે એવી પરિસ્થિતિ છે કે Hospital માં ખબર કાઢવા ન જાય. કેમકે ત્યાં એટલા બધા Case જોવા મળે કે જોવું જ ગમે નહિ. રોગનો ભય, દુઃખનો ભય, મૃત્યુનો ભય, પીડાનો ભય, આ બધા ભય જીવને સતાવે છે, દુઃખી કરે છે. જ્યાં સુધી એને વસ્તુસ્વરૂપનું સાચું જ્ઞાન નથી થતું ત્યાં સુધી એને આ બધા ભય સતાવે છે. એ બધા ભયથી મુક્ત થવાનો આ ઉપાય છે.

મુમુક્ષુ :- શરીર તે હું, એમ જ્યાં સુધી માન્યું છે ત્યાં સુધી ભય લાગવાનો જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભય લાગવાનો જ છે. ભય ક્યાં છે ? મમત્વ છે ત્યાં ભય છે. જ્યાં જ્યાં મમત્વ છે ત્યાં ભય છે. કોઈ એવો દાખલો એવો બતાવો કે મમત્વ હોય ત્યાં ભય ન હોય. આ ચીજ મારી છે તો વઈ જાય, એનો વિયોગ થાય એ પહેલા એનો ભય ઊભો છે. આ ન જવું જોઈએ... આ ન જવું જોઈએ... આ ન જવું જોઈએ... આ રહેવું જોઈએ. બસ ! આ પરિસ્થિતિ છે. પોતાના અસ્તિત્વને ભૂલેલો જીવ પરના અસ્તિત્વને વળગવા જાય છે પણ વળગી શકે એવી વસ્તુસ્થિતિ નથી. આ ચોખ્ખેચોખ્ખી વાત છે.

‘ઘણા જીવોને તો બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભય...’ થાય છે. તેના ‘પરથી બાહ્ય ક્ષણિક વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત...’ થાય છે. અને એ ક્ષણિક વૈરાગ્ય ‘વિશેષ

કાર્યકારી...' થાય. એટલે એ કોઈ પરમાર્થ માર્ગે ચડે એ પહેલા તો તે વૈરાગ્યનો નાશ પામી જાય છે. વૈરાગ્ય પાછો ઓગળી જાય છે, એનો નાશ થઈ જાય છે, વિલય પામી જાય છે.

'માત્ર કોઈક વિચારવાન...' કેવા ? કો'ક જ લીધા છે. 'કોઈક વિચારવાન અથવા સુલભબોધી કે હળુકર્મી જીવને તે ભય પરથી અવિનાશી નિઃશ્રેયસ્ પદ પ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે.' તેવા કષ્ક વિચારવાન જીવને, હળુકર્મી જીવને, પાત્રજીવને એમ થાય છે કે મારે મારા અવિનાશી કલ્યાણસ્વરૂપ પદની પ્રાપ્તિ કરી લેવી જોઈએ. એ પ્રાપ્તિનો ક્યાંય ઉપાય મળતો હોય તો એ પ્રયત્ન મારે ગંભીરપણે કરવા યોગ્ય છે. તેવો વિચાર કોઈ સુલભબોધી જીવને આવે છે.

જેને દુઃખ જોઈતું નથી, ખરેખર જોઈતું નથી એ સુખની શોધ કરે છે. ધર્માત્મા થયા, જેટલા કોઈ ધર્માત્મા થયા એ સર્વ ધર્માત્માની પૂર્વભૂમિકાને જોવામાં આવે તો આ જગ્યાએથી, આ શોધમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. આ સંસારના દુઃખો ન જોઈએ અને સુખ જ જોઈએ. શાશ્વત સુખ જોઈએ, અવિનાશી સુખ જોઈએ. એવું કોઈ પદ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ કે જ્યાં પછી ફરીને દુઃખની ઉત્પત્તિ થાય નહિ. એમાંથી એ બધા જ્ઞાની થયા છે. સુખની શોધ વિના પુરુષાર્થ ઊપડે નહિ. એની શોધ માટેનો જે પુરુષાર્થ છે એ પણ ઉપડી શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલો મોહ બળવાન છે. એક જગ્યાએ આવશે. હજી આવ્યું નથી. કોઈ વાત કાંઈક ચાલી છે ગમે તે. એમાંથી એમણે એમ કહ્યું છે કે આ જીવને સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ મળે એટલે કે કલ્યાણના માર્ગે ચડવા માટે એને જે કાંઈ સંયોગિક જરૂરિયાત પૂરેપૂરી મળી કે જો ભાઈ આ રસ્તો છે, આ ઉપાય છે, આનાથી બધા દુઃખ મટે છે. છતાં આ જીવ જો એ રસ્તો ન પકડે તો પછી શું સમજવું ? આ એક પ્રશ્ન ચાલ્યો છે. એ મહામોહનીયનું બળવાનપણું છે. એનું હોનહાર તો સારું નથી. ભાગ્ય એટલે ભવિષ્ય તો સારું નથી પણ વર્તમાનમાં પણ શું છે ? કે વર્તમાનમાં દર્શનમોહ, જેને મહામોહનીય કહેવામાં આવે છે એ પ્રબળપણે વર્તે છે. એ દર્શનમોહનું ગોદડું એવું જાડું હોય છે કે શ્રીગુરુના ઉપદેશની લાકડી એને વાગતી નથી. સાંભળે, હા પાડે, બરાબર છે પણ ગણકારવાની વાત નહિ. ગણકારે નહિ.

હજી નીચે ઘણી દલીલો કરી છે.

‘મૃત્યુભય હોત તોપણ તે મૃત્યુ વૃદ્ધાવસ્થાએ નિયમિત પ્રાપ્ત થતું હોત...’ અનિયમિત ન હોત. અકસ્માત ન આવતું હોત. કે ભાઈ તમે સાંઈઠ પહેલા તો મરવાના જ નથી. સાંઈઠ સુધી તો તમારે જે ધમાલ કરવી હોય એ કરો જ. પછી સાંઈઠથી ઉપરના ગાળામાં પછી તમે આ બાજુ બીજો રસ્તો પકડી લેજો. એવું નથી. ગમે ત્યારે, ગમે તેને ફડાક કરતો કાળ ઉપાડી લે છે. ‘મૃત્યુભય હોત તોપણ તે મૃત્યુ વૃદ્ધાવસ્થાએ નિયમિત પ્રાપ્ત થતું હોત...’ વશમાં નથી, એ કોઈને વશ નથી. ફલાણાને પ્રાર્થના કરીએ, ફલાણા ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ, ફલાણા ચમત્કારિક પુરુષને પ્રાર્થના કરીએ તો પાછો ફરીને ...

એમાં એવું છે કે એની જરૂર મારે છે. એટલે મારી પાસે મેં એને બોલાવી લીધા છે. એના ખાસ અનુયાયી હતા. એને અમે બાળવા નહિ દઈએ. તમારે એને જીવતા કરવા જ પડશે. તમે ભગવાન છો, તમે સમર્થ છો. તમારાથી થાય એવું છે. તમારે કરવા જ જોઈએ. તમે જેમ કહો એમ કરીએ આપણે. પેલો મનમાં બધું સમજે છે કે આમાં હું પણ ચાલ્યો જવાનો છું. મારું કામ આવવાનું નથી, એનું ક્યાં મારે કરવું ? ઘણી જીદ કરી. એને તો સમજાવવા પડે ને ? બૈરાની જાત રહી. કાંઈ સમજાવ્યા સમજે નહિ. મેં મારી પાસે બોલાવી લીધો છે. તમે ચિંતા કરો મા. એની મારે જરૂર છે. મેં મારી પાસે બોલાવી લીધો છે. મેંને બુલા લિયા હૈ. કહે. ... પણ રાખ થાય છે અને એની પણ રાખ જ થાય છે. લાકડું સુખડનું હોય, ચંદનનું હોય કે લાકડું બાવળનું હોય બેયની રાખ જ થાવાની છે અને શરીરની પણ રાખ જ થાવાની છે.

શું કહે છે ? ‘અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા સુધી તો મૃત્યુનો ભય નથી એમ દેખીને પ્રમાદસંહિત વર્તત; મૃત્યુનું અવશ્ય આવવું દેખીને, તથા તેનું અનિયમિતપણે આવવું દેખીને, તે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે, સ્વજનાદિ સૌથી અરક્ષણપણું દેખીને,...’ બધા સ્વજનોમાંથી કોઈ એને રક્ષણ આપી શકે એવું નથી. એને છેલ્લે છેલ્લે અનુભવ થાય છે કે આ બધા ટગર ટગર જોવે છે પણ કોઈ મને મદદ કરી શકે એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિવેક પ્રગટ્યો છે ને ! મહાવિવેક પ્રગટ્યો છે.

‘સ્વજનાદિ સૌથી અરક્ષણપણું દેખીને, પરમાર્થ વિચારવામાં અપ્રમત્તપણું જ હિતકારી લાગ્યું...’ એ વિચારવાન જીવોને પરમાર્થનો વિષય અંગીકાર કરવો, પારમાર્થિક રસ્તે સંચરવું એ એમને હિતકારી લાગ્યું, એ એમને ડહાપણભરેલું લાગ્યું, વિવેકભરેલું લાગ્યું. જો એમ ન કરે તો તે અવિચારી અને અવિવેક ભરેલું છે એમ એમાંથી લીધું. ‘અને સર્વસંગનું અહિતકારીપણું લાગ્યું.’ અને જેટલા કોઈ સંયોગો થોડા હોય કે ઘણા હોય તે એકેય શરણભૂત થાવાના નથી. ઉલટાનું એને વળગવા જતાં જે કર્મ બાંધ્યા એ બધા અધોગતિમાં લઈ જનારા બાંધ્યા એવું એનું અહિતકારીપણું લાગ્યું. કોને ? વિચારવાન જીવોને.

‘વિચારવાન પુરુષોનો તે નિશ્ચય નિઃસંદેહ સત્ય છે;...’ આવો જે વિચારવાન પુરુષોનો નિશ્ચય છે તે સત્ય છે. સત્ય છે એટલું નહિ નિઃસંદેહ સત્ય છે. એમાં ક્યાંય શંકા પણ કરવા જેવી નથી. શંકાને અવકાશ નથી એની અંદર. ‘નિઃસંદેહ સત્ય છે; ત્રણે કાળ સત્ય છે.’ પાછું અત્યારે આમ અને બીજે કાળે બીજું એવું નથી. એમાં કોઈ બીજી કાળની અપેક્ષા લાગતી નથી.

તેથી ‘મૂર્છાભાવનો ખેદ ત્યાગીને...’ હવે પેલા ‘માણેકચંદ’ આદિ ભાઈઓને લખે છે કે, ‘મૂર્છાભાવનો ખેદ ત્યાગીને અસંગભાવપ્રત્યયી ખેદ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે.’ તેથી અસંગભાવ પ્રત્યયી ખેદ એટલે અહીંયાં વૈરાગ્ય, એ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે, મૂર્છાભાવનો ખેદ કર્તવ્ય નથી. ‘જો આ સંસારને વિષે આવા પ્રસંગોનો સંભવ ન હોત, પોતાને અથવા પરને તેવા પ્રસંગની અપ્રાપ્તિ દેખાતી હોત,...’ બધા Point લીધા. એ આવતું જ ન હોત. ‘અશરણાદિપણું ન હોત...’ એટલે એમાં કાંઈ રક્ષણ મેળવી શકાતું હોત. ‘તો પંચવિષયનાં સુખસાધનનું કશું ન્યૂનપણું પ્રાયે નહોતું, એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પરમપુરુષો, અને ભરતાદિ ચક્રવર્ત્યાદિઓ તેનો શા કારણે ત્યાગ કરત ? એકાંત અસંગપણું શા કારણે ભજત ?’ તારી પાસે તો કાંઈ નથી, એમ કહે છે. જે ‘ભરત’ ચક્રવર્તી આદિ થયા એના પુણ્ય પાસે તો અત્યારના ગમે તેવા પુણ્યશાળી સાવ નમાલા અને ભિખારી જેવા લાગે. એણે પણ એ વિવેક કર્યો અને અસંગપણું સાધ્યું, પરમાર્થ માર્ગે એ ચાલ્યા ગયા. એમણે પરમાર્થનો માર્ગ અંગીકાર કર્યો. એને કાંઈ ખામી નહોતી. અહીંયાં તો હજી પરિશ્રમ કરીને મેળવવું પડે છે. ઓલાને તો પુણ્યથી બધું ઊભું થાય છે. જોકે અહીંયાં પણ

થાય છે પુણ્યથી ઊભું. પણ એને એમ લાગે છે કે મારો પરિશ્રમ ન હોત તો ન થાત. હું આટલો હેરાન થયો ત્યારે મને મળ્યું છે. એમ એને લાગે. ઓલાને તો એમ જ હોય. સીધું દૈવી સાધનો બધા ઉત્પન્ન થાય છે. એને દૈવી સંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.

મુમુક્ષુ :- કોઈ Tax ન નાખવા પડે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. Tax પણ ન નાખવા પડે અને Taxવાળાનો ભય પણ ન આવે એને. એ પોતે જ રાજા હોય. કોઈ ભય ન લાગે. પણ અનિત્યતાનો ભય એના કાળજાને પણ કોરે છે. કે અરે...રે..! આ બધું એકવાર છોડવું પડશે. છોડવું પડશે નહિ ફડાક દઈને એક Second માં છોડવું પડશે. એનો વિચાર એને કંપારી ઉપજાવે છે. હૃદયના ઘબકારાને એકવાર તો થંભાવી દે. એમ ! એવું થાય ! એને એમ થઈ જાય. ભાઈ ! એવું થાય નહિ, એમ થાય જ છે, થવાનું જ છે. કાંઈક વિચારવું હોય તો વિચારી લે. બીજો પણ કાંઈક રસ્તો છે ખરો.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ' વધુમાં વધુ વાત કરી હોય તો આ વાત કરી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકે એક પ્રવચનમાં. જેટલો નિશ્ચયનો જોરદાર વિષય સ્થાપતા હતા એટલો જ વૈરાગ્ય સ્થાપતા હતા. કહેતા ને, ભાઈ ! આંખ મિચાઈ જશે. ઘડીકમાં તારી આંખ મિચાઈ જાશે. એમ કહે છે. '૨૪કણ તારા રખડશે જેમ રખડતી રેત.' 'ગુરુદેવ' તો બહુ લલકારતા હતા. વૈરાગ્ય તો ઘણો 'ગુરુદેવ'ને વૈરાગ્ય. અને એમાં કોઈ પ્રસંગ જોવે, કોઈ પ્રાણીનું મૃત્યુ જોવે. મનુષ્યનું નહિ. પ્રાણીનું મૃત્યુ જોવે, કોઈ કુતરું, બિલાડું, કોઈ સર્પ. આમ બહાર નીકળ્યા હોય ને કાંઈ મરેલા જોવે. જુઓ ! એમ કહે, આ..હા..હા..! જીવની આ દશા છે.

મુમુક્ષુ :- જુવાન માણસનું મરણ થાય ત્યારે આઠ આઠ દિવસ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વૈરાગ્યનો પ્રસંગ લંબાય. ખરી વાત છે.

'હે આર્ય માણેકચંદાદિ, યથાર્થ વિચારના ઓછાપણાને લીધે,....' આ કેમ દુઃખ થાય છે ? 'યથાર્થ વિચારના ઓછાપણાને લીધે,....' એટલે કે તમે થોડુંઘણું વિચારો છો. પણ છતાં તમને દુઃખ થાય છે તો સમજવું કે એટલું ઓછાપણું છે, એમ કહેવું છે. 'યથાર્થ વિચારના ઓછાપણાને લીધે, પુત્રાદિ ભાવની કલ્પના...'ને લીધે. આ તો મારો દીકરો હતો 'અને મૂર્છાને લીધે,....' અને

મારાપણાની એમાં જે તમને મૂછાં હતી. 'તમને કંઈ પણ ખેદવિશેષ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત છે,...' જે કાંઈ તમને ખેદ-શોક થાય છે એ આ કારણોને લીધે થાય છે. એવા કારણો હોય ત્યાં સુધી એ સંભવિત છે, થાય ખરો.

'તોપણ તે ખેદનું બેયને કંઈ પણ હિતકારી ફળ નહીં હોવાથી,...' બેયને એટલે કોને ? જાનારને પણ અને રહેનારને પણ. તમારા ખેદથી ગયો અને કાંઈ હિત થવાનું નથી અને તમને પણ હિત થવાનું નથી. 'તોપણ તે ખેદનું બેયને કંઈ પણ હિતકારી ફળ નહીં હોવાથી, હિતકારીપણું માત્ર અસંગ વિચાર વિના કોઈ અન્ય ઉપાયે નથી એમ વિચારી,...' અસંગપણું. સંગ છે એ કહેવમાત્ર છે. જીવ એકલો જ જન્મે છે અને એકલો જ મરે છે. જીવે છે પણ એકલો, પીડા ભોગવે છે એકલો. બધું એકલું જ થાય છે. નિર્વાણપદ સુધી ભિન્ન પદાર્થ હોવાથી બધું એકલું જ થવાનું છે.

એમ 'થતો ખેદ યથાશક્તિ વિચારથી, જ્ઞાનીપુરુષોના વચનામૃતથી,...' તમારી વિચારશક્તિથી, તમારો વિચાર આ કાળે જોર ન કરે, બળવાન ન થઈ શકે તો જ્ઞાનીપુરુષોના વચનામૃતનો આધાર લેજો, એમ કહે છે. 'જ્ઞાનીપુરુષોના વચનામૃતથી, તથા સાધુપરુષના આશ્રય,...' એવા કોઈ સાધકજીવના ચરણમાં, એના શરણમાં, એના આશ્રયે જજો. અને એના 'સમાગમાદિથી અને વિરતિથી...' એટલે ત્યાગ કરીને. આસક્તિ છોડીને. વિરતિ એટલે સંસારના પદાર્થો પ્રત્યેના રસને છોડીને એ ખેદને 'ઉપશાંત કરવો,...' એ શોકને ટાળી દેવો, એ શોક લંબાવવા જેવો નથી. જુઓ ! આને દિલાસા-પત્ર કહેવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં દિલાસાનો પત્ર લખે છે ને ? ખરખરો જેને કહે છે. કાઠિયાવાડી ભાષામાં ખરખરો કહે છે. આ ખરખરો સાચો છે. આખો પરમાર્થનો વિષય નાખ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- પંચમ આરો કઠણ છે, ધર્મ કરશે એ સુખી થાશે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બસ ! રૂઢિગતપણે લખે ને ? એટલે કાગળ પણ કોનો આવ્યો છે એટલું જ જોવે. બાકી તો સમજે કે આ બધા એકસરખું લખે છે. એટલે એ કાંઈ વાંચવાનું જ ન હોય. કોનો આવ્યો અને કોનો ન આવ્યો એટલું જ જોવે. આ બધા રિવાજ થઈ ગયા ને ? આ કાંઈ રિવાજ નથી. આ તો જીવને દુઃખથી છોડાવી દે અને પરમાર્થના માર્ગે જાગૃત કરી દે.

મુમુક્ષુ :- દિલાસાનો ખરો પત્ર આ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવો પત્ર છે. બહુ સારો પત્ર છે. આ પત્ર છે અને બીજો પણ એવો એક પત્ર છે. બે પત્રો એવા છે. એક પત્ર 'સોભાગભાઈ'નો તો છે જ. ભાઈ આમાં નોંધ કરે છે. એવા બે-ત્રણ પત્રો છે. એ ૬૮૮ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૬૮૦

મુંબઈ, બીજા જેઠ સુદ ૨, શનિ, ૧૯૫૨

ૐ

મુમુક્ષુ શ્રી છોટાલાલ પ્રત્યે, શ્રી સ્તંભતીર્થ.

કાગળ પહોંચ્યો છે.

જે હેતુથી એટલે શારીરિક રોગવિશેષથી તમારા નિયમમાં આગાર હતો તે રોગ વિશેષ વર્તે છે, તેથી તે આગાર ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો ભંગ અથવા અતિક્રમ નહીં થાય; કેમકે તમારો નિયમ તથાપ્રકારે પ્રારંભિત હતો. એ જ કારણવિશેષ છતાં પણ જો પોતાની ઈચ્છાએ તે આગાર ગ્રહણ કરવાનું થાય તો આજ્ઞાનો ભંગ કે અતિક્રમ થાય.

સર્વ પ્રકારના આરંભ તથા પરિગ્રહના સંબંધનું મૂળ છેદવાને સમર્થ એવું બ્રહ્મચર્ય પરમ સાધન છે. યાવત્ જીવન પર્યંત તે વ્રત ગ્રહણ કરવાને વિષે તમારો નિશ્ચય વર્તે છે, એમ જાણી પ્રસન્ન થવા યોગ્ય છે. હવેના સમાગમના આશ્રયમાં તે પ્રમાણેનો વિચાર નિવેદિત કરવાનું રાખીને સંવત ૧૯૫૨ના આસો માસની પૂર્ણિમા સુધી કે સં. ૧૯૫૩ના કાર્તિક સુદિ પૂર્ણિમા પર્યંત શ્રી લલ્લુજી પ્રત્યે તે વ્રત ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી.

શ્રી માણેકચંદે લખેલો કાગળ મળ્યો છે. સુંદરલાલના દેહત્યાગ સંબંધી ખેદ જણાવી તે ઉપરથી સંસારનું અશરણાદિપણું લખ્યું તે યથાર્થ છે; તેવી પરિણતિ અખંડ વર્તે તો જ જીવ ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને પામી સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનને પામે; ક્યારેક ક્યારેક કોઈ નિમિત્તથી તેવાં પરિણામ થાય છે, પણ તેને વિઘ્નહેતુ એવા સંગ તથા પ્રસંગને વિષે જીવનો વાસ

હોવાથી તે પરિણામ અખંડ રહેતા નથી, અને સંસારાભિરુચિ થઈ જાય છે; તેવી અખંડ પરિણતિના ઈચ્છાવાન મુમુક્ષુને તે માટે નિત્ય સત્સમાગમનો આશ્રય કરવાની પરમ પુરુષે શિક્ષા દીધી છે.

જ્યાં સુધી જીવને તે યોગ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી કંઈ પણ તેવા વૈરાગ્યને આધારનો હેતુ તથા અપ્રતિકૂળ નિમિત્તરૂપ એવા મુમુક્ષુ જનનો સમાગમ તથા સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કર્તવ્ય છે. બીજા સંગ તથા પ્રસંગથી દૂર રહેવાની વારંવાર સ્મૃતિ રાખવી જોઈએ, અને તે સ્મૃતિ પ્રવર્તનરૂપ કરવી જોઈએ; વારંવાર જીવ આ વાત વીસરી જાય છે; અને તેથી ઈચ્છિત સાધન તથા પરિણતિને પામતો નથી.

શ્રી સુંદરલાલની ગતિ વિષેનો પ્રશ્ન વાંચ્યો છે. એ પ્રશ્ન હાલ ઉપશમ કરવા યોગ્ય છે, તેમ તે વિષે વિકલ્પ કરવો યોગ્ય પણ નથી.

(પત્રાંક) ૬૯૦. 'મુમુક્ષુ શ્રી છોટાલાલ પ્રત્યે, શ્રી સ્તંભતીર્થ.' એ 'ખંભાત'ના એક બીજા ભાઈ-મુમુક્ષુ છે એને પત્ર લખેલો છે. 'કાગળ પહોંચ્યો છે. જે હેતુથી એટલે શારીરિક રોગવિશેષથી તમારા નિયમમાં આગાર હતો તે રોગ વિશેષ વર્તે છે, તેથી તે આગાર ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો ભંગ અથવા અતિક્રમ નહીં થાય;...' આગાર એટલે છૂટછાટ. આગાર એટલે છૂટછાટ. છૂટછાટ એટલે શું છે કે, આવો રોગ થાય તો આટલી છૂટ. આ દવા વગેરે લેવામાં. એવી કોઈ પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તો એ પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળવામાં જે છૂટછાટ લેવી એને આગાર કહેવામાં આવે છે. ગ્રહણ કરવું તે. અણગાર એટલે ત્યાગ. અણગાર અને આગાર. જૈનશાસ્ત્રના પારિભાષિક શબ્દો છે. અન્ય શાસ્ત્રોમાં નથી. જૈનશાસ્ત્રોના પારિભાષિક શબ્દો છે. જૈનપરિભાષા જેને કહીએ. કે તમને જે આગાર હતો. પહેલેથી એ વાત કોઈ એવી રીતે વિચારી લે કે આવો રોગ થાય તો અહીંયાં છૂટ રાખવી. તો તે આગાર ગ્રહણ કરવામાં એટલે એવી છૂટછાટ લેવામાં આજ્ઞાનો અથવા પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ નથી અથવા અતિક્રમણ નથી, નહિ થાય.

‘કેમકે તમારો નિયમ તથાપ્રકારે પ્રારંભિત હતો.’ એટલે એ રીતે નિયમ લીધેલો હતો. જે કાંઈ નિયમ લીધો હશે એ નિયમની છૂટછાટ સંબંધીનો વિષય છે. ‘એ જ કારણવિશેષ છતાં પણ...’ એવું જ કારણ હોવા છતાં પણ ‘જો પોતાની ઇચ્છાએ તે આગાર ગ્રહણ કરવાનું થાય તો આજ્ઞાનો ભંગ કે અતિક્રમ થાય.’ શું આમાં સૂક્ષ્મતા છે ? કે લેવું પડે અને લેવાની ઇચ્છા થાય બે જુદી જુદી વાત છે. એકમાં અભિપ્રાય થઈ જાય છે. એકમાં અભિપ્રાય વિરુદ્ધ ખેદસહિતની પ્રવૃત્તિ થાય છે કે અરે...રે...! મારી પ્રતિજ્ઞા તૂટે છે. પણ બીજો કોઈ ઉપાય નથી. અને મારા પરિણામ હવે સહન કરી શકે એવી પરિસ્થિતિ દેખાતી નથી. તેથી આ પ્રતિજ્ઞા તોડવી પડે છે. પણ ઇચ્છાએ કરીને કરે કે ચાલો રોગ થયો અને આપણે તો પહેલેથી નક્કી કરેલું જ છે કે આવી રોગ થાય ત્યારે આપણે પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળવાની. ત્યાં આજ્ઞાનો ભંગ અને અતિક્રમ છે. ભલે તમે પહેલેથી તે પ્રકારનો નિયમ કરેલો હોય તોપણ. શું કહે છે ?

આ વિચારવા જેવો વિષય છે કે માણસ ભૂલ ક્યાં કરે છે ? કે આવી રીતે પહેલેથી છટકબારી રાખે. અને પછી જ્યારે પ્રસંગ બને ત્યારે પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવૃત્તિમાં ફેરફાર કરી નાખે. તો એણે પ્રતિજ્ઞાભંગ કર્યો છે, એણે આજ્ઞા તોડી છે, એણે અતિક્રમ કર્યો છે. એમ નથી. વાત એમ કહે છે. પ્રતિજ્ઞામાં અને આગાર રાખવામાં પણ, પ્રતિજ્ઞાની સામે આગાર રાખવાની, છૂટછાટ રાખવામાં પણ આટલો નિયમ તો છે એમ કહેવું છે.

ઉદ્દેશ શું છે એ છૂટી જાય છે ત્યારે આ બધું થાય છે. મૂળ તો વિષય એ છે કે એનો ઉદ્દેશ તો પોતાના પરિણામને શુદ્ધ કરવા માટેનો છે. અણગાર કોઈ લીધો હોય તો અણગારની સામે જે આગાર લેવો પડે તો બંને વખતે એને પોતાનો ઉદ્દેશ તો પરિણામની શુદ્ધતાનો છે. પછી અણગાર રાખે કે આગાર રાખે. એના બદલે ઇચ્છાએ કરીને પ્રવર્તે તો એનો ઉદ્દેશ ત્યાં છે એ વાત સિદ્ધ થતી નથી. એના ઉદ્દેશની અંદર જ ગડબડ છે. આ તો સત્પુરુષના સમાગમમાં ઝીણી ભૂલ પણ એની કાઢી નાખે છે. આ અભિપ્રાયની ભૂલ છે. આમ દેખાય ઝીણી પણ ભૂલ મોટી છે પાછી. અંદરમાં એ મોટી ભૂલ છે. એમાં જીવનો દોષ કરવાનો અભિપ્રાય પહેલેથી જ પાકો થઈ જાય છે.

‘સર્વ પ્રકારના આરંભ તથા પરિગ્રહના સંબંધનું મૂળ છેદવાને સમર્થ એવું બ્રહ્મચર્ય પરમ સાધન છે.’ શું કહે છે ? બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં પોતાના વિચારો અહીંયાં પ્રદર્શિત કર્યા છે કે, ‘સર્વ પ્રકારના આરંભ તથા પરિગ્રહના સંબંધનું મૂળ...’ છેદવું હોય તો જીવે બ્રહ્મચર્યમય જીવન જીવવું એ વધારે અનુકૂળ સાધન છે. કેમ ? કે એ સાંસારિક ગૃહસ્થ અવસ્થામાં પ્રવેશ કરતા, પછી જે કુટુંબ-પરિવારની જવાબદારીઓ આવે છે અને એને લઈને જે આરંભ પરિગ્રહ એને માંડવો પડે છે એમાં લગભગ આખું આયુષ્ય વ્યતીત કરવું પડે છે. આખું આયુષ્ય એની પાછળ જવા દેવું પડે છે.

જેને આત્મહિત કરવું હોય તેના માટે બ્રહ્મચર્ય એ બહુ સારું સાધન છે અને આ બાબતમાં ‘ગુરુદેવશ્રી’ની જે કાર્યપ્રણાલી છે એ બહુ અનુકૂળ છે. પોતે પણ સાધુપણું છોડ્યું છતાં પોતે ગૃહસ્થપણું અંગીકાર નથી કર્યું. પોતે બ્રહ્મચર્યપણું રાખ્યું છે. એટલું જ નહિ બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા પાંચમા ગુણસ્થાનની સાતમી પ્રતિમા હોવા છતાં પણ... કોઈ શાસ્ત્રમાં છઠ્ઠી ગણાવી છે. લગભગ સાતમી પ્રતિમા હોવા છતાં પણ મુમુક્ષુજીવ પણ જો બ્રહ્મચર્ય વ્રત અંગીકાર કરે તો ‘ગુરુદેવ’ એને પ્રતિજ્ઞા લેવડાવતા. એનો અર્થ શું છે ? કે એ જીવ આરંભ-પરિગ્રહથી મુક્ત થઈ જાય. એને પોતાનું આત્મહિત કરવાનો વધુમાં વધુ સમયનો અવકાશ મળી શકે. અબ્રહ્મચર્યના એક વિકલ્પને ન સહન કરી શકે તો હજારો વિકલ્પ એને કરવા પડે. અને એક વિકલ્પમાં જો દઢ રહી શકે તો હજારો વિકલ્પ એને નહિ કરવાનો પ્રસંગ ઊભો થાય. એટલો બધો આરંભપરિગ્રહની સાથે બ્રહ્મચર્યને સંબંધ છે.

‘સમર્થ એવું બ્રહ્મચર્ય પરમ સાધન છે. યાવત્ જીવન પર્યંત તે વ્રત ગ્રહણ કરવાને વિષે તમારો નિશ્ચય વર્તે છે, એમ જાણી પ્રસન્ન થવા યોગ્ય છે.’ જુઓ ! આ ‘ગુરુદેવ’ની સાથે મેળ ખાય છે. ‘શ્રીમદ્જી’નો અભિપ્રાય અને ‘ગુરુદેવશ્રી’નો અભિપ્રાય મેળ ખાય છે. ‘હવેના સમાગમના આશ્રયમાં તે પ્રમાણેનો વિચાર નિવેદિત કરવાનું રાખીને...’ એટલે હવે તમે જ્યારે મળો ત્યારે આ વિચાર મને જણાવજો. અને ‘સંવત ૧૯૫૨ના આસો માસની પૂર્ણિમા સુધી કે સં. ૧૯૫૩ના કાર્તિક સુદિ પૂર્ણિમા પર્યંત

શ્રી લલ્લુજી પ્રત્યે તે વ્રત ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી.' ખુશીથી એમની પાસે વ્રત ગ્રહણ કરી લેજો. એમની પાસે શું કરવા વ્રત ગ્રહણ કરાવે છે ? કે પોતે ગૃહસ્થ અવસ્થામાં છે અને પેલા ત્યાગીની અવસ્થામાં છે એટલે એની પાસે વ્રત ગ્રહણ કરવાનું કહે છે. મારી પાસે કરશો એમ નથી કહેતા. જુઓ ! કેટલો વિવેક રાખ્યો છે !

‘શ્રી માણેકચંદે લખેલો કાગળ મળ્યો છે. સુંદરલાલના દેહત્યાગ સંબંધી ખેદ જણાવી તે ઉપરથી સંસારનું અશરણાદિપણું લખ્યું તે યથાર્થ છે;...’ કોણે ? આ ‘છોટાલાલભાઈ’એ પણ પત્રમાં લખ્યું છે કે અરે...રે...! આ ‘સુંદરલાલભાઈ’ યુવાન ઉંમરમાં ચાલ્યા ગયા અને સંસારનું અશરણપણું નજર સામે જોવા મળ્યું છે. ‘તે યથાર્થ છે; તેવી પરિણતિ અખંડ વર્તે...’ કેવી ? જ્યારે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તે વૈરાગ્ય પાછો નાશ ન પામે, એ વૈરાગ્યની પરિણતિ અખંડ વર્તે ‘તો જ જીવ ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને પામી સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનને પામે;...’ તો જ પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનને એ પામે. સ્વ એટલે પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનને પામે.

વૈરાગ્ય ન હોય અને કોઈ સ્વરૂપજ્ઞાનને પામે એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. કેમકે એક તો અનાદિથી જીવનું એકત્વબુદ્ધિરૂપ પરિણમન છે અને બીજું એના ઉપર એ એકત્વબુદ્ધિને છોડવા ન દે, એને તાળામાં Pack કરીને રાખે એવી આસક્તિ બીજી એના ઉપર બેઠી હોય. આપણે એમ કહીએ કે, ભાઈ ! આ કબાટને અંદર લોકર છે એ તો બંધ કરેલું છે અને એના ઉપર કબાટને પણ ચાવી મારેલી છે. એમ બે જગ્યાએ Pack કરેલી વાત છે. એકત્વબુદ્ધિથી પણ સંબંધ છે અને એના ઉપર પાછો આસક્તિનો પણ બીજો સંબંધ રાખ્યો છે. એટલે કોઈ રીતે જીવને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય એ તો બની શકે નહિ. એ બેય તોડવા પડે.

જો એ વૈરાગ્યની ‘પરિણતિ અખંડ વર્તે તો જ જીવ ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને પામી સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનને પામે; ક્યારેક ક્યારેક કોઈ નિમિત્તથી તેવા પરિણામ થાય છે, પણ તેને વિઘ્નહેતુ એવા સંગ તથા પ્રસંગને વિષે જીવનો વાસ હોવાથી તે પરિણામ અખંડ રહેતા નથી...’ ક્યારેક ક્યારેક કોઈ નિમિત્તથી એટલે આવા મૃત્યુપ્રસંગથી એવા વૈરાગ્યના પરિણામ, પરમાર્થ માર્ગે જવાના પરિણામ જીવોને થાય છે. પણ પાછા એ પરિણામમાં

વિઘ્નના કારણભૂત એવા સંગ અને પ્રસંગ. એવા સંગ પ્રસંગમાં પાછો જીવ વાસ કરે છે કે એ પરિણામ પાછા એના અખંડપણે જળવાતા નથી. વળી પાછો એવો એ સંગમાં રાચે છે કે ઘણા લાંબા સુધી વૈરાગ્ય ઉપાસેલો હોય તોપણ એક પ્રસંગમાં બધું ધોવાય જાય. 'વિઘ્નહેતુ એવા સંગ તથા પ્રસંગને વિષે જીવનો વાસ હોવાથી તે પરિણામ અખંડ રહેતા નથી, અને સંસારાભિરુચિ થઈ જાય છે;...' પછી એ સંસારની પાછી એવીને એવી રુચિ (થઈ જાય). રુચિ તો એક ક્ષણમાં પલટો મારી જાય છે. રુચિને પલટતા કોઈ Process કરવો પડતો નથી. રુચિ તરત જ પલટો મારે છે. વૈરાગ્યની રુચિને બદલે રાગની અને રાગના વિષયોની રુચિ જીવને થતાં વાર લાગતી નથી.

મુમુક્ષુ :- એવું છે કે જ્ઞાનીના વચન ઉપર વિશ્વાસ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પહેલેથી જ એને વિશ્વાસ નથી. થોડો વૈરાગ્ય આવ્યો છે એ વૈરાગ્ય અખંડપણે જળવાય એવા જો સત્સંગાદિ ઉપાસે તો તો આગળ વધીને સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાન પ્રત્યે જાય. પણ એ પહેલા તો બીજા સંગ પ્રસંગમાં પાછો એવો આવે છે કે એની રુચિ પાછી પલટો મારી જાય છે. આત્મકલ્યાણની જે થોડી ઘણી રુચિ થઈ હોય એ વળી પાછી ફરી અને વળી પાછો સંસારના કાર્યોમાં ચકચૂર (થઈ જાય), પાછું વાળીને જોવે નહિ.

'સંસારાભિરુચિ થઈ જાય છે; તેવી અખંડ પરિણતિના ઇચ્છાવાન મુમુક્ષુને...' એટલે જેને વૈરાગ્ય આદિ અખંડપણે પરિણતિ જાળવવી છે એવી જેની ઇચ્છા છે એવા 'ઇચ્છાવાન મુમુક્ષુને તે માટે નિત્ય સત્સમાગમનો આશ્રય કરવાની પરમ પુરુષે શિક્ષા દીધી છે.' જુઓ ! ફેરવી ફેરવીને ક્યાં વાત લાવે છે ? પરમપુરુષ એટલે જિનેન્દ્ર પરમાત્મા. જિનેન્દ્રોએ આ શિક્ષા મુમુક્ષુને દીધી છે કે તું તારી પરમાર્થિક વૃત્તિ ટકાવી રાખવા માટે અને સંસારની અભિરુચિમાં ન આવી જાય એટલા માટે નિત્ય સત્સમાગમનો આશ્રય કરજે. સત્સમાગમ ક્યારેય છોડીશ નહિ. એ તો ફેરવી ફેરવીને આવે છે.

એક વિષય છે. ૩૩૨ પાનું છે. ૩૭૫મો પત્ર 'લલ્લુજી' ઉપરનો છે. એમાં પાનું ૩૩૨. એમાં બીજો Paragraph. 'એક મોટી નિશ્ચયની

વાર્તા...’ અખંડ નિશ્ચય રાખવા જેવી વાર્તા. ‘મુમુક્ષુ જીવે એ જ કરવી યોગ્ય છે કે સત્સંગ જેવું કલ્યાણનું કોઈ બળવાન કારણ નથી,...’ સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું કોઈ કારણ જ નથી ને. જો તારે કલ્યાણ કરવું હોય તો આત્મકલ્યાણમાં સત્સંગ જેવું કોઈ બળવાન કારણ બીજું છે નહિ. આ મોટી નિશ્ચયની વાર્તા છે. ‘અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ ઇચ્છવો,...’ એટલે નિરંતર જો સત્સંગમાં રહેવાતું હોય તો બીજું તો કરવા જેવું નથી.

‘તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ ઇચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણે ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું,...’ વિપરિણામ એટલે નુકસાન. અસત્સંગથી થતું નુકસાન વિચારવું ‘એ શ્રેયરૂપ છે. બહુ બહુ કરીને આ વાર્તા અનુભવમાં આણવા જેવી છે.’ વિચારવા જેવી છે એમ ન કહ્યું. તું આનો અનુભવ કરી જો કે સત્સંગથી તને કેટલો લાભ થાય ? અમારો તો આ નિયોડ છે પણ તને ખબર પડે કે આ કેટલા લાભનું કારણ છે. એ વાત તો એમણે અનેક પત્રોની અંદર ફેરવી ફેરવીને પોતાના અનુભવથી કરેલી છે.

એટલે અહીંયાં પણ એમ કહે છે કે, ‘તેવી અખંડ પરિણતિના ઇચ્છાવાન મુમુક્ષુને...’ એટલે વૈરાગ્ય જળવાય રહે. પરમાર્થ કરવાને પારમાર્થિક વૃત્તિ જળવાય રહે એવા ‘ઇચ્છાવાન મુમુક્ષુને તે માટે નિત્ય સત્સમાગમનો આશ્રય કરવાની પરમ પુરુષે શિક્ષા દીધી છે.’ કે તું સદાય સત્સમાગમમાં રહેજે. ‘જ્યાં સુધી જીવને તે યોગ પ્રાપ્ત ન થાય..’ ક્યારે ? સત્પુરુષનો સત્સમાગમ પ્રાપ્ત ન થાય ‘ત્યાં સુધી કંઈ પણ તેવા વૈરાગ્યને આધારનો હેતુ તથા અપ્રતિકૂળ નિમિત્તરૂપ એવા મુમુક્ષુ જન...’ કેવા ? અપ્રતિકૂળ નિમિત્તરૂપ મુમુક્ષુજન. પાછા એવા મુમુક્ષુજન નહિ કે પ્રતિકૂળ થાય. પ્રતિકૂળ નિમિત્ત પડે એવા નહિ. ‘અપ્રતિકૂળ નિમિત્તરૂપ એવા મુમુક્ષુજન...’ જુઓ ! શૈલી કેવી કરી છે ! મુમુક્ષુનું વિશેષણ વાપર્યું છે.

‘એવા મુમુક્ષુ જનનો સમાગમ તથા સત્સાસ્ત્રનો પરિચય કર્તવ્ય છે. બીજા સંગ તથા પ્રસંગથી દૂર રહેવાની...’ અને એ સિવાયના બીજા સંગ-પ્રસંગથી દૂર રહેવાની ‘વારંવાર સ્મૃતિ રાખવી જોઈએ...’ સ્મૃતિ કહો,

જાગૃતિ કહો, સાવધાની કહો એ રાખવી જોઈએ. ‘અને તે સ્મૃતિ પ્રવર્તનરૂપ કરવી જોઈએ;...’ માત્ર સાવધાની રાખવી નહિ એને અમલ કરવો. પ્રવર્તન કરવી એટલે એમ પ્રવૃત્તિ કરવી. એટલે બીજા પ્રસંગમાં જાવું નહિ. સંસારના પ્રસંગો બને એટલા છોડવા, એમ કહે છે. ‘વારંવાર જીવ આ વાત વીસરી જાય છે;...’ વારંવાર ભૂલી જાય છે કે મારે સત્સંગ કરવો એ ભૂલી જાય છે. અસત્સંગ છોડવો એ પણ ભૂલી જાય છે. ‘અને તેથી ઈચ્છિત સાધન તથા પરિણતિને પામતો નથી.’ અને તેથી એને જે સાધન એટલે ઉપાય પામવો જોઈએ કે જે પરિણતિ એને સધાવી જોઈએ, એ બેમાંથી એકેય મળતા નથી.

‘શ્રી સુંદરલાલની ગતિ વિષેનો પ્રશ્ન વાંચ્યો છે.’ એક પ્રશ્ન પૂછ્યો હશે કે ‘સુંદરલાલભાઈ’ના તો પરિણામ આવા હતા... આવા હતા તો એની ગતિ કેવી થઈ હશે ? ‘એ પ્રશ્ન હાલ ઉપશમ કરવા યોગ્ય છે;...’ આવો પ્રશ્ન તમારે અત્યારે પૂછવા જેવો નથી. જુઓ ! કેવા ગંભીર છે ! પ્રશ્ન પૂછે એટલે એની ચર્ચા કરી દે એવું નથી. જે પ્રશ્ન જે કાળે ચર્ચવા યોગ્ય ન હોય એ પ્રશ્ન હાથમાં નથી લેતા. એ પ્રશ્ન અત્યારે તમે શાંત કરો. ‘તેમ તે વિષે વિકલ્પ કરવો યોગ્ય પણ નથી.’ આ તો માણસો ગમે ત્યારે ગમે તેની ચર્ચા કરી લે છે ને ? ભાઈ ! ક્યાં ગયા હશે ? અહીંથી તો ગયા પણ ક્યાં ગયા હશે ? આપણે જરા વિચાર કરીએ. ભાઈ ! એ કોઈ ગહન જ્ઞાનનો વિષય છે. એ કોઈ ઉપરછલ્લા જ્ઞાનનો કે અનુમાન કરવાનો વિષય નથી. આયુષ્યની ગતિની કેવી પરિસ્થિતિ ક્યારે કેવી રીતે થાય છે એ વિષય ઘણો વિચાર માગે એવો વિષય છે. એમનેએમ એ વિષયની ચર્ચા કરીને કોઈ એવા પરિણામ જીવ કરે કે જે પોતાને નુકસાનનું કારણ થાય.

મુમુક્ષુ :- એના કરતા પોતે ક્યાં જશે એનો વિચાર કરે તો વધારે સારું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વિચારવા જેવું છે. એનો વિચાર કરે તો જલ્દી જલ્દી પોતાનું હિત થાય. (અહીં સુધી રાખીએ...)

પત્રાંક-૬૯૧

મુંબઈ, બીજા જેઠ વદિ ૬, ગુરુ, ૧૯૫૨

ૐ

વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય નહીં, એમ જિનાગમમાં કહ્યું છે, અને વેદાંતાદિ એમ કહે છે કે (આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી) નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય, તે માટે શ્રી ડુંગરને જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો. તમને અને લહેરાભાઈને પણ આ વિષે જો કંઈ લખવા ઇચ્છા થાય તો લખશો.

વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણપ્રાપ્તિ ન હોય એ સિવાય બીજા કેટલાક ભાવની પણ જિનાગમમાં તથા તેના આશ્રયને ઇચ્છતા એવા આચાર્યરચિત શાસ્ત્રને વિષે વિચ્છેદતા કહી છે. કેવળજ્ઞાન, મન:પર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, પૂર્વજ્ઞાન, યથાખ્યાત ચારિત્ર, સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત અને પુલાકલબ્ધિ એ ભાવો મુખ્ય કરીને વિચ્છેદ કહ્યા છે. શ્રી ડુંગરને તેનો તેનો જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો. તમને તથા લહેરાભાઈને આ વિષે જો કંઈ લખવાની ઇચ્છા થાય તે લખશો.

વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી આત્માર્થની કંઈ કંઈ મુખ્ય ભૂમિકા ઉત્કૃષ્ટ અધિકારીને પ્રાપ્ત થઈ શકે, અને તે પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ કયો ? તે પણ શ્રી ડુંગરથી લખાવાય તો લખશો, તેમ જ તે વિષે જો તમારી તથા લહેરાભાઈની લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો. ઉપર જણાવેલા પ્રશ્નોનો પ્રત્યુત્તર લખવાનું હાલ બને એમ ન હોય તો તે પ્રશ્નોના પરમાર્થ પ્રત્યે વિચારનો લક્ષ રાખશો.

તા. ૫-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૬૯૧, ૬૯૨
પ્રવચન નં. ૩૧૬

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૬૯૧, પાનું-૫૦૩. ‘સોભાગ્યભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે. ‘વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય નહીં, એમ જિનાગમમાં કહ્યું છે, અને વેદાંતાદિ એમ કહે છે કે (આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી) નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય,...’ જુદો મત છે. વેદાંતનો મત જુદો છે. ‘તે માટે શ્રી ડુંગરને જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો.’ શું કહે છે ? કે બે સંપ્રદાયના શાસ્ત્રોમાં આ ક્ષેત્રથી આ કાળમાં નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ થાય અને ન થાય એવો વિભિન્ન અભિપ્રાય છે. ‘ડુંગરભાઈ’ છે એમને વેદાંત ઉપર કાંઈક વિશ્વાસ હતો. તો વિશ્વાસ આમાં છે કે વિશ્વાસ આમાં છે ? જે હોય તે. પણ એની પાછળ પરમાર્થ શું છે ? એવો વિશ્વાસ કરવા પાછળ અથવા કોઈ એક વાત સ્વીકારવા પાછળ (પરમાર્થ શું છે ?)

જ્યારે કોઈપણ વાત સામે આવે છે ત્યારે જીવ પોતાની મતિ અનુસાર તેનો કાં તો સ્વીકાર કરે છે, કાં તો એનો અસ્વીકાર કરે છે એટલે કે નિષેધ કરે છે. કાં માન્ય કરે છે, કાં નિષેધ કરે છે, અમાન્ય કરે છે. એમ કરવા પાછળ પરમાર્થ શું છે ? આત્મકલ્યાણનો દષ્ટિકોણ છે ? આવો પ્રશ્ન ‘શ્રીમદ્જી’એ પોતે ઉઠાવ્યો છે. ભલે તમે ગમે તે માનતા હો, તમારી માન્યતા પાછળ તમારા આત્મકલ્યાણનો શું દષ્ટિકોણ રહેલો છે કે જેથી તમે માન્યું કે ન માન્યું ? આ મહત્વનો વિષય છે. કોઈપણ Issue હોય. આ તો નિર્વાણપદનો વિષય છે. પણ કોઈપણ ધાર્મિક વિષયની અંદર ગમે તે પ્રકારની ધાર્મિક ક્રિયા, ધાર્મિક પ્રસંગ, ધાર્મિક બાબત કોઈ વાત ઊભી થઈને સામે આવે ત્યારે એને માન્ય, અમાન્ય કરવા પાછળ કોઈ પારમાર્થિક દષ્ટિકોણ હોવો જરૂરી છે.

પ્રશ્નમાંથી એ વાત નીકળે છે કે મુમુક્ષુજીવનો પારમાર્થિક દષ્ટિકોણ, આત્મકલ્યાણનો દષ્ટિકોણ સર્વત્ર ઉપસ્થિત હોવો ઘટે છે. કેમકે મુમુક્ષુ એ છે કે જેણે પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, નિર્ણય કર્યો છે, નિર્ધાર

કર્ચો છે કે હવે મારે મારું આત્મકલ્યાણ કરી લેવું છે. તો એ કોઈપણ વાત સંમત કરે કે અસંમત કરે એનો દષ્ટિકોણ પહેલો એને એ લાગુ કરવો ઘટે છે કે મારા આત્મકલ્યાણને આ માન્ય-અમાન્ય કરવામાં, કાંઈપણ કરવામાં આવે તો કયુ અનુકૂળ છે ? આત્મકલ્યાણ સાથે કઈ સુસંગતતા છે ? માન્ય કરવું તે સુસંગત છે કે અમાન્ય કરવું તે સુસંગત છે ?

‘ડુંગરભાઈ’એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગમે તે આપ્યો હોય. આપણે ‘ડુંગરભાઈ’ થઈને વિચારીએ. તો શું વિચારવું જોઈએ ? કે અત્યારે નિર્વાણપદ નથી એમ જિનાગમ કહે છે. વેદાંત કહે છે કે નિર્વાણપદ છે. જિનાગમમાં જે વાત લખી છે તે વાત પરંપરાથી ચાલી આવેલી વાત છે કે પરંપરાથી ચાલી આવેલી વાતની સાથે કાંઈપણ ભળેલું છે ? કેમકે એમાં એક ત્રીજી અપેક્ષા રહી જાય છે કે આ ક્ષેત્રથી આ કાળમાં જન્મેલાનો અહીંથી મોક્ષ ન થાય. મૂળ તો એમ વાત છે. અને એ સર્વજ્ઞના જ્ઞાન અનુસાર છે. એ સાધનાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારો જે છે એ પ્રકારો નિકૃષ્ટ કાળને હિસાબે એવા આત્માઓ આ કાળમાં અહીંયાં જન્મ લઈને કામ કરે એવું લાગતું નથી. પણ છતાં પારમાર્થિક દષ્ટિકોણથી એ વાત કોઈ અમાન્ય કરે તે એવા પ્રકારે અમાન્ય કરે. હવે બીજું પડખું વિચારીએ. અને વેદાંત સાથે એનો મત મળતો થઈ જાય તો પારમાર્થિક દષ્ટિકોણ હોવો શું ઘટે ?

મારે પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ કરવી છે અને પૂર્ણતાના લક્ષે મારે મારો પુરુષાર્થ ઉપાડવો છે. તેથી મારે શા માટે વિચારવું કે અત્યારે નિર્વાણપદ નથી પમાતો ? અરે...! પુરુષાર્થ કરું તો અત્યારે પમાય. શું કરવા ન પમાય ? એવું જોર મને શા માટે ન આવે ? જ્યારે મારા આત્માની અંદર પરિપૂર્ણ શક્તિ ભરેલી છે, રહેલી છે તો મારે એમ વિચારવામાં શું વાંધો છે ? તો ભલે એ મત જિનાગમ સાથે ન મળતો હોય પણ વેદાંત સાથે મળતો હોય તો એને પારમાર્થિક દોષ નથી લાગતો.

એ પ્રકાર ‘શ્રીમદ્જી’નો પોતાનો છે. એમાં ન તો એમણે વેદાંત સાથે સંબંધ રાખ્યો છે, ન તો એમાં એમણે સંબંધ રાખ્યો છે જિનાગમ સાથે. કેમકે જિનાગમની રચનાને આજે ૨૫૦૦ વર્ષ થયા. ૨૦૦૦ થી ૨૫૦૦ વર્ષ થયા. એ જિનાગમની અંદર અનેક પ્રકારના વિભિન્ન મતમતાંતરો અત્યાર સુધીમાં ઊભા થયેલા છે. એ એમ બતાવે છે કે અત્યાર સુધીની અંદર સાહિત્યમાં,

ક્રિયાઓમાં અને અનેક પ્રકારના બહારના વ્યવહારિક સાધનોમાં અને વ્યવહારિક પરિસ્થિતિઓમાં અનેક જાતના ફેરફારો મતમતાંતરને લઈને થયેલા છે. અને એ મતમતાંતર એમ સૂચવે છે કે કાંઈક ખોટું થયું છે. મતમતાંતર એમ સૂચવે છે કે કાંઈક કોઈ જગ્યાએ ખોટું થયું છે એ વાત નિશ્ચિત છે. નહિતર એકમાંથી બે થાય નહિ. બે થાય એનો અર્થ જ એ છે કે એક તો વાત ભૂલે છે એ વાત સાચી છે. કેટલે અંશે ભૂલે છે ? એ બીજો વિષય છે પણ ભૂલે છે એ વાત સાચી છે.

એ પરિસ્થિતિમાં જ્યારે શાસનનાયક જિનેન્દ્ર પરમાત્મા તીર્થંકર ઉપસ્થિત નથી. તો એની અણઉપસ્થિતમાં પરંપરાની વાત કેટલી બરાબર અને કેટલી બરાબર નહિ એનો નિર્ણય કરવો એ કાંઈ યથાર્થ જ નિર્ણય થાય અથવા એના નિર્ણયમાં કાંઈ જિનાગમમાં કોઈ ફેરફાર નથી થયો આ વર્ષોમાં એ કોઈ અસંભવિત વાત નથી લાગતી. સંભવિત વાત છે કે ફેરફાર થઈ ગયો ક્યાંય કોઈ કોઈ જગ્યાએ. તો પછી આવી પરિસ્થિતિમાં ભૂતકાળની અંદર થયેલા ફેરફારો, એના સ્વીકાર અને અસ્વીકારમાં મુમુક્ષુજીવે કઈ નીતિ અપનાવવી જોઈએ કે જે નીતિથી કદાચ ભૂલ હોય કે ન ભૂલ હોય પણ એના આત્માને નુકસાન ન થાય આવી રીતે વિચાર કર્તવ્ય છે. નીતિવિષયક આ Problem છે, નીતિવિષયક આ સમસ્યા છે. મુમુક્ષુજીવે એની અંદર કઈ નીતિ અપનાવવી જોઈએ ? એણે તો એક જ નીતિ અપનાવવી જોઈએ કે પારમાર્થિક દષ્ટિકોણમાં મારા આત્મહિતને વાત કઈ અનુકૂળ પડે છે ?

જો નિર્વાણપદને સ્વીકારતા પોતાના પુરુષાર્થનું ઉત્થાન યથાર્થ પ્રકારે ઉપડતું હોય તો એને પારમાર્થિક દોષ નથી. ક્ષયોપશમનો કદાચ દોષ હોય તોપણ એને પારમાર્થિક દોષ નથી. એટલે એ દોષ એના આત્માને નુકસાન નહિ કરે, દોષ હશે તોપણ. આવી રીતે વિચારવું ઘટે છે. એમણે જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે એમાં બહુ મર્મ છે.

‘માટે શ્રી ડુંગરને જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો.’ આ બે વાતમાં પરમાર્થ શું ભાસે છે ? નિર્વાણપદ હોય એમ સ્વીકારવામાં પરમાર્થ ભાસે છે કે ન હોય એમ સ્વીકારવામાં પરમાર્થ ભાસે છે ? કારણ કે વેદાંત તો એમ કહે છે કે નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ થાય. અને ‘ડુંગરભાઈ’ કદાચ એ બાજુ ઢળશે. તો પરમાર્થ શું છે ? ચાલો. ઢળે એનો અમને કાંઈ બહુ વાંધો નથી કઈ બાજુ ઢળે

એનો. પણ એ સમજણની અંદર એની પાછળનો પરમાર્થ શું છે ? આ વાત મુદ્દાની છે. એ એમના હિત-અહિત સાથે વર્તમાનમાં સંબંધ ધરાવે છે.

એટલે એટલો મુદ્દો મુમુક્ષુજીવ માટે એ ત્રણ લીટીમાંથી ઉપસે છે કે કોઈપણ પ્રસંગ, કોઈપણ બાબત ધાર્મિક વિષયની સામે આવે ત્યારે પોતાના આત્મકલ્યાણના દષ્ટિકોણને લાગુ કરીને વિચારવું અને પછી સંમત કે અસંમત કરવું. તો એના આત્માને નુકસાન થાશે નહિ. આમ વાત છે. આવી અપેક્ષા છે. આવી અપેક્ષા પ્રશ્નમાંથી ખુલે છે. જે પ્રશ્ન કર્યો છે એમાંથી આ વાત ખુલે છે.

‘વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણપ્રાપ્તિ ન હોય એ સિવાય...’ એટલે એ ઉપરાંત ‘બીજા કેટલાક ભાવની પણ જિનાગમમાં તથા તેના આશ્રયને ઇચ્છતા એવા આચાર્યરચિત શાસ્ત્રને વિષે વિચ્છેદતા કહી છે.’ જે જિનાગમ એટલે જિનના નામે જે શાસ્ત્રો છે. શ્વેતાંબરે ‘મહાવીરસ્વામી’એ આમ કહ્યું... મહાવીર સ્વામીએ આમ કહ્યું... એમ કરીને એને જિનાગમ કહે છે. ભલે કોઈ આચાર્યોએ રચ્યા હોય તોપણ. કેમકે ભગવાન તો કાંઈ શાસ્ત્ર લખતા નથી. ગણધરદેવ પણ શાસ્ત્ર લખતા નથી. ગણધરદેવના ક્ષયોપશમમાં અંતર્મુહૂર્તની અંદર ચૌદ પૂર્વની રચના થઈ જાય છે. પણ એ કાંઈ લખવા બેસતા નથી. ત્યારપછી પણ છેલ્લા તીર્થંકર લઈએ તો એ પહેલા તો પ્રશ્ન જ નહોતો. પણ છેલ્લા તીર્થંકરમાં પણ ચારસો-પાંચસો વર્ષ સુધી કોઈ શાસ્ત્રની રચના નથી થઈ.

મુમુક્ષુ :- ગણધરદેવ અંગ-પૂર્વની રચના કરતા એ હિસાબે એના પછીના આચાર્ય એ કાળમાં અસાધારણ ક્ષયોપશમવાળા જ હશે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ બધાને કંઠસ્થ રહી જતું હતું. એટલા બધા ક્ષયોપશમવાળા હતા કે કંઠસ્થ રહી જતું હતું. એટલે સેંકડો વર્ષ સુધી તો કોઈએ લખવાની મહેનત ન કરી. જ્ઞાનની અંદર એ ધારણા ધારી લેવામાં આવે છે તો (લખવાની) જરૂર નથી. એટલા માટે કોઈએ લખવાનો પરિશ્રમ ન કર્યો. પણ જ્યારે એમ લાગ્યું. પહેલુંવહેલું ‘ધરસેનાચાર્ય’ને એવું લાગ્યું છે.

દ્વિગંબર પરંપરાના આચાર્ય ‘ધરસેનાચાર્ય’ને એ લાગ્યું કે મારી ધારણામાં તો ઘણી વાતો છે પણ અત્યારે મુનિસંઘના મુનિઓને જોતા આ વિષય-આ તત્ત્વજ્ઞાન હવે ધારણાથી નભે કે ટકે, ચાલુ રહે એ દેખાતું નથી.

જુઓ ! આચાર્યપદ સુધી આ વિકલ્પ આવે છે કે જિનેશ્વરદેવનું તત્ત્વજ્ઞાન ચાલું રહેવું જોઈએ. ભલે આ પંચમકાળ છે તોપણ જિનેન્દ્રદેવનો કહેલો માર્ગ અને એમનું કહેલું તત્ત્વ ચાલુ રહેવું જોઈએ. આ વિકલ્પ એમને આવ્યો છે. એટલે એમણે જોયું કે આ મુનિસંઘમાંથી કોઈ એવા સમર્થ મુનિઓ હોય તો એમને હું આ મારું ધારણાજ્ઞાન આપું, આદેશ પણ કરું કે તમે હવે આ પુસ્તકા૩ઢ, ગ્રંથા૩ઢ કરો. આ જ્ઞાનને તમે ગ્રંથા૩ઢ કરો.

એ વિકલ્પમાં ને એ વિકલ્પમાં 'ગિરનાર'ની અંદર જ્યારે પોતે વિચરે છે ત્યારે એક રાત્રે એમને સ્વપ્ન આવે છે. કોઈ બે બળદ પોતાની સમીપમાં ચાલ્યા આવતા હોય અને આંખ ખુલી જાય છે અને ત્યારપછી તરત જ 'પુષ્પદંત' અને 'ભૂતબલી' નામના બે મહામુનિરાજનો એમને સંયોગ થાય છે અને 'ગિરનાર'ની અંદર 'ધરસેનાચાર્ય'ની ગુફા અત્યારે કહેવાય છે. ત્યાં એમણે આ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપ્યું. કે જે શાસ્ત્ર 'ષટ્ત્રજંડાગમ'ના નામે એમણે ગ્રંથા૩ઢ કર્યા, તાડપત્રો ઉપર લખ્યા અને પહેલી વહેલી શાસ્ત્રપૂજા 'અંકલેશ્વર'માં શ્રુતપંચમીને દિવસે થઈ. જેઠ સુદ ૫.

મુમુક્ષુ :- 'સમયસાર' પહેલા કે પછી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'સમયસાર' પહેલા. પહેલી જે સાહિત્યની શરૂઆત થઈ છે એ 'ષટ્ત્રજંડાગમ'થી થઈ છે. ત્યારપછી જે 'કુંદકુંદાદિ' આચાર્યો થયા. એમણે ત્યારપછીના આચાર્યોએ, મુનિઓએ જે કાંઈ પોતાને જ્ઞાન હતું એ ગ્રંથા૩ઢ કરવા લાગ્યા. પણ શરૂઆત ત્યાંથી થઈ છે. એ પહેલાના મુનિઓ બધા જ્ઞાનની અંદર ભરી રાખતા. ગ્રંથની અંદર ભરવાને બદલે જ્ઞાનમાં રાખી લેતા હતા. એટલા સમર્થ હતા. અને એ રીતે પ્રચાર, પ્રસાર, ઉપદેશ વગેરે ચાલતું. પછી એ પરિસ્થિતિ ન જોઈ ત્યારે એમણે એ વાત ગ્રંથા૩ઢ કરી છે. ત્યારપછી એ ગ્રંથોની પરંપરા ચાલી છે.

કહેવાનો મતલબ શું છે ? કે ગ્રંથો આચાર્યોએ રચ્યા છે. એમાં શ્વેતાંબર આમ્નાયમાં એ જિનાગમના નામે પ્રસિદ્ધ છે. જિનેન્દ્રદેવની રચના ગણવામાં આવે છે. પણ એ રચના પણ ભગવાન 'મહાવીરસ્વામી'ના નિર્વાણકાળ પછી લગભગ એકાદ હજાર વર્ષથી થઈ છે. સંપ્રદાય તો પાંચસો વર્ષ પછી બે ફાંટા પડ્યા. લગભગ 'કુંદકુંદાચાર્યદેવ'ના વખતમાં. અને ત્યારપછી લગભગ પાંચસો-સાતસો વર્ષે, સાતસો-આઠસો વર્ષ. આપણે આમાં 'જિણ સાસણ

સર્વ' માં ઇતિહાસ લીધો છે.

મુમુક્ષુ :- 'વલ્મીપુર'માં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પહેલુંવહેલું ત્યાં સાધુઓનું એક અધિવેશન ભરાણું. એની અંદર ત્યાં શાસ્ત્રની પહેલીવહેલી રચના એ થઈ. શાસ્ત્ર સ્થાપ્યા. ત્યારપછી મંદિરો શરૂ થયા. એ પહેલા શાસ્ત્રો અને મંદિરો એ સંપ્રદાયની અંદર હજુ ચાલુ નહોતા થયા. એક જ શાસ્ત્ર અને એક જ સંપ્રદાય. એટલે અમુક શાસ્ત્ર Common છે એનું કારણ કે 'ઉમાસ્વામી' મહારાજનું 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' Common છે. એ શાસ્ત્ર આજે બંને સંપ્રદાય સ્વીકારે છે. એ સૂત્રોને પણ સ્વીકારે છે, માન્ય કરે છે. પછી કહે એમ કે આ અમારા પંથના આચાર્ય છે, કોઈ એમ કહે કે આ અમારા પંથના આચાર્ય છે. પણ સૂત્રો બંનેને માન્ય છે. આચાર્ય ગમે તે પંથમાં થયા હોય તો થયા અને ગયા. વાત પૂરી થઈ ગઈ. સૂત્રો રહી ગયા. સૂત્રો બંનેને માન્ય છે. 'સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ' એમાં કોઈ ના પાડે એમ નથી. કોઈ સૂત્રમાં. એક સૂત્ર પ્રત્યે પણ કોઈને અમાન્યપણું નથી. સેંકડો સૂત્રો એમણે રચ્યા છે એ બધા સૂત્રો માન્ય છે. બંને સંપ્રદાયને આખો ગ્રંથ જ માન્ય છે.

મુમુક્ષુ :- 'ઉમાસ્વામી' ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ 'ઉમાસ્વામી' કહે છે. આપણે 'ઉમાસ્વામી' કહીએ છીએ. હવે એ તી હોય કે મ હોય એની સાથે બહુ મતલબ નથી. જે સૂત્રો છે એ માન્ય છે.

મુમુક્ષુ :- સૂત્રો બધા એમનેમ જ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમનેમ જ છે. કોઈ ફેરફાર વગર એમને એમ જ છે. બંને સંપ્રદાયને આખો ગ્રંથ માન્ય છે.

મુમુક્ષુ :- કયો ગ્રંથ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર', 'મોક્ષશાસ્ત્ર'. 'મોક્ષશાસ્ત્ર' બીજું નામ છે. અને એના ઉપર દિગંબર આચાર્યોની ઘણી ટીકા થઈ છે, શ્વેતાંબર આચાર્યોની પણ ટીકા થઈ છે. કેમકે સૂત્રની અંદર લગભગ ત્રણે અનુયોગ લીધા છે. એક કથાનુયોગ નથી આવતો. પુરાણ નથી. બાકી કરણાનુયોગનો વિષય છે, ચરણાનુયોગનો વિષય છે, દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય છે અને અધ્યાત્મનો વિષય પણ ઘણો છે. એટલે એ એક શાસ્ત્ર એવું છે કે જેને

‘તત્ત્વાર્થ’ એવું નામ આપ્યું છે-તત્ત્વાર્થ સૂત્ર. આ તત્ત્વાર્થના સૂત્રો છે. અને એ બધાને માન્ય છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ઉમાસ્વામી’ ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’ના શિષ્ય હતા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આપણા સંપ્રદાયમાં એમ કહે છે. એમાં એ કહે છે કે એ ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’ના પહેલા થયેલા છે એમ અમારો ઇતિહાસ બોલે છે. એમ કહે છે. ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’નો જે સમય છે એ પહેલાનો સમય એ નિર્દિષ્ટ કરે છે. એ વાત તો મતમતાંતરની થઈ. અહીંયાં તો એમ કહેવું છે...

મુમુક્ષુ :- જૈનદર્શન સમાપ્ત થવાની તૈયારીમાં હતું ને ‘ગુરુદેવ’ આવી ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખરી વાત છે. ઉદ્યોત થયો. આ કાળમાં જૈનદર્શન ‘મહાવીરસ્વામી’થી જે ચાલ્યું આવે છે, એ પહેલા તો ૨૩ તીર્થકરોથી ચાલ્યું આવે છે, એ પહેલા તો અનાદિથી અનંતી ચોવીશી તીર્થકરોની થઈ પણ અત્યારે લગભગ જ્યાં લુપ્તપ્રાય માર્ગ હતો ત્યાં ‘ગુરુદેવ’ એ વાતને-તત્ત્વને વિશેષપણે પ્રકાશી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણી વાત સ્પષ્ટ કરી. ખુદ દિગંબર સંપ્રદાયના દિગંબરના વિદ્વાનો, પંડિતો, ત્યાગીઓ, મુનિઓને ખબર નહોતી એવી એવી વાતો પણ એમણે મોક્ષમાર્ગની મૂળ આચાર્યોના સૂત્રો અને ગ્રંથો ઉપરથી સ્પષ્ટ કરી, પ્રકાશિત કરી. અને હજારોગમે લોકો એને સ્વીકાર કરવા લાગ્યા. એ વાત બની.

હવે અહીંયાં એમ કહે છે કે, ‘વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણપ્રાપ્તિ ન હોય એ સિવાય બીજા કેટલાક ભાવની...’ એટલે કેટલાક પદો. ... ‘જિનાગમમાં તથા તેના આશ્રયને ઇચ્છતા...’ એટલે એને અનુસરતા એવા બીજા ‘આચાર્યરચિત શાસ્ત્રને વિષે વિચ્છેદતા કહી છે.’ એમાં ‘કેવળજ્ઞાન,...’નો વિચ્છેદ લીધો છે. નિર્વાણપદ અને કેવળજ્ઞાન તો આગળ-પાછળની જ અવસ્થા છે. નિર્વાણપદ પહેલા પણ કેવળજ્ઞાન થાય અને નિર્વાણપદમાં કેવળજ્ઞાન છે. એ બંને કેવળજ્ઞાન તો એક સરખું છે.

‘કેવળજ્ઞાન,...’નો પણ વિચ્છેદ કહ્યો છે, આ કાળમાં ‘મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન,...’નો પણ વિચ્છેદ કહ્યો છે. ‘પૂર્વજ્ઞાન,...’ એટલે બધા ચૌદે ચૌદ

પૂર્વનું જ્ઞાન હોય. અગિયાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વ જે બારેબાર અંગનું જ્ઞાન હોય એનો પણ વિચ્છેદ કહ્યો છે. 'યથાપ્યાત ચારિત્ર,....' બારમા ગુણસ્થાનનો પણ નિષેધ કહ્યો છે. 'સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર,....' દસમા ગુણસ્થાનનો પણ નિષેધ કહ્યો છે. કેમકે એ બધા શ્રેણીમાં આવે છે. 'પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર,....' જે નવમા ગુણસ્થાને થાય છે એનો પણ નિષેધ કહ્યો છે. કેમકે શ્રેણી જ નથી. શ્રેણી માંડે તો કેવળજ્ઞાન થાય ને ? એટલે શ્રેણીના બધા પદ લીધા છે.

મુમુક્ષુ :- ચરણાનુયોગનો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમને ચારે અનુયોગનો અભ્યાસ છે. બહુ સમર્થ હતા. ક્ષયોપશમ ઘણો સમર્થ હતો.

'પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત...'નો પણ નિષેધ કર્યો છે 'અને પુલાકલબ્ધિ...' એ જે મુનિઓને (હોય છે), પુલાક નામના મુનિઓ થાય છે એને પુલાકલબ્ધિ કહેવાય છે. પુલાકલબ્ધિ હોય છે એટલે પુલાક કહેવાય છે. ભાવલિંગી મુનિઓમાં આ એક લબ્ધિધારી મુનિઓનો ભેદ છે, પ્રકાર છે. 'એ ભાવો મુખ્ય કરીને વિચ્છેદ કહ્યા છે.' નવ પદ લીધા છે. પણ કોઈમાં દસ આવે છે, કોઈમાં નવ આવે છે.

મુમુક્ષુ :- વિચ્છેદ ગયો ત્યારે બીજા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એટલે એવી શક્તિવાળા જીવો અહીંયાં નહિ થાય, નહિ ઉત્પન્ન થાય. એવું વિધાન છે એમ કહે છે.

'શ્રી ડુંગરને તેનો જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો.' હા પાડે કે ના પાડે પણ કયા પરમાર્થિક કારણસર હા પાડે છે કે ના પાડે છે ? મારે તો એ સવાલ જાણવો છે. હા પાડે તો શું કરવા ? અને ના પાડે તો શું કરવા ? મારે તો આ મુદ્દો છે. હા ના કરવા પાછળ પોતાના આત્મકલ્યાણના દષ્ટિકોણનું કોઈ અનુસંધાન છે ? કે કોઈ અંધશ્રદ્ધા છે ? કે કોઈ સમજણપૂર્વકની શ્રદ્ધા છે ? શું વાત છે આખરમાં ? કે કોઈ મતપક્ષનો આગ્રહ છે ? મતાગ્રહ છે. શું છે ? આવા આવા કારણો માન્ય-અમાન્ય કરવાને વિષે હોય છે તો કયા કારણથી માન્ય-અમાન્ય કરે છે ? એટલું લખશો.

'તમને તથા લહેરાભાઈને આ વિષે જો કંઈ લખવાની ઇચ્છા થાય તે લખશો.' અને તમને પણ આ વિષય ઉપર પારમાર્થિક દષ્ટિકોણથી માન્ય-અમાન્ય કેવી રીતે કરવું ? એ બાબતમાં તમારે લખવું હોય તો તમે બંને

ભાઈઓ પણ ખુશીથી લખો. ભલે એક ચર્ચાનો વિષય થાય કે માન્ય-અમાન્ય કરવાની પદ્ધતિ કે વિધિ શું હોઈ શકે ?

‘વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી આત્માર્થની કઈ કઈ મુખ્ય ભૂમિકા ઉત્કૃષ્ટ અધિકારીને પ્રાપ્ત થઈ શકે,...’ હવે પોતે એક બીજો પ્રશ્ન મૂક્યો છે. આ પ્રશ્ન તો એકદમ મુમુક્ષુને પ્રયોજનભૂત છે. એ પ્રશ્ન મૂક્યો છે. ‘વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી આત્માર્થની કઈ કઈ મુખ્ય ભૂમિકા ઉત્કૃષ્ટ અધિકારીને પ્રાપ્ત થઈ શકે, અને તે પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ કયો ?’ માનો કે અત્યારે કોઈ આત્માર્થી જીવ હોય અને આત્માનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરતો હોય, સાધતો હોય અને સફળ થતો હોય તો ક્યાં સુધી આગળ જાય ? એ વિચારીને તમે કહો. ઉપરનો છેદ ઉડાડ્યો તો હવે નીચેનું અસ્તિત્વ ક્યાં સુધી સ્વીકારો છો ? સરવાળે એક જ વાત આવીને ઊભી રહેશે. કે નીચેથી ઉપર અહીં સુધી પહોંચાય તો આગળથી ઉપર ક્યાંય સુધી પછી ન પહોંચાય, એ વાત એની અંદર આવી ગઈ. પ્રશ્ન ઊલટાવીને મૂક્યો. જુઓ ! આ બેરિસ્ટર પદ્ધતિ છે.

મુમુક્ષુ :- સામેવાળો ક્યાં ઉભો છે એ જાણીને પછી ચાલે. એમને એમ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અથવા એમને આ વિષયમાં આત્માર્થના દષ્ટિકોણને જોડ્યો. કે જો આવી કોઈ વાત વિચારવી હોય કે અમુક પદ ન પ્રાપ્ત થાય. તો કયા કયા પદ પ્રાપ્ત થાય ? અને તે આત્માર્થીને પ્રાપ્ત થવાના છે ને ? મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત થવાના છે ને ? તો કયા માર્ગે થાય અને કેટલે હદ સુધી થાય ? આ વિચારીને તમે જણાવો.

‘તે પણ શ્રી ડુંગરથી લખાવાય તો લખશો, તેમ જ તે વિષે જો તમારી તથા લહેરાભાઈની લખવાની ઈચ્છા થાય તો લખશો.’

‘ઉપર જણાવેલા પ્રશ્નોનો પ્રત્યુત્તર લખવાનું હાલ બને એમ ન હોય તો તે પ્રશ્નોના પરમાર્થ પ્રત્યે વિચારનો લક્ષ રાખશો.’ કદાચ તમે ન લખી શકો તો આની પાછળ આત્મકલ્યાણ શું હોય ? કેમ હોય ? કેવી રીતે હોય ? એ વાત તો જરૂર તમે વિચારવાનું લક્ષ રાખજો. આ બધાની પાછળ મુદ્દો તો એ છે. દાખલા તરીકે જિનાગમમાં અત્યારે એમ લખ્યું છે કે મુનિદશા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પણ શ્રેણી માંડીને શ્રેણીના આ જે બધા બોલ છે. એ ગુણસ્થાન, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત ચારિત્ર, કેવળજ્ઞાન, નિર્વાણપદ એ બધા ન હોય. હવે છઠ્ઠું-સાતમું ગુણસ્થાન અત્યારે વિધાન તો છે. શાસ્ત્રવિધાન તો છે કે છઠ્ઠું-સાતમું

ગુણસ્થાન થાય અત્યારે. એમ લખ્યું માટે કોઈને થઈ જાય છે અત્યારે ? અને એમ લખ્યું માટે અત્યારે એ હોય જ એવું કાંઈ થોડું છે ? એ પરિસ્થિતિ નથી. પૂર્વ આચાર્યોના લખાણ સાથે કોઈ જીવના પરિણમનને સંબંધ શું ? કે જીવના પરિણમનને એટલો જ સંબંધ છે કે જેટલો એ પુરુષાર્થ કરે એટલો આગળ વધે. તો પુરુષાર્થ કરે.

માનો કે 'કૃપાળુદેવ'ને એમ લાગ્યું, એમને પોતાને એમ લાગ્યું કે શા માટે કેવળજ્ઞાન ન થાય ? શા માટે અત્યારે કેવળજ્ઞાન ન થાય ? મોક્ષ ન થાય એવું શા માટે ? અને પુરુષાર્થ પણ ઉપાડ્યો, ઘણો ઉપાડ્યો. પણ મુનિપદ સુધી ન પહોંચી શક્યા. પુરુષાર્થ કેટલો ઉપાડ્યો ? કેવળજ્ઞાન લેવાનો પુરુષાર્થ ઉપાડ્યો. ઈચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, મુખ્યનયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, શ્રદ્ધા-અપેક્ષાએ અમને કેવળજ્ઞાન વર્તે છે. વર્તે છે... વર્તે છે લખ્યું તોપણ પુરુષાર્થ એવો હતો કે જાણે કેવળજ્ઞાન અમને વર્તી રહ્યું છે એવો અમારો પુરુષાર્થ ઉપાડીએ છીએ. લીધું કે લેશું, લીધું કે લેશું. એ વાત સંભવિત ન થઈ તો ન થઈ. લખાણની સાથે કોઈ કામ થઈ જાય છે એવું તો નથી. અને ન લખ્યું હોય માટે કોઈ અટકી જાય એમ પણ નથી.

ઘણું વિચ્છેદ ગયું છે. અંગ પૂર્વના ઘણા શાસ્ત્રો અત્યારે નથી મળતા. કયા શાસ્ત્રમાં, કઈ અપેક્ષાથી કઈ વાત છે ? અને બીજી કઈ વાત એની સાથે બીજી અપેક્ષાવાળી અત્યારે ઉપસ્થિત નથી, વિચ્છેદ ગઈ છે. આનો કોણ નિર્ણય કરશે ? કેવી રીતે નિર્ણય કરશે ? હજી તો છે એટલા શાસ્ત્રો એક માણસ વાંચી શકતો નથી. એમાં પારંગત નથી. ત્યારે વિચ્છેદ ગયા એનું શું થાય ? એવી પરિસ્થિતિમાં ફક્ત પોતાના આત્મકલ્યાણને મુખ્ય રાખીને, એ દષ્ટિકોણને મુખ્ય રાખીને કોઈપણ વાતની સંમતિ-અસંમતિ, માન્ય-અમાન્યપણાનો નીતિવિષયક અભિપ્રાય ઘડવો જોઈએ, રાખવો જોઈએ. એ એક જ હિતાવહ છે, બીજી કોઈ વાત હિતાવહ નથી. એમ એમના પત્રોના આ સવાલ-જવાબમાંથી તાત્પર્ય નીકળે છે. મુમુક્ષુજીવે આ રીતે વિચારવું જોઈએ. તો એના આત્માને નુકસાન નહિ થાય, એના આત્માને દોષ નહિ લાગે અથવા એના આત્માને આવરણ નહિ આવે.

આમાં શું છે કે નાની-મોટી અનેક જાતની વાત ઊભી થાય છે. ઉદયવશ અનેક પ્રકારના ધાર્મિક પ્રસંગો ...ત્યાં પરિસ્થિતિ એવી બને છે કે કોઈ વાતમાં

માત્ર એવો વિષય ન હોય કે જેને લઈને કોઈ સીધું લાભ-નુકસાન દેખાતું હોય. એવો વિષય ન હોય તોપણ ભૂલ થાય તો ક્યારેક પોતાના આત્માને આવરણ આવે એવું બને છે. એક જગ્યાએ બહુ સરસ વાત લખી છે. નાની-મોટી વાતના કોઈ આગ્રહથી વાત લખી છે. ત્યાં આત્માર્થનો વિચાર નથી કરાતો. ત્યાં નાની નાની વાતમાં આગ્રહો થાય છે. એવો આગ્રહ કરનાર એના જ્ઞાન ઉપર આવરણ આવે છે. બહુ સરસ ભાષા (લખી છે). ૭૫૦-૫૧થી જે પત્રો ચાલ્યા. .. એમાં એ વાત લીધી છે. ‘આનંદઘનજી’ના પદોના એમણે પોતે અર્થ કર્યા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેટલામું પાનું ? ૫૨૨ ? હા, એ જ છે. લ્યો ! ૭૧૩મો પત્ર છે. ૭૧૩મો પત્ર જ એવો છે.

‘આસ્તિક એવાં મૂળ પાંચ દર્શન આત્માનું નિરૂપણ કરે છે,...’ આ વેદાંતાદિ બધા. ‘તેમાં ભેદ જોવામાં આવે છે, તેનું સમાધાન :- દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે, અને વર્ધમાનસ્વામી થયા પછી થોડાંએક વર્ષમાં તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ થયા દેખાય છે તે આદિનાં શા કારણો ?’ (પાનું) ૫૨૧થી શરૂ થાય છે. ‘દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે, અને વર્ધમાનસ્વામી થયા પછી થોડાંએક વર્ષમાં તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ થયા દેખાય છે તે આદિનાં શા કારણો ? હરિભદ્રાદિ આચાર્યોએ નવીન યોજનાની પેઠે શ્રુતજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી દેખાય છે,...’ ‘હરિભદ્રાચાર્ય’ જે શ્વેતાંબરમાં થયા એ બહુ સમર્થ આચાર્ય થયા. અને એમણે ઘણા ગ્રંથો લખ્યા. એમણે ‘શ્રુતજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી દેખાય છે, પણ લોકસમુદાયમાં જૈનમાર્ગ વધારે પ્રચાર પામ્યો દેખાતો નથી,...’ એ વખતે એ સંપ્રદાયમાં બહુ પ્રચાર નથી થયો.

‘અથવા તથારૂપ અતિશય સંપન્ન ધર્મ પ્રવર્તક પુરુષનું તે માર્ગમાં ઉત્પન્ન થવું ઓછું દેખાય છે તેના શાં કારણો ?’ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં અતિશય ધર્મપ્રવર્તક પુરુષનું કોઈ ઉત્પન્ન થવું એવું ખાસ દેખાતું નથી. એક ‘હરિભદ્રાચાર્ય’ જેટલા સમર્થ થયા એવા કોઈ આચાર્ય બીજા સમર્થ નથી થયા. એમનું આ વાક્ય. ‘હવે વર્તમાનમાં તે માર્ગની ઉન્નતિ થવી સંભવે છે કે કેમ ? અને થાય તો શી શી રીતે થવી સંભવિત દેખાય છે, અર્થાત્ તે વાત ક્યાંથી જન્મ પામી કેવી રીતે, કેવા દ્વારે, કેવી સ્થિતિમાં પ્રચાર પામવી સંભવિત દેખાય

છે ? ફરી જાણે વર્ધમાનસ્વામીના વખત જેવો વર્તમાનકાળના યોગાદિ અનુસાર તે ધર્મ ઉદય પામે એવું દીર્ઘદષ્ટિથી સંભવે છે ?' એમ પૂછ્યું. 'અને સંભવતું હોય તો તે શાં કારણથી ?'

'જૈનસૂત્ર હાલ વર્તમાનમાં છે, તેમાં તે દર્શનનું સ્વરૂપ ઘણું અધુરું રહેલું જોવામાં આવે છે. તે વિરોધ શાથી ટળે ?' આ પોતે અભિપ્રાય આપી દીધો. 'તે દર્શનની પરંપરામાં એમ કહ્યું છે કે વર્તમાનકાળમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય, અને કેવળજ્ઞાનનો વિષય લોકાલોકને દ્રવ્યગુણપર્યાયસહિત સર્વ કાળપરત્વે જાણવાનો માન્યો છે તે યથાર્થ દેખાય છે ?' પ્રશ્ન કર્યો. 'અથવા તે માટે વિચારતાં કંઈ નિર્ણય આવી શકે છે કે કેમ ? તેની વ્યાખ્યા કંઈ ફેર દેખાય છે કે કેમ ? અને મૂળ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કંઈ બીજો અર્થ થતો હોય તો તે અર્થાનુસાર વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન ઊપજે કે કેમ ?' એમણે કયો અર્થ કર્યો ? અખંડ નિજ સ્વભાવનું વર્તે... જે જ્ઞાન અખંડ નિજ સ્વભાવમાં વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ. એ બીજો અર્થ એમણે 'આત્મસિદ્ધિ'માં કર્યો છે. 'અને તે ઉપદેશી શકાય કે કેમ ?' એવો અર્થ કરી શકાય કે કેમ ? એવું કેવળજ્ઞાન ઊપજે કે કેમ ? 'અને તે ઉપદેશી શકાય કે કેમ ? તેમજ બીજાં જ્ઞાનોની વ્યાખ્યા કહી છે તે પણ કંઈ ફેરવાળી લાગે છે કે કેમ ? અને તે શાં કારણથી ?' આટલા પ્રશ્નો પોતે ઉઠાવ્યા છે.

'દ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય; આત્મા મધ્યમ અવગાહી, સંકોચવિકાસનું ભાજન; મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા; તે કંઈ અપૂર્વ રીતે કે કહેલી રીતે ઘણા જ બળવાન પ્રમાણસહિત સિદ્ધ થવા યોગ્ય દેખાય છે કે કેમ ?'

મુમુક્ષુ :- એને પોતાને તો નિર્ણય થઈ ગયો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રશ્ન આ મૂકી દીધા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એટલે એ વિષયને કાંઈક ચર્ચવા માગે છે. મૂળ પત્ર અપૂર્ણ રહ્યો છે એટલે આપણને હેતુ ન ખ્યાલમાં આવે. પણ પોતે કેટલું વિચારે છે એ તો ખ્યાલમાં આવે. હવે લીધું છે.

'ગચ્છના મતમતાંતર ઘણી જ નજીવી નજીવી બાબતમાં...' ગચ્છના મતમતાંતર ઘણી જ નજીવી બાબતમાં 'બળવાન આગ્રહી થઈ જુદી જુદી રીતે

દર્શનમોહનીયના હેતુ થઈ પડ્યા છે...’ મિથ્યાત્વના હેતુ થઈ પડ્યા છે. ગચ્છના આગ્રહ શું થઈ પડ્યા છે ? મિથ્યાત્વના હેતુ થઈ પડ્યા છે. ‘તે સમાધાન કરવું બહુ વિકટ છે. કેમકે તે લોકોની મતિ...’ કોની ? આ જે આગ્રહવાળા જીવો છે ‘તે લોકોની મતિ વિશેષ આવરણને પામ્યા વિના એટલા અલ્પ કારણમાં બળવાન આગ્રહ ન હોય.’ એટલે કે અલ્પકારણમાં બળવાન આગ્રહ કરીને જુદો ચોકો માંડે તો એ લોકોની મતિ વિશેષ આવરણ પામી ગઈ છે એમ નક્કી થાય છે. મતિ વિશેષ આવરણ પામ્યા વિના એવું બને જ નહિ. માટે ત્યાં મતિ આવરણ પામી ગઈ છે. આ વાક્ય બહુ ગંભીર લખ્યું છે એમણે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણા સમર્થ હતા. બહુ વિચારી શકતા હતા એમાં તો કાંઈ સવાલ નથી.

મુમુક્ષુ :- ‘હેમચંદ્રાચાર્ય’ થયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ‘હેમચંદ્રાચાર્ય’ સમર્થ થયા. એ ‘હરિભદ્રાચાર્ય’ પછી ઘણા વર્ષે થયા છે. એ તો હમણાં જ થયા છે. એ સમર્થ થયા. અને એમને હિસાબે જ કાંઈક ચેતાંબર સંપ્રદાયની અંદર સંખ્યા વધી. એમના હિસાબે સંખ્યા વધી. પોતે અન્યમતમાંથી આવ્યા છે. એ ‘ધંધુકા’ના મોઢ વાણિયા હતા. ધંધુકિયા મોઢ કહેવાય છે આજે. એ ‘ધંધુકા’માં મોઢનો એક સંપ્રદાય હતો. અત્યારે પણ એ આમ ઘોલ જુદો ગણાય છે. એમાંથી આવેલા. પણ બહુ સમર્થ હતા. ઘણા જ અન્યમતિઓ એટલે... એ મોઢમાં તો આખો વૈષ્ણવ સંપ્રદાય છે. તેમાંથી અને બીજા પણ ઘણા જૈનો મોટી સંખ્યામાં એમના વખતમાં બન્યા.

‘શ્રીમદ્જી’એ તો એક જગ્યાએ એવું લખ્યું છે કે ‘હેમચંદ્રાચાર્ય’ એટલા બધા સમર્થ હતા કે ધાર્યું હોત તો એક નવો સંપ્રદાય ઊભો કરી શકત. પણ એમણે એ ડહાપણ કર્યું છે કે એવું કાંઈ વિચાર્યું નથી. એમ કરીને મત આપી દીધો. અને એમાં રહસ્ય શું છે ? રહસ્યાર્થ છે. માનો કોઈ ધર્મની અંદર કોઈ સમર્થ માણસ હોય, એવી શક્તિ હોય, એવો ક્ષયોપશમ હોય, Powerful માણસ હોય, એવો પુણ્યયોગ હોય. તો એણે મૂળમાર્ગ ચલાવવો પણ એણે જુદો સંપ્રદાય ન સ્થાપવો. એવા અભિપ્રાયનો એની અંદર સૂર છે આખો. જે ધ્વનિ છે એ ઈ જાતનો છે. એટલે પોતે પણ સમર્થ હતા. પણ કોઈ નવો સંપ્રદાય ચલાવવા નથી માગતા. મૂળ સંપ્રદાય ચલાવવો. ફાંટો વધારવો નહિ, ફાંટો

પાડવો નહિ. મૂળ સંપ્રદાય ચલાવવો. મૂળ માર્ગ ચલાવવો, મૂળ માર્ગને વળગી રહેવું. એવો સૂર એમાંથી નીકળે છે. બહુ વિચક્ષણ હતા ને ? એટલે લખવાની પદ્ધતિમાં પણ ગંભીરતા ઘણી છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો બહુ સમર્થ થઈ ગયા. એ ૬૮૧ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૬૮૨

મુંબઈ, બીજા જેઠ વદ, ૧૯૫૨

દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ પણ પૂર્વે અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કંઈ પણ સફળપણું થયું નહીં; પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે, કે જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા, તથા તે મહાભાગ્યનો આશ્રય કર્યો, જે પુરુષના આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહાદિની મંદતા થઈ, તે પુરુષને આશ્રયે આ દેહ છૂટે એ જ સાર્થક છે. જન્મજરામરણાદિને નાશ કરવાવાળું આઘજ્ઞાન જેમને વિષે વર્તે છે, તે પુરુષનો આશ્રય જ જીવને જન્મમરણાદિનો નાશ કરી શકે, કેમકે તે યથાસંભવ ઉપાય છે. સંયોગ સંબંધે આ દેહ પ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે તે વ્યતીત થયે તે દેહને પ્રસંગ નિવૃત્ત થશે. તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચયે છે, પણ આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એ જ જન્મ સાર્થક છે, કે જે આશ્રયને પામીને જીવ તે ભવે અથવા ભાવિ એવા થોડા કાળે પણ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે.

તમે તથા શ્રી મુનિ પ્રસંગોપાત્ત ખુશાલદાસ પ્રત્યે જવાનું રાખશો, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહાદિ યથાશક્તિ ધારણ કરવાની તેમને સંભાવના દેખાય તો મુનિએ તેમ કરવામાં પ્રતિબંધ નથી.

શ્રી સદ્ગુરુએ કહ્યો છે એવા નિર્ઝથમાર્ગનો સદાય આશ્રય રહો.

હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી, અને દેહ સ્ત્રી પુત્રાદિ કોઈ પણ મારાં નથી, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છું, એમ આત્મભાવના કરતાં રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય.

૬૯૨. 'અંબાલાલભાઈ' ઉપરનો પત્ર છે. પહેલાવહેલા આ પત્રમાં 'સોભાગભાઈ' સાથે એમણે સાંપ્રદાયિક વિષય અને એના મતાંતરની ચર્ચા પહેલાવહેલી આટલા વર્ષે ઉપાડી છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'સોભાગભાઈ'ના આયુષ્યને એક વર્ષ બાકી છે. ૧૯૫૩ના જેઠ વદ ૧૦ દેહ છોડ્યો છે. અને આ જેઠ વદ ૬નો પત્ર છે. એક વર્ષ પહેલા એમને મળ્યો છે. ત્યારે સંપ્રદાય વિષેની વાત પહેલીવહેલી અહીંયાં શરૂ કરી છે. આ આગળ એમણે ક્યાંય સંપ્રદાયની વાતમાં એમને લીધા નથી. કોઈ વાત ચર્ચા નથી. એ વાત પછી.... એ વાત પછી... પહેલા સમજવાનું બીજું ઘણું છે એ સમજો. એમ કરીને વાત લે છે.

૬૯૨મો પત્ર છે 'અંબાલાલભાઈ' ઉપરનો. 'દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ પણ પૂર્વે અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કંઈ પણ સફળપણું થયું નહીં; પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે, કે જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા,....' શું કહે છે ? દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ આ જીવને અનંત વાર પ્રાપ્ત થયો છે. બીજા બધા કરતા ઓછો. ઢોર-ઢાંખરના, પશુ-પક્ષીના દેહ મળ્યા છે એના કરતા ઓછી અનંત વાર. નારકી અને દેવલોકના અનંત વાર ભવ મળ્યા છે એના કરતા ઓછા. પણ છતાં મનુષ્યના પણ અનંત વાર ભવ થયા છે. 'છતાં કંઈ પણ સફળપણું થયું નહીં;....' એ તો પુરાવો છે કે અત્યારે હજી પોતે અહીંયાં પરિભ્રમણમાં ઊભો છે. માટે મનુષ્યદેહનું જે સફળપણું થવું જોઈએ એ પૂર્વે ક્યારેય એણે સફળતા સાધી નથી. એ વાત નક્કી છે. મનુષ્યદેહમાં સફળતા મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષ અંગેની સફળતાનો અવકાશ બીજી ત્રણ ગતિ કરતા વિશેષપણે છે. એવી જે મનુષ્યગતિ તે અનંત વાર મળ્યા છતાં કોઈવાર પણ હજી એણે સફળતા પ્રાપ્ત કરી નહિ.

'પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે,....' આ 'અંબાલાલભાઈ'ને પત્ર લખ્યો છે ને. એની જે ભાવના છે એ દઢ કરાવી છે. 'આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે, કે જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા,....' 'અંબાલાલભાઈ'એ એમને ઓળખ્યા હતા અને 'સોભાગભાઈ'એ એમને ઓળખ્યા હતા, એમ કહી શકાય. 'કે જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા, તથા તે મહાભાગ્યનો આશ્રય કર્યો છે,....' એવા જ્ઞાનીપુરુષ તેને મહાભાગ્ય એવું

વિશેષણ લગાવ્યું છે. જેનું હોનહાર નિર્વાણપદમાં આવવાનું છે એટલે એમને મહાભાગ્ય ગણવામાં આવે છે.

‘તે મહાભાગ્યનો આશ્રય કર્યો,...’ ‘જે પુરુષના આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહાદિની મંદતા થઈ,...’ ગઈ. ભલે સમ્યગ્દર્શન ન થયું. પણ શું થયું ? કે અનેક પ્રકારના મિથ્યા અભિપ્રાય અને મિથ્યા આગ્રહની મંદતા થઈ ગઈ. ‘તે પુરુષને આશ્રયે આ દેહ છૂટે એ જ સાર્થક છે.’ એનો આશ્રય રહી જાય, અભિપ્રાયમાં, ભાવમાં ચાલુ રહી જાય અને ભલે દેહ છૂટી જાય. જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા છે એ નિર્વાણપદમાં આવવાનો છે, આવવાનો છે ને આવવાનો જ છે. આ વાત સ્પષ્ટ છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાઆગ્રહની મંદતા થાય તો ગુરુનો આશ્રય માન્યો કહેવાય કે નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓળખાણ થઈ હોય તો. કેમકે મિથ્યા આગ્રહની મંદતાના પણ ભેદ-બ્રભેદ વિશેષ છે, ઘણા છે. કોઈવાર મંદ થાય અને પાછા તીવ્ર પણ થઈ જાય. પણ જો જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થઈ હોય તો ત્યારથી વાતમાં ફેર પડે છે. અથવા જીવના પરિણમનમાં જે ફેર પડે છે એ ત્યારથી ફેર પડે છે. એટલે તો એમણે એને એક નંબરનું સમકિત કીધું છે. ૭૫૧માં એને એક પ્રકારનું સમકિત એવું નામ આપ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીની ઓળખાણ એક નંબર.... ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય તો. અને (પત્રાંક) ૧૯૪માં તો એમણે સ્પષ્ટ કહ્યું કે, જેને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય તે અવશ્ય જ્ઞાની થાય. જેને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય તે અવશ્ય જ્ઞાની થાય. એ વાત એમણે કરી છે. પત્ર મળી જાય તો જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- પાનું-૨૫૯.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૨૫૯. ૧૯૪મો પત્ર છે. એમાં તો છે ને કે તેની ‘સમ્યક્પ્રતીતિ આવ્યા વિના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી,...’ બીજી લીટીમાં. ‘જ્ઞાનીપુરુષના ચરણારવિદ, તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્પ્રતીતિ...’ એટલે ઓળખાણ. સાચી ઓળખાણ. એના ‘વિના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને આવ્યેથી...’ એટલે એવી સાચી ઓળખાણ થયેથી ‘અવશ્ય તે મુમુક્ષુ જેનાં ચરણારવિદ તેણે સેવ્યાં છે, તેની

દશાને પામે છે. આ માર્ગ સર્વ જ્ઞાનીઓએ સેવ્યો છે, સેવે છે, અને સેવશે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એથી અમને થઈ હતી,...' ભૂતકાળમાં અમને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થવાનું આ જ કારણ છે. તેથી Guranteed વાત છે કે એ પહેલાની અમારી બધી મહેનત સફળ નહોતી થઈ. સત્પુરુષને ઓળખ્યા પછી અમને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ ગઈ. માટે આ નિયમ છે. અમારા અનુભવથી અમે આ નિયમ સિદ્ધ કરીને બતાવીએ છીએ. અમારા અનુભવસિદ્ધ આ નિયમ બતાવીએ છીએ, એમ કહેવું છે. પણ ઓલું જે સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થાય છે ને ? એ વાત આવે છે પણ પાનું ભૂલી ગયો છું. એ વિષય એમણે લીધો છે.

અહીંયાં એમ કહે છે કે 'તે મહાભાગ્યનો આશ્રય કર્યો, જે પુરુષના આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહાદિની મંદતા થઈ, તે પુરુષને આશ્રયે...' ઓળખીને આશ્રય થયો છે માટે. 'આ દેહ છૂટે એ જ સાર્થક છે. જન્મજરામરણાદિને નાશ કરવાવાળું આત્મજ્ઞાન જેમને વિષે વર્તે છે, તે પુરુષનો આશ્રય જ જીવને જન્મજરામરણાદિનો નાશ કરી શકે,...' એટલે કે એને પણ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. 'કેમકે તે યથાસંભવ ઉપાય છે.' તે જ એક સંભવિત ઉપાય છે, યથાર્થ ઉપાય છે.

'સંયોગ સંબંધે આ દેહ પ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે તે વ્યતીત થયે તે દેહનો પ્રસંગ નિવૃત્ત થશે.' શું થશે ? સંયોગ સંબંધે આ દેહ પ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે. એટલે કે આયુષ્યપર્યંત જન્મથી મરણ સુધીનો જે Period છે, એ સમયની અંદર જેટલું પ્રારબ્ધ ભોગવવાનું લખ્યું હશે તે ભોગવાય જશે, તે સમય વ્યતીત થશે અને આ દેહનો પ્રસંગ એટલે સંયોગ પણ નિવૃત્ત થઈ જશે. દેહ છૂટી જશે. 'તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચયે છે,...' આ દેહનો વિયોગ તે ગમે ત્યારે કોઈપણ ક્ષણે નક્કી જ છે, નિશ્ચય છે. 'પણ આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એ જ જન્મ સાર્થક છે,...' શું કહેવું છે ?

નિર્વાણપદ એક બાજુ રહ્યું, મુનિદશા ન આવે એ વાત એક બાજુ રહી. અરે...! તું સમ્યગ્દર્શન ન પામ તો કાંઈ નહિ. અરે...! સ્વરૂપનો નિશ્ચય ન કરી શકે તો કાંઈ નહિ. પણ સત્પુરુષને તો ઓળખી લે, એમ કહે છે. અહીંથી તારી Line નું અનુસંધાન થઈ જશે. જા. પછી તને વાંધો નથી. તારું જે આગળનું ભવિષ્ય છે એને તારે સુરક્ષિત કરવું હોય, અત્યારથી Safeguard કરી લે, એમ કહે છે. સત્પુરુષને ઓળખી લે ઓછામાં ઓછું. આ થઈ શકે એવું છે.

એટલી પાત્રતામાં આવ. આ ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતાનો વિષય છે.

સત્પુરુષની ઓળખાણનો વિષય તો આપણે ઘણો ચાલ્યો. આ પત્ર ચાલી ગયો ને આપણે ? ૬૮૭. ૬૮૭ ઘણો ચાલ્યો. એ વિષય ઉપર એમનું બહુ વજન છે. કેમકે (પોતે) બહુ બહુ પરિશ્રમના અંતે જ્યારે કોઈ એક સત્પુરુષને ઓળખ્યા છે ત્યારપછી એ જ્ઞાનદશાને પામ્યા છે અને એમની Line આખી મોક્ષમાર્ગની (સાથે) અનુસંધાન થયું છે. આ ભવમાં પણ એમને ઘણું કરીને 'સમયસાર' જ નિમિત્ત પડ્યું છે. જેમ 'ગુરુદેવ'ને 'સમયસાર' નિમિત્ત પડ્યું છે, એમ 'શ્રીમદ્ગુણ'ને પણ 'સમયસાર' નિમિત્ત પડ્યું છે. એટલે એક જગ્યાએ એમણે લખ્યું છે કે, હે 'કુંદકુંદાદિ આચાર્યો' ! આપના વચનામૃતો આ પામરને સ્વરૂપ અનુસંધાન વિષે નિમિત્તભૂત થયા તે અર્થે આપને અત્યંત અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર ! એ વાતનો એમણે પોતે ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે અત્યારે આ ભવમાં કોઈ જ્ઞાની મળ્યા નથી. પણ એમને પૂર્વભવના સંસ્કાર તો હતા જ એટલે શાસ્ત્રથી પણ એ પામી ગયા.

એટલે એમ કહે છે. 'અંબાલાલભાઈ' અને પોતે વિદ્યમાન છે એટલે કહે છે, હવે આટલું ઓછામાં ઓછું થઈ જવું જોઈએ. 'તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચયે છે,...' તેનો એટલે દેહનો. 'પણ આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એ જ જન્મ સ્પર્શક છે, કે જે આશ્રય પામીને જીવ તે ભવે અથવા ભાવિ એવા થોડા કાળે પણ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે.' એટલે સમ્યગ્દર્શનને પામે. પહેલીવહેલી સ્વરૂપસ્થિતિ સમ્યગ્દર્શનને વિષે થાય છે.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ' આ વાત કરતા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સારું વાત છે.

મુમુક્ષુ :- સંસ્કાર તો સારા લઈને આવ્યા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સંસ્કાર તો સારા લઈને જ આવ્યા હતા.

'તમે તથા શ્રી મુનિ પ્રસંગોપાત્ત ખુશાલદાસ પ્રત્યે જવાનું રાખશો....' લખ્યું છે. પણ એનો આ ગ્રંથ ઉપરથી બહુ પરિચય મળતો નથી. એવા .. જવાનું રાખ્યું છે. મુનિ એટલે 'લલ્લુજી'. 'બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહાદિ યથાશક્તિ ધારણ કરવાની તેમને સંભાવના દેખાય...' એટલે તેમની ભાવના સારી દેખાય છે 'તો મુનિએ તેમ કરવામાં પ્રતિબંધ નથી.' એટલે જો એ બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહાદિના કોઈ વ્રત કે બાધા લે તો મુનિએ એ બાધા આપવામાં

વાંધો નથી. ભાવનાવાળો જીવ છે, સારી ભાવના છે. ખુશીથી આપજો.

‘શ્રી સદ્ગુરુએ કહ્યો છે એવા નિર્ગ્રંથમાર્ગનો સદાય આશ્રય રહો.’ આ પોતાની ભાવના છે. નિર્ગ્રંથ માર્ગ કહ્યો. શ્વેતાંબર, દ્વિગંબર એવો ભેદ પાડ્યા વિના નિર્ગ્રંથ માર્ગ કહી દીધો. બાહ્યાભ્યંતર જેને ગ્રંથિ નથી. ચોવીસે પ્રકારના અભ્યંતર અને બાહ્ય પરિગ્રહની જેને કોઈ ગ્રંથિ નથી એવો નિર્ગ્રંથ માર્ગ છે એનો મને આશ્રય સદાય રહો. એ તો પોતે ‘અપૂર્વ અવસર’ લખવાના જ છે ને ? આગળ જઈને તો અપૂર્વ અવસર લખવાના છે.

મુમુક્ષુ :- શ્વેતાંબર મત નીકળ્યો પહેલાં એક જ નામ હતું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એક જ નામ હતું.

મુમુક્ષુ :- પછી એ દ્વિગંબર પાડ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. શ્વેતાંબરની સામે દ્વિગંબર (નામ પડ્યું). બાકી નિર્ગ્રંથ માર્ગ જ કહેવાય. ત્યાં મહાવિદેહની અંદર પણ એમ જ કહેવાય છે, નિર્ગ્રંથ માર્ગ જ કહેવાય છે. ગ્રંથિ નથી એ માર્ગ. આ નિર્ગ્રંથ માર્ગ છે. એમ જ કહેવાય છે.

હવે છેલ્લી આત્મભાવના લ્યે છે. આ તો બહુ પ્રસિદ્ધ સૂત્ર થઈ ગયું એવા એમના વચનો છે. આ જે ૬૯૨ના પત્રનું છેલ્લું વચન છે એ તો સૂત્ર જેવું છે. આત્મ ભાવના માટે એ તો બહુ પ્રસિદ્ધ છે.

‘હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી, અને દેહ સ્ત્રી પુત્રાદિ કોઈ પણ મારાં નથી, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છું, એમ આત્મભાવના કરતાં રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય.’ સિદ્ધાંત મૂકી દીધો. સૂત્રની જેમ સિદ્ધાંત મૂકી દીધો કે આત્મભાવના ભાવતા કેવળજ્ઞાન પર્યંતનું પદ સિદ્ધ થાય છે. ‘આત્મ ભાવના ભાવતા જીવ લહે કેવળજ્ઞાન.’ એ કેવળજ્ઞાન કહો તે અસ્તિથી છે, રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થાય તે નાસ્તિથી વાત છે. એક જ વાત છે. એ ભેદજ્ઞાનની વાત છે. એ એક જ Process છે. વિધિનો વિષય ભેદજ્ઞાન છે.

‘હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી,...’ દેહ અને બીજા કોઈ સંયોગે હું નથી અને જે દેહ અને સ્ત્રી આદિ, પુત્ર આદિ જે કોઈ નજીક દેખાય છે એ કોઈ ‘મારાં નથી,...’ એમાં મને મારાપણું લાગતું નથી. સામે ઊભા હોય તો મારા છે એમ લાગતું નથી, એમ દેખાતું નથી, એવી વૃત્તિ આવતી નથી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જી’ને મારા છે એમ લાગતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મારા એટલે કેવા ? મારે તે મારા. અહીં તો પોતાપણે લાગતા નહોતા. ઠીક !

મુમુક્ષુ :- આ મારા... આ મારા... કરે તે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મારા આવે. મારવાવાળા મારા. પોતાપણે લાગતા નહોતા. મારા નથી. અહીંયાં એમ લીધું ને ? એટલે કે પોતાપણે લાગતા નહોતા. એમાં મમત્વ નહોતું, પોતાપણું લાગતું નહોતું. આ કુટુંબ મારું છે અને આ 'સોભાગભાઈ'નું મારું નથી કે બીજા કોઈને મારું નથી એવું એમને લાગતું નહોતું. બહુ આત્મભાવના ભાવી છે. લખ્યું છે તો લખ્યું છે પણ પોતે પણ પોતાની આત્મભાવનાને સારી રીતે ભાવી છે.

'શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છું,...' કેવળ હું શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છું. અવિનાશી છું એ તો શાશ્વતપણે લેવું છે. સદાય હું, ત્રણે કાળે હું શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ એવો આત્મા છું. હું શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છું એમ કહો, શુદ્ધનય કહેતા માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છું એમ કહો. કેમકે માત્રની અંદર એમ કહીને કોઈ અશુદ્ધતા નથી, રાગાદિ નથી, દેહાદિ નથી. અથવા માત્ર હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું એમ કહો. જ્ઞાનમાત્ર હું છું એમ કહો. એ બધો એક આત્મભાવનાનો વિષય છે. અને એવી ભાવના ભાવતા ભાવતા રાગ-દ્વેષનો નાશ થઈ જાય છે. રાગ-દ્વેષનો ક્ષય અવશ્ય થાય છે.

આ જે આત્મભાવના છે એ આખા પત્રની અંદર બહુ મહત્વનો વિષય નિશ્ચયના સાધનનો છે અને વ્યવહારમાં સત્પુરુષને ઓળખવા અને એનો આશ્રય કરવો. એ એના આગલા પદની વાત છે. એક પત્રની અંદર નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે વાત લઈ લીધી છે. જીવને આત્મકલ્યાણનું બેય સાધન-બહારમાં અને અંતરમાં કેવી રીતે ઉપલબ્ધ છે, આ કરી દીધું એમણે. એક પત્રના સંક્ષેપમાં કેટલી વાત મૂકી દીધી !

'અંબાલાલભાઈ'નું સદ્ભાગ્ય છે કે આ પત્ર એમને આ વખતે મળ્યો છે. જો કે ઘણી ભાવનાવાળા જીવ હતા. પણ એના આત્મામાં આ પત્ર વાંચતા એ ભાવના કેટલી દઢ થઈ હશે એનો આંક મૂકવો મુશ્કેલ છે. જેને ઓળખાણ હોય, એણે આશ્રય કર્યો હોય અને જેને એ વાત પાછી પ્રત્યક્ષ મળે ત્યારે એ તો એકદમ આત્મ ભાવના તીવ્ર થાય છે. એટલે એ આત્મહિતાર્થે એ વાત એમણે... (સમય થયો છે).

પત્રાંક-૬૯૩

મુંબઈ, અસાડ સુદ ૨, રવિ, ૧૯૫૨

જેને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય, અથવા જે મૃત્યુથી ભાગી છૂટી શકે એમ હોય, અથવા હું નહીં જ મરું એમ જેને નિશ્ચય હોય, તે ભલે સુખે સૂએ.

—શ્રી તીર્થંકર - છજ્જવનિકાય અધ્યયન.

જ્ઞાનમાર્ગ દુરાસાધ્ય છે; પરમાવગાઢદશા પામ્યા પહેલાં તે માર્ગે પડવાનાં ઘણા સ્થાનક છે. સંદેહ, વિકલ્પ, સ્વચ્છંદતા, અતિપરિજ્ઞામીપણું એ આદિ કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગે પડવાના હેતુઓ થાય છે; અથવા ઊર્ધ્વભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી.

ક્રિયામાર્ગે અસદ્અભિમાન, વ્યવહારઆગ્રહ, સિદ્ધિમોહ, પૂજાસત્કારાદિ યોગ, અને દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ દોષોનો સંભવ રહ્યો છે.

કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે, અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમપુરુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંધ દીઠું છે, અને તેમ જ વર્ત્યાં છે, તથાપિ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ; નહીં તો ચિંતામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ ઊલટો પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થાય.

તા. ૬-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૬૯૩, ૬૯૪
પ્રવચન નં. ૩૧૭

પત્ર-૬૯૩. પાનું-૫૦૪. 'કેશવલાલ નથુભાઈ, લીંબડી' ના મુમુક્ષુ ઉપરનો પત્ર છે. 'જેને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય, અથવા જે મૃત્યુથી ભાગી છૂટી શકે એમ હોય, અથવા હું નહીં જ મરું એમ જેને નિશ્ચય હોય, તે ભલે

સુખે સૂએ. - શ્રી તીર્થકર-છજીવનિકાય અધ્યયન.' એ ગ્રંથનો આધાર આપ્યો છે. આટલું જે વચનામૃત છે એ આ ગ્રંથમાંથી છે. તીર્થકરદેવે આ કહ્યું છે. છજીવનિકાય નામના અધ્યયનમાં આ વચનામૃત છે એમ કહેવું છે. શું કહે છે ?

જેણે અનિત્યતામાં નિત્યતા માની રાખી છે. વર્તમાન સ્થિતિ છે એ દેહપર્યંત છે. દેહની સ્થિતિ જેટલી સ્થિતિ છે. હવે મૃત્યુ આવવાનું છે એની સાથે મિત્રતા હોય એટલે મિત્ર તો પોતાનું કહ્યું કરે. હમણાં તારે પાંચ, પચાસ, સો વર્ષ આવવાનું નથી. પછી તને કહેશું ત્યારે આવજે. એને વાંધો નહિ આવે. કાં તો આવે ત્યારે ભાગીને છૂટી જાય અને મૃત્યુને આંબવા ન દે તો એનું મૃત્યુ ન થાય. અને કાં તો એણે નક્કી થઈ ગયું હોય કે હું મરવાનો છું જ નહિ. એ જીવો ભલે સુખેથી સૂએ.

સુખેથી સૂએ એટલે શું ? એ ભલે આત્મહિતની ચિંતા ન કરે. ચિંતા એ એક આકુળતા છે અને દુઃખ છે. ચિંતા શા માટે કરવી ? આપણે ક્યાં વાંધો છે ? જીવને જાણે અજાણે અનિત્ય પર્યાયમાં નિત્યતા ભાસે છે અને તેથી એ પોતાના આત્મહિત પ્રત્યે ઉપેક્ષા સેવે છે. શું કરે છે ? ઉપેક્ષા સેવે છે. થાય, ન થાય કાંઈ વાંધો નહિ. જાણે કાંઈ વાંધો જ નથી. એ ભલે સુખેથી સૂએ, એમ કહે છે. એવું એક માર્મિક વચનામૃત કોઈ ગ્રંથનું લીધું છે.

એનો સારાંશ એ છે કે આત્મહિતની ચિંતા કદિ ન કરી હોય કોઈ ચિંતા, એવી રીતે કરવા યોગ્ય છે. બહુ બહુ તો જીવ મૃત્યુની ચિંતા કરે છે કે બીજા કોઈ સંયોગિક લાભ-નુકસાનની ચિંતા કરે છે. એ બધી જ ચિંતા કરતા અનંતગુણી ચિંતા એને આત્મહિતની કરવા યોગ્ય છે. અને તે પણ આયુષ્ય પૂરું થાય એ પહેલા કાંઈક સાધી લેવાય. એવા પ્રકારે શીઘ્રપણે આત્મહિત થાય એવા ભાવથી એ કાર્ય થવું ઘટે છે.

આટલું વચનામૃત ટાંક્યા પછી એમણે આ વિષયમાં ત્રણ માર્ગનો પ્રકાશ પાડ્યો છે. જોકે અધ્યાત્મમાં તો એક જ અધ્યાત્મ દશાના ત્રણ પડખાં છે. જેને યથાર્થ માર્ગ પ્રાપ્ત નથી થયો એ કલ્પિતપણે જ્ઞાનમાર્ગમાં કોઈ પ્રવેશે છે. માર્ગ એટલે ઉપાય. શાસ્ત્ર વાંચવા, શાસ્ત્ર સાંભળવા અને શાસ્ત્રજ્ઞાન કરવું. એને એ જ્ઞાનનો ઉપાય અથવા જ્ઞાનમાર્ગ સમજે છે. ત્રણ

વાત લીધી છે. બીજી ક્રિયામાર્ગ. અનેક પ્રકારની મન-વચન-કાયાની ક્રિયા, બાહ્ય સંયમ, વ્રત, મહાવ્રત વગેરે જે કાંઈ છે એ બધા પ્રકારને.. પછી પૂજા, ભક્તિ, યાત્રા એ બધું મન-વચન-કાયામાં આવી જાય છે. એને ક્રિયામાર્ગ કહ્યો છે. અને ત્રીજો ભક્તિનો માર્ગ. જ્ઞાનમાર્ગ, ક્રિયામાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ, એમ ત્રણ વાત અહીંયાં લીધી છે.

ખરેખર તો જ્યારે પોતાના સ્વરૂપનું સ્વસંવેદન જ્ઞાન થાય છે ત્યારે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાની ઉપયોગની ક્રિયા થાય છે અને એ બંને સ્વરૂપની અભેદ ભક્તિપૂર્વક થાય છે. એમ ભક્તિ, જ્ઞાન અને ક્રિયા ત્રણે હંમેશા અધ્યાત્મમાર્ગમાં તો સાથે જ રહે છે, ક્યારેય જુદા રહેતા નથી. પણ જે ખરેખર માર્ગને સમજતા નથી એ માર્ગને જુદો પાડે છે કે અમારે તો જ્ઞાનમાર્ગ છે. અમે કાંઈ કોઈ ક્રિયા-બ્રિયામાં પડીએ નહિ. ક્રિયાકાંડમાં અમે પડીએ નહિ. અમે તો જ્ઞાનમાર્ગે ચાલનારા છીએ. એમ માનીને શાસ્ત્રજ્ઞાનની ધારણા, ગોખણપટ્ટી અને એ બધી શાસ્ત્રના વિષયોની વાતો કરવી, ચર્ચા કરવી, શ્રવણ કરવું, કથન કરવું એને જ્ઞાનમાર્ગ માની લે છે.

પેલા જે ક્રિયામાર્ગે ચડે છે એને તો કાંઈ ખબર નથી કે આત્મા શું અને અનાત્મા શું ? એ તો જે કાંઈ ક્રિયા થાય છે એને જ આત્મા માને છે, સર્વસ્વ માને છે. આત્મા માને છે એટલે સર્વસ્વ માને છે. અને એ તો આંખો મીંચીને ચાલે છે. ભક્તિમાર્ગની અંદર એમણે થોડી બંને કરતા કાંઈક Mark આપ્યા છે. ભક્તિમાર્ગને Mark એટલા માટે આપ્યા છે કે પ્રથમ તો ઓઘે ભક્તિ થાય છે. પણ ઓઘભક્તિમાં આવેલા જીવને યથાર્થ ઓળખાણ કરવાનો અવસર મળે છે. માટે પ્રથમમાં પ્રથમ મુમુક્ષુજીવે એટલે કે મોક્ષમાર્ગથી અજાણ્યા જીવે, માર્ગથી અજાણ્યા જીવે ભક્તિમાર્ગે ચાલવું જોઈએ. ભક્તિમાર્ગ એટલે પદ ગાવા એ નહિ. કે રોજ બે-પાંચ પદ ગાઈ નાખે એટલે ભક્તિમાર્ગે ચાલ્યો એમ નહિ. પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-સત્પુરુષનું બહુમાન કરવું, એમના પ્રત્યે બહુમાન થવું, બહુમાન હોવું એને ભક્તિમાર્ગ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનમાર્ગે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો આમાં લેશે કે જ્ઞાનમાર્ગે શું શું ગડબડ થાય છે. એ તો વિષય એમણે ખોલ્યો છે. ભલે સંક્ષેપમાં ખોલ્યો છે.

આપણે જરા વિશેષ વિચાર કરશું. પણ એ વિષય એમણે લીધો છે કે જીવ શું ભૂલ કરે છે ? કેવી ભૂલ કરે છે ?

પ્રથમ તો 'જ્ઞાનમાર્ગ દુરારાધ્ય છે;...' એટલે ક્રિયામાર્ગ જેટલો સરળ નથી અથવા તો જ્ઞાનમાર્ગ કઠણ છે. દુરારાધ્ય છે એટલે આરાધન કરવો કઠણ છે. ક્રિયામાર્ગ જેટલી આરાધના સહેલી નથી. દસ વર્ષનો છોકરો દસ ઉપવાસ કરી નાખે. પણ ૬૦ વર્ષના માણસને શાસ્ત્રનો વિષય સમજવો કઠણ પડે છે. કેમકે ઓલામાં તો કાંઈ વાત જ કરવાની નથી. ખાવાનું બંધ એટલે બંધ. પછી હઠ કરીને બેસી જાય. વાંધો ન આવે. આમાં એવું ચાલતું નથી. આમાં તો સમજણ પડે તો જ ઉપયોગ ચાલે. નહિતર કંટાળી જાય. શાસ્ત્ર છોડી દેવું પડે, વાંચતા વાંચતા હાથમાંથી મૂકી દેવું પડે. ન સમજણ પડે તો રસ જ ન આવે. એટલે ક્રિયામાર્ગની અપેક્ષાએ અને ભક્તિમાર્ગની અપેક્ષાએ જ્ઞાનમાર્ગ કઠણ છે. આરાધવો કઠણ છે એનું નામ દુરારાધ્ય છે.

બીજું એની સૂચના છે કે, 'પરમાવગાઢદશા પામ્યા પહેલાં તે માર્ગે પડવાના ઘણાં સ્થાનક છે.' અહીંયાં પરમાવગાઢદશા એટલે શું ? કે મુમુક્ષુની પરમાવગાઢદશા. સારી રીતે મુમુક્ષુતા આવ્યા વિના અર્થાત્ આત્મહિતની અવગાઢ ભાવનામાં આવ્યા વિના, સ્વરૂપપ્રાપ્તિની તીવ્ર ભાવનામાં આવ્યા વિના. આ પહેલી શરત છે. જો જ્ઞાનમાર્ગે ચડવું હોય તો આ વાત પહેલા પોતે તપાસી લેવા જેવી છે કે આપણે શાસ્ત્ર અધ્યયન કરીએ છીએ, આ પહેલાં પ્રથમ. આપણને લાગુ પડે છે, શાસ્ત્ર વાંચીએ છીએ, શ્રવણ કરીએ છીએ, ચર્ચા કરીએ છીએ તો સ્વરૂપપ્રાપ્તિની તીવ્ર ભાવનામાં આવીને કરીએ છીએ કે એમનેમ શરૂ કરી દીધું છે ? બીજા કરે છે આપણે પણ કરો. તો એને તો પડવાના સ્થાન ઘણા છે. એટલે કે એ ભાગ્યે જ પડતો બચશે. આત્મહિતમાં આગળ તો નહિ વધે પણ એને પડતો બચાવવો મુશ્કેલ છે. લગભગ તો એ પડવાનો. એટલે પાછળ જવાનો. આત્મહિત સાધવાને બદલે અહિત સાધશે.

હવે એમાં શું શું થાય છે ? 'સંદેહ,...' ઊપજે છે. શંકા પડે છે. આમ હશે કે કેમ ? શાસ્ત્રમાં ચાર અનુયોગ છે. અનેક પ્રકારની વાતો છે. એમાં કેટલાક કથનો તો પરસ્પર વિરુદ્ધ લાગે એવા છે. દ્રવ્યાનુયોગમાં વસ્તુને વિરુદ્ધ સ્વભાવો પણ છે. કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગમાં પણ વિભિન્ન

અભિપ્રાયો જોવા મળે છે. જુદી જુદી કોટીના સાધક જીવોને ઉપદેશ છે. એટલે શંકાનું સ્થાન પડે. કરણાનુયોગમાં ચૌદ રાજૂલોકનું વર્ણન આવે. નારકીના આવા ક્ષેત્ર હશે કે નહિ ? સ્વર્ગમાં આવું બધું હશે કે નહિ ? કોને ખબર ? અહીં તો બધી વાત કરી છે. સ્વયંભૂરમણસમુદ્રમાં એક હજાર યોજનનો મગરમચ્છ કીધો છે. આવડો મોટો મગરમચ્છ હોય કે ન હોય ? એક હજાર યોજન. એક હજાર ફૂટ નહિ, મીટર નહિ. એક હજાર યોજનનો મગરમચ્છ. કોને ખબર ? એવા બધા વર્ણનો આવે.

મહાવિદેહક્ષેત્રમાં આટલી ઊંચાઈના મનુષ્ય હોય, પાંચસો ધનુષવાળા હોય, સો ધનુષવાળા હોય, બસસો ધનુષવાળા હોય. આટલા હજાર, કરોડો, અબજો વર્ષના આયુષ્ય હોય. કોને ખબર ? ભાઈ ! આવું બધું હોતું હશે ? કોને ખબર ? જે માણસની ઊંચાઈ પાંચસો ધનુષ હોય તો એનું ઘર કેવડું હોય ? આપણે પાંચ-છ ફૂટની ઊંચાઈવાળાને દસ ફૂટની Ceiling રાખવી પડે, પંદર ફૂટની Ceiling રાખવી પડે. એને કેટલું રાખવું પડે ? એને એક એક ઓરડો હજાર ધનુષનો Ceiling વાળો રાખવો પડે. ત્યારે થાય. આપણને કાંઈ બેસતું નથી. આ બધી વાત કાંઈક અલંકાર કરવા માટે, ઉપમાઓ આપવા માટે લખી હોય એવું લાગે. એને શંકા પડે.

એક તો સંદેહના સ્થાન ઘણા લાગે. કેમકે એને જે દુનિયા દેખાય છે અને એની જે બુદ્ધિની સીમા છે એની બહારની ઘણી વાતો છે. બીજું, એને એ પણ ખબર નથી કે પહેલી વાત કઈ સમજવી ? અને પછી વાત કઈ વિચારવી ? જે અત્યારે વિચાર કરવાની એને ક્ષમતા નથી એ વાતનો એ વિચાર કરે છે. જુઓ ! આગળ આવી ગયુંને ? કે ભાઈ ! 'સુંદરલાલભાઈ'ની કઈ ગતિ થઈ છે ? 'સુંદરલાલ'ની ગતિનો પ્રશ્ન પૂછ્યો. તો કહ્યું, તમારે અત્યારે એ પ્રશ્ન ઉપશમ કરવો. એ પ્રશ્ન શાંત કરી દ્યો. અત્યારે એ વિચારવાનું તમારું ગજું નથી. કાં તો તમે એનો કોઈ એકાદો પ્રસંગ જોઈને એમ વિચારતા હશો કે એની માઠી ગતિ થઈ હશે. કાં તો એનો કોઈ સારો ભાવ જોઈને એની ગતિ સારી થઈ હશે. પણ એ તમારો વિષય નથી. બહુ ગહન વિષય છે. આયુષ્યની ગતિ કેવી રીતે પડે એ વિષય તો ઘણો ગહન છે. એ કોઈ બે-પાંચ પ્રસંગોથી નક્કી થઈ જાય એવો કોઈ વિષય નથી. આખા જીવનનો સરવાળો મારવાની વાત છે. આખા

જીવનના પરિણામોનો સરવાળો મારવાની વાત છે. અને એ કોઈ સાધારણ છન્નસ્થ જીવોનું કામ નથી. હવે જે કામ કેવળીઓનું છે એ કામ પોતે હાથમાં લઈને બેસે. તો એ બંધનમાં પડવા સિવાય બીજું કાંઈ થાય નહિ. વિકલ્પ છોડી દેવો એમ કહે છે. એટલે એની પહેલા શું વિચારવું એ હજી ખબર નથી. ત્યારે ભક્તિમાં તો શું છે ? એને સદ્ગુરુનો આશ્રય મળે છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રમાં એને એક માર્ગદર્શનનો આશ્રય મળે છે. એટલે એમણે એને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે કે પહેલું તું આ કર.

પછી 'વિકલ્પ,....' અનેક પ્રકારના નય, હજારો નય. આમ તો અનંત નય છે. પણ શાસ્ત્રોમાં સૈંકડો નય આવે છે. આ નયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ આવું છે, આ નયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ આવું છે. કેટલા વિકલ્પ વધારીશ તું ? વિકલ્પ વૃદ્ધિ થાય એ પ્રકારે શાસ્ત્ર અધ્યયન લગભગ થતું જોવામાં આવે છે. કહે છે કે એ પણ તને પડવાનું કારણ છે, એ અટકવાનું કારણ છે, એ નુકસાનનું કારણ છે. અને એમાં એવો ગૂંચવાઈ જઈશ, તું એ વિકલ્પોમાં એવો ગૂંચવાઈ... એવો ગૂંચવાઈશ કે જે શાસ્ત્રજ્ઞાન તને ગૂંચવણમાંથી બહાર કાઢવા માટે નિરૂપણ કર્યું છે એ જ તને નવી ગૂંચવણનું કારણ થઈ જશે. એ પણ સદ્ગુરુના આશ્રય વિના, જ્ઞાનીના આશ્રય વિના તારું બૂતું નથી કે શાસ્ત્ર વાંચીને તું વિકલ્પને શાંત કરી શકે. ઊલટાના વિકલ્પ વધી જાશે.

જે શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ્ય નિર્વિકલ્પ કરાવવાનો છે એ જ શાસ્ત્ર તને વિકલ્પ વધવાનું કારણ થશે. થોડુંક સમજવા માંડીશ એટલે વાદવિવાદ કરવા જઈશ. જુઓ ! અહીંયાં આમ લખ્યું છે, જુઓ ! અહીંયાં આમ લખ્યું છે. હું માનું છું એવી વાત શાસ્ત્રમાં મળે છે. એટલે સામો કહે છે કે નહિ તમારી વાત ખોટી છે. તમારા કરતા બીજું લખ્યું છે, વિરુદ્ધ લખ્યું છે, તમારું ધ્યાન નથી ગયું. એ એને વિકલ્પ વધશે, હેં ! મારું ખોટું ! મારું ખોટું કેવી રીતે હોય ? એ પાછો ચકરાવે ચડશે. એટલે વિકલ્પ છે એ તોડવાને બદલે વધશે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પર્યાયદષ્ટિ છે ને ! પર્યાયમાં હુંપણું એવી પર્યાયની દષ્ટિ છે અને જ્ઞાન વિશેષ થતા એ જ્ઞાનનું અહંપણું જીવને થયા

વિના રહે નહિ. અથવા ન રહે તો કેવી રીતે ન રહે ? એ એને ખબર પડે એવું નથી. એવા અહંપણામાંથી બચે કેવી રીતે ? એને બચવાની જગ્યા જ નથી.

મુમુક્ષુ :- પ્રથમ ઉપદેશ લે. પછી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પ્રથમ ઉપદેશ ગ્રહણ કર. પછી તું ઉપદેશ દેજે. એના બદલે હજી થોડુંક અધકચરું સમજવાનું મળે ત્યાં તો ઉપદેશ દેવા માંડે. આમ કરવું જોઈએ ને તેમ કરવું જોઈએ, આમ કરવું જોઈએ ને તેમ કરવું જોઈએ. એક જગ્યાએ તો એમણે લખ્યું છે કે ઉપદેશ દેવાની ઘણી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થયા પછી વાણી મૌનપણાને ભજે. નહિ-નહિ મારું હજી કામ નથી. આ મારું કામ નથી. ત્યારપછી ઉપદેશ દેવાની લાયકાત આવે છે. મૌનપણું થવાના ભાવ આવે પછી એને બોલવાના ભાવ આવે તો કાંઈક એને સમજીને બોલાય. પણ એ પહેલા જ બોલવા માંડે. અધૂરો છલકાય એવી રીતે. આપણે ગુજરાતીમાં કહેવત છે ને ? અધૂરો ઘડો છલકાય. ભરેલો ઘડો ન છલકાય. એ તો માણસ ઘડો ભરીને ચાલે એટલે ખબર પડે. માથે મૂકે, હાથમાં લઈને ચાલે, અધૂરો ભરેલો હોય તો પાણી છલકાઈને બહાર નીકળવા માંડે. ભરેલો હોય તો ન છલકાય. એટલે બહુ પરિપક્વ જ્ઞાનવાળાએ ઉપદેશના સ્થાને વાત કરવાની જરૂર છે. ઉપદેશના સ્થાન એટલે વાંચન કરતા થઈ જાય કે ઉપદેશક થઈ જાય એમ નહિ.

કોઈપણ બીજાને ઉપદેશ આપતા પહેલા પરસ્પર, કોઈ બીજા જીવને, એક પણ જીવને, ઉપદેશ આપતા પહેલા એ વિચારવું ઘટે છે કે આપણે પરિપક્વતાને પામ્યા છીએ કે કેમ ? એમાં નુકસાન શું છે ? કે બીજાનો સુધારો કરવો, બીજા જીવમાં સુધારો કરવો એવું જે લક્ષ, જીવને પોતાનો સુધારો કરવાનું લક્ષ છોડાવી દે છે. થવા નથી દેતું. આ મોટું નુકસાન થાય છે. પરલક્ષી ઉપદેશાત્મક જેટલો કોઈ વિષય છે એ પરલક્ષી ગ્રહણ કરવાની પદ્ધતિ થઈ જાય છે. ઓલાને આ ભૂલ થાય છે. આ ? તો કહે ઈ ઓલાને ભૂલ થાય છે. અને પેલો... પેલો... પેલો... પેલો... પેલાની ભૂલની આ ઉપદેશ લાગુ પડે, પેલાની ભૂલને આ ઉપદેશ લાગુ પડે, આની ભૂલને આ ઉપદેશ લાગુ પડે, આની ભૂલને આ ઉપદેશ લાગુ પડે. એનું લક્ષ જ ઉપદેશમાં એ પ્રકારે રહે. મારી ભૂલ કઈ અને મને શું લાગુ પડે એ વાત

કોઈ દિવસ એને આવે જ નહિ. બહુ મોટી આપત્તિ છે. આ એક બહુ મોટી વિપત્તિ સમજવા જેવી છે. એટલે એ વિષય ઘણો ગંભીર અને ઘણો જ જવાબદારીવાળો અને એકદમ પરિપક્વદશા થયા વિના હાથમાં ન લેવો એવી ગાંઠ મારીને નક્કી કરવા જેવો વિષય છે.

પછી 'સ્વચ્છંદતા,...' આવે છે. શાસ્ત્રની અંદર નિશ્ચયનયનો વિષય પણ અનેક જગ્યાએ આવ્યા વિના રહેતો નથી. કેમકે એ નિશ્ચયનો વિષય જ્ઞાનીઓનું હૃદય છે. નિશ્ચયના વિષયમાં શુદ્ધાત્મા છે અને એ શુદ્ધાત્મા અક્રિય છે, નિષ્ક્રિય છે, કાંઈ કરતો નથી. સ્વભાવ ધ્રુવ છે. અને ઉપદેશ માત્ર પરિણામ આશ્રિત છે. એટલે એ નિશ્ચયના ઉપદેશને પોતાની સ્વચ્છંદવૃત્તિને પોષણ કરવા માટે બ્રહ્મણ કરવાનું મન થઈ જાય છે કે ચાલો આપણે તો કાંઈ કરવાનું નહિ. બહુ મજાની વાત થઈ ગઈ આ તો. કાંઈ કરવાનું જ નહિ. અને ગમે તે પાછા પોતાના બાહ્ય પરિણામો પંચેન્દ્રિયના વિષયોમાં...

... કંદમૂળમાં તો મોટી હિંસા થાય છે. આત્મા ખાય શકતો નથી. તમને ખબર નથી. આત્મા કાંઈ ખાઈ શકતો નથી, આત્મા બીજાને મારી શકતો નથી, આત્મા બીજાને જીવાડી શકતો નથી. મારવું-જીવાડવું એ તો સૌ-સૌના આયુષ્યની વાત છે. એમ કરીને ગમે તે નિશ્ચયના જવાબો તૈયાર રાખ્યા હોય છે. એ સ્વચ્છંદને પોષે છે. ... તો પછી ક્યાં ચાલ્યો જાય .. થવાની સંભાવના ઘણી છે. શાસ્ત્ર વાંચીને જીવને સ્વચ્છંદ થવાની સંભાવના ઘણી છે. એ સ્વચ્છંદપણું આવી જાય.

'અતિપરિણામીપણું...' આવી જાય. અતિપરિણામીપણું એટલે જ્ઞાન થોડું અને મળ્યું છે ઝાઝું, પરિણમ્યું છે ઝાઝું એવું લાગવું. થોડું હોય અને વધારે માની લેવાય. મને ઘણું જ્ઞાન છે. હજી ઠેકાણું કાંઈ હોય નહિ. પણ મને ઘણું જ્ઞાન છે. આટલા વર્ષ સુધી અમે શાસ્ત્ર અભ્યાસ કર્યો. કેટલા ? ૨૫-૨૫, ૫૦-૫૦ વર્ષ સુધી અમે આમાં છીએ. એને પોતાને જ્ઞાનીપણું છે, જ્ઞાન વર્તે છે, જ્ઞાન થયું છે. હું જાણું છું. એવું હોય એના કરતા વધારે પોતાની યોગ્યતાની કલ્પના કરવી, પોતાની યોગ્યતા હોય એના કરતા વધારે પોતાને પરિણામન થઈ ગયું છે એવી કલ્પના થવી એને અતિપરિણામીપણું કહે છે. એ આ શાસ્ત્ર વાંચ્યા પછી (દોષ ઉત્પન્ન થાય છે).

‘એ આદિ...’ એ વગેરે... વગેરે... વગેરે... અનેક પ્રકારના દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. એ દોષરૂપ ‘કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગે પડવાના હેતુઓ થાય છે;...’ આત્મહિતમાં અગ્રેસર થવાને બદલે આત્મહિતમાં નુકસાન થાય, અહિત થાય એવું કારણ બને છે. અથવા જે ભૂમિકામાંથી ઉપર જવું જોઈએ તેવી ‘ઊર્ધ્વભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી.’ ત્યાં ને ત્યાં પડ્યો રહે, વાંચ્યા કરે, સાંભળ્યા કરે, ત્યાં ને ત્યાં પડ્યો રહે. કોઈ સ્વચ્છંદી ન થાય અને પાછો ન જાય તો ત્યાં ને ત્યાં પડ્યો રહે. ઊર્ધ્વભૂમિકામાં ન આવે. કેમકે યથાર્થ રીતે એ જ્ઞાનને ગ્રહણ કરતો નથી. એ જ્ઞાનમાર્ગના સંભવિત કારણો છે. આદિની અંદર પછી કોઈ વ્યવહારાભાસી થાય છે, કોઈ ઉભયાભાસી થાય છે. એના ભેદ-પ્રભેદ પણ ભિન્ન ભિન્ન જીવોમાં ભિન્ન પ્રકારના છે એ બધા લઈ લેવા. સંપ્રદાયબુદ્ધિ થાય, બીજું થાય, ત્રીજું થાય. અનેક પ્રકારના જ્ઞાનમાર્ગે દોષ છે. પછી ક્રિયામાર્ગ લીધો છે.

‘ક્રિયામાર્ગે અસદ્અભિમાન,...’ આવે છે. અસદ્ એટલે પોતાના સ્વરૂપમાં અસત્—નથી. સત્ એટલે હોવું અને અસત્ એટલે ન હોવું. મન, વચન અને કાયાના પુદ્ગલો જીવના સ્વરૂપમાં નથી. એ જીવનું સ્વરૂપ નથી. છતાં એની ક્રિયાને જીવ પોતાની ક્રિયા માને છે. ઉપવાસ કર્યો અને શરીરમાં આહાર ન આવ્યો તો એ શરીરની અને આહારને નહિ આવવાની ક્રિયા બંનેને આત્માની ક્રિયા માને છે. અથવા બાહ્ય સંયમાદિ પાળે, વ્રતાદિ પાળે એને પણ એ આત્માની ક્રિયા માને છે. અસત્ અભિમાન. અસત્નું અભિમાન છે. મેં આટલું પાળ્યું. અસત્નું અભિમાન છે. મેં આટલું પાળ્યું. અત્યાર સુધીમાં એક હજાર ઉપવાસ પૂરા કર્યા છે, એમ કહે. અને આટલી વખત તો જાત્રાઓ કરી છે.

‘ધર્મદાસજી ક્ષુલ્લકે’ લખ્યું છે કે હજારો મેં ઉપવાસ કર્યા હતા અને સેંકડો વાર મેં સમ્મેદશિખરની યાત્રા કરી હતી. અને મને એનું ઘણું અભિમાન ચડ્યું હતું. એ લખે છે પાછું. જ્ઞાન થયા પછી એ વાત લખે છે કે મને એનું ઘણું અભિમાન ચડ્યું હતું. પછી દાન દે એને દાનની ક્રિયાનું અભિમાન ચડે. જે કાંઈ ક્રિયા કરે એનું અભિમાન તો ચડે. મને એનું ઘણું અભિમાન ચડ્યું હતું. એટલે એમના ગુરુએ કહ્યું કે તું આંધળો થઈ ગયો છો. કેવો થયો છે ? અભિમાનથી તું આંધળો થઈ ગયો છો. તારા સિદ્ધ

પરમાત્માના તું દર્શન કરતો નથી. એમાંથી વળી જાગી ગયા. પાત્રતા હતી (તો જાગી ગયા). પછી શું થયું કાંઈ હાથમાં આવ્યું નહિ. એટલી બધી ક્રિયાકાંડ (કરી). ક્ષુલ્લકદશા તો લઈ લીધી. પાંચમા ગુણસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટદશા. ક્ષુલ્લક અને ઇલ્લક. બે ઉત્કૃષ્ટ પાંચમું ગુણસ્થાન કહેવાય. એની નીચે મધ્યમ અને એની નીચે જઘન્ય. એ ઉત્કૃષ્ટદશાનું અભિમાન આવે કે હું તો હવે પાંચમા ગુણસ્થાનવાળો. હવે તો હું સાધુ થવાને લાયક થયો. હજી તો ચોથું ગુણસ્થાન હોય અને કાં પહેલું હોય. ચોથું ન હોય તો પહેલું હોય. પણ એને માની લે તો ભૂલ થાય. ચોથાવાળા તો ભૂલ કરે નહિ. કાં પહેલું હોય અને કાં ગૃહીત હોય. ચોથું શું, કાં ગૃહીત હોય કાં પહેલું (હોય), અને પહેલામાં પણ પાછું ગૃહીત હોય, એને ખબર ન હોય કે આ ગૃહીત છે. અગૃહીત પણ નથી. છૂટીને ગૃહીતમાં આવ્યો છે. કેમકે જે ગુણસ્થાન નથી એ માને એટલે ગૃહીત થઈ જાય. પાંચમું નથી અને પાંચમું માને એટલે ગૃહીત થઈ જાય. બાહ્ય ત્યાગથી માની લે તો ગૃહીત થાય. એવું અસદ્અભિમાન (ઉત્પન્ન થાય છે).

‘વ્યવહારઆગ્રહ...’ જે પ્રકારનો બાહ્ય વ્યવહાર છે એનો આગ્રહ એને હોય. સામાન્ય રીતે જે ક્રિયા પોતે કરતો હોય, પાળતો હોય એવી ક્રિયા બીજાએ પણ કરવી જોઈએ અને પાળવી જોઈએ એવો એને એક આગ્રહ થાય છે. આમ તો થવું જ જોઈએ. આમાં આટલું ન ચાલે, આટલો ફેરફાર ન થવો જોઈએ. વાતમાં કાંઈ માલ ન હોય. પણ એને એક નાના દોષને એટલો મોટો વજન આપીને કરી દે કે એમાં એનો આગ્રહ છે એ અછાનો ન રહે. એ આગ્રહ જે વ્યવહારનો આગ્રહ છે એને નિશ્ચય સ્વરૂપ પ્રત્યે વળવા નહિ દે, નિશ્ચય સ્વરૂપને સમજવા નહિ દે. નિશ્ચય સ્વરૂપ સમજવામાં આવશે તો એના ઉપર વજન નહિ આવે. જેને વ્યવહાર ઉપર આગ્રહ છે એને નિશ્ચય ઉપર વજન આવી શકે નહિ. એને વ્યવહાર ઉપરનું વજન છે, એને નિશ્ચયનું વજન આવે. વ્યવહારનું વજન તો ઉપાડી (ઉઠાવી) લેવાનું છે. એના બદલે ક્રિયામાર્ગે એનો આગ્રહ સેવાય જાય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર છે. એક માણસ રોજ સામાયિક કરે, પ્રતિક્રમણ કરે. એ બધી ક્રિયા કરે ને ? ઉપવાસ કરે, એકાસણા કરે કે

આયંબિલ કરે કે અનેક પ્રકારની ક્રિયા કરે. પછી એ ક્રિયાની અંદર જરાય આઘું-પાછું ન થવું જોઈએ. બરાબર થવું જોઈએ. જે પ્રમાણે એણે નક્કી કર્યું હોય એમાં જરાક આઘું-પાછું થાય એટલે એના પરિણામમાં મોટી ગડબડ થાય. આકુળતા થઈ જાય. કેમકે ઉપવાસ કર્યા પછી ઘણા ગુસ્સો કરે છે ને ? હવે દુઃખ તો ભૂખનું હોય છે. દીવાની દાઝ નાખે કોડિયા ઉપર. અને પછી ક્યાંક વાંકું પડે એટલે પરિણામ એકદમ તીવ્ર કષાયવાળા થઈ જાય.

હવે નિશ્ચય એ છે કે પરિણામ સુધારવા એ નિશ્ચય છે. પણ એનું લક્ષ નિશ્ચય ઉપર નથી. એનું લક્ષ પેલા વ્યવહાર અને ક્રિયાના આગ્રહ ઉપર છે. કે એમાં કાંઈક આઘું-પાછું થઈ ગયું તો ખલાસ. મોટી ગડબડ થઈ જાય. પરિણામ બગાડવાના નહોતાને ? એ તો એને ખબર જ નથી. એટલે વ્યવહારના વિષયમાં મુખ્યપણે મન-વચન-કાયા અને પરદ્રવ્યનો વિષય છે. નિશ્ચયમાં સ્વદ્રવ્યનો વિષય છે. આગ્રહ એટલે વજન જાય ત્યારે એને સ્વદ્રવ્ય ઉપર લક્ષ ન જાય, સ્વદ્રવ્ય ઉપર વજન ન જાય. એને લક્ષ ક્રિયાનું જ રહ્યા કરે. આમાં કાંઈ ફેરફાર ન થવો જોઈએ. એવી ચિકાશથી ક્રિયા કરે. લ્યોને, આ દિગંબર લોકોમાં છે.

.. પરિણામ બગાડ્યા એ એને ખબર ન પડે. એવા રાગમાં મારા પરિણામ ચિકણ થઈને બગાડી ગયા એ એને ખબર ન પડે. ક્રિયા તો પરિણામ સુધારવા માટે હતી. ક્રિયા કરતા કરતા બગાડ્યા, એનું શું કરીશ ? તને ક્રિયા ઓછી-વત્તી થાય એનો દોષ નહિ લાગે, તારા પરિણામ થાય એનો દોષ લાગશે. તો પરિણામની અંદર અશાંતિ ન થાય અને શાંતિ રહે, એ તો મુખ્ય વાત હોવી જોઈએ. એના ઉપર તો લક્ષ જ ન રહે. જેને પરપદાર્થના પરિણામ ઉપર આવું લક્ષ રહે એને સ્વપદાર્થનું લક્ષ રહે જ નહિ. આ એક બહુ સ્વભાવિક પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ જાય છે. સહેજે સહેજે.

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચયની વાત છે. ને વ્યવહારથી મોક્ષ થાય એવી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે શું છે કે પોતાના પરિણામ જે છે એને સુધારતા ગુણસ્થાન અનુસાર, ભૂમિકા અનુસાર જે યોગ્ય વ્યવહારના પરિણામ થાય, સહેજે યોગ્યપણે થાય. કાલે ચર્ચામાં એક વિષય આવ્યો

હતો ને ? કે જ્ઞાનીનું સમ્યગ્જ્ઞાન રાગાદિ કષાયને લગામમાં રાખે છે, Control માં રાખે છે, એના ઉપર નિયમન કરે છે. આપણે તે દિવસે નોંધ કરી છે. નિયમન કરે છે. નિયમન કરે છે એટલે Control કરે છે. એ સમ્યગ્જ્ઞાન પોતે જ રાગને મર્યાદિત કરી નાખે છે. એની ભૂમિકાની બહાર જવા નથી દેતું. કેમકે જાગૃત છે ને ? એનું અવલોકન છે એટલે એ તો સીધું રોકાઈ જાય. આગળ વધતું જ અટકી જાય. તો એનો એ વ્યવહાર થયો. નિશ્ચયપૂર્વકનો એ વ્યવહાર થયો. કે રાગ આગળ વધ્યો નહિ તો રાગની ક્રિયા આગળ વધવાનો સવાલ થતો નથી. એનું નામ વ્યવહાર છે. પણ નિશ્ચયની ખબર ન હોય અને વ્યવહાર બરાબર પાળું છું. એ વાત કોઈ દિવસ બનતી નથી.

‘ગુરુદેવ’ એક બહુ સરસ સિદ્ધાંત આ વિષયમાં કહેતા હતા. કે વ્યવહારનો જન્મ ક્યારે થાય છે ? કે પ્રથમ નિર્વિકલ્પ દશામાં નિશ્ચયસ્વરૂપની જ્યારે અનુભવમાં પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે વ્યવહારનો જન્મ થાય છે. ત્યાં સુધી વ્યવહારનયનો જન્મ જ નથી થતો. નિશ્ચય અને વ્યવહાર સાથે જ રહે છે. એમાં એમ માને કે હું એકલો વ્યવહાર પાળુ છું એ પણ ખોટો છે અને હું એકલો નિશ્ચય આદરું છું એ પણ ખોટો છે. બેમાંથી એકેય સાચા નથી. બંને સાથે જ હોય. મોક્ષમાર્ગમાં તો બંને સાથે જ હોય. જ્યારે નિશ્ચય જન્મે ત્યારે જ વ્યવહાર જન્મે. પણ નિશ્ચયપૂર્વક. વ્યવહારપૂર્વક નહિ. આ પાછો સિદ્ધાંત ઉલટી જાય છે. વ્યવહારપૂર્વક નિશ્ચય જન્મતો નથી પણ નિશ્ચયપૂર્વક વ્યવહારનો જન્મ થાય છે. વાત એકની એક નથી. ઉલટી-સૂલટી થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચયનો આગ્રહ રાખે અને વ્યવહારને ઉડાડી દે તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વ્યવહારને ગૌણ કરવો. મોક્ષમાર્ગમાં વ્યવહારનો નાશ તો થઈ શકશે નહિ. મોક્ષમાર્ગમાં રાગમાં ઊભો છે અને પૂર્ણ વીતરાગ નથી થયો ત્યાં સુધી વ્યવહારનો નાશ તો થઈ નહિ શકે. પણ એને ગૌણ રાખવો. કેમકે છન્નસ્થની ભૂમિકામાં એકને જ મુખ્ય કરી શકાય છે. કાં તો નિશ્ચયને અને કાં વ્યવહારને. જે વ્યવહારને મુખ્ય કરે છે એ નિશ્ચયને ખોવે છે અને જે નિશ્ચયને મુખ્ય કરે છે તે યથાર્થપણે વ્યવહારને પાળે છે. આમ થાય છે. આ મોક્ષમાર્ગની વ્યવસ્થા છે. ખરેખર તો

મોક્ષમાર્ગની આ વ્યવસ્થા છે.

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર વચ્ચે સહેજે આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રાગ રઘો એ રાગ જ એનો વ્યવહાર છે. શુભરાગ એને આવ્યા વગર રહે જ નહિ. એ જ એનો વ્યવહાર છે. એટલે એ જાણે છે. તે કાળે જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. 'સમયસાર'ની બારમી ગાથા લીધી. સાધકજીવને જે જે કાળે, જે જે પ્રકારનો શુભરાગરૂપ વ્યવહાર આવે તે તે કાળે તેને જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. અને તે ન્યાયસંપન્ન છે. એવું જાણવું તે ન્યાયસંપન્ન છે, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ... વ્યવહારને સાધન કહીએ વ્યવહાર સાધન અને નિશ્ચય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ વ્યવહારે કહેવાય છે. એમ પણ વ્યવહારે કહેવાય છે. નિશ્ચયે વ્યવહાર સાધન અને નિશ્ચય સાધ્ય એમ નથી. પણ બંને વચ્ચેનો એવો વ્યવહાર જોડવામાં આવે છે. કેમકે નિશ્ચયને સાધન કહીને વ્યવહાર સાધ્ય નથી કહેવાતો માટે. પાછો એવો વ્યવહાર ન કરાય કે નિશ્ચય સાધન અને વ્યવહાર સાધ્ય. એવો વ્યવહાર ન લાગુ પડે. પણ વ્યવહાર સાધન અને નિશ્ચય સાધ્ય એવો વ્યવહાર લાગુ પડે ખરો. પણ એ વ્યવહારે વ્યવહાર છે. વ્યવહાર હેતુભૂત વ્યવહાર કહેવાય છે. નિશ્ચયહેતુભૂત વ્યવહાર નથી. એના બધા ભંગ-ભેદ સમજવા જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- Balance રાખીને ચાલવું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. Balance એવું છે કે જ્યારે મોક્ષમાર્ગમાં આવે તો સહજપણે એવું સંતુલન રહે-Balance રહે. અને જો માર્ગ હાથમાં ન આવે તો કાં આની કોર વધારે ઢળે અને કાં આની કોર ઢળે. એટલે એને મુશ્કેલ છે. એના ઉપર તો 'આનંદઘનજી'એ લખ્યું કે, 'ધાર તરવારની સોઢલી, દોઢલી ચૌદમા જિનતણી ચરણ સેવા' એટલા માટે લખ્યું છે. એ વ્યવહારનો આગ્રહ ન રાખવો. જેણે ક્રિયા કરતા હોય તેણે, જે ક્રિયા કરતા હોય તેણે વ્યવહારનો આગ્રહ ન રાખવો. આ સીધી વાત છે.

'સિદ્ધિમોહ,...' હવે એ જે ક્રિયાના પરિણામ છે. એને લઈને એના ફળમાં જે પુણ્ય બંધાય છે અને એ પુણ્યની અંદર કોઈને રિદ્ધિ-સિદ્ધિ-લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને એવી બધી વાતો શાસ્ત્રમાં પણ આવે અને

લોકવાયકામાં પણ આવે કે આટલું તપ કર્યું હતું ને એમાં લબ્ધિ પ્રગટી ગઈ. અને. સિદ્ધિ-સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ. એવો મોહ ઉત્પન્ન થાય. અજ્ઞાનદશામાં ક્રિયાકાંડ કરનારને સિદ્ધિમોહનો લોભ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને 'પૂજા સત્કારાદિ યોગ...' બીજા એને તપસ્વી તરીકે માન આપે. શાતા પૂછવા આવે. આજે પાંચમો ઉપવાસ છે. છે તો શાતાને ? એમાં ન આવ્યો હોય એના ઉપર ધ્યાન જાય પાછું. આપણી શાતા પૂછવા આવ્યો નહિ. અપેક્ષા રાખીને બેસે. અને કાં વરઘોડો કાઢવાનો, કાં તપસ્વી તરીકે છાપામાં હવે ફોટા આવે છે. આ બધા પ્રકારની અંદર જીવ આવે છે.

જોકે પૂજા સત્કાર આદિ યોગનો દોષ તો જ્ઞાનમાર્ગમાં પણ આવે છે. પોતાનું જાણપણું વિશેષ થાય. પહેલા જે જિજ્ઞાસાથી પોતે પ્રશ્ન પૂછતો હતો એવા પ્રશ્નો બીજા જિજ્ઞાસુ જીવ જ્યારે એને પૂછવા માંડે ત્યારે એને એમ લાગે કે હવે કાંઈક મારું સ્થાન બીજું છે. હવે હું પ્રશ્ન કરનારના સ્થાને નથી પણ હું જવાબ દેનારના સ્થાને, ઉત્તર આપનારના સ્થાને છું. માટે મારું માન જળવાવું જોઈએ. હું જ્યાં જાવ ત્યાં મારું માન જળવાવું જોઈએ. મારું માન ન જળવાય તો હું જીવ નહિ. એ પ્રકારે પૂજા-સત્કારનો પણ મોહ થાય છે. અથવા બીજા બહુમાન કરે તો એનો મોહ એને લાગુ પડી જાય છે કે ક્યાં ક્યાં મારું માન સચવાય છે, ક્યાં મારું માન સચવાતું નથી. એ તો બંને જગ્યાએ લાગુ પડે છે કે જ્યાં કાંઈક વિશેષતા થાય એટલે નીચેવાળા માન આપવા માંડે અને પોતાને માન ચડી જાય એની એને ખબર પડે નહિ.

એવો 'પૂજાસત્કારાદિ યોગ, અને દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ...' નિષ્ઠા એટલે શ્રદ્ધા. શરીરની ક્રિયામાં આત્માની શ્રદ્ધા થઈ જાય. આ મેં કર્યું, આ ક્રિયા મેં કરી, આ ક્રિયા મેં કરી. એ અસત્ અભિમાન ચારિત્રનો દોષ છે અને આત્મનિષ્ઠા એ શ્રદ્ધાનો દોષ છે. બંને દોષ લાગુ પડે. એ આદિ એટલે વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારના 'દોષોનો સંભવ રહ્યો છે.'

'કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં...' કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં એટલે કોઈ મહાપુરુષ, તીર્થંકર જેવા મહાપુરુષને બાદ કરતાં 'ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે,...' આપણે વિનમ્ર થઈને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-સત્પુરુષની ભક્તિમાં રહો અને એના માર્ગદર્શન નીચે આપણે આગળ ચાલો. આપણે અજાણ્યા છીએ, સ્વતંત્રપણે ચાલવા

જઈશું તો એક નહિ ને બીજે રસ્તે ચાલ્યા જાશું. વળી પાછા વળવું અને માર્ગે ચડવું એટલી વધારે ઉપાધિ અથવા મુશ્કેલી ઊભી થઈ જશે. એટલે 'કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે,....' ભક્તિમાર્ગનો આશ્રય કર્યો એટલે સત્પુરુષના, જ્ઞાનીઓના, શ્રીગુરુના આશ્રયમાં રહ્યા છે. આપ કહો એ પ્રમાણે અમારે આગળ ચાલવાનું છે, અમારી ઈચ્છાએ ચાલવાનું નથી.

'અને આજ્ઞાશ્રિતપણું...' એવું આજ્ઞાશ્રિતપણું, ભક્તિમાર્ગમાં શું મુખ્ય વાત છે ? પદ ગાવા એ ભક્તિ નથી. આજ્ઞાશ્રિતપણું. આજ્ઞામાં રહેવા માગીએ છીએ કે નહિ એનું નામ ભક્તિ છે. પદ ગાઈને આજ્ઞામાં રહે નહિ એ ભક્તિ નથી, અભક્તિ છે.

મુમુક્ષુ :- એમાં આજ્ઞા શું લેવી જોઈએ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આજ્ઞા એટલે એ કહે, એમની જ્ઞાનીની, શ્રીગુરુની સૂચના હોય એ પ્રમાણે પોતાએ વર્તવું. પોતાના વિચારો પ્રમાણે ન વર્તવું. પોતાની માન્યતા પ્રમાણે ન વર્તવું, પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ન વર્તવું. જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તવું, જ્ઞાનીના વિકલ્પ અનુસાર વર્તવું.

'આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા...' એનો બીજો અર્થ છે. 'પરમપુરુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંદ્ય દીઠું છે,....' આટલી ભક્તિ આવવી જોઈએ. જ્ઞાનીપુરુષને વિષે અત્યંત... અત્યંત... અત્યંત ભક્તિ આવવી જોઈએ. એના પ્રત્યે ઊણી ભક્તિ પણ માન્ય નથી કરતા. 'શ્રીમદ્જી' તો ઊણી ભક્તિ પણ માન્ય નથી કરતા. ભક્તિ ન હોય એનો તો કોઈ મુમુક્ષુ તરીકેનો પણ Class નથી. આમ છે.

'પરમપુરુષ સદ્ગુરુને વિષે...' સદ્ગુરુ એકલું ન લખ્યું. પરમપુરુષ લખ્યું. એના માટે તો એ પરમપુરુષ છે. મુમુક્ષુને માટે એ પરમપુરુષ છે. જેવા તીર્થકરદેવ છે એવા પરમપુરુષ છે. તેના 'વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું....' કાંઈ પોતાનો મત નહિ. જે કહે તે કબુલ. દિવસને રાત કહે તો કબુલ. એમ વાત છે. ધોળે દિવસે, ભરબપોરે એમ કહે કે આ માથે છે આ સૂરજ (નથી, તો કહે કબુલ). (એવું) આધીનપણું. એમને આધીન થવું. 'શિરસાવંદ્ય...' માથે ચડાવી. એ વાત જેણે માથે ચડાવી છે, એવું જેણે નક્કી કર્યું છે, એવું જેણે પોતાનું આત્મહિત જેણે 'દીઠું છે,....' જેણે એમાં

આત્મહિત જોયું છે અને જે તેમ જ વર્ત્યા છે. એમ જ જોણે વર્તવાનું રાખ્યું છે. તે જીવને વાંધો નહિ આવે એમ કહે છે. એ જ્ઞાનમાર્ગે સાચી રીતે ચડશે, એ ક્રિયામાર્ગે પણ સાચી રીતે ચડશે. એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આજ્ઞા માથે ચડાવું છું.

મુમુક્ષુ :- આજ્ઞા માની ન હોય તો પછી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો પછી એ તો સ્વચ્છંદ છે અને મહાદોષ છે. પછી બધા પ્રકારના દોષની પરંપરા સર્જાય જશે. વાર નહિ લાગે.

‘તથાપિ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ;...’ એટલે જ્ઞાનીનો યોગ મળવો જોઈએ. આટલું તો અભિપ્રાયમાં હોય છતાં જ્ઞાનીનો યોગ ન મળે, એમ કહે છે. જ્ઞાનીનો યોગ ન મળે તો પાછો એને જે કાંઈ આત્મહિત માટે સૂચનાઓ મળવી જોઈએ એવો યોગ એને બેસતો નથી. પણ અભિપ્રાય તો પહેલેથી આ જ હોવો જોઈએ. ‘તથાપિ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ; નહીં તો ચિંતામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ...’ મનુષ્ય આયુનો એક એક સમય ચિંતામણિ રત્ન કરતા અધિક મૂલ્યવાન છે. ‘એવો મનુષ્યદેહ ઊલટો પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થાય.’ પરિભ્રમણ ઘટાડવા માટે જે મનુષ્ય આયુનો સદુપયોગ થવો જોઈએ એ જ મનુષ્યદેહ અધોગતિમાં જવા માટેનું કારણ થઈ પડે. કેમકે એણે સન્માર્ગે ચાલવાની દરકાર કરી નહિ અને સ્વચ્છંદે જીવ ચાલ્યો. એ પરિભ્રમણ વધારી દેશે.

એ પ્રકારે ‘કેશવલાલભાઈ’ને બહુ સારો પત્ર લખ્યો છે. ‘લીંબડી’ના કોઈ ભાઈ છે. બહુ સારો પત્ર આવ્યો છે. માર્ગદર્શનની દૃષ્ટિએ ઘણી સારી વાત કરી છે. એ ૬૯૩ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૬૯૪

મુંબઈ, અસાડ સુદ ૨, રવિ, ૧૯૫૨

આત્માર્થી શ્રી સોભાગ પ્રત્યે, શ્રી સાયલા.

શ્રી ડુંગરના અભિપ્રાયપૂર્વક તમારો લખેલો કાગળ તથા શ્રી

લહેરાભાઈનો લખેલો કાગળ પહોંચ્યા છે. શ્રી ડુંગરનાં અભિપ્રાયપૂર્વક શ્રી સોભાગે લખ્યું કે નિશ્ચય અને વ્યવહારના અપેક્ષિતપણાથી જિનાગમ તથા વેદાંતાદિ દર્શનમાં વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી મોક્ષની ના તથા હા કહી હોવાનો સંભવ છે, એ વિચાર વિશેષ અપેક્ષાથી યથાર્થ દેખાય છે, અને લહેરાભાઈએ જણાવ્યું છે કે વર્તમાનકાળમાં સંઘયણાદિ હીન થવાનાં કારણથી કેવળજ્ઞાનનો નિષેધ કર્યો છે; તે પણ અપેક્ષિત છે.

આગળ પર વિશેષાર્થ લક્ષગત થવા માટે ગયા પત્રના પ્રશ્નને કંઈક સ્પષ્ટતાથી લખીએ છીએ :- જેવો કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં જિનાગમથી વર્તમાન જૈનસમૂહને વિષે ચાલે છે, તેવો જ તેનો અર્થ તમને યથાર્થ ભાસે છે કે કંઈ બીજો અર્થ ભાસે છે ? સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનીને હોય એમ જિનાગમનો હાલ રૂઢિઅર્થ છે; બીજાં દર્શનમાં એવો મુખ્યાર્થ નથી, અને જિનાગમથી તેવો મુખ્યાર્થ લોકોમાં હાલ પ્રચલિત છે. તે જ કેવળજ્ઞાનનો અર્થ હોય તો તેમાં કેટલાક વિરોધ દેખાય છે. જે બધા અત્રે લખી શકવાનું બની શક્યું નથી. તેમ જે વિરોધ લખ્યા છે તે પણ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનું બન્યું નથી, કેમકે તે યથાવસરે લખવા યોગ્ય લાગે છે. જે લખ્યું છે તે ઉપકારદષ્ટિથી લખ્યું છે એમ લક્ષ રાખશો.

યોગધારીપણું એટલે મન, વચન અને કાયાસહિત સ્થિતિ હોવાથી આહારાદિ અર્થે પ્રવૃત્તિ થતાં ઉપયોગાંતર થવાથી કંઈ પણ વૃત્તિનો એટલે ઉપયોગનો તેમાં નિરોધ થાય. એક વખતે બે ઉપયોગ કોઈને વર્તે નહીં એવો સિદ્ધાંત છે; ત્યારે આહારાદિ પ્રવૃત્તિના ઉપયોગમાં વર્તતા કેવળજ્ઞાનીનો ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનના જ્ઞેય પ્રત્યે વર્તે નહીં, અને જો એમ બને તો કેવળજ્ઞાનને અપ્રતિહત કહ્યું છે, તે પ્રતિહત થયું ગણાય. અત્રે કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે, આરસીને વિષે જેમ પદાર્થ પ્રતિબિંબિત થાય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનને વિષે સર્વ દેશકાળ પ્રતિબિંબિત થાય છે, કેવળજ્ઞાની

તેમાં ઉપયોગ દઈને જાણે છે એમ નથી, સહજસ્વભાવે જ તેમનામાં પદાર્થ પ્રતિભાસ્યા કરે છે; માટે આહારાદિમાં ઉપયોગ વર્તતા સહજસ્વભાવે પ્રતિભાસિત એવા કેવળજ્ઞાનનું હોવાપણું યથાર્થ છે, તો ત્યાં પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે કે : 'આરસીને વિષે પ્રતિભાસિત પદાર્થનું જ્ઞાન આરસીને નથી, અને અત્રે તો કેવળજ્ઞાનીને તેનું જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે, અને ઉપયોગ સિવાય આત્માનું બીજું એવું કયું સ્વરૂપ છે કે આહારાદિમાં ઉપયોગ પ્રવર્ત્યો હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાનમાં થવા યોગ્ય જ્ઞેય આત્મા તેથી જાણે ?'

સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળીને હોય તે કેવળી 'સિદ્ધ'ને કહીએ તો સંભવિત થવા યોગ્ય ગણાય; કેમકે તેને યોગધારીપણું કહ્યું નથી. આમાં પણ પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે, તથાપિ યોગધારીની અપેક્ષાથી સિદ્ધને વિષે તેવા કેવળજ્ઞાનની માન્યતા હોય, તો યોગરહિતપણું હોવાથી તેમાં સંભવી શકે છે, એટલું પ્રતિપાદન કરવાને અર્થે લખ્યું છે, સિદ્ધને તેવું જ્ઞાન હોય જ એવો અર્થ પ્રતિપાદન કરવાને લખ્યું નથી. જોકે જિનાગમના રૂઢિઅર્થ પ્રમાણે જોતાં તો 'દેહધારી કેવળી' અને 'સિદ્ધ'ને વિષે કેવળજ્ઞાનનો ભેદ થતો નથી; બેયને સર્વ દેશકાળાદિનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય એમ રૂઢિઅર્થ છે. બીજી અપેક્ષાથી જિનાગમ જોતાં જુદી રીતે દેખાય છે. જિનાગમમાં આ પ્રમાણે પાઠાર્થો જોવામાં આવે છે :-

'કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું. તે આ પ્રમાણે :- 'સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન', 'અયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન'. સયોગી કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું તે આ પ્રમાણે :- પ્રથમ સમય એટલે ઊપજતી વખતનું સયોગી કેવળજ્ઞાન; અપ્રથમ સમય એટલે અયોગી થવાના પ્રવેશસમય પહેલાંનું કેવળજ્ઞાન; એમ અયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું તે આ પ્રમાણે :- પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ એટલે સિદ્ધ થવા પહેલાંના છેલ્લા સમયનું કેવળજ્ઞાન.'

એ આદિ પ્રકારે કેવળજ્ઞાનના ભેદ જિનાગમમાં કહ્યા છે, તેનો પરમાર્થ શો હોવો જોઈએ ? કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે બાહ્ય કારણની અપેક્ષાથી કેવળજ્ઞાનના ભેદ બતાવ્યા છે, તો ત્યાં એમ શંકા કરવા યોગ્ય છે કે 'કશો પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતો ન હોય અને જેમાં વિકલ્પનો અવકાશ ન હોય તેમાં ભેદ પાડવાની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનીના વચનમાં સંભવતી નથી. પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન એવો ભેદ પાડતાં કેવળજ્ઞાનનું તારતમ્ય વધતું ઘટતું હોય તો તે ભેદ સંભવે, પણ તારતમ્યમાં તેમ નથી; ત્યારે ભેદ પાડવાનું કારણ શું ?' એ આદિ પ્રશ્ન અત્રે સંભવે છે, તે પર અને પ્રથમના પત્ર પર યથાશક્તિ વિચાર કર્તવ્ય છે.

૬૯૪ મો પત્ર 'સોભાગ્યભાઈ' ઉપરનો જરા વિસ્તારથી પત્ર છે. અને મુખ્યપણે એમણે જે કેવળજ્ઞાન સંબંધીના પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા એની ચર્ચા કરે છે.

'આત્માર્થી શ્રી સોભાગ પ્રત્યે, શ્રી સાયલા. શ્રી ડુંગરના અભિપ્રાયપૂર્વક તમારો લખેલો કાગળ તથા શ્રી લહેરાભાઈનો લખેલો કાગળ પહોંચ્યા છે. શ્રી ડુંગરના અભિપ્રાયપૂર્વક...' એટલે કાગળ લખ્યો છે 'સોભાગભાઈ'નો અને 'લહેરાભાઈ'નો. એ ત્રણે ભાઈઓ વચ્ચે ચર્ચા થતી હશે. એમાં 'ડુંગરભાઈ' જરા ક્ષયોપશમવાળા હતા. એટલે એમનો અભિપ્રાય એમણે જણાવ્યો છે કે અમારે ચર્ચા થઈ અને એમનું આમ કહેવું છે. એટલે એમનો અભિપ્રાય એમણે દર્શાવ્યો.

'શ્રી ડુંગરના અભિપ્રાયપૂર્વક શ્રી સોભાગે લખ્યું કે...' લખનાર 'સોભાગભાઈ' છે 'કે નિશ્ચય અને વ્યવહારનાં અપેક્ષિતપણાથી જિનાગમ તથા વેદાંત્સાદિ દર્શનમાં વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી મોક્ષની ના તથા હા કહી હોવાનો સંભવ છે,...' અહીંયાં જે આવી ગયો ને ? પત્ર જે ૬૯૧ છે એમાં એ વાત ચાલી છે કે વેદાંત એમ કહે છે કે આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી મોક્ષ થાય, નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય. જિનાગમ ના પાડે છે. જિનાગમમાં

અનુક્રમે ના પાડી છે અને વેદાંતમાં હા પાડી છે. એટલે પહેલા ના લીધી. પ્રશ્નમાં એવી રીતે વાત હતી. તો 'ડુંગરભાઈ'એ એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે એમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારની અપેક્ષાથી એ વાત છે. એવો સંભવ દેખાય છે. 'એ વિચાર વિશેષ અપેક્ષાથી યથાર્થ દેખાય છે,...' એટલે બહુ ઊંડા ઉતરતા એ વાત ઠીક લાગે છે. 'ડુંગરભાઈ' કેટલા ઊંડા ઉતર્યા હશે એ પછીની વાત છે. પણ ઊંડા ઉતરતા એ વાત કાંઈક ઠીક લાગે છે.

'અને લહેરાભાઈએ જણાવ્યું છે કે વર્તમાનકાળમાં સંઘયજ્ઞાદિ હીન થવાનાં કારણથી કેવળજ્ઞાનનો નિષેધ કર્યો છે;...' અત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય એવા શરીરના સંઘયજ્ઞ દેખાતા નથી. તે પણ અપેક્ષિત છે. કેમકે તેમાં જે શ્રેણી માંડે છે એની અંદર જે સંઘયજ્ઞ હોવું જોઈએ એ સંઘયજ્ઞ ન હોય તોપણ એ પ્રકારે શ્રેણી માંડવામાં પરિણામ કામ કરતા નથી. એ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ વાત છે. એટલે તો આ યોગની પ્રક્રિયા છે ને ? એ જૈનદર્શનમાં છે એનું કારણ એ છે. 'જ્ઞાનાર્ણવ'ની અંદર 'શુભચંદ્રાચાર્યદેવે' જે યોગની વાત લખી છે એમાં એ વાત છે કે, શરીરના પરિણામ અને આત્માના પરિણામ વચ્ચે કયા તબક્કે, કઈ પરિસ્થિતિમાં કેવી રીતે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધમાં સ્થિરતા અને અસ્થિરતા ઊભી થાય. એ વિષય ચાલ્યો છે. એ દષ્ટિકોણ છે એની અંદર. એનો અર્થ એ નથી કે સંઘયજ્ઞ લાવ્યું લાવી શકાય છે. એવો એનો અર્થ નથી. પરિણામોનો કોઈ પૂર્વનો પ્રકાર જ એવો હોય છે કે જેને લઈને સંઘયજ્ઞનો ફળસ્વરૂપે યોગ હોય છે. એટલે વાત છે. આ નથી આવતા ? ઉલટા પરિણામની અંદર પણ સંઘયજ્ઞ હોય છે ને ? સાતમી નરકે જાય છે કે નહિ ? એ સંઘયજ્ઞવાળા હોય છે. એનો અર્થ તમે શું કરો છો ?

અર્થ એ કરવો જોઈએ કે તીવ્ર પરિણામ કે સારા પરિણામની અસર અને મન-વચન-કાયાના યોગના પુદ્ગલો એને નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. જેમકે કોઈ માણસ થોડી ઉપાધિ કરે અને માંદો પડી જાય. કોઈ માણસ ઘણી ઉપાધિ કરે અને એને કાંઈ ન થાય. તો એના મન-વચન-કાયાના પુદ્ગલોમાં ફેર છે. આ તો તારતમ્યભેદે લઈએ તો. એ અહીંયાં પણ દેખાય કે, ભાઈ ! આટલી આ ચિંતા કરશે ને તો એ તો ડાયાબિટિસમાં જ વયો જાશે. ત્યારે એથી ત્રણ ગણી, દસ ગણી ચિંતા કરે છે એને કાંઈ થાતું નથી. તો એની એ જાતની Capacity છે. એ જીવના પરિણામ, જીવના

પરિણામની યોગ્યતા અને શરીરના પુદ્ગલોની યોગ્યતા. એકબીજાને એકબીજા ઉપર અસર આવવાનો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. એટલે એ વાત પણ કોઈ અપેક્ષિત વાત છે.

‘વર્તમાનકાળમાં સંઘયણાદિ હીન થવાનાં કારણથી...’ પણ ‘કેવળજ્ઞાનનો નિષેધ કર્યો છે...’ કે અત્યારે કોઈને સંઘયણ હોતું નથી, ક્યાંથી કેવળજ્ઞાન થવાનું ? તો કહે છે, તે પણ અપેક્ષિત છે. એ વાત મર્યાદિત રીતે ઠીક છે. એટલે એમાં બીજી મર્યાદા પણ સમજવી જોઈએ. એટલું લેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સોભાગભાઈ’નો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. આમાં એમણે ઓલા બેના અભિપ્રાય બતાવ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ડુંગરભાઈ’

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘ડુંગર’ને પરમાર્થ ભાસતો હોય તો. તમને અને ‘લહેરાભાઈ’ને પણ કાંઈ લખવા જેવું લાગે તો લખજો. છૂટ આપી છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે ‘લહેરાભાઈ’નું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ત્રણેનું મૂક્યું છે. તમે ત્રણે જણાને ઠીક (લાગે તે લખજો). ‘ડુંગરભાઈ’ને ખાસ લખજો. અને વિચાર આવે તો તમે પણ લખી શકો છો કે આમાં પરમાર્થ શું છે ?

‘આગળ પર વિશેષાર્થ લક્ષગત થવા માટે ગયા પત્રના પ્રશ્નને...’ એટલે ૬૯૧ વાળા. ‘કંઈક સ્પષ્ટતાથી લખીએ છીએ :-’ ત્યાં અમે જે પ્રશ્ન મૂક્યો છે એ પ્રશ્નને અહીંયાં વધારે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ. કેમકે એમને જે પૂછવું છે એ હજી ઉત્તર દેનારને ધ્યાનમાં આવ્યું નથી. એમાં એમ વાત છે. એટલે પોતે પ્રશ્નને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે કે અમારો પ્રશ્ન આ છે. ‘જેવો કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં જિનાગમથી વર્તમાન જૈનસમૂહને વિષે ચાલે છે,...’ એટલે આ સંપ્રદાયોમાં. જે જૈનસમૂહના સંપ્રદાયો છે એમાં કેવળજ્ઞાનનો રૂઢિ અર્થ જે ચાલે છે ‘તેવો જ તેનો અર્થ તમને યથાર્થ ભાસે છે કે કંઈ બીજો અર્થ ભાસે છે ?’ એમ કહે છે.

એટલે હવે ઓલામાં નિશ્ચય-વ્યવહાર ઉતરશે. વેદાંતની અંદર જે કેવળજ્ઞાન છે એમાં કેવળ સ્વરૂપસ્થિતિ લીધી છે. બ્રહ્મમય સ્થિતિ થઈ

જાય. કેવળ બ્રહ્મમય સ્થિતિ થઈ જાય એવા જ્ઞાનને કેવળજ્ઞાન લીધું છે. એમાં લોકાલોકપ્રકાશકપણું ત્યાં નથી. અને જૈનદર્શનમાં એ વાત હોવા છતાં અત્યારે એટલી તિરોભૂત થઈ ગઈ છે કે લોકાલોકને જાણે તે કેવળજ્ઞાન. એટલું જ કેવળજ્ઞાન લ્યે છે. ઓલો નિશ્ચય છે અને ઓલો વ્યવહાર છે. તો કહે છે, વ્યવહારે ના પાડી છે, નિશ્ચયે હા પાડી છે. ઠીક છે. ઊંડા ઉતરતા એ વાત કાંઈક ઠીક લાગે છે. વિશેષપણે વિચારતા એ વાત વિશેષ વિચારથી ઠીક લાગે છે. એટલે માટે વિશેષ વિચાર લીધો છે કે જૈનમાં પણ એ વાત છે પણ એ વિશેષ વિચારની છે.

એમનું વજન પણ એ જ છે કે, કેવળજ્ઞાનમાં લોકાલોકની વાત મુખ્ય નહિ કરવી. અત્યારે જે લોકાલોક પ્રકાશકપણું કેવળજ્ઞાનની એ વાત જે મુખ્ય થઈ ગઈ છે એ વાતને મુખ્ય નહિ કરવી. લોકાલોકને જાણવામાં કોઈ પારમાર્થિક સિદ્ધિ નથી. પણ આત્મામાં લીન થવામાં પારમાર્થિક સિદ્ધિ છે. એટલે એ પડખાં ઉપર એમનું વજન છે. લોકાલોક ઉપર એમનું વજન નથી. એટલે એમણે કેવળજ્ઞાનની પરિભાષા ‘આત્મસિદ્ધિ’ હવે પછી જે લખશે એમાં એ વિષય લીધો છે. કેવળજ્ઞાન કોને કહીએ ? કે કેવળ આત્મસ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન વર્તે તેને. ઓલી લોકાલોકની વાત ન લીધી.

એટલે હવે પ્રશ્ન વધારે સમજાશે. ‘જેવો કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં જિનાગમથી વર્તમાન જૈનસમૂહને વિષે ચાલે છે, તેવો જ તેનો અર્થ તમને યથાર્થ ભાસે છે કે કંઈ બીજો અર્થ ભાસે છે ?’ એટલે સ્વરૂપલીનતાનો અર્થ પણ ભાસે છે ? એક (વાત).

બીજો પ્રશ્ન ‘સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનને હોય એમ જિનાગમનો હાલ રૂઢિઅર્થ છે;...’ આ રૂઢિ અર્થ છે. એમાં પણ કાંઈ બધા સમજતા નથી. ... એવી નિર્મળતા હોય... લોકાલોકને ઉપયોગ લંબાવીને. એવો રૂઢિ અર્થ છે. ‘બીજા દર્શનમાં એવો મુખ્યાર્થ નથી;...’ વેદાંતમાં એવી વાત મુખ્યપણે લીધી નથી. ‘અને જિનાગમથી તેવો મુખ્યાર્થ લોકોમાં હાલ પ્રચલિત છે. તે જ કેવળજ્ઞાનનો અર્થ હોય તો તેમાં કેટલોક વિરોધ દેખાય છે.’ એટલો જ માત્ર મર્યાદિત અર્થ કરવામાં આવે તો એમાં ઘણો વિરોધ આવે. એ કેવી રીતે વિરોધ આવે એ જરા વિશેષ વિચારવાનો વિષય છે. વિશેષ લઈશું...

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૬૯૪, પાનું-૫૦૪. બીજા Paragraphથી. ૬૯૧ પત્રમાં જે પ્રશ્નની ચર્ચા શરૂ કરી છે. અહીંયાં થોડો વિસ્તારથી એ વિષય ચાલ્યો છે.

‘આગળ પર વિશેષાર્થ લક્ષગત થવા માટે...’ એટલે વિશેષ અર્થ લક્ષમાં આવવા માટે. ‘ગયા પત્રના પ્રશ્નને કંઈક સ્પષ્ટતાથી લખીએ છીએ :-’ એ ૬૯૧માં જે પ્રશ્ન છે એ અમારા પ્રશ્નને અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ. ‘જેવો કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં જિનાગમથી વર્તમાન જૈનસમૂહને વિષે ચાલે છે, તેવો જ તેનો અર્થ તમને યથાર્થ ભાસે છે કે કંઈ બીજો અર્થ ભાસે છે ?’ એ રૂઢિ અર્થ છે. રૂઢિ અર્થ પ્રમાણે તમને લાગે છે કે કાંઈ બીજું પણ લાગે છે ?

‘સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનીને હોય એમ જિનાગમનો હાલ રૂઢિઅર્થ છે;...’ કેવળજ્ઞાનનો અર્થ એમ છે કે સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વ કાળને સર્વ પદાર્થને કેવળજ્ઞાન જાણી લે. આ રૂઢિ પ્રચલિતપણે અત્યારે છે. ‘બીજાં દર્શનમાં એવો મુખ્યાર્થ નથી,...’ જ્યારે વેદાંતની અંદર એવો મુખ્ય અર્થ નથી. ‘અને જિનાગમથી તેવો મુખ્યાર્થ લોકોમાં હાલ પ્રચલિત છે.’ આ વિષય પ્રચલિત છે કે લોકાલોકને જાણે તે કેવળજ્ઞાન. ‘તે જ કેવળજ્ઞાનનો અર્થ હોય તો તેમાં કેટલાક વિરોધ દેખાય છે.’ જો એવો જ અર્થ હોય અને એ સિવાય બીજો અર્થ ન થતો હોય તો. એમ એનો અર્થ છે. તો એમાં કેટલોક વિરોધ આવે છે.

‘જે બધા...’ એટલે જેટલા વિરોધ દેખાય છે તે બધા ‘અત્રે લખી શકવાનું બની શક્યું નથી.’ આ પત્રમાં એ વાત લખી નથી. ‘તેમ જે વિરોધ લખ્યા છે તે પણ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનું બન્યું નથી,...’ કેટલીક વાત લખી છે પણ એ પણ બહુ વિસ્તારથી નથી લખી. ‘કેમકે તે યથાવસરે લખવા

યોગ્ય લાગે છે.' અત્યારે મને લખવું જરા વહેલું લાગે છે. હું આગળ ઉપર એ વાત યથાવસરે લખીશ. 'જે લખ્યું છે તે ઉપકારદષ્ટિથી લખ્યું છે એમ લક્ષ રાખશો.' કોઈ પક્ષદષ્ટિથી લખ્યું છે, કોઈ વિપક્ષદષ્ટિથી લખ્યું છે એવું કાંઈ નહિ સમજતા. ફક્ત તમારા આત્માને ઉપકાર થાય એવો દષ્ટિકોણ મેં રાખ્યો છે. તમે પણ એમ જ લક્ષમાં રાખજો.

'યોગધારીપણું એટલે મન, વચન અને કાયાસહિત સ્થિતિ...' એને યોગ કહે છે. મન, વચન, કાયાના સંયોગને આત્માના ક્ષેત્ર સાથે એ જ મન, વચન, કાયાના પુદ્ગલોને જે કાંઈ જોડાણ છે, યોગ છે, સંયોગ છે એને યોગધારીપણું કહેવાય છે. વચનયોગ, કાયાયોગ અને મનોયોગ. 'યોગધારીપણું એટલે મન, વચન અને કાયાસહિત સ્થિતિ...' એવી સ્થિતિ 'હોવાથી આહારાદિ અર્થે પ્રવૃત્તિ થતાં ઉપયોગાંતર થવાથી કંઈ પણ વૃત્તિનો એટલે ઉપયોગનો તેમાં નિરોધ થાય.' શું કહ્યું ? અરિહંતને આહાર ન હોય એ વાત એમણે અહીંયાં સ્થાપી છે. એટલે શ્વેતાંબર જિનાગમમાં જે વાત છે એ વાત પોતે સંમત નથી કરી. સ્પષ્ટ થયું ?

મન, વચન, કાયાના યોગનું યોગધારીપણું તો અરિહંતદેવને છે પણ જો આહારાદિ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે તો આત્મામાંથી ઉપયોગાંતર થાય. બીજા વિષયમાં ઉપયોગ ચાલ્યો જાય અને એ ઉપયોગાંતર થવાથી કાંઈ પણ વૃત્તિનો એટલે સ્વરૂપની સ્થિર વૃત્તિ છે તેમાં ઉપયોગનો નિરોધ થાય, એનો વિરોધ આવે. નિરોધ થાય એટલે અટકી જાય. સ્વરૂપમાં સ્થિરતા ન પકડી શકે. આહાર લેવામાં ઉપયોગ જાય તો સ્વરૂપમાં ઉપયોગ કેવી રીતે રહે ? એમ કહે છે. આહાર લેતી વખતે સ્વરૂપમાં ઉપયોગ ન જાય. કોળીયો ભરવો, મોઢામાં મૂકવો અને ગળે ઉતારવો, આ બધી જે પ્રક્રિયા છે એની અંદર ઉપયોગ આપવો પડે. ઉપયોગ આપ્યા વગર એ ક્રિયા ન થાય, એમ કહેવું છે.

'એક વખતે બે ઉપયોગ કોઈને વર્તે નહીં એવો સિદ્ધાંત છે;...' એકસાથે બે ઉપયોગ ન હોય. આત્મામાં પણ ઉપયોગ હોય અને પરપદાર્થમાં પણ ઉપયોગ હોય એવી રીતે બે ઉપયોગ કોઈને એક સાથે હોઈ શકે નહિ, એમ કહે છે. 'એક વખતે બે ઉપયોગ કોઈને વર્તે નહીં...' નહિતર એમ સ્થાપી દે કે કેવળજ્ઞાનીને તો બે ઉપયોગ હોય. આત્મામાં પણ

સ્થિર રહે અને પરપદાર્થમાં પણ ઉપયોગ આપી શકે. એવું તો કોઈ દિવસ કોઈને એકસાથે બે વિષયનો ઉપયોગ કોઈને હોય નહિ. એવો સિદ્ધાંત છે.

‘ત્યારે આહારાદિ પ્રવૃત્તિના ઉપયોગમાં વર્તતા કેવળજ્ઞાનીનો ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનના જ્ઞેય પ્રત્યે વર્તે નહીં,...’ જો કેવળજ્ઞાનીનો ઉપયોગ આહારમાં વર્તે તો કેવળજ્ઞાનનું જ્ઞેય એવો જે શુદ્ધાત્મા છે એના પ્રત્યે એનો ઉપયોગ વર્તે નહિ. ‘અને જો એમ બને તો કેવળજ્ઞાનને અપ્રતિહત કહ્યું છે, તે પ્રતિહત થયું ગણાય.’ પાછું પડે. પ્રતિહત એટલે પાછું પડવું, સ્વરૂપમાં જવું, પાછું સ્વરૂપમાંથી પાછું પડવું. તો અપ્રતિહતપણું એનું રહેતું નથી.

‘અત્રે કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે, આરસીને વિષે...’ હવે પોતેને પોતે દલીલ આપે છે. કે માનો કે કોઈ એવું સમાધાન કરી લઈએ ‘આરસી...’ એટલે દર્પણને ‘વિષે જેમ પદાર્થ પ્રતિબિંબિત થાય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનને વિષે સર્વ દેશકાળ પ્રતિબિંબિત થાય છે, કેવળજ્ઞાની તેમાં ઉપયોગ દઈને જાણે છે એમ નથી,...’ સહેજે સહેજે એમાં પ્રતિબિંબ ઝીલાય જાય છે. ‘સહજસ્વભાવે જ તેમનામાં પદાર્થ પ્રતિભાસ્યા કરે છે; માટે આહારાદિમાં ઉપયોગ વર્તતાં સહજસ્વભાવે પ્રતિભાસિત એવા કેવળજ્ઞાનનું હોવાપણું યથાર્થ છે,...’ હવે શું કહે છે અહીંયાં ? ઓલું નથી લીધું. કેવળજ્ઞાનનું જ્ઞેય લોકાલોક છે. તો લોકાલોક પણ જ્ઞેય હોય અને આહારમાં પણ ઉપયોગ જાય અને લોકાલોકમાં પણ ઉપયોગ જાય, એમ બે કેમ બને ? તો કહે છે, એમ ન બને. તો પછી એમ લઈએ કે ઉપયોગ તો આહારમાં ગયો છે. લોકોલોકમાં નથી ગયો. ઉપયોગ લેતી વખતે આહારમાં ભલે ગયો. પણ લોકાલોક તો આપોઆપ જ આરસીમાં જેમ પ્રતિભાસે છે એમ લોકાલોક પ્રતિભાસે છે. એમાં કાંઈ કેવળજ્ઞાનીને ઉપયોગ દેવો પડતો નથી. માટે આહારનો વિરોધ આવતો નથી. આહાર લેવામાં વિરોધ ઊભો થતો નથી. એમ દલીલ પોતે આપી છે.

‘માટે આહારાદિમાં ઉપયોગ વર્તતાં સહજસ્વભાવે પ્રતિભાસિત એવા કેવળજ્ઞાનનું હોવાપણું યથાર્થ છે, તો ત્યાં પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે કે :...’ એની સામે. આ દલીલની સામે પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે કે “આરસીને વિષે પ્રતિભાસિત પદાર્થનું જ્ઞાન આરસીને નથી,...” જ્યારે કેવળજ્ઞાનીને તો જ્ઞાન છે. આરસીને જ્ઞાન નથી. ‘અને અત્રે તો કેવળજ્ઞાનીને તેનું જ્ઞાન છે એમ કહ્યું

છે, અને ઉપયોગ સિવાય આત્માનું બીજું એવું કયું સ્વરૂપ છે કે આહારાદિમાં ઉપયોગ પ્રવર્ત્યો હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાનમાં થવા યોગ્ય જ્ઞેય આત્મા તેથી જાણે ? એવું ઉપયોગનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

અહીંયાં જે ‘ગુરુદેવ’ કહેતા હતા એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે કેવળજ્ઞાનની અંદર જે લોકાલોક જણાય છે એમાં લોકાલોક પ્રત્યે ઉપયોગ નથી. ઉપયોગ આત્મા પ્રત્યે છે. અને ઉપયોગ આત્મા પ્રત્યે છે અને આત્મામાં પ્રતિભાસન હોવાથી લોકાલોક જણાય છે એમ કહીએ છીએ. ખરેખર તો ઉપયોગ પોતામાં છે, ઉપયોગ પોતાને જાણવાનું કામ કરે છે. લોકાલોકને જાણવાનું કામ ઉપયોગ કરતો નથી. પોતાની પર્યાયને જાણે છે એમ ‘ગુરુદેવ’ કહેતા હતા ને ? આવે છે, પ્રવચનની અંદર એ વાત આવે છે. ખરેખર તો એ પોતાની પર્યાયને જાણે છે. એ આ અપેક્ષા છે. આમ ઉપયોગ નથી જાતો. હવે એમ ઉપયોગ જાતો નથી અને એને જાણે, છતાં જાણે એ કેવી રીતે બને ? તો કહે છે, આમ પ્રતિભાસિત થાય છે એને જાણે છે, એમ કહેવું છે. એટલે પેલું જણાય જાય છે, લોકાલોક જણાય જાય છે એ વાત એની અંદર આવી જાય છે, સમાવેશ પામી જાય છે. કારણ કે ઉપયોગ એક કાળે બે ન હોય. સ્વને પણ વિષય કરે અને પરને પણ વિષય કરે એવી રીતે ઉપયોગમાં તો બની શકે નહિ. એટલે આરસીનું દષ્ટાંત પૂરેપૂરું લાગુ નથી પડતું, એમ કહે છે. પોતે આરસીનું દષ્ટાંત આપ્યું.

હવે એ દષ્ટાંતની સામે પોતે દલીલ કરે છે કે ‘આરસીને વિષે પ્રતિભાસિત પદાર્થનું જ્ઞાન આરસીને નથી...’ જ્યારે કેવળજ્ઞાનીને તો પોતાને વિષે જે પદાર્થ ભાસે છે એનું જ્ઞાન છે એમ કહે છે. તો એ જ્ઞાન પોતા તરફ વળેલું છે એ જ્ઞાન છે કે આ બાજું વળેલું છે, પર તરફ વળેલું છે એવું જ્ઞાન ? તો કહે છે, પર તરફ વળેલું જ્ઞાન હોય તો એ વાત બની શકે નહિ. હવે અહીં તો હજી આહારની વાત ચાલે છે, હોં !

‘અને તો કેવળજ્ઞાનીને તેનું જ્ઞાન છે...’ એટલે લોકાલોકનું જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે અને એ વાત પણ સાચી છે કે કેવળજ્ઞાનીને લોકાલોકનું જ્ઞાન છે. ‘અને ઉપયોગ સિવાય આત્માનું બીજું એવું કયું સ્વરૂપ છે કે આહારાદિમાં ઉપયોગ પ્રવર્ત્યો હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાનમાં થવા યોગ્ય જ્ઞેય આત્મા તેથી જાણે ?’ કારણ કે કેવળજ્ઞાન તો અહીંયાં થાય છે અને

આહારાદિ તો આ બાજુ છે. તો બે ઉપયોગ કરવા પડશે. અહીંથી ઉપયોગ ફેરવવો પડશે. એ તો કાંઈ બનવા યોગ્ય લાગતું નથી, એમ કહે છે. આત્માને જાણતા લોકાલોક જણાય છે એ બેસે છે એટલા માટે કે આત્માને આત્મામાં જાણવું છે અને લોકાલોકને પણ આત્મામાં જાણે છે. લોકાલોકને લોકાલોકમાં નથી જાણતા. એ તો છદ્ધસ્થ પણ પરજ્ઞેયને પરમાં નથી જાણતો. પરજ્ઞેયને સ્વમાં જાણે છે. ખરેખર તો જાણવું તો સ્વમાં જ થાય છે, જાણવું પરમાં નથી થતું.

‘સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળીને હોય તે કેવળી ‘સિદ્ધ’ને કહીએ તો સંભવિત થવા યોગ્ય ગણાય; કેમકે તેને યોગધારીપણું કહ્યું નથી.’ સર્વ દેશ કાળાદિનું જ્ઞાન કેવળીને હોય તે કેવળી સિદ્ધને કહીએ. યોગધારીપણાવાળાને ન કહીએ, અરિહંતને ન કહીએ પણ સિદ્ધને કહીએ તો સંભવિત થવા યોગ્ય ગણાય. ‘કેમકે તેને યોગધારીપણું કહ્યું નથી.’ પણ હજી અહીંયાં પ્રશ્ન થાય છે.

‘આમાં પણ પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે, તથાપિ યોગધારીની અપેક્ષાથી સિદ્ધને વિષે તેવા કેવળજ્ઞાનની માન્યતા હોય, તો યોગરહિતપણું હોવાથી તેમાં સંભવી શકે છે, એટલું પ્રતિપાદન કરવાને અર્થે લખ્યું છે, સિદ્ધને તેવું જ્ઞાન હોય જ એવો અર્થ પ્રતિપાદન કરવાને લખ્યું નથી.’ ફરીથી. શું કહે છે ? ‘આમાં પણ પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે,...’ થવા યોગ્ય છે એટલે શું કે જે વાત કરી એમાં પણ તોપણ. ‘તથાપિ...’ એટલે તોપણ. ‘યોગધારીની અપેક્ષાથી સિદ્ધને વિષે તેવા કેવળજ્ઞાનની માન્યતા હોય, તો...’ કેમકે ઓલાને તો યોગધારીપણું છે. એટલે યોગધારીપણું હોય તો એને આહાર લેવો જ પડે. શરીર હોય તો શરીરને આહાર જોઈએ જ. એમ. શરીર હોય અને આહાર ન જોઈએ એ વાત કાંઈ બેસતી નથી. માટે સિદ્ધને એવું કેવળજ્ઞાન આપણે વિચારીએ કે સિદ્ધપદમાં એવું કેવળજ્ઞાન હોય, યોગધારીપણામાં એવું ન હોય.

‘તો યોગરહિતપણું હોવાથી તેમાં સંભવી શકે છે,...’ એને તો ઉપયોગ દેવાનો સવાલ રહેતો નથી આહારને. ત્યાં તો કેવળજ્ઞાનમાં બાધા આવતી નથી. ‘એટલું પ્રતિપાદન કરવાને અર્થે લખ્યું છે, સિદ્ધને તેવું જ્ઞાન હોય જ એવો અર્થ પ્રતિપાદન કરવાને લખ્યું નથી.’ ખાલી આ આહારના પ્રશ્નનો નિકાલ લાવવા માટે એમ લખ્યું છે. કાંઈ કેવળજ્ઞાનની સિદ્ધિ કરવા માટે એમ

નથી લખ્યું, એમ કહે છે. મુખ્ય મુદ્દો તો આહારનો છે.

‘જોકે જિનાગમના રૂઢિઅર્થ પ્રમાણે જોતાં તો ‘દેહધારી કેવળી’ અને ‘સિદ્ધ’ને વિષે કેવળજ્ઞાનનો ભેદ થતો નથી;...’ પણ જિનાગમ તો એમ કહે છે કે કેવળજ્ઞાની દેહધારી અરિહંત હોય કે કેવળજ્ઞાની સિદ્ધ હોય, કેવળજ્ઞાન તો બંનેને સરખું જ છે. કેમકે ઘાતિકર્મનો નાશ તો બંનેને સરખો જ છે. એટલે એને કોઈ અનુજીવી જ્ઞાનાદિ ગુણનો ઘાત થતો નથી. ‘ભેયને સર્વ દેશકાળાદિનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય એમ રૂઢિઅર્થ છે.’ અને રૂઢિઅર્થ તો એવો છે કે બંનેને જ્ઞાન સરખું છે. સિદ્ધનું જ્ઞાન વધારે છે અને કેવળીને ઓછું છે એવું પણ નથી. અરિહંતને ઓછું છે એવું નથી.

‘બીજી અપેક્ષાથી જિનાગમ જોતાં જુદી રીતે દેખાય છે. જિનાગમમાં આ પ્રમાણે પાઠાર્થો જોવામાં આવે છે :-’ હવે જે પોતે અવતરણ ચિત્તમાં લખ્યું છે એમાં અમે એવો પાઠ જોયો છે, એમ કહે છે. “કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું. તે આ પ્રમાણે :- ‘સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન’, અયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન.’ આ શ્લોકોનું શાસ્ત્રમાં છે. દિગંબર શાસ્ત્રમાં આ વાત નથી એટલે એમ કહે છે કે જિનાગમ જોતા પાછી જુદી રીતે વાત દેખાય છે. એટલે ખરેખર એમને એમ કહેવું છે કે જે વર્તમાન જિનાગમ કહેવાય છે એમાં કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે જોવામાં આવતું નથી. કેમકે એમણે એ વખતે આહારને સ્થાપ્યો છે. મૂળ સરવાળે વાત એમને ત્યાં લઈ જાવી છે.

જો કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ યથાર્થ સ્થાપ્યું હોય તો પછી મોક્ષમાર્ગની અંદર ફેર પડે નહિ. કેમકે એ તો ધ્યેય છે. પૂર્ણ થવું એ તો ધ્યેય છે. જો પૂર્ણપદ બરાબર હોય તો પૂર્ણપદના અનુસંધાનવાળી બધી Line તો નીચેની છે. ઉપરનું બરાબર હોય તો નીચેનું ક્યાંથી બરાબર ન હોય ? કે નીચેનું બધું બરાબર જ હોય. એટલે મોક્ષમાર્ગમાં ભૂલ ન પડે.

મુમુક્ષુ :- ઉપરથી લઈને સિદ્ધ કરે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઉપરથી લઈને સિદ્ધ કર્યું છે. કેવળજ્ઞાનથી આ વાત સિદ્ધ કરી છે. ચર્ચા એ કાઢી છે ને પોતે ? એ ચર્ચા કાઢી છે.

મુમુક્ષુ :- ભવસ્થ એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભવસ્થ એટલે ભવમાં રહેલા એને ભવસ્થ કહીએ. સ્થ એટલે રહેવું. ભવમાં રહેલા.

“કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું. તે આ પ્રમાણે :- સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન’, ‘અયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન.” અયોગ ચૌદમું ગુણસ્થાન પણ હજી એ ભવમાં છે એમ. ભવ નથી છૂટ્યો. તેરમા ગુણસ્થાન અને ચૌદમાં ગુણસ્થાન. તેરમું સયોગી એટલે યોગસહિતનું અને પેલું યોગરહિતનું. પણ હજી એ ભવ એને ગણાય. હજી સિદ્ધ નથી થયા. સંસારી છે. ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી સંસારી છે.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. નથી આવતા.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેવળજ્ઞાન સકળ જ છે, વિકળ નથી. પણ આ જે યોગધારીપણું, અયોગીપણું અને સિદ્ધપણું એમ ત્રણ સ્થાન લીધા છે. તેરમા ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન, ચૌદમા ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધપદમાં કેવળજ્ઞાન. અને એ ત્રણેય કેવળજ્ઞાન એકસરખા હોય છે. અહીંયાં જે ત્રણ પદ છે એ જુદી અપેક્ષાએ છે. કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ નથી. ત્રણ પદ કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ નથી. પણ ત્રણ પદ છે ખરા. અને ત્રણેમાં કેવળજ્ઞાન એકસરખું છે એમ લેવું.

જ્યારે અહીંયાં તો કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું છે એમ કહ્યું. સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનનીનું કેવળજ્ઞાન અને અયોગી ભવસ્થનું કેવળજ્ઞાન. ‘સયોગી કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું તે આ પ્રમાણે :-...’ પાછું ત્યાં પણ બે પ્રકાર લીધા છે આ લોકોએ. ‘પ્રથમ સમય એટલે ઊપજતી વખતનું સયોગી કેવળજ્ઞાન; અપ્રથમ સમય એટલે અયોગી થવાના પ્રવેશસમય પહેલાનું કેવળજ્ઞાન;...’ એમ તેરમાં ગુણસ્થાનમાં બે ભેદ લીધા છે. ‘એમ અયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું તે આ પ્રમાણે :- પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ એટલે સિદ્ધ થવા પહેલાંના છેલ્લા સમયનું કેવળજ્ઞાન.’ એટલે કેવળજ્ઞાનના ચાર ભેદ બે ગુણસ્થાનમાં લીધા છે એમણે. તેરમા ગુણસ્થાનના કેવળજ્ઞાનના બે પ્રકાર, ચૌદમા ગુણસ્થાનના કેવળજ્ઞાનના બે પ્રકાર.

મુમુક્ષુ :- ચાર પ્રકારનું કેવળજ્ઞાન. ચારે જુદા જુદા પ્રકારનું થયું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમ જ થયું. એક તો પહેલા બે ભેદ પાડ્યા. અયોગી અને સયોગીના. પછી એક એકમાં બબ્બે ભેદ લીધા. પ્રથમ સમય

અને છેલ્લો સમય, પ્રથમ સમય અને છેલ્લો સમય. એમ કહે છે.

‘એ આદિ પ્રકારે કેવળજ્ઞાનના ભેદ જિનાગમમાં કહ્યા છે,...’ આ એમણે જે અવતરણ ચિહ્ન લખ્યું એ શાસ્ત્રના શબ્દ ટાંકીને લખ્યું છે એમ કહેવું છે. જિનાગમના જે શાસ્ત્રો છે એટલે જે શ્વેતાંબર શાસ્ત્રો છે એમાં આ વિધાન છે. એ ટાંક્યું છે. એટલે એમણે ક્યાંકથી વાંચ્યું છે. ક્યાં વાંચ્યું છે એ નથી લખ્યું પણ એમણે અવશ્ય વાંચ્યું છે. ‘એ આદિ પ્રકારે કેવળજ્ઞાનના ભેદ જિનાગમમાં કહ્યા છે, તેનો પરમાર્થ શો હોવો જોઈએ ?’ પછી એનો પરમાર્થ શું ? આમ કહેવા પાછળ પરમાર્થ શું ? કારણ કે વગર પરમાર્થે કોઈ વાત કરવાનો અર્થ નથી. એની પાછળ કાંઈક પરમાર્થ હોવો જોઈએ.

‘કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે...’ હવે પોતેને પોતે દલીલ આપે છે. ‘કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે બાહ્ય કારણની અપેક્ષાથી કેવળજ્ઞાનના ભેદ બતાવ્યા છે, તો ત્યાં એમ શંકા કરવા યોગ્ય છે કે...’ પોતે ને પોતે પછી એની સામે દલીલ આપે છે. પ્રશ્ન પોતે ઉઠાવે છે, ઉત્તર પોતે આપે છે. ‘કે ‘કશો પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતો ન હોય અને જેમાં વિકલ્પનો અવકાશ ન હોય તેમાં ભેદ પાડવાની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનીના વચનમાં સંભવતી નથી.’ માટે કહેનાર જ્ઞાની નથી (એમ) કહી દીધું. વાત કેવી રીતે ઉડાવી ! કહેનાર જ્ઞાની નથી એમ કહી દીધું. ચોખ્ખું લખ્યું છે કે નહિ ?

‘કશો પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતો ન હોય...’ એમ કહેવામાં, આવા ભેદો પાડવામાં કોઈ પુરુષાર્થ સિદ્ધ ન થતો હોય ‘અને જેમાં વિકલ્પનો અવકાશ ન હોય...’ કારણ કે ત્યાં તો વિકલ્પનો અવકાશ નથી. ‘તેમાં ભેદ પાડવાની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનીના વચનમાં સંભવતી નથી.’ માટે આવા વચન છે એ જ્ઞાનીના નથી એમ કહી દીધું. ‘પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન એવો ભેદ પાડતાં કેવળજ્ઞાનનું તારતમ્ય વધતું ઘટતું હોય તો તે ભેદ સંભવે,...’ આ એક ઠોસ દલીલ છે. પ્રથમ સમયનું કેવળજ્ઞાન તે જ ગુણસ્થાનનું અંતિમ સમયનું કેવળજ્ઞાન. તેરમું. પછી ચૌદમાનું પ્રથમ સમયનું કેવળજ્ઞાન અને તે જ ગુણસ્થાનનું અંતિમ સમયનું કેવળજ્ઞાન, એવા જો ભેદ પાડો તો તારતમ્ય ભેદ હોવા જોઈએ. કેવળજ્ઞાનમાં તારતમ્ય ભેદ શરૂથી તે અનંત કાળ પર્યંત ક્યારેય નથી, એમ કહે છે.

‘પણ તારતમ્યમાં તેમ નથી;...’ પાછો પોતે જવાબ આપે છે કે એવું તો

ત્યારે સંભવે. ‘પણ તારતમ્યમાં તેમ નથી; ત્યારે ભેદ પાડવાનું કારણ શું ?’ તો પછી આવા ભેદ શા માટે એમાં કદા છે ? ‘એ આદિ પ્રશ્ન અત્રે સંભવે છે, તે પર અને પ્રથમના પત્ર પર યથાશક્તિ વિચાર કર્તવ્ય છે.’ આના ઉપર હવે થોડો વિચાર કરો કે આ વાત કેટલી સાચી છે. જુઓ ! દિગંબર શાસ્ત્રો પ્રસિદ્ધ નથી. જે એમના સંપર્કમાં આવેલા અનુયાયીઓ છે એમને દિગંબર શાસ્ત્રોનો પરિચય નથી. શ્વેતાંબર શાસ્ત્રોની વાતો ઘણી પ્રચલિત છે. શાસ્ત્રો ભલે ન વાંચ્યા હોય પણ વાતો ઘણી પ્રચલિત છે એ સાધુ એ દ્વારા (પ્રચલિત થયેલી છે). એટલે વિચાર કરતા મૂકી દીધા છે. બરાબર નથી એને બરાબર નથી કહેવાની રીત કેવી છે એ વિચારવા જેવું છે અહીંયાં.

મુમુક્ષુ :- આ ખોટું છે એમ ન કીધું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તમારું ખોટું છે એમ નથી કહેતા. આ એક એમની પદ્ધતિ છે કે વિચાર કરતો થાય માણસ. યોગ્ય-અયોગ્યપણું વિચારીને પોતે નિર્ણય કરે. પોતાનો નિર્ણય લાઠી ન દે, થાપી ન દે. આ ખોટું છે. તમે ખોટું માની લ્યો અને ખોટું સ્વીકારી લ્યો એમ નહિ. તમે આ વાત ઉપર વિચાર કરો કે આ કેવી રીતે બને ? એમ કરીને તમારા વિચારથી એ વાતને તમે સ્વીકાર કરો. એ પદ્ધતિ છે. પોતે જવાબ તો આપી દે છે. પણ છતાં વિચારમાં મૂકે છે. એ પત્ર થયો ૬૯૪. વાત તો કેવળજ્ઞાનની ઉઠાવીને ચર્ચા કરી છે પણ કેટલું સમજવાનું મળે છે. કે સામાની માન્યતામાં બરાબર નથી અને ફેરફાર થવો જોઈએ એમ પોતાને લાગે છે. એની માન્યતા ફેરવવી તો કેવી રીતે ફેરવવી. આ એમની પદ્ધતિ છે. એમની બહુ સરસ પદ્ધતિ છે.

મુમુક્ષુ :- દિગંબરના શાસ્ત્રોના પરિચયમાં નહિ આવ્યા હોય છતાં પોતાનો નિર્ણય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પોતે તો પરિચયમાં ઓછા-વત્તા અંશે આવ્યા છે અને પોતાના જ્ઞાનમાં પણ ચોખ્ખું છે પણ સામા જે જીવો છે એ દિગંબર સાહિત્યના પરિચયમાં નથી આવેલા. અને એ માન્યતાથી પણ અજાણ છે. કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપની જે માન્યતા હોવી જોઈએ એનાથી એ અજાણ છે. શ્વેતાંબરમાં જે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે એ માન્યતાથી એ પ્રચલિત રૂઢિઅર્થ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જાણે છે, માને પણ છે કે કેવળજ્ઞાન લોકલોકને જાણે અને કેવળીને આહાર પણ હોય.

કેવળીને આહાર હોય એ શું કરવા સ્થાપે છે એ કાંઈ ખ્યાલ આવે છે ? કે અમે પણ આરાધના કરતા કરતા કેવળી થાશું અને એમ કહેશું કે અમને કેવળજ્ઞાન છે પણ એ વખતે અમે આહાર લેતા હોય તો તમે શંકા કરતા નહિ. કેમકે કેવળીને આહાર હોય છે. એ તો તમને પહેલેથી કીધું છે કેવળીને આહાર હોય છે. એટલે અમને પણ આરાધના કરતા કરતા કેવળજ્ઞાન પ્રગટી જશે. અને ત્યાં તો હાલતા ચાલતા પ્રગટી પણ જાય છે ને ? એ લોકોને તો એવી કથાઓ આવે છે કે ગમે ત્યારે કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. આત્માનો વિચાર કરે એમાંથી વિચારે ચડે એમાંથી કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. અરે...! ભાઈ ! વિચાર તો વિચાર છે અને નિર્વિકલ્પદશાની શ્રેણી કોઈ બીજી વાત છે આખી. પણ એ તો ખબર જ નથી કે આરાધના હંમેશાં નિર્વિકલ્પ હોય છે. અને એ નિર્વિકલ્પ અને વિકલ્પ તો સામે સામે પ્રતિપક્ષમાં છે. એની મદદથી આગળ વધી જાય એ વાત જ નથી.

મુમુક્ષુ :- હાથીની અંબાડીએ કેવળજ્ઞાન થઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ગમે ત્યાં થઈ જાય. ઓલા નટ ઉપર નાચે છે ને ? એને કેવળજ્ઞાન થઈ જાય છે ને ? દોરી ઉપર નાચતા નાચતા પણ કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. નૃત્યકળા પ્રસિદ્ધ કરતા કરતા. ભાઈ ! ઉપયોગની સ્થિતિ શું હોય એ તો વિચાર કરો. કેવળીને આહાર ન હોય. નાચવાની વાત એક બાજુ રહી. એને તો આહાર ન હોય. ત્યાં તો દોરી ઉપર નાચવું હોય એમાં તો ઉપયોગ જરાક ફેર થાય તો જાય નીચે. કેવી રીતે રહે ? ત્યાં તો ઉપયોગ આપવો જ પડે. પણ ઉપયોગ એક સમયે બે જગ્યાએ હોય, બે ઠેકાણે હોય એ વાત એ લોકોએ ટુંકામાં સ્થાપી છે. એવા એવા દષ્ટાંતોથી ઉપયોગ આત્મામાં પણ હોય અને ઉપયોગ બીજે પણ હોય એવો એકસાથે અનેક જગ્યાએ ઉપયોગ હોય એનું નામ કેવળજ્ઞાન. એવું રૂઢિઅર્થથી સ્થાપી દીધું છે લોકાલોકના જ્ઞાનથી. પણ લોકાલોકનું જ્ઞાન એ પ્રકારે નથી. એમ કહેવું છે.

એટલે તો 'ગુરુદેવ' વારેઘડીએ સ્થાપતા હતા. એની પોતાની પર્યાયને જાણે છે. આને જાણે છે એમ ક્યાં વાત છે ? એની પોતાની પર્યાયને જાણે છે. કેમકે આને જાણે છે એમાં છન્નસ્થ એમ સમજી લે છે કે હું જાણું છું એમ જાણે છે. અને એ ભ્રમ થાય છે. (એક મુમુક્ષુ) એવી દલીલ આપતા હતા કે

જ્ઞાન તો જ્ઞાન છે. પછી કેવળજ્ઞાન હોય કે શ્રુતજ્ઞાન (હોય). હું જેમ લીંબડો જાણું છું. લીંબડાને લીંબડો જાણું છું એમ કેવળજ્ઞાન પણ લીંબડાને લીંબડો જાણે છે. જ્ઞાનમાં શું ફેર છે ? નહિ, ફેર છે. તમે લીંબડા સામું જોઈને જાણો છો. એ લીંબડા સામું જોયા વગર જાણે છે. એ આત્મા સામું જોઈને જાણે છે. ફેર છે. એવી રીતે બેય જ્ઞાન સરખા નથી. ઘણી ચર્ચાઓ ચાલતી. પછી કલ્પનાએ ચડે ત્યારે માણસ ગમે તે રીતે કલ્પનાએ ચડે. એ બધી કલ્પનામાંથી પછી શાસ્ત્ર રચવાનો ક્ષયોપશમ હોય તો એ રચી નાખે છે. ક્ષયોપશમધારી જીવ હોય અને જેને શાસ્ત્ર રચવાનો યોગ હોય તો પછી એ પોતાની માન્યતા લખે કે ન લખે ? થાય ગડબડ બધી.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગ એકસાથે બે કાર્ય કેવી રીતે કરી શકે ? સ્વરૂપનું ગ્રહણ અને ભેદજ્ઞાન, આ બે કાર્ય એકસાથે જીવ કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભેદજ્ઞાનમાં તો સ્વરૂપનું જ ગ્રહણ છે. ભેદજ્ઞાનમાં પરનું તો ગ્રહણ નથી. પોતાનું જ ગ્રહણ થાય છે. ભેદજ્ઞાન સ્વરૂપને ગ્રહણ કરવાનો પ્રયાસની પ્રક્રિયા છે, Process છે. જેનાથી સ્વરૂપગ્રહણ થાય છે. ખરેખર ભેદજ્ઞાનનું મૂળ સ્વરૂપ સ્વરૂપગ્રહણ કરવાનું છે. અને કેવળજ્ઞાનમાં તો સર્વાંશે સ્વરૂપનું ગ્રહણ છે, અપ્રતિહત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કામ એક જ છે. બીજું તો આપોઆપ જુદું પડી જાય છે. જેમ આપણે આપણા Plot ની સીમા બાંધીએ તો ચારે દિશામાં રહેલા Plot કે જે મકાનો હોય એ Automatic જુદા પડી ગયા કે ન પડી ગયા ? એમ વાત છે. પોતાને પોતામાં અભિન્નપણે અવલોકતા, અનુભવતા પરથી ભિન્નપણું થઈ જાય છે. કેમકે પહેલા પરથી અભિન્નપણું હતું એ ભિન્નપણું થઈ જાય છે. છે તો એમાં સ્વરૂપગ્રહણ કરવાની જ પ્રક્રિયા છે, પ્રયત્ન છે.

મુમુક્ષુ :- .. સ્વ અને પર બે એકસાથે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કથન બે બાજુથી આવે છે. ભેદજ્ઞાનમાં સ્વરૂપગ્રહણ કરવાનું પણ કથન આવે છે અને પરથી જુદા પડે છે એવું પણ કથન આવે છે. પણ એ તો એક જ વાતના બે કથન છે. વાત એક છે અને કથન બે પ્રકારે છે. સ્વથી અને પરથી. સ્વની અપેક્ષાએ પણ કથન અને પરની અપેક્ષાએ પણ કથન.

પત્રાંક-૬૯૫

મુંબઈ, અષાઠ સુદ ૫, બુધ, ૧૯૫૨

ૐ

શ્રી સહજાનંદના વચનામૃતમાં આત્મસ્વરૂપની સાથે અહર્નિશ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ભક્તિ કરવી, અને તે ભક્તિ 'સ્વધર્મ'માં રહીને કરવી, એમ ઠેકાણે ઠેકાણે મુખ્યપણે વાત આવે છે. હવે જો સ્વધર્મ શબ્દનો અર્થ 'આત્મસ્વભાવ' અથવા 'આત્મસ્વરૂપ' થતો હોય તો ફરી 'સ્વધર્મ સહિત ભક્તિ કરવી' એમ આવવાનું કારણ શું ? એમ તમે લખ્યું તેનો ઉત્તર અત્રે લખ્યો છે :-

સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી એમ જણાવ્યું છે ત્યાં 'સ્વધર્મ' શબ્દનો અર્થ 'વર્ણાશ્રમધર્મ' છે. જે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય, તે વર્ણનો શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલો ધર્મ આચરવો તે વર્ણધર્મ છે, અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ ક્રમે કરી આચરવાની જે મર્યાદા શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહી છે, તે મર્યાદાસહિત તે તે આશ્રમમાં વર્તવું તે 'આશ્રમધર્મ' છે.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચાર વર્ણ છે, તથા બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત એ ચાર આશ્રમ છે. બ્રાહ્મણવર્ણે આ પ્રમાણે વર્ણધર્મ આચરવા એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિમાં કહ્યું હોય તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણ આચરે તો 'સ્વધર્મ' કહેવાય, અને જો તેમ ન આચરતાં ક્ષત્રિયાદિને આચરવા યોગ્ય ધર્મને આચરે તો 'પરધર્મ' કહેવાય; એ પ્રકારે જે જે વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય, તે તે વર્ણના શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલા ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું તે 'સ્વધર્મ' કહેવાય, અને બીજા વર્ણના ધર્મ આચરે તો 'પરધર્મ' કહેવાય.

તેવી રીતે આશ્રમધર્મ સંબંધી પણ સ્થિતિ છે. જે વર્ણને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમસહિત વર્તવાનું શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહ્યું છે તે વર્ણે પ્રથમ, ચોવીશ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં વર્તવું, પછી ચોવીશ વર્ષ

સુધી ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્તવું; કમે કરીને વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્તાશ્રમ આચરવા; એ પ્રમાણે આશ્રમનો સામાન્ય ક્રમ છે. તે તે આશ્રમમાં વર્તવાના મર્યાદાકાળને વિષે બીજા આશ્રમનાં આચરણને ગ્રહણ કરે તો તે 'પરધર્મ' કહેવાય; અને તે તે આશ્રમમાં તે તે આશ્રમના ધર્મોને આચરે તો તે 'સ્વધર્મ' કહેવાય; આ પ્રમાણે વેદાશ્રિત માર્ગમાં વર્ણાશ્રમધર્મને 'સ્વધર્મ' કહ્યો છે, તે વર્ણાશ્રમધર્મને 'સ્વધર્મ' શબ્દે સમજવા યોગ્ય છે; અર્થાત્ સહજાનંદસ્વામીએ વર્ણાશ્રમધર્મને અત્રે 'સ્વધર્મ' શબ્દથી કહ્યો છે. ભક્તિપ્રધાન સંપ્રદાયોમાં ઘણું કરીને ભગવદ્ભક્તિ કરવી એ જ જીવનો 'સ્વધર્મ' છે, એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે, પણ તે અર્થમાં અત્રે 'સ્વધર્મ' શબ્દ કહ્યો નથી, કેમકે ભક્તિ 'સ્વધર્મ'માં રહીને કરવી એમ કહ્યું છે, માટે સ્વધર્મનું જુદાપણે ગ્રહણ છે, અને તે વર્ણાશ્રમધર્મના અર્થમાં ગ્રહણ છે. જીવનો 'સ્વધર્મ' ભક્તિ છે, એમ જણાવવાને અર્થે તો ભક્તિ શબ્દને બદલે કવચિત્ જ 'સ્વધર્મ' શબ્દ સંપ્રદાયોએ ગ્રહણ કર્યો છે, અને શ્રી સહજાનંદના વચનામૃતમાં ભક્તિને બદલે 'સ્વધર્મ' શબ્દ સંજ્ઞાવાચકપણે પણ વાપર્યો નથી, કવચિત્ શ્રી વલ્લભાચાર્યે વાપર્યો છે.

૬૯૫. આ પત્ર પણ .. 'તે ભક્તિ 'સ્વધર્મ'માં રહીને કરવી, એમ ઠેકાણે ઠેકાણે મુખ્યપણે વાત આવે છે.' એટલે સહજાનંદના વચનામૃત પણ એમણે વાંચ્યા છે. એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- સ્વામિનારાયણ...?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્વામિનારાયણ. સહજાનંદ એટલે 'ગઢડા'માં જે એમની ગાદી છે અત્યારે એ.

'શ્રી સહજાનંદના વચનામૃતમાં...' અને શિક્ષાપત્રી એ એમના વચનામૃત છે. એક જ ગ્રંથ છે. બીજા કોઈ ગ્રંથોની રચના નથી. સહજાનંદસ્વામીના નામે એક શિક્ષાપત્રી નામનો બહુ નાનો ગ્રંથ છે. અને

એની અંદર એમણે અનેક વાતો કરી છે. 'શ્રી સહજાનંદના વચનામૃતમાં આત્મસ્વરૂપની સાથે અહર્નિશ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ભક્તિ કરવી, અને તે ભક્તિ 'સ્વધર્મ'માં રહીને કરવી, એમ ઠેકાણે ઠેકાણે મુખ્યપણે વાત આવે છે.' એટલે એમણે વાંચ્યું છે તો ખબર છે કે ઠેકાણે ઠેકાણે આ વાત આવે છે.

'હવે જો સ્વધર્મ શબ્દનો અર્થ 'આત્મસ્વભાવ' અથવા 'આત્મસ્વરૂપ' થતો હોય તો ફરી 'સ્વધર્મ સહિત ભક્તિ કરવી' એમ આવવાનું કારણ શું ? આત્મસ્વરૂપની સાથે સ્વધર્મમાં રહેવું. તો આત્મસ્વરૂપમાં તો પતી ગયું. સ્વધર્મ આવી ગયો. ફરીને સ્વધર્મ શબ્દનો શું કરવા પ્રયોગ કરવો પડે ? 'એમ તમે લખ્યું તેનો ઉત્તર અત્રે લખ્યો છે :-' એ સ્વધર્મનો ખુલાસો પોતે આપે છે કે ત્યાં એ સહજાનંદજી શું કહેવા માગે છે. એમનો કહેવાનો શું અભિપ્રાય છે એ પોતે ચોખ્ખો કરે છે.

'સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી એમ જણાવ્યું છે ત્યાં 'સ્વધર્મ' શબ્દનો અર્થ 'વર્ણાશ્રમધર્મ' છે.' વર્ણાશ્રમ એટલે એ લોકોએ ચાર વર્ણ લીધા છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને ક્ષુદ્ર. એ વર્ણાશ્રમના પોતપોતાના ધર્મમાં રહે તેને સ્વધર્મ કહ્યો છે, એમ કહેવું છે. 'જે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય,...' અહીંયાં વર્ણ એટલે જાતિ. વર્ણનો અર્થ રંગ નહિ. વર્ણ એટલે જાતિ. 'જે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય, તે વર્ણનો શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલો ધર્મ આચરવો તે વર્ણધર્મ છે,...' શ્રુતિ, સ્મૃતિ એટલે એ લોકોના શાસ્ત્રો. વેદાંતાદિમાં જે છે એને એ લોકો શ્રુતિ, સ્મૃતિ કહે છે. એમાં ચારેના ધર્મનું વર્ણન કરેલું છે કે બ્રાહ્મણોએ આવા કાર્યો કરવા, વૈશ્યોએ વેપારાદિના આવા કાર્યો કરવા, ક્ષત્રિયોએ આવા કાર્યો કરવા, ક્ષુદ્રોએ સેવા વગેરેના આવા કાર્યો કરવા.

'અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ ક્રમે કરી આચરવાની જે મર્યાદા શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહી છે,...' આશ્રમ એટલે શું ? વર્ણ તો વર્ણ. એટલે ચાર વર્ણ લીધા. પણ આશ્રમ એટલે શું ? આશ્રમ એટલે બ્રહ્મચર્ય. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યસ્થાશ્રમ. એ ચાર આશ્રમ એ લોકોમાં શ્રુતિ, સ્મૃતિમાં કહ્યા છે. 'તે મર્યાદાસહિત તે તે આશ્રમમાં વર્તવું તે 'આશ્રમધર્મ' છે.' એટલે એ વાત ઉંમર પ્રમાણે છે. આશ્રમધર્મની વાત

ઉંમર પ્રમાણે છે. ચારે જાતિના લોકોએ સો વર્ષના એ લોકોએ ચાર વિભાગ કરી નાખ્યા. મનુષ્યનું આયુષ્ય સો વર્ષનું ગણવું. એમાં પહેલા પચ્ચીસ વર્ષમાં એમણે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહેવું, પછીના પચ્ચીસના વર્ષમાં એણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું, પછીના પચ્ચીસ વર્ષમાં એણે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં રહેવું પછી ત્યાગ કરીને સંન્યસ્ત એટલે ત્યાગ કરવો. પછીના પચ્ચીસ વર્ષમાં બધો ત્યાગ કરીને સંન્યાસી થઈ જવું. સંન્યાસી જ થઈ જવું. પણ આયુષ્ય સો વર્ષનું હોય તો ને. એ Gurantee તો છે નહિ. હવે ત્રીસ વર્ષનું આયુષ્ય હોય એને શું કરવું ? એને સંન્યાસમાં અને વાનપ્રસ્થમાં વારો જ આવવાનો નથી. પણ એ લોકોએ એવી રીતે ભેદ પાડ્યા છે અને એ રીતે રહેવાની આજ્ઞા કરી છે. આમાં કેટલું યથાર્થ છે એ વિચારવાનું છે. આયુષ્ય જ ન હોય તો એ આજ્ઞા ક્યાં કામમાં આવવાની હતી ? એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- 'ગઢડા'માં ધર્મ કોનો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ લોકો મુખ્યપણે 'શ્રીકૃષ્ણ'ને ભજે છે. 'રામચંદ્રજી'નું નામ બહુ નથી લેતા પણ 'શ્રીકૃષ્ણ'નું નામ લે છે અને મૂર્તિ પણ એમણે એ જ સ્થાપી છે. એમણે એ મંદિર જ ગોપીનાથજી મહારાજનું મંદિર કહેવાય છે આજે. 'ગઢડા'નું જે મંદિર છે એને ગોપીનાથજી મહારાજનું મંદિર કહ્યું છે. ગોપીનાથ એટલે ગોપીઓના નાથ. એટલે ? 'શ્રીકૃષ્ણ'ની બાજુમાં એમણે રાધાજીની મૂર્તિ મૂકી છે. એટલે રાધા અને કૃષ્ણ. બેની મૂર્તિ મૂકી છે. નામ આપે છે ગોપીનાથજીનું. એમ છે. અત્યારે જે પરિસ્થિતિ છે.

પાછું વિચિત્ર ઘણું છે એમાં. કાંઈ સમજણ પડે એવું નથી. બહુ ચોખ્ખું નથી. દરેક મંદિરમાં એ 'હનુમાનજી'ની મૂર્તિ સ્થાપે છે. અને 'હનુમાનજી' 'શ્રીરામ'ના ભક્ત હતા. એ 'શ્રીકૃષ્ણ'ના વખતમાં એ નહોતા. એ તો પહેલા થઈ ગયા. 'રામચંદ્રજી' પહેલા થયા. એમના ઇતિહાસ પ્રમાણે પણ 'રામચંદ્રજી' પહેલા થયા છે. 'શ્રીકૃષ્ણ' પછી થયા હતા. એટલે 'રામચંદ્રજી'ના સમકાલીન 'હનુમાનજી' હતા અને રામભક્ત હતા. તો એને પાછા સ્થાપે છે. રામને નથી સ્થાપતા પણ રામના ભક્તને સ્થાપે છે. 'હનુમાનજી'ની મૂર્તિ રાખે છે. 'ગઢડા'માં પછી આમાં 'સાળંગપુર'માં છે.

‘બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણ છે, તથા બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત એ ચાર આશ્રમ છે.’ એમના શાસ્ત્રોમાં. ‘બ્રાહ્મણવર્ણે આ પ્રમાણે વર્ણધર્મ આચરવા એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિમાં કહ્યું હોય તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણ આચરે તો ‘સ્વધર્મ’ કહેવાય, અને જો તેમ ન આચરતાં ક્ષત્રિયાદિને આચરવા યોગ્ય ધર્મને આચરે તો ‘પરધર્મ’ કહેવાય;...’ જેમકે પરશુરામ બ્રાહ્મણ હતા. ‘રામચંદ્રજી’ના વખતમાં થયા. પરશુરામ બ્રાહ્મણ હતા. અને એમનો ધર્મ તો બ્રાહ્મણને શિક્ષા, દીક્ષા આદિ આપવાનો હોય છે. પણ એમને કાંઈ અનુચિત દેખાણું તો કહે, ક્ષત્રિયોને મારી નાખો. પોતે વિદ્યાધારી હતા અને એ ફરશી લઈને નીકળતા. એ ફરશીમાંથી પરશુ થયું. અને રામના જ એને અવતાર ગણે છે. પાછો એ લોકોમાં ગોટાળો એ જાતનો છે. એ રામના જ બીજા અવતાર હતા. બધા ક્ષત્રિયોને નક્ષત્રિ કરી નાખું. આખી પૃથ્વીને (નક્ષત્રિ કરી નાખું). પોતે બ્રાહ્મણ હતા એટલે ક્ષત્રિય સામે કાંઈ વેર થઈ ગયું એમને. બધા ક્ષત્રિય રાજાઓ હોય એને જે ક્ષત્રિય હોય એને એક ફરશી મારે એટલે માથું ઉડાડી દે. એક જ ઘાએ ખલાસ થઈ જાય. એટલે આમ હિંસા-બિંસાનું બહુ કાંઈ એ જાતનો કોઈ View point કે દષ્ટિકોણ નથી. એટલે પછી નીકળી પડે છે. અનેકોના સંહાર કરી નાખે છે. પછી એ ફરતા ફરતા ‘રામચંદ્રજી’ પાસે આવે છે. ત્યાં થોભી જાય છે અને પછી એ ફરશી હેઠી મૂકી દે છે. આ ક્ષત્રિય હતા. અને બંનેને એ લોકો ઈશ્વરીય અવતાર માને છે. પણ ‘રામચંદ્રજી’ પછી છોડી દે છે. તો એમણે શું કર્યું ? કે બ્રાહ્મણ વર્ણના ધર્મમાં સ્વધર્મમાં એ વખતે નથી રહ્યા. પરશુરામને એ વખતે સ્વધર્મમાં નથી રહ્યા એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિ કહે છે. એમ કરીને પછી એ વિષયમાં ચર્ચા ચાલે છે. માટે ‘રામચંદ્રજી’ એમને સ્વધર્મમાં લઈ આવ્યા કે તમે અલબત્ત વીરપુરુષ છો, બહાદુર પુરુષ છો. તમારું ઘણું સામર્થ્ય છે, તમે સમર્થ છો. પણ તમારે સ્વધર્મમાં રહેવું યોગ્ય છે. તમારે પરધર્મમાં રહેવું યોગ્ય નથી. માટે આ લડાઈ કરવી એ બ્રાહ્મણોનું કામ નથી. એમ કરીને ફરશી હેઠી મૂકાવી દે છે. એવી બધી ત્યાં કથા ચાલે છે.

મુમુક્ષુ :- પર ધર્મો ભયાવહ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પર ધર્મો ભયાવહ. સ્વધર્મે નિધનમ્ શ્રેયં,

પરધર્મો ભયાવહ. આવું સૂત્ર છે. 'ગીતા'માં આ વાત છે. સ્વધર્મે નિધનમ્. નિધન એટલે મૃત્યુ. સ્વધર્મે નિધનમ્ શ્રેયઃ. સ્વધર્મમાં રહેતા મરી જવું પડે તો બહેતર છે. પરધર્મ ભયાવહ. પરધર્મમાં કોઈ દિવસ જાવું નહિ. એટલે અમારી સામે તો આ વાત આવે ને કે જુઓ ! 'ગીતા'માં આમ કીધું છે. તમે બીજો ધર્મ ક્યાં લઈ લીધો ? 'ગીતા' એમ કહે છે કે સ્વધર્મમાં તો મૃત્યુ થાય તો શ્રેય છે, આત્માનું કલ્યાણ છે. પરધર્મમાં જવાય નહિ. તમે પરધર્મમાં ક્યાં ગયા ? એમ કહે. પણ એ વર્ણાશ્રમની વાત છે. સંપ્રદાયની વાત નથી. ત્યાં તો જૈન સંપ્રદાયનો ઉલ્લેખ જ નથી એ લોકોમાં. ક્યાંય એમણે જૈન સંપ્રદાયની નોંધ નથી લીધી, ઉલ્લેખ નથી કર્યો. એના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા નથી કરી. ખોટા છે, સાચા છે કાંઈ નહિ. ઉલ્લેખ જ નથી. એટલે એ લોકો જૈન સંપ્રદાય અને જૈન સિદ્ધાંતોથી બહુ અજાણ છે. કેમકે ક્યાંય એનું નામ ઉલ્લેખ નથી. વળી ક્યાંક નામ લે અને ચર્ચાનો વિષય ચડે તો કોઈ ખેંચાઈ જાય. એવું છે આ તો. પરમસત્ય છે. સામે આવે તો બુદ્ધિવાળા માણસને એમ થાય કે વાત તો કાંઈ ધોરણસરની વ્યાજબી છે. વિચારવા જેવી છે એમ લાગી જાય. ક્યાંય ઉલ્લેખ જ નથી. ખબર જ ન પડે કે એ શું છે અને શું નથી. ખબર જ ન પડે.

મુમુક્ષુ :- હાથીના પગ નીચે છુંદાઈ જાવું બહેતર છે પણ જૈન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એના કરતા એમ કહે છે કે, હાથી પાછળ દોડ્યો હોય તો કાં તું હાથીના પગ નીચે છુંદાઈ જજે અને કાં મસ્જિદમાં ઘૂસી જજે પણ દેરાસરમાં ભૂલથી પણ જતો નહિ, એમ કહે. બજાર વચાળે તારી પાછળ હાથી પડી ગયો હોય અને તારે ભાગવું પડે તો કાં છુંદાઈ જજે. કાં મસ્જિદ આવે તો એમાં ગરી જજે. પણ જૈનનું દેરાસર આવે તો જાતો નહિ. ત્યાં જઈશ તો પાછો તારો પલટો થઈ જશે. એ બધા એવા દષ્ટાંતો આવે છે.

'એ પ્રકારે જે જે વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય, તે તે વર્ણના શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલા ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું તે 'સ્વધર્મ' કહેવાય, અને બીજા વર્ણના ધર્મ આચરે તો 'પરધર્મ' કહેવાય.' બીજા વર્ણના એટલે બ્રાહ્મણ હોય એ ક્ષત્રિય કરે કે બ્રાહ્મણ વેપાર કરવા લાગે કે બ્રાહ્મણ સેવા કરવા લાગે અથવા જે ક્ષુદ્ર હોય એ વેપાર કરવા લાગે એવી રીતે. એ પરધર્મ ગણાય.

‘તેવી રીતે આશ્રમધર્મ સંબંધી પણ સ્થિતિ છે. જે વર્ણોને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમસહિત વર્તવાનું શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહ્યું છે તે વર્ણો પ્રથમ, ચોવીશ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં વર્તવું, પછી ચોવીશ વર્ષ સુધી ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્તવું;...’ એટલે ૨૫મા વર્ષે એણે લગ્ન કરવા. એ પહેલા ન કરવા. એણે ગૃહસ્થ બનવું. પછી ‘ક્રમે કરીને વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ્તાશ્રમ આચરવા;...’ વાનપ્રસ્થમાં શું છે કે ગૃહસ્થપણે રહે પણ નિવૃત્તિમાં રહે અને સંન્યાસમાં ઘર ત્યાગ કરીને રહે, સંન્યાસી થઈને રહે. ‘એ પ્રમાણે આશ્રમનો સામાન્ય ક્રમ છે.’

‘તે તે આશ્રમમાં વર્તવાના મર્યાદાકાળને વિષે બીજા આશ્રમના આચરણને ગ્રહણ કરે તો તે ‘પરધર્મ’ કહેવાય;...’ એટલે ચોવીશ વર્ષ પહેલા લગ્ન કરી લે તો એ પરધર્મ કહેવાય. એ પહેલા સંન્યાસી થાય તો પણ પરધર્મ કહેવાય. એમ એનો અર્થ થઈ ગયો. Compulsory એણે ગૃહસ્થ થવાનું જ. ચોવીશ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહ્યા પછી એણે ગૃહસ્થ થવું જ જોઈએ. એ એનો ધર્મ છે, એ એનો સ્વધર્મ છે એમ કહે.

મુમુક્ષુ :- બ્રહ્મચર્યમાં ન રહેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, ન રહેવું જોઈએ એમ કહે છે. સૃષ્ટિ જ ન ચાલે એમ કહે છે. સૃષ્ટિનું સંચાલન કેવી રીતે થાય ? એવી રીતે જો ગૃહસ્થપણું ન આવે તો. અથવા તો એવા સિદ્ધાંતો અમુક મૂક્યા છે કે અપૂત્રસ્ય નાસ્તો ગતિઃ એ ચર્યા આવશે હજી આગળ. કોઈ પત્રોમાં એ ચર્યા પોતે કરે છે. જે વાંઝીયો હોય એની ગતિ સારી નથી થતી. માટે એને પુત્ર હોવો જ જોઈએ. એમ કરીને પણ ચર્યા (કરી છે). એટલે એવા બધા સિદ્ધાંતો એ લોકોએ ઘડ્યા છે.

જ્યાં વિષયકષાયમાં ધર્મની માન્યતા સ્થાપિત કરવામાં આવે એનું કારણ શું છે ? કે એ વિષયકષાય કરવા યોગ્ય છે એવો સિદ્ધાંત છે અને એવો ધ્યેય છે ત્યાં. માટે એને સિદ્ધાંતમાં વણી લેવામાં આવે છે. ઉપવાસ કરવો એ સારું છે એ તો છદ્મસ્થ અવસ્થામાં સ્વીકારે છે. કોઈ એક ઉપવાસ કરે એના કરતા કોઈ પંદર કરે તો એનો મહિમા વધારે અને પંદર કરતા પરચીસ કરે તો એનો મહિમા વધારે. તો કેવળી ઠામુકો આહાર ન કરે તો એનો મહિમા વધારે જ હોવો જોઈએ. એના બદલે એને આહાર

થાપવાનું શું કારણ ? સમજાણું ? સિદ્ધાંત એ લેવો છે કે આમાં વાંધો નથી. એમાં સિદ્ધાંતિક વિષય છે. સિદ્ધાંત એ બેસાડવો છે, સ્થાપિત કરવો છે કે આહાર લેવો તે દોષ નથી. કેવળીને પણ દોષ નથી. પછી છત્રસ્થને દોષ ક્યાં રહ્યો ? એટલે આમાં ક્યાં ભૂલ પડે છે એ જોવાનું છે.

એમ વિષય કષાયના જે સ્થાપનાના સિદ્ધાંતો છે અને જે વીતરાગી સિદ્ધાંતો છે એને પ્રતિપક્ષપણું છે. એ વીતરાગ થવા માટે વિષય કષાયનો નિષેધ કરે છે. જે વિષય કષાયને સ્થાપે તે વીતરાગી સિદ્ધાંત નહિ. પછી એનું નામ ગમે તે હોય, જૈન હોય કે અજૈન હોય. એમ લેવું જોઈએ. આ તો વિચારવાની પદ્ધતિ છે આ.

મુમુક્ષુ :- ભૂલ કરવી અને ભૂલનો બચાવ કરવો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભૂલ કરવી એમ નહિ. જ્યારે પોતે સ્થાપે છે ત્યારે તો એને ખબર નથી કે મેં ભૂલ કરી છે. ત્યારે તો પોતાની વિષયકષાયની વૃત્તિ અનુસાર સિદ્ધાંત ઘડે છે. એને શાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રા૩ઢ કરીને સિદ્ધાંતિક સ્વરૂપ આપે છે. પછી જે સામે પ્રતિપક્ષ છે-વીતરાગના, એ તો એમ કહે છે કે આમાં દોષ આવે છે. ત્યારે બુદ્ધિવાળા માણસને તો ખ્યાલ આવે છે કે આમાં દોષ છે પણ હવે રહ્યું આપણું શાસ્ત્ર. આપણી ભૂલ તો આપણે કહેવાય જ નહિ. નહિતર આખો સંપ્રદાય તૂટી જાય. એટલે પછી એનું રક્ષણ કરવા આ બાજુની બીજી દલીલ ઊભી કરે છે. એમ ભૂલનું રક્ષણ કરવું પડે છે. ભૂલની ખબર પાછળથી પડે છે.

આ જે પરમ સત્ય છે એની સામે જે અસત્ય છે એ તો સામે તરત જ દેખાય જવાનું છે. જૈન એટલે વીતરાગ અને વીતરાગમાં રાગ એ તો ઉજળે ડાઘ થયો. તરત જ દેખાય. ધોળા કપડે ડાઘ તો તરત જ દેખાય. આ તો તરત જ ખબર પડે કે આ તો રાગને સ્થાપે છે. વીતરાગમાં રાગની સ્થાપના હોય નહિ. એટલે એ તો તરત જ બહાર આવશે. પછી એનું રક્ષણ ગમે તે રીતે કરે નહિ. સત્યની સામે અસત્ય ટકી શકે એવું નથી.

અહીંયાં શું કહે છે ? 'તે તે આશ્રમમાં વર્તવાના મર્યાદાકાળને વિષે બીજા આશ્રમના આચરણને ગ્રહણ કરે તો તે 'પરધર્મ' કહેવાય; અને તે તે આશ્રમમાં તે તે આશ્રમના ધર્મોને આચરે તો તે 'સ્વધર્મ' કહેવાય; આ પ્રમાણે વેદાશ્રિત માર્ગમાં...' એટલે વેદાંતમાં. 'વેદાશ્રિત માર્ગમાં

વર્ણશ્રમધર્મને 'સ્વધર્મ' કહ્યો છે,...' અને એ સહજાનંદસ્વામીએ સ્વીકાર્યો છે. મૂળ તો એ 'છપૈયા'ના હતા. 'કાનપુર' પાસે 'છપૈયા' ગામ છે. 'કનોજ-કાનપુર' છે ને ? 'કનોજ'ની બાજુમાં 'છપૈયા' કરીને ગામ છે. આવે છે, અત્યારે Milestone આવે છે. 'કાનપુર' 'કનોજ' પહેલા આવે છે. 'છપૈયા' આવે છે પછી 'કાનપુર' આવે છે. ના, 'કાનપુર'થી પછી આગળ જતા 'લખનૌ' Side આવે છે. એ મૂળ 'છપૈયા'ના છે પણ ફરતા ફરતા આ બાજુ આવી ગયા. નાની ઉંમરમાં ઘર છોડીને નીકળી ગયા છે. 'ગોંડલ'માં કોઈ વેદાંતી સંન્યાસી કે એવા કોઈ છે એના શિષ્ય તરીકે રહ્યા છે. પછી એમણે પોતાનો સ્વતંત્ર સંપ્રદાય સ્થાપ્યો છે. ત્યારપછી સ્થાપ્યો છે. પણ એ થોડું વેદાંતની વાત જે આવે છે એની અંદર એનું કારણ એ છે કે એ પોતે વેદાશ્રિત માર્ગમાં શિષ્ય તરીકે પહેલા રહેલા છે, સહજાનંદસ્વામી પોતે. એવો ઇતિહાસ છે. નામ કાંઈક બીજું હતું. સંસારનું નામ બીજું હતું.

મુમુક્ષુ :- 'ગઢડા'માં ખાચર પરિવાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ એના ભક્ત હતા. કાઠી દરબાર, જે ખાચર કાઠી દરબાર છે એનો એ ગરાસ હતો. એટલે જમીન એક-બે-ચાર-પાંચ ગામ એવા અમુક ગામ હોય ને ? નાના નાના ગરાસિયાઓને તો થોડા થોડા ગામ હતા. એટલે એ બધા કાઠીદરબાર કાઠિયાવાડમાં એવા નાના નાના ઘણા રજવાડા હતા. કોઈની પાસે બે ગામ હોય, કોઈની પાસે પાંચ ગામ હોય, કોઈની પાસે ત્રણ ગામ હોય, કોઈની પાસે આઠ-દસ ગામ હોય. એવી રીતે કાઠીદરબારો હતા. એ એના ભક્ત હતા. ભગવાન તરીકે જ માનતા હતા. એવી પરિસ્થિતિ હતી.

'વેદાશ્રિત માર્ગમાં વર્ણશ્રમધર્મને 'સ્વધર્મ' કહ્યો છે, તે વર્ણશ્રમધર્મને 'સ્વધર્મ' શબ્દે સમજવા યોગ્ય છે;...' અહીંયાં ઉપર જે સહજાનંદના વચનામૃતમાં એ વાત છે એમાં આ રીતે તમારે સમજવું. સ્વધર્મ એટલે આત્માનો ધર્મ એ વાત ત્યાં નથી. 'અર્થાત્ સહજાનંદસ્વામીએ વર્ણશ્રમધર્મને અત્રે 'સ્વધર્મ' શબ્દથી કહ્યો છે.' એમ તમારે સમજવું. 'ભક્તિપ્રધાન સંપ્રદાયોમાં...' જોયું ? કેવા સંપ્રદાયો ? 'ભક્તિપ્રધાન સંપ્રદાયોમાં ઘણું કરીને ભગવદ્ભક્તિ કરવી એ જ જીવનો

‘સ્વધર્મ’ છે,...’ અત્યારે તો એમના સંપ્રદાયમાં એવું થઈ ગયું. એમના આશ્રમોમાં જાવ તો ભક્તિ સિવાય બીજું કંઈ નથી મળતું.

‘ભક્તિપ્રધાન સંપ્રદાયોમાં ઘણું કરીને ભગવદ્ભક્તિ કરવી એ જ જીવનો ‘સ્વધર્મ’ છે, એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે, પણ તે અર્થમાં અત્રે ‘સ્વધર્મ’ શબ્દ કહ્યો નથી,...’ પણ એ અર્થમાં પણ સ્વધર્મ નથી કહ્યો. અહીંયાં તો વર્ણાશ્રમ ધર્મને સ્વધર્મ કહ્યો છે. ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમને અનુલક્ષીને વાત છે. ‘કેમકે ભક્તિ ‘સ્વધર્મ’માં રહીને કરવી એમ કહ્યું છે,...’ સ્વધર્મ તે ભક્તિ નહિ પણ સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી. એટલે વર્ણાશ્રમ ધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી. જ્યારે જે ઉંમર હોય અને જ્યારે જે કુળમાં જન્મ થયો હોય એમાં રહીને એ પ્રમાણે ભક્તિ કરવી. ‘માટે સ્વધર્મનું જુદાપણે ગ્રહણ છે, અને તે વર્ણાશ્રમધર્મના અર્થમાં ગ્રહણ છે.’ ત્યાં આગળ.

‘જીવનો ‘સ્વધર્મ’ ભક્તિ છે, એમ જણાવવાને અર્થે તો ભક્તિ શબ્દને બદલે ક્વચિત્ જ ‘સ્વધર્મ’ શબ્દ સંપ્રદાયોએ ગ્રહણ કર્યો છે,...’ એ ક્યારેક ક્યારેક એવી રીતે લખ્યું છે. ભક્તિ અને સ્વધર્મ. પણ એ ક્યારેક જ લખ્યું છે. ‘અને શ્રી સહજાનંદના વચનામૃતમાં ભક્તિને બદલે ‘સ્વધર્મ’ શબ્દ સંજ્ઞાવાચકપણે પણ વાપર્યો નથી,...’ સ્વધર્મનું બીજું નામ ભક્તિ એવું તો ત્યાં અમસ્તું પણ વાપર્યું નથી એમણે તો-એમના વચનોમાં તો. બીજા લોકોએ વેદાંતમાં વાપર્યું છે. એટલે કે ‘ક્વચિત શ્રી વલ્લભાચાર્યે વાપર્યો છે.’ એ પણ ‘છપૈયા’ના થયા. એ પાંચસો વર્ષ પહેલા થયા. આ બસ્સો વર્ષ પહેલા થયા. તો એ પણ ‘છપૈયા’ના જ હતા. એમણે પણ આ બાજુ નવો સંપ્રદાય વૈષ્ણવધર્મમાં ઊભો કર્યો એને આ લોકો શ્રૃંગાર ધર્મ કહે છે. એ ‘વલ્લભાચાર્ય’ની પણ જુદી જુદી કથાઓ આવે છે. એમાં એ શબ્દ એમણે વાપર્યો છે ભક્તિની બાબતમાં. એટલે એમણે સહજાનંદસ્વામીનું વાંચ્યું છે, વલ્લભાચાર્યનું પણ વાંચ્યું છે. બધો અભ્યાસ કરી ચૂક્યા છે. અજાણ્યા નથી પાછા. એ ૬૯૫ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૬૯૬

મુંબઈ, અષાઢ વદ ૮, રવિ, ૧૯૫૨

ૐ

ભુજાએ કરી જે સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર તરી ગયા, તરે છે, અને તરશે તે સત્પુરુષોને નિષ્કામ ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર.

સહેજ વિચારને અર્થે પ્રશ્ન લખ્યા હતા, તે તમારો કાગળ પ્રાપ્ત થયો હતો.

એક ધારાએ વેદવા યોગ્ય પ્રારબ્ધ વેદતાં કઈ એક પરમાર્થ વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ કૃત્રિમ જેવી લાગે છે, અને તે આદિ કારણથી માત્ર પહોંચ લખવાનું પણ કર્યું નથી. ચિત્તને સહેજ પણ અવલંબન છે તે ખેંચી લેવાથી આર્તતા પામશે, એમ જાણી તે દયાના પ્રતિબંધે આ પત્ર લખ્યું છે.

સૂક્ષ્મસંગરૂપ અને બાહ્યસંગરૂપ દુસ્તર સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર ભુજાએ કરી જે વર્ધમાનાદિ પુરુષો તરી ગયા છે, તેમને પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો ! પડવાના ભયંકર સ્થાનકે સાવચેત રહી, તથારૂપ સામર્થ્ય વિસ્તારી સિદ્ધિ સિદ્ધ કરી છે, તે પુરુષાર્થને સંભારી રોમાંચિત, અનંત અને મૌન એવું આશ્ચર્ય ઊપજે છે.

પત્ર-૬૯૬. 'સોભાગભાઈ' ઉપરનો પત્ર છે. મથાળું છે, 'ભુજાએ કરી જે સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર તરી ગયા, તરે છે, અને તરશે તે સત્પુરુષોને નિષ્કામ ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર.' ભુજાએ કરીને સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર (તરી ગયા), જે અસંખ્ય યોજનનો સમુદ્ર છે. કેટલો છે ? અસંખ્ય યોજન જેની પહોળાઈ છે. આમ તો બધા સમુદ્રો વર્તુળાકારે છે. દ્વીપ સમુદ્રો બધા ગોળાકારે છે. જંબુ દ્વિપ ગોળાકારે છે અને ફરતા ફરતા બધા બંગડીના આકારે દ્વિપ સમુદ્રો રહેલા છે. એવા અસંખ્ય દ્વિપ સમુદ્રોમાં બમણા-બમણા કરતા છેલ્લો સમુદ્ર છે તે સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર સૌથી મોટો છે, જેની લંબાઈ-પહોળાઈ અસંખ્ય યોજનની છે. એ હાથ વીંઝીને તરી જાય એવું

પરાક્રમ જેણે કર્યું છે. આ સત્પુરુષોના પરાક્રમની વાત કરે છે. તરતા શીખ્યા હોય એને ખ્યાલ આવતો હશે કે હાથ હલાવતા-હલાવતા તરવામાં થાક કેટલો લાગે. સૌથી વધારે કસરત Swimming-તરવાની છે. કેમકે એને આખા શરીરનું વજન ખેંચવાનું છે. બહુ તરીયો હોયને તો બે-પાંચ માઈલ તરે તો થાકી જાય. ગમે તેવો મોટો તરીયો હોય તો બે-પાંચ માઈલ તરે તો એને થાકી જાવું પડે. સમુદ્ર કોઈ ન તરી શકે. આ તો અસંખ્ય યોજનનો સમુદ્ર છે. તો કહે છે, સત્પુરુષો એ પણ તરી ગયા અને એ ભુજાએ કરીને તરી ગયા. વહાણમાં બેસીને નહિ, એમ કહે છે. વહાણમાં બેસીને માણસ ગમે તેટલું તરી શકે. પણ હાથે કરીને તરી ગયા. હાથ વીંઝતા-વીંઝતા તરી ગયા. એ કયો સમુદ્ર ? સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર.

દર્શનમોહનો સમુદ્ર છે, જે ત્રણે લોકના જીવો ઉપર સામ્રાજ્ય ધરાવે છે એવો જે દર્શનમોહ નામનો રાજા. એનું રાજ્ય એટલું પથરાયેલું છે કે ત્રણે લોકના પ્રાણીઓ એકલો આ મધ્યલોક નહિ, જેની અંદર દ્વિપ સમુદ્રો છે, વચલી પૃથ્વી નહિ, ત્રણે લોક. એની અંદર જેનું સામ્રાજ્ય છે. એટલો મોટો સમુદ્ર છે. સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર એની પાસે નાનો પડે. એને પણ ભુજાએ કરીને તરી ગયા. સાધન અલ્પ હતું તોપણ તરી ગયા, એમ કહે છે.

અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની પાસે સાધન શું ? કે સંયમ સાધન નથી. વ્યવહારમાં વ્રત સાધન નથી, વ્યવહાર સાધન નથી અને તરી ગયા એમ કહે છે. વહાણ હોય ને તરે એમાં શું નવાઈ છે ? એમ કહે છે. વગર સાધને તર્યાં. ભુજાએ કરીને તરી ગયા. એનું પરાક્રમ કેવું ગણવું ? એમ કહે છે. જોયું ? અવિરત અવગુણ ન લીધો, અહીંયાં ગુણ લીધો. વિરતીનું સાધન હોય તો તો તરવામાં મદદ કરે. કહે છે કે વિરતીનું સાધન નથી ને તરી ગયા. એ તો ભુજાએ કરીને તર્યાં છે. એનું પરાક્રમ કેટલું ? કે જબરદસ્ત પરાક્રમ છે !!

મુમુક્ષુ :- દર્શનમોહ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દર્શનમોહને નાશ કર્યો, દર્શનમોહના સમુદ્રને તરી ગયા એમ કહેવું છે.

‘ભુજાએ કરી જે સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર તરી ગયા...’ ભૂતકાળમાં.

વર્તમાનમાં જે 'તરે છે, અને...' ભવિષ્યમાં જે 'તરશે તે સત્પુરુષોને નિષ્કામ ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર.' એવા ત્રણે કાળના સત્પુરુષોને (નમસ્કાર છે). ભૂતકાળના સત્પુરુષોએ તો આપણા ઉપર ઉપકાર કર્યો નથી. અને ભવિષ્યના ઉપકાર કરશે કે કેમ એ કાંઈ ખબર નથી. કેમકે આપણે જે-તે સત્પુરુષોના જમાનામાં સમકાલીનપણે વિદ્યમાન મનુષ્યપણે હોઈએ તો થાય ને એ તો ? નહિતર તો પ્રશ્ન નથી રહેતો. તો પછી વર્તમાનમાં વિદ્યમાનમાં ઉપકારી હોય એટલાને જ નમસ્કાર કરાય કે બીજાને કરાય ? ભક્તિ તો ત્રણે કાળના સત્પુરુષોની કરવામાં આવે છે. અથવા એક સત્પુરુષની ભક્તિમાં ત્રણે કાળના સત્પુરુષની ભક્તિનો અભિપ્રાય રહેલો છે અને એક સત્પુરુષના અભક્તિના અભિપ્રાયમાં ત્રણે કાળના સત્પુરુષોના અભક્તિનો અભિપ્રાય રહેલો છે. આ સિદ્ધાંત છે. આમાં એકમાંથી કેટલું નીકળે છે ! ત્રણે કાળના સત્પુરુષોને નમસ્કાર કર્યાં !

કોઈને એમ થાય કે એ તો ઉપકારી હોય એને તો આપણે ભક્તિ કરીએ. પણ જેનો ઉપકાર ન થયો હોય એની ભક્તિ કરવાનો ક્યાં પ્રશ્ન રહે છે ? તને સત્પુરુષના સ્વરૂપની ખબર નથી. એ તારા ઉપર ઉપકાર કરે છે માટે ભક્તિ નથી કરવાની પણ એ મોહ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રને ભુજાએ કરીને તર્યાં છે એટલા માટે ભક્તિ કરવાની વાત છે. એટલા માટે એનો મહિમા છે. ભક્તિ છે એટલે મહિમા છે એમ કહેવું છે. વિશેષ પત્ર લઈશું...

નિવાસી સુધી ગોઠવવામાં આવેલા મોટા કોચમાં સુધી પહોંચીને
 રાજાના આજીવનમાં જાણીતા અને સુખી વાસ્વાલ નિવાસી પુત્ર
 સ્વામીભૂતિનો પુરુષાર્થ કર્યો છે અને તેની વિવેચના અને આભરણો
 વધવાથી ચારિત્ર્યમાં પરીવર્તન થયું છે.
 (અનુભવ સંજ્ઞાની-૧૩૫૮૭)

તા. ૮-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૬૯૬, ૬૯૭
પ્રવચન નં. ૭૧૯

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૬૯૬, પાનું-૫૦૬. મથાળુ કાલે ચાલી ગયું છે. જે સંસારસમુદ્રને તરી ગયા, જે મોહને લઈને સંસારસમુદ્રમાં જીવ ગોથા ખાય છે એ મોહને દૂર કરીને જેઓ સંસારસમુદ્ર એવા સ્વયંભૂરમણસમુદ્રને તરી ગયા. ભુજાએ કરીને તરી ગયા એમ લીધું છે. બાહુબળથી. સંસારનો સમુદ્ર સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર કરતા પણ ઘણો મોટો છે. સ્વયંભૂરમણસમુદ્રને મર્યાદા છે. સંસારસમુદ્ર છે એ અમર્યાદિત છે. અનંત કાળથી જીવ એમાં તણાયો છે. એવા અલૌકિક પુરુષાર્થના પરાક્રમથી જેમણે સંસારથી તરવાનું કાર્ય કર્યું. એમના પરાક્રમને... એ લીધું છે. છેલ્લી લીટી એ છે. ‘તે પુરુષાર્થને સંભારી...’ એમ લીધું છે. તે પુરુષાર્થનું સ્મરણ કરી રોમાંચિત આશ્ચર્ય થાય છે. એ પુરુષાર્થનું સ્મરણ કરતા રોમાંચિત આશ્ચર્ય થાય છે. આશ્ચર્યનું વિશેષણ લગાડ્યું છે. રોમાંચિત આશ્ચર્ય થાય છે, અનંત આશ્ચર્ય થાય છે અને મૌન એવું આશ્ચર્ય થાય છે. વાણી કહેવાનું કરી શકતી નથી. વાણીની તાકાત બહાર છે એટલું આશ્ચર્ય અમને થાય છે એટલે મૌન આશ્ચર્ય થાય છે. મૌનનો એક અર્થ છે. એમને નમસ્કાર કરીને આ પત્ર ‘સોભાગ્યભાઈ’ ઉપર લખ્યો છે.

‘સહેજ વિચારને અર્થે પ્રશ્ન લખ્યા હતા, તે તમારો કાગળ પ્રાપ્ત થયો હતો.’ સહેજે વિચારને અર્થે પ્રશ્ન લખ્યા હતા. એટલે પોતાની વિચારણામાં એ વાત સંમત હતી. વિશેષ વિચાર થાય એના માટે સહેજે સહેજે (લખ્યા હતા). અસમાધાન હતું ને પ્રશ્ન લખ્યા હતા એમ નહિ. સહેજ વિચારને અર્થે લખ્યા હતા એટલે અસમાધાનને કારણે નહોતા લખ્યા. પણ વિચારમાં વિશેષ લેવાને માટે એ પ્રશ્ન લખ્યા હતા. ‘તે તમારો કાગળ પ્રાપ્ત થયો હતો.’

‘એક ધારાએ વેદવા યોગ્ય પ્રારબ્ધ વેદતાં કઈ એક પરમાર્થ

વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ કૃત્રિમ જેવી લાગે છે, અને તે આદિ કારણથી માત્ર પહોંચ લખવાનું પણ કર્યું નથી.' આ જે એમના વચનો છે એ એમની દશાની ગહનતાને, ઊંડાણને સંક્ષેપમાં વર્ણવે છે. પ્રશ્ન એ થવા યોગ્ય છે કે પરમાર્થ વ્યવહારરૂપ જે પ્રવૃત્તિ છે, ખાલી વ્યવહાર વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ નથી પણ પરમાર્થ વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ છે, એ પ્રવૃત્તિ કૃત્રિમ જેવી લાગે તો સહજતા શું ? એ પ્રવૃત્તિ પણ જો કૃત્રિમતા ધારણ કરતી હોય તો સહજતાનું સ્વરૂપ શું પછી ? તો કહે છે, એકધારાએ વેદવા યોગ્ય પ્રારબ્ધ વેદવું તે. એની જે સહજતા છે એની પાસે 'પરમાર્થ વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ કૃત્રિમ જેવી લાગે છે અને તે આદિ કારણથી માત્ર પહોંચ લખવાનું પણ કર્યું નથી.' શું કહે છે ? જે પ્રારબ્ધનો ક્રમ ધારાવાહી ઉદયમાન છે એ પ્રારબ્ધનો ક્રમ એકધારાએ સમ્યક્ પ્રકારે વેદવો ઘટે છે.

મુમુક્ષુજીવ માટે આ જગ્યાએ વિચારણીય પ્રશ્ન એટલો છે કે પૂર્વકર્મનો ઉદય મુમુક્ષુજીવને પણ છે કે જેની ભાવના સ્વરૂપપ્રાપ્તિની છે, જેની ભાવના આત્મકલ્યાણની છે. જન્મ-મરણથી છૂટવું છે. અને પૂર્વકર્મ જ્ઞાનીપુરુષને પણ છે કે જે જન્મ-મરણથી છૂટવાના માર્ગમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યા છે. ચોથા ગુણસ્થાનથી એ પ્રવેશ કરી ચૂક્યા છે. એટલે એ છૂટવાની જે પ્રક્રિયા કરે છે, મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધે છે, મોક્ષ પ્રત્યે જેઓ અનન્ય ભાવે ક્ષણે ક્ષણે પ્રવૃત્તિ કરે છે એટલે એને ૨૫૪માં તીવ્ર મુમુક્ષુ કહ્યા. મુમુક્ષુ અને તીવ્ર મુમુક્ષુ. તીવ્ર મુમુક્ષુની વ્યાખ્યા પણ એ કરી કે જે મોક્ષમાર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે અનન્યપણે આગળ વધે. પાનું-૨૮૮ છે. એમાં એ વાત લીધી છે. પહેલેથી છઠ્ઠી લીટી.

'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મુંઝાઈ એક 'મોક્ષ'ને વિષે જ યત્ન કરવો...' એનું જે ધ્યેય છે મોક્ષ, એના માટે પ્રયત્નવંત થવું. એ પ્રયત્નમાં મોહ નડે છે. મોહાસક્તિને લઈને જીવ એ પ્રયત્ન કરી શકતો નથી. પણ મુમુક્ષુ તે છે કે જે મોહાસક્તિની અંદર મુંઝાઈને પાછો વળવા માગે છે. મોહાસક્તિમાં રોકાઈ જવા માગતો નથી અથવા રોકાઈ શકતો નથી, રોકાતો નથી. ઊલટાનો મુંઝાય છે અને પાછો વળે છે. તો કહે છે કે 'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મુંઝાઈ એક 'મોક્ષ'ને વિષે જ યત્ન કરવો...' એ મુમુક્ષુ છે.

‘અને ‘તીવ્ર મુમુક્ષુતા’ એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું.’ અનન્ય પ્રેમે કહો, અનન્ય ઉત્સાહથી કહો, અનન્ય ઉમંગથી કહો, અનન્ય રસથી કહો, અનન્ય પ્રયાસથી કહો. એનો અનન્ય ઉદ્યમ છે. ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તે છે. તો ઉદ્યમ તો બંનેને છે. હવે વિચારણીય પ્રશ્ન શું છે ?

ઉદ્યમ બંનેને છે. એટલે બાહ્ય પરિસ્થિતિમાં બેય સરખા છે. માનો કે જ્ઞાની મનુષ્ય છે, મુમુક્ષુ પણ મનુષ્ય છે. જ્ઞાનીને વ્યવસાયાદિ પૂર્વકર્મ ગૃહસ્થદશા છે, મુમુક્ષુને પણ ગૃહસ્થદશા છે જેમાં વ્યવસાય આદિ છે. બરાબર ? તો બાહ્ય પરિસ્થિતિ લગભગ બંનેને મનુષ્યોચિત્ત ઉદ્યમની સરખી છે. મનુષ્ય ને નારકીને ઉચિત્ત ઉદ્યમ ન હોય, દેવને ઉચિત્ત ઉદ્યમ ન હોય કે તિર્યચને ઉચિત્ત ઉદ્યમ ન હોય. સામાન્યપણે. પછી કોઈને તીવ્ર પુણ્યનો ઉદ્યમ હોય, કોઈને તીવ્ર પાપનો ઉદ્યમ હોય એ કો’કને હોય એને એક બાજુ આપણે રાખીએ અપવાદ ગણીને. પણ સામાન્યપણે મુમુક્ષુને અને જ્ઞાનીને વિચારવામાં આવે તો લગભગ સરખો ઉદ્યમ છે.

જ્ઞાની ક્ષણે ક્ષણે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, પ્રારબ્ધને વેદતાં. તો મુમુક્ષુએ એ સમજીને, એ વિચારીને, એ પ્રકારને અનુસરતા, જ્યારે સમજે તો અનુસરે. ન સમજે તો ક્યાંથી અનુસરે ? એને પણ આત્મા પ્રત્યે વળવાનું જેને આત્માર્થ કહેવાય છે એવી એક આત્માર્થની દશાની પ્રાપ્તિ થાય. ક્રમે કરીને એ મોક્ષમાર્ગમાં આવી શકે. એટલા માટે એમણે કહ્યું છે કે જે જ્ઞાનીને ઓળખે તે જ્ઞાની થાય. એમ કહેવા પાછળ આ હેતુ છે. વિષય જરા ઉપર ઉપરથી વિચારવા જેવો નથી. ઊંડાણથી વિચારવા જેવો આ વિષય છે.

જ્યારે બંનેને ઉદ્યમની ધારા બરાબર લગભગ સરખી વર્તે છે તો જ્ઞાની શું કરે છે ? કે એકધારાએ ઉદ્યમને વેદતા. એકધારાએ વેદવા યોગ્ય જે પ્રારબ્ધ, સમ્યક્ પ્રકારે વેદવા યોગ્ય જે પ્રારબ્ધ (એને વેદે છે). જેમકે જ્ઞાનીના શરીરમાં પણ રોગ આવે છે. મુમુક્ષુના શરીરમાં પણ રોગ આવે છે. રોગનો ઉપદ્રવ, રોગની પીડા એ સૌથી વધુ નજીકપણે આત્માના પર્યાય ઉપર અસર કરનારો સંયોગ છે. બીજા સંયોગમાં તો માણસ ગમે તે બીજું અવલંબન લે તો લઈ શકે. કે આજે નહિ ને કાલે આપણા સંયોગ સુધરશે. આપણે આ મુશ્કેલીમાંથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરીએ જ છીએ.

આની નહિ ને આની મદદ લઈશું. આમ નહિ ને આમ કરશું. એમ ગમે તે રીતે હળવું કરે. પણ પીડા ઉપડે એમાં તો બીજો કોઈ ઉપાય રહેતો નથી કે એમાં કાંઈ સમાધાન થતું નથી. સિવાય કે ઘેનના Injection લે કે ઘેનની ગોળી લે. એ પણ અમુક હદે કામ કરે છે. અમુક હદની બહાર એનો પણ ઉપાય હોતો નથી. ત્યારે જ્ઞાની શું કરે ? અને જ્ઞાની જે કરે એવું મુમુક્ષુએ કરવું એટલા પૂરતો એ વિષય મુમુક્ષુને પ્રયોજનભૂત છે.

જ્ઞાની એ જ વખતે પોતાના જ્ઞાનાનુભવને સંભાળે છે કે મને મારામાં ફક્ત મારા જ્ઞાનનો અનુભવ થાય છે, મારા જ્ઞાનની સત્તામાં સિવાય જ્ઞાન બીજાનો અનુભવ થતો નથી. મારું જ્ઞાન એક અભેદ કિલ્લો છે કે જેમાં પીડાનો, ઉપદ્રવનો પ્રવેશ થવો અશક્ય અને અસંભવિત છે. એવો વિચાર કરે છે એમ નહિ પણ એવો પોતાના જ્ઞાનનો અનુભવ કરે છે. જ્ઞાન પણ એવું જ વિદ્યમાન છે કે જે જ્ઞાનમાં કોઈપણ પ્રકારની વેદનાનો પ્રવેશ થયો નથી, થતો નથી અને થઈ શકવાનો પણ નથી.

એવું જ્ઞાન તો મુમુક્ષુને પણ છે. જે જ્ઞાનમાં પીડાનો પ્રવેશ નથી, તે જ જ્ઞાનમાં મુમુક્ષુના જ્ઞાનમાં પણ પીડાનો પ્રવેશ નથી. ફક્ત ફરક એટલો છે કે જ્ઞાની એવી સત્તાને ગ્રહણ કરીને પ્રવર્તે છે, જ્યારે મુમુક્ષુદશામાં જો જીવ વેદનામાં ખેંચાય જાય છે તો વેદનામાં લીન થઈને નવા કર્મને બાંધે છે. એણે એ વિચારવા યોગ્ય છે કે જો જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં વેદનાનો પ્રવેશ નથી તો હું મુમુક્ષુ છું એટલે કાંઈ મારા જ્ઞાનમાં વેદનાનો પ્રવેશ છે ? પ્રવેશ તો મારા જ્ઞાનમાં પણ નથી. પછી એ બંધાય નહિ ને હું બધાઉં એવું શું કરવા ?

તમારી પાસે દુકાન છે, મારી પાસે દુકાન છે. તમારી પાસે મૂડી છે, મારી પાસે મૂડી છે. બંનેની પાસે બજારમાંથી માલ લેવા માટે બજાર ખુલ્લી છે. તમે પણ ખરીદી શકો છો, હું પણ ખરીદી શકું છું. સંપત્તિ ન હોય તો ખરીદી ન શકાય. પણ મૂડી હોય તો તમે પણ ખરીદો અને મૂડીવાળો બીજો પણ ખરીદે. એમ જે જ્ઞાનમાં પીડાનો પ્રવેશ નથી એવું જ્ઞાન બંનેની પાસે છે. ફક્ત અનુભવ કરવાની પદ્ધતિ બદલવાનો સવાલ છે અહીંયાં. જે કાંઈ Pin point વાત છે એ આટલી છે કે જ્ઞાની કઈ રીતે એ જ પ્રસંગનો અનુભવ કરે છે ? અજ્ઞાની ભૂલથી એ જ પ્રસંગનો બીજી રીતે અનુભવ કરે

છે કે જે દુઃખનું કારણ થાય છે, બંધનનું કારણ થાય છે, જ્ઞાનીને સુખનું કારણ થાય છે અને મુક્તિનું કારણ થાય છે. અહીં સુધી વિષય સ્પષ્ટ છે. પોતે જો જ્ઞાનદશાને વિચારવા-સમજવા ધારે તો.

જ્ઞાની એ વખતે પોતાના જ્ઞાનને સંભાળે છે. એ એમ અનુભવે છે કે મને મારો આત્મા તો જ્ઞાનપણે અનુભવમાં આવે છે. જ્ઞાનમાં દુઃખ નથી, પીડા નથી. આત્મા જ જ્ઞાનપણે વેદાય છે. પ્રારબ્ધ છે એ તો સમ્યક્ પ્રકારે જણાય છે. સમ્યક્ પ્રકારે જણાય છે એટલે વેદનારૂપ પ્રારબ્ધનો જે ઉદય, એ તો માત્ર મારાથી ભિન્ન છે એમ જાણવાનું કારણ બને છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞેયરૂપ નિમિત્ત છે, કારણ છે. એ સિવાય એથી આગળ તો વસ્તુસ્થિતિ એ નથી. વાસ્તવિક વસ્તુસ્થિતિએ એ વાત નથી.

જ્ઞાની અંતરંગમાં કેવી રીતે કાર્ય કરે છે એ જો એનો પુરુષાર્થ ઓળખાય, એની કાર્યપદ્ધતિ ઓળખાય અને સમજાય તો સમજનાર મુમુક્ષુજીવને અવશ્ય એ કાર્ય કેમ થાય છે એનું અનુસરણ કરવાનું એનાથી સુગમ બને. જે Problem-સમસ્યા છે એ એટલી છે કે કેવી રીતે કામ કરવું ? જે કોઈ સમસ્યા છે એ એ જાતની છે કે મારે કામ કેવી રીતે કરવું ? મારે અવશ્ય કામ કરવું છે. મુમુક્ષુ એમ કહેશે કે મારે તો કરવું છે અને કરવા માટે હું દુનિયાના બધા ક્ષેત્રો છોડીને અત્યારે આ ક્ષેત્રમાં બેઠી છું કે જ્યાં મુક્તિની વાર્તા ચાલી શકે છે. જ્યાં મુક્તિની વાર્તા ખરેખર પ્રસિદ્ધ છે અને પ્રગટ છે. પણ વાત તે વાત છે. મારે કામ કેમ કરવું એ હજી સમસ્યા છે.

કહે છે, જ્ઞાનીનું જીવન છે, જ્ઞાનીનું પરિણામન છે એ એક પ્રયોગાત્મક જીવન છે કે જે પ્રયોગ તને નજરે જોવા મળે છે. જો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની હોય તો સહવાસથી, સાનિધ્યથી, સમીપતાથી એ વાત નજરે જોવા મળે છે. નહિતર ગ્રંથોથી પણ એ વાત જ્ઞાનીઓએ પોતાના અનુભવની મુકતા ગયા, લખતા ગયા કે વર્તમાનમાં, ભવિષ્યમાં કોઈને પણ ઉપકારી થવાનો સંભવ છે.

પ્રયોગ જોવો અને પ્રયોગ કરવો એમાં અવશ્ય ફેર છે. કેમ ? કે પ્રયોગ કરવામાં Practice છે, પ્રયોગ જોવામાં Practice નથી. રોટલી વણતા રોજ જોવાય, જોવામાં આવે તો કાંઈ આવડી ન જાય. પણ વણવાનો પ્રયત્ન કરે, Practice કરે તો આવડે. એમ પોતાને પણ પ્રયોગ

કરવાનો છે. પણ જોવામાં પ્રયોગ કેમ કરવો એની સુગમતા મળે છે. એની ગમ પડે છે કે આ પ્રયોગ આમ કરે છે, મારે આમ કરવાનો છે. તે આમ કરે છે, મારે આમ કરવાનો છે.

નિશાળમાં પણ Science ના વિદ્યાર્થીઓને Science ના Period માં Professor છે કે શિક્ષક છે એ પહેલા પ્રયોગ કરી દેખાડે છે. કે જુઓ ! આ રીતે આ પ્રયોગ થાય છે. પછી વિદ્યાર્થીને પાસે બોલાવે કે હવે તું આ પ્રયોગ કર. તો એને એ બાજુમાં ઊભા રહીને જ્યાં ભૂલ થાય ત્યાં સુધારે કે એમ નહિ. આ આમ કરવાનું છે, આ આમ પકડવાનું છે, આ આમ છોડવાનું છે, આ આમ રેડવાનું છે, આ આમ કરવાનું છે, આમ કરવાનું છે. એને ન સમજણ પડે ત્યાં એને શીખવાડે. એક વખત Practical side માં શીખવાડે અને એની Practice ચાલુ કરે પછી એ ભૂલે નહિ કે આ કેવી રીતે પ્રયોગ થઈ શકે ?

એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની હોય તો ભૂલ થાય તો તરત જ એ જ વખતે સુધરાવે. પરોક્ષ જ્ઞાનીથી એ કાર્ય સંભવિત નથી. એટલો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષમાં અંતર છે. એ અંતર તો કોઈ રીતે તોડી શકાય એવું છે નહિ. એ અંતરનો કોઈ વિકલ્પ નથી, એ અંતરનો કોઈ Alternative નથી કે આના બદલે ચાલે.

પણ આવી વાત જ્યારે લખે છે ત્યારે એ એ વાત પ્રસિદ્ધ કરવા માગે છે કે 'એક ધારાએ વેદવા યોગ્ય પ્રારબ્ધ...' અમારા પ્રારબ્ધના ઉદયને વેદતા એકધારાએ અમે પુરુષાર્થ કરવા માગીએ છીએ. ત્રુટક-ત્રુટકપણે નથી કરવા માગતા. એ એકધારાએ જે પુરુષાર્થ કરવા માગીએ છીએ તેમાં વચ્ચે બીજી પ્રવૃત્તિ કરવી ફાવશે નહિ. એમ કહેવું છે. પછી ભલે તે પરમાર્થ વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ હોય તોપણ. જ્યાં સહજપણે સાક્ષાત પરમાર્થને સાધવાનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે, ત્યારે તે જ પ્રવૃત્તિને ભાષામાં મૂકીને કહેવામાં અમારો ઉપયોગ એટલો બાહ્યાકાર પરિણામને ભજે છે કે એ અમને અત્યારે ફાવતું નથી. પુરુષાર્થ અંતર્મુખનો છે. વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ બાહ્યાકાર પરિણામથી થાય છે અને એમની સાથે એમને એ ફાવતી વાત નથી.

એકસાથે પ્રતિપક્ષના બે કામ કરવા અમને ફાવતા નથી. ખાતા પણ

જાવું અને બોલતા પણ જાવું. ન બને એમ કહે છે, ખાતા ખાતા માણસ ન બોલી શકે. ખાઈ લીધા પછી બોલે. પણ ચાવતા-ચાવતા ન બોલી શકાય. એમ કહે છે કે નહિ ? આ એવી વાત છે થોડી. અમે અમારા અનુભવરસને અત્યારે પીએ છીએ. અમારા જ્ઞાન અને આનંદના ભોજનને અત્યારે અમે જમીએ છીએ. ‘આનંદનામૃત નિત્ય ભોજી’ નિર્જરા અધિકાર શરૂ કરતાં ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યજી’એ આ કળશ લખ્યો કે અમે તો આનંદ અમૃતના નિત્ય ભોજન કરનારા છીએ. ‘આનંદનામૃત નિત્ય ભોજી’ એવો શબ્દ લીધો છે, લ્યો ! એ ભોજન કરતા કરતા એ વાત કરવી એ કૃત્રિમતા લાગે છે. કેમકે પ્રયોગ કરવો એ અકૃત્રિમ છે અને વાત કરવી તે કૃત્રિમ છે. તેની ને તેની વાત કરવી તે કૃત્રિમ છે. કેમકે વાતમાં પ્રયોગ નથી, પ્રયોગમાં વાત નથી. પ્રયોગ પરિણમનરૂપ છે, વાત વાત છે. એટલે એ વાતને પોતે સ્પષ્ટ કરે છે.

એકધારાએ અમારા પ્રારબ્ધને અમે સમ્યક્ પ્રકારના પુરુષાર્થ દ્વારા વેદીએ છીએ અને એ પ્રકારે વેદતા પરમાર્થ વ્યવહારરૂપ જે પ્રવૃત્તિ છે એ પણ અમને કૃત્રિમ જેવી લાગે છે કે આવી શું વાતો કરવી ? આ તો પરિણમનનો વિષય છે. વાત કરવાનો વિષય થોડો છે ? મીઠાઈ તો ખાવાની ચીજ છે, કાંઈ વખાણ કરવાની ચીજ થોડી છે કે વખાણ કરીને સંભળાવી દઈએ એટલે સામાનું પેટ ભરાઈ જાય. એ તો ગમે તેટલા વખાણ કરશો તો કોઈનું પેટ ભરાવાનું નથી. એ જમશે ત્યારે જ પેટ ભરાશે.

‘અને તે આદિ કારણથી માત્ર...’ અને એવા અમારા પુરુષાર્થના કાર્યમાં સારી રીતે એકધારાએ લાગેલા રહેતા હોવાથી ‘માત્ર પહોંચ લખવાનું પણ કર્યું નથી.’ એટલે તમારા પત્રોની પહોંચ પણ લખવાનું અનેક વાર નથી કર્યું એનું કારણ આ છે કે અમે અત્યારે મહત્વના કાર્યમાં પરોવાયેલા છીએ. એ કાર્યમાંથી ઉપયોગ ફેરવીને પત્રની પહોંચ લખવી એ પણ અમને જાવતું નથી. માણસ કહે, એટલામાં શું હવે ? કાગળની એક પહોંચ લખી નાખવી એમાં શું ? પણ એ જરા વિચારવા જેવો વિષય છે.

દુકાનદારને બે-ચાર ગ્રાહક પણ સાથે લાગેલા હોય અને જે ગ્રાહકમાં એને રસ પડ્યો હોય કે આ તો બહુ મોટું ડાળું છે. વેપારની ભાષામાં શું

કહે ? આ તો બહુ મોટું ડાળું છે એમ કહે ને ? ડાળું-ડાળું કહે. ડાળ ઉપર એકસાથે ઘણા ફળ બાજ્યા હોય. આખા ઝાડમાં એક ડાળ એવી મોટી હોય કે જેના ઉપર ઘણા ફળ બાજ્યા હોય અને એ ડાળ હાથમાં આવી ગઈ હોય. પછી બાજુમાં એક-બે ફળવાળી ડાળ હોય તો એ બાજુ લોભાય ખરો ? ઓલો બીજો ગ્રાહક ઊભો હોય એ ભાવ પૂછે તો એને ભાવ ન જણાવે. પણ હવે ભાવ કરી દે તો. ઓલો ત્રણ વાર પૂછે. એને ભાવ કહેવાની ફૂરસદ ન હોય, રસ ન હોય, લક્ષ ન હોય. એમ કેમ બને છે ? આ એવી વાત છે. એ પોતાના સ્વરૂપના પુરુષાર્થમાં એટલા રસથી પોતે પ્રવર્તે છે કે બાજુમાં મુમુક્ષુ પૂછે છે એનો જવાબ દેવાનું એમને અનુકૂળ પડતું નથી.

‘ચિત્તને સહેજ પણ અવલંબન છે તે ખેંચી લેવાથી આર્તતા પામશે,...’ તમારા ચિત્તને, હોં ! મારા ચિત્તની અહીં વાત નથી. તમારા ‘ચિત્તને સહેજ પણ અવલંબન છે...’ તમારા ચિત્તને અમારું અવલંબન છે, તમે અમારો આધાર લીધો છે. કારણ કે એમણે તો એવા શબ્દો લખ્યા છે કે અમને તમે એક જ આધારભૂત છો. અમારું સર્વસ્વ તમે જ છો. ભગવાન કહો તોપણ તમે જ છો, તીર્થંકર કહો તોપણ તમે છો, સર્વજ્ઞ કહો તોપણ તમે છો, પરમાત્મા કહો તો તમે છો અને અમારો આત્મા કહો તોપણ તમે છો. અમે તમારામાં અને અમારામાં ભેદ જોયો નથી. એટલી બધી એમણે વાતો લખી છે કે એટલે (લખે છે કે) તમારા ‘ચિત્તને સહેજ પણ અવલંબન છે...’ એ તમારું અવલંબન ‘ખેંચી લેવાથી...’ તમારા ચિત્તમાં ‘આર્તતા પામશે,...’ દુઃખ થશે. એટલે કે સંબંધ કાપી નાખશું તો તમે તો દુઃખી થઈ જશો. એટલે થોડુંક અમારું ધ્યાન છે કે તમે તો અમારો આધાર લીધો છે. અને એ ખેંચી લેવામાં આવે એટલે તમને મૂળગો અમે જવાબ જ ન આપીએ કે જાણે કાંઈ સંબંધ જ નથી. તો તમારા ચિત્તમાં આર્તતા થશે. એટલે દુઃખ થશે, ઘણું દુઃખ થશે.

‘એમ જાણી તે દયાના પ્રતિબંધ...’ એ દયાનો જે વિકલ્પ ઊઠ્યો એ અમારા માટે પાછો પ્રતિબંધ છે. દયા છે એ અમારા માટે તો પ્રતિબંધ છે. એ ‘દયાના પ્રતિબંધ આ પત્ર લખ્યું છે.’ એટલા પ્રતિબંધમાં આવીને આ પત્ર લખ્યું છે કે તમને દુઃખ થાશે. એમ જાણીને આ પત્ર લખ્યું છે.

હવે જે મહાપુરુષો સંસારસમુદ્રને તરી ગયા એમની આ ત્રણ લીટીમાં ભક્તિ કરી છે. 'સૂક્ષ્મસંગરૂપ અને બાહ્યસંગરૂપ દુસ્તર સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર ભુજાએ કરી જે વર્ધમાનાદિ પુરુષો તરી ગયા છે, તેમને પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો !' એ તીર્થકરાદિ મહાપુરુષો સૂક્ષ્મ સંગરૂપ સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર છે. આત્માને સૂક્ષ્મસંગ પણ ઘણો છે. એ તો એકાંતમાં વિચારણા કરવા બેસે ત્યારે ખબર પડે કે અંદરમાં કેટલા કેટલા વિચાર એને ઊગે છે. કેવી વિકલ્પોની ભૂતાવળ, એનો ક્યાંય અંત જોવામાં આવતો નથી. એટલા અનંત વિકલ્પો અનાદિકાળથી કરતો આવ્યો છે. એ અંતરંગ જે વિકલ્પોનો, રાગનો સંગ છે એને સૂક્ષ્મસંગ કહેવામાં આવે છે. એના વિષયભૂત જે બાહ્ય પદાર્થો છે, સંયોગો છે એ બાહ્ય સંગરૂપ સ્થૂળ છે. એ બાહ્ય કહો કે સ્થૂળ કહો, અંતર કહો કે સૂક્ષ્મ કહો. એ દુસ્તર છે. એનાથી છૂટું પડવું એ કઠણ છે એમ કહે છે. અને કઠણ છે કે નહિ એ તો છૂટા પડવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે એને સમજાય જાય એવું છે કે કોઈ રીતે આ સંગથી છૂટું પડવું હોય તોપણ છૂટું પડી શકાતું નથી.

એવા કઠણ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રને, ન તરી શકાય એવા સ્વયંભૂરમણસમુદ્રને માત્ર જે ભુજાએ કરીને તરી ગયા. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન, પુરુષાર્થ અને ચારિત્ર એવા સાધન તો આંગળીને વેઢે ગણાય એટલા છે. જેમ હાથ બે છે, પગ બે છે. તરે તો માણસ હાથ અને પગથી પાણીમાં ઢબે. એમ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અને પુરુષાર્થ બેને બે ચાર. સાધનમાં તો આટલું જ છે. આથી વધારે સાધન નથી. છતાં જે આવા સમુદ્રને તરી ગયા એવા 'જે વર્ધમાનાદિ પુરુષો...' તીર્થકર 'મહાવીરસ્વામી'થી માંડીને જે કોઈ પુરુષો થયા 'તેમને પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો !'

એ સંસાર સમુદ્ર તરી ગયા એમને પણ સંસાર અવસ્થામાં ઉદય તો આપણા જેવા જ હતા. એ પણ કોઈ ગૃહસ્થને ત્યાં એમણે સંસારઅવસ્થામાં જન્મ લીધો છે, એમણે બાળપણ વિતાવ્યું છે, એમણે પણ યુવાની વિતાવી છે. એ જ ઉદયની અંદર પસાર થયા છે. છતાં પણ જે તરી ગયા તેને પરમ ભક્તિથી અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. હવે કેવી રીતે તરી ગયા એ વાત કરે છે, ચોખ્ખું કરે છે. અહીંયા પુરુષાર્થ ચોખ્ખો કર્યો છે પાછો. પોતે જે એકધારાએ પુરુષાર્થને વેઢે છે, અનુભવે છે એ વાત

ચોખ્ખી કરી છે.

‘પડવાના ભયંકર સ્થાનકે સાવચેત રહી,...’ એમને પણ પડવાના ભયંકર સ્થાનકો ઉદયમાન થયેલા. કેમકે બધા જીવોનો ભૂતકાળ તો અપરાધનો છે. જે જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે એ તમામે તમામ જીવોનો ભૂતકાળ તો અપરાધનો છે. અને એ અપરાધથી બંધાયેલું જે પૂર્વ પ્રારબ્ધ તે ઉદયમાન થાય છે. સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં જીવ નવો અપરાધ કરીને પાછો બંધાય છે. જ્યારે જેમણે સાવચેત થઈને, ચેતી જઈને, સાવધાન થઈને, સતર્ક થઈને એવા ભયંકર સ્થાનકોમાં પણ પોતાનું ‘સામર્થ્ય વિસ્તારી...’ પુરુષાર્થ. સામર્થ્ય એટલે પુરુષાર્થને પ્રગટ કરીને. એટલે પોતાના જ્ઞાનાનુભવમાં રહેવાની જે (પકડ છે એમાં રહીને) ... ત્યાં કોઈ ઉદયનો, કોઈ પીડાનો, કોઈ સંયોગનો, કોઈ રાગનો પ્રવેશ નથી. કોઈ વિભાવનો, વિકારનો પ્રવેશ નથી. અવિકારી એવું જે મારું જ્ઞાનતત્ત્વ છે એ ત્રણે કાળે અવિકાર જ છે. ઉપયોગ તો શુદ્ધ જ છે એમ કહે છે. ૧૭૨માં ‘ગુરુદેવે’ તો બહુ ઘૂંટ્યું છે. એ પ્રકારે અંદરમાં સાવચેત રહીને.

‘તથારૂપ સામર્થ્ય વિસ્તારી...’ તથારૂપ પુરુષાર્થને પોતાની તાકાતને પ્રગટ કરીને, એનો વિસ્તાર કરીને ‘સિદ્ધિ સિદ્ધ કરી છે,...’ એ જે સિદ્ધદેશને પામ્યા છે, એવી જે સિદ્ધાલયમાં પહોંચવાની સિદ્ધિ એ જેણે પ્રાપ્ત કરી છે, સિદ્ધ કરી છે એવા તેમના ‘તે પુરુષાર્થને સંભારી...’ જુઓ ! એ નજર સામે છે. એ ભલે ભૂતકાળમાં થઈ ગયા પણ અમારા જ્ઞાનમાં એ નજર સામે છે. પ્રગટ એમને થયું છે ને ? એટલે ‘તે પુરુષાર્થને સંભારી રોમાંચિત, અનંત અને મૌન એવું આશ્ચર્ય ઊપજે છે.’ એ પુરુષાર્થને સંભારતા તો અમને રોમાંચ ખડા થાય છે, અનંત આશ્ચર્ય ઊપજે છે, આશ્ચર્યથી અમારા રોમાંચ ઉલ્લાસિત થઈ જાય છે, અનંત આશ્ચર્ય ઊપજે છે અને એ કહેવા માટે વાણી મૌનપણાને ભજે છે. એ કહેવા માટે અમારી પાસે કોઈ શબ્દો નથી.

એમ કરીને આ સવા ત્રણ લીટીમાં જે મહાપુરુષો ભૂતકાળમાં સંસારસમુદ્રને તરી ગયા એમના પરાક્રમને જ્ઞાનમાં તાદૃશ્ય કરીને, માત્ર વિચાર કરીને નહિ પણ તાદૃશ્ય કરીને, એ પુરુષાર્થને તાદૃશ્ય કરતા પોતાને પણ પુરુષાર્થનો આવિર્ભાવ થાય છે. જેમ ભૂતકાળમાં કોઈ પ્રસંગ

બન્યો હોય, ઘણું દુઃખ પડ્યું હોય એને કહેતા કહેતા તાદૃશ્ય પરિણામ થાય તો અત્યારે દુઃખી થઈ જાય માણસ. રડવા લાગી જાય. અમારા માથે આવી વીતી હતી એમ કહે. શું કહે ? એવી વીતી હતી એવી વીતી હતી... એમ કહેતા કહેતા એ વખતે પોક મૂકે. કેમકે એ માત્ર વાત નથી કરતો પણ એ પ્રસંગમાં પોતાના પરિણામ જાણે અત્યારે જ દૃશ્યમાન હોય એમ તાદૃશ્ય કરી દે છે.

એમ ભૂતકાળમાં મહાવીર ભગવાન આદિ તીર્થંકરો થયા. એમના પુરુષાર્થને તાદૃશ્ય કરતા પોતાને પણ પુરુષાર્થનો આવિર્ભાવ થાય છે. એટલે એમને રોમાંચ ઉત્પન્ન થાય છે અને મૌન એવું આશ્ચર્ય ઊપજે છે. એટલું બધું આશ્ચર્ય થાય છે કે કહી શકતા નથી. એ Post cardમાં લખ્યું હશે. પત્ર નાનો છે પણ પોતાની દશાની વાત બહુ સરસ કરી છે.

પત્રાંક-૬૯૭

મુંબઈ, અષાઢ વદ ૮, રવિ, ૧૯૫૨

ભુજાએ કરી જે સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર તરી ગયા, તરે છે, અને તરશે તે સત્યુરુષોને નિષ્કામ ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર.

શ્રી અંબાલાલના લખેલા તથા શ્રી ત્રિભુવનના લખેલા તથા શ્રી દેવકરણજી આદિના લખેલા પત્રો પ્રાપ્ત થયા છે.

પ્રારબ્ધરૂપ દુસ્તર પ્રતિબંધ વર્તે છે, ત્યાં કંઈ લખવું કે જણાવવું તે કૃત્રિમ જેવું લાગે છે; અને તેથી હમણાં પત્રાદિની માત્ર પહોંચ પણ લખવાનું કર્યું નથી. ઘણાં પત્રોને માટે તેમ થયું છે, તેથી ચિત્તને વિશેષ મુઝવારૂપ થશે, તે વિચારરૂપ દયાના પ્રતિબંધે આ પત્ર લખ્યું છે. આત્માને મૂળજ્ઞાનથી ચલાયમાન કરી નાંખે એવા પ્રારબ્ધને વેદતાં આવો પ્રતિબંધ તે પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે, અને કોઈક વિકટ અવસરને વિષે એક વાર આત્માને મૂળજ્ઞાન વમાવી દેવા સુધીની સ્થિતિ પમાડે છે એમ જાણી, તેથી ડરીને વર્તવું યોગ્ય છે, એમ વિચારી પત્રાદિની પહોંચ લખી નથી; તે ક્ષમા કરવાની નમ્રતાસહિત પ્રાર્થના છે.

અહો ! જ્ઞાનીપુરુષની આશય ગંભીરતા, ધીરજ અને ઉપશમ !
અહો ! અહો ! વારંવાર અહો !

ૐ

પછી ૬૯૭ છે એમાં પણ 'અંબાલાલભાઈ'ને લખેલા પત્રમાં મથાળું તો તેનું તે જ બાંધ્યું છે. કે 'ભુજાએ કરી જે સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર તરી ગયા...' એમ કરીને એમના પુરુષાર્થને સંભારે છે. જે પોતે સંસારને તર્ક છે એવા મહાપુરુષો એના પુરુષાર્થને શબ્દો દ્વારા સંભારે છે. તરી ગયા, અત્યારે કોઈ તરી રહ્યા છે એમ કહે છે. મહાવિદેહ આદિમાં અત્યારે પણ એવા જીવો છે. અને ભવિષ્યમાં જે કોઈ તરશે 'તે સત્પુરુષોને નિષ્કામ ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર.' છે. માત્ર ઉપકાર કરે તેને નમસ્કાર કરીએ, એનું બહુમાન કરીએ અને ઉપકારી અમને ન થયા હોય તેને અમે નમસ્કાર ન કરીએ એટલા બધા અમે સ્વાર્થી નથી, એમ કહે છે. આ તો કહે ને, ભાઈ ! ઉપકાર હોય એને નમસ્કાર કરીએ. જે જ્ઞાનીનો ઉપકાર ન થયો હોય એને કેમ નમસ્કાર કરાય ? 'ગુરુદેવ' ઉપકારી થયા એટલે એમને નમસ્કાર કરીએ. પણ બીજા ઉપકારી નથી થયા એને કેમ નમસ્કાર કરીએ ? એનું બહુમાન કેમ કરીએ ? કે તું તો 'ગુરુદેવ'ને પણ ખરેખર નમસ્કાર કરતો નથી અને 'ગુરુદેવ'ના ગુણનો ઉપકાર પણ તને થયો નથી. એમ છે ખરેખર. ઉપકાર થયો જ નથી. માની લીધું છે પણ થયો નથી.

મુમુક્ષુ :- ભવિષ્યમાં થશે એને અત્યારે વર્તમાનમાં નમસ્કાર ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એને વર્તમાનમાં.. એ શા માટે નમસ્કાર (કરે છે) એ જરા વિચારવા જેવો વિષય છે. એવા પુરુષાર્થને નમસ્કાર કરીએ છીએ એમ કહે છે. પછી એ પુરુષાર્થ ગમે તે ક્ષેત્રે, ગમે તે કાળે હો. અમે તો તે પુરુષાર્થને નમસ્કાર કરીએ છીએ, એમ કહે છે. એમાં અમારે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળાદિનો પ્રતિબંધ નથી. અમારે તો ભાવ સાથે સીધો સંબંધ છે. ક્યા દ્રવ્યને, ક્યા ક્ષેત્રે, ક્યા કાળે થયો એની સાથે અમારે કાંઈ લેવાદેવા નથી. અમારે તો એ ભાવ સાથે જ લેવા દેવા છે, એમ કહે છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ. એમાં ભાવ સાથેનો આ સંબંધ છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ સાથેનો

સંબંધ નથી. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- એક જ દિવસે લખ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પત્ર એક જ દિવસે લખ્યા છે. આપણે ચર્ચામાં સાથે જ લીધા છે ને ? (પત્રાંક) ૬૯૬-૯૭ ચર્ચામાં સાથે લીધા છે.

મુમુક્ષુ :- ટાઈટલ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એક જ સરખું લખ્યું છે. બંનેને એક દિવસે પત્રો લખ્યા છે. આ પ્રથમ પાત્ર છે. આ ત્યારપછીના પાત્ર છે. બંનેને પત્રનો વિષય પણ લગભગ સરખો રાખ્યો છે. થોડો વધારે ખોલ્યો છે. 'અંબાલાલભાઈ'ને જરા વધારે ખોલીને લખ્યું છે.

'શ્રી અંબાલાલના લખેલા તથા શ્રી ત્રિભુવનના લખેલા તથા શ્રી દેવકરણજી આદિના લખેલા પત્રો પ્રાપ્ત થયા છે.' એ દિવસોમાં એ ત્યાં હશે. એટલે એ બધાના પત્રો મળ્યા છે. પણ કોઈને એ વખતે ઉત્તર આપી શક્યા નથી એનો ખુલાસો આ પત્રની અંદર લખવા માગે છે.

'પ્રારબ્ધરૂપ દુસ્તર પ્રતિબંધ વર્તે છે,....' જે સંસારનો પ્રતિબંધ છે એ બહુ કઠણપણે એને તરી શકાય. દુસ્તર-તર એટલે તરવું. કઠણપણે તરી શકાય. એવો જે પ્રારબ્ધરૂપ પ્રતિબંધ, પૂર્વે જે બાંધેલો બંધ એ વર્તે છે, ઉદયમાન થયો છે. વર્તમાનમાં 'પ્રારબ્ધરૂપ દુસ્તર પ્રતિબંધ વર્તે છે,....' ન તરી શકાય એવા કઠણ અથવા મુશ્કેલીથી તરી શકાય એવો પ્રારબ્ધનો ઉદય વર્તે છે. 'ત્યાં કંઈ લખવું કે જણાવવું તે કૃત્રિમ જેવું લાગે છે; અને તેથી હમણાં પત્રાદિની માત્ર પહોંચ પણ લખવાનું કર્યું નથી..' તમારા બધાના કાગળો મળ્યા. કોઈને પહોંચ પણ લખી નથી એનું કારણ કે એટલી પ્રવૃત્તિ કરવામાં અમને કૃત્રિમતા લાગે છે. એ પ્રવૃત્તિ કરવામાં અમારી પરિસ્થિતિ મુશ્કેલી ભરેલી છે. એટલું પણ બહાર આવવું એ મુશ્કેલીવાળું કામ છે. અમારું કામ છોડીને અત્યારે થોડો પણ વચમાં Gap પાડી શકાય એવું નથી.

જેમ એક માણસ પૂરપાટ ઝડપે મોટર ચલાવતો હોય. એમાં વારંવાર એવો Traffic આવે કે એકદમ Speed તોડી નાખવી પડે. Top gear માં જતો હોય અને વળી First gear માં ગાડી નાખવી પડે, વળી બે-પાંચ Minute દસ Minute થાય અને વળી પાછી એને ગાડી ધીમી નાખવી

પડે. એને એમ થાય કે મારે બહુ ઝડપે આગળ નીકળવું છે. અને આજે તો Traffic એટલો બધો છે, ઘણી મુસીબત છે.

એમ બીજા જે કોઈ કામમાં ઉપયોગ લઈ જવો એ જે ઉદ્યનો Traffic છે, એનાથી તરીને ચાલવું છે. એ કાર્ય છે. એમાં આવી પડે એની વાત જુદી છે. પણ પોતે હાથે કરીને પછી પાછો ફરીને ધીમો પડે એવું કામ કરવા માગતા નથી. મોડું તો થયું છે એમ લાગે છે. પણ મોડામાં હવે મોડું કરવા માગતા નથી. અને કોઈ ન કરવા માગે. જેને મોડું થયું હોય તે અનિવાર્ય કારણોને લીધે મોડું થયું હોય, પણ મોડામાં પોતે મોડું કરવા માગે ખરો ? કે ન માગે.

એમ આવા એકાવતારી જે જ્ઞાનીપુરુષો હોય છે અથવા તો દરેક સાધકજીવને જ્યારે પ્રથમ આ દિશા ઉપર ધ્યાન જાય છે કે મુક્તિની આ એક દિશા છે અને એ દિશાએ, એ માર્ગે જવાનું છે. ત્યારે પહેલું તો એમ જ લાગે છે કે ઘણું મોડું કર્યું આપણે. અત્યાર સુધી આપણને આ વાત ન સૂઝી ? આ તો ઘણું મોડું થયું કહેવાય. પછી શરીરની ઉંમર ગમે તે હોય. એવું નહિ કે વૃદ્ધાવસ્થાએ જ મોડું લાગે. યુવાન અવસ્થામાં પણ જો આ દિશા જ્યારે મળે ત્યારે એને એમ લાગે કે અત્યાર સુધીનો મારો વખત તો નકામો ગયો. ઘણું મોડું થઈ ગયું કહેવાય. આટલા વર્ષ નીકળી ગયા એમ લાગે. તો કહે, પણ વહેલામાં વહેલું ક્યારે શરૂ કરવું જોઈએ ? તો કહે સંસ્કાર તો ગળથૂંથીમાં મળવા જોઈએ. આત્મજ્ઞાનના સંસ્કાર તો જૈનના ઘરમાં જન્મે, જૈનના કુટુંબમાં જન્મે એને તો ગળથૂંથીમાં આત્મકલ્યાણ કરવાના સંસ્કાર મળવા જોઈએ.

એટલે તો 'ગુરુદેવ' બોલતા હતા, બહુ રસથી કહેતા હતા કે ખરેખર સમ્યગ્દષ્ટિ માતા હોય અને એને પુત્ર પારણામાં ઝુલાવવાનું હોય તો એવી રીતે ગાય કે, બેટા ! 'શુદ્ધોસી બુદ્ધોસી નિર્વિકલ્પોસી.' સી એટલે સામા માણસને જે કહેવું હોય તો એને માટે સંસ્કૃતમાં 'સી' વપરાય છે. પોતાને કહેવું હોય તો 'મી' વપરાય છે. 'અહમ્ બ્રહ્માસ્મી' હું બ્રહ્મ છું. અને તું આમ છો. હું આમ છું અને તું આમ છો. તો એને ગળથૂંથીમાં સંસ્કાર આપે. 'તુ શુદ્ધોસી બુદ્ધોસી' તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છો, તું શુદ્ધસ્વરૂપ છો. એટલા વહેલા મળવા જોઈએ. એટલું મોડું લાગે. અહીંયાંથી મોડું થયું એ બધું મોડું

(થયું) એમ લાગે.

એટલે એમ કહે છે કે એ વચ્ચે કાંઈ લખવું કે જણાવવું એ બની શકવાને, 'પહોંચ પણ લખવાનું કર્યું નથી. ઘણાં પત્રોને માટે તેમ થયું છે,...' આ દિવસોની અંદર ઘણા પત્રો મળ્યા છે અને ઘણા પત્રો માટે એમ જ થયું છે. 'તેથી ચિત્તને વિશેષ મુઝાવારૂપ થશે,...' તેથી તમારા ચિત્તને વિશેષ મુઝાવારૂપ થશે. તમે એક કાગળ લખ્યો, બે કાગળ લખ્યા, ત્રણ કાગળ લખ્યા, પાંચ કાગળ લખ્યા. કાંઈ જવાબ નથી મળતો આ છે શું ? કાં તો એમનું સ્વાસ્થ્ય નરમ-ગરમ છે. કાં તો કોઈ બીજી ઉપાધિ આવી પડી છે. કાં તો કાંઈ 'મુંબઈ' છોડીને ક્યાંક બીજે તો અત્યારે નથી ને ? અનેક પ્રકારના તર્ક-વિતર્ક અને મુંઝવણ થશે.

'તેથી ચિત્તને વિશેષ મુઝાવારૂપ થશે, તે વિચારરૂપ દયાના પ્રતિબંધી આ પત્ર લખ્યું છે.' અહીંયાં પણ એ જ વાત નાખી છે. એવો વિચાર થતાં તમારા પ્રત્યે કોમળતાનો ભાવ આવ્યો. દયા એટલે કોમળતાનો ભાવ આવ્યો. એટલો પ્રતિબંધ સ્વીકારી લીધો અને તમને 'આ પત્ર લખ્યું છે.'

'આત્માને મૂળજ્ઞાનથી ચલાયમાન કરી નાંખે એવા પ્રારબ્ધને વેદતાં આવો પ્રતિબંધ તે પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે,...' જુઓ ! કેવી ગૂઢ ભાષા વાપરી છે ! 'આત્માને મૂળજ્ઞાનથી ચલાયમાન કરી નાંખે એવા પ્રારબ્ધ...' છે. અમને જે પ્રારબ્ધનો ઉદય વર્તે છે એ એવો છે કે એકવાર તો જ્ઞાનીનું જ્ઞાનીપણું છોડાવી દે. જ્ઞાનીનું જ્ઞાનીપણું વમાવી દે. મૂળજ્ઞાનથી એને ચલાયમાન કરી નાખે, વિચલિત કરી નાખે. જ્ઞાની હોય તોપણ સ્થિર ન રહી શકે. એવો આકરો ઉદય વર્તે છે. એવા પ્રારબ્ધને વેદતા એટલે પુરુષાર્થે વેદતા એમ કહેવું છે. એની સામે, ઉદયની સામે પુરુષાર્થો ઝડપે છે. એવું વેદતા આવો જે પ્રતિબંધ છે એટલે આવો પ્રતિબંધ એટલે જે દયાનો પ્રતિબંધ આવ્યો છે એ દયાનો પ્રતિબંધ તે પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે,...' એટલે કેવી રીતે ?

આમ પ્રકૃતિમાં શુભથી અશુભ વિરુદ્ધ છે, અશુભથી શુભ વિરુદ્ધ છે. એટલે પોતાને અહીંયાં પ્રારબ્ધની અંદર અશુભ કર્મનો ઉદય છે. અને જે દયાનો વિકલ્પ છે એ શુભભાવ છે. તો એ અશુભ પ્રારબ્ધને વેદતા વચ્ચે શુભભાવ આવ્યો છે. એ પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે, અમારા

પુરુષાર્થને નહિ, હોં ! એ તો પ્રતિબંધ છે, પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે. કદાચ પ્રારબ્ધને મોળું પાડશે. એટલે શું છે કે પ્રવૃત્તિમાં છે તો મુમુક્ષુઓને તે પોતાનો સમય નથી દઈ શકતા. તો એ પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રારબ્ધનો ઉદય છે. એટલે અશુભ કર્મના ઉદયમાં એ પરિસ્થિતિ છે. અને જો શુભ પ્રારબ્ધનો ઉદય હોય તો નિવૃત્તિ આવશે. શુભકર્મના બંધનથી નિવૃત્તિ આવે છે. તો એ પ્રવૃત્તિને નિવૃત્તિ તોડશે. એટલે પ્રારબ્ધને એ ઉપકારભૂત થશે. અમારે તો પ્રવૃત્તિમાં એક જ કામ કરીએ છીએ હવે.

અત્યારે જે પુરુષાર્થે ચડ્યા છીએ એમાં તો સામે ગમે તે આવે નહિ. એવી રીતે તલવારને હમણે છે કે સામે ગમે ઈ હોય નહિ પછી. પછી જે સામે આવશે એનું માથું કપાઈ જશે. એટલે એ પોતે તો બરાબર લાગી ગયા છે. પણ એ પુરુષાર્થ કરતા કરતા પણ જે દયાના પ્રતિબંધે આટલું જે કાર્ય કરવામાં આવે છે એ પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે. અમારે તો પ્રારબ્ધ સાથે અમથું પણ લેવાદેવા નથી. એ તો છૂટા જ પડ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અમારા ચિત્તને વિષે મુંઝાવારૂપ. ના પણ ખરેખર એમ નથી નીકળતું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એવી રીતે ઉતાર્યું હશે. બરાબર છે. ચિત્તને સહેજપણ અવલંબન લેવાનું છે તે ખેંચી લેવાથી આર્તતા પામશે. એમ પણ થાય. ઉપર પણ એવી રીતે લઈ શકાય છે કે ચિત્તને સહેજ પણ અવલંબન લેવાનું છે એટલે કે થોડું પણ તમારું અવલંબન છે 'સોભાગભાઈ'નું, એ ખેંચી લેવાથી ચિત્તમાં આર્તતા થશે. એટલે ચિત્તની દયા ખાઈએ છીએ ત્યાં. એમ પણ નીકળે છે. બેય રીતે અર્થ થાય છે. એ પણ થશે. બરાબર છે. એ તો બે રીતે અર્થ નીકળી શકાય. હવે એમના ભાવમાં શું છે એ જુદી વાત છે. અર્થ તો બે રીતે નીકળી શકે એવું છે. બરાબર છે. ખરું છે.

'ઘણા પત્રોને માટે તેમ થયું છે, તેથી ચિત્તને વિશેષ મુંઝાવારૂપ થશે,...' એટલે કદાચ ચિત્તને એમ થાશે કે ઘણા પત્ર થઈ ગયા. હવે ક્યાં સુધી ઉત્તર નથી દેવો ? ક્યાં સુધી ઉત્તર નથી દેવો ? તો એમાં ચિત્તની દયા ખાધી છે. ચિત્તની દયા ખાધી છે કે એને હવે મુંઝાવા દેવું નથી. ચાલો

એકાદ એને પહોંચ લખી નાખો. તમારા કાગળો મળ્યા છે. હમણા પહોંચ લખી શકાય એવી પરિસ્થિતિ નથી એટલું તો જણાવી દઉં. એમ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બેય રીતે બેસી શકે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા બરાબર છે. એ ન્યાય પણ ઉતરે છે. બરાબર છે.

મુમુક્ષુ :- આ પત્ર ઘણા દિવસે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અરુણ. અષાઠ સુદ પ થી અષાઠ વદ ૮. બરાબર અઢારમાં દિવસે જવાબ આપ્યો છે. અને એ અઢાર દિવસની વચ્ચે જુદા જુદા મુમુક્ષુઓના ઘણા પત્રો આવી ગયા છે. બરાબર છે. નહિતર બે-પાંચ દિવસે અઠવાડિયે એક કાગળ હોય. અઢાર દિવસે આ બંને પત્રો લખ્યા છે. પછી સીધો શ્રાવણ સુદ પ લખ્યો છે.

અહીંયાં તો એ વિચાર આવ્યો છે કે આત્માને મૂળ જ્ઞાનથી ચલાયમાન કરી નાખે એવા પ્રારબ્ધને વેદતા. એટલે એવો પ્રારબ્ધનો ઉદય તીવ્ર છે કે એવા ઉદયમાં તો આત્મજ્ઞાન પણ ચલીત થઈ જાય. એ વખતે પુરુષાર્થ તીવ્ર હોય છે, સહજપણે તીવ્ર હોય છે. એવા તીવ્ર પુરુષાર્થના કાળમાં 'આવો પ્રતિબંધ...' એટલે પત્ર લખવાનો જે વિકલ્પ 'તે પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે,...' એટલે જે ઉદય છે એને એ ઉપકારનો હેતુ થાય છે. ઉદયની અંદર એની અસર છે. અમારા પરિજ્ઞામની અંદર તો અમે ભિન્ન જ પડેલા છીએ. એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પોતાની સ્થિતિ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. તો એ પોતા ઉપર ઉતારવી એ ઠીક રહેશે. બરાબર છે.

'અને કોઈક વિકટ અવસરને વિષે એક વાર આત્માને મૂળજ્ઞાન વમાવી દેવા સુધીની સ્થિતિ પમાડે છે એમ જાણી,...' એવા કોઈ વિકટ પ્રસંગને વિષે, એવા 'કોઈક વિકટ અવસરને વિષે એક વાર આત્માને

મૂળજ્ઞાન વમાવી દે...' એવી તીવ્ર ઉદયની પરિસ્થિતિ છે. ત્યાં સુધી આત્માની દશાને પમાડી દે. નીચે પ્રાપ્ત કરાવી દે. એવો સંભવ જોઈને, એવો પ્રકાર જોઈને, એવું અનુમાન કરીને 'તેથી ડરીને વર્તવું યોગ્ય છે,...' માટે અહીંયાં વધારે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. આ જે અત્યારે વર્તમાનમાં ઉદય ચાલે છે. એ ઉદયથી વધારે ડરીને વર્તવું યોગ્ય છે. એટલે એ વખતે તો બરાબર પુરુષાર્થ પરાયણ થઈને આત્મામાં સાવધાન થવું તે વધારે યોગ્ય છે.

'એમ વિચારી...' એટલે એવું કારણ પામીને 'પત્રાદિની પહોંચ લખી નથી;...' આ કારણથી તમને અઢાર દિવસ સુધી પત્રની પહોંચ લખી નથી 'તે ક્ષમા કરવાની નમ્રતાસહિત પ્રાર્થના છે.' માટે તમને કાગળની પહોંચ ન લખી હોય તો અમે નમ્રતાથી પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે અમારા આવા વ્યવહારને કે જે બાહ્ય વ્યવહાર ઉચિત ન દેખાય. ઉચિતપણે તો કાગળની પહોંચ લખવી જોઈએ. અનેક કાગળો લખવા છતાં પહોંચ ન લખાય તો તે અનુચિત લાગે. તો એવા પ્રકારનો જે વ્યવહાર થયો એની અમે નમ્રતાથી ક્ષમા માગીએ છીએ. જુઓ ! આ લોકોત્તર સજ્જનતા છે. સજ્જનતામાં લોકો એમ કહે કે, ભાઈ ! મારી થોડી પણ ભૂલ હોય તો હું ક્ષમા માગી લઉં છું.

અહીંયાં તો આ પ્રકાર છે કે પોતે પુરુષાર્થમાં લાગેલા છે. આત્માને એકવાર મૂળજ્ઞાનથી પણ વમાવી દે એવા તીવ્ર ઉદયની અંદર બરાબર પુરુષાર્થમાં જોડાયેલા છે. એ કારણે એ પત્ર લખવાના વિકલ્પમાં આવતા નથી. પણ તમને તમારા પક્ષે તો અન્યાય થાય છે. મારા આત્માને ભલે મેં ન્યાય આપ્યો. પણ તમારા આત્માને મેં અન્યાય કર્યો છે. આ ક્યાં કેવી રીતે પોતે વાત લે છે. સીધી. આ લોકોત્તર સરળતા કહેવાય. સરળતા પણ આ લોકોત્તર કહેવાય. મારા આત્માને ન્યાય આપવા જતાં તમારા આત્માને અન્યાય થયો તો હું તમારી ક્ષમા માગું છું.

આપણે આ કહે છે ને ? આ સંવત્સરી પછી ક્ષમાપનાનો વિધિ, ક્ષમાપનાનો આપણે ત્યાં જે રૂઢિરિવાજ છે. એમાં શું છે કે પોતાની જરૂરિયાતને લઈને હિંસા કરવાનો વિકલ્પ નથી હોતો પણ તરસ લાગે તો પાણી પીધા વિના પોતે ચલાવી શકે. ચલાવવા જાય તો કાં પોતાના

આત્માની હિંસા કરી બેસે. આત્મઘાત કરે ત્યારે. અને જ્યાં પાણી પીવા જાય તો બીજાને ન મારવા હોય તોપણ પાણીના જીવો મરી જાય છે. તો ક્ષમાપના લઈ લે છે. એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય પર્યંતના જીવોને મનથી, વચનથી અને કાયાથી. કરવાથી, કરાવવાથી અને અનુમોદવાથી.

મુમુક્ષુ :- માગીએ તો ક્ષમા મળે ખરી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેવા ભાવથી માગી છે એ સવાલ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલો તો ફેર પડે છે. એટલો પ્રારબ્ધને ઉપકાર થાય છે. કર્મ બંધાવારૂપ જે પ્રારબ્ધ એને ઉપકાર થાય છે. એ તો ચોખ્ખું લખે છે. તમારી ક્ષમા માગવાથી પ્રારબ્ધને ઉપકાર થાય છે એ તો લખે છે. ચોખ્ખું લખે છે. એ તો વસ્તુસ્થિતિ છે. જગતમાં કોઈ પરિણામ નિષ્ફળ નથી. કોઈપણ જીવનું એક પણ પરિણામ જગતમાં નિષ્ફળ જાતું નથી. એ સફળ છે. જેવા ભાવ કરે તેવું.

મુમુક્ષુ :- એ વ્યાજબી... છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વ્યાજબી ન હોય તો એવી રૂઠી શું કરવા ગોઠવે ? એવો રિવાજ શા માટે હોય ? અને એ જૈનસંપ્રદાય સિવાય ક્યાંય નથી. જૈનના સંપ્રદાય સિવાય આ રિવાજ નથી.

આ જગ્યાએ પહેલીવહેલી થોડી ... થઈ હતી. અમારે 'મુંબઈ'માં સાથે કામ કરતા હતા. જૈન હતા, દેરાવાસી જૈન હતા. ... એ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરીને આવ્યા. આવીને તરત જ એણે ક્ષમાપના કરી. આ લોકોનો આ વ્યવહાર સારો છે. આ કાંઈ લક્ષ નહોતું. પણ એટલો ખ્યાલ ગયો કે આ લોકોનો આ વ્યવહાર સારો છે. આવો વ્યવહાર કોઈનામાં નથી એવો સરસ વ્યવહાર છે. બાર મહિનામાં એકવાર તો એમ કહે છે કે ઘોઈ નાખો બધું. પછી જો અંતઃકરણથી હોય તો માણસ નવો અપરાધ કરતા અચકાય છે. જો અંતઃકરણથી ક્ષમા નથી માગતો તો પાછી બીજી Second થી તેનો તે થઈને ઊભો રહી જાય છે. તો એણે ક્ષમા માગી જ નથી. એટલે ક્ષમા માગવામાં ક્ષમા મળી ક્યારે કહેવાય ? કે જ્યારે એ અપરાધથી પોતે થોડા કે ઘણા અંશે નિવર્તે ત્યારે. પણ એ અપરાધથી નિવર્તે જ નહિ અને પછી પાછો ક્ષમા માગવાની વાત કરે તો એ વાત તો

બરાબર નથી.

જેમકે એક માણસ વારંવાર અપરાધ કરીને ક્ષમા માગે તો આપણે શું કહીએ, ભાઈ ! અમારી બનાવટ શું કરવા કરો છો ? પાછો તું તો એનો એ કરે છે. એમ જ કહે ને ? એના કરતા ક્ષમા ન માગ તો સારું. એમ જ કહેવું પડે ને ? કે આવી રીતે પરચીસ વાર તો ક્ષમા માગી. હજી પાછું એનું એ કરે છે. અને પાછો કહે કે હવે ક્ષમા માગુ છું. આ તે કઈ જાતની પદ્ધતિ ? એણે એ કાર્ય ખરેખર ગંભીરતાથી અને અંતઃકરણથી કર્યું જ નથી. એમ છે. અંતઃકરણથી કરે તો ફેર પડે.

મુમુક્ષુ :- ... ઉપયોગ રાખે

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એણે ઉપયોગ રાખવો જ જોઈએ. તો જ એણે ક્ષમા માગી છે એ કાંઈક સ્થાન પામે છે. નહિતર એનું કોઈ સ્થાન નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ... નહિ... નહિ... પુરુષાર્થમાં લાગેલા છે. એ પોતે અંતર પુરુષાર્થમાં એટલા ચડી ગયા છે, એટલા મસ્તીમાં ચડી ગયા છે કે કોઈ પત્ર લખવાનું પણ એમને સૂઝે એવું નથી. ઓલાને પત્ર નથી મળતો એ અન્યાય થાય છે. કોઈ ઉત્તર નથી મળતો. તો કહે છે, હું ક્ષમા માગું છું, ભાઈ સાહેબ. મારી પરિસ્થિતિ કોઈક એવી થઈ ગઈ છે કે હું તમને પહોંચ પણ લખી શકતો નથી. એમ વાત છે.

એટલે એમ કહે છે કે, 'અહો ! જ્ઞાનીપુરુષની આશય ગંભીરતા,...' આવી રીતે બીજાને અન્યાય કરવામાં પણ એમનો ગંભીર આશય છે. ગંભીર આશય છે એટલે ? કે આત્મહિતનો આશય છે જે બીજાને દેખાતો નથી. ગંભીર માણસ હોય એનું પેટ ન કળાય. ભાઈ ! એની ગંભીરતા એવી છે કે એ શું વિચારતા હશે કહેવાય નહિ. આપણે એમનેમ અનુમાન બાંધી માં. એમનેમ ગમે તે વાત કરી દેવો માં. માણસ ગંભીર છે એમ કહે ને ?

એમ 'અહો ! જ્ઞાનીપુરુષની આશય ગંભીરતા,...' એમ કહે છે. એ પત્ર ન લખે તો કોઈ ગંભીર આશય હોય છે. પત્ર લખે તોપણ એમાં કોઈ ગંભીર આશય હોય છે. એમ કહીને (કહે છે), 'અહો ! જ્ઞાનીપુરુષની આશય ગંભીરતા,...' અહો ! જ્ઞાનીપુરુષની 'ધીરજ...' એમનું ઘેર્ય.

અંતરમાં ઉતરવા માટેની એમની ધીરજ. ક્યાંય આકરા ઉતાવળા થઈને કોઈ અછડતો રસ્તો લેતા નથી. અને અહો ! જ્ઞાનીપુરુષનો 'ઉપશમ !' એમની જે શાંતતા છે એ પણ આશ્ચર્યકારક છે. 'અહો ! અહો ! વારંવાર અહો !' આમ કરીને પોતે જ એ પૂર્વના જ્ઞાની પુરુષોને, વર્તમાનના જ્ઞાનીપુરુષોને, ભવિષ્યના જ્ઞાનીપુરુષોને અહીંયાં બહુમાન આટલું કર્યું છે. (અહીં સુધી રાખીએ...)

પરિભ્રમણની વેદનાપૂર્વક વધાર્ય વેરાગ્ય અને અંસારથી છૂટવાની પરિણામ થાય છે- પરંતુ બહુભાગ ધર્મિની જીવોને તે વેદના દર્શનમોહના પ્રાબલ્યને લીધે આવતી નથી - અને બધી આવતી તે એક સમસ્યા યદી પડે છે. ત્યારે કેમ આગળ વધવું ? તેની મૂલવણ થાય છે. - વ્યક્તિગત રીતે, ઉપરોક્ત ક્રમપ્રવેશ થયા પહેલા, એટલે પરિભ્રમણની ચિંતના આવ્યા પહેલાં 'આમ જ કરવું' - એવી કોઈ નિયમ નથી. પરંતુ જેમ દર્શનમોહ (મિથ્યાત્વ) મોળો પડે તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. તે પ્રવૃત્તિમાં સત્સંગ, સ્વાધ્યાય, શ્રુતિગારણા, આત્મભાવના, પ્રતિકૂળ ઉદ્યમમાં ભિન્નપણાનો પ્રયોગ, અવલોકનનો વારંવાર પ્રયોગ, જ્ઞાનીપુરુષની ભક્તિ, આદિ દર્શનમોહ પાતળો પડે, પરમી પોતાપણું મોળું પડે, તેવા પરિણામો થવા ઘટે- અને તે હરથ્યાન ક્રમથી આગળ વધવાનો અભિપ્રાય રાખવો જોઈએ. ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ અને પરિણામોમાં જેને જે પ્રકારથી આત્મ કલ્યાણની ભાવના વૃદ્ધિગત થાય તે પ્રસંદ કરવું જોઈએ.

(અનુભવ સંજ્ઞવની-૧૬૫૪)

પત્રાંક-૬૮૮

મુંબઈ, શ્રાવણ સુદ ૫, શુક્ર, ૧૯૫૨

ૐ

જિનાગમમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આદિ છ દ્રવ્ય કહ્યાં છે, તેમાં કાળને દ્રવ્ય કહ્યું છે; અને અસ્તિકાય પાંચ કહ્યાં છે. કાળને અસ્તિકાય કહ્યો નથી; તેનો શો હેતુ હોવો જોઈએ ? કદાપિ કાળને અસ્તિકાય ન કહેવામાં એવો હેતુ હોય કે ધર્માસ્તિકાયાદિ પ્રદેશના સમૂહરૂપે છે, અને પરમાણુ પુદ્ગલ તેવી યોગ્યતાવાળાં દ્રવ્ય છે, કાળ તેવી રીતે નથી, માત્ર એક સમયરૂપ છે; તેથી કાળને અસ્તિકાય કહ્યો નથી. ત્યાં એમ આશંકા થાય છે કે એક સમય પછી બીજો પછી ત્રીજો એમ સમયની ધારા વર્ત્યા જ કરે છે, અને તે ધારામાં વચ્ચે અવકાશ નથી, તેથી એકબીજા સમયનું અનુસંધાનપણું અથવા સમૂહાત્મકપણું સંભવે છે; જેથી કાળ પણ અસ્તિકાય કહી શકાય. વળી સર્વજ્ઞને ત્રણ કાળનું જ્ઞાન થાય છે, એમ કહ્યું છે તેથી પણ એમ સમજાય કે સર્વકાળનો સમૂહ જ્ઞાનગોચર થાય છે, અને સર્વ સમૂહ જ્ઞાનગોચર થતો હોય તો કાળ અસ્તિકાય સંભવે છે, અને જિનાગમમાં તેને અસ્તિકાય ગણ્યો નથી,' એ આશંકા લખેલ, તેનું સમાધાન નીચે લખ્યાથી વિચારવા યોગ્ય છે :-

જિનાગમની એવી પ્રરૂપણા છે કે કાળ ઉપચારિક દ્રવ્ય છે, સ્વાભાવિક દ્રવ્ય નથી.

જે પાંચ અસ્તિકાય કહ્યાં છે, તેની વર્તનાનું નામ મુખ્યપણે કાળ છે. તે વર્તનાનું બીજું નામ પર્યાય પણ છે. જેમ ધર્માસ્તિકાય એક સમયે અસંખ્યાત પ્રદેશના સમૂહરૂપે જણાય છે, તેમ કાળ સમૂહરૂપે જણાતો નથી. એક સમય વર્તી લય પામે ત્યાર પછી બીજો સમય ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમય દ્રવ્યની વર્તનાનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાગ છે.

સર્વજ્ઞને સર્વ કાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહ્યું છે, તેનો મુખ્ય અર્થ તો એમ છે કે, પંચાસ્તિકાય દ્રવ્ય પર્યાયાત્મકપણે તેમને જ્ઞાનગોચર થાય છે; અને સર્વ પર્યાયનું જ્ઞાન તે જ સર્વ કાળનું જ્ઞાન કહેલું છે. એક સમયે સર્વજ્ઞ પણ એક સમય જ વર્તતો દેખે છે, અને ભૂતકાળ કે ભાવિકાળને વર્તતો દેખે નહીં; જો તેને પણ વર્તતા દેખે તો તે પણ વર્તમાનકાળ જ કહેવાય. સર્વજ્ઞ ભૂતકાળને વર્તી ચૂક્યાપણે અને ભાવિકાળને હવે પછી આમ વર્તશે એમ દેખે છે.

ભૂતકાળ દ્રવ્યને વિષે સમાઈ ગયો છે, અને ભાવિકાળ સત્તાપણે રહ્યો છે, બેમાંથી એકે વર્તવાપણે નથી, માત્ર એક સમયરૂપ એવો વર્તમાનકાળ જ વર્તે છે; માટે સર્વજ્ઞને જ્ઞાનમાં પણ તે જ પ્રકારે ભાસ્યમાન થાય છે.

એક ઘડો હમણાં જોયો હોય, તે ત્યાર પછીને બીજે સમયે નાશ પામી ગયો ત્યારે ઘડાપણે વિદ્યમાન નથી; પણ જોનારને તે ઘડો જેવો હતો તેવો જ્ઞાનમાં ભાસ્યમાન થાય છે; તેમ જ હમણાં એક માટીનો પિંડ પડ્યો છે તેમાંથી થોડો વખત ગયે એક ઘડો નીપજશે એમ પણ જ્ઞાનમાં ભાસી શકે છે; તથાપિ માટીનો પિંડ વર્તમાનમાં કંઈ ઘડાપણે વર્તતો હોતો નથી, એ જ રીતે એક સમયમાં સર્વજ્ઞને ત્રિકાળજ્ઞાન છતાં પણ વર્તમાન સમય તો એક જ છે.

સૂર્યને લીધે જે દિવસરાત્રિરૂપ કાળ સમજાય છે તે વ્યવહાર કાળ છે, કેમકે સૂર્ય સ્વાભાવિક દ્રવ્ય નથી. દિગંબર કાળના અસંખ્યાત અણુ માને છે, પણ તેનું એકબીજાની સાથે સંધાન છે, એમ તેમનો અભિપ્રાય નથી, અને તેથી કાળને અસ્તિકાયપણે ગણ્યો નથી.

પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમમાં ભક્તિ વૈરાગ્યાદિ દઢ સાધનસહિત, મુમુક્ષુએ સદ્ગુરુઆજ્ઞાએ દ્રવ્યાનુયોગ વિચારવા યોગ્ય છે.

અભિનંદનજિનની શ્રી દેવચંદ્રજીકૃત સ્તુતિનું પદ લખી અર્થ પુછાવ્યો તેમાં, 'પુદ્ગળઅનુભવત્યાગથી, કરવી જ શું પરતીત હો'

એમ લખાયું છે, તેમ મૂળ નથી. 'પુદ્ગલઅનુભવત્યાગથી, કરવી જસુ પરતીત હો' એમ મૂળ પદ છે. એટલે વર્ણ, ગંધાદિ પુદ્ગલગુણના અનુભવનો અર્થાત્ રસનો ત્યાગ કરવાથી, તે પ્રત્યે ઉદ્ધસીન થવાથી 'જસુ' એટલે જેની (આત્માની) પ્રતીતિ થાય છે, એમ અર્થ છે.

તા. ૧૮-૧-૧૯૯૧, પૃષ્ઠ - ૬૯૬, ૬૯૯
પ્રવચન નં. ૩૨૦

... છાંદ્રવ્ય નથી સ્વીકારતા. છઠ્ઠું જે કાળદ્રવ્ય છે એને ઉપચારિક દ્રવ્ય તરીકે લે છે. પણ એને ખરેખર દ્રવ્ય તરીકે નથી સ્વીકારતા.

'જે પાંચ અસ્તિકાય કહ્યા છે, તેની વર્તનાનું નામ મુખ્યપણે કાળ છે.' પાંચ દ્રવ્યો પરિણામી રહ્યા છે. એક પર્યાયથી બીજી પર્યાયે વર્તી રહ્યા છે તે વર્તનાનું નામ મુખ્યપણે કાળ છે. તે વર્તનાનું બીજું નામ પર્યાય પણ છે. એ વર્તનાને પર્યાય અથવા અવસ્થા પણ કહેવામાં આવે છે. 'જેમ ધર્માસ્તિકાય એક સમયે અસંખ્યાત પ્રદેશના સમૂહરૂપે જણાય છે, તેમ કાળ સમૂહરૂપે જણાતો નથી.' એવી રીતે કોઈ કાળનો સમૂહ એક સાથે નથી દેખાતો. ઊર્ધ્વપ્રચય છે પણ તિર્યકપ્રચય નથી એમ કહેવું છે. 'પ્રવચનસાર'માં એવો શબ્દ વાપર્યો છે. જે ઊર્ધ્વપ્રચય છે એક પછી એક પછી એક એમ એમ ભવિષ્યકાળમાં પર્યાયો થતી જાય એને ઊર્ધ્વપ્રચય કહે છે. અને એકસાથે ક્ષેત્રનો પથારો હોય, આડું હોય એને તિર્યકપ્રચય કહે છે. આડું. ક્ષેત્ર આડું છે. ધર્માસ્તિકાય, આકાશ આ રીતે પૃથ્વી આડી દેખાય છે. પુદ્ગલો. એવી રીતે. જ્યારે કાળ આમ ઊર્ધ્વપ્રચય છે. અવસ્થાઓ ઉપર ઉપર જાય છે. એવી રીતે. એમ પ્રચય એટલે એનો ફેલાવ. પ્રચયનો અર્થ થાય છે ફેલાવ. ક્ષેત્રનો ફેલાવ અને પર્યાયનો ફેલાવ એમાં ફરક છે એમ કહેવું છે. બે વાત એક નથી. એટલે જેમ ધર્માસ્તિકાય એક સમયે અસંખ્યાત સમૂહરૂપે

જણાય છે. તેમ કાળ સમૂહરૂપે જોવામાં આવતો નથી. એવી રીતે નથી જણાતો. 'એક સમય વર્તી લય પામે ત્યાર પછી બીજો સમય ઉત્પન્ન થાય છે.' બધા સમયો એક સાથે નથી. વારા ફરતી ઉત્પન્ન થાય છે. 'તે સમય દ્રવ્યની વર્તનાનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાગ છે.' કોઈપણ દ્રવ્યની જે વર્તના છે એનો જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાગ છે એને સમય કહેવામાં આવે છે.

હવે એકસાથે સર્વજને જણાય છે એવી એમણે દલીલ આપી છે. એ સંબંધીનું સ્પષ્ટીકરણ આપે છે. સર્વજના જ્ઞાન સંબંધીનું. અને સર્વજનું જ્ઞાન ભૂત-ભવિષ્યની પર્યાયને કેવી રીતે જાણે છે એ પણ એમાંથી કેવળજ્ઞાનનું પ્રવર્તન છે, સ્વરૂપ છે એ પણ અહીંયાં એમના ઉત્તરમાં સ્પષ્ટ થાય છે.

'સર્વજને સર્વ કાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહ્યું છે...' સર્વજને સર્વ કાળનું જ્ઞાન થાય છે. સર્વ કાળનું જ્ઞાન કહો કે ત્રણે કાળનું જ્ઞાન કહો. 'તેનો મુખ્ય અર્થ તો એમ છે કે, પંચાસ્તિકાય દ્રવ્યપર્યાયાત્મકપણે તેમને જ્ઞાનગોચર થાય છે;...' પાંચ અસ્તિકાય છે એની સર્વ પર્યાયો અને બધા દ્રવ્યો એમને જ્ઞાનગોચર થાય છે. 'અને સર્વ પર્યાયનું જ્ઞાન તે જ સર્વ કાળનું જ્ઞાન કહેલું છે.' એ પાંચે દ્રવ્યોનું, સર્વ પર્યાયોનું જ્ઞાન તે જ સર્વ કાળનું જ્ઞાન છે એમ સમજવું.

'એક સમયે સર્વજ પણ એક સમય જ વર્તતો દેખે છે,...' પ્રત્યેક સમયે વર્તતો સમય જ દેખે છે. 'અને ભૂતકાળ કે ભવિષ્યકાળને વર્તતો દેખે નહીં;...' અત્યારે વર્તતો નથી માટે વર્તતો દેખે નહિ. 'જો તેને પણ વર્તતા દેખે તો તે પણ વર્તમાનકાળ જ કહેવાય.' વર્તમાન. એ શબ્દ જ વર્તતો (સૂચવે છે). એનો બીજો Other word વર્તમાન એમ કહેવામાં આવે છે. વર્તમાન કહો કે વર્તતો કહો એક જ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો વર્તતા પૂરતી વાત છે. એ વર્તતા સમય પૂરતી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- વર્તમાન પૂરતી વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બાકી ભૂત-ભવિષ્યને જાણે છે એ વાત હજી નીચે કહેશે. એ પણ પોતે સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે કે, 'સર્વજ ભૂતકાળને

વર્તી ચૂકવાપણે...’ જાણે છે, દેખે છે ‘અને ભાવિકાળને હવે પછી આમ વર્તશે એમ દેખે છે.’ નથી દેખતા એમ નથી. પણ વર્તી ગયા તે પર્યાયો આવા વર્ત્યા હતા, હવે પછી ભવિષ્યમાં વર્તવાના છે તે આવા વર્તશે. અને જેમ વર્તમાનમાં વર્તતા હોય એમ વર્તમાનવત્ નહિ વર્તતા પર્યાયોને જાણે છે. પછી તે ભૂતકાળના હો કે તે ભવિષ્યકાળના હોય. પણ વર્તમાનવત્ વર્તતા હોય અને જાણે એવા જ પ્રકારે જાણે છે. માટે એ જાણે છે એમ કહેવાય. નથી જાણતા એમ ન કહેવાય. અને જે વર્તમાન વર્તે છે તેને વર્તમાન વર્તે છે એમ જાણે. માટે જેમ છે તેમ જાણે છે. માટે નથી જાણતા એ પ્રશ્ન રહેતો નથી.

‘ભૂતકાળ દ્રવ્યને વિષે સમાઈ ગયો છે, અને ભાવિકાળ સત્તાપણે રહ્યો છે,...’ ભૂતકાળ દ્રવ્યને વિષે સમાઈ ગયો છે. જુઓ ! આ વાત બહુ ગૂઢ કરી છે. આ વાત ‘ધવલ’ના ગ્રંથોમાં છે, (એક મુમુક્ષુએ) ચર્ચા ઉપાડી હતી. ભવિષ્યની અને ભૂતકાળની પર્યાયો દ્રવ્યને વિષે કેવી રીતે સત્તા ધરાવે છે ? અથવા ‘ટોડરમલજી’એ કહ્યું કે અનાદિઅનંત પર્યાયોનો પિંડ તે દ્રવ્ય છે. અનાદિઅનંત પર્યાયોનો પિંડ તે દ્રવ્ય છે એ કેવી રીતે કહ્યું ? એ ‘શ્રીમદ્જી’ના શબ્દોમાં પણ આ રીતે નીકળે છે.

‘ભૂતકાળ દ્રવ્યને વિષે સમાઈ ગયો છે,...’ એટલે બધી પર્યાયો એમાં વિલિન થઈ ગઈ છે. ‘અને ભાવિકાળ સત્તાપણે રહ્યો છે,...’ ભાવિકાળનું અસ્તિત્વ છે. ‘બેમાંથી એકે વર્તવાપણે નથી,...’ વર્તમાન વર્તતા નથી. ભૂત અને ભવિષ્ય કાંઈ વર્તમાનમાં વર્તવાપણે નથી. ‘માત્ર એક સમયરૂપ એવો વર્તમાનકાળ જ વર્તે છે,...’ જે વર્તે છે એ તો વર્તમાન એક સમય પૂરતો કાળ વર્તે છે. ‘માટે સર્વજને જ્ઞાનમાં પણ તે જ પ્રકારે ભાસ્યમાન થાય છે.’ અથવા જેમ છે તેમ જ ભાસ્યમાન થાય છે. બીજી રીતે કાંઈ ભાસ્યમાન થતું નથી. ‘માટે સર્વજને જ્ઞાનમાં પણ તે જ પ્રકારે ભાસ્યમાન થાય છે.’ હવે એના ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે કે કેવી રીતે ?

‘એક ઘડો હમણાં જોયો હોય,...’ વર્તમાનમાં જોયો હોય. ‘તે ત્યાર પછીને બીજે સમયે નાશ પામી ગયો...’ હોય. ઘડો ફૂટી ગયો. ‘ત્યારે ઘડાપણે વિદ્યમાન નથી,...’ તે ઘડો કાંઈ ઘડાપણે વિદ્યમાન નથી. ‘પણ જોનારને તે ઘડો જેવો હતો તેવો જ્ઞાનમાં ભાસ્યમાન થાય છે,...’ કે આ

ફૂટી ગયો જે ઘડો. તે ઘડો પહેલા આવા આકારે હતો, આવા રંગે હતો, આવા પ્રકારનો હતો. 'તેમ જ હમણાં એક માટીનો પિંડ પડ્યો છે તેમાંથી થોડો વખત ગયે એક ઘડો નીપજશે...' અત્યારે કુંભારના હાથમાં માટીનો એક પિંડ ચાકડા ઉપર ચડાવેલો જોવે છે. એ થોડો વખત પછી ઘડાપણે આકાર પામશે, નીપજશે. 'એમ પણ જ્ઞાનમાં ભાસી શકે છે;...' કે આ માટીના પિંડમાંથી ઘડો બનવાનો છે. 'તથાપિ માટીનો પિંડ વર્તમાનમાં કંઈ ઘડાપણે વર્તતો હોતો નથી,...' તોપણ માટીનો પિંડ કાંઈ વર્તમાનમાં ઘડાપણે વર્તતો હોતો નથી. માટીનો પિંડ તો માટીપણે જ વર્તમાનમાં વર્તે છે, કાંઈ ઘડાપણે વર્તતો નથી.

'એ જ રીતે એક સમયમાં સર્વજ્ઞને ત્રિકાળજ્ઞાન છતાં પણ વર્તમાન સમય તો એક જ છે.' ભલે જ્ઞાન ત્રણે કાળના સમયનું છે. પણ કોઈપણ દ્રવ્ય વર્તમાન સમયમાં વર્તે છે, તે જ સ્થિતિનું વર્તમાન સમયનું વર્તતું જ્ઞાન છે. ભૂત-ભવિષ્યનું તો જે થઈ ગયું અને થશે એવું સત્તાત્મક જ્ઞાન છે. વર્તતું પ્રગટ પર્યાય તો પ્રગટ પર્યાય વર્તે છે તેનું જ્ઞાન છે. આ રીતે કેવળજ્ઞાન જાણે છે. બહુ ચોખ્ખું કર્યું છે. સાદી ભાષામાં પણ કેવળજ્ઞાન કેવી રીતે કેવળજ્ઞાનપણે વર્તે છે કે જેમાં ત્રણે કાળનું જ્ઞેયત્વ કેવી રીતે છે, જ્ઞેયપણું કેવી રીતે છે એ બહુ સ્પષ્ટ ચોખ્ખું કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- એક વાક્યને પકડી લ્યે અને બહુ ઊંધો અર્થ કરે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો એવું છે કે માણસને પોતાના અભિપ્રાય અનુસાર કોઈ વાત લેવી હોય ત્યારે સળંગ કહેનારના વક્તવ્યને ગ્રહણ ન કરે. માત્ર કોઈ એક વાત-ટૂકડો પકડી અને એનો આગ્રહ કરી નાખે. તો એમાં કાંઈ આત્માનું હિત નથી. આત્મહિતના લક્ષે જો સ્વાધ્યાય થાય તો એ પ્રકારની અસરળતા અથવા વિપરીતતા ઊભી ન થાય. પરિણામનું નુકસાન તો પરિણામ કરનારને જ છે. પછી એને આત્મહિતનું લક્ષ ન હોય તો એનો કોઈ ઉપાય નથી.

હવે કાળ ઉપર જવાબ આપે છે કે, 'સૂર્યને લીધે જે દિવસરાત્રિરૂપ કાળ સમજાય છે તે વ્યવહાર કાળ છે,...' આ સૂર્યને લઈને જે કાળની ગણતરી થાય છે કે આ એક દિવસ થયો, આજે એકમનો દિવસ છે, આજે પાંચમનો દિવસ છે. પછી ચંદ્ર ઊગશે, પછી પાછો સૂર્ય ઊગશે ત્યારે છઠ્ઠો

દિવસ છે. એમ 'દિવસરાત્રિરૂપ કાળ સમજાય છે...' સૂર્યના સદ્ભાવમાં દિવસ અને અભાવમાં રાત્રિ 'તે વ્યવહાર કાળ છે,....' એ તો કાળને ગણવા માટેનું એક સાધન, વ્યવહારસાધન છે. 'કેમકે સૂર્ય સ્વભાવિક દ્રવ્ય નથી.' સૂર્ય છે એ કોઈ સ્વભાવિક દ્રવ્ય નથી.

'દિગંબર કાળના અસંખ્યાત અણુ માને છે,....' આ ચોખ્ખું લખ્યું છે. ઓલાપણે જે જિનાગમની વાત લખી એ શ્વેતાંબરની છે એ શેના ઉપરથી નક્કી થાય છે ? કે આના ઉપરથી નક્કી થાય છે. જિનાગમ શબ્દ વાપર્યો છે પણ ત્યાં શ્વેતાંબર જિનાગમની વાત છે. અહીંયાં ચોખ્ખું લખ્યું છે કે 'દિગંબર કાળના અસંખ્યાત અણુ માને છે, પણ તેનું એકબીજાની સાથે સંધાન છે, એમ તેમનો અભિપ્રાય નથી,....' ત્યાં દિગંબર શાસ્ત્રમાં કહેનારનો એવો અભિપ્રાય નથી કે એક અણુ બીજા અણુ સાથે જોડાયેલું છે. પુદ્ગલ પરમાણુની જેમ સ્કંધ જોડાયેલા છે. આ લાકડાની અંદર બધા અસંખ્યાત પરમાણુ છે એ બધા જોડાયેલા છે. એને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફેંકે તો બધા એક સાથે જોડાયેલા હોવાથી થોડાક અહીંયાં રહી જાય અને થોડાક બીજે જાય એવું નથી બનતું. કેમકે જોડાયેલા છે. એમ કાળાણુમાં એક કાળાણુ પણ બીજા કાળાણુ સાથે જોડાયેલો નથી. છૂટો છે. નજીક નજીક છે તોપણ છૂટો છે.

'પણ તેનું એકબીજાની સાથે સંધાન છે એમ તેમનો અભિપ્રાય નથી, અને તેથી કાળને અસ્તિકાયપણે ગણ્યો નથી.' દિગંબરના શાસ્ત્રોમાં કાળને અસ્તિકાયપણે ગણ્યો નથી એનું આ કારણ છે. શ્વેતાંબરનું ઉપર કહ્યું તે કારણ છે. દિગંબરનું આ કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- શ્વેતાંબર પર્યાયને જોવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ પર્યાયને જોવે છે, આ દ્રવ્યને જોવે છે. કેમકે ત્યાં કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બરાબર નથી. અહીંયાં કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બરાબર છે. ત્યાં તો કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ છદ્મસ્થને પરિણામ થાય અને ક્રિયા થાય એવું પણ જોવામાં આવે છે. અશાતા થઈ, દવા મંગાવો. જોકે મુનિ તો મુનિદશામાં જ દવા ન મંગાવે, એ યાચના ન કરે, કે ઉદ્દેશિક ન લે. પણ ત્યાં તો ઉદ્દેશિક પણ થઈ ગયું. એ પરિસ્થિતિ થઈ જાય છે. એટલે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બરાબર નથી તો કેવળજ્ઞાનનો વિષય પણ ત્યાં

બરાબર નથી એમ છે.

હવે એક પંક્તિમાં એક જ વાક્યમાં માર્ગદર્શન આપે છે. 'પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમમાં ભક્તિ વૈરાગ્યાદિ દઢ સાધનસહિત, મુમુક્ષુએ સદ્ગુરુઆજ્ઞાએ દ્રવ્યાનુયોગ વિચારવા યોગ્ય છે.' દ્રવ્યાનુયોગના શાસ્ત્રો મુમુક્ષુજીવ વાંચી લે અને એમ માને કે મને પણ સમજાય છે. એવો ઉતાવળથી સમજણનો અભિપ્રાય બાંધવા જેવો નથી. સદ્ગુરુની નિશ્રામાં, સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ, સદ્ગુરુના ચરણમાં પ્રત્યક્ષ રહીને, દૂર રહીને નહિ, પ્રત્યક્ષ રહીને ભક્તિ અને વૈરાગ્ય. દઢ ભક્તિ અને દઢ વૈરાગ્યરૂપી સાધન. આ બે સાધન તો મુમુક્ષુને હોવા જ જોઈએ. નહિતર જે પરિણતિ ઊભી છે એ દેહાત્મબુદ્ધિની ઊભી છે, રાગના એકત્વની જે પરિણતિ છે એ પરિણતિની આડે પાછા વૈરાગ્ય અને ભક્તિ પણ નથી. પછી તો હવે કોઈ ઉપદેશ પરિણમવાનો અવકાશ પણ નથી.

છ દ્રવ્ય સમજાયા હોય એમ જીવ ભલે માને. પણ એ છ દ્રવ્યનું જ્ઞાન ખરેખર પ્રયોજનભૂતપણે ત્યાં થતું નથી. અપ્રયોજનભૂતપણે એમ થાય છે કે મને જ્ઞાન થયું છે, મને સમજાય ગયું છે, મને સમજાણું છે, હવે મને વાંધો નથી. એ જીવ તો એક નવી મુશ્કેલીમાં આવેલો જીવ છે. અત્યારે ભલે ન દેખાય પણ ખરેખર એ નવી મુશ્કેલીમાં આવેલો જીવ છે.

'પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમમાં ભક્તિ વૈરાગ્યાદિ દઢ સાધનસહિત,...' આ ઉપરાંત મુમુક્ષુની ભૂમિકાની જુદી જગ્યાએ એક વાત કરે છે. કે 'પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમમાં ભક્તિ વૈરાગ્ય...' અને સરળતાદિ 'દઢ સાધનસહિત,...' સરળતાદિ દઢ સાધનસહિત 'મુમુક્ષુએ સદ્ગુરુઆજ્ઞાએ દ્રવ્યાનુયોગ વિચારવા યોગ્ય છે.' એમનેમ દ્રવ્યાનુયોગ વિચારી લે, વાંચી લે, સાંભળી લે તો એને એ પાત્રતા અથવા યોગ્યતા નહિ હોવાથી લાભ થવાને બદલે નુકસાનનું કારણ થઈ જાય છે. એટલો સંક્ષેપમાં ઉત્તર એમણે પૂરો કરીને આટલી દ્રવ્યાનુયોગના સિદ્ધાંતની જ્યારે ચર્ચા પોતે જ કરી છે તો સાથે સાથે આ સૂચના પણ મૂકી દીધી છે. છેલ્લે છેલ્લે એનું મહત્વ બતાવ્યું છે. એમનેએમ આ વાંચી લેવા જેવું નથી, એમનેએમ સમજી લેવા જેવું નથી.

મુમુક્ષુ :- આ જગ્યાએ હજી બહુ સમજાણું નથી. આ જગ્યાએ વિશેષ સ્પષ્ટતા જરૂરી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ કહેવા માગે છે કે દ્રવ્યાનુયોગના જે સિદ્ધાંત શાસ્ત્રો છે એ પરમાગમોનો સ્વાધ્યાય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીના યોગમાં કરવો. એક (વાત). એટલે ભૂલ થાય તો એ તરત આપણું ધ્યાન ખેંચે. બીજું, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીના યોગમાં પણ કેવા પરિણામવાળાએ કરવો ? કે જેને દૃઢ ભક્તિ હોય અને દૃઢ વૈરાગ્ય હોય તો. અહીંયાં હજી દ્રવ્યાનુયોગ 'સમયસાર'નું વાંચન-વ્યાખ્યાન પૂરું કરે અને ખાવામાં પાછી ધમાધમ હોય. એટલે જીવનની અંદર બીજે ક્યાંય ફેરફાર દેખાય નહિ. વૃત્તિ ક્યાંય મોળી પડે નહિ, કોઈ રસ મોળા પડે નહિ અને દ્રવ્યાનુયોગનું અધ્યયન કરે તો એ અધ્યયનમાં એને અનેક જગ્યાએ સ્વચ્છંદ થવાનો અવકાશ રહેલો છે. એ જીવને ઘણું નુકસાનકારક છે એમ કહેવું છે. એકદમ દૃઢ ભક્તિ અને વૈરાગ્ય જેવું સાધન, સરળતા જેવું સાધન હોય તો એને પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમમાં દ્રવ્યાનુયોગને વિચારવો. નહિતર એણે વૈરાગ્ય ઉપશમના ગ્રંથો વિચારવા, આરંભ પરિગ્રહ ઘટે એવું વિચારવું એ પ્રકાર એમણે મુમુક્ષુને માટે શિખામણ આપીને દોરવણી આપી છે.

મુમુક્ષુ :- ... પ્રશ્ન થાય કે કેમ નથી થતું ? તો આ એનો જવાબ આવી ગયો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આવી ગયો. ઘણા વર્ષથી દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ થયા પછી મુમુક્ષુઓને કેમ કાંઈ લાભ થતો નથી ? એ લાભ નહિ થવાનું આ કારણ છે કે અવિધિએ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવાનો જે પ્રયત્ન કર્યો છે એમાં વિધિની ખામી છે. એ રીતે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કદિ કોઈને થઈ નથી અને થતી પણ નથી.

શ્રી 'અભિનંદનજિનની શ્રી દેવચંદ્રજીકૃત સ્તુતિનું પદ લખી અર્થ પુછાવ્યો...' એક પત્રમાં પૂછનારે બે પ્રશ્ન પૂછ્યા છે. 'તેમાં, 'પુદ્ગળઅનુભવત્યાગથી, કરવી જ શું પરતીત હો' એમ લખાયું છે, તેમ મૂળ નથી.' જ અને શું બે શબ્દ જુદા પાડ્યા છે. 'કરવી જ શું...' એમ નથી. કરવી જશું જોઈએ, એમ કહે છે. લ્યો એમને કેટલો ખ્યાલ છે. નિર્મળજ્ઞાન છે ને એ આનું નામ છે. જ્ઞાનની નિર્મળતા છે. પણ તેમ મૂળ પદ નથી. ખરેખર પદ તો એમ છે કે, 'પુદ્ગળઅનુભવત્યાગથી, કરવી જશું પરતીત હો'...' એમાં શ પણ બદલાય છે. શકોરાને બદલે સગડીનો

સ આવે છે. અને જ ને સ જુદા નથી. શું છે એ પ્રશ્નાર્થત્મક નથી પણ જસુ 'એમ મૂળ પદ છે.' એટલે જસુનો અર્થ કે જેની. જસુનો અર્થ થાય છે જેની.

'એટલે વર્ણ, ગંધાદિ પુદ્ગલગુણના અનુભવનો અર્થાત્ રસનો ત્યાગ કરવાથી,...' અનુભવનો ત્યાગ એટલે શું ? કે એના રસનો ત્યાગ કરવાથી, 'તે પ્રત્યે ઉદાસીન થવાથી 'જસુ' એટલે જેની (આત્માની) પ્રતીતિ થાય છે, એમ અર્થ છે.' જુઓ ! કેવી રીતે અર્થ કરે છે ! 'પુદ્ગલઅનુભવત્યાગથી, કરવી જસુ પરતીત હો'...' જેની પ્રતીત કરવી છે, જે અરૂપી ચૈતન્યઘન આત્માની પ્રતીત કરવી છે એને પુદ્ગલ અનુભવના ત્યાગથી કરવી છે. પુદ્ગલના અનુભવનું ગ્રહણ એવી ને એવી રીતે રસથી કરે, એવા ને એવા રસથી પુદ્ગલોનો અનુભવ કરે. જોકે અનુભવી શકતો નથી પણ અધ્યાસે અનુભવ કરે છે એટલે અનુભવ કરે છે એમ કહીએ. અને એને આત્માનો પણ અનુભવ થાય, આત્માની પણ પ્રતીતિ થાય કે આત્મા અરૂપી છે, રૂપ, રસ, ગંધ, વર્ણ રહિત છે, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપી છે. એવી રીતે પ્રતીત થતી નથી.

એકના રસમાં બીજાના રસનો અભાવ છે. આત્માની પ્રતીતિ આત્મસ્વરૂપના રસથી થાય છે અને આત્મસ્વરૂપના રસનો આવિર્ભાવ પુદ્ગલ અનુભવના રસના તિરોભાવ વગર થઈ શકતો નથી, એમ કહેવું છે. અથવા પુદ્ગલ પરમાણુના રસનો એમને એમ રસ રહી જાય અને આત્માની પ્રતીત નામ સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય એવું બનતું નથી.

રસની અપેક્ષાએ જો સમ્યગ્દર્શનને વિચારવામાં આવે તો સમ્યગ્દર્શન એ બીજું કંઈ નથી પણ આત્માના અપૂર્વ મહિમાથી ઊપજેલો જે ચૈતન્યરસ, આત્મરસ એ આત્મરસની તીવ્રતાનો એક તબક્કો છે, એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. જો રસના દષ્ટિકોણથી એની વ્યાખ્યા કરીએ તો એ પ્રકારે છે કે જ્યાં અપૂર્વ આત્મરસ ઉત્પન્ન થયો, એટલો બધો આત્મરસ ઉત્પન્ન થયો, આત્મા લક્ષમાં આવ્યા પછી આત્મલક્ષે આત્મરસ ઉત્પન્ન થાય. આત્મલક્ષ વિના આત્મરસ તો ઉત્પન્ન થાય નહિ. કેમકે પુદ્ગલલક્ષ પડ્યું છે. એટલે જે આત્મા લક્ષમાં આવ્યો ભાવભાસનના કાળમાં, સ્વરૂપનિશ્ચયના કાળમાં, સ્વરૂપનિર્ણયના કાળમાં એ આત્મલક્ષે મહિમા વધ્યો, રસ વધ્યો અને અતિ તીવ્ર રસ વધતા જે સ્વાનુભવ થયો કે જે

સ્વાનુભવ છૂટ્યા પછી એની પરિણતિ ચાલુ રહી ગઈ. જુઓ ! શું કામ થયું ? રસ તીવ્ર થયા પછી એની પરિણતિ બંધાઈ જાય છે. એટલે ઉપયોગમાં નિર્વિકલ્પદશા છૂટી, અનુભવ છૂટ્યો પણ પરિણતિમાં અનુભવ છૂટ્યો નથી. અનુભવની પરિણતિ ચાલુ રહી ગઈ. એ ક્યારે બને ? કે વિરુદ્ધસ્વભાવી એવા જે પદ્મગલના અનુભવનો રસ છે એનો ત્યાગ થાય તો. ત્યાગ નામ એનો અભાવ થાય તો. અભાવ થયા વિના કોઈ દિવસ બને (નહિ). આવો પ્રતીત આવવાનો, સમ્યગ્દર્શન થવાનો પ્રસંગ બને નહિ.

અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો કે જે એકમેકપણાનો અધ્યાસ છે ભિન્ન દ્રવ્યોને વિષે, પછી તે ખોરાકના પરમાણુ હો કે કોઈપણ અન્ય પદાર્થ પુદ્ગલના હોય એની સાથે એકત્વબુદ્ધિએ અધ્યાસિતપણે તન્મયપણે કેમ પરિણામ પરિણામે છે ? કે એનો તીવ્ર રસ છે ત્યારે પરિણામે છે. એ એની રસની તીવ્રતાના સૂચક છે. એટલે જ્યાં સુધી એ રસ મોળો ન પડે. ત્યાં સુધી પ્રતીતની દિશામાં એક ડગલું પણ આગળ વધવાનો સંભવ નથી.

એટલા માટે આપણે રસનું પ્રકરણ સ્વાધ્યાયની અંદર વિશેષપણે લઈએ છીએ એનું કારણ આ છે કે પરિણામનો દોર, કોઈપણ જાતના પરિણામનો દોર, પછી તે અશુદ્ધ જાતિના હો કે શુદ્ધ જાતિના હોય અથવા વિભાવ જાતિના હોય કે સ્વભાવ જાતિના હોય, એ પરિણામનો દોર એ પરિણામના રસ ઉપર જ આધારિત છે. જેટલો પરિણામનો રસ તીવ્ર એ પરિણામ લંબાવાના, એ પરિણામ એમનેએમ ચાલુ રહી જવાના, એ પરિણામની પરિણતિ બંધાઈ જવાની અને એનું એકત્વ છૂટવાનું નહિ. એટલા માટે મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં જે ભક્તિ, વૈરાગ્ય, ઉદાસીનતા, ઉપશમ અને સરળતાદિ પરિણામ લીધા છે એનું કારણ એ છે કે વિભાવરસ ત્યાં ઘટે છે. અને વિભાવરસ ઘટે છે તો સ્વભાવરસ ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. નહિતર ખાલી જગ્યા પણ હોતી નથી.

એટલે અહીંયાં એ કહ્યું કે, 'વર્ણા, ગંધાદિ પુદ્ગલગુણના અનુભવનો...' અનુભવનો એટલે 'રસનો ત્યાગ કરવાથી...' જુઓ ! અનુભવનો અર્થ છે રસનો ત્યાગ કરવાથી. અર્થાત્ 'તે પ્રત્યે ઉદાસીન

થવાથી 'જસુ' એટલે જેની (આત્માની) પ્રતીતિ થાય છે,...' જેની એટલે આત્માની પ્રતીતિ થાય છે 'એમ અર્થ છે.' એવો અર્થ અહીંયાં 'આનંદઘનજી' એવા અર્થમાં એ વાત કહેવા માગે છે. એમ લે છે.

મુમુક્ષુ :- પરરસ છે. અહીંયાં આવીને પણ ખૂટતો નથી. પછી તોડવો કેમ ? ધ્યાન અહીંયા છે પણ ત્યાં બતાવવો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હવે જ્યાં થાય છે ત્યાં જાગૃતિ આવે તો છૂટે. જેમ એક રસની અંદર બીજો રસ ઊભો થાય તો પહેલો રસ માર્યો જાય. જેમકે એક માણસ બહુ રસથી જમે છે અને એમાં કોઈ એવા સમાચાર આવી પડે કે, ભાઈ ! તમે અહીંયાં બહુ લહેરથી જમો છો પણ ત્યાં દુકાને તો આગ લાગી છે. તો ખાવાનો રસ ઊડી જતા કેટલી વાર લાગે ? તરત ઊડી જાય કે ન ઊડે ? તો આ જે જમવાનો જે કષાયરસ છે એ એક કષાયનો રસ તૂટવામાં બીજો કષાયરસ ઊભો થયો ત્યાં તૂટી ગયો. તૂટ્યો કે ન તૂટ્યો ?

મુમુક્ષુ :- કષાયે કષાયને તોડ્યો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર છે ?

અહીંયાં કહે છે, આત્મરસ છે એ તો અકષાયરસ છે, અકષાયસ્વભાવી આત્મા છે. એના લક્ષે જો એનો રસ ઉત્પન્ન થાય તો અકષાય કષાયને તોડે એમાં શું મોટી વાત છે ? અકષાયરસ કષાયરસને તોડે એમાં શું મોટી વાત છે ? એ તો બળવાનરસ છે. કષાય કરતા અકષાયપણું એ તો બળવાન છે, એની અંદર તો ઘણું બળ છે.

એટલે રસ તોડવો હોય તો જ્ઞાન કે જે અકષાયસ્વભાવી છે એ જ્ઞાનમાં પોતાનો જ્ઞાનાનુભવ શું છે ? એના અવલોકનનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે ઓલો ઉદયમાન જે રસ છે એ એ જ વખતે મોળો પડ્યા વિના રહે નહિ. એટલે પ્રત્યેક ઉદયમાં રસને મંદ કરવા માટે એણે પોતાના જ્ઞાનમાં જ્ઞાનના અવલોકનનો પ્રયત્ન કરવો. અથવા જ્ઞાન ચાલતા રસનું અવલોકન કરે તોપણ રસ તૂટે. કેમકે જ્ઞાન તો એવી ચીજ છે કે જે વચ્ચે દાખલ થતા કષાયમાં ભંગ પડ્યા વિના રહે નહિ. એટલે જો કષાય પરિણામનું અવલોકન કરે તોપણ કષાયરસ તૂટે અને અવલોકન કરનાર પોતાનું અવલોકન કરીને પોતાના જ્ઞાનાનુભવને-જ્ઞાનના વેદનને તપાસવા અથવા

અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તોપણ એને કષાયરસ તૂટે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવશ્રી’ ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પછી શું છે કે વસ્તુ જે ખોવાણી છે અને અંધારું જે થયું છે એ તો જ્ઞાનના પ્રકાશથી-પોતાના પ્રકાશથી પોતે હટી ગયો છે માટે. બાકી જ્ઞાનપ્રકાશમાં તો જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટ જ છે. જ્ઞાનપ્રકાશમાં જ્ઞાનનો સ્વભાવ અપ્રગટ છે જ નહિ. પ્રગટ જ છે. એ તો નિત્ય ઉદ્ધિત છે. નવો પ્રગટ નથી થતો. એ તો નિત્ય ઉદ્ધિત જ છે-સર્વ કાળે ઉદ્ધિત છે. એટલે રાગ તો અંધારું છે અને રાગમાં શોધવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ બેકાર છે. વૃથા પ્રયત્ન છે. કોઈ રાગના અંશમાં, રાગના કણમાં ચૈતન્યસ્વભાવ છે નહિ તો દેખાશે ક્યાંથી ? જે જ્યાં છે નહિ તે ત્યાં દેખાશે ક્યાંથી ? એ પ્રશ્ન જ રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ઘરે ખાતા ખાતા રસને તપાસવો જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જાગૃતિમાં આવવું જોઈએ. ગમે તે જીવ હોય. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. એણે સીધી સાવધાની પકડવી જોઈએ. જ્ઞાનમાત્રથી સાવધાની પકડવી જોઈએ. એટલા માટે જ્ઞાનમાત્ર શબ્દ વાપર્યો છે. એ જાગૃતિસૂચક છે. આખા ‘સમયસાર’માં વધુમાં વધુ એ શબ્દનો પ્રયોગ છે. આત્મા એટલે જ્ઞાનમાત્ર. ‘સમયસાર’ એટલે જ્ઞાનમાત્ર છું. બસ ! આ એક મંત્ર એ પોતાના સ્વરૂપની સ્વભાવની સાવધાનીમાં જો જીવ આવે તો એને પરપદાર્થની સાવધાની અને પરપદાર્થની સાવધાનીથી ઉત્પન્ન થતો રસ, એ બંને ઉપર એને ઘાત (પડે). એ દલ્લ પત્ર (પૂરો) થયો.

મુમુક્ષુ :- કેવી સરસ વાત આવી !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘પંચાસ્તિકાય’ની વાત કરતા કરતા છેલ્લે છેલ્લે બે વાત બહુ સારી કરી દીધી.

મુમુક્ષુ :- ...ચર્ચા કરી પણ મુમુક્ષુઓને માર્ગદર્શન પણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાથે સાથે આપે જ છે. એ સિદ્ધાંતજ્ઞાન વખતે પણ ઉપદેશજ્ઞાન પણ સાથે સાથે રાખે છે. એ પદ્ધતિ મુમુક્ષુ માટે બહુ ઉપકારી છે.

પત્રાંક-૬૯૯

મુંબઈ, શ્રાવણ, ૧૯૫૨

પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહ્યું છે :-

જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ પાંચ અસ્તિકાય કહેવાય છે. અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશસમૂહાત્મક વસ્તુ. એક પરમાણુ પ્રમાણે અમૂર્ત વસ્તુના ભાગને 'પ્રદેશ' એવી સંજ્ઞા છે. અનેક પ્રદેશાત્મક જે વસ્તુ હોય તે 'અસ્તિકાય' કહેવાય. એક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે. પુદ્ગલ પરમાણુ જો કે એકપ્રદેશાત્મક છે, પણ બે પરમાણુથી માંડીને અસંખ્યાત, અનંત પરમાણુઓ એકત્ર થઈ શકે છે. એમ અરસપરસ મળવાની શક્તિ તેમાં રહેલી હોવાથી અનેક પ્રદેશાત્મકપણું તે પામી શકે છે; જેથી તે પણ અસ્તિકાય કહેવા યોગ્ય છે. 'ધર્મદ્રવ્ય' અસંખ્યાતપ્રદેશ પ્રમાણ, 'અધર્મદ્રવ્ય' અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ, 'આકાશદ્રવ્ય' અનંતપ્રદેશપ્રમાણ હોવાથી તે પણ 'અસ્તિકાય' છે. એમ પાંચ અસ્તિકાય છે. જે પાંચ અસ્તિકાયના એકમેકાત્મકપણાથી આ 'લોક'ની ઉત્પત્તિ છે, અર્થાત્ 'લોક' એ પાંચ અસ્તિકાયમય છે.

પ્રત્યેકપ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તે જીવો અનંત છે. એક પરમાણુ એવા અનંત પરમાણુઓ છે. બે પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા દ્વિઅણુકસ્કંધ અનંતા છે. એમ ત્રણ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા ત્રિઅણુકસ્કંધ અનંતા છે. ચાર પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા ચતુઃઅણુકસ્કંધ અનંતા છે. પાંચ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા પંચાણુકસ્કંધ અનંતા છે. એમ છ પરમાણુ, સાત પરમાણુ, આઠ પરમાણુ, નવ પરમાણુ, દશ પરમાણુ એકત્ર મળેલા એવા અનંતા સ્કંધ છે. તેમ જ અગિયાર પરમાણુ, યાવત્ સો પરમાણુ, સંખ્યાત પરમાણુ, અસંખ્યાત પરમાણુ તથા અનંત પરમાણુ મળેલા એવા અનંતા સ્કંધ છે.

‘ધર્મદ્રવ્ય’ એક છે. તે અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ લોકવ્યાપક છે. ‘અધર્મદ્રવ્ય’ એક છે. તે પણ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ લોકવ્યાપક છે. ‘આકાશદ્રવ્ય’ એક છે. તે અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે, લોકાલોકવ્યાપક છે. લોકપ્રમાણ આકાશ અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક છે.

‘કાળદ્રવ્ય’ એ પાંચ અસ્તિકાયનો વર્તનારૂપ પર્યાય છે, એટલે ઉપચારિક દ્રવ્ય છે, વસ્તુતાએ તો પર્યાય જ છે; અને પણ, વિપળથી માંડી વર્ષાદિ પર્યંત જે કાળ સૂર્યની ગતિ પરથી સમજાય છે, તે ‘વ્યાવહારિક કાળ’ છે, એમ શ્વેતાંબરાચાર્યો કહે છે. દ્વિગંબરાચાર્યો પણ એમ કહે છે, પણ વિશેષમાં એટલું કહે છે, કે લોકાકાશના એકેક પ્રદેશે એકેક કાલાણુ રહેલો છે; જે અવર્ણ, અગંધ, અરસ, અસ્પર્શ છે; અગુરુલઘુ સ્વભાવવાન છે. તે કાલાણુઓ વર્તનાપર્યાય અને વ્યાવહારિક કાળને નિમિત્તોપકારી છે. તે કાલાણુઓ ‘દ્રવ્ય’ કહેવા યોગ્ય છે, પણ ‘અસ્તિકાય’ કહેવા યોગ્ય નથી; કેમકે એકબીજા તે આણુઓ મળીને ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી; જેથી બહુપ્રદેશાત્મક નહીં હોવાથી ‘કાળદ્રવ્ય’ અસ્તિકાય કહેવા યોગ્ય નથી; અને વિવેચનમાં પણ પંચાસ્તિકાયમાં તેનું ગૌણરૂપે સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

‘આકાશ’ અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તેમાં અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણમાં ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્ય વ્યાપક છે. ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનો એવો સ્વભાવ છે કે, જીવ અને પુદ્ગલ તેની સહાયતાના નિમિત્તથી ગતિ અને સ્થિતિ કરી શકે છે; જેથી ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યના વ્યાપકપણા પર્યંત જ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ, સ્થિતિ છે; અને તેથી લોકમર્યાદા ઉત્પન્ન થાય છે.

જીવ, પુદ્ગલ, અને ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યપ્રમાણ આકાશ એ પાંચ જ્યાં વ્યાપક છે તે ‘લોક’ કહેવાય છે.

પત્રાંક-૬૯૯. 'પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહ્યું છે :- જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ પાંચ અસ્તિકાય કહેવાય છે. અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશસમૂહાત્મક વસ્તુ.' અસ્તિ એટલે હોવાપણું અને કાય એટલે પ્રદેશોના સમૂહરૂપ કાયા. કાયાને ટૂંકું કરીને કાય કહ્યું. એમ નથી કહેતા કે આ માણસ પાંચ ફૂટ લાંબો છે. આ સાડા પાંચ ફૂટ લાંબો છે તો એની કાયાનું માપ છે. ત્યાં એનું ક્ષેત્રફળ બતાવવું છે. એમ આ પાંચ પદાર્થોને ક્ષેત્રફળ છે. લાંબુ ક્ષેત્રફળ છે, લાંબુચોડું ક્ષેત્રફળ છે, એમ કહેવું છે.

'અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશસમૂહાત્મક વસ્તુ. એક પરમાણુ પ્રમાણે અમૂર્ત વસ્તુના ભાગને 'પ્રદેશ' એવી સંજ્ઞા છે.' આ માપ લીધું. કે પ્રદેશ કોને કહેવો ? એક પરમાણુ પ્રમાણે અમૂર્ત વસ્તુના ભાગને, ક્ષેત્રફળમાં એક પરમાણુના ગજથી માપવામાં આવે તો, Unit થી માપવામાં આવે તો, ભલે અમૂર્ત વસ્તુ હોય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવ. એ ત્રણે લઈ લેવા, એના અમૂર્ત વસ્તુના ભાગને પ્રદેશ એવી સંજ્ઞા એટલે નામ આપ્યું છે.

'અનેક પ્રદેશાત્મક જે વસ્તુ હોય તે 'અસ્તિકાય' કહેવાય.' જેને અનેક પ્રદેશથી માપી શકાય એવું જેનું લાંબુચોડું ક્ષેત્ર હોય તેને અસ્તિકાય કહેવામાં આવે છે. અસ્તિકાય બે શબ્દ છે. અસ્તિ અને કાય. અસ્તિ એટલે હયાતી, મોજૂદગી ધરાવે છે અને કાય એટલે એનું વિશાળ ક્ષેત્ર છે એ રીતે એ હયાતી ધરાવે છે. 'એક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે.' કોઈપણ જીવ. ક્ષેત્રમાં નાનામાં નાનો જીવ હોય તો, એક કંથવો કે જે બહુ બારીક છે તોપણ તેનું માપ અસંખ્યપ્રદેશપ્રમાણ છે. એમ નથી કે એના પ્રદેશો ઓછા છે. અને હાથી કે જેને પ્રદેશો ઘણા છે. મોટા શરીરવાળા જીવને પ્રદેશ ઝાઝાં છે, નાના શરીરવાળા જીવને પ્રદેશ ઓછા છે એવું નથી. બધાયને એકસરખા અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. લોક પ્રમાણ અસંખ્યાતપ્રદેશ છે. પણ સંકોચ વિસ્તારને લઈને એનું ક્ષેત્ર નાનું મોટું જોવામાં આવે છે.

'પુદ્ગલ પરમાણુ જો કે એકપ્રદેશાત્મક છે,...' હવે પુદ્ગલ પરમાણુની ચર્ચા કરે છે કે એ એક પ્રદેશવાળું છે. 'પણ બે પરમાણુથી માંડીને અસંખ્યાત, અનંત પરમાણુઓ એકત્ર થઈ શકે છે.' ભેગા મળી

શકે છે, જોડાઈ શકે છે. 'એમ અરસપરસ મળવાની શક્તિ તેમાં રહેલી હોવાથી..' પુદ્ એટલે પુરાવું. ગળ એટલે છૂટા પડવું. સાથે જોડાવું અને જોડાયેલાનું છૂટા પડવું. એવા ગુણથી એ ગુણવાચક નામ પાડવું પુદ્ગલ પરમાણુનું નામ પુદ્-ગલ એમ પાડવું. 'એમ અરસપરસ મળવાની શક્તિ તેમાં રહેલી હોવાથી અનેક પ્રદેશાત્મકપણું તે પામી શકે છે;...' એટલે એનો પણ ક્ષેત્ર વિસ્તાર જોવામાં આવે છે. 'જેથી તે પણ અસ્તિકાય કહેવા યોગ્ય છે.' અને છદ્મસ્થને તો સ્કંધ જ જણાય છે. છૂટો પરમાણુ તો છદ્મસ્થના જ્ઞાનમાં પણ આવતો નથી. એટલે એને તો અસ્તિકાયપણે જ પુદ્ગલ જોવા મળે છે. એને તો છૂટો જોવા મળતો નથી.

'ધર્મદ્રવ્ય' અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ,...' છે. એ પણ લોકાકાશપ્રમાણ છે. 'અધર્મદ્રવ્ય' અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ,...' એ પણ લોકાકાશપ્રમાણ છે. અને જીવદ્રવ્ય પણ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે, એ પણ લોકાકાશપ્રમાણ છે. એમ ત્રણેના પ્રદેશો સરખા છે-અસંખ્યાત. પણ સરખા. અસંખ્યાત પણ સરખા પાછા-લોકપ્રમાણ. 'આકાશદ્રવ્ય' અનંતપ્રદેશપ્રમાણ હોવાથી તે પણ 'અસ્તિકાય' છે.' એમાં અનંતા પ્રદેશો છે. જેનું માપ નથી એટલા અનંતા પ્રદેશો આકાશને છે. 'એમ પાંચ અસ્તિકાય છે.'

'જે પાંચ અસ્તિકાયના એકમેકાત્મકપણાથી આ 'લોક'ની ઉત્પત્તિ છે, અર્થાત્ 'લોક' એ પાંચ અસ્તિકાયમય છે.' એટલે આખા લોકમાં આ પાંચેય દ્રવ્યોના, પદાર્થોના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર રહેલો છે. એટલે લોક કહી કે પાંચ અસ્તિકાયનું એકમેકપણું કહી. એકમેક એટલે આકાશની અપેક્ષાએ બધા એક જ ક્ષેત્રે રહેલા છે. છતાં પોતપોતાના સ્વરૂપે રહેલા છે. કોઈએ પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યો નથી.

'પ્રત્યેકેપ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે.' પાછું ઓલું જીવ એમ કહ્યું હતું ને ? હવે અહીં કહે છે કે 'પ્રત્યેકેપ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તે જીવો (સંખ્યાએ) અનંત છે. એક પરમાણુ એવા અનંત પરમાણુઓ છે.' હવે જેમ એક પરમાણુ છે તો એવા અનંત પરમાણુઓ છે. 'બે પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા દ્વિઅણુકસ્કંધ અનંતા છે.' હવે બે જ પરમાણુ ભેગા થયા હોય તો એવા એને દ્વિઅણુકસ્કંધ કહે

છે. એવા પણ અનંતા છે. છૂટા પરમાણુ પણ લોકમાં અનંતા છે. બે અણુ સ્કંધવાળા પરમાણુઓ પણ અનંતા છે. 'એમ ત્રણ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા હોય એવા ત્રિઅણુસ્કંધ પણ અનંતા છે. ચાર પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા ચતુઃઅણુસ્કંધ અનંતા છે. પાંચ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા પંચાણુસ્કંધ અનંતા છે. એમ છ પરમાણુ, સાત પરમાણુ, આઠ પરમાણુ, નવ પરમાણુ, દસ પરમાણુ એકત્ર મળેલા એવા અનંત સ્કંધ છે. તેમ જ અગિયાર પરમાણુ, યાવત્ સો પરમાણુ...' અગિયાર, બાર, તેર. યાવત્ એટલે એવી રીતે કમથી લઈએ તો 'સો પરમાણુ, સંખ્યાત પરમાણુ...' એટલે સોથી માંડીને, એકસો એકથી માંડીને જેટલી સંખ્યા લે એવા બધા પરમાણુનો ભેગો મળેલો સ્કંધ, 'અસંખ્યાત પરમાણુ...'નો ભેગા મળેલો સ્કંધ 'તથા અનંત પરમાણુ મળેલા એવા અનંતા સ્કંધ...' એવા અનંતાઅનંત સ્કંધો જગતની અંદર રહેલા છે. બધી જાતના સ્કંધો, અનંતા સ્કંધો જગતની અંદર છે.

મુમુક્ષુ :- સચિત્...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સચિત્ એટલે ? નહિ. પરમાણુ બધા અચિત્ જ છે. પરમાણુ બધા અચિત્ જ ગણવા. પરમાણુને સચેતનપણું ઉપચારથી લાગુ પડે. ખરેખર કોઈ પરમાણુ સચેત નથી. પણ જે પરમાણુઓ જીવોના સંયોગમાં હોય એને વ્યવહારે સચેતપણું કહેવાય. જેમકે અત્યારે આપણા શરીરને સચેતશરીર કહીએ. પણ એકેય પરમાણુમાં ચેતનપણું નથી આવ્યું. પણ આ ખોળિયાનો જીવ જુદો પડી જાય ત્યારે એમ કહે કે આ મડદું છે. તો કહે, અચેતશરીર છે હવે. પહેલા સચેતશરીર હતું હવે અચેતશરીર છે. એમ જીવના સંયોગ-વિયોગની અપેક્ષાએ કહેવાય. એ એક જીવની મુખ્યતાથી. પણ એ મડદામાં એ વખતે બીજા નિગોદીયા જીવો અનંતા હોય છે. શ્લેષ્મના, મળના બીજા બધા જીવો અનંતા હોઈ શકે છે. પણ એક જીવ, જે જીવનું એ શરીર વ્યવહારે કહેવાતું હતું તે જીવ ન હોય ત્યારે એ જીવને અચેતશરીર કહેવામાં આવે છે. પણ પરમાણુ તો બધા અચેત જ છે. કોઈ પરમાણુ જીવસહિત નથી, જીવવાળો નથી, જેમાં જીવપણું નથી, ચૈતન્યપણું નથી અર્થાત્ જડપણું છે એને જ પરમાણુ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- નિગોદનું શરીર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ નિગોદનું શરીર છે. એને જુદું શરીર છે માટે એ શરીર સાથે લાગુ ન પાડ્યું. નિગોદના જીવને નિગોદનું શરીર છે. એને આ શરીર નથી. એટલા માટે.

મુમુક્ષુ :- નિગોદ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ નિગોદના જીવો અને એના શરીરો પણ આ લોકની અંદર ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે. ક્યાંય ખાલી જગ્યા નથી. જીવ વગરની ખાલી જગ્યા નથી, પરમાણુ વગરની ખાલી જગ્યા નથી, કાળાણુ વગરની ખાલી જગ્યા નથી, આકાશ વગરની ખાલી જગ્યા નથી, ધર્માસ્તિકાય વગરની ખાલી જગ્યા નથી, અધર્માસ્તિકાય વગરની ખાલી જગ્યા નથી. છએ દ્રવ્યો લોકની અંદર એકસાથે રહેલા છે. એમાં પાંચ અસ્તિકાય છે અને એક કાળાણુ છે. એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ઝઘડતા નથી, એકસાથે રહ્યા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. એકસાથે રહેવા છતા તેઓ પરસ્પર કાંઈ તકરાર કે ઝઘડો કરતા નથી. એકબીજાને ધક્કો મારતા નથી કે તું આઘો ખસ મારે અહીંયાં રહેવું છે. એને જગ્યા આપે છે. છએ દ્રવ્યોમાં અવગાહન શક્તિ છે એટલે એ જગ્યા આપે છે. જ્યારે કોઈને આવવું જવું હોય તો ક્યાંય પણ ટકરાતા નથી, ઘર્ષણમાં આવતા નથી, તકરાર કરતા નથી, નિષેધ કરતા નથી, વિરોધ કરતા નથી. કાંઈ કરતા નથી. ઊલટાને અવકાશ આપે છે. એકબીજાને અવકાશ આપે છે. આવવા જવાનો રસ્તો મોકળો કરી દે છે. કાંઈ પણ પ્રતિબંધ કરતા નથી. એ ઉપદેશ આપે છે. એ છએ દ્રવ્યો ઉપદેશ આપે છે કે, ભાઈ ! તું ક્યાંય પણ ઘર્ષણમાં રહે નહિ, ક્યાંય પણ ઘર્ષણમાં આવ નહિ. તું સરળતાથી રસ્તો મોકળો કરી દે. પછી કાંઈ વાંધો આવશે નહિ. અહીં સુધી રાખીએ.

તા ૧૯-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૬૯૯ થી ૭૦૧

પ્રવચન નં. ૨૨૧

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર ૬૯૯, પાનું-૫૦૯. પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં વંચાય છે. એમાં જીવ અને પુદ્ગલની વાત કરી કે અનંતા જીવો છે. પુદ્ગલો પણ બે આણુના સ્કંધથી માંડીને સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત પરમાણુથી મળેલા એવા સ્કંધરૂપે અનંતા સ્કંધો વિશ્વની અંદર રહેલા છે. હવે પહેલા Paragraphથી વાત કરે છે.

‘ધર્મદ્રવ્ય’ એક છે.’ ધર્માસ્તિકાય નામનો એક અરૂપી પદાર્થ છે, પણ જડ (છે). ‘ધર્મદ્રવ્ય’ એક છે. તે અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ લોકવ્યાપક છે.’ એનું ક્ષેત્ર કેટલું છે ? કે આખા લોકમાં વ્યાપેલું છે અને એક પરમાણુના પરિમાણથી માપવામાં આવે તો અસંખ્યાત પરમાણુથી માપી શકાય એટલો આખો લોક છે અને એટલું ધર્માસ્તિકાયનું ક્ષેત્ર છે.

‘અધર્મદ્રવ્ય’ એક છે.’ અને પણ અધર્માસ્તિકાય કહેવાય છે. ‘તે પણ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ લોકવ્યાપક છે.’ બંને જડ, બંને અરૂપી, બંને અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક અને બંને લોકપ્રમાણ વ્યાપક છે. એકસરખા. પણ બંનેના સ્વભાવમાં વિરુદ્ધતા છે. ‘આકાશદ્રવ્ય’ એક છે.’ આ ત્રણેય એક એક છે. ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય અને આકાશદ્રવ્ય એક છે. ‘તે અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે,...’ એના પ્રદેશો અનંતા છે. ‘તે લોકાલોકવ્યાપક છે.’ કેવા છે ? લોક અને અલોક સર્વત્ર વ્યાપક છે.

‘લોકપ્રમાણ આકાશ અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક છે.’ લોકપ્રમાણ આકાશ એટલે આખા આકાશમાં જેટલા ભાગમાં લોક છે એટલે જીવ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, પુદ્ગલ, કાળાણુ એવા બીજા પાંચ દ્રવ્યો છે તેને લોક કહે છે અને ત્યાં જે આકાશના પ્રદેશો રહેલા છે તેની સંખ્યા અસંખ્યાતપ્રદેશ છે. એની સંખ્યા અસંખ્યાત છે. બે આકાશ નથી. લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એવા બે આકાશ નથી પણ એક આકાશને, એક વિભાગને જેટલામાં લોક

છે તેને લોકાકાશ કહે છે. બાકીનાને અલોકાકાશ કહે છે. પરંતુ એક અખંડ દ્રવ્યને એ રીતે બે નામથી કહેવામાં આવે છે, બે વિભાગથી સમજાવવામાં આવે છે.

“કાળદ્રવ્ય...” હવે કાળદ્રવ્યની વાત કરે છે. આ કાળદ્રવ્યના વિષયમાં દિગંબર સંપ્રદાય અને શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન નિરૂપણ જોવામાં આવે છે. પર્યાયની અપેક્ષાએ ભિન્ન-ભિન્ન નિરૂપણ નથી. એ કહે છે. “કાળદ્રવ્ય’ એ પાંચ અસ્તિકાયનો વર્તનારૂપ પર્યાય છે,...’ એટલે પાંચે અસ્તિકાય પરિણમે છે એની વર્તનાને પણ કાળ કહેવામાં આવે છે. જેમકે અત્યારે અનેક જીવોના પરિણામ વિષમ જોઈને એને પંચમકાળ કહે છે. અત્યારના પુદ્ગલો, વર્ષા, ઋતુ, ફળ-ફળાદિ, ધન-ધાન્યાદિ એ બધાની Quality જોઈને પણ પંચમકાળ કહેવામાં આવે છે. એવા જીવો, પુદ્ગલો એના પરિણામોના અમુક પ્રકારને, વર્તનાને, અમુક પ્રકારે વર્તતી જોઈને એને કાળ કહેવામાં આવે છે કે આ પાંચમો આરો છે, આ ચોથો આરો છે, આ દિવસ છે, આ રાત છે વગેરે.

“કાળદ્રવ્ય’ એ પાંચ અસ્તિકાયનો વર્તનારૂપ પર્યાય છે, એટલે ઉપચારિક દ્રવ્ય છે, વસ્તુતાએ તો પર્યાય જ છે;...” દ્રવ્ય નથી પણ એ વર્તના છે તે તો પર્યાય જ છે. ‘અને પણ, વિપળથી માંડી વર્ષાદિ પર્યંત જે કાળ સૂર્યની ગતિ પરથી સમજાય છે, તે ‘વ્યાવહારિક કાળ’ છે, એમ શ્વેતાંબરાચાર્યો કહે છે. દિગંબરાચાર્યો પણ એમ કહે છે, પણ વિશેષમાં એટલું કહે છે, કે લોકાકાશના એકેક પ્રદેશે એકેક કાલાણુ રહેલો છે; જે અવર્ણ, અગંધ, અરસ, અસ્પર્શ છે;...” એટલે અરૂપી છે. ‘અગુરુલઘુ સ્વભાવવાન છે.’ બીજા દ્રવ્યની જેમ એને પણ અગુરુલઘુ સ્વભાવ છે.

‘તે કાલાણુઓ વર્તનાપર્યાય અને વ્યાવહારિક કાળને નિમિત્તોપકારી છે.’ અને એવા કાલાણુરૂપ દ્રવ્યો છે તે બીજા પદાર્થોના વર્તના પર્યાયને નિમિત્ત છે અને વ્યાવહારિક કાળને પણ એનું નિમિત્તપણું ગણવામાં આવે છે. ‘તે કાલાણુઓ ‘દ્રવ્ય’ કહેવા યોગ્ય છે, પણ ‘અસ્તિકાય’ કહેવા યોગ્ય નથી;...” એટલું સ્થાપ્યું કે તે કાલાણુઓ દ્રવ્ય કહેવા યોગ્ય છે. તે કાલાણુઓ દ્રવ્ય કહેવા યોગ્ય નથી અને ઉપચારિક દ્રવ્ય જ કહેવા યોગ્ય છે એમ ન લીધું પાછું. આગળની જે વાત કરી એમાં અલ્પવિરામ કરીને

એમ શ્વેતાંબરાચાર્યો કહે છે. એમ કરીને શ્વેતાંબરાચાર્યોનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ કલ્પો. પછી દ્વિગંબર આચાર્ય આમ કહે છે એમ કરીને વાત કહી.

હવે એ ઉપરાંત કહે છે કે 'તે કાલાણ્ણુઓ 'દ્રવ્ય' કહેવા યોગ્ય છે, પણ 'અસ્તિકાય' કહેવા યોગ્ય નથી;...' કેમકે એને ક્ષેત્રવિસ્તાર નથી માટે. કાય એટલે વિસ્તાર. ક્ષેત્રવિસ્તારને કાય કહેવામાં આવે છે. 'કેમકે એકબીજા તે અણ્ણુઓ મળીને ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી;...' ભેગા થઈને મળીને કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. બધા ભિન્ન-ભિન્ન રહીને જ પરિણમે છે. 'જેથી બહુપ્રદેશાત્મક નહીં હોવાથી 'કાળદ્રવ્ય' અસ્તિકાય કહેવા યોગ્ય નથી; અને વિવેચનમાં પણ પંચાસ્તિકાયમાં તેનું ગૌણરૂપે સ્વરૂપ કહીએ છીએ.' કારણકે પંચાસ્તિકાયમાં અસ્તિકાયનું સ્વરૂપ આવે છે. આ અસ્તિકાય નહિ હોવાથી છઠ્ઠું દ્રવ્ય ગૌણરૂપે કહેવામાં આવે છે. એમ કરીને પોતે તો સ્થાપી દીધું છે પાછું. આમ કહેવા યોગ્ય છે. બહુ પ્રદેશાત્મક નહીં હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન રહીને ક્રિયા કરતા હોવાથી... એ બધી વાત સ્થાપી દીધી.

“આકાશ” અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે.’ બહુ ધ્યાનથી વાંચે એને જ ખ્યાલ આવે એવું છે. ઉપરછલ્લું વાંચે એને એમ ખ્યાલ આવે કે શ્વેતાંબર આચાર્યની પણ વાત કરી, દ્વિગંબર આચાર્યની પણ વાત કરી. બેયની વાત જુદી પડે છે તો એમ નથી કહેતા કે કઈ બરાબર છે અને કઈ બરાબર નથી. એવું કહેતા નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપર ઉપરથી એમ લાગે. પણ ઝીણવટથી વાંચે તો એમણે શું સ્થાપ્યું છે એ વાત એની અંદર આવી જાય છે.

“આકાશ” અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તેમાં અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણમાં ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્ય વ્યાપક છે. ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનો એવો સ્વભાવ છે કે, જીવ અને પુદ્ગલ તેની સહાયતાના નિમિત્તથી ગતિ અને સ્થિતિ કરી શકે છે; જેથી...’ એ માધ્યમ છે. ગતિ સ્થિતિમાં એનું માધ્યમ છે. જેમ માછલીને ગતિ કરવી હોય તો પાણી એનું માધ્યમ છે. પક્ષીને ઉડવું હોય તો હવા એનું માધ્યમ છે. પછી સામા પૂરે પણ માછલી તરી શકે છે અને સામો પવન હોય તોપણ પક્ષી ઊડી શકે છે. નદીમાં પાણીનું પૂર એવું હોય કે

હાથી જો ઊભો રહે તો તણાય જાય. કેવો ? જેનું ટનબંધી વજન છે એવો હાથી તણાય જાય અને અડધો તોલો જેટલું વજન હોય એવી નાની માછલી હોય એ સડસડાટ કરતી સામે પૂરે જાય. તણાય તો નહિ પણ સામે પૂરે તરીને જઈ શકે. કેમકે એ એનું તરવાનું માધ્યમ છે. પૂરના પ્રવાહનું જે જોર છે એ માછલીને અવરોધ કરી શકતું નથી. એ એની વિશેષતા છે. ગતિનું માધ્યમ છે ને એટલે એ એની વિશેષતા છે.

‘ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનો એવો સ્વભાવ છે કે, જીવ અને પુદ્ગલ તેની સહાયતાના નિમિત્તથી ગતિ અને સ્થિતિ કરી શકે છે; જેથી ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યના વ્યાપકપણા પર્યંત જ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ, સ્થિતિ છે;...’ જેથી ધર્મદ્રવ્ય અને અધર્મદ્રવ્યના ‘વ્યાપકપણા પર્યંત જ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ, સ્થિતિ છે;...’ કેમકે એનું માધ્યમ ત્યાં પૂરું થાય છે. ‘અને તેથી લોકમર્યાદા ઉત્પન્ન થાય છે.’ તેથી લોકમાં રહેવાની જે ક્ષેત્ર મર્યાદા છે એ અહીંથી આ કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે આ બે જ પદાર્થો ગતિ કરે છે અને એ બે પદાર્થોની ગતિ કરવાનું માધ્યમ અહીંયાં પૂરું થતું હોવાથી, ગતિ કરવાની શક્તિ ઉપાદાનમાં હોવા છતાં એને આગળ ગતિ થતી એમ જોવામાં આવતું નથી. માટે એનું લોકમાં રહેવાનું અને ગમન-આગમનની ક્ષેત્રની મર્યાદા અહીંયાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. મર્યાદા એટલે હદ ઉત્પન્ન થાય છે. હદ કહેવી છે.

‘જીવ, પુદ્ગલ, અને ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યપ્રમાણ આકાશ એ પાંચ જ્યાં વ્યાપક છે તે ‘લોક’ કહેવાય છે.’ એને લોક એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. એ રીતે અહીંયાં પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહ્યું છે.

પત્રાંક-૭૦૦

કાવિઠા, શ્રાવણ વદ, ૧૯૫૨

શરીર કોનું છે ? મોહનું છે. માટે અસંગભાવના રાખવી યોગ્ય છે.

૭૦૦મા પત્રમાં ફક્ત એક જ લીટી છે. પત્ર ઘણું કરીને ‘સોભાગ્યભાઈ’ ઉપરનો છે. ‘શરીર કોનું છે ?’ પ્રશ્ન કર્યો છે. કે ‘મોહનું

છે.' શરીર કોનું છે ? મોહનું છે. જીવનું નથી. પુદ્ગલનું છે એમ પણ ન કહ્યું. કેમકે અહીંયાં દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય નથી લેવો. જીવને પોતાને ખોટો આધાર લે છે, શરીરથી જીવ ખોટો આધાર લે છે, મોહ વડે કરીને પોતાપણું કરે છે. હું શરીરના આધારે જીવું છું એવું પરિણામન કરે છે. શરીરની અનુકૂળતા પ્રમાણે હું જીવી શકું છું. પ્રતિકૂળતાઓ હોય તો હું જીવી શકતો નથી. એ વગેરે. માટે 'શરીર કોનું છે ?' જુઓ ! કેવો લાક્ષણિક ઉત્તર આપ્યો છે ! કે શરીર 'મોહનું છે.'

ખરેખર તો શરીર શરીરનું છે. અને એ શરીરનું છે એમાં પુદ્ગલનું છે. પણ એમ કહેવાને બદલે એમ કહે છે કે, મોહથી શરીર પોતાપણે અનુભવાય છે, જેને દેહાધ્યાસ કહેવામાં આવે છે. જીવનું શરીર નહિ હોવા છતાં જીવ શરીરમાં પોતાપણું અનુભવ કરે છે. વેદના આદિથી પણ પોતાપણું (અનુભવે છે). શાતાની વેદના, અશાતાની વેદના એ દ્વારા પોતાપણાનો અનુભવ કરે છે. વળી ક્ષેત્રમાં પણ વ્યાપ્યવ્યાપકપણું શરીરપ્રમાણ જીવના ક્ષેત્રનું છે. એટલે એના મોહને દૃઢપણું મળે છે. એક બીજું બહાનું પણ મળે છે કે જેટલામાં શરીર છે એટલામાં જીવ પણ છે. શરીરની બહાર મારો જીવ પણ નથી.

મુમુક્ષુ :- મોહના પરિણામ કરવાથી શરીર મળે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, મોહના ફળમાં મળેલું છે. શરીર ઉપરના મોહને લઈને શરીરની પ્રાપ્તિ છે. સંયોગ (થયો છે). પ્રાપ્તિ એટલે સંયોગ થાય છે. એ તો છે. જીવને જે જે પદાર્થોનો મોહ હોય છે અને તે તે પદાર્થોને તે મોહથી ચાહે છે તે તે પદાર્થના સંયોગમાં એની ગતિ થાય છે. એટલે એવું એક સૂત્ર છે કે 'જેવી મતિ એવી ગતિ.' જેવી મતિ એવી ગતિ. આ કહે છે ને ? મગમાં કાણું પડે છે ને ? મગ સડે ત્યારે. તો એની અંદર જીવડું હોય એને આપણે ત્યાં મગનું મટકું કહે છે. આ જીવ ત્યાં કેમ ઉત્પન્ન થયો ? કે એને ખાવામાં મગ એટલા બધા ભાવતા હતા-હદબહારના.. સમજ્યા ? ઊલટી થાય ત્યાં સુધી ખાધા કરે. કેમકે મને ભાવે છે. પેટ ભલે ના પાડે. આ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. ચણાનો જીવ, ચોખાની ઈયળ, ઘઉંના ધનેડા. એ જીવો ત્યાં કેમ ઉત્પન્ન થયા ? કે જેવી મતિ એવી ગતિ. જ્યાં જ્યાં જીવની તીવ્ર રસથી મતિ જાય છે ત્યાં ત્યાં

એને આયુષ્યનો પ્રકાર એવો જ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ જીવને નવા નવા દેહની પ્રાપ્તિ કેમ ? અને એનો મોક્ષ કેમ ? દેહથી મુક્તપણું કેમ થતું નથી ? નિર્વાણ કેમ થતો નથી ? જીવ દેહના સંયોગમાં રહીને એટલું દેહાધ્યાસપણું કરે છે... એટલું દેહાધ્યાસપણું કરે છે. એમાં ખાસ કરીને ખાવાપીવાના ઉદયકાળે વિશેષે કરીને દેહાધ્યાસપણું કરે છે. શાતા-અશાતાના ઉદયકાળે પણ વિશેષે કરીને દેહાધ્યાસપણું કરે છે. અને પરિણામસ્વરૂપે એને નવા દેહનો સંયોગ થાય એ રીતે એને નવું આયુષ્ય બંધાય છે.

મુમુક્ષુ :- અમારે આમાંથી શું બોધ લેવો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- માટે છે ને ? બીજી લીટીમાં એ જ કહ્યું છે. બે લીટી કહી છે. એક લીટીમાં બે વાક્યો આપ્યા છે. એ બીજા વાક્યોમાં શું કરવું એ પણ કહી દીધું છે.

‘માટે અસંગભાવના રાખવી યોગ્ય છે.’ દેહથી ભિન્ન હું ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્મા છું. મારું અસંગસ્વરૂપ છે, અસંગતત્ત્વ છે, દેહથી હું સ્પર્શાયેલો કે બંધાયેલો નથી. દેહાદિ કોઈ મારા નથી. દેહના સંયોગ કાળે પણ હું દેહ વિનાનો જ છું. એવી ભાવના રાખવી, એવી ભાવના ભાવવી, એવી ભાવના કરવી. ક્યાં સુધી ? કે એવી પરિણતિ થાય ત્યાં સુધી. ભાવનાથી પરિણતિ બંધાય છે. એવી ભાવના કરવી કે જેથી દેહથી ભિન્ન ભાવના ભાવતા દેહનો ફરી સંયોગ ઉત્પન્ન ન થાય એટલે કે નિર્વાણપદ થાય એવો અવસર આવે. એ સીધી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- માતાજી પરિણતિ થઈ જવી જોઈએ (એમ જે કહે છે) એ પરિણતિ આ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ આ વાત છે. એ તો ચર્યામાં અવારનવાર કહેતા કે, મુમુક્ષુજીવને તો પરિણતિ થઈ જવી જોઈએ. પરિણતિ થઈ જવી જોઈએ એટલે શું ? કે એટલો એ પોતાના સ્વરૂપને અભિન્ન ભાવે અને દેહાદિથી ભિન્નપણાને (ભાવે) કે એની એક પરિણતિ ઊભી થઈ જાય. એટલે એટલો તીવ્ર રસ થાય અને દેહાદિ પ્રત્યેનો રસ એટલો મોળો પડી જાય, એટલો ઘટી જાય એમ કહેવું છે. ત્યારે પરિણતિ થાય. ‘માટે અસંગભાવના રાખવી યોગ્ય છે.’ અસંગભાવના કહો કે ભિન્ન

ચૈતન્યસ્વરૂપની ભાવના કહો. પણ સવાલની સામે જવાબ બહુ જોરદાર છે.

‘શરીર કોનું છે ?’ આમ પૂછે તો કહે, ભાઈ ! તમારે તમારું અને મારે મારું. સૌ સૌને પોતપોતાનું શરીર છે. અને એથી વધારે વિભાગમાં જાવ તો કહે શરીર જડ પરમાણુનું બનેલું છે. તો કહે છે, એમ નહિ. શરીર ‘મોહનું છે.’ સંસારમાં જીવને શરીર ઉપર એટલો બધો મોહ છે અને એટલું બધું પોતાપણું છે કે આખા સંસારના ચક્રની ધરી કોઈ હોય, આખા સંસારના ચક્રની કોઈ ધરી હોય તો એને શરીર અથવા દેહને ધરી કહેવામાં આવે છે. કેમકે બધી ગડબડ ત્યાંથી પછી ઊભી કરે છે. શરીરને પાળવાના અને પોષવાના પદાર્થોની વણઝાર એટલી બધી લાગેલી છે કે વાત મૂકી દ્યો. એનો ક્યાંય છેડો દેખાતો નથી. શરીર માટે કપડા જોઈએ, કપડા માટે કબાટ જોઈએ, કબાટ માટે ઘર જોઈએ, ઘર માટે પૈસા જોઈએ, પૈસા માટે દુકાન જોઈએ, દુકાન માટે ગ્રાહક જોઈએ. એમાંથી આખી દુનિયા ફેલાય છે.

મુમુક્ષુ :- અહીંથી ઊભું થયું બધું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્યાંથી ઊભું થયું ?

મુમુક્ષુ :- શરીરથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આખી દુનિયા સુધી જાય છે. એની દુકાને જો આખી દુનિયાની ઘરાકીલાગે, Line ગોઠવાય તો એને એમ થાય કે મારી દુકાન સરખી ચાલે છે. ત્યાં એને સંતોષ થાતો નથી.

એટલા માટે કહ્યું કે શરીર ‘મોહનું છે.’ એમ કહીને અસંગ ચૈતન્યની ભાવનાપૂર્વક શરીરનો મોહ નાશ કરવા જેવો છે, શરીરનો મોહ ક્ષય કરવા જેવો છે. એમ કહેવું છે. ગમે તેટલા લાંબા પત્ર હોય અને ગમે તેટલો ટૂંકો પત્ર હોય, એક વાતમાં કેટલો કસ ભરેલો છે ! અને કેટલો ભાવ ભરેલો છે !!

પત્રાંક-૭૦૧

રાજ, શ્રાવણ વદ ૧૩, શનિ, ૧૯૫૨

૧ 'અમુક પદાર્થના જવા આવવાદિના પ્રસંગમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના અમુક પ્રદેશે ક્રિયા થાય છે; અને જો એ પ્રમાણે થાય તો વિભાગપણું થાય, જેથી તે પણ કાળના સમયની પેઠે અસ્તિકાય ન કહી શકાય.' એ પ્રશ્નનું સમાધાન :- જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિના સર્વ પ્રદેશ એક સમયે વર્તમાન છે, અર્થાત્ વિદ્યમાન છે, તેમ કાળના સર્વ સમય કંઈ એક સમયે વિદ્યમાન હોતા નથી, અને વળી દ્રવ્યના વર્તનાપર્યાય સિવાય કાળનું કંઈ જુદું દ્રવ્યત્વ નથી, કે તેના અસ્તિકાયત્વનો સંભવ થાય. અમુક પ્રદેશે ધર્માસ્તિકાયાદિને વિષે ક્રિયા થાય અને અમુક પ્રદેશે ન થાય તેથી કંઈ તેના અસ્તિકાયપણાનો ભંગ થતો નથી, માત્ર એકપ્રદેશાત્મક તે દ્રવ્ય હોય, અને સમૂહાત્મક થવાની તેમાં યોગ્યતા ન હોય તો તેના અસ્તિકાયપણાનો ભંગ થાય, એટલે કે, તો તે 'અસ્તિકાય' કહેવાય નહીં. પરમાણુ એકપ્રદેશાત્મક છે, તોપણ તેવા બીજાં પરમાણુઓ મળી તે સમૂહાત્મકપણું પામે છે. માટે તે 'અસ્તિકાય' (પુદ્ગલાસ્તિકાય) કહેવાય છે. વળી એક પરમાણુમાં પણ અનંત પર્યાયાત્મકપણું છે, અને કાળના એક સમયમાં કંઈ અનંતપર્યાયાત્મકપણું નથી, કેમકે તે પોતે જ વર્તમાન એકપર્યાયરૂપ છે. એકપર્યાયરૂપ હોવાથી તે દ્રવ્યરૂપ ઠરતું નથી, તો પછી અસ્તિકાયરૂપ ગણવાનો વિકલ્પ પણ સંભવતો નથી.

૨. મૂળ અપકાયિક જીવોનું સ્વરૂપ ઘણું સૂક્ષ્મ હોવાથી વિશેષપણે સામાન્ય જ્ઞાને તેનો બોધ થવો કઠણ છે, તોપણ 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' ગ્રંથ હાલ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેમાં ૧૪૧ થી ૧૪૩ સુધીનાં પૃષ્ઠમાં તેનું સ્વરૂપ કંઈક સમજાવ્યું છે. તે વિચારવાનું બને તો વિચારશો.

૩. અગ્નિ અથવા બીજા બળવાન શસ્ત્રથી અપક્રાવિક મૂળ જીવ નાશ પામે, એમ સમજાય છે. અત્રેથી વરાળાદિરૂપે થઈ જે ઊંચે આકાશમાં વાદળાંરૂપે બંધાય છે, તે વરાળાદિરૂપે થવાથી અચિત થવા યોગ્ય લાગે છે, પણ વાદળાંરૂપે થવાથી ફરી સચિતપણું પામવા યોગ્ય છે. તે વરસાદરૂપે જમીન પર પડવે પણ સચિત હોય છે. માટી આદિની સાથે મળવાથી પણ તે સચિત રહી શકવા યોગ્ય છે. સામાન્યપણે અગ્નિ જેવું માટી બળવાન શસ્ત્ર નથી, એટલે તેવું હોય ત્યારે પણ સચિતપણું સંભવે છે.

૪. બીજ જ્યાં સુધી વાવવાથી ઊગવાની યોગ્યતાવાળું છે ત્યાં સુધી નિર્જીવ હોય નહીં; સજીવ જ કહી શકાય. અમુક અવધિ પછી એટલે સામાન્યપણે બીજ (અન્નાદિનાં) ત્રણ વર્ષ સુધી સજીવ રહી શકે છે; તેથી વચ્ચે તેમાંથી જીવ ચવી જાય ખરો, પણ તે અવધિ વીત્યા પછી તે નિર્જીવ એટલે નિર્બીજ થવા યોગ્ય કહ્યું છે. કદાપિ બીજ જેવો આકાર તેનો હોય પણ તે વાવવાથી ઊગવાની યોગ્યતારહિત થાય. સર્વે બીજની અવધિ ત્રણ વર્ષની સંભવતી નથી; કેટલાંક બીજની સંભવે છે.

૫. કૈંચ વિદ્વાને શોધેલા યંત્રની વિગતનું વર્તમાન બીડ્યું તે વાંચ્યું છે. તેમાં આત્મા જોવાનું યંત્ર તેનું નામ આપ્યું છે, તે યથાર્થ નથી. એવા કોઈ પણ પ્રકારના દર્શનની વ્યાખ્યામાં આત્માનો સમાવેશ થવા યોગ્ય નથી; તમે પણ તેને આત્મા જોવાનું યંત્ર સમજ્યા નથી, એમ જાણીએ છીએ; તથાપિ કાર્મણ કે તૈજસ્ શરીર દેખાવા યોગ્ય છે કે કંઈ બીજો ભાસ થવા યોગ્ય છે, તે જાણવાની જિજ્ઞાસા જણાય છે. કાર્મણ કે તૈજસ્ શરીર પણ તે રીતે દેખાવા યોગ્ય નથી. પણ ચક્ષુ, પ્રકાશ, તે યંત્ર, મરનારનો દેહ, અને તેની છાયા કે કોઈ આભાસવિશેષથી તેવો દેખાવ થવો સંભવે છે. તે યંત્ર વિષે વધારે વ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યે પૂર્વાપર આ વાત જાણવામાં ઘણું કરીને

આવશે. હવાના પરમાણુઓ દેખાવા વિષેમાં પણ કંઈક તેઓના લખવાની વ્યાખ્યા કે જોયેલા સ્વરૂપની વ્યાખ્યા કરવામાં પર્યાયાંતર લાગે છે. હવાથી ગતિ પામેલા કોઈ પરમાણુસ્કંધ (વ્યાવહારિક પરમાણુ, કંઈક વિશેષ પ્રયોગે દષ્ટિગોચર થઈ શકવા યોગ્ય હોય તે) દષ્ટિગોચર થવા સંભવે છે; હજુ તેની વધારે કૃતિ પ્રસિદ્ધ થયે સમાધાન વિશેષપણે કરવું યોગ્ય લાગે છે.

પછી ૭૦૧ના પત્રમાં ધર્માસ્તિકાય અને એ સંબંધીનો અને કેટલાક બીજા પ્રશ્નોના ઉત્તર ચાલ્યા છે. ‘અમુક પદાર્થના જવા આવવાદિના પ્રસંગમાં...’ આ નિવૃત્તિમાં આવ્યા છે ને ? ૨૯ વર્ષમાં શ્રાવણ મહિનાથી લગભગ આઠેક મહિનાથી નિવૃત્તિમાં આવ્યા છે તો હવે જુઓ ! જરા વિસ્તારથી ઉત્તર આપે છે. ઓલા તો ઉદયની સામે લડે છે ને ? એટલે બીજું કામ વચ્ચે એમને કરવું ફાવતું નથી. અભ્યંતરદશામાં જે આપણે વિચારીએ છીએ એ વાત છે. અહીંથી બધા વિસ્તારથી ઉત્તર આપ્યા છે. અને અધ્યાત્મ સિવાય જાણવાના પ્રશ્નોના પણ ઉત્તર આપ્યાં છે.

‘અમુક પદાર્થના જવા આવવાદિના પ્રસંગમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના અમુક પ્રદેશે ક્રિયા થાય છે; અને જો એ પ્રમાણે થાય તો વિભાગપણું થાય, જેથી તે પણ કાળના સમયની પેઠે અસ્તિકાય ન કહી શકાય’ એ પ્રશ્નનું સમાધાન :-’ પ્રશ્નકારે પ્રશ્ન શું કર્યો છે ? કે જેમ કાળાણુ ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થોને વર્તનામાં ભિન્ન ભિન્ન કાળાણુઓ નિમિત્ત પડે છે. જે ક્ષેત્રે જે કાળાણુ હોય, જેમકે આ લાકડાની અંદર જે પરમાણુ પરિણમે છે ત્યાં તે ક્ષેત્રે રહેલા કાળાણુઓનું નિમિત્તપણું છે. તો પછી ધર્માસ્તિકાયના જે ક્ષેત્રે જીવ કે પુદ્ગલની ગતિ થતી હોય તેને તે પ્રદેશનું નિમિત્ત પડે છે માટે એને જુદો વિભાગ પાડી દયો. આખું દ્રવ્ય એને નિમિત્ત પડે છે એમ ન કહો. કાલાણુની માફક એને વિભાગ ગણો. એમાં પણ એને અનેક દ્રવ્યપણું ગણો. કે જે જે ક્ષેત્રે એના પ્રદેશો હોય તે જે ધર્માસ્તિકાયના, અધર્માસ્તિકાયના ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્યો છે. એમ કેમ ગણતા નથી ? એવો એક પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. પ્રશ્ન ઠીક છે, વ્યાજબી છે.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જ્ઞ’ના...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને પણ અનેકપણું ગણો. કેમકે એનું નિમિત્તપણું જે ક્ષેત્રે ગતિ થાય છે તે ક્ષેત્ર છે. અને કાલાણુમાં પણ એમ જ છે કે તે ક્ષેત્રના કાળાણુ નિમિત્ત થાય છે. બીજા નિમિત્ત નથી થતા. તો આને અખંડ દ્રવ્ય ગણો અને ઓલાને બધાને છુટા છુટા ગણવા એવું શા માટે ? છે બેય અરૂપી. કેવળજ્ઞાનનો વિષય છે. છન્નસ્થના જ્ઞાનનો વિષય નથી. અને કેવળજ્ઞાન અનુસાર આનું નિરૂપણ એક અખંડ દ્રવ્યપણે છે. આના છુટા છુટા અણુપણે છે. તો જ્યારે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધનું વિચારીએ છીએ ત્યારે એ વાત બરાબર બેસતી નથી એમ પ્રશ્નકારનું કહેવું છે.

‘એ પ્રશ્નનું સમાધાન :- જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિના સર્વ પ્રદેશ એક સમયે વર્તમાન છે, અર્થાત્ વિદ્યમાન છે, તેમ કાળના સર્વ સમય કંઈ એક સમયે વિદ્યમાન હોતા નથી,...’ વ્યવહારકાળના અથવા જીવોના પર્યાયો પણ એક સમયે બધા વિદ્યમાન હોતા નથી. અને ‘વળી દ્રવ્યના વર્તનાપર્યાય સિવાય કાળનું કંઈ જુદું દ્રવ્યત્વ નથી,...’ વળી દ્રવ્યના વર્તનાપર્યાય સિવાય કાળનું જુદું દ્રવ્યત્વ નથી, ‘કે તેના અસ્તિકાયત્વનો સંભવ થાય.’ એટલે અહીંયાં કાળાણુ ન લીધા પાછા. અહીંયાં પર્યાય લીધી.

‘અમુક પ્રદેશે ધર્માસ્તિકાયાદિને વિષે ક્રિયા થાય અને અમુક પ્રદેશે ન થાય તેથી કંઈ તેના અસ્તિકાયપણાનો ભંગ થતો નથી, માત્ર એકપ્રદેશાત્મક તે દ્રવ્ય હોય, અને સમૂહાત્મક થવાની તેમાં યોગ્યતા ન હોય તો તેના અસ્તિકાયપણાનો ભંગ થાય,...’ એકપ્રદેશાત્મક તે દ્રવ્ય હોય અને સમૂહાત્મક થવાની તેમાં યોગ્યતા ન હોય તો તેના અસ્તિકાયપણાનો ભંગ થાય. એટલે કે તો તે અસ્તિકાય કહેવાય નહિ.

જેમકે ‘પરમાણુ એકપ્રદેશાત્મક છે, તોપણ તેમાં બીજા પરમાણુઓ મળી તેમાં સમૂહાત્મકપણું પામે છે. માટે તે ‘અસ્તિકાય’ (પુદ્ગલાસ્તિકાય) કહેવાય છે. વળી એક પરમાણુમાં પણ અનંત પર્યાયાત્મકપણું છે, અને કાળના એક સમયમાં કંઈ અનંતપર્યાયાત્મકપણું નથી, કેમકે તે પોતે જ વર્તમાન એક પર્યાયરૂપ છે. એક પર્યાયરૂપ હોવાથી તે દ્રવ્યરૂપ ઠરતું નથી,

તો પછી અસ્તિકાયરૂપ ગણવાનો વિકલ્પ પણ સંભવતો નથી.' એટલે અહીંયાં કાળાણુનું દ્રવ્યપણું નથી લીધું. એમ કરીને સંક્ષેપમાં એ ઉત્તર પૂરો કર્યો છે.

જોકે ધર્માસ્તિકાયનું અમુક પ્રદેશે નિમિત્તપણું થાય છે અને બાકીના પ્રદેશે નિમિત્તપણું થતું નથી તો શા માટે એને કાળના સમયની પેઠે એનો વિભાગ થાય છે માટે એને જુદા જુદા દ્રવ્ય તરીકે ન લેવા ? એનો પણ બહુ સ્પષ્ટ ઉત્તર નથી મળતો. To the point જે ઉત્તર મળવો જોઈએ એ ઉત્તર નથી મળતો. પણ કેટલાક સવાલો એવા છે કે જે સ્વભાવને સ્પર્શીને છે. એના ઉત્તરમાં કાર્ય-કારણનું Logic એ જરૂરી નથી, આવશ્યક નથી અથવા તો એ કાર્ય-કારણના Logic થી સિદ્ધ થાય તો જ સ્વભાવ સિદ્ધ થાય નહિતર ન થાય એવી વસ્તુસ્થિતિ નથી. એટલે કાર્ય-કારણનો જે તર્ક છે એ સ્વભાવને લાગુ પડતો નથી. સ્વભાવમાં તર્કનો અભાવ છે. એમ કહેવાય છે.

જેમકે અગ્નિ ઊનો શા માટે ? અગ્નિમાં ઊનાપણું કેમ ? તો એનું કોઈ Logic ન આપી શકાય. એમ કાળાણુનું એક અણુપણું કેમ ? ધર્માસ્તિકાયનું અનેક પ્રદેશાત્મકપણું કેમ ? એ સ્વભાવ છે, વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. એના માટે Logic થી સિદ્ધ કરવાની કોઈ જરૂર રહેતી નથી. એના માટે તો કહેનાર પ્રમાણિત છે કે કેમ ? એટલો નિર્ણય કરીને પુરુષ પ્રમાણ વચન પ્રમાણ માનવું એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય જોવામાં આવતો નથી. કેમકે જો તમે કાર્ય-કારણના Logic માં જાવ તો તમે જે વાત સ્થાપો એનું કારણ પણ માગશે. એ તમે સિદ્ધ કરી દ્યો તો એનું કારણ માગવામાં આવશે. એનો ક્યાંય છેડો આવશે નહિ. ન તો પ્રશ્નનો છેડો આવશે, ન તો ઉત્તરનો છેડો આવશે. એટલે કોઈ એક જગ્યાએ અટકવું જરૂરી છે. તો એ વાત ક્યાં અટકે છે ? વિચારવામાં આવે તો. કે જ્યાં વસ્તુનો સ્વભાવ છે ત્યાં પછી તર્ક કરવો એ અનાવશ્યક છે. એમ લેવું જોઈએ. વસ્તુનો જ્યાં સ્વભાવ છે.

કેમકે પ્રશ્ન એ પણ થઈ શકે છે કે જીવમાં જીવપણું શા માટે ? પુદ્ગલમાં જડપણું શા માટે ? આ પ્રશ્ન પણ થઈ શકે. શા માટે નહિ, એ વસ્તુ સ્વભાવથી જ એવી છે. પછી એમાં કારણ-કાર્યનું Logic છે કે પ્રશ્ન

કરવો અસ્થાને છે. તો પછી શા માટે માની લેવું ? અથવા માનવા માટે પ્રમાણિક આધાર શું છે ? કે માનવા માટે એટલો જ પ્રામાણિક આધાર છે કે કહેનાર કોણ છે ? અને તે કહેનાર નિર્દોષ છે કે સદોષ છે ? જો કહેનાર નિર્દોષ હોય તો એની પ્રમાણિકતાને માન્ય કરવી, એની પ્રમાણિકતા અનુસાર એના વચનને પણ માન્ય કરવું.

આ રીતે વિચાર્યા વિના જગતના પદાર્થો અને પરિસ્થિતિ સંબંધીના તર્ક-વિતર્કોના વિકલ્પની કોઈ પરિસ્થિતિ શાંત થાય એવું છે નહિ. એવી પરિસ્થિતિ નથી કે વિકલ્પ શાંત થાય. હજારોગમે પ્રશ્ન ઉઠશે કે આનું આમ કેમ અને આનું આમ કેમ ? આનું આમ કેમ અને આનું આમ કેમ ? તો જ્યાં સુધી ન્યાયને સંબંધ છે ત્યાં સુધી તો ન્યાયના ગ્રંથોનું Logic સદ્ગ્રંથોમાં છે. પણ સરવાળે છેલ્લે સ્વભાવ જ્યાં આવે ત્યાં અટકવું પડે છે. એટલે આ પ્રશ્ન સ્વભાવ આશ્રિત હતો. એટલે એનું કોઈ Logicથી સ્પષ્ટીકરણ નથી દેખાતું એનું કારણ એ છે કે ત્યાં સ્વભાવને સ્વીકારવો રહ્યો. અને સ્વભાવનું જેણે પ્રતિપાદન કર્યું છે એ પ્રતિપાદન કરનારને સ્વીકારવા રહ્યા.

બીજો પ્રશ્ન. '૨. મૂળ અપૂકાયિક જીવોનું સ્વરૂપ ઘણું સૂક્ષ્મ હોવાથી વિશેષપણે સામાન્ય જ્ઞાને તેનો બોધ થવો કઠણ છે, તોપણ...' એમાં અપ એટલે પાણી. પાણીના 'જીવોનું સ્વરૂપ ઘણું સૂક્ષ્મ હોવાથી...' કેમકે પાણી પોતે જ એ જીવોની કાય છે. પાણી પોતે જ કાય છે. પાણીમાં જે બીજા જીવો થાય બેઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચોઇન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય થાય એ જુદી વાત છે. એનું તો શરીર જુદું છે. ત્રસજીવોનું શરીર જુદું છે. પણ આ તો પાણી પોતે જ જેનું શરીર છે એને અપૂકાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે. વાયુ પોતે જ જેનું શરીર છે એને વાયુકાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે. અગ્નિ જેનું શરીર છે તેને અગ્નિકાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે અને જમીન જેનું શરીર છે તેને પૃથ્વીકાય જીવો કહેવામાં આવે છે. ખાણમાં સચેત પૃથ્વી છે બધી. ખાણની પૃથ્વી છે એ સચેત છે. આમ આપણે જે પૃથ્વી ઉપર ચાલીએ છીએ એ ઘણા વાહનો અને માણસોના ચાલવાથી અચેત થઈ ગઈ હોય છે. પણ એને ખોદો એટલે પાણી સચેત પૃથ્વીની જગ્યા આવે. એટલે કે એ દેખાય પરમાણુ. જીવ તો કાંઈ દેખાતા નથી.

પણ એ પરમાણુ પોતે જ કેટલાક જીવોની કાયા છે. એટલે એને પૃથ્વીકાય કહેવામાં આવે છે.

કહે છે કે એ 'અપૃકાયિક જીવોનું સ્વરૂપ ઘણું સૂક્ષ્મ હોવાથી વિશેષપણે સામાન્ય જ્ઞાને તેનો બોધ થવો કઠણ છે.' એનો વિશેષપણે બોધ થવામાં સામાન્યજ્ઞાન કામ ન કરે. છતાં આ 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' નામનો ગ્રંથ 'હરિભદ્રાચાર્ય'નો છે. એમણે વાંચ્યો છે. એમાં ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩ પાના ઉપર એ સ્વરૂપનો કાંઈક વિસ્તાર કર્યો છે ત્યાંથી તમે વિચારી લેજો એમ કહે છે. પોતે પછી વિસ્તારથી ઉત્તર નથી આપ્યો.

'૩. અગ્નિ અથવા બીજા બળવાન શસ્ત્રથી અપૃકાયિક મૂળ જીવ નાશ પામે, એમ સમજાય છે. અત્રેથી વરાળાદિરૂપે થઈ જે ઊંચે આકાશમાં વાદળારૂપે બંધાય છે, તે વરાળાદિરૂપે થવાથી અચિત થવા યોગ્ય લાગે છે, પણ વાદળારૂપે થવાથી ફરી સચિતપણું પામવા યોગ્ય છે. તે વરસાદરૂપે જમીન પર પડ્યે પણ સચિત હોય છે. માટી આદિની સાથે મળવાથી પણ તે સચિત રહી શકવા યોગ્ય છે. સામાન્યપણે અગ્નિ જેવું માટી બળવાન શસ્ત્ર નથી, એટલે તેવું હોય ત્યારે પણ સચિતપણું સંભવે છે.' હવે પાણીની અંદર એ પાણી અચેત ક્યારે થાય ? તો કહે છે, અગ્નિથી એને ગરમ કરવામાં આવે ત્યારે પાણી અચેત થાય. એટલે આપણે ત્યાં જે ઉકાળેલું પાણી પીવામાં આવે છે એને અચેતપાણી કહે છે એનું કારણ એ છે. એ એક જ એવું શસ્ત્ર છે કે જેને લઈને તે સચેત મટીને અચેત થાય છે. એટલે ત્યાં તે જીવોનો નાશ થાય છે. એટલે તો બીજા લોકો પ્રશ્ન કરે છે કે તમે તો પહેલા પાણીના જીવોને પાણી ગરમ કરીને મારી નાખો છો અને પછી પાણી પીવો છો તો હિંસા તો પહેલા તમે કરો છો. એના કરતા તમે પીવો એટલું પાણી વપરાય અને બાકીનું પાણી એમનેએમ રહી જાય. તમે તો એકસાથે ઘણું પાણી ઉનું કરી રાખો છો. એટલા જીવોનો પહેલા નાશ કરી નાખો છો. પછી કમે કમે પીવું હોય એટલું પાણી પીવો. કાંઈ એક ઘડો પાણી એકસાથે તો પીતા નથી. માટે એવી રીતે નહિ કરવું જોઈએ. એમ દલીલ આવે છે.

પણ ઠંડા પાણીમાં વારંવાર જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને એક વખત પાણીને ઉકાળતા એક વખત તો એ બધા જીવોનો નાશ થઈ જાય

છે, મૃત્યુ થઈ જાય છે, આયુષ્ય પૂરું થઈ જાય છે. પણ ફરીને બીજા જીવોની ઉત્પત્તિ જલ્દી થતી નથી. કેટલાક કાળ સુધી. પછી પાછું તે પાણી સચેત થઈ શકે છે. એટલા માટે એટલા સમય સુધી વપરાય એટલું પાણી ગરમ કરવાની પદ્ધતિ છે. એ પદ્ધતિ ન સમજતા હોય તો ચોવીસ કલાકનું પાણી ગરમ કરી નાખે તો એ પદ્ધતિ બરાબર નથી. પાછું એ પાણી સચેત થઈ જાય છે. એટલે દિગંબર સંપ્રદાયમાં તો એવું છે કે એવા ઉકાળેલા પાણીની અંદર અમુક પદાર્થ રાખે. જેમકે લવીંગની પોટલી કોઈ રાખે છે. પાણી અચેત ન થાય એટલે એવું બધું રાખે છે. અથવા તો ફરીને પાછું એને ઉકાળી નાખે છે. અથવા બહુ ઝાઝું ન ઉકાળે. થોડું થોડું ઉકાળીને ઠારે. એમ પણ કરે છે. પણ એ પદ્ધતિ છે.

અહીંયાં તો એટલો પ્રશ્ન એ છે કે એનો નાશ કઈ રીતે થાય ? 'અગ્નિ અથવા બીજા બળવાન શસ્ત્રથી અપૃકાયિક મૂળ જીવ નાશ પામે, એમ સમજાય છે.' એવા કોઈ પાણીને સ્પર્શે એવા બીજા બળવાન શસ્ત્રો છે. દાખલા તરીકે પાણીના હોજ હોય છે. Swimming pool જેને કહે છે ને ? પાણીના હોજ. આ નદીમાં માણસો ન્હાય છે, તળાવમાં ન્હાય છે, કૂવામાં ન્હાય છે, હોજમાં ન્હાય છે, સમુદ્રમાં ન્હાય છે. તો એમાં ઘણા જીવોની હિંસા થાય છે. એક ડોલ પાણી લઈને ન્હાય લેવું તો એટલા જ જીવોની હિંસા થાય. બે ડોલથી એટલાનું થાય, પાંચ ડોલથી ન્હાય તો પણ એટલાનું જ થાય. પણ હોજમાં ન્હાય, નદીમાં ન્હાય, સમુદ્રમાં ન્હાય, કૂવામાં ન્હાય તો ઘણા જીવોની હિંસા થાય છે. અગ્નિ વગર પણ બીજા બળવાન શસ્ત્રઘાતથી (જીવ નાશ પામે છે). જેમ આ પાણીમાં ધુબકા મારે છે, તરે છે, પાણીને ડહોળે છે. તો એ બધા કારણે એકસાથે ઘણા જીવોની હિંસા થાય છે. એટલે એ રીતે ઘણા પાણીના સમૂહમાં ન્હાવાનો નિષેધ છે.

આ અન્યમતિ લોકો સમુદ્ર સ્નાન, નદી સ્નાન એને પુણ્ય માને છે. ગંગા સ્નાન કર્યું, યમુના સ્નાન કર્યું, કાવેરીમાં સ્નાન કર્યું, નર્મદામાં સ્નાન કર્યું એને પુણ્ય માને છે. સમુદ્ર સ્નાનને પણ પુણ્ય માને છે. અમુક દિવસે સમુદ્ર સ્નાન પણ કરવા જાય છે. જૈનદર્શનમાં એ પદ્ધતિ નથી. પુણ્યની પદ્ધતિ નથી એને પાપના પરિણામ અને પાપબંધનું નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. આખી વાત જુદી જ છે. કેમ ? કે ત્યાં ઘણા અપકાયિક જીવોની હિંસા

થઈ જાય છે એટલા માટે. તમારે જરૂર હોય એટલું પાણી વાપરો. બિનજરૂરી પાણી નહિ વાપરો. એમ મર્યાદા કરી છે. એ રીતે.

પછી એ પાણી વરાળરૂપે ઊંચે આકાશમાં જાય. તો જ્યારે ગરમ થઈને વરાળ થાય ત્યારે અચેત થાય. પાછા વાદળા બંધાય એટલે ઉપર પાછા એમાં સચેતપણું એટલે જીવોનો સંયોગ થઈ જાય. પાછું એ વરસાદપણે પરિણમે ત્યારે પણ એ સચેત પાણી છે અને જમીન ઉપર વહેતું હોય ત્યારે પણ એ સચેત છે. એવી રીતે એનું સચેતપણું સંભવે છે.

મુમુક્ષુ :- નવ કલાક પછી સચેત થઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. શ્વેતાંબરમાં નવ કલાક કહે છે. દિગંબરમાં તો એથી ઓછો Period લે છે. અમુક અંતર્મૂર્ત્ત લીધા છે. પછી એ સચેત થવા માંડે છે. એટલે એ લોકો પાણીમાં લવીંગની પોટલી નાખી દે છે. એટલે એની વાસને લઈને પણ બીજા જીવો ઉત્પન્ન ન થતા હોય. અને પ્રાસુકજળ રહે છે એમ કહે છે. આનાથી પ્રાસુકતા રહે છે. પછી બીજ વૃક્ષનો...

મુમુક્ષુ :- ચોવીસ કલાક...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચોવીસ કલાક. તો ચોવીસ કલાક રહે છે.

મુમુક્ષુ :- પછી કોઈ સંજોગે એ વપરાય નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર.

‘૪. બીજ જ્યાં સુધી વાવવાથી ઊગવાની યોગ્યતાવાળું છે ત્યાં સુધી નિર્જીવ હોય નહીં;...’ બીજ જ્યાં સુધી વાવવાથી ઊગે, વાવો અને ઊગે એવી જ્યાં સુધી યોગ્યતા હોય ત્યાં સુધી નિર્જીવ હોય નહિ. ત્યાં સુધી એમાં સજીવપણું છે એમ લેવું. ‘સજીવ જ કહી શકાય. અમુક અવધિ પછી...’ એટલે અમુક સમયની મર્યાદા પછી. ‘એટલે સામાન્યપણે બીજ (અન્નાદિના) ત્રણ વર્ષ સુધી સજીવ રહી શકે છે;...’ અન્નનો દાણો ત્રણ વર્ષ સુધી વાવતા ઊગે છે. સામાન્યપણે. વિશેષપણે કોઈમાં ન પણ ઊગે. તો તે સજીવ રહી શકે છે.

‘તેથી વચ્ચે તેમાંથી જીવ ચવી જાય ખરો;...’ એટલે કે એમાં નિર્જીવપણું થઈ જાય. ચવી જાય એટલે ત્યાંથી બીજા ક્ષેત્રે વયો જાય. ‘પણ તે અવધિ વીત્યા પછી તે નિર્જીવ એટલે નિર્બીજ થવા યોગ્ય કહ્યું છે.’ એ

ત્રણ વર્ષ પછી ઊગે નહિ. ત્યારે એમાં જીવ હોય નહિ. 'કદાપિ બીજ જેવો આકાર તેનો હોય...' એટલે ત્રણ વર્ષ પછી બીજ એમનેએમ દેખાય. 'પણ તે વાવવાથી ઊગવાની યોગ્યતારહિત થાય.' જો નિર્જીવ હોય તો વાવે તોપણ ઊગે નહિ અને સજીવ હોય તો વાવે તો એ ઊગે છે.

'સર્વે બીજની અવધિ ત્રણ વર્ષની સંભવતી નથી;...' આ અનાજ માટે સામાન્ય આ મર્યાદા છે કે ત્રણ વર્ષ સુધી તે સજીવ રહે છે. પણ બધા બીજો જેટલા વૃક્ષના બીજો છે, જેટલા વનસ્પતિના બીજો છે એ બધાને એટલી મર્યાદા નથી. બધાની જુદી જુદી છે. 'કેટલાંક બીજની સંભવે છે.' એમ કરીને એ બીજના સચેત-અચેતનો ખુલાસો આપ્યો છે.

પછી પાંચમું કહે છે કે, 'જ્ઞેય વિદ્વાને શોધેલા યંત્રની વિગતનું વર્તમાન બીડ્યું તે વાંચ્યું છે.' કોઈએ છાપાની કાપલી બીડી છે કે ફાંસના કોઈ વિદ્વાન છે. જ્ઞેય કહેવાય. ફાંસના લોકોને જ્ઞેય લોકો કહે છે. એણે આવી કોઈ શોધ કરી છે. જુઓ, તમે આ કાપલી વાંચો. આ છાપામાં આવ્યું છે એમ કરીને. 'તેમાં આત્મા જોવાનું યંત્ર તેનું નામ આપ્યું છે, તે યથાર્થ નથી.' કોઈ એક જ્ઞેય વિદ્વાને યંત્ર એક યંત્ર બહાર પાડ્યું છે કે જેમાં આત્મા દેખાય છે. તો કહે છે, આ ગપ્પો છે. અને આજથી માનો કે ૧૯૫૨. ૯૫ વર્ષ પહેલાનું છે તો અત્યારે તો એનું Development થઈ ગયું હોય. તે દિ' નિષેધ કર્યો છે એ બરાબર કર્યો છે. કેમકે જિનાગમ અનુસાર કોઈપણ ઇન્દ્રિયજ્ઞાનથી આત્માને જોઈ શકાય એવું આત્માનું રૂપીપણું છે જ નહિ. કેમકે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનનો વિષય રૂપી પદાર્થ છે અને આત્મા અરૂપી છે. માટે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનની મર્યાદાના બહારનો વિષય છે. એમાં કોઈ સાધન કામ કરી શકે નહિ.

'જ્ઞેય વિદ્વાને શોધેલા યંત્રની વિગતનું વર્તમાન બીડ્યું તે વાંચ્યું છે. તેમાં આત્મા જોવાનું યંત્ર તેનું નામ આપ્યું છે, તે યથાર્થ નથી. એવા કોઈપણ પ્રકારના દર્શનની વ્યાખ્યામાં આત્માનો સમાવેશ થવા યોગ્ય નથી;...' દેખી શકાય એવું કોઈ સાધન નથી. એનો સમાવેશ ક્યાંય થઈ શકે એવું નથી. 'તમે પણ તેને આત્મા જોવાનું યંત્ર સમજ્યા નથી, એમ જાણીએ છીએ;...' હવે જેણે પ્રશ્ન કર્યો છે એને એમ કહે છે કે તમે તો જૈન છો. જિનાગમની વાત સ્વીકારો છો. માટે 'તમે પણ તેને આત્મા જોવાનું

યંત્ર સમજ્યા નથી, એમ જાણીએ છીએ;...' યોખ્નું કરાવી લીધું.

‘તથાપિ કાર્મણ કે તૈજસ શરીર દેખાવા યોગ્ય છે કે કંઈ બીજો ભાસ થવા યોગ્ય છે, તે જાણવાની જિજ્ઞાસા જણાય છે.’ તે એ કોઈ વાત છે એ આત્માને જોવાની વાત નથી. પણ કાર્મણ, તૈજસ શરીરનો કોઈ ભાસ થવાનો પ્રકાર હોવા યોગ્ય છે. કાર્મણ કે તૈજસ શરીર પણ તે રીતે તો દેખાવા યોગ્ય નથી. કેમકે એ પણ એટલા સૂક્ષ્મ પરમાણુ છે કે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન જે સ્થૂળ જ્ઞાન છે એમાં એનો સમાવેશ થાય નહિ. એરૂ પકડવાના સાણસાથી મોતી કે હીરાનો દાણો પકડી શકાય નહિ. આ હાથની ચપટીથી પણ ઝીણી ચીજ પકડાતી નથી. એના માટે પકડવાનું જુદું સાધન જોઈએ. જેમ કે આ મોતીમાં, હીરામાં સવાણી વપરાય છે. એવી રીતે જ્ઞાનની સ્થૂળતા, સૂક્ષ્મતાનો અહીંયાં પ્રશ્ન છે.

‘પણ ચક્ષુ પ્રકાશ, તે યંત્ર, મરનારનો દેહ અને તેની છાયા કે કોઈ આભાસવિશેષથી તેવો દેખાવ થવો સંભવે છે.’ ચક્ષુ હોય, અમુક પ્રકાશ હોય, અમુક યંત્ર હોય, મરી ગયું હોય એનું શરીર હોય. તો તેની છાયા કે એવો કોઈ આભાસ થઈ જાય તો એને એમ લાગે કે મેં આત્મા જોયો. એનો આત્મા મેં જોઈ લીધો. આત્મા દેખાવાયોગ્ય નથી. ‘તે યંત્ર વિષે વધારે વ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યે પૂર્વાપર આ વાત જાણવામાં ઘણું કરીને આવશે.’ માટે આની વિશેષ વિગત સમજાય, જો બહાર પ્રસિદ્ધ થાય તો તરત ખ્યાલ આવે કે આ બરાબર છે કે બરાબર નથી.

‘હવાના પરમાણુઓ દેખાવા વિષેમાં પણ કંઈક તેઓના લખવાની વ્યાખ્યા કે જોયેલા સ્વરૂપની વ્યાખ્યા કરવામાં પર્યાયાંતર લાગે છે.’ હવે એવા ને એવામાં કોઈ હવાના પરમાણુઓ દેખાય છે, એ જે વાત આવે છે એ પણ બરાબર નથી. કેમકે હવાના પરમાણુ ચક્ષુઇન્દ્રિયનો વિષય નથી. પણ એ એટલા સૂક્ષ્મ છે કે માત્ર સ્પર્શોન્દ્રિયનો વિષય છે પણ ચક્ષુઇન્દ્રિયનો વિષય નથી. ગંધના પરમાણુ પણ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય નથી. કર્ણોન્દ્રિયનો વિષય છે. નાસિકાનો વિષય છે. એવી રીતે અવાજના પરમાણુ છે એ પણ ચક્ષુઇન્દ્રિયનો વિષય નથી. હવાના મોજા Vibration આંખથી ન દેખાય પણ કાનથી પકડાય. તો એ એટલા સૂક્ષ્મ છે. અજવાળું અને અંધારું એ સ્થૂળ પરમાણુ છે. તો એ આંખથી દેખાય છે કે આ

અજવાળું થયું, અંધારું થયું. સૂક્ષ્મ છે તોપણ એક આંખથી પકડાય છે. પણ ગંધના, અવાજના કે હવાના પરમાણુઓ એ રીતે આંખથી પકડાતા નથી. કેમકે એ એથી વધારે સૂક્ષ્મ છે. જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મના ભેદો છે એમાં એ જાય છે. એને સ્થૂળસૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મસ્થૂળ કહેવામાં આવે છે.

પ્રકાશ અને અંધારું આ નરી આંખે દેખાય છે એ સૂક્ષ્મ પરમાણુ હોવા છતાં સ્થૂળસૂક્ષ્મ છે. કેવા છે ? સ્થૂળસૂક્ષ્મ છે. એકલા સૂક્ષ્મ નથી પણ સ્થૂળસૂક્ષ્મ છે કે આંખથી જણાય છે. જ્યારે આ ગંધના, અવાજના અને હવાના પરમાણુઓ એ સૂક્ષ્મસ્થૂળ છે. જ્ઞાનમાં ગ્રહણ થાય છે કે અત્યારે હવા ગરમ થઈ ગઈ. દસ વાગ્યા હવા ગરમ થઈ ગઈ. હવા દેખાતી નથી. પણ એની ગરમીથી-સ્પર્શથી ખ્યાલ આવે છે તો એ સૂક્ષ્મસ્થૂળ છે. સ્થૂળ ખરા પણ ઈન્દ્રિયથી પકડાય છે માટે સ્થૂળ પણ સૂક્ષ્મસ્થૂળ છે. ઓલા સ્થૂળસૂક્ષ્મ છે, આ સૂક્ષ્મસ્થૂળ છે. એટલે સ્થૂળ-સ્થૂળ, સ્થૂળ, સ્થૂળસૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મસ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મ. એવા છ ભેદ લેવામાં આવ્યા છે. અહીંયાં એની વાત કરી છે.

‘હવાના પરમાણુઓ દેખાવા વિષેમાં કંઈક તેઓના લખવાની વ્યાખ્યા કે જોયેલા સ્વરૂપની વ્યાખ્યા કરવામાં પર્યાયાંતર લાગે છે.’ એટલે કાંઈક બીજી અવસ્થાને બીજી અવસ્થા એ લોકોએ માની લીધી છે, એમ કહેવું છે. ‘હવાથી ગતિ પામેલા કોઈ પરમાણુસ્કંધ (વ્યાવહારિક પરમાણુ, કંઈક વિશેષ પ્રયોગે દષ્ટિગોચર થઈ શકવા યોગ્ય હોય તે) દષ્ટિગોચર થવા સંભવે છે; હજુ તેની વધારે કૃતિ પ્રસિદ્ધ થયે સમાધાન વિશેષપણે કરવું યોગ્ય લાગે છે.’ એટલે શું કહે છે ? કે હવાના ગતિ પામેલા કોઈ પરમાણુ સ્કંધ દષ્ટિગોચર થવા સંભવે છે. જેમકે વંતોળિયો. વંતોળિયાને લઈને એમ લાગે કે, ભાઈ ! અત્યારે બહુ જોરદાર હવા છે. હવામાં તોફાન થયું હોય તો એની અંદર ઘણા રજકણો ઊડતા હોય, ધૂળની ડમરીઓ ચડતી હોય તો માણસને એમ લાગે કે અમે હવાને જોઈ શકીએ. એ હવાને નથી જોતા. એ બીજા પરમાણુસ્કંધ છે કે જે દષ્ટિગોચર થવા સંભવે છે. શું લીધું એમણે ? ‘હવાની ગતિ પામેલા કોઈ પરમાણુસ્કંધ દષ્ટિગોચર થવા સંભવે છે;...’ જેમકે વાવાઝોડું હોય ત્યારે વરસાદ સાથે હોય તો ખબર પડે. પણ એ પાણીના પરમાણુ દેખાય છે. હવાના પરમાણુ આંખથી

દેખાતા નથી એમ કહેવું છે. પણ છતાં એની જાહેરાત એ કોઈ વિશેષ પ્રસિદ્ધ થાય તો વિશેષ સમાધાન આપી શકીએ. એમ કરીને એ પરમાણુની સૂક્ષ્મતા અને વર્તમાન વિજ્ઞાનની શોધ સંબંધીનો ખુલાસો છે.

એમાંથી એટલું તારવી શકવા યોગ્ય છે કે કોઈપણ ભૌતિક વિજ્ઞાનના વૈજ્ઞાનિકો હોય, અત્યારે જે ભૌતિક વિજ્ઞાન ચાલે છે એના વૈજ્ઞાનિકો કોઈ વાત કરે અને એ શોધ જૈનદર્શનના આગમ જે છે એ આગમના અભિપ્રાયથી જુદી ફેરફારવાળી લાગે તો કોને સ્વીકારવી અને કોને ન સ્વીકારવી ? તો સામાન્ય બુદ્ધિવાળા માણસો વર્તમાન વિજ્ઞાનને સ્વીકારે છે. એટલા માટે કે વર્તમાન વિજ્ઞાનમાં અનેક ભૌતિક સિદ્ધિઓનો અનુભવ થઈ શકે છે. એનો ભોગવટો થાય છે અને એની ખાતરી થાય છે કે આ વિજ્ઞાનીઓએ સારી શોધ કરી છે અને સાચું બોલે છે. ખોટું બોલતા નથી. પણ એ જ વિજ્ઞાનિકોએ ઘણી શોધ કર્યા પછી પોતાના અભિપ્રાયો બદલ્યા હોવાનું પણ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે કે અમે જે આમ કહ્યું હતું તે એમ નથી પણ આમ છે.

જેમકે અત્યાર સુધી એમ કહેતા હતા કે પૃથ્વી ફરે છે અને ચંદ્ર-સૂરજ સ્થિર છે. હવે એમ કહે છે કે પૃથ્વી સ્થિર છે અને ચંદ્ર-સૂરજ ફરે છે. તો કેટલીક પેઢીઓ સુધી લોકો ભુગોળ ભણી ગયા કે પૃથ્વી ફરે છે અને એની ધરી ઉપર ફરે છે. ચંદ્ર-સૂરજ તો ત્યાંને ત્યાં જગ્યાએ રહે છે. હવે ના પાડે છે. પૃથ્વી સ્થિર છે, ચંદ્ર અને સૂરજનું ગમન છે. એટલે પોતે પોતાને જ્યારે એમ વિશેષ જણાય ત્યારે એ પોતાના અભિપ્રાયને બદલે છે. અને જ્યારે પોતાની કોઈ શોધ વિષેનો અભિપ્રાય પ્રસિદ્ધ કરે છે ત્યારે પણ એ મર્યાદા બાંધે છે કે આ અમારી શોધનો અંતિમ તબક્કો નથી. Full & final statement નથી એમ કહે છે. હજી પણ કાંઈક બીજું અમને શોધવામાં આવે તો અમે આ વાતને બદલીશું, ફેરફાર કરીશું. એટલી પહેલેથી જ એ લોકો જગ્યા રાખી અને પોતાના શોધખોળની જાહેરાત કરે છે. એવી અધૂરી કે અલ્પજાણના જાહેરાતને સ્વીકારી લેવી કે જે સર્વજ્ઞ અનુસાર, કેવળજ્ઞાન અનુસાર આગમની પરંપરામાં જે કાંઈક વિધાનો આવ્યા છે એ વિધાનને સ્વીકારવા ?

એ બંનેની તુલના એ રીતે કરી શકાય કે જે કહેનાર નિર્દોષ છે અને

જેને કેવળજ્ઞાન સુધીનું શુદ્ધ નિર્મળજ્ઞાન થયું છે એની વાતને સ્વીકારવી વધારે યોગ્ય લાગે છે. ભલે આ બધો વિષય અપ્રયોજનભૂત છે તોપણ સ્વીકારવાની અંદર પ્રયોજન ઊભું થાય છે. વાત અપ્રયોજન હોવા છતાં તમે પ્રમાણિક પુરુષને ન સ્વીકારો, નિર્દોષતાને ન સ્વીકારો અને અપ્રમાણિક પુરુષની વાતને સ્વીકારો તો તમારા સ્વીકારવા સંબંધીનું જે પ્રયોજન છે એ પ્રયોજન હાની પામે છે અથવા તમને એનો દોષ ઊભો થાય છે. એટલું વિચારવા યોગ્ય છે. એ ૭૦૧ પત્ર પૂરો થયો.

પત્રાંક-૭૦૨

રાણજ, શ્રાવણ વદ ૧૪, રવિ, ૧૯૫૨

વિચારવાન પુરુષો તો કેવલ્યદશા થતાં સુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપ જ સમજીને પ્રવર્તે છે.

ભાઈશ્રી અનુપચંદ મલુકચંદ પ્રત્યે, શ્રી ભૃગુકચ્છ.

ઘણું કરીને ઉત્પન્ન કરેલાં એવા કર્મની રહસ્યભૂત મતિ મૃત્યુ વખતે વર્તે છે. ક્વચિત્ માંડ પરિચય થયેલ એવો પરમાર્થ તે એક ભાવ; અને નિત્ય પરિચિત નિજકલ્પનાદિ ભાવે રૂઢિધર્મનું ગ્રહણ એવો ભાવ, એમ ભાવ બે પ્રકારના થઈ શકે. સદ્વિચારે યથાર્થ આત્મદષ્ટિ કે વાસ્તવ ઉદાસીનતા તો સર્વ જીવ સમૂહ જોતાં કોઈક વિરલ જીવને ક્વચિત્ ક્વચિત્ હોય છે; અને બીજો ભાવ અનાદિ પરિચિત છે, તે જ પ્રાયે સર્વ જીવમાં જોવામાં આવે છે, અને દેહાંત પ્રસંગે પણ તેનું પ્રાબલ્ય જોવામાં આવે છે, એમ જાણી મૃત્યુ સમીપ આવ્યે તથા રૂપ પરિણતિ કરવાનો વિચાર, વિચારવાન પુરુષ છોડી દઈ, પ્રથમથી જ તે પ્રકારે વર્તે છે. તમે પોતે બાહ્ય ક્રિયાનો વિધિનિષેધાગ્રહ વિસર્જનવત્ કરી દઈ, અથવા તેમાં અંતરપરિણામે ઉદાસીન થઈ, દેહ અને તેના સંબંધી સંબંધનો વારંવારનો વિક્ષેપ છોડી દઈ, યથાર્થ આત્મભાવનો વિચાર કરવાનું લક્ષ્યગત કરો તો તે જ સાર્થક છે. છેલ્લે અવસરે અનશનાદિ કે સંસ્તરાદિક કે

સંલેખનાદિક ક્રિયા ક્વચિત્ બનો કે ન બનો તોપણ જે જીવને ઉપર કહ્યો તે ભાવ લક્ષગત છે, તેનો જન્મ સફળ છે, અને ક્રમે કરી તે નિઃશ્રેયને પ્રાપ્ત થાય છે.

તમને બાહ્યક્રિયાદિનો કેટલાંક કારણથી વિશેષ વિધિનિષેધ લક્ષ જોઈને અમને ખેદ થતો કે આમાં કાળ વ્યતીત થતાં આત્માવસ્થા કેટલી સ્વસ્થતા ભજે છે, અને શું યથાર્થ સ્વરૂપનો વિચાર કરી શકે છે, કે તમને તેનો આટલો બધો પરિચય ખેદનો હેતુ લાગતો નથી ? સહજમાત્ર જેમાં ઉપયોગ દીધો હોય તો ચાલે તેવું છે, તેમાં લગભગ 'જાગૃતિ' કાળનો ઘણો ભાગ વ્યતીત થવા જેવું થાય છે તે કેને અર્થે ? અને તેનું શું પરિણામ ? તે શા માટે તમને ધ્યાનમાં આવતું નથી ? તે વિષે ક્વચિત્ કંઈ પ્રેરવાની ઈચ્છા થયેલી સંભવે છે, પણ તમારી તથા રૂપ અચિ અને સ્થિતિ ન દેખાવાથી પ્રેરણા કરતાં કરતાં વૃત્તિ સંક્ષેપી લીધેલી. હજી પણ તમારા ચિત્તમાં આ વાતને અવકાશ આપવા યોગ્ય અવસર છે. લોકો માત્ર વિચારવાન કે સમ્યગ્દષ્ટિ સમજે તેથી કલ્યાણ નથી, અથવા બાહ્યવ્યવહારના ઘણા વિધિનિષેધના કર્તૃત્વના માહાત્મ્યમાં કંઈ કલ્યાણ નથી, એમ અમને તો લાગે છે. આ કંઈ એકાંતિક દષ્ટિએ લખ્યું છે અથવા અન્ય કંઈ હેતુ છે, એમ વિચારવું છોડી દઈ, જે કંઈ તે વચનોથી અંતર્મુખવૃત્તિ થવાની પ્રેરણા થાય તે કરવાનો વિચાર રાખવો એ જ સુવિચારદષ્ટિ છે.

લોક સમુદાય કોઈ ભલો થવાનો નથી, અથવા સ્તુતિનિદાના પ્રયત્નાર્થે આ દેહની પ્રવૃત્તિ તે વિચારવાનને કર્તવ્ય નથી. બાહ્યક્રિયાના અંતર્મુખવૃત્તિ વગરના વિધિનિષેધમાં કંઈ પણ વાસ્તવ્ય કલ્યાણ રહ્યું નથી. ગચ્છાદિ ભેદને નિર્વાહવામાં, નાના પ્રકારના વિકલ્પો સિદ્ધ કરવામાં આત્માને આવરણ કરવા બરાબર છે. અનેકાંતિક માર્ગ પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ

કરાવવા સિવાય બીજા અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી, એમ જાણી લાખ્યું છે. તે માત્ર અનુકંપાબુદ્ધિએ, નિરાગ્રહથી, નિષ્કપટતાથી, નિર્દભતાથી, અને હિતાર્થે લાખ્યું છે, એમ જો તમે યથાર્થ વિચારશો તો દષ્ટિગોચર થશે, અને વચનનું ગ્રહણ કે પ્રેરણા થવાનો હેતુ થશે.

૭૦૨મો પત્ર છે એનું મથાળુ છે : 'વિચારવાન પુરુષો તો કૈવલ્યદશા થતાં સુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપ જ સમજીને પ્રવર્તે છે.' શું કહે છે ? કે પ્રમાદ શા માટે કરતા નથી ? આત્મહિતના કાર્યમાં વિચારવાન પુરુષો કદી પણ પ્રમાદ કરતા નથી. ક્યાં સુધી ? કે પૂર્ણ શુદ્ધિનું જે ધ્યેય બાંધ્યું છે એ પૂર્ણ શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી એ પગ વાળીને બેસતા નથી, એમ કહેવું છે. પોતાનો પુરુષાર્થ અવિરતપણે ચાલુ જ રાખે છે અને ક્યારે પણ પ્રમાદમાં (આવતા નથી). પ્રમાદ એટલે સૂઈ જવું એમ નહિ, બેસી રહેવું એમ નહિ. પણ બીજા સાંસારિક કાર્યોમાં આત્મહિતનું વિસ્મરણ કરીને લાગી જવું, આત્મહિતને ભૂલીને લાગી જવું એને પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે. પછી પૂજા કરે અને આત્મહિતનું ત્યાં વિસ્મરણ હોય અને રૂઢિગતપણે પૂજા કરે કે ચાલો ભગવાનની, જિનેન્દ્રદેવની પૂજા કરી લ્યો. તો એને પ્રમાદ કહ્યો છે. વેપાર કરે તે પ્રમાદ એમ નહિ. ખાવું, પીવું કે એનું નામ પ્રમાદ નહિ. બીજા કાર્યોમાં લાગી જાય એનું નામ પ્રમાદ નહિ. શુભક્રિયામાં લાગે પણ આત્મહિતનું લક્ષ જો દુર્લક્ષ થઈ જાય, વિસ્મરણ થઈ જાય, લક્ષ ન રહે તો એને પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે.

એટલા માટે એમ વિચારવામાં આવ્યું છે કે જે જીવને આત્મહિતનું ધ્યેય, પૂર્ણતાનું લક્ષ બંધાય છે તે છૂટતું નથી. પર્યાયે પર્યાયે એને પોતાના નિજહિતની જાગૃતિ સદાય વર્તે છે, નિરંતર વર્તે છે અને તેથી એને આત્મહિતના વિષયમાં પ્રમાદ નથી. એ પોતાનું ધ્યેય પૂરું કરશે ત્યાં સુધી. ભલે ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમાં શુદ્ધિ વિશેષ થઈને આવશે તોપણ એ સદાય પ્રમાદરહિતપણે પુરુષાર્થમાં જોડાયેલો જ જીવ રહે છે. પુરુષાર્થ રહિત થતો નથી. એટલે એવા જીવોને વિચારવાન જીવો અહીંયાં કહ્યા છે. કૈવલ્યદશા થતાં સુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપ સમજીને જ વર્તે છે. ગમે ત્યારે

આયુષ્ય પૂરું થાય એ પહેલા મારે મારી સાધનામાં જેટલું આગળ વધાય એટલું વધવું જોઈએ. મોક્ષમાર્ગમાં જેટલો માર્ગ કપાય એટલો કાપી નાખવો જોઈએ. એ વિચારવાન પુરુષોનું સ્વરૂપ છે.

એ એક જગ્યાએ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે ને ? જેને મૃત્યુ આવવાનું જ ન હોય એ ભલે નિરાંતે સૂવે. પત્ર ૬૯૩, પાનું-૫૦૪. જુઓ ! ૬૯૩માં પહેલી લીટી છે કે, 'જેને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય, અથવા જે મૃત્યુથી ભાગી છૂટી શકે એમ હોય, અથવા હું નહીં જ મરું એમ જેને નિશ્ચય હોય, તે ભલે સુખે સૂએ.' ભલે સુખેથી સૂએ એટલે ? ભલે બેદરકાર થઈને ઊંઘી જાય. મુમુક્ષુજીવને તો એમ લાગે કે અરે...રે...! આયુષ્યનો આજે એક દિવસ પૂરો થયો. આજે પણ હજી મારું કામ મારે જે કરવું છે એ થયું નહિ. એવી રીતે એ વિચારે છે. જ્યારે આ કહે છે કે ભલે એ બેદરકાર થઈ જાય. કેમકે એને તો મૃત્યુ સાથે ભાઈબંધી છે. (એ) કહે છે કે આજે વયો જા પાછો. આજે તું આવતો નહિ. તો પાછો વયો જશે. એ તો બનવાનું નથી. પોતે ભાગી છૂટે છે. ઓલો ભાગે નહિ તો પોતે ભાગીને બચી જાય. તો કહે એ પણ બનવાનું નથી. અથવા જેણે આવો ખોટો નિર્ણય કર્યો છે. હું ક્યાં મરવાનો છું ? એ ભલે આત્મહિતના કાર્યમાં પ્રમાદ કરે. બાકી મૃત્યુની સમીપ જ છે એમ સમજીને નિષ્પ્રમાદપણે પોતાનું આત્મહિત સાધવું જોઈએ તો તે વિચારવાનપણું છે. અને એમ ન રાખવામાં આવે તો તે અવિચારીપણું છે. એમ કહેવા માગે છે.

'કચ્છ'ના 'અનુપચંદભાઈ' કરીને એક મુમુક્ષુ છે એના ઉપર આ પત્ર આ મથાળું બાંધીને એમણે લખ્યો છે. પત્ર સારો છે અને ખાસ કરીને લોકો ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ સ્તુતિ-નિંદાને મુખ્ય રાખીને (પ્રવર્તે છે). આમ કરવાથી આપણી નિંદા થશે તો ? આમ કરવાથી લોકો આપણી પ્રશંસા કરશે અને આમ કરવાથી લોકો આપણી નિંદા કરશે. એવું જે લક્ષ રાખે છે, એ લક્ષે કાંઈ પણ કરવા જેવું નથી. અથવા વિધિ નિષેધ જે પણ છે એ લોકસંજ્ઞાએ કરવા જેવો નથી. આ પત્રની અંદર બહુ સારો વિષય ચાલ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- 'ભૃગુકચ્છ'

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'ભૃગુકચ્છ' એટલે આપણે જે અંજાર કહીએ છીએ એને 'ભૃગુકચ્છ' કહે છે. 'અંજાર'ને. જે 'કચ્છ'નું 'ભૃગુ' એમ કહેવાય છે. 'ભૃગુકચ્છ'. (અહીં સુધી રાખીએ...)

તા. ૨૦-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૭૦૨

અવધન નં. ૭૨૨

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૭૦૨, પાનું-૫૧૦. ‘વિચારવાન પુરુષો તો કેવલ્યદશા થતાં સુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપ જ સમજીને પ્રવર્તે છે.’ મનુષ્યઆયુ પૂરું થાય એ પહેલા શીઘ્રપણે આત્મહિત સધાય, પૂર્ણપણે આત્મહિત સધાય એવા પ્રયત્નસહિત જ વિચારવાનપુરુષો તો પ્રમાદ કર્યા વિના અને નિરર્થક કાર્યોમાં સમયને ગુમાવ્યા વિના, શક્તિને ગુમાવ્યા વિના આત્મહિતમાં જ લાગેલા રહે છે. એને વિચારવાન પુરુષો કહ્યા છે. એવું મથાળું બાંધીને. ‘ભૃગુકચ્છ’ એટલે ઘણું કરીને ‘ભુજ’ને પણ ‘ભૃગુકચ્છ’ કહેતા હોય, (ત્યાં પત્ર લખેલો છે). ‘ભાઈ શ્રી અનુપચંદ મલુકચંદ પ્રત્યે, શ્રી ભૃગુકચ્છ.’

‘ઘણું કરીને ઉત્પન્ન કરેલાં એવાં કર્મની રહસ્યભૂત મતિ મૃત્યુ વખતે વર્તે છે.’ અહીંયાં કેવી મતિ કહી ? રહસ્યભૂત મતિ. રહસ્યભૂત મતિ એટલે આયુષ્ય દરમ્યાન જે પ્રકારના પરિણામ કર્યા અને એ પ્રકારના પરિણામના તાણાવાણાથી જે કાંઈ આયુષ્યનું નિબંધન થયું, જેમ એક દોરડું વણવું હોય તો ઘણા તાણાને વળ ચડાવી ચડાવીને, ભેગા કરીને પછી એક દોરડું કરવામાં આવે છે, એમ આયુષ્યનું બંધન જન્મથી મૃત્યુ પર્યંત એવું છે કે એ દોરડાને વચ્ચેથી કાપી શકાતું નથી. આયુષ્ય શરૂ થયું એ પૂરું કર્યું છૂટકો. પછી મનુષ્યનું હોય કે નારકીનું હોય કે દેવનું હોય. એટલે સામાન્યપણે આયુષ્યનો બંધ બે તૃતિયાંશ આયુષ્ય ભોગવ્યા પછી પડે છે એનું કારણ એ છે કે બે તૃતિયાંશ જે આયુષ્ય ભોગવ્યું એમાં જે પરિણામ કર્યા એ પરિણામ અનુસાર બંધ પડવાનો છે. પરિણામ કાંઈક અને બંધ કાંઈક પડે એમ નથી બનવાનું. અને એ પરિણામ અનુસાર મતિ એટલે બુદ્ધિ થઈ જાય છે એમ કહેવું છે.

સામાન્યપણે ‘ઘણું કરીને...’ એટલે સામાન્યપણે ‘ઉત્પન્ન કરેલાં

એવાં કર્મની રહસ્યભૂત મતિ...’ એટલે પોતે જેવા કર્મો બાંધ્યા છે એ પ્રકારની મતિ મૃત્યુ વખતે વર્તે છે. સંક્ષેપમાં એમ પણ કહી શકાય કે જેવી રુચિ હોય એ રુચિનો વિષયભૂત પદાર્થ મૃત્યુ વખતે એને અવલંબનમાં આવે. મૃત્યુ વખતે એના પરિણામોને અવલંબન કોનું રહે ? જેની રુચિ હોય એનું. આત્માની રુચિ હોય તો જીવને પરિણામ જે રહે એ મૃત્યુ વખતે આત્માસંબંધીના થઈ જાય. જો આત્માની રુચિ હોય તો મૃત્યુ વખતે એને આત્મા સંબંધીના પરિણામ ચાલે છે. અને સંસારની રુચિ હોય તો એ કહે છોકરાને બોલાવી લ્યો, છોકરીઓને બોલાવી લ્યો. બધાને હું વાત કરી દઉં, બધાને હું ભલામણ કરી દઉં, હું આમ કરી દઉં, હું આમ કરી દઉં. એ બધા પ્રકારના પરિણામ થાય.

‘ઉત્પન્ન કરેલાં એવા કર્મની...’ એટલે જે એને તીવ્ર રુચિપણે પરિણામ કર્યાં છે એવી મતિ એની મૃત્યુ વખતે હોય છે. એટલે આપણે ત્યાં પૂછવામાં આવે છે કે, ભાઈ ! છોડતી વખતે પરિણામ કેવા હતા ? પોતાની ઉપસ્થિતિ ન હોય પણ પરિચિત વ્યક્તિ હોય તો પૂછે કે, ભાઈ ! છેલ્લે છેલ્લે પરિણામ કેમ રહ્યા ? હવે એમ પૂછવાનું શું કારણ છે ? કે છેલ્લે એના જે પરિણામ હતા એના ઉપરથી એ જીવન કેવું જીવ્યો ? અને હવે કેવું જીવશે ? એનો એક આંક બંધાય છે. એટલે જ્યારે પાછલી ઉંમરમાં જો પરિણામ સારા રહે તો એમ સમજવું કે ભવિષ્ય કાંઈક ઠીક છે. પણ જીવનના ઉત્તરાર્ધમાં જો પરિણામ બગડતા રહે તો એમ સમજવું કે ભવિષ્ય સારું નથી. આ એક એનું Indicator છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં જે પ્રકારના પરિણામ થાય છે એ પરિણામ એના ભાવિ ભવને સૂચિત કરે છે.

‘ક્વચિત્ માંડ પરિચય થયેલ એવો પરમાર્થ તે એક ભાવ;...’ છે. હવે શું છે ? જીવના પરિણામમાં બે પ્રકારના ભાવ થાય છે કે ક્વચિત્ જ-ક્યારેક જ ‘માંડ પરિચય થયેલ...’ થોડો પરિચય કર્યો છે એણે, ક્યારેક ક્યારેક કોઈ સત્સંગ મળ્યો, કોઈ સત્શાસ્ત્ર વાંચ્યું. ‘એવો પરમાર્થ તે એક ભાવ;...’ આત્મકલ્યાણ સંબંધીનો એક પ્રકારનો ભાવ છે. ‘અને નિત્ય પરિચિત...’ જીવનમાં દેહાર્થે, દેહાત્મબુદ્ધિએ ‘નિત્ય પરિચિત નિજકલ્પનાદિ ભાવે...’ હું ફલાણો-ફલાણો. આ બધું ફલાણું. એ બધી કલ્પના જે પોતાના સંબંધીની, સેંકડોગમે પોતાના સંબંધી જે એણે કલ્પ્યા છે એ બધી

‘નિજકલ્પનાદિ ભાવે રૂઢિધર્મનું ગ્રહણ એવો ભાવ,...’ રૂઢિધર્મ. હું જૈન છું, હું મુમુક્ષુ છું, મારે ફલાણું કરવું જોઈએ, મારે આમ કરવું જોઈએ, મારે વાંચન કરવું જોઈએ, પૂજા-ભક્તિ કરવી જોઈએ, દયા-દાન કરવા જોઈએ. રૂઢિગતપણે. કેમકે હું ગૃહસ્થ છું, હું મુમુક્ષુ છું, ફલાણું છું. અથવા ફલાણા સંપ્રદાય અનુસાર આપણામાં આમ છે માટે આપણે આમ કરાય. આપણામાં સામાયિકનું હોય તો સામાયિક વધારે કરાય, પ્રતિક્રમણનું વધારે હોય તો પ્રતિક્રમણનું કરાય, વાંચનનું વધારે હોય તો વાંચન વધારે કરાય. એ રૂઢિમાં આવી ગયો એ બધા એક જ Line માં છે. સામાયિક-પ્રતિક્રમણવાળા અને વાંચન કરવામાં કાંઈ બીજો ફેર નથી.

‘નિત્ય પરિચિત નિજકલ્પનાદિ ભાવે રૂઢિધર્મનું ગ્રહણ એવો ભાવ, એમ ભાવ બે પ્રકારના થઈ શકે.’ આ રીતે ધર્મના ક્ષેત્રમાં રૂઢિધર્મ પ્રમાણે અથવા તો આત્મકલ્યાણ. રૂઢિધર્મ પ્રમાણે નહિ પણ સમજણ અનુસાર ઓઘસંજા છોડીને જે પારમાર્થિક માર્ગ છે એ સંબંધીના પરિણામ જીવને ક્યારેક જ એને લક્ષ ઉપર આવ્યા છે. ક્યારેક જ થોડીક એ બાજુની રુચિ થઈ છે. ક્યારેક થોડી સમજ આવી છે. બાકી તો રૂઢિ પ્રમાણે અનુસરે છે. જે સંપ્રદાયમાં, જે ટોળામાં, જે જગ્યાએ પોતે જે સંયોગોમાં હોય ત્યાં જે પદ્ધતિ હોય એ પદ્ધતિને અનુસરવાની રૂઢિ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- વિચાર વગર એમાં પણ થોડું થોડું કાંઈક સમજવાનું મળે તેમાંથી કેમ રૂઢિમાં જાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો શું છે કે પોતે સ્વતંત્રપણે પરમાર્થમાર્ગને શોધીને એ માર્ગે ન ચડે એટલે રૂઢિમાં ફસાયા વિના રહે જ નહિ. બીજો એનો વિકલ્પ જ નથી. કાં તો રૂઢિધર્મમાં આવી જાય અને કાં તો પછી સ્વતંત્ર રીતે મોક્ષમાર્ગને ખોજ કરીને અંતર્મુખ થાય અને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરી લે.

મુમુક્ષુ :- ત્રણેમાં ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બીજા કરતા આ વિશેષ માર્ગે છે તોપણ એ અવકાશ અહીંયાં રહેલો છે કે અહીંયાં પણ રૂઢિમાં આવી જાય. જો સાચા માર્ગે ન ચડે તો.

મુમુક્ષુ :- નિષ્કામ ભક્તિ કરીએ તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિષ્કામ ભક્તિ કરીને પણ ઓઘસંજ્ઞા તો ટાળવી રહી. ઓઘસંજ્ઞા તો ટાળવી જ રહી. સારી ઓળખાણ કરીને રહસ્યભક્તિમાં આવવું જોઈએ. ઓઘભક્તિ છોડીને નિષ્કામભક્તિએ પ્રવર્તતા છતાં પણ રહસ્યભક્તિમાં આવવું જોઈએ. રહસ્યભક્તિ એટલે શું ? દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર, સત્પુરુષના સ્વરૂપને ઓળખીને. ઓળખીને જે બહુમાન અને ભક્તિ થાય ત્યારે એ ભક્તિથી જે દર્શનમોહ મંદ થાય એવું જે મોક્ષમાર્ગનું રહસ્ય. પરમ સત્ પ્રત્યેના ઓળખાણપૂર્વકના બહુમાનને લઈને જે દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટે અને જે પારમાર્થિક લાભ થાય ત્યારે એને રહસ્યભક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ એમ કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- નિષ્કામભક્તિથી આગળ જવાની વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આગળની વાત છે. 'શ્રીમદ્જી'એ એક જગ્યાએ એને રહસ્યભક્તિ કહી છે. 'સોભાગભાઈ'ને લખ્યું છે કે, તમે તો નિષ્કામ ભક્તિવાન છો એટલું જ નહિ પણ તમને રહસ્યભક્તિની પણ પ્રાપ્તિ થઈ છે. પછી કાં આગળ ચાલતા નથી ? એ તો પુરુષાર્થની પ્રેરણા કરે છે ને ! પછી કેમ આગળ ચાલતા નથી ?

મુમુક્ષુ :- રહસ્યભક્તિમાં શું આવે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રહસ્યભક્તિમાં દર્શનમોહ મંદ થાય અને જ્ઞાનમાં ઓળખાણ આવે. સત્પુરુષની, સત્ધર્મની ઓળખાણ આવે અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પણ ઓળખાણ આવે. એ જીવ ઓળખાણ આવવાથી પુરુષાર્થવંત પણ થાય. એ રહસ્યભક્તિનું ફળ છે કે એને પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય. નહિતર પુરુષાર્થ ન ઊપડે. ઘૂંટ્યા કરે. ઓઘભક્તિએ, નિષ્કામભક્તિએ એની એ વાત ઘૂંટ્યા કરે. પણ પુરુષાર્થ ન ઊપડે. એને એમ લાગ્યું છે કે, ભાઈ ! આ બરાબર છે માટે આ જ આપણે રાખવું. બીજું બદલવું નહિ. તો એના એ શાસ્ત્રો, એનો એ સત્સંગ. એ બધું રાખ્યા કરે. પણ પુરુષાર્થ ન ઊપડે. એને પોતાને ખ્યાલ આવે કે પુરુષાર્થ નથી ઊપડતો, કરવું શું ? પુરુષાર્થ નથી ઊપડતો. પણ ઓઘસંજ્ઞામાંથી બહાર નીકળતો નથી. મૂળ એ વાત છે.

બીજું, નિષ્કામભક્તિ છે એની પરીક્ષા ક્યારે થાય ? ચર્ચા નીકળી છે તો વિશેષ વિચારીએ. સામાન્યપણે જીવનમાં કોઈ નવી સમસ્યા ન ઊભી

થઈ હોય ત્યાં સુધી તો જીવને એમ લાગે કે આપણે આ બધું નિષ્કામપણે કરીએ છીએ. આપણને કાંઈ બીજી સંસારની લાલસાઓ નથી રહી. પણ જ્યારે કોઈ પ્રતિકૂળતાઓ આવે, તકલીફ ઊભી થાય અને ત્યારે તકલીફ મટાડવા માટે પાછી ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરે કે ચાલો આપણે ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં જોડાવ. તકલીફ પાછી ઠેલાશે. ત્યારે એ નિષ્કામભક્તિ નથી રહેતી. ત્યારે એ સકામભક્તિ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- આ ભક્તિ મને ફળી, આપણે સુખી સુખી થઈ ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા ભક્તિથી સુખી થઈ ગયા. અથવા હવે મુશ્કેલી આવી છે. પણ આપણે ધર્મના પસાયે વાંધો નહિ આવે. આપણે બધું કરીએ છીએ. સારા ભાવથી કરીએ છીએ, સારી રીતે કરીએ છીએ, મુશ્કેલી આવી છે પણ હવે (એ ભક્તિના પરિણામથી ટળી જશે).

મુમુક્ષુ :- એ ભક્તિ અલોખે નહિ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આપણું કરેલું અલોખે નહિ જાય. કાંઈક વાવેલું આ વખતે ઊગશે. એ સકામભક્તિ છે, નિષ્કામભક્તિ નથી. અને એ પ્રસંગે ખબર પડે. ઉદય ન આવે ત્યાં સુધી જીવને પોતાને ખબર ન પડે. ત્યાં સુધી પોતે છેતરાતો હોય.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષની ઓળખાણ એમ લાગે છે કે સત્પુરુષને ઓળખ્યા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

મુમુક્ષુ :- એ તો એમ લાગે છે કે સત્પુરુષને ઓળખ્યા જ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ પ્રસંગે ખબર પડે ને ?

મુમુક્ષુ :- એની આજ્ઞા અનુસાર ચાલીએ છીએ એ તો લાગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લાગે છે પણ કોઈ એવા પ્રસંગો બને ત્યારે ખબર પડે છે કે ક્યારે ક્યારે કેવા કેવા ચિત્ર-વિચિત્ર પરિણામો જીવના થઈ જાય છે. બાકી તો સત્પુરુષની આજ્ઞાએ ચાલીએ છીએ, સત્પુરુષને માનીએ છીએ, સત્પુરુષની ભક્તિ કરી છે, એમના પ્રત્યે સમર્પણ કર્યું છે. એ બધું અહંપણું પોષ્યું હોય છે. અહંપણું પોષ્યું હોય છે. ખરેખર એવું થાય છે.

ઓળખાણ તો એવી ચીજ છે કે એકવાર સત્પુરુષને ઓળખ્યા (તો) એને સ્વરૂપનિશ્ચયનું કારણ કીધું છે. ૭૫૧માં. આવશે. ૭૫૧ બાકી છે.

સત્પુરુષની- આપ્તપુરુષની ભક્તિ આજ્ઞારુચિરૂપ સમકિત કીધું છે એને. આજ્ઞારુચિરૂપ સમકિત કીધું છે. એટલું જ નહિ આત્મસિદ્ધિમાં એને 'કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ' એમ કીધું છે કે આ તો પ્રત્યક્ષ કારણ છે. સત્પુરુષની ઓળખાણ એ તો સમ્યગ્દર્શનનું પ્રત્યક્ષ કારણ છે. એ તો બહુ મોટી વાત છે.

અનંત કાળમાં અનંત વાર સત્પુરુષ મળ્યા છતાં એકવાર પણ સત્પુરુષની ખરી ઓળખાણ જીવને થઈ નથી. અરે...! સર્વજ્ઞને ભજ્યા છે પણ સર્વજ્ઞને સમ્યગ્દષ્ટિપણે ઓળખ્યા નથી હજી. સર્વજ્ઞપણે તો ક્યાંથી ઓળખે ? એમ કહે છે. ૫૦૪માં આવી ગયું ને ? ૫૦૪ પત્રમાં એ વાત છે. સમવસરણમાં જઈને મણિરત્નના દીવાથી અને કલ્પવૃક્ષના ફૂલથી પૂજા-ભક્તિ કરી છે અને મંદિરમાં પણ મોટા મોટા રાગથી ભક્તિ કરી છે.

૪૦૬ પાને પહેલો Paragraph. જુઓ ! 'કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી,...' અથવા કોઈ પ્રગટ કારણને 'વિચારી, પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને...' એટલે તીર્થંકરાદિને. ચોવીસ થઈ ગયા. 'માત્ર સમ્યગ્દષ્ટિપણે પણ ઓળખાય તો તેનું મહત્ત્વ ફળ છે;...' સર્વજ્ઞને ઓળખવું તો તારું બુતું નથી. પણ સમ્યગ્દષ્ટિપણે પણ જો એને ઓળખાય તો એનું બહુ મોટું ફળ છે. બહુ મોટું ફળ છે એટલે એનું ફળ નિર્વાણપદ જ છે. કેમકે સમ્યગ્દર્શન થશે અને સમ્યગ્દર્શન થશે એ નિર્વાણને પામશે. 'અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્મા સંબંધી ફળ નથી એમ અનુભવમાં આવે છે.' એમ વિચારમાં આવે છે એમ નથી કહેતા. એમ અનુભવમાં આવે છે. અમારા અનુભવની આ વાત કરીએ છીએ. એટલે ખરેખર જીવે સર્વજ્ઞને પણ ઓળખ્યા નથી અને સત્પુરુષને પણ ઓળખ્યા નથી.

મુમુક્ષુ :- આ જીવ સર્વજ્ઞને ઓળખે તો સત્પુરુષની ઓળખાણ થયા વગર રહે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રહે જ નહિ. પછી લ્યે છે.

'પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરુષને પણ...' ઓલા પરોક્ષનું લીધું. હવે કહે છે કે 'પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરુષને પણ કોઈ કારણે, વિચારે, અવલંબને સમ્યગ્દષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય તો...' સર્વજ્ઞપણે નહિ પણ

સમ્યગ્દષ્ટિસ્વરૂપપણે ન જાણ્યા હોય તો 'તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી, પરમાર્થથી તેની સેવા-અસેવાથી જીવને કંઈ જાતિભેદ થતો નથી.' એનો એ રહે છે. કોઈ જાતિફેર પડતો નથી. 'ખાટે તે કંઈ સફળ કારણરૂપે જ્ઞાનીપુરુષે સ્વીકારી નથી, એમ જણાય છે.'

મુમુક્ષુ :- આમાં 'પ્રવચનસાર'ની ૮૦મી ગાથાનો સાર આવી ગયો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આવી ગયો. એટલે ઓળખાણ બહુ મોટી વાત છે. બહુ મોટી વાત છે.

શું કહે છે અહીંયાં ? 'ક્વચિત્ માંડ પરિચય થયેલ એવો પરમાર્થ તે એક ભાવ; અને નિત્ય પરિચિત નિજકલ્પનાદિ ભાવે રૂઢિધર્મનું ગ્રહણ એવો ભાવ, એમ ભાવ બે પ્રકારના થઈ શકે.' રૂઢિધર્મમાં આવેલા જીવો મૃત્યુ સમયે યથાર્થ પરિણામને પામી શકતા નથી. મોટા ભાગના બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. પરિણામ એટલા બધા બગડી જાય છે કે કાં તો વેદનાને લઈને અને કાં તો મમત્વની તીવ્રતા થઈ જાય કે આ બધું મારે છોડી દેવું પડશે. હવે મારે ચાલ્યા જવું પડશે અને આ બધું મૂકી દેવું પડશે. તીવ્ર દુઃખી થઈને બેશુદ્ધ થઈ જાય છે.

'સદ્વિચારે યથાર્થ આત્મદષ્ટિ કે વાસ્તવ ઉદાસીનતા તો સર્વ જીવ સમૂહ જોતાં કોઈક વિરલ જીવને ક્વચિત્ ક્વચિત્ હોય છે;...' શું કહે છે ? કે આત્મકલ્યાણનો વિચાર તે સદ્વિચાર છે. સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો વિચાર તે સદ્વિચાર છે. વિચાર એટલે અભિપ્રાયસહિત, હેતુસહિત, ધ્યેયસહિત. અથવા યથાર્થ આત્મદષ્ટિ એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ. અથવા વાસ્તવ્ય ઉદાસીનતા એટલે આ સંસારમાં કાંઈ સાર નથી. કોઈ સુખનું કારણ નથી. ક્યાંયથી સુખ મેળવી શકાય એવી પરિસ્થિતિ છે જ નહિ. એકાંતે દુઃખનું જ કારણ છે. એમ જાણતા એ પ્રત્યે ઉદાસીન થાય. અથવા સ્વરૂપલાભ લેવાની જિજ્ઞાસામાં એ પ્રકારના ઉદયભાવોનો રસ, જે-તે પ્રકારના ઉદયભાવોનો રસ ફિક્કો પડી જાય એવી કોઈ વાસ્તવિક ઉદાસીનતા, સાચી ઉદાસીનતા આવે તો એવો પ્રકાર 'સર્વ જીવ સમૂહ જોતાં કોઈક વિરલ જીવને ક્વચિત્ ક્વચિત્ હોય છે;...' આખો જીવનો સમૂહ જોઈએ છીએ ત્યારે આવો તો કો'ક જ જીવ નીકળે એવું દેખાય છે.

'અને બીજો ભાવ અનાદિ પરિચિત છે, તે જ પ્રાયે સર્વ જીવમાં

જોવામાં આવે છે,...' ધર્મના ક્ષેત્રમાં ઘણા જીવો છે. પણ બધા રૂઢિમાં આવી જતા હોય એવું જોવામાં આવે છે. જ્યાં જે જાય છે, ભળે છે એ રૂઢિમાં આવી જાય છે. તે જ પ્રાયે જોવામાં આવે છે. 'અને દેહાંત પ્રસંગે પણ તેનું પ્રાબલ્ય જોવામાં આવે છે,...' અને મૃત્યુ સમીપ આવે ત્યારે એ પરિણામોનું પ્રબળપણું જોવામાં આવે છે. 'એમ જાણી મૃત્યુ સમીપ આવ્યે તથા રૂપ પરિણતિ કરવાનો વિચાર, વિચારવાન પુરુષ છોડી દઈ,...' પ્રથમથી જ તે પ્રકારે વર્તે છે. એટલે રૂઢિમાં પરિણતિ થઈ જાય અને રૂઢિગતપણે જવાને બદલે પોતે મૃત્યુની સમીપ આવતો જાય છે, આયુષ્ય વ્યતીત થતું જાય છે, ગમે ત્યારે પૂરું થઈ શકવા યોગ્ય છે એમ જાણીને પ્રથમથી જ જાગૃત થઈ જાય છે.

'તમે પોતે...' હવે એમને સંબોધીને કહે છે. 'અનુપચંદભાઈ'ને સંબોધીને કહે છે. નસીબદાર જીવો છે. પત્રમાં સીધું સંબોધન કરે છે. 'તમે પોતે બાહ્ય ક્રિયાનો વિવિનિષેધાગ્રહ વિસર્જનવત્ કરી દઈ,...' તમારે શું કરવું ? બાહ્યક્રિયાનો આગ્રહ છોડી દ્યો. બાહ્ય સંપ્રદાયની અંદર ક્રિયાકાંડી હશે એમ લાગે છે. ઘણા ક્રિયાકાંડમાં પડેલા હશે. (એટલે કહે છે), તમે બાહ્યક્રિયાનો વિધિ કે નિષેધમાં આમ લેવું જોઈએ, આમ ન લેવું જોઈએ, આ ખાવું જોઈએ, આ ન ખાવું જોઈએ, આમ પાળવું જોઈએ આમ ન પાળવું જોઈએ. વિધિ અને નિષેધ. એનો આગ્રહ વિસર્જનવત્ કરી દઈને (અર્થાત) ભૂલી જઈને.

'અથવા તેમાં અંતરપરિણામે ઉદાસીન થઈ,...' એ દિશામાં તમે હવે ઉદાસીન થઈ જાવ. 'દેહ અને તેના સંબંધી સંબંધનો વારંવારનો વિક્ષેપ છોડી દઈ,...' શરીરનો પણ વિક્ષેપ છોડી દ્યો અને શરીરના સંબંધી એટલે કુટુંબીઓ. 'દેહ અને તેના સંબંધી સંબંધ...' એટલે કુટુંબીનો સંબંધ. એનો પણ 'વારંવારનો વિક્ષેપ છોડી દઈ, યથાર્થ આત્મભાવનો વિચાર કરવાનું લક્ષ્યગત કરો તો તે જ સાર્થક છે.' યથાર્થ આત્મભાવ. જેવું મૂળ સ્વરૂપ છે એવો જે ભાવ, એને યથાર્થ આત્મભાવ કહો અથવા મૂળ સ્વભાવભાવ કહો. એનો 'વિચાર કરવાનું લક્ષ્યગત કરો...' એને ઓળખવાનું, એનો પરિચય કરવાનું, એ બાજુ વળવાનો, એ પ્રયત્ન કરો તો તે જ સાર્થક છે.

બાકી બધું છોડી દ્યો. બાહ્ય ક્રિયાકાંડ પણ છોડી દ્યો અને કુટુંબની પળોજણ પણ છોડી દ્યો, એમ કહેવું છે. 'તો તે જ સાર્થક છે.'

'છેલ્લે...' એટલે મૃત્યુ સમયે 'છેલ્લે અવસરે અનશનાદિ કે સંસ્તરાદિક કે સંલેખનાદિક ક્રિયા ક્વચિત્ બનો કે ન બનો તોપણ જે જીવને ઉપર કહ્યો તે ભાવ લક્ષગત છે, તેનો જન્મ સફળ છે, અને ક્રમે કરી તે નિઃશ્રેયને પ્રાપ્ત થાય છે.' ઘણા શું વિચાર કરે છે ? કે અત્યારે તો આપણે થાય એટલો ધર્મ રૂઢિપણે કરીએ છીએ. રૂઢિગતપણે. એક વાત પાકી રાખવી છે કે જ્યારે મૃત્યુ સમય આવેને ત્યારે આપણે અનશન લઈ લેવું કાં સંલેખના કરી લેવી-આ જે છેલ્લી ક્રિયા છે એ આપણે ચૂકવી નથી. બીજાને કહી રાખ્યું હોય. એવું લાગેને તો અમને તમે પચખાણ આપી દેજો. મહારાજને બોલાવીને કે ગમે એ રીતે પણ અમને પચખાણ આપી દેજો. પણ અમારે છેલ્લે છેલ્લે અમારી ભાવના છે કે અમારે સંલેખના લઈ લેવી કે અનશન કરી લેવું.

'છેલ્લે અવસરે અનશનાદિ કે સંસ્તરાદિક...' સંસ્તર એટલે તમારે શું કહેતા હશે ? કાંઈ શબ્દ ખબર છે ?

મુમુક્ષુ :- ઘાસની પથારી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘાસની પથારી. ઠીક. ઘાસની પથારી.

'સંલેખના...' સંલેખના તો આ જ આપણે કહે છે ને ? સંચારો લઈ લીધો. એને સંલેખના કહે છે. એવી 'ક્રિયા ક્વચિત્ બનો કે ન બનો...' તમે એની અત્યારથી કાળજી ન કરો. એની ચિંતા નહિ કરો. ભલે બને, ભલે ન બને. કાંઈ વાંધો નહિ. પણ 'જે જીવને ઉપર કહ્યો તે ભાવ લક્ષગત છે,...' એટલે કે પોતાના સ્વભાવ તરફનો વિચાર છે, લક્ષ છે તો 'તેનો જન્મ સફળ છે,...' તો એને બાહ્યક્રિયાનો આગ્રહ રાખવાની જરૂર નથી 'અને ક્રમે કરીને તે નિઃશ્રેયને પ્રાપ્ત થાય છે.' એટલે કલ્યાણને પ્રાપ્ત થાય છે. જુઓ ! એ ક્રિયાકાંડી છે એટલે એને ક્રિયાથી એના પરિણામ ત્યાં ચોંટી જાય છે. એટલે શું થાય છે કે જીવને એક જાતનું શલ્ય રહી જાય છે કે જો હું આમ કરીશ તો મારું કલ્યાણ થશે. હવે એકલો ખાલી કોરો શુભભાવ હોય છે. એને એ ધર્મ અથવા ધર્મનું કારણ માની લે છે. અને એમ માનીને એ દર્શનમોહને તીવ્ર કરતો જાય છે. દર્શનમોહ એમાં તીવ્ર થાય છે. ગૃહીત

થાય ને ? મિથ્યાત્વ ગૃહીત થાય છે.

મુમુક્ષુ :- મૃત્યુ સમયે આર્તધ્યાન થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, તેમ થાય જ. વેદના છે ને ? લગભગ મૃત્યુ સમયે વેદના તો આવે જ. કો'ક જ જીવને ન હોય. પછી કોઈને લાંબો કાળ રહે, કોઈને થોડો કાળ રહે. પણ આવે એવી કે આર્તધ્યાનમાં જીવ એકદમ ચાલ્યો જ જાય. એ પરિસ્થિતિમાં આવી જાય.

‘તમને બાહ્યક્રિયાદિનો કેટલાંક કારણથી વિધિનિષેધ લક્ષ જોઈને અમને ખેદ થતો કે આમાં કાળ વ્યતીત થતાં આત્માવસ્થા કેટલી સ્વસ્થતા ભજે છે, અને શું યથાર્થ સ્વરૂપનો વિચાર કરી શકે છે, કે તમને તેનો આટલો બધો પરિચય ખેદનો હેતુ લાગતો નથી ?’ શું કહે છે ? ક્રિયાકાંડી જ છે. ‘તમને બાહ્યક્રિયાદિનો કેટલાંક કારણથી વિધિનિષેધ લક્ષ જોઈને...’ તમારું લક્ષ ત્યાં બહુ હતું. અથવા તીવ્ર પરિણામ એ બાજુના-બાહ્યક્રિયામાં રહેતા હતા. એ જોઈને અમને ખેદ થતો હતો કે આ જીવને આવું ક્યાં છે ? આવી પક્કડ ક્યાં છે ? અને ‘આમાં કાળ વ્યતીત થતાં આત્માવસ્થા કેટલી સ્વસ્થતા ભજે છે,...’ આ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો. એ તો તમે જોતા નથી કે આત્માને આમાં શું લાભ થાય છે ? ક્રિયાકાંડમાં પડ્યા છો પણ આત્માને શું લાભ થાય છે એ તો કાંઈ જોતા નથી.

‘અને શું યથાર્થ સ્વરૂપનો વિચાર કરી શકે છે,...’ કે ક્રિયાનો જ વિચાર કરો છો ? આમ થયું અને આમ ન થયું. આ બરાબર સાચવ્યું અને આ ન સચવાણું. બાહ્યક્રિયા ઉપર નજર રહે છે. આત્મા ઉપર તો વિચાર પણ આવતો નથી. ‘કે તમને તેનો આટલો બધો પરિચય ખેદનો હેતુ લાગતો નથી ?’ એટલે ક્રિયાકાંડનો ખૂબ પરિચય છતાં તમને આનો કેમ ખેદ થતો નથી ? કે આમાં આત્મકલ્યાણ કાંઈ થતું નથી અને આમને આમ ક્રિયામાં ને ક્રિયામાં જિંદગી કાઢી નાખવાની ?

મુમુક્ષુ :- કેવા ભાગ્યશાળી ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે તો કહ્યું કે કોઈ ભાગ્યશાળી જીવ છે. નહિતર ભાગ્યે જ જ્ઞાની સીધું કહે. કારણ કે માણસ પાત્ર ન હોય તો એને દુઃખ લાગી જાય કે મને આમ કીધું, મને આમ કહી દીધું. ભાઈ ! તારા કલ્યાણ માટે કહે છે.

‘સહજમાત્ર જેમાં ઉપયોગ દીધો હોય તો ચાલે તેવું છે, તેમાં લગભગ ‘જાગૃત્તિ’કાળનો ઘણો ભાગ વ્યતીત થવા જેવું થાય છે તે કેને અર્થે ?’ જાગૃત્તિકાળનો એટલે સાવધાનીનો કાળ. જાગૃત્તિને અવતરણચિહ્ન કર્યું છે. જાગૃત્તિ એટલે માત્ર ઊંઘે ને જાગે એમ નહિ. પણ જે સાવધાની છે એ તમારી બધી સાવધાની ક્રિયાકાંડ ઉપર જ બધી થઈ ગઈ છે. એટલી સાવધાની ક્રિયાકાંડમાં જાગૃત્તિ રહે કે એમાં જરાક આઘું પાછું થઈ ગયું હોય તો આકુળતા... આકુળતા... આકુળતા કરી બેસે. એય...! તમને આટલા વખતથી કહીએ છીએ. હજી આમનેમ થયા કરે છે. ઘરવાળા લોકો તો કાંઈ સમજતા જ નથી કે આમાં કેટલું અમારે જાળવવાનું હોય છે. એ રીતે જાગૃત્તિનો ઘણો કાળ સામાન્ય ઉપયોગ દીધો હોય તો એમાં ચાલે. કાંઈ વધારે ઉપયોગ દેવાની જરૂર નથી. પણ જીવ આખે આખો પૂરી જાગૃત્તિથી ત્યાં ચોંટી જાય. કોના અર્થે કરો છો ? કાંઈ વિચાર કર્યો કે આમાં શું આત્માને લાભ થયો ?

‘તે કેને અર્થે ? અને તેનું શું પરિણામ ?’ એનું ફળ શું ? પરિણામ એટલે એનું ફળ શું ? એનો કાંઈ વિચાર કર્યો ? અને ‘તે શા માટે તમને ધ્યાનમાં આવતું નથી ?’ અને એ બાજુનો તમને લક્ષ કેમ જાતું નથી ? એવો કેમ વિચાર કરતા નથી કે આનું ફળ શું ? આ શા માટે હું કરું છું ? કોના માટે કરું છું ? ‘તે વિષે ક્વચિત્ કંઈ પ્રેરવાની ઇચ્છા થયેલી સંભવે છે,...’ ક્યારેક ક્યારેક અગાઉ પણ તમને આ બાજુની પ્રેરણા કરવાની ઇચ્છા અમને થઈ સંભવે છે. ‘પણ તમારી તથાગ્રપ રચિ અને સ્થિતિ ન દેખાવાથી...’ જોયું ? જ્યાં સુધી તમારી સ્થિતિ અમે કહીએ એ વાત સાંભળવું કે ધ્યાન દેવું એના ઉપર નહોતી ત્યાં સુધી તમને અમે વાત કહી નથી. ક્યારેક ક્યારેક ઇચ્છા તો થઈ છે કે આ ખોટે રસ્તે છે, એને સાચી દિશા બતાવીએ. વૃત્તિ પાછી ખેંચી લીધી હતી. તમને વાત નહોતી કરી. વાત કરવાનો વિચાર આવ્યો પણ વાત નહોતી કરી. કેમકે તમને લાભ થવાને બદલે કદાચ નુકસાન થાય. કે અરે...રે...! મને આવું કહી દીધું. એટલે અમારા પરિણામ છે એ પાછા ખેંચાય ગયેલા.

મુમુક્ષુ :- નહિ કહેવામાં પણ અનુકંપા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ કહેવામાં પણ અનુકંપા છે અને કહેવામાં

પણ અનુકંપા જ છે. જ્ઞાનીપુરુષ વિચારીને કહે કે આ જીવને કહેતા કાંઈ નુકસાન તો નહિ થાય ને ? તોપણ એમની અનુકંપા જ છે. એટલે એની યોગ્યતા જોઈને કહે. ભાગી જાય એવી રીતે ન વાત કરે. ઊભો રહે એવી રીતે વાત કરે. એટલે અનુકંપા હોય છે. ઘણી કરુણા હોય છે. કાંઈ લેવું દેવું નથી. નિષ્કારણ કરુણા છે.

મુમુક્ષુ :- આ પહેલો જ પત્ર લાગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'અનુપચંદભાઈ'નો પહેલો પત્ર લાગે છે.

મુમુક્ષુ :- પરિચયમાં તો ઘણા સમયથી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પરિચયમાં છે એટલે તો વાત કરે છે કે તમને ક્યારેક ક્યારે કહેવાની વૃત્તિ આવી છે પણ પાછી ખેંચાઈ ગઈ છે.

'હજી પણ તમારા ચિત્તમાં આ વાતને અવકાશ આપવા યોગ્ય અવસર છે.' અત્યારે પણ અમે જે વાત કહીએ છીએ એને તમે અવકાશ એટલે કે જગ્યા આપો. અમારી વાતને તમે ધ્યાનમાં લ્યો. હજી પણ આ ફેરફાર થઈ શકે એવું છે. નહિતર એમ કહેવું છે કે એક કાળ એવો આવશે કે ફેરફાર નહિ થાય. એના ઉપરથી એક બીજી વાત યાદ આવી. આ તો ક્રિયાકાંડનું દષ્ટાંત છે. 'અનુપચંદભાઈ'નો જે દષ્ટાંત છે એ તો ક્રિયાકાંડનો છે.

આપણે આપણા જે મુમુક્ષુ સમાજની અંદર જે રૂઢિ થઈ ગઈ છે અને એ રૂઢિમાંથી બહાર નથી નીકળાતું એ એક સૂક્ષ્મ પ્રકાર જરા વિચારવા જેવો છે. આપણે બધા તત્ત્વજ્ઞાનનો બુદ્ધિપૂર્વક અભ્યાસ કરીએ છીએ. લગભગ બુદ્ધિજીવી માણસો છીએ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો બુદ્ધિપૂર્વક આપણે અભ્યાસ કરીએ છીએ. અને બધી વાત સમજીને સાચા-ખોટાનો નિર્ણય કરીએ છીએ કે આ બરાબર, આ બરાબર નહિ. બસ ! આ રૂઢિ થઈ ગઈ છે. હવે એ સમજેલી વાતને અમલીકરણ કરવું, અનુભવકરણ કરવું અથવા પ્રયોગ કરવો એમાં આવતા નથી. કેમકે રૂઢિમાંથી નીકળતા નથી. રૂઢિમાંથી નીકળવું બહુ અઘરું છે.

એકવાર ચર્ચા ચાલતી હતી કે, ભાઈ ! આ સમજીને પ્રયોગમાં આવવું જોઈએ. તો કહે, એમ કરોને પ્રયોગ અમને સમજાવી દ્યોને. મેં કહ્યું કે, એ પ્રયોગની વાતને પણ તમારે રૂઢિમાં જ નાખવી છે ને ? સમજી

લીધું, બસ ! શું કર્યું ? સમજી લીધું. અને સમજ્યા એટલે (વાત પૂરી થઈ ગઈ). જે વાત સમજવા માટે પણ પ્રયોગ જોઈએ. પ્રયોગની વાત સમજવા માટે પ્રયોગ જોઈએ, પ્રયોગની વાત પ્રયોગથી સમજવી જોઈએ. એના બદલે જે રૂઢિમાં આવીને બધી વાતો અત્યાર સુધીની સમજ્યા, એ પ્રયોગની વાત પણ તમારે એ જ રૂઢિમાં સમજી અને એમાં Fit કરવી છે એટલે હવે તો નીકળવાની પછી જગ્યા જ નહિ. જાવ. એવી રીતે ચર્ચા નથી કરવી. પ્રયોગની ચર્ચા એવી રીતે નથી કરવી.

પ્રયોગની જો ચર્ચા કરવી હોય તો બહુ સાફ કીધું, હવે પછી એ ચર્ચા કરવા બેસો ત્યારે કેટલાક પ્રયોગ કરીને આવજો અને પછી એની ચર્ચા કરજો. પછી એ પ્રયોગની ચર્ચા કરવાની જે તમને મજા આવશે એ અત્યારે વાત સાંભળીને સંમત કરી લેવાથી જૂના ઢાંચામાં જે Fit થઈ ગયા છે, જે જૂની રૂઢિમાં સલવાય ગયા છે એમાં એક વધારે સલવાવાનો તબક્કો ઊભો થાશે, બીજું કાંઈ નહિ થાય.

રૂઢિ એક એવી ચીજ છે. આપણને એમ કે ક્રિયાકાંડની રૂઢિમાં જ માણસો આવી જાય. અને આપણે ક્યાં, આપણે ત્યાં ક્રિયાકાંડ છે ? ભાઈ ! આ વાંચન, શ્રવણ, બાહ્ય ક્રિયા એ બધું ક્રિયાકાંડ જ છે, કાંઈ બીજું નથી. વાંચન-શ્રવણની બાહ્યક્રિયા તે ક્રિયાકાંડ જ છે, બીજું કાંઈ નથી. એને જ્ઞાનક્રિયા માની લેવાની ઉતાવળ કરવા જેવી નથી. એ રીતે તો જે પદ્ધતિ ને જે રૂઢિ થઈ ગઈ છે એ રૂઢિમાં ફેરફાર કરવામાં નહિ આવે તો પરિસ્થિતિ જેવી બીજા સંપ્રદાયના જીવોની બગડેલી છે એવી જ આપણી (થવાની). બીજી રીતે થવાની નથી. આ પરિસ્થિતિ છે. આ પરિસ્થિતિએ સમાજ રૂઢિમાં આવી ચૂક્યો છે.

મુમુક્ષુ :- પૂરું અધ્યયન કરીને, વિચારીને નક્કી કરી લીધું છે કે કાંઈક સમજાણું છે. જે નક્કી કરી લીધું છે એ એક જ (નડે છે).

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હું સમજ્યો છું કે હું સમજું છું, એવું જે પરિણામ એ સત્પુરુષને ઓળખવા ન દેવે. મોટું નુકસાન ક્યાં આવે ? કે સમકિતનું જે પહેલું Stage, પછી સ્વરૂપનિશ્ચયનું બીજું Stage. પછી સમ્યગ્દર્શન. ત્રીજા Stage સમ્યગ્દર્શન છે. એમાં પહેલા Stageમાં જ પ્રતિબંધ ઊભો થાય. પહેલા Stageથી જ પાછું વળવાનું થાય. બીજા Stageમાં

સ્વરૂપનિશ્ચય સુધી તો આવવાનો એને પ્રશ્ન જ નથી.

એટલે કહે છે કે, 'હજી પણ તમારા ચિત્તમાં આ વાતને અવકાશ આપવા યોગ્ય અવસર છે. લોકો માત્ર વિચારવાન કે સમ્યગ્દષ્ટિ સમજે તેથી કલ્યાણ નથી...' કેવી વાત લીધી ! તમે ધર્મના ક્ષેત્રની અંદર વધારે પ્રવૃત્તિ કરતા હશો તો લોકો એમ કહેશે કે, ભાઈ બહુ વિચારવાન છે, બહુ ધર્મીજીવ છે. ત્યાં સુધી ધર્મી એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ ગયા. કાં તો સમ્યગ્દષ્ટિ છે, કાં તો જ્ઞાની છે, કાં તો બહુ વિચારવાન છે, બહુ આત્માર્થી છે અથવા બહુ ઘણું પાળે છે, ઘણો સંયમ રાખે છે, ઘણું આમ કરે છે, ખાવા, પીવામાં, બીજા-ત્રીજામાં. એમ કાંઈને કાંઈ Credit તો માણસની બંધાય છે. જેટલું સમર્પણ છે એટલી તો એની છાપ ઊભી થાય છે. અથવા પૂર્વકર્મમાં યશ નામ કીર્તિનો ઉદય હોય એટલી એની કીર્તિ તો કોઈપણ વ્યક્તિને પોતાના પૂર્વકર્મ પ્રમાણે કીર્તિ-અપકીર્તિ થાય છે. એટલે લોકો એમ કહે એથી કાંઈ કલ્યાણ નથી. અને લોકો નિદે તેથી કાંઈ અકલ્યાણ પણ નથી.

'અથવા બાહ્યવ્યવહારના ઘણા વિધિનિષેધના કર્તૃત્વના માહાત્મ્યમાં કંઈ કલ્યાણ નથી, એમ અમને તો લાગે છે.' અમારો તો આ નિર્ણય છે કે જે બહારનો વ્યવહાર છે એમાં જે વિધિ-નિષેધ કરો છો અને એ કર્તાબુદ્ધિએ કરો છો, એનું જે કર્તૃત્વ થાય છે એમાં પાછી તમને મોટાઈ લાગે છે કે અમે કેટલું ચુસ્તપણે પાળીએ છીએ. જરાક ફેરફાર થાય એટલે કે નહિ, ન જોઈએ. એવી રીતે વિધિ-નિષેધના કર્તૃત્વમાં તમને મહિમા આવી જાય છે. અમારો એ નિયોડ છે કે એમાં કાંઈ કલ્યાણ નથી, આત્માનું એમાં જરાપણ કલ્યાણ નથી. એમાં 'કંઈ કલ્યાણ નથી, એમ અમને તો લાગે છે.'

'આ કંઈ એકાંતિક દષ્ટિએ લખ્યું છે...' કોઈ નિશ્ચયના એકાંતિક દષ્ટિથી લખ્યું છે અથવા અન્ય કાંઈ હેતુ છે, કોઈ બીજું કારણ છે એમ વિચારવું છોડી દઈને. એટલે કે અમને સંપ્રદાયમાંથી છોડાવવા માગે છે. અમારા સંપ્રદાયથી અમને છોડાવવા માગે છે. અથવા કાંઈ અમને કોઈ એકાંતમાં લઈ જવા માગે છે 'એમ વિચારવું છોડી દઈ, જે કંઈ તે વચનોથી અંતર્મુખવૃત્તિ થવાની પ્રેરણા થાય તે કરવાનો વિચાર રાખવો એ જ

સુવિચારદષ્ટિ છે.' હવે જો તમે પરિચયમાં આવ્યા છો તો અમારો હેતુ તમને બાહ્યદષ્ટિ છોડાવીને અંતર્મુખ દષ્ટિ કરાવવાનો છે. એટલે એવું લક્ષમાં રાખો કે અમારા 'વચનોથી અંતર્મુખવૃત્તિ થવાની પ્રેરણા થાય તે કરવાનો વિચાર રાખવો એ જ સુવિચારદષ્ટિ છે.' બીજી કલ્પના કરશો તો અવિચારીપણું થઈ જશે. બીજી કલ્પના જરાપણ કરવા જેવી નથી.

મુમુક્ષુ :- સરસ માર્ગદર્શન આપ્યું !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ નસીબદાર જીવ છે ! બહુ ચોખ્ખું લાખ્યું છે.

'લોક સમુદાય કોઈ ભલો થવાનો નથી,....' જેટલા સંપ્રદાયમાં લોકો આવે અને એ બધા ધર્મ પામી જાય, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ. તીર્થકરના સમવસરણમાં આવેલા બધા જીવો પણ ધર્મ પામતા નથી તો અત્યારે સંપ્રદાયમાં અને ટોળામાં ભળી જાય માટે એ ભળી ગયેલા જીવો બધા ધર્મ પામી જાય એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. 'લોક સમુદાય કોઈ ભલો થવાનો નથી, અથવા સ્તુતિનિદાના પ્રયત્નાર્થે આ દેહની પ્રવૃત્તિ તે વિચારવાનને કર્તવ્ય નથી.' હું આમ કરીશ તો લોકો મારી પ્રશંસા કરશે. આમ કરીશ તો લોકો મારી નિદા કરશે. આમ નહિ કરું તો પ્રશંસા કરશે, આમ નહિ કરું તો નિદા કરશે. ચારે ભંગ લઈ લેવા. વિધિ અને નિષેધ, નિદા અને પ્રશંસા. બે ને બે ચાર. બેને ગુણ્યા બે. ચારેય ભંગમાંથી એકેય ભંગમાં રહેવા જેવું નથી. 'અથવા સ્તુતિનિદાના પ્રયત્નાર્થે આ દેહની પ્રવૃત્તિ....' કરવી અથવા મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ કરવી 'તે વિચારવાનને કર્તવ્ય નથી.'

'હૈદ્રાબાદ'માં પંચ કલ્યાણક પહેલા વાંચનમાં થોડીક વાત નીકળી હતી. પંચકલ્યાણક પ્રતિષ્ઠા થોડા દિવસોમાં શરૂ થશે. ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા થાય. જે પદ્ધતિથી આપણે પ્રતિષ્ઠા થાય છે એની અંદર મોટા ભાગે દાનની ક્રિયાની મુખ્યતા થાય છે. મુમુક્ષુજીવો જેની જેટલી શક્તિ અને યોગ્યતા હોય એ પ્રમાણે સારી રકમનું દાન કરે છે. કેમકે ખરચો પણ સામે મોટો છે. એને અનુલક્ષીને બને એટલું સમર્પણ કરે છે. તો પછી એ દાન દેતી વખતે અથવા સારું દાન દેવાય તો લોકોને એમ થાય કે ભાઈ આણે ઘણા વાપર્યા, આણે સારા વાપર્યા. ભૂલેચૂકે આવો વિકલ્પ થાવો જોઈએ નહિ. થોડી ચર્ચા કરી હતી. ત્યાં જરા અમુક રુચિવાળા માણસો છે. આ વાત

બહુ ગમી. સારું થયું, બરાબર પ્રસંગે વાત આવી છે. નહિતર એ સહેજે સહેજે થઈ જાય.

મુમુક્ષુ :- થયા વગર રહે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સહેજે સહેજે થઈ જાય કે આપણે આ વખતે આપણા ઘરે પ્રસંગ હતો અને સારામાં સારા વાપર્યા છે. એ વિકલ્પ કરવા જેવો નથી. કેમ ? કે એમાં એમ લક્ષ રહેશે કે બીજા પણ જાણે છે કે મેં પૈસા ઘણા સારા વાપર્યા છે. સમાજમાં આપણી પ્રશંસા થવાની છે. તો એ નિદા પ્રશંસા અર્થે (કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવા જેવી નથી). અથવા કોઈ સારું કામ કરતા કોઈ નિદા કરે. કોઈને અણગમો થાય. પોતે સારું કામ કરે અને બીજાને અણગમો થાય. એને નિદે. તો એટલા માટે કોઈ સારું કાર્ય છોડી દેવા યોગ્ય છે એ પણ વિચારવાન જીવને કર્તવ્ય નથી. ન તો પ્રશંસા અર્થે કાંઈ વિધિ-નિષેધ કરવા યોગ્ય છે, ન તો નિદા અર્થે વિધિ-નિષેધ કરવા યોગ્ય છે. બેમાંથી એકે પ્રકારે કરવા યોગ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- શું વિચારવું જોઈએ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બસ ! પોતાનો મોહ છોડવાની વાત છે. આ ધન-સંપત્તિ, પૈસા મારા નથી, મારો એના ઉપર અધિકાર નથી. પૂર્વકર્મના યોગે સંયોગ થયો છે તો વીતરાગમાર્ગના ઉદ્યોત અર્થે એનો કાંઈ ઉપયોગ થતો હોય તો થાવ. પણ એમાં મારું કાંઈ કર્તવ્ય નથી. મેં કર્યું છે એ વાત નથી, હું આપું છું એ વાત નથી.

મુમુક્ષુ :- અભ્યંતર વિચારવું જોઈએ ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અભ્યંતરમાં એના પ્રત્યેનું મમત્વ છોડવા માટે દાનની ક્રિયા (છે). શાસ્ત્રમાં દાનની ક્રિયાનું વિધાન છે. શા માટે છે ? કે એના ઉપરનું તારું મમત્વ ઓછું કરી નાખ. મમત્વ ઘટાડવા માટે એ વાત છે. આબરૂ વધારવા માટે એ વાત નથી. એના બદલે જીવને વિકલ્પ એ રહે કે આપણી છાપ સારી પડશે. ત્યાં એ દર્શનમોહને વધારે છે, મિથ્યાત્વને દઢ કરે, બીજું કાંઈ નથી.

મુમુક્ષુ :- મમત્વ છોડવા માટે જ આ કરવું હોય તો સંગ્રહ કરવાનું તો પહેલેથી જ છોડી દેવું જોઈએ ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વધારે સારું છે. મુનિરાજ શા માટે થઈ જાય છે ?

કે આરંભ પરિગ્રહ છોડીને મેળવવાનું જ બંધ કરે છે. મેળવીને પછી દેવાનું છે ને ? મેળવવાનું છોડી દેવે છે. નિવૃત્તિ પણ એટલા માટે લે છે. ભલે મુનિ ન થાય પણ આરંભપરિગ્રહની પ્રવૃત્તિ પણ શા માટે છોડે છે જીવો ? ઘણું મેળવીને ઘણું દેવું એમ નથી. એ સિદ્ધાંત નથી. જે કાંઈ પોતાના પરિણામમાં અનિવાર્ય રીતે પ્રવૃત્તિ થાય અને પૂર્વકર્મ અનુસાર પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ તો થવાની છે. પ્રવૃત્તિ અનુસાર નહિ થાય અને પરિણામ અનુસાર પણ નહિ થાય. બરાબર ? તો જે પૂર્વકર્મના યોગે સહેજે સંયોગમાં છે એના ઉપરનો મોહ ઘટાડી દેવો છે. વધારે મેળવવું છે એ તો તીવ્ર મોહે કરીને મેળવવું છે. એ તો ઊલટાની મોહ વધારવાની વાત થઈ ગઈ. તો પહેલા ઊંધું ચાલવું અને પછી સવળું ચાલવું, એમ ? તો કહે ઊંધો ચાલે છે શું કરવા ? એમ કહે છે. અવળું ચાલવાની જરૂર પડે, એમ વાત નથી.

એટલે સામાન્ય રીતે જે નિવૃત્તિમાં આવે છે એને મોટો દાની કહેવાય છે. લોકો એમ જાણે છે કે દાનમાં આંકડો મોટો હોય તે મોટો દાની. ત્યારે જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે, શાસ્ત્રકારો એમ કહે છે કે જેણે મેળવવાનું છોડી દીધું, જેણે જગતની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ છોડી દીધી, જેને જોઈતું નથી ઈ મોટો દાની છે. જોઈએ છે એ મોટો દાની નથી. જોઈતું નથી એ મોટો દાની છે. ‘જગ કો દે દી જગકી નિધિયાં.’ જગતની નિધિ જગતને સોંપી, અમારે જોઈતી નથી એમ મુનિરાજ કહે છે.

‘લોક સમુદાય કોઈ ભલો થવાનો નથી, અથવા સ્તુતિનિદાના પ્રયત્નાર્થે આ દેહની પ્રવૃત્તિ...’ કરવી કે પૈસાની પ્રવૃત્તિ કરવી કે વચનની પ્રવૃત્તિ કરવી. વાણીમાં પણ વક્તા હોય એની સારી વાણી હોય. બધા પ્રશંસા કરે કે ભાઈ બહુ સરસ વાંચન આપે છે. એ સ્તુતિના અર્થે કરવા યોગ્ય નથી. પ્રશંસા મેળવવા માટે એ કરવા યોગ્ય નથી.

‘ગુરુદેવે’ તો એકવાર કહેલું કે આચાર્યોના ઊંચામાં ઊંચા ન્યાય પોતાને બુદ્ધિગમ્ય થાય કે ઓ..હો...! આ તો બહુ ઊંચો ન્યાય છે, બહુ સૂક્ષ્મ ન્યાય છે ! પણ એ ન્યાયનું પ્રતિપાદન કરતી વખતે બહુ ઊંચો ન્યાય મેં પ્રતિપાદન કર્યો એમ પોતાની મહત્તા બતાવવાનો અંદરમાં આશય રહી જાય કે હું બહુ ઊંચી વાત બતાવું છું એટલે લોકોને એમ થાશે કે ભાઈ !

આહા...હા...! આ તો બહુ સૂક્ષ્મ વાતો કરે છે, બહુ ઊંચી વાતો કરે છે. એ વખતે એ જીવ પુણ્ય પણ બાંધતો નથી, પાપ બાંધે છે. શું કહે છે ? પુણ્ય પણ નથી બાંધતો ઉલટાનો પાપ બાંધે છે. કેમકે એ પ્રશંસા અર્થે વાણીની પ્રવૃત્તિ છે. અહીં તો દેહની પ્રવૃત્તિ લીધી છે ને ? પણ દેહમાં વાણીની, મનની, પૈસાની બધી પ્રવૃત્તિ લઈ લેવી. કોઈ પ્રવૃત્તિ સ્તુતિ-નિદાના પ્રયત્ન અર્થે કરવા યોગ્ય નથી.

‘બાહ્યક્રિયાના અંતર્મુખવૃત્તિ વગરના વિધિનિષેધમાં કંઈ પણ વાસ્તવ્ય કલ્યાણ રહ્યું નથી.’ શું કહે છે ? અંતર્મુખ વૃત્તિ વગરની જેટલી કોઈ બાહ્યક્રિયા છે અને એ સંબંધીનો જે વિધિનિષેધ છે એમાં જરાય કલ્યાણ નથી. વાસ્તવિક કલ્યાણનો અંશ પણ એમાં નથી. એમાં જરાય કલ્યાણ રહ્યું નથી. ‘ગચ્છાદિ ભેદને નિર્વાહવામાં, નાના પ્રકારના વિકલ્પો સિદ્ધ કરવામાં આત્માને આવરણ કરવા બરાબર છે.’ આ વાત બહુ સરસ કરી છે. ગચ્છાદિ ભેદ નિર્વાહવો એટલે શું ? કે આપણો સંપ્રદાય (ટકી રહે), ભાઈ ! મારે કાંઈ જોઈતું નથી. પણ આપણો સંપ્રદાય ટકી રહે ને ? આપણી પરંપરા બધી ટકી રહે, આપણો ધર્મ ટકી રહે. એ ‘ગચ્છાદિ ભેદને નિર્વાહવામાં,...’ એનો નિર્વાહ કરવા માટે કરવું. અને અનેક પ્રકારના વિકલ્પો (કરવા). પછી એ કરવા માટે આપણે બધું ટકાવવું હોય તો અહીંયાં આમ કરવું જોઈએ, અહીંયાં આમ કરવું જોઈએ. આનું આમ ન કરવું જોઈએ, આનું આમ કરવું જોઈએ. અનેક જાતની માથાફોડ જે ઊભી થાય અને એ વિકલ્પો સિદ્ધ કરવા, સિદ્ધ કરવા એટલે ? એ કાર્યો બધા બરાબર સંપન્ન થઈ જાય એને સિદ્ધ કરવા એમ કહે છે. સિદ્ધ કરવામાં જે કાંઈ રાગ-દ્વેષ થાય એમાં આત્માને આવરણ કરવા સિવાય બીજું કાંઈ છે નહિ. ફક્ત પોતાના આત્માને દર્શનમોહનું આવરણ વધારવાનું છે, અજ્ઞાનનું આવરણ વધારવાનું છે, રાગ-દ્વેષનું આવરણ વધારવાનું છે. એ સિવાય કાંઈ નથી.

‘અનેકાંતિક માર્ગ પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ કરાવવા સિવાય બીજા અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી એમ જાણી લખ્યું છે.’ આ ૨૯મા વર્ષમાં ‘અનુપચંદભાઈ’ના પત્રમાં આ સૂત્ર આવ્યું છે. ‘કૃપાળુદેવ’નું આ વચન અત્યારે સૂત્ર જેવું પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે.

‘સોગાનીજી’ને બહુ પ્રિય હતું. એમણે ચર્ચામાં વાત કરેલી. એ ત્રીજા ભાગમાં આવી છે.

મુમુક્ષુ :- આગળના પત્રમાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પત્રમાં છે. પત્રમાં છે. ૪૦૮ પત્રમાં આ વચન નથી. આ વચન તો એક જ જગ્યાએ આવ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો બીજો પત્ર છે. એમાં તો ઓલો છે, કાંઈ ફેરફાર કરવો નથી. ઉદયના ક્રમમાં કોઈ ફેરફાર (કરવો નહિ એ) જ્ઞાનીપુરુષોનું સનાતન આચરણ છે. એ વાત છે. આ વાત એક જ જગ્યાએ આવે છે.

સમ્યક્ અનેકાંતિક માર્ગ પણ એટલે માર્ગમાં અનેક ધર્મ છે, અનેક ગુણો છે, વિધિ-નિષેધ છે અથવા ઉત્સર્ગ-અપવાદ છે, આવો અનેકાંતિક માર્ગ છે. પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ કરાવવાનો જે અભિપ્રાય અથવા હેતુ છે એ હેતુ સિવાય બીજા કોઈ અન્ય હેતુએ અનેકાંતપણાનું પણ કોઈ ઉપકારીપણું નથી. અનેકાંતિકપણું પણ ઉપકારી ક્યારે ? કે સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે. નહિતર એનું અનેકાંત પણ ગડબડવાળું છે. એમાં કોઈ ઠેકાણું નથી. એમ લઈ લેવું. એ એમણે પત્રમાં લીધું છે-‘સોગાનીજી’એ પત્રમાં લીધું છે. પોતાના પત્રમાં લીધું છે કે આ વાક્ય મને બહુ પ્રિય છે. ‘શ્રીમદ્જી’નું આ વાક્ય મને બહુ પ્રિય છે.

કારણ કે અનેકાંતના નામે જીવ ભ્રમણામાં ચડી જાય છે. અનેકાંત છે, ભાઈ ! આ તો અનેકાંત માર્ગ છે. એમ કરીને નિજપદની પ્રાપ્તિ સિવાય બીજી બાહ્ય પ્રવૃત્તિ પર એટલું બધું વજન આપી દે, ભાઈ ! એ તો અનેકાંત છે. એકલું કાંઈ નિશ્ચયની વાત નથી. વ્યવહાર પણ સાથે જોઈએ. ફલાણું પણ જોઈએ. એમ કરીને નિશ્ચય વ્યવહારના અનેકાંતપણાની અંદર સરવાળે સ્વપદની પ્રાપ્તિ, નિજપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી તો એનું અનેકાંત પણ સાચું નથી. એટલે આ વચન એમણે બહુ સારી રીતે લીધું છે.

‘અનેકાંતિક માર્ગ પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ કરાવવા સિવાય બીજા અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી, એમ જાણીને લખ્યું છે.

તે માત્ર અનુકંપાબુદ્ધિએ,...' લખ્યું છે. તમારા પ્રત્યેની અનુકંપાને લીધે લખ્યું છે. અમારે કંઈ જોતું નથી. પણ તમે જે બાહ્ય વ્યવહારમાં પડ્યા છો અને જરા પણ સ્વરૂપનું લક્ષ્ય થતું નથી તો તમને કદાચ એમ થશે કે, ભાઈ ! અમારા આત્મકલ્યાણ માટે તો અમે આ બધું કરીએ છીએ. અમે ધર્મની ક્રિયા પણ આત્મકલ્યાણ માટે જ કરીએ છીએ ને ? અમારો આશય તો આત્મકલ્યાણનો જ છે ને ? એમ અમે અનેકાંત રાખ્યું છે. નિજપદની પ્રાપ્તિ થઈ કે નથી થઈ ? થાય છે કે નથી થાતી ? યથાર્થ માર્ગ છે કે નહિ એ તો જુઓ ! એમનેમ ક્યાંથી (પ્રાપ્તિ થવાની) ? આશય મારો બરાબર છે માટે પ્રાપ્તિ થઈ જવાની છે ? કે એ વાત ખોટી છે. તો દ્રવ્યલિંગીને આત્મકલ્યાણનો અભિપ્રાય નહોતો ? એટલે એ વાત પોતાને ભ્રમણામાં નાખવાની છે.

'માત્ર અનુકંપાબુદ્ધિએ, નિરાગ્રહથી,...' લખ્યું છે. કહેવા પાછળ અમારો કોઈ આગ્રહ નથી કે તમે અત્યારે આ બધી ક્રિયા છોડી દ્યો. છોડાવવાના આગ્રહથી પણ કહ્યું નથી. નિરાગ્રહપણે મધ્યસ્થબુદ્ધિએ લખ્યું છે. 'નિષ્કપટતાથી,...' લખ્યું છે કે આમાં અમારું કોઈ કપટ નથી, કોઈ માયાચાર નથી કે આવી રીતે આમ કહેશું તો આમ થશે. અત્યારે આમ કહી દઈએ. પછી આમ કહેશું, પછી આમ કહેશું, Pre planning જેને કહે, બિલકુલ નિષ્કપટતાથી લખ્યું છે. 'નિર્દભતાથી,...' લખ્યું છે. કોઈ ધર્મનો દંભ કરીને પણ લખ્યું નથી. 'અને હિતાર્થે લખ્યું છે,...' માત્ર લખ્યું છે એમાં કેટલા શબ્દો વાપર્યા ! 'તે માત્ર અનુકંપાબુદ્ધિએ, નિરાગ્રહથી, નિષ્કપટતાથી, નિર્દભતાથી અને હિતાર્થે લખ્યું છે,...' પહેલા ત્રણમાં નાસ્તિ લીધી. નિરાગ્રહ, નિષ્કપટતા અને નિર્દભતા. અને આત્મહિતમાં અસ્તિ લીધી. એકલું આત્મહિતાર્થે તમને લખ્યું છે.

'એમ જો તમે યથાર્થ વિચારશો તો...' અમારા વચનોનો યથાર્થ વિચાર કરશો તો તમને અવશ્ય 'દષ્ટિગોચર થશે,...' અને જો તમને તે યથાર્થ લાગશે તો અમારા 'વચનનું ગ્રહણ કે પ્રેરણા થવાનો હેતુ થશે.' અને સાચું લાગે તો ગ્રહણ થાય. વિશ્વાસ જ ન આવે તો ગ્રહણ કરવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી.

અહીંયાં લોકસંજ્ઞા છોડાવી છે. અનેકાંતના બહાને પણ જીવ

ભ્રમણામાં રહી જાય છે એ વાતની પણ ચોખવટ કરી છે અને એ તપાસવાની પ્રેરણા કરી છે કે આત્મકલ્યાણ થાય છે કે નહિ ? નિજપદની પ્રાપ્તિ થાય છે કે નથી થતી ? કે એમનેમ આપણે ક્રિયા કર્યે જ જઈએ છીએ ? પછી જે સંપ્રદાયમાં, જે ટોળામાં જે ક્રિયા હોય તે. કર્યે જાવ આપણે. એ રીતે અનેકાંતને મુલવવાનું નથી. ભક્તિ પણ કરવી જોઈએ, પૂજા પણ કરવી જોઈએ, દાન પણ દેવું જોઈએ, તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ પણ કરવો જોઈએ. બધું રાખવું જોઈએ. કેમકે અનેકાંતિક માર્ગ છે. કરવું જોઈએ... કરવું જોઈએ.. (એમ કહે છે) પણ તને નિજપદની પ્રાપ્તિ થાય છે કે નથી થાતી એનું શું ? એનો વિચાર છે કે નહિ ? નહિતર તો એ બધી બાહ્યક્રિયા સિવાય બીજું કાંઈ નથી. અને અનેકાંતના નામે જીવ છેતરાય જાય છે. અને એમનેએમ મનુષ્યઆયુ જેવું મનુષ્યઆયુ પૂરું થઈ જાય છે. અહીં સુધી રાખીએ...

સ્વરૂપ મહિમા આવવામાં, શ્રી પ્રથમ સ્વરૂપ અંગેનું જાણવું થાય છે, ત્યો બહુભાષણ જીવો જાણકારી વધારવામાં લાગી જાય છે. પરંતુ તેથી આત્મ સ્થિતરૂપ પ્રયોજન સધાતું નથી. સ્વરૂપ સમજાયા બાદ માત્ર વિકલ્પ નહિ કરતાં, ભાવભાસનની ક્રિયામાં આજળ વધવા અર્થે પરમ સત્સંગ યોગે, દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રાપ્ત થયે સત્પુરુષની ઓળખાણ થવાથી, તેમના વચનની પ્રતીતિ, આધારણિ અને સ્વચ્છંદ નિગ્રોધ ભક્તિ થાય છે. પછી અંતર અવલોકન દ્વારા સૂક્ષ્મ અને નિર્મળ જ્ઞાન, જ્ઞાનવેદનના આધારે, સ્વ સામર્થ્યના અસ્તિત્વને શ્રદ્ધા કરે છે ત્યારે યથાર્થ મહિમા આવે છે, જેના દ્વારા સ્વરૂપે સ્વાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થાય છે - આમ સ્વરૂપ મહિમાને જ્ઞાનના ક્ષયોપશમ આવે કરણરૂપ સંલોધ નથી - અલ્પ ક્ષયોપશમ વાળી જીવ પણ પ્રયોજનને પકડી યથાર્થ પ્રકારે પ્રવર્તે તો અસ્તિત્વ શ્રદ્ધા પૂર્વક, ભેદજ્ઞાન સહિત સ્વરૂપ મહિમામાં આવી શકે છે.

(અનુભવ સંજ્ઞવની-૧૭૪૮)

તા. ૨૧-૫-૧૯૮૧, પાનાંક - ૭૦૩

પ્રવચન નં. ૩૨૩

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૭૦૩, પાનું-૫૧૧. નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં છે. ‘રાજજ’ ‘ખંભાત’ પાસેનું એક ગામડું છે. ‘કાવિદા’, ‘રાજજ’, ‘વડવા’ એ બધા ‘ખંભાત’ પાસેના ગામ છે.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વિશેષતા તો એ છે કે અનેકાંતિક માર્ગ છે. એટલે કે માર્ગની અંદર ઉત્સર્ગ અપવાદ એવા અનેક ધર્મ છે. અથવા વ્યવહાર-નિશ્ચય એ પ્રકારે પણ ધર્મ છે. જ્ઞાનમાં પણ સ્વ અને પર બંનેનો પ્રકાશવાનો ધર્મ છે. એમ સ્વ અપેક્ષિત અને પર અપેક્ષિત મોક્ષમાર્ગમાં અનેક વાતો છે.

ગુણસ્થાન અનુસાર શુભાશુભ ભાવોની મર્યાદા છે. ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમાં શુદ્ધિ વધે છે, અશુદ્ધિ ઘટે છે. પણ અશુદ્ધિમાં બે વિભાગ છે : શુભ અને અશુભ. તો પ્રત્યેક ગુણસ્થાનમાં શુભની મર્યાદા, અશુભની મર્યાદા નીચે. ઉપરના શુભમાં પણ એની Quality કેવી હોય ? પ્રકાર સરખો લાગે. દ્રવ્યલિંગીના મહાવ્રત અને ભાવલિંગીના મહાવ્રતનો પ્રકાર સરખો લાગે. છતાં બંનેની Quality જુદી છે. મિથ્યાદષ્ટિની ભક્તિ અને સમ્યગ્દષ્ટિના શુભભાવરૂપ ભક્તિનો પ્રકાર સરખો દેખાય, પણ એમાં ફેર છે. એમ મોક્ષમાર્ગની અંદર એક પરિણામની અંદર અનેક પ્રકારે પરિણામ ધર્મ છે.

અનેક અંત. અંત એટલે ધર્મ. અનેકાંત એટલે અનેક ધર્મ. એમ અનેક ધર્મપણું હોવા છતાં, માર્ગના પરિણામને અનેક ધર્મપણું હોવા છતાં સમ્યક્ એકાંત એવી નિજપદની પ્રાપ્તિ, નિજપદની પ્રાપ્તિ એકાંતે કરવી એ સમ્યક્ એકાંત છે. મિથ્યા એકાંત નથી. એકાંતના બે ભેદ : સમ્યક્ એકાંત અને મિથ્યા એકાંત. એવી જ રીતે અનેકાંતના પણ બે ભેદ : સમ્યક્

અનેકાંત અને મિથ્યા અનેકાંત.

જ્યાં સમ્યક્ એકાંત છે ત્યાં સમ્યક્ અનેકાંત છે, જ્યાં મિથ્યા એકાંત છે ત્યાં મિથ્યા અનેકાંત છે. એમ અવિનાભાવીપણે બંને પડખાં સાથે રહે છે. ત્યારે જૈનદર્શનનો અનેકાંતવાદ પ્રસિદ્ધ છે અને જૈનો અનેકાંતવાદી છે, એવું અન્યમતિઓ વેદાંતીઓ વગેરે જાણે છે. તોપણ આ એક રહસ્ય છે કે જૈનદર્શન શુદ્ધ પરિણામોની અને શુભાશુભ પરિણામોની અનેક પ્રકારે ચર્ચા કરતું હોવા છતાં અને માર્ગ દર્શાવતું હોવા છતાં એ જ જૈનદર્શનમાં સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ, નિજપદની પ્રાપ્તિ કરવી એ હેતુને અનુલક્ષીને બધું જ કહેવામાં આવ્યું છે.

નિજ સ્વરૂપની, નિજપદની પ્રાપ્તિ કરવી એવો જે સમ્યક્ એકાંત, એ એક ધર્મ થયો કે પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી. એવો જે એક સમ્યક્ એકાંતરૂપ ધર્મ એની પ્રાપ્તિ સિવાય અનેકાંત બીજી કોઈ રીતે ઉપકારી નથી. એટલે અનેકાંતના બહાના નીચે જો પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો હેતુ ન સચવાતો હોય તો એ મિથ્યા અનેકાંત સમજવો, એને સમ્યક્ અનેકાંત ન સમજવું અને સમ્યક્ અનેકાંતમાં તો પોતાના નિજપદની સમ્યક્ એકાંતે પ્રાપ્તિ થાય એવો જ હેતુ રહેલો છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાથે રહેવો જોઈએ. જેમ કે મુમુક્ષુ ગમે તે ક્રિયા કરે તો સ્વરૂપની ઓળખાણ પહેલા એને સ્વરૂપપ્રાપ્તિનું લક્ષ હોવું જોઈએ અથવા પોતાના ધ્યેયનું લક્ષ હોવું જોઈએ કે મારે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થવું છે. એ લક્ષે મારે જે કાંઈ કરવું છે તે કરવું છે અથવા આત્મહિતાર્થે જે કાંઈ કરવું છે તે કરવું છે. આત્મહિત છોડીને મારે કાંઈ કરવું નથી.

૨૩મા વર્ષમાં 'કૃપાળુદેવ'નો પત્ર જોવામાં આવે તો બહુ સ્પષ્ટ ખ્યાલમાં આવશે કે ખાવું છે તો આત્માર્થે, નથી ખાવું તો આત્માર્થે, રળવું છે તો આત્માર્થે અને નથી રળવું તો આત્માર્થે, બોલવું છે તો આત્માર્થે અને મૌન રહેવું છે તો આત્માર્થે. એનો અર્થ શું થાય છે ? એમણે તો ઘણા ભંગભેદ લીધા છે દિનચર્યાના બધા ભંગભેદ લીધા છે. એનો અર્થ શું છે ? કે મારી સર્વ દિનચર્યામાં અને મારી સર્વ પ્રવૃત્તિમાં એક આત્માર્થનું જ લક્ષ છે. આત્માર્થનું લક્ષ છોડીને હું કાંઈ કરતો નથી. એ એમના ૨૩મા વર્ષના

પત્ર છે. મુમુક્ષુને એ પ્રકાર હોવો જોઈએ.

ભાવભાસન થયા પછી, સ્વરૂપની ઓળખાણ થયા પછી સ્વરૂપનું લક્ષ બંધાતું હોવાથી પછી બધા પરિણામ સ્વરૂપલક્ષે થાય. વાંચન પણ સ્વરૂપલક્ષે, શ્રવણ પણ સ્વરૂપલક્ષે, મનન પણ સ્વરૂપલક્ષે, ચિંતન પણ સ્વરૂપલક્ષે. અરે...! બીજા સાંસારિક કાર્યોમાં પણ સ્વરૂપલક્ષ ન છૂટે કે હું મૂળ સ્વરૂપે આવો છું. એ પ્રકારે મુમુક્ષુની પ્રવૃત્તિ હોય એમ કહેવું છે.

એ રીતે પરિણામમાં અનેક પ્રકાર ભજવા છતાં, સંક્ષેપમાં વાત એ છે, એને અનેકાંતપણું કહ્યું કે પરિણામમાં અનેક પ્રકાર ભજવા છતાં પણ સમ્યક્ એકાંત એવી નિજપદની પ્રાપ્તિ. નિજપદની પ્રાપ્તિ એનું નામ જ સમ્યક્ એકાંત છે. એકાંતે નિજપદની પ્રાપ્તિ તે સમ્યક્ છે. એના માટે જ અનેકાંતની રચના છે, અનેકાંતની વ્યવસ્થા છે, અનેકાંતની ગોઠવણ છે. એ સિવાય અનેકાંતનું બીજું કોઈ પ્રયોજન કે હેતુ નથી. એમ સ્પષ્ટ કરી દીધું છે.

‘અનુપચંદભાઈ’ જે સંપ્રદાયિક ક્રિયામાં હતા. માણસ શું કહે ? તમે તત્ત્વની વાત કરો છો પણ બહારમાં આચરણ પણ હોવું જોઈએ ને ? વ્રત નિયમ પણ પાળવા જોઈએ ને ? સંયમ પણ હોવો જોઈએ ને ? એ પણ જૈનમાર્ગમાં છે કે નથી ? જૈનમાર્ગમાં ત્યાગ છે કે નહિ ? કે ત્યાગ છે જ નહિ જૈનમાર્ગમાં ? એકલી તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો જ છે ? આમ માણસને દલીલ કરવાનું સૂઝે. (તો કહે છે), ત્યાગ પણ છે અને તત્ત્વજ્ઞાન પણ છે. ભક્તિ પણ છે, ક્રિયા પણ છે, જ્ઞાન પણ છે, સંયમ પણ છે, બધું છે. એમ અનેક ધર્મ હોવા છતાં બધાનો સરવાળો નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી તે જ છે. આ સિવાય બીજો કોઈ હેતુ એમાં રહેલો નથી. એ વાત એમણે આ વચનની અંદર કહી છે. આ બહુ પ્રસિદ્ધ વચન છે. કેમકે આવી વાક્યરચના અને આવો Tone, આવા કોઈ અસાધારણ ધર્માત્માના શ્રીમુખેથી જ બહાર આવે છે. સાધારણ વિદ્વાનોનું કે બીજા કોઈનું એ કામ નથી. એટલે એક સૂત્ર જેવો સિદ્ધાંત આપ્યો છે એમણે.

પત્રાંક-૭૦૩

રાજજ, ભાદરવા સુદ ૮, ૧૯૫૨

કેટલાક પ્રશ્નોનું સમાધાન જાણવાની જિજ્ઞાસા રહે એ સ્વાભાવિક છે.

‘ઘણું કરીને બધા માર્ગોમાં મનુષ્યપણાને મોક્ષનું એક સાધન જાણી બહુ વખાણ્યું છે, અને જીવને જેમ તે પ્રાપ્ત થાય એટલે તેની વૃદ્ધિ થાય તેમ કેટલાક માર્ગોમાં ઉપદેશ કર્યો દેખાય છે. જિનોક્ત માર્ગને વિષે તેવો ઉપદેશ કર્યો દેખાતો નથી. વેદોક્ત માર્ગમાં અપુત્રને ગતિ નથી, એ આદિ કારણથી તથા ચાર આશ્રમને ક્રમાદિથી કરીને વિચારતાં મનુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કર્યો દષ્ટિગોચર થાય છે. જિનોક્ત માર્ગમાં તેથી ઊલટું જોવામાં આવે છે; અર્થાત્ તેમ નહીં કરતાં ગમે ત્યારે જીવ વૈરાગ્ય પામે તો સંસાર ત્યાગ કરી દેવો એવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે, તેથી ઘણા ગૃહસ્થાશ્રમને પામ્યા વિના ત્યાગી થાય, અને મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, કેમકે તેમના અત્યાગથી જે કંઈ તેમને સંતાનોત્પત્તિનો સંભવ રહેત તે ન થાય અને તેથી વંશનો નાશ થવા જેવું થાય, જેથી દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું જે મોક્ષસાધનરૂપ ગણ્યું છે, તેની વૃદ્ધિ અટકે છે, માટે તેવો અભિપ્રાય જિનનો કેમ હોય ?’ તે જાણવા આદિ વિચારનું પ્રશ્ન લખ્યું છે, તેનું સમાધાન વિચારવા અર્થે અત્રે લખ્યું છે.

લૌકિક દષ્ટિ અને અલૌકિક (લોકોત્તર) દષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે, અથવા એકબીજી દષ્ટિ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળી છે. લૌકિક દષ્ટિમાં વ્યવહાર (સાંસારિક કારણો)નું મુખ્યપણું છે, અને અલૌકિક દષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણું છે. માટે અલૌકિક દષ્ટિને લૌકિક દષ્ટિના ફળની સાથે પ્રાયે (ઘણું કરીને) મેળવવી યોગ્ય નહીં.

જૈન અને બીજા બધા માર્ગમાં ઘણું કરીને મનુષ્યદેહનું વિશેષ માહાત્મ્ય કહ્યું છે. એટલે મોક્ષસાધનના કારણરૂપ હોવાથી તેને ચિંતામણિ જેવો કહ્યો છે, તે સત્ય છે. પણ જો તેથી મોક્ષસાધન કર્યું

તો જ તેનું એ માહાત્મ્ય છે, નહીં તો પશુના દેહ જેટલી યે વાસ્તવિક દષ્ટિથી તેની કિંમત દેખાતી નથી.

મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એ વિચાર મુખ્યપણે લૌકિક દષ્ટિનો છે, પણ તે દેહ પામીને અવશ્ય મોક્ષસાધન કરવું, અથવા તે સાધનનો નિશ્ચય કરવો, એ વિચાર મુખ્યપણે અલૌકિક દષ્ટિનો છે. અલૌકિક દષ્ટિમાં મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એમ કહ્યું નથી, તેથી મનુષ્યાદિનો નાશ કરવો એમ તેમાં આશય રહે છે, એમ સમજવું ન જોઈએ. લૌકિક દષ્ટિમાં તો યુદ્ધાદિ ઘણા પ્રસંગમાં હજારો મનુષ્યો નાશ પામવાનો વખત આવે છે, અને તેમાં ઘણા વંશરહિત થાય છે, પણ પરમાર્થ એટલે અલૌકિક દષ્ટિનાં તેવા કાર્ય નથી, કે જેથી તેમ થવાનો ઘણું કરીને વખત આવે, અર્થાત્ એ સ્થળે અલૌકિક દષ્ટિથી નિર્વેરતા, અવિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીને રક્ષા અને તેમના વંશનું રહેવું એ સહેજ બને છે; અને મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવાનો જેનો હેતુ છે, એવી લૌકિક દષ્ટિ ઊલટી તે સ્થળે વૈર, વિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ અને વંશરહિતપણું કરનારી થાય છે.

અલૌકિક દષ્ટિ પામીને અથવા અલૌકિક દષ્ટિની અસરથી કોઈ પણ મનુષ્ય નાની વયમાં ત્યાગી થાય તો તેથી જે ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા ન હોય તેના વંશનો અથવા ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા હોય અને પુત્રોત્પત્તિ ન થઈ હોય તેના વંશનો નાશ થવાનો વખત આવે, અને તેટલાં મનુષ્યો ઓછાં જન્મવાનું થાય, જેથી મોક્ષસાધનના હેતુભૂત એવા મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ અટકાવવા જેવું બને, એમ લૌકિક દષ્ટિથી યોગ્ય લાગે; પણ પરમાર્થ દષ્ટિથી તે ઘણું કરીને કલ્પનામાત્ર લાગે છે.

કોઈ પણ પૂર્વે પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણું પામ્યા હોય, તેને નાની વયથી જ ત્યાગવૈરાગ્ય તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે છે, તેવા મનુષ્યને સંતાનની ઉત્પત્તિ થયા પછી ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરવો, અથવા આશ્રમના અનુક્રમમાં મૂકવા તે યથાર્થ દેખાતું નથી,

કેમકે મનુષ્યદેહ તો બાહ્ય દષ્ટિથી અથવા અપેક્ષાપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે, અને યથાર્થ ત્યાગવૈરાગ્ય તો મૂળપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે, અને તેવાં કારણો પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્યદેહનું મોક્ષસાધનપણું ઠરતું હતું, તે કારણો પ્રાપ્ત થયે તે દેહથી ભોગ્યાદિમાં પડવાનું કહેવું, એ મનુષ્યદેહને મોક્ષસાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય કે સંસારસાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

વેદોક્ત માર્ગમાં ચાર આશ્રમ બાંધ્યા છે તે એકાંતે નથી. વામદેવ, શુકદેવ, જડભરતજી એ આદિ આશ્રમના ક્રમ વગર ત્યાગપણે વિચર્યા છે. જેઓથી તેમ થવું અશક્ય હોય, તેઓ પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ કરવાનો લક્ષ રાખી આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તે સામાન્ય રીતે ઠીક છે, એમ કહી શકાય. આયુષ્યનું એવું ક્ષણભંગુરપણું છે કે, તેવો ક્રમ પણ વિરલાને જ પ્રાપ્ત થવાનો વખત આવે. કદાપિ તેવું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તોપણ તેવી વૃત્તિએ એટલે પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ થાય એવો લક્ષ રાખીને પ્રવર્તવાનું તો કોઈકથી જ બને તેવું છે.

જિનોક્ત માર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તેવે માણસે ત્યાગ કરવો. તથારૂપ સત્સંગ, સદ્ગુરુનો યોગ થયે, તે આશ્રયે કોઈ પૂર્વના સંસ્કારવાળો એટલે વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમ પામ્યા પહેલાં ત્યાગ કરે તો તેણે યોગ્ય કર્યું છે, એમ જિનસિદ્ધાંત પ્રાયે કહે છે; કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે ભોગ્યાદિ ભોગવવાના વિચારમાં પડવું, અને તેની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરી પોતાનું પ્રાપ્ત આત્મસાધન ગુમાવવા જેવું કરવું, અને પોતાથી સંતતિ થશે તે મનુષ્યદેહ પામશે તે મોક્ષ સાધનરૂપ થશે, એવી મનોરથમાત્ર કલ્પનામાં પડવું તે મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું ટાળીને પશુવત્ કરવા જેવું થાય.

ઈંદ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાનીપુરુષની દષ્ટિમાં હજી જે ત્યાગ

કરવાને યોગ્ય નથી, એવા કોઈ મંદ કે મોહવૈરાગ્યવાન જીવને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે, એમ કંઈ જિનસિદ્ધાંત એકાંતે નથી.

પ્રથમથી જ જેને ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરુષ કદાપિ ત્યાગનો પરિણામે લક્ષ રાખી આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તેણે એકાંતે ભૂલ જ કરી છે, અને ત્યાગ જ કર્યો હોત તો ઉત્તમ હતું, એમ પણ જિનસિદ્ધાંત નથી. માત્ર મોક્ષસાધનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે તે પ્રસંગ જતો કરવો ન જોઈએ, એમ જિનનો ઉપદેશ છે.

ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા સિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણ અટકે એ વિચારવું અલ્પ દષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, પણ તથાસ્પ ત્યાગ વૈરાગ્યનો યોગ પ્રાપ્ત થયે, મનુષ્યદેહનું સફળપણું થવા અર્થે, તે યોગનો અપ્રમત્તપણે વિલંબ વગર લાભ પ્રાપ્ત કરવો, તે વિચાર તો પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ અને પરમાર્થદષ્ટિથી સિદ્ધ કહેવાય. આયુષ્ય સંપૂર્ણ છે તથા આપણે સંતતિ થાય તો તેઓ મોક્ષસાધન કરશે એવો નિશ્ચય કરી, સંતતિ થશે જ એવું માન્ય રાખી, પાછો આવો ને આવો ત્યાગ પ્રકાશિત થશે, એવું ભવિષ્ય કલ્પીને આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તવાનું કયો વિચારવાન એકાંતે યોગ્ય ગણે ? પોતાના વૈરાગ્યમાં મંદપણું ન હોય, અને જ્ઞાનીપુરુષ જેને ત્યાગ કરવા યોગ્ય ગણતા હોય, તેણે બીજાં મનોરથમાત્ર કારણોનો અથવા અનિશ્ચિત કારણોનો વિચાર છોડી દઈ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ કારણનો આશ્રય કરવો એ જ ઉત્તમ છે, અને એ જ મનુષ્યપણાનું સાર્થક છે; બાકી વૃદ્ધિ આદિની તો કલ્પના છે; ખરેખરો મોક્ષમાર્ગ નાશ કરી માત્ર મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવાની કલ્પના કર્યા જેવું કરીએ તો બને.

એ આદિ ઘણા કારણોથી પરમાર્થદષ્ટિથી જે બોધ્યું છે તે જ યોગ્ય જોવામાં આવે છે. ઉપયોગ આવા પ્રશ્નોત્તરમાં વિશેષ કરી પ્રેરવો કઠણ પડે છે, તોપણ સંક્ષેપમાં જે કંઈ લખવાનું બન્યું તે ઉદ્દીરણાવત્ કરીને લખ્યું છે.

જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનને લૌકિક આશયમાં ન ઉતારવી; અથવા અલૌકિક દષ્ટિએ વિચારવાં યોગ્ય છે; અને જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી લૌકિક પ્રશ્નોત્તરમાં પણ વિશેષ ઉપકાર વિના પડવું ન ઘટે; તેવા પ્રસંગોથી કેટલીક વાર પરમાર્થદષ્ટિ ક્ષોભ પમાડવા જેવું પરિણામ આવે છે.

વડના ટેટા કે પીપળનાં પીપાંનું રક્ષણ પણ કંઈ તેના વંશવૃદ્ધિને અર્થે કરવાના હેતુથી અભક્ષ્ય કહ્યાં છે, એમ સમજવું યોગ્ય નથી. તેમાં કોમળપણું હોય છે ત્યારે અનંતકાયનો સંભવ છે, તથા તેને બદલે બીજી ઘણી ચીજોથી નિષ્પાપપણે રહી શકાય છે, છતાં તે જ અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા રાખવી તે વૃત્તિનું ઘણું તુચ્છપણું થાય છે, તેથી તે અભક્ષ્ય કહ્યાં છે; તે યથાર્થ લાગવા યોગ્ય છે.

પાણીના ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે એ વાત ખરી છે, પણ ઉપર દર્શાવ્યા જે વડના ટેટા વગેરેનાં કારણો તેવાં કારણો તેમાં રહ્યા નથી, તેથી તે અભક્ષ્ય કહ્યું નથી, જો કે તેવું પાણી વાપરવાની પણ આજ્ઞા છે, એમ કહ્યું નથી, અને તેથી પણ અમુક પાપ થાય એવો ઉપદેશ છે.

આગળના* કાગળમાં બીજના સચિત-અચિત સંબંધી સમાધાન લખ્યું છે તે કોઈ એક વિશેષ હેતુથી સંક્ષેપ્ય છે. પરંપરા રૂઢિ પ્રમાણે લખ્યું છે, તથાપિ તેમાં કંઈક વિશેષ ભેદ સમજાય છે, તે લખ્યો નથી. લખવા યોગ્ય નહીં લાગવાથી લખ્યો નથી. કેમકે તે ભેદ વિચારમાત્ર છે, અને તેમાં કાંઈ તેવો ઉપકાર સમાયો દેખાતો નથી.

નાના પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરનો લક્ષ એકમાત્ર આત્માર્થ પ્રત્યે થાય તો આત્માને ઘણો ઉપકાર થવાનો સંભવ રહે.

૭૦૩માં કેટલાક પ્રશ્નોનું સમાધાન એમણે કર્યું છે. પત્ર કોના ઉપર છે એ નથી મળતું. 'કેટલાક પ્રશ્નોનું સમાધાન જાણવાની જિજ્ઞાસા રહે એ સ્વાભાવિક છે.' એમ કરીને હવે જે અવતરણચિહ્ન છે એમાં ઉત્તર છે.

“ઘણું કરીને બધા માર્ગોમાં...” એટલે સંપ્રદાયોમાં, ધર્મના બધા સંપ્રદાયોમાં ‘મનુષ્યપણાને મોક્ષનું એક સાધન જાણીને બહુ વખાણ્યું છે, અને જીવને જેમ તે પ્રાપ્ત થાય એટલે તેની વૃદ્ધિ થાય તેમ કેટલાક માર્ગોમાં ઉપદેશ કર્યો દેખાય છે.’ આ વેદાંતને અનુલક્ષીને વાત કરી છે કે જો મનુષ્યપણું છે એ મોક્ષ માટે બીજી ગતિ કરતા એક સારું, વધારે સારું સાધન છે તો એ મનુષ્યો વધે એવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. એમ બીજા માર્ગની અંદર ભોગ-ઉપભોગની પ્રવૃત્તિને ધર્મના બહાના નીચે સાંકળી લીધી છે.

જે ભોગહેતુ ધર્મ છે એ સીધો જો ભોગનો ઉપદેશ કરે તો લોકો સામાન્ય બુદ્ધિમાં પણ એમ સમજે કે આ વાત બરાબર નથી કરતા. તો એ ભોગથી પણ ધર્મ થાય એવું કાંઈક ગોઠવી દે. જેને છળ કહેવામાં આવે છે. ધર્મના અંચળા નીચે પણ પોતાનો જે ઉદ્દેશ છે, પોતાનું જે ધ્યેય છે, અને પોષણ આપવાના સિદ્ધાંતો અન્ય સંપ્રદાયોની અંદર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે ગોઠવાયેલા જોવામાં આવે છે. મોક્ષનું સાધન મનુષ્યપણું છે એમાં બે મત નથી. ચારેય ગતિમાં મનુષ્યગતિ એ મોક્ષ (પ્રાપ્તિ અર્થે) સર્વથી ઉત્તમ ગતિ છે. એટલે એની પ્રશંસા કરી છે, એના વખાણ કર્યા છે.

‘અને જીવને જેમ તે પ્રાપ્ત થાય...’ એટલે એ મનુષ્યપણું જીવોને પ્રાપ્ત થાય ‘એટલે તેની વૃદ્ધિ થાય...’ એટલે ઘણા મનુષ્યો હોય તો ઘણાને મોક્ષ મળે, ઓછા મનુષ્ય હોય તો ઓછાને મોક્ષ મળે એમ કહે (છે). ‘તેમ કેટલાક માર્ગોમાં ઉપદેશ કર્યો દેખાય છે. જિનોક્ત માર્ગને વિષે તેવો ઉપદેશ કર્યો દેખાતો નથી.’ જ્યારે જિનેન્દ્રદેવે જે માર્ગ કહ્યો તેને જિન-ઓક્ત. ઉક્ત એટલે કહ્યું. જિનેન્દ્રદેવના માર્ગમાં એવો ઉપદેશ કર્યો દેખાતો નથી. જૈન શાસ્ત્રો જોતાં એ પ્રકારનો ઉપદેશ નથી.

‘વેદોક્ત માર્ગમાં અપુત્રને ગતિ નથી, એ આદિ કારણથી તથા ચાર આશ્રમને ક્રમાદિથી કરીને વિચારતાં મનુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કર્યો દષ્ટિગોચર થાય છે.’ પ્રથમ ચોવીસ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય, પરચીસમાં વર્ષથી

ફરજિયાત ગૃહસ્થાશ્રમ. એ રીતે એ લોકોએ ઉપદેશ કર્યો છે. પછી પચાસ વર્ષથી વાનપ્રસ્થાશ્રમ પછી સંન્યાસ્તાશ્રમ એવી રીતે એ લોકોએ ચાર આશ્રમ કહ્યા છે. અને એવા 'ક્રમાદિથી કરીને વિચારતાં મનુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કર્યો દષ્ટિગોચર થાય છે.'

જ્યારે 'જિનોક્ત માર્ગમાં તેથી ઊલટું જોવામાં આવે છે;...' ત્યાં બ્રહ્મચર્યની પ્રશંસા કરી છે અને ગૃહસ્થમાં પ્રવેશ નહિ કરવાનો ઉપદેશ છે. ગૃહસ્થપણામાં પ્રવેશ કરવાનો ઉપદેશ નથી કે તમારે ગૃહસ્થપણું પાળવું જ જોઈએ. એવો કોઈ ઉપદેશ નથી. ઊલટું જોવામાં આવે છે. 'અર્થાત્ તેમ નહીં કરતાં...' એટલે ગૃહસ્થપણામાં નહિ પ્રવેશ કરતા 'ગમે ત્યારે જીવ વૈરાગ્ય પામે...' નાની ઉંમરમાં પણ 'તો સંસાર ત્યાગ કરી દેવો એવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે,...' ગમે ત્યારે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યા પહેલા પણ અને પછી પણ, જ્યારે પણ જીવને વૈરાગ્ય આવે ત્યારે એ સંસારનો ત્યાગ કરી દેવે એની પ્રશંસા કરી છે, એની નિંદા કરી નથી. જોકે વેદોક્તમાર્ગની અંદર પણ એવા મહાત્માઓ એમના નામથી જે થઈ ગયા છે, આ 'વ્યાસ' છે, બીજા છે, ત્રીજા છે, એ લોકો કોઈ ગૃહસ્થાશ્રમમાં નહિ પ્રવેશેલા. છતાં એમની પ્રશંસા ઘણી થઈ છે. એટલે પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે ખરો.

'તેમ નહીં કરતાં ગમે ત્યારે જીવ વૈરાગ્ય પામે તો સંસાર ત્યાગ કરી દેવો એવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે, તેથી ઘણા ગૃહસ્થાશ્રમને પામ્યા વિના ત્યાગી થાય...' એવા ઉપદેશને કારણે ઘણા મનુષ્યો ગૃહસ્થાશ્રમને અંગીકાર કર્યા વિના જ ત્યાગી થઈ જાય 'અને મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, કેમકે તેમના અત્યાગથી જે કંઈ તેમને સંતાનોત્પત્તિનો સંભવ રહેત તે ન થાય અને તેથી વંશનો નાશ થવા જેવું થાય...' માનો કે એકનો એક દીકરો હોય અને એ ગૃહસ્થ થાય જ નહિ. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશે જ નહિ તો પછી એના વંશનો નાશ થઈ જાય. આખો વંશવેલો અટકી જાય. તેના જેવું થાય. અને 'જેથી દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું જે મોક્ષસાધનરૂપ ગણ્યું છે, તેની વૃદ્ધિ અટકે છે, માટે તેવો અભિપ્રાય જિનનો કેમ હોય ?' માટે જિનેન્દ્ર ભગવાનનો આવો અભિપ્રાય કેમ હોય ? 'તે જાણવા આદિ વિચારનું પ્રશ્ન લખ્યું છે, તેનું સમાધાન વિચારવા અર્થે અત્રે લખ્યું છે.' આ તો પ્રશ્ન

લંબાવ્યો છે. આ રીતે અમારો પ્રશ્ન છે. જો મનુષ્યપણાની પ્રશંસા કરી હોય જૈનમાર્ગની અંદર તો મનુષ્યપણું વૃદ્ધિ થાય અને અટકે નહિ, ઘટે નહિ એવો સુસંગત ઉપદેશ હોવો જોઈતો હતો. એના બદલે ઉપદેશ એવો દેખાય છે કે ભલે ગમે ત્યારે વૈરાગ્ય આવે, એને સંસારત્યાગ કરવામાં કોઈ વાંધો નથી. ત્યાગનું બહુમાન કર્યું છે અને ગમે ત્યારે ત્યાગ કરે એનું બહુમાન કરવામાં આવ્યું છે. એમ કેમ છે ? ઉત્તર બહુ સરસ આપ્યો છે.

‘લૌકિક દષ્ટિ અને અલૌકિક (લોકોત્તર) દષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે,...’ મનુષ્યપણું થવું, ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો એ બધો લૌકિક દષ્ટિનો વિષય છે. લૌકિક માર્ગનો એ વિષય છે. એ સંસારના કાર્યનો વિષય છે. મોક્ષના માર્ગમાં એનું પ્રકરણ છે જ નહિ, એમ કહે છે. આખી દષ્ટિ જ ફેર છે. કહેવાનો આશય શું છે ? કે કોઈપણ વાતને અલૌકિક દષ્ટિએ તમારે મૂલવવી છે કે એની મૂલવણી તમારે લૌકિક દષ્ટિએ કરવી છે ? Issue ગમે તે સામે આવ્યો. લૌકિક દષ્ટિમાં અને અલૌકિક દષ્ટિમાં બહુ મોટો ફેર છે, બહુ મોટો ભેદ છે, અંતર છે.

‘અથવા એકબીજા દષ્ટિ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળી છે.’ બેને મેળ ખાય એવું નથી. લૌકિક દષ્ટિએ જે વિચારધારા છે અને લોકોત્તર દષ્ટિએ એટલે અલૌકિક દષ્ટિએ જે વિચારધારા છે એ બેને ક્યાંય મેળ પડે એવું નથી. બંને તદ્દન વિરુદ્ધ છે. લોકદષ્ટિએ તમે વિચારો એ મોક્ષમાર્ગથી બધું વિરુદ્ધ છે. મોક્ષમાર્ગની દષ્ટિએ વિચારો તો લોકદષ્ટિથી બધું વિરુદ્ધ છે. વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળી છે. ‘લૌકિક દષ્ટિમાં વ્યવહાર (સાંસારિક કારણો)નું મુખ્યપણું છે,...’ સાંસારિક કારણોનું મુખ્યપણું છે ‘અને અલૌકિક દષ્ટિમાં પરમાર્થનું (આત્મહિતનું) મુખ્યપણું છે.’ પરમાર્થ એટલે અહીંયાં આત્મહિત લેવું. ખરેખર તો લૌકિક દષ્ટિમાં ક્યાંય આત્મહિત સધાય એવી વાત જ નથી. આત્માનું અહિત જ થાય. સંસાર માર્ગે જે કાંઈ બધી ફરજ અને ધર્મ ગણવામાં આવે છે એ સંસારમાં ઘસડી જવાની વાત છે. પછી ફરજ અને ધર્મના નામે વાત ચાલતી હોય કે આ કર્તવ્ય છે.

પિતાએ પુત્ર માટે પુત્રના ભરણપોષણ માટે બરાબર સાંસારિક પ્રવૃત્તિ કરીને એનું ભરણપોષણ કરવું જોઈએ. એટલે પછી ગમે તેવા પાપ કરીને પણ એણે કરવું જોઈએ. એવી જ રીતે પોતાના પરિવારનું ભરણપોષણ

(કરવું). મુખ્ય માણસ હોય પછી પુત્ર હોય કે પિતા હોય કે ભાઈ હોય કે ગમે તે હોય, એને પોતાની જવાબદારી માટે ગમે તેમ કરીને એ જવાબદારી પૂરી કરવી જોઈએ. એ એનો ધર્મ છે અને એ એની ફરજ છે.

એવી રીતે આ લોકોમાં જે ચાર વર્ણાશ્રમ છે તો ક્ષત્રિયે લડાઈ કરવી એ એનો ધર્મ છે. લડાઈ લડવી એ એનો ધર્મ છે. એના વર્ણાશ્રમમાં એનો ધર્મ છે. એટલે મહાભારતના યુદ્ધમાં એ રીતે ઉપદેશ આપ્યો છે. 'શ્રીકૃષ્ણ'ના મુખેથી એ વાત સંવાદમાં લીધી છે. કે તું ક્ષત્રિય છો અને લડાઈ કરવાનો તારો ધર્મ છે. ('અર્જુન' કહે છે), પણ સામે મારા કાકા, દાદા, મામા એવા બધા ઊભા છે, ભાઈઓ ઊભા છે. દાદાના દીકરા બધા ભાઈઓ હતા. ધૃતરાષ્ટ્ર તો કહે છે, ગમે તે ઊભો હોય. લડાઈની અંદર તો લડાઈ લડવી. સામે ગમે તે હોય. એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ જ છે. અને પોતાનો ધર્મ પાળવો એ તો આપણા શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે, શાસ્ત્રોક્ત વાત છે. અને શાસ્ત્રમાં જે વાત ચડી પછી એ લૌકિક દષ્ટિએ છે, અલૌકિક દષ્ટિએ છે એ વિચાર જૈનદર્શન સિવાય બીજા કોઈ દર્શનની અંદર એ પ્રકારનો વિવેક કર્યો હોય એમ જોવામાં આવતું નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લડાઈ કરવા જાય છે પણ એ એનો અલૌકિક દષ્ટિએ ધર્મ છે એ વાત નથી. એને એ પરિણામનો નિષેધ છે જો સમ્યગ્દષ્ટિ હોય તો. અને મિથ્યાદષ્ટિએ હોય તો સાતમી નારકીએ જાય. એનું બીજું ફળ ન આવે. આ ચોવીસીમાં બાર ચક્રવર્તી થયા. 'ઋષભદેવ' ભગવાનથી માંડીને 'મહાવીર' પર્યંતમાં જે ત્રેસઠ ષલાકાપુરુષો દરેક ચોવીસીમાં થાય. એમાં બાર ચક્રવર્તીમાં બે મિથ્યાદષ્ટિ થયા અને દસ સમ્યગ્દષ્ટિ થયા. આ ચોવીસીમાં. 'સુભોમ' અને 'બ્રહ્મદત્ત' ચક્રવર્તી બંને મિથ્યાદષ્ટિ થયા. સાતમી નારકીએ જાય. ચક્રવર્તી જો સમ્યગ્દર્શન સહિત ન હોય તો મરીને એને સાતમી નારકી સિવાય બીજું કોઈ સ્થાન નથી. કેમકે એને વધુમાં વધુ પાપ કરવાના યોગ છે. સંહાર કરવાના, ભોગ-ઉપભોગના. બધા વધુમાં વધુ પાપ કરવાના પ્રકાર છે. એ સાતમી નારકીએ જ જાય. નિયમથી. ભલે છે એ મોક્ષગામી જીવ. ત્રેસઠ ષલાકા એટલે મોક્ષગામી જીવ છે. પણ મોક્ષગામી જીવ છે માટે એને પાપ કરે તો

માફી મળે એ જૈનદર્શનમાં નથી. તીર્થંકરમાં માટે એ વાત નથી.

મુમુક્ષુ :- જૈનદર્શનમાં પાંડવો સમ્યગ્દષ્ટિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પાંડવો સમ્યગ્દષ્ટિ હતા. અને ત્રણ પાંડવો તો મુક્તિમાં ગયા. બે સર્વાર્થસિદ્ધિમાં ગયા. એ તો જે પાપ કરે એનું ફળ મળે, પુણ્ય કરે એનું ફળ મળે. કોઈ પરિણામ નિષ્ફળ નથી. એ પદાર્થનું વિજ્ઞાન છે. એમાં કોઈની ઘાલમેલ ચાલતી નથી. ઇન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કોઈનો હસ્તક્ષેપ કુદરતના કાર્યની અંદર થઈ શકતો નથી, કરી શકાતો નથી. એ વસ્તુસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાદષ્ટિ હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ છે કે અનાદિથી તો બધા જ જીવો મિથ્યાદષ્ટિ હતા. સિદ્ધાલયમાં અનંતા સિદ્ધો છે એમાં એક પણ સિદ્ધ એવા નથી કે જે સંસારમાં મિથ્યાદષ્ટિપણે પહેલા નહોતા. બધા જીવો અનંત કાળ મિથ્યાદષ્ટિપણે રહ્યા છે, સિદ્ધ થયા તે પણ.

મુમુક્ષુ :- ત્રેસઠમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. ત્રેસઠમાં અનાદિનું એ દ્રવ્ય છે. એ ૬૩ ષલાકાપુરુષોમાં એ દ્રવ્ય પણ અનાદિનું છે એ રીતે. ત્રેસઠ ષલાખાવાળું જ છે. પણ જે ચોવીસીમાં એનો ઉદય આવે છે એમાં એનો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ થાય છે. બાકી બધા જ જીવો મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે. ૬૩ કે વગર ૬૩. મુક્તિમાં જાય એમાં શું ફેર છે ? વગર ૬૩ મુક્તિમાં ગયા એને શું વાંધો ક્યો ? એને કાંઈ ઓછી મુક્તિ મળી અને ઓલાને ૬૩ ષલાકાવાળાને ? બસ ! પતી ગયું.

એમાંથી બોધ એ લેવાનો છે કે, આ જીવ ભલે મિથ્યાદષ્ટિ હોય પણ જ્યારે એ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે તો એને કાંઈ વાંધો આવવાનો નથી. અને મોક્ષમાર્ગમાં ન પ્રવેશ કરે તો ગમે તે હોય, ૬૩માં એનું નામ હોય તોપણ એને દુઃખ ભોગવવું, સાતમી નારકીનું દુઃખ ભોગવવું એ નિયમબદ્ધ થઈ ગયું. એ કાંઈ જેવી તેવી સજા છે ?

મુમુક્ષુ :- પહેલી નરકમાં જવું ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાતમી તો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ દુઃખનો વધુમાં વધુમાં કાળ પાછો ૩૩ સાગર એટલે. વધુમાં વધુ દુઃખ અને વધુમાં વધુ

કાળ સાથે. એક એક ક્ષણ પસાર ન થાય, એક એક ક્ષણ ભોગવવી આકરી પડે ત્યાં ઉડ સાગર કેવી રીતે કાઢતા હશે ? એક ક્ષણ પણ સંમત ન કરી શકાય એવી છે.

શું કહે છે ? 'લૌકિક દષ્ટિ અને અલૌકિક(લોકોત્તર) દષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે,...' એક દષ્ટિ બીજી દષ્ટિથી વિરુદ્ધ છે. 'લૌકિક દષ્ટિમાં વ્યવહાર (સાંસારિક કારણો)નું મુખ્યપણું છે, અને અલૌકિક દષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણું છે. માટે અલૌકિક દષ્ટિને લૌકિક દષ્ટિના ફળની સાથે પ્રાયે (ઘણું કરીને) મેળવવી યોગ્ય નહીં.' એની મુલવણી એ રીતે ન કરાય, એમ કહે છે. 'માટે અલૌકિક દષ્ટિને લૌકિક દષ્ટિના ફળની સાથે...' મેળવી લેવી એ વિચારધારા બરાબર નથી. યથાર્થ વિચારધારાનો એ વિષય નથી. અયથાર્થ વિચારધારા છે. ભલે મનુષ્યપણાથી મોક્ષ થતો હોય તોપણ એ વિચારધારા યથાર્થ નથી એમ કહેવું છે.

આમાંથી મુદ્દો એ નીકળે છે કે વિચારણાની યથાર્થતા હોવી જરૂરી છે. ભલે અહીંયાં મુદ્દો આટલો-મનુષ્યપણાનો લીધો છે. મનુષ્યપણાની વૃદ્ધિ થતી ન અટકે એવું કરવું જોઈએ કે નહિ ? પ્રશ્ન આટલો જ છે. કે મનુષ્યપણું વૃદ્ધિગત થાય એવું કરવું જોઈએ ? તો કહે છે, તમે લૌકિક દષ્ટિની વાત અલૌકિકદષ્ટિમાં મેળવવા જાવ છો, આ વિચારધારા તમારી બરાબર નથી.

ભલે મોક્ષના બહાને, મોક્ષના કારણે એ વિચારે છે તોપણ એ વિચારધારામાં યથાર્થતા નથી. આ તો એક દષ્ટાંત છે. પણ ધર્મની અથવા મોક્ષની અથવા આત્માની કોઈપણ પ્રકારની જે વિચારધારા છે એમાં યથાર્થતા હોવી જરૂરી છે. અયથાર્થતા હોય તો એ મોક્ષમાર્ગની અંદર અયથાર્થતાવાળો જીવ પ્રવેશ પામી શકે નહિ. ભલે એ તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય .. વેદાંતમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન અને અધ્યાત્મનો ઘણો વિષય છે. પણ વિચારધારા અયથાર્થ છે.

એમ જૈનદર્શનમાં પણ ધર્મની, તત્ત્વની, માર્ગની વિચારણા બે પ્રકારે છે. એક યથાર્થપણે અને એક અયથાર્થપણે. એટલે યથાર્થપણાનો વિષય છે એ જ્યાં સુધી પોતાને સમજવામાં ન આવે અને અયથાર્થપણું શું છે એ સમજવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ગમે ત્યાં એ ગડબડ કરી જાય છે, ચક્કરમાં

પડી જાય છે, ભૂલમાં આવી જાય છે અને માર્ગ મળવાને બદલે ઉન્માર્ગે ચાલ્યો જાય છે. એટલે એ વિષય જરા પ્રયોજનભૂત રીતે વિચારવાયોગ્ય છે. એ અહીંથી નીકળે છે.

‘જૈન અને બીજા બધા માર્ગમાં ઘણું કરીને મનુષ્યદેહનું વિશેષ માહાત્મ્ય કહ્યું છે.’ એ વાત અવશ્ય છે કે બીજા ધર્મોમાં અને જૈનમાર્ગમાં પણ મનુષ્યદેહનું ત્રણે ગતિ કરતા વિશેષ માહાત્મ્ય ગણ્યું છે. ‘એટલે મોક્ષસાધનના કારણરૂપ હોવાથી તેને ચિંતામણિ જેવો કહ્યો છે, તે સત્ય છે.’ એ વાત, એટલી વાત ઠીક છે કે મનુષ્યની અંદર મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરવી એ બીજા ત્રણ ગતિ કરતા સુગમપણે થાય છે. ત્યાં ઉપાદાન અને નિમિત્ત બંને રીતે વધારે સાનુકૂળતા છે. મનુષ્યને એવા નિમિત્તો મળવાની પણ સાનુકૂળતા છે અને એને ઉપાદાનમાં પણ એવી યોગ્યતા છે કે ત્રણે ગતિ કરતા એ મોક્ષમાર્ગમાં મનુષ્યજીવ વહેલી તકે આવી શકે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્ષયોપશમ છે, યોગ્યતા પણ છે. એટલી મધ્યસ્થતા છે. કેમકે સરળપણાને કારણે મનુષ્યપણું આવે છે. ભગવાન ‘ઉમાસ્વામી’એ ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’માં ચાર ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે એના કારણરૂપ પરિણામની ચર્ચા કરી છે. કે તિર્યચગતિ માયાના પરિણામથી થાય. ક્રોધના પરિણામથી જીવ નારકીમાં જાય. લોભના પરિણામથી, તીવ્ર લોભના પરિણામથી જીવ દેવલોકમાં જાય. પણ સરળપણું હોય તો મનુષ્ય થાય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તિર્યચ જવાની તૈયારી. તિર્યચમાં જવાની તૈયારી કરે છે, ભાઈ ! જે કાંઈ આડોડાઈ છે, અસરળતા છે એ તિર્યચગતિમાં જવાની પૂર્વ તૈયારી છે. કેમકે અહીંયાં જે પરિણામ કરે છે એ નવા ભવમાં ભોગવવાના છે. અહીંયાં ને અહીંયાં ભોગવવામાં નથી આવતા. અહીંયાં તો સરળતા ભોગવે છે. પણ એ સરળતા ભોગવતા કોઈ લોકોત્તર સરળતામાં પ્રવેશ કરે તો સમ્યગ્દર્શન પામે. એટલે જ્ઞાનીના લક્ષણોમાં... આપણે ચર્ચા થઈ હતી કે જ્ઞાનીના લક્ષણમાં સરળપણું એ એક મોટી વાત છે. સરળપણાના વિષયમાં. જ્ઞાની સરળ જ હોય, જ્ઞાની અસરળ હોય નહિ. એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- અસરણ હોય તો એ જ્ઞાની ન કહેવાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો એ જ્ઞાની ન કહેવાય. સાવ સીધી વાત છે. એ એનું અનેક લક્ષણમાંનું લક્ષણ છે. મુમુક્ષુ સરણ હોય તો જ્ઞાની તો હોય જ ને, એમ કહે છે. મુમુક્ષુ સરણ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ વધારે સરણ હોય તો જ્ઞાની તો એથી આગળ ગયેલા છે. એને તો વધારે સરણતા હોય જ એમ કહેવું છે. તો જ મુમુક્ષુતા પામે. સરણતા વગર મુમુક્ષુતા આવતી નથી. એ બરાબર છે.

મુમુક્ષુ :- પૂર્વભવના...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પૂર્વજન્મના સંસ્કાર લઈને આવ્યા હોય છે અને નવા સંસ્કાર ઊભા પણ કરી શકે છે. વિપરીત કે અવિપરીત પરિણામ કરવા માટે જીવ સ્વતંત્ર છે. સામાન્યપણે પૂર્વકર્મ અનુસાર પરિણામ કરે ત્યારે પૂર્વસંસ્કારનો આરોપ કરાય છે, વ્યવહાર કરાય છે. પણ છતાં કોઈપણ જીવ સ્વતંત્રપણે નવા પરિણામ અવળા કે સવળા બંને પ્રકારે કરી શકે છે. અને કરવા માટે એ સ્વતંત્ર છે. અને કરતા હોય છે. નહિતર તો મનુષ્ય મટીને મનુષ્ય જ થાય. પણ મનુષ્ય મટીને દેવ પણ થાય ને તિર્યચ પણ થાય ને નારકી પણ થાય. કાંઈ પણ થઈ શકે. .. કોને ખબર ક્યારે ક્યાં જઈને પડશે. એનો કાંઈ નિયમ નથી. એવું છે.

શું કહે છે ? કે 'જૈન અને બીજા બધા માર્ગમાં ઘણું કરીને મનુષ્યદેહનું વિશેષ માહાત્મ્ય કહ્યું છે. એટલે મોક્ષસાધનના કારણરૂપ હોવાથી...' આ કારણે 'તેને ચિંતામણિ જેવો કહ્યો છે, તે સત્ય છે.' મનુષ્યદેહને ચિંતામણિ રત્ન જેવો કહ્યો છે. 'પણ જો તેથી મોક્ષસાધન કર્યું તો જ તેનું એ માહાત્મ્ય છે, નહીં તો પશુના દેહ જેટલી વે વાસ્તવિક દષ્ટિથી તેની કિંમત દેખાતી નથી.' એને પશુમાંથી કાઢી નાખ્યો. કેમકે પશુનો દેહ તો કાંઈક કામમાં પણ આવે છે. એના હાડકા કામમાં આવે, એના શીંગડા કામમાં આવે, એના ચામડા કામમાં આવે. આનું તો કાંઈ કામમાં જ ન આવે. પશુના દેહ જેટલી એની કિંમત નથી. અથવા કોડી જેટલી પણ કિંમત નથી. જો મોક્ષસાધન કર્યું તો એની કિંમત ન થઈ શકે એટલી છે અને જો મોક્ષનું સાધન ન કર્યું તો એની કિંમત ફૂટેલી કોડી જેટલી પણ નથી. એ કોડી પણ તિર્યચનો જ દેહ છે ને, બીજું શું છે ? એમાં

પણ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. પછી છે એ તો મડદું છે.

‘મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એ વિચાર મુખ્યપણે લૌકિક દષ્ટિનો છે, પણ તે દેહ પામીને અવશ્ય મોક્ષસાધન કરવું....’ મનુષ્યદેહ પામીને અવશ્ય મોક્ષનું સાધન કરવું ‘અથવા તે સાધનનો નિશ્ચય કરવો, એ વિચાર મુખ્યપણે અલૌકિક દષ્ટિનો છે.’ આમાં એક બીજો દષ્ટિકોણ બહુ સારો છે કે મનુષ્યપણું વૃદ્ધિ કરવું એટલે બીજા જીવો મનુષ્ય થાય એ વાત છે. પોતે તો મનુષ્ય જ છે. તો બીજા જીવની ચિંતા કરવા માટે તારા મોક્ષને તારે ખોવો છે ? શું કરવું છે તારે ?

જૈનધર્મમાં જેટલા ધર્માત્માઓ થયા તે બધા ધર્માત્માઓએ પહેલા સ્વાર્થ સાધ્યો છે પછી પરમાર્થ કર્યો છે. કદિ કોઈએ એવું નથી કર્યું કે ભલે અમે મોક્ષમાર્ગમાંથી પડી જઈએ પણ અમારે બીજાનું કલ્યાણ કરવું છે. એ પ્રકાર જૈનમાર્ગનો નથી. પોતાનું આત્મહિત કરતા કરતા નિમિત્તનૈમિત્તિકપણે બીજાનું આત્મહિત થાય તો એ કરી છૂટે છે. અથવા એમાં નિમિત્ત થાય છે. નિમિત્ત તરીકે ઊભેલા જોવામાં આવે છે. પણ પોતાનું આત્મહિત ખોઈને કે આત્માનું બગાડીને કોઈ કરે એ માર્ગમાં વિરુદ્ધ છે, માર્ગથી એ વિરુદ્ધ છે. જૈનમાર્ગમાં એ વાત નથી. આની અંદર પાયાનો સિદ્ધાંત આ છે. જે સિદ્ધાંત છે એ પાયાનો આ સિદ્ધાંત છે.

અન્યમતમાં એવા સિદ્ધાંતો કેટલાક બાંધ્યા છે કે અમારે ભલે પાંચ-પચ્ચીસ ભવ વધારે કરવા પડે પણ અમારે બીજાનું તો ભલું કરવું જ છે. બીજાનું ભલું કરવામાં અમે પહેલા અગ્રેસર થાશું. ભલે અમારે એ નિમિત્તે પાંચ-પચ્ચીસ ભવ વધારે કરવા પડે.

મુમુક્ષુ :- પૃથ્વી ઉપર પાપ વધે એટલે તો અવતાર ધારણ કરે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે આખો સિદ્ધાંત ઈશ્વરના નામે સાંકળ્યો છે એ લોકોએ. ભગવાન પણ આપણા એમ કરે છે તો આપણે તો કરવું જ જોઈએ ને. આપણા ભગવાન જે કરે એને આપણે અનુસરવું જોઈએ ને. એટલે એ આખો લૌકિક દષ્ટિનો વિષય છે, આ અલૌકિક દષ્ટિનો વિષય છે એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- લૌકિકમાં વેપારી પોતાનું નુકસાન કરીને બીજાનો વેપાર નથી વધારતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો એમ કહે કે એ બહુ સ્વાર્થી છે. પણ આ તો અમે તો ધર્મની વાત કરીએ છીએ. વેપાર તો સ્વાર્થનો, સંસારનો કેવળ વિષય છે. અમે તો ધર્મમાં કાંઈ વચ્ચે સંસાર નથી લાવતા, એમ કહે. માટે તમે કાંઈક અમારા કાર્યની કદર કરો કે અમે અમારું પોતાનું નુકસાન સહન કરીને, સ્વીકારીને પણ બીજાનું ભલું કરવા ઇચ્છીએ છીએ. અમારો પરમાર્થ કેટલો મોટો ગણવો અને કેટલી તમારે કિંમત કરવી જોઈએ. એમ લઈ જાય. દોષને ગુણમાં ખતવવાની એ અસરળતા છે. દોષને ગુણમાં ખતવવાની અસરળતા છે. એવા ઘણા પ્રકારો છે કે જેમાં ગુણને દોષ જોવે અને દોષને ગુણ જોવે. અસરળતાને કારણે. કેમકે તર્કને તો કાંઈ છેડો નથી. અથવા કુતર્કને કાંઈ છેડો નથી. કુતર્કથી તો ગમે તે વાત કરી શકાય છે.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવે' ૪૫ વર્ષ અમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ પોતાનું સાધતા-સાધતા. પોતાની સાધના છોડીને નહિ. 'ગુરુદેવ'ને એમ કહો કે, સાહેબ ! આપનો જે જ્ઞાન-ધ્યાનનો સમય છે એ બંધ કરીને અમારા ઉપદેશનો સમય વધારી દયો. તો હા પાડે ખરા ?

મુમુક્ષુ :- એક મિનિટ પણ બેસવા નહોતા દેતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઊભા થઈ જાવ, એમ કહે. એમની Room માં એકાંતમાં જ્ઞાન-ધ્યાનમાં બેઠા હોય ને કોઈ વંદન કરવા આવે. બારણા ખુલ્લા રાખતા પાછા. બંધ બારણે નહોતા કરતા. બારણા બેય ખુલ્લા હોય. કોઈ જાય, દર્શન કરે. પણ એમને વિક્ષેપ પડતો હોય પોતાના જ્ઞાનધ્યાનમાં તો લાંબી ચર્ચા કરે કે બોલવું ન પડે એટલે હાથથી સંકેત કરી દે. અહીં બેસતા નહિ. વંદન કરી લીધા એટલે હવે અહીંથી વયા જાવ. એનો અર્થ શું થાય ? કે અમારું આત્મહિત પહેલું છે. પછી બીજાના આત્મહિતમાં નિમિત્ત થવાની વાત છે. કર્તા થવાની વાત તો છે જ નહિ.

જ્યારે અન્યમતમાં તો કર્તા થવાની વાત છે. નિમિત્ત થવાની વાત તો ત્યાં છે જ નહિ. ત્યાં તો કર્તા થવાની વાત છે કે અમે બીજાનું કરી દઈએ છીએ, બીજાનું ભલું કરી શકીએ છીએ. ત્યાં તો એ વાત છે. એટલે એ વાતમાં તો બહુ મોટો ફેર છે. સિદ્ધાંતિક રીતે બહુ મોટો ફેર છે. કર્તાપણું અને નિમિત્તપણું તદ્દન જુદી જુદી વાત છે. જે લોકોનો એકાંતે એવો

સિદ્ધાંત છે કે પહેલા બીજાનું હિત કરવું, ભલે આપણું અહિત થાય તે કર્તાબુદ્ધિએ પ્રવૃત્તિ કરે છે. એ મોટું ગૃહીત મિથ્યાત્વ છે.

શું કહે છે ? કે 'મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એ વિચાર મુખ્યપણે લૌકિક દષ્ટિનો છે, પણ તે દેહ પામીને...' એટલે મનુષ્યદેહ પામીને 'અવશ્ય મોક્ષસાધન કરવું, અથવા તે સાધનનો નિશ્ચય કરવો...' મોક્ષમાર્ગની અંદર પ્રવેશ કરીને મોક્ષ ન સધાતો હોય તો નિશ્ચય કરવો કે મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરી જ લેવો છે. 'એ વિચાર મુખ્યપણે અલૌકિક દષ્ટિનો છે.' એટલે એક મુમુક્ષુ લીધા અને એક મોક્ષમાર્ગી લીધા. પણ એ અલૌકિક દષ્ટિમાં અલૌકિક માર્ગે જવાવાળા જીવો છે.

'અલૌકિક દષ્ટિમાં મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એમ કહ્યું નથી, તેથી મનુષ્યાદિનો નાશ કરવો એમ તેમાં આશય રહે છે, એમ સમજવું ન જોઈએ.' ઓલા દલીલ કરે છે ને ? કે આમાં તો મનુષ્યોનો નાશ થઈ જશે. જો અનેક જીવો સંસારનો વૈરાગ્ય પામીને ગૃહસ્થપણું નહિ ભોગવે તો પછી મનુષ્યનો નાશ થઈ જશે. તો કહે છે, નહિ. આમાં ક્યાંય નાશ કરવાની વાત નથી. હિંસા કરવાની વાત તો ક્યાંય છે જ નહિ. એમાં નાશ કરવાનો તો આશય છે જ નહિ એમ સમજવું. અથવા નાશ કરવાનો આશય છે એમ ન સમજવું.

'લૌકિક દષ્ટિમાં તો યુદ્ધાદિ ઘણા પ્રસંગમાં હજારો મનુષ્યો નાશ પામવાનો વખત આવે છે, અને તેમાં ઘણા વંશરહિત થાય છે...' જુઓ ! હવે ત્યાં પાછો ઉપદેશ આવશે. વર્ણાશ્રમનો ઉપદેશ આવશે તો (કહેશે કે) તમે ક્ષત્રિય છો, તમારે યુદ્ધ કરવું જરૂરી છે. પછી ત્યાં મનુષ્યપણાના નાશનું શું થાશે ? ત્યાં તો કેટલાયને મારી નાખશો તમે. કેટલાયને વંશ વગરના કરશો. આ તમારા ધર્મમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ સિદ્ધાંત થયો. એક જગ્યાએ મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવી અને બીજી જગ્યાએ મનુષ્યનો નાશ કરવો, બેય તમારા જ સિદ્ધાંત આવી ગયા. જુઓ ! વાતને ક્યાં ભીડાવી દીધી ! 'લૌકિક દષ્ટિમાં તો યુદ્ધાદિ ઘણા પ્રસંગમાં હજારો મનુષ્યો નાશ પામવાનો વખત આવે છે, અને તેમાં ઘણા વંશરહિત થાય છે, પણ પરમાર્થ એટલે અલૌકિક દષ્ટિમાં તેવાં કાર્ય નથી...' ક્યાંય પણ જૈનમાર્ગને વિષે અથવા અલૌકિક દષ્ટિમાં ક્યાંય યુદ્ધ કરીને બીજાની હિંસા કરવી એવો સિદ્ધાંત

ક્યાંય છે નહિ. વાતને ક્યાંના ક્યાં લઈ ગયા.

મુમુક્ષુ :- પ્રખર બુદ્ધિ !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો સામે ગમે તેવો આવે ને તો એને એક વખત મ્હાત કરી દ્યે.

‘કે જેથી તેમ થવાનો ઘણું કરીને વખત આવે, અર્થાત્ એ સ્થળે અલૌકિક દષ્ટિથી નિર્વેરતા, અવિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીની રક્ષા...’ એકેન્દ્રિયથી માંડીને બધા પ્રાણીઓની રક્ષા ‘અને તેમના વંશનું રહેવું એ સહેજ બને છે;...’ જ્યારે ત્યાં લડાઈનો સિદ્ધાંત જ નથી તો આપોઆપ જ હિંસા અટકી જાય છે, વેર અટકી જાય છે, વિરોધ અટકી જાય છે. આપોઆપ રક્ષા થઈ જાય છે. ‘અને મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવાનો જેનો હેતુ છે, એવી લૌકિક દષ્ટિ ઊલટી તે સ્થળે વેર, વિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ અને વંશરહિતપણું કરનારી થાય છે.’ એના ને એના સિદ્ધાંતથી એને ઉડાડી દીધો. તમારા સિદ્ધાંતમાં આ વાત છે કે ક્ષત્રિયે તો યુદ્ધ કરવું જ. તમારો સિદ્ધાંત તૂટે છે. મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવી એ તમારો સિદ્ધાંત તૂટી જાય છે.

‘અલૌકિક દષ્ટિ પામીને અથવા અલૌકિક દષ્ટિની અસરથી કોઈ પણ મનુષ્ય નાની વયમાં ત્યાગી થાય તો તેથી જે ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા ન હોય તેના વંશનો અથવા ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા હોય અને પુત્રોત્પત્તિ ન થઈ હોય તેના વંશનો નાશ થવાનો વખત આવે, અને તેટલાં મનુષ્યો ઓછાં જન્મવાનું થાય, જેથી મોક્ષસાધનના હેતુભૂત એવા મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ અટકાવવા જેવું બને, એમ લૌકિક દષ્ટિથી યોગ્ય લાગે; પણ પરમાર્થ દષ્ટિથી તે ઘણું કરીને કલ્પનામાત્ર લાગે છે.’ આ કલ્પના કરી છે. કેમકે વાસ્તવિકપણે કોઈ મનુષ્યનો જન્મ થાય એ કોઈની ઈચ્છાને આધિન નથી હોતું. એટલે એ તો કલ્પનામાત્ર છે. અને એને લઈને કંઈ અલૌકિકદષ્ટિએ જે નાની વયની અંદર પણ સંસાર છોડીને ત્યાગમાર્ગે જાય અને આત્મહિત સાધવાના માર્ગે જાય તો એનો કાંઈ નિષેધ કરી શકાય નહિ.

બીજું, સંસારની મોહની એવી છે કે બહુ અલ્પ જીવો એ ‘રીતે સંસાર ત્યાગ કરીને નાની ઉંમરમાં કે મોટી ઉંમરમાં મોક્ષમાર્ગમાં આવે છે. એવી સંખ્યા બહુ અલ્પ છે. કેમકે મોટા ભાગે વ્યામોહની અંદર જીવો ફસાય છે

અને સંસારમાં જ રખડવાના પરિણામની અંદરથી બહાર નીકળી શકતા નથી. આ પરિસ્થિતિ છે. અને કોઈક વિરલજીવ જ્યારે મોક્ષમાર્ગે ચડે છે ત્યારે એને મનુષ્યવૃદ્ધિના છળ નીચે એને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવો આવશ્યક છે એવી વાતનો ઉપદેશ કરવો એ સમજણ બહારની વાત છે અથવા ગેરસમજણ ભરેલી વાત છે. એમાં કોઈ લાંબી સમજણ દેખાતી નથી. કેમકે કો'ક જ જીવ મોક્ષમાર્ગે જાય છે. બાકી તો બધા સંસાર માર્ગની અંદર પ્રવર્તતા જોવામાં આવે છે. બહુ ચર્ચા કરી છે. કેટલા પડખેથી આ વાતમાં ચર્ચા કરી છે, હોં !

‘કોઈ પણ પૂર્વે પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણું પામ્યા હોય,...’ કોઈ જીવ આગળના ભવમાં. પૂર્વે એટલે અગાઉના ભવમાં ‘પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણું પામ્યા હોય, તેને નાની વયથી જ ત્યાગવૈરાગ્ય તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે છે,...’ સામાન્યપણે કોને આવે ? નાની ઉંમરમાં ત્યાગવૈરાગ્ય કોને આવે ? કે એવા પૂર્વ સંસ્કાર લઈને આવ્યા હોય એને. પૂર્વભવમાં સારા સંસ્કાર હોય તો નાની ઉંમરમાં જ એને ધર્મબુદ્ધિ થાય. નહિતર નાની ઉંમરમાં ધર્મબુદ્ધિ થતી નથી. બાળપણમાં તો કાંઈ વિવેક હોય નહિ, યુવાન ઉંમરની અંદર અનેક પ્રકારના વિકાર છે એ વધી જાય. અને પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં કાંઈક એને એમ થાય કે હવે મૃત્યુ નજીક છે લાવો કાંઈક આપણે આત્માનું કલ્યાણ કરીએ. સામાન્ય રીતે આ રીતે સંસારમાં મનુષ્યો પ્રવર્તતા જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્યારે પાંજરાપોળમાં મૂકવા જેવો થાય ત્યારે ધર્મ (સાંભરે).

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘરડો થઈને પાંજરાપોળમાં મૂકવા જેવો થાય ત્યારે એ ધર્મ કરવાનો વિચાર કરે. ત્યાં સુધી ધર્મ કરવાનો વિચાર ન કરે. એના કરતા બીજું કહેતા કે, ઘરડો થયો હોય તો દુકાને જવાની લત મૂકે નહિ. દુકાને ગયા વગર મને હખ નહિ પડે. ઘરે મારો વખત જાતો નથી. ઘરે મને ચેન પડતું નથી. જિંદગી આખી રસ લીધો છે ને ? પણ શરીર અટકે, આંખે દેખાય નહિ, પગ કામ કરે નહિ. પછી પરાણે ઘરે રહે. એમ કરીને ‘ગુરુદેવ’ એ બાબતને ઘણી વખોડતા હતા કે આ જુઓ તો ખરા જરાય વિવેક નથી.

‘કોઈ પણ પૂર્વે પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણું પામ્યા હોય, તેને નાની વયથી જ ત્યાગવૈરાગ્ય તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે છે, તેવા મનુષ્યને સંતાનની ઉત્પત્તિ થયા પછી ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરવો,...’ એવા મનુષ્યને પણ, એવા હળુકર્મી જીવને પણ ગૃહસ્થાશ્રમની અંદર દાખલ કરવાનો ઉપદેશ કરવો ‘અથવા આશ્રમના અનુક્રમમાં મૂકવા...’ કે ભાઈ ! તમારે પહેલા બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પછી ગૃહસ્થાશ્રમ ફરજિયાત છે. એમ ‘અનુક્રમમાં મૂકવા તે યથાર્થ દેખાતું નથી...’

‘કેમકે મનુષ્યદેહ તો બાહ્ય દૃષ્ટિથી અથવા અપેક્ષાપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે, અને યથાર્થ ત્યાગવૈરાગ્ય તો મૂળપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે.’ એમણે શું તુલના કરી ? મનુષ્યપણું તો મર્યાદિત અપેક્ષાએ મોક્ષનું સાધન છે. જ્યારે ત્યાગવૈરાગ્યનું મોક્ષસાધનપણું એથી વધારે છે. તો તમે ક્યાં વજન આપ્યું ? જે મોક્ષનું મોટું કારણ છે એને ગૌણ કરો છો અને નાનું કારણ છે એને મુખ્ય કરો છો. ત્યાગવૈરાગ્ય અને મનુષ્યપણું-એમાં મોક્ષના સાધનમાં કોને વધારે સાનુકૂળપણું છે ? ત્યાગવૈરાગ્યને. એને તમે ગૌણ કરી અને મનુષ્યપણું મુખ્ય કરો છો ? આ તમારી ન્યાયની પદ્ધતિ પણ વિપરીત છે એમ કહે છે. ન્યાયદૃષ્ટિએ પણ તમે ભૂલ કરો છો એમ કહે છે. જુઓ ! આમાંથી કેવો ન્યાય કાઢ્યો !

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેટલા Cross આપશે એ હું તમને કહું. આ પત્ર બહુ લાંબો છે અને એટલા બધા એમણે Cross argument કર્યા છે કે આપણને એમની બુદ્ધિમતા માટે પણ એમ થાય કે આટલી ઉંમરમાં એમની બુદ્ધિ કેટલી વિશાળ છે !

શું કહે છે ? ‘મનુષ્યદેહ તો બાહ્ય દૃષ્ટિથી અથવા અપેક્ષાપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે, અને યથાર્થ ત્યાગવૈરાગ્ય...’ પાછો ત્યાગવૈરાગ્ય કેવો ? યથાર્થ, હોં ! એ શબ્દ લગાડ્યો પાછો. એમનેમ લઈ લીધેલો નહિ. ‘યથાર્થ ત્યાગવૈરાગ્ય તો મૂળપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે,...’ એ તો મોક્ષનું મૂળ સાધન છે, જો યથાર્થપણે ત્યાગવૈરાગ્ય કરે તો. ‘અને તેવા કારણો પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્યદેહનું મોક્ષસાધનપણું ઠરતું...’ નથી. એટલે કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે તો એને તો મોક્ષનું સાધનપણું પણ ત્યાં ઠરતું નથી. એ તો

તિર્યચગતિમાં જવાનું કારણ છે.

‘તે કારણો પ્રાપ્ત થયે તે દેહથી ભોગાદિમાં પડવાનું કહેવું, એ મનુષ્યદેહને મોક્ષસાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય, કે સંસારસાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય, તે વિચારવા યોગ્ય છે.’ તમે વિચારી લેજો. તમારું ખોટું છે એમ ન કીધું, તમે ભોગાદિના સાધનમાં નાખીને એને મોક્ષનું સાધન બતાવવા માગો છો કે સંસારનું સાધન બતાવવા માગો છો ? તમે જ વિચાર કરોને કે તમે આ શું વાત કરો છો ? આટલી ખબર નથી પડતી ? એમ કહે છે.

‘વેદોક્ત માર્ગમાં ચાર આશ્રમ બાંધ્યા છે તે એકાંતે નથી.’ વેદોક્ત માર્ગમાં ચાર આશ્રમની વાત કરી છે પણ બધા કાંઈ એવી રીતે નથી ચાલ્યા. જુઓ ! એમણે નામ લીધા. ‘વામદેવ, શુકદેવ, જડભરતજી એ આદિ આશ્રમના ક્રમ વગર ત્યાગપણે વિચર્યા છે.’ આ બધા વેદાંતના પ્રખર માણસો છે. એટલે વેદાંત પણ જોઈ ગયા છે. આ તો આશ્રમના ક્રમ વગર પહેલેથી જ ત્યાગી હતા અને સંન્યાસી હતા. ‘જેઓથી તેમ થવું અશક્ય હોય, તેઓ પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ કરવાનો લક્ષ રાખી આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તે સામાન્ય રીતે ઠીક છે,...’ તેમ થવું એટલે ત્યાગ કરવો અશક્ય હોય, એટલી શક્તિ ન હોય અને તેઓ ‘પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ કરવાનો લક્ષ રાખી...’ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જાય. ગૃહસ્થાશ્રમના લક્ષે ગૃહસ્થાશ્રમ નહિ. યથાર્થ ત્યાગ કરવાના લક્ષે પ્રવેશ કરે કે, ભાઈ ! અત્યારે મારા પરિણામની શક્તિ નથી. તો એ પોતે શક્તિ કેળવવા માટે પણ લક્ષ રાખીને આશ્રમમાં પ્રવર્તે ‘તો તે સામાન્ય રીતે ઠીક છે,...’ સામાન્યપણે એ વાત કાંઈક વ્યાજબી છે કે એના પરિણામ એ રીતે કામ કરતા નથી. એમ કહી શકાય.

મનુષ્ય ‘આયુષ્યનું એવું ક્ષણભંગુરપણું છે કે,...’ આ બીજો ન્યાય કાઢ્યો પાછો. તું પચાસ વર્ષ સુધી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા માગે છો પણ આયુષ્યનો ક્યાં ભરોસો છે, એમ કહે છે. એ કાંઈ તારું નક્કી નથી. પછી શું કરીશ ? કે ‘આયુષ્યનું એવું ક્ષણભંગુરપણું છે કે, તેવો ક્રમ પણ વિરલાને જ પ્રાપ્ત થવાનો વખત આવે.’ એ પહેલા જ, પચાસ વર્ષ પૂરા થયા પહેલા ઘણા ચાલ્યા જાય છે. ‘કદાપિ તેવું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય...’

એટલે કે પચાસ વર્ષથી વધારાનું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય 'તોપણ તેવી વૃત્તિએ એટલે પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ થાય એવો લક્ષ રાખીને પ્રવર્તવાનું તો કોઈકથી જ બને તેવું છે.' કદાચ આયુષ્ય વધારે હોય તો યથાર્થ ત્યાગ મારે ભવિષ્યમાં કરવો છે એવા લક્ષે તો કો'ક જ જીવન જીવે છે. બાકી તો બધા ઢસરડા ઢસરડવામાં આયુષ્ય પૂરું કરે છે. છેક સુધી સંસારના ઢસરડા ઢસડે છે.

હવે આ Paragraphમાં સરસ માર્ગદર્શન આપ્યું છે. 'જિનોક્ત માર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તેવે માણસે ત્યાગ કરવો.' અયોગ્યતામાં પણ ત્યાગ કરવો. જિનોક્ત સિદ્ધાંત એવો નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તે માણસે ત્યાગ કરી લેવો. ત્યાગ કરવો, બસ ! ત્યાગની પ્રધાનતા. એવો જિનોક્ત માર્ગ નથી. 'તથા૩૫ સત્સંગ,...' પ્રથમ વાત કરી. પહેલો નંબર શું આપ્યો ? 'તથા૩૫ સત્સંગ, સદ્ગુરુનો યોગ થયે, તે આશ્રયે કોઈ પૂર્વના સંસ્કારવાળો એટલે વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમ પામ્યા પહેલા ત્યાગ કરે તો તેણે યોગ્ય કર્યું છે, એમ જિનસિદ્ધાંત પ્રાયે કહે છે;...' આ જૈન સિદ્ધાંત લીધો. એ સત્સંગમાં આવે, સદ્ગુરુના આશ્રયે યથાર્થ માર્ગદર્શન પામે, પોતે પણ પોતાની દશા કેળવે, પોતાની શક્તિ અનુસાર ત્યાગ કરે.

'ટોડરમલજી'એ તો સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે જૈનમાર્ગમાં એવી આમ્નાય છે કે પહેલા તો તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે અને ગુણ-દોષના સિદ્ધાંતો સમજે. તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા પોતાને ગુણ થાય, દોષ થાય, એ પ્રકારે પરિણામના સિદ્ધાંતો સમજે અને ત્યારપછી પોતાની શક્તિ અનુસાર વ્રતાદિ ગ્રહણ કરે. પણ વ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી આજીવન પર્યંત એનો ભંગ કરે નહિ. એ રીતે એમણે 'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક'માં વાત કરી છે. એમ જિનસિદ્ધાંત કહે છે.

'કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે ભોગાદિ ભોગવવાના વિચારમાં પડવું,...' મોક્ષમાર્ગના અપૂર્વ સાધનો પ્રાપ્ત થાય. તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય, દશા કેળવાય, ત્યાગવૈરાગ્ય સહેજે લઈ શકાય. એવા સાધનો પ્રાપ્ત થાય. કષાયની મંદતા સહેજે ઉત્પન્ન થાય અને એને તીવ્ર કષાયમાં 'ભોગાદિ ભોગવવાના વિચારમાં પડવું અને તેની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરી પોતાનું પ્રાપ્ત આત્મસાધન ગુમાવવા જેવું કરવું, અને પોતાથી સંતતિ થશે

તે મનુષ્યદેહ પામશે તે મોક્ષ સાધનરૂપ થશે, એવી મનોરથમાત્ર કલ્પનામાં પડવું...' કેવી વાત કરી ? 'મનોરથમાત્ર કલ્પનામાં પડવું તે મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું ટાળીને પશુવત્કરવા જેવું થાય.' એટલે વિવેક વગરનો જીવ છે એમ ટૂંકામાં કહી દીધું. એમાં કાંઈ વિવેક રહ્યો નથી. એ પોતે મોક્ષનું સાધન કરી શકે એ છોડી દેવું. પોતે પશુમાં જવાના પરિણામ કરવા અને બીજાને મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થશે. હવે એ પ્રાપ્ત કરીને શું કરશે એ તને ખબર નથી. પરિવારમાં વૃદ્ધિ થયા પછી એ પરિવાર કયા રસ્તે જાશે એ તને કાંઈ ખબર નથી. અને તારું તો તે પહેલા બગાડ્યું. કહે છે, એ વાત કોઈ વિવેકવાળી નથી. એ સરાસર અવિવેકવાળી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- પશુ કહી દીધા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ પશુવત્ વાત છે એટલે વિવેક વગરની વાત છે એ તો.

'ઈંદ્રિયાદિ શાંત થયા નથી,....' પાંચ ઈંદ્રિયોના પરિણામો છે એ હજી શાંત થયા નથી. 'જ્ઞાનીપુરુષની દૃષ્ટિમાં હજી જે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી,....' શું કીધું ? જ્ઞાનીપુરુષની દૃષ્ટિમાં હજી તેને ત્યાગ કરવાની લાયકાત નથી. 'એવા કોઈ મંદ કે મોહવૈરાગ્યવાન જીવને...' મંદ વૈરાગ્યવાન હોય કે મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય કે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય, માનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય, લોભગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય. તેવા 'જીવને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે, એમ કંઈ જિનસિદ્ધાંત એકાંતે નથી.' એવી રીતે જિનસિદ્ધાંતમાં ત્યાગનો ઉપદેશ આપ્યો નથી. જિનસિદ્ધાંતમાં તો યોગ્યતા જોઈને શ્રીગુરુ એને ત્યાગ આપે છે. યોગ્યતા જોયા વગર ત્યાગ આપે તો એ પોતે બગડે અને માર્ગને પણ બગાડે. પોતે બગડે અને બીજાને પણ બગાડે એ તો. અને એ અત્યારે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. અત્યારે તમે સાધુ સમાજ જુઓ, ત્યાગીઓના સમાજ જુઓ. શું પરિસ્થિતિ છે ? એકદમ દયાજનક પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- પથ્થરની નાવ જેવો, પોતે ડૂબે અને બીજાને પણ ડૂબાડે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો એમ જ થાય. પોતે તો બગડે પણ બીજાને પણ એ બગડવામાં જ નિમિત્ત થાય.

એટલે એવી રીતે જૈનસિદ્ધાંતમાં કદિ પણ ત્યાગ આપવાનો ઉપદેશ

નથી. અને જૈનમાં જે ગુરુ છે, સદ્ગુરુ છે એ એટલા વિવેકસંપન્ન હોય છે, એમ કહેવું છે. એ બરાબર પરીક્ષા કરીને જ લગભગ વ્રતાદિ અને ત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે. એમનેએમ ગમે ઇ તૈયાર થઈ જાય એટલે ગમે તેને આપી દે એવું કાંઈ નથી.

આ લોકો તો પરાણે આપે છે. એને તો ઇન્દ્રિયોના પરિણામ શાંત થયા ન હોય. પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોના પરિણામ ઉછાળા મારતા હોય અને પરાણે આપે કે અમને ભાતું બંધાવો. શું કહે ? અમે તમને ત્યાગનું પરચખાણ આપીએ તો અમને તો એટલું પુણ્ય થાય. એ રીતે પુણ્ય પણ થાતું નથી. એ તો સરાસર અવિવેક છે. એને કાંઈ સમજ્યા વગર પરાણે ત્યાગના પરચખાણ આપી દેવા અને પછી એ ભ્રષ્ટ થાય, તો એથી ન તો એનું હિત છે કે ન તો ત્યાગ દેનારનું પણ હિત છે. બેમાંથી કોઈનું હિત નથી. એ તો વિવેક વગરના કાર્યો કરવાની એક પદ્ધતિ (થઈ ગઈ). પછી એક કરે, બીજો કરે, ઘણા કરે એ બધી પછી પરંપરા એવી જ ચાલે છે.

એટલે જૈનસિદ્ધાંતની આ બે Paragraphમાં પોતે ચર્ચા કરી દીધી. જૈનસિદ્ધાંતની અંદર તો ગમે તેવા માણસને ત્યાગ આપતા નથી. પણ અમુક ક્રમમાં તૈયાર થાય અને જો એવા પૂર્વ સંસ્કારી હોય તો એને નાની વયમાં પણ ત્યાગ આપે નહિતર તો એને પરિપક્વ દશામાં જ ત્યાગ આપવામાં આવે છે. એની સમજણની તો પરિપક્વતા હોવી જ જોઈએ અને પરિણામશક્તિની પણ પરિપક્વતા હોવી જ જોઈએ. તો જ એને ત્યાગ અપાય. નહિતર એને ત્યાગ આપવાનો જૈનસિદ્ધાંત છે જ નહિ. એ રીતે આ વિષયની હજી પણ આગળ ચર્ચા બહુ સરસ કરી છે. વિશેષ લઈશું...

તા. ૨૨-૫-૧૯૯૧, પત્રિક - ૭૦૩, ૭૦૪

પ્રવચન નં. ૩૨૪

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૭૦૩મો ચાલે છે. પત્ર-૭૦૩, પાનું-૫૧૩. બાહ્ય ત્યાગના વિષયમાં ક્યારે એ ત્યાગ ઉચિત છે, ક્યારે એ ત્યાગ અનુચિત છે. બીજા સંપ્રદાયોનો એ વિષયમાં અભિપ્રાય અને જિનેન્દ્રદેવના અભિપ્રાયમાં શું તફાવત છે ? લૌકિક દષ્ટિ એમાં શું છે ? અલૌકિક દષ્ટિ એમાં શું છે ? એ વગેરે વિષયની ચર્ચા કરી છે. બીજો Paragraph છે, ૫૧૩ પાને.

‘પ્રથમથી જ જેને ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય...’ એટલે નાની ઉંમરમાં જેને બહુ ઊંચા સંસ્કારો ન હોય અને વૈરાગ્ય ન હોય ‘તે પુરુષ કદાપિ ત્યાગનો પરિણામે લક્ષ રાખી...’ છેવટે ત્યાગ કરવો છે એવો લક્ષ રાખીને ‘આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે...’ એટલે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે ‘તો તેણે એકાંતે ભૂલ જ કરી છે, અને ત્યાગ જ કર્યો હોત તો ઉત્તમ હતું, એમ પણ જિનસિદ્ધાંત નથી.’ એણે કેમ ત્યાગ ન કર્યો ? પહેલેથી જ કેમ ત્યાગ ન કર્યો, એવો જિનનો સિદ્ધાંત નથી. કેમકે એની ત્યાગ કરવાની યોગ્યતા નથી અને બીજી વૃત્તિઓ પડી છે. એ વૃત્તિઓ જ્યાં સુધી શાંત ન થાય ત્યાં સુધી એને ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી.

‘માત્ર મોક્ષસાધનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે તે પ્રસંગ જતો કરવો ન જોઈએ, એમ જિનનો ઉપદેશ છે.’ ઉંમર ગમે તે હોય, મનુષ્યની ઉંમર ગમે તે હોય પણ જ્યારે એને મોક્ષસાધનનો અવસર આવતો હોય એ વખતે એને ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ હોય તો એણે એ જતો કરવો જોઈએ નહિ. અથવા બીજો કોઈ વિકલ્પ મુખ્ય નહિ કરવો જોઈએ કે જેની આગળ પારમાર્થિક એવો મોક્ષનો પ્રસંગ ગૌણ થઈ જાય. એવું તો કદાપિ કરવા યોગ્ય નથી. ‘એમ જિનનો ઉપદેશ છે.’

હવે ઉત્તમ સંસ્કારવાળાની વાત કરે છે. બધા પડખાં ચર્ચે છે. ઘણા

પડખાં ચર્ચે છે. 'ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા સિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણ અટકે...' મનુષ્યપણું મોક્ષનું મોટું સાધન છે. એટલે મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે તો મોક્ષનું સાધન પણ અટકે. 'એ વિચારવું અલ્પ દષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય,...' એ ટૂંકી દષ્ટિથી-અલ્પ દષ્ટિથી એટલે ટૂંકી દષ્ટિથી ભલે યોગ્ય ગણાતું દેખાય. યોગ્ય દેખાય, છે નહિ. ટૂંકી દષ્ટિમાં એવું દેખાય 'પણ તથાત્ત્વ ત્યાગ વૈરાગ્યનો યોગ પ્રાપ્ત થયે, મનુષ્યદેહનું સફળપણું થવા અર્થે, તે યોગનો અપ્રમત્તપણે વિલંબ વગર લાભ પ્રાપ્ત કરવો, તે વિચાર તો પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ અને પરમાર્થદષ્ટિથી સિદ્ધ કહેવાય.' કેવો સરસ વિવેક કર્યો છે !

જો વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત હોય. 'તથાત્ત્વ ત્યાગ વૈરાગ્યનો યોગ પ્રાપ્ત થયે,...' એવો કોઈ અવસર આવે. વૈરાગ્ય પણ અંદર હોય, ત્યાગનો પણ સહેજે યોગ હોય. તો પછી એણે વૈરાગ્ય છોડીને, ત્યાગ છોડીને ભોગવિલાસમાં પડવું એ કોઈ વાતે ઉચિત દેખાતું નથી. અને 'મનુષ્યદેહનું સફળપણું થવા અર્થે,...' જ્યારે એવો ત્યાગવૈરાગ્યનો પ્રસંગ પોતાને સહજમાત્રમાં હોય ત્યારે એણે ખરેખર તો મનુષ્યદેહને સફળ કર્યો છે. 'તે યોગનો..' એટલે ત્યાગ કરવાના યોગનો 'અપ્રમત્તપણે વિલંબ વગર લાભ પ્રાપ્ત કરવો,...' જોઈએ. એમાં પ્રમાદ પણ ન કરવો જોઈએ અને વિલંબ પણ ન કરવો જોઈએ. એવી રીતે એનો લાભ પ્રાપ્ત કરવો એવો જે વિચાર અથવા અભિપ્રાય છે તે પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ છે. તેમાં ક્યાંય આગળપાછળ દોષ આવતો નથી. 'અને પરમાર્થદષ્ટિથી સિદ્ધ કહેવાય.' અથવા આત્મકલ્યાણની દષ્ટિથી એ વાત બરાબર સિદ્ધ થાય છે અથવા યોગ્ય ઠરે છે. યોગ્ય ઠરે છે એમ કહેવું છે.

'આયુષ્ય સંપૂર્ણ છે...' આપણું આયુષ્ય જાણે કે સંપૂર્ણ છે. 'તથા આપણે સંતતિ થાય તો તેઓ મોક્ષસાધન કરશે એવો નિશ્ચય કરી,...' લેવો અત્યારથી અને 'સંતતિ થશે જ એવું માન્ય રાખી,...' સ્વીકારી લેવું. અને 'પાછો આવો ને આવો ત્યાગ પ્રકાશિત થશે,...' અમારા પરિણામમાં વાંધો નહિ આવે. 'એવું ભવિષ્ય કલ્પીને...' એવી ભવિષ્ય સંબંધીની કલ્પના. આવા આવા વિકલ્પોથી કલ્પના કરીને 'આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તવાનું...' એટલે

ગૃહસ્થાશ્રમપૂર્વક 'પ્રવર્તવાનું કયો વિચારવાન એકાંતે યોગ્ય ગણે ?' એ વિચારવાન જ નથી અને એ ગણતરી પણ યોગ્ય નથી, એમ કહેવું છે. જોરથી ના પાડે છે. કોણ આવો વિચારવાન એને યોગ્ય ગણશે ? કયો વિચારવાન આને યોગ્ય ગણશે ? એ વાત રહેતી નથી. વિચારવાન પુરુષ એને યોગ્ય ગણતા નથી. આ બધી ફાલતું કલ્પના છે.

'પોતાના વૈરાગ્યમાં મંદપણું ન હોય, અને જ્ઞાનીપુરુષ જેને ત્યાગ કરવા યોગ્ય ગણતા હોય, તેણે બીજા મનોરથમાત્ર કારણોનો અથવા અનિશ્ચિત કારણોનો વિચાર છોડી દઈ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ કારણનો આશ્રય કરવો એ જ ઉત્તમ છે,...' 'ખરેખર તો શું છે કે જેનાથી વર્તમાનમાં જ લાભ થતો હોય, એ લાભને છોડી દઈને ભવિષ્યના મનોરથને અનિશ્ચિત કારણોનો અભિપ્રાય રાખીને ઉત્તમ કારણને છોડી દેવું એ તો કેવળ અવિવેક છે. એમાં કાંઈ વિવેક વિચાર લાગતો નથી. 'અને એ જ મનુષ્યપણાનું સાર્થક છે;...' 'ઉત્તમ કારણનો આશ્રય કરવો એ જ...' મનુષ્યપણાનું સાર્થકપણું છે.

'બાકી વૃદ્ધિ આદિની તો કલ્પના છે;...' મનુષ્યની વૃદ્ધિ એ તો કલ્પનામાત્ર છે. 'ખરેખરો મોક્ષમાર્ગ નાશ કરી...' પોતાને જે મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ શકવા યોગ્ય છે એનો નાશ કરીને 'માત્ર મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવાની કલ્પના કર્યા જેવું કરીએ તો બને.' અથવા એ વાત ઠીક લાગે. બાકી એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. 'એ આદિ ઘણાં કારણોથી પરમાર્થદષ્ટિથી જે બોધ્યું છે...' કોણે ? જિનેશ્વરદેવે. 'એ આદિ ઘણાં કારણોથી પરમાર્થદષ્ટિથી...' એટલે આત્મકલ્યાણના દષ્ટિકોણને મુખ્ય રાખીને ત્યાગ-વૈરાગ્યનો જે બોધ આપ્યો છે 'તે જ યોગ્ય જોવામાં આવે છે.' અમને એ ઉપદેશ બરાબર લાગે છે. વેદાંતાદિનો એ સિદ્ધાંત અમને બરાબર લાગતો નથી. એમ એમાં અસ્તિમાં નાસ્તિ આવી જાય છે.

'ઉપયોગ આવા પ્રશ્નોત્તરમાં વિશેષ કરી પ્રેરવો કઠણ પડે છે,...' આ બધી વાતો ઘણી ફાલતું છે, નકામી વાતો છે. એમાં અમારે ઉપયોગ દેવો અને આટલું લખાણ કરવું એ અમને તો અમારા માટે મુશ્કેલીવાળી વાત છે. કોઈ બીજી આત્મકલ્યાણની પારમાર્થિક માર્ગની કોઈ સૂક્ષ્મ ચર્ચાઓ

હોય તો એ વાત હજી ઠીક છે. પણ આવી વાતમાં તો અમને ઉપયોગ આપવો એ પણ અમને ઠીક લાગતું નથી. કઠણ પડે છે, મુશ્કેલ પડે છે. ઉપયોગ ચાલતો નથી. 'તોપણ સંક્ષેપમાં જે કંઈ લખવાનું બન્યું તે ઉદ્દેશ્યાવત્ કરીને લખ્યું છે.' પરાણે પરાણે લખ્યું છે. ઉદ્દેશ્યાવત્ એટલે ? ઉપયોગ ચાલતો નથી છતાં પરાણે પરાણે તમારા પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવા અર્થે લખ્યું છે. આવી વિષય અમને ઉપયોગમાં બરાબર બેસતો નથી. હવે અહીંયાં આ Paragraphમાં એક બહુ સરસ માર્ગદર્શન આપે છે.

'જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનને લૌકિક આશયમાં ન ઉતારવા;...' જ્ઞાનીપુરુષના વચન છે એ સમાજ માટે નથી પણ આત્મકલ્યાણ માટે છે. લોકો માટેની વાત નથી, એ વાત સામાજિક નથી. એ આત્માને કલ્યાણ કરવા માટેની વાત છે. માટે જ્ઞાનીપુરુષના વચનોનો આશય એ પરમાર્થિક કલ્યાણનો આશય છે, આત્મકલ્યાણનો આશય છે. એ આશયને ગૌણ કરીને લૌકિક આશયમાં ઉતારવા નહિ.

'અથવા અલૌકિક દષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે;...' જ્ઞાનીપુરુષના જે વચનો છે તે 'અલૌકિક દષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે;...' લૌકિક આશયથી વિચારવા યોગ્ય નથી. 'અને જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી લૌકિક પ્રશ્નોત્તરમાં પણ વિશેષ ઉપકાર વિના પડવું ન ઘટે;...' મુમુક્ષુજીવે લૌકિક ચર્ચામાં ન પડવું એમ કહે છે. બને ત્યાં સુધી એણે એ વિષય છોડી દેવો. આત્મકલ્યાણનો વિષય મુખ્ય કરીને એના પ્રશ્નોત્તરમાં, એની ચર્ચામાં જાવું પણ લૌકિક વાતની ચર્ચામાં ન જાવું. એ તો અનાદિનો કરતો આવ્યો છે. રાજકથા, ભોગકથા... એ બધી તો કથા કરતો જ આવ્યો છે. એક અલૌકિક આત્મકથા નથી કરી. બાકી તો બધી લૌકિક કથા કરતો જ આવ્યો છે. એટલે કોઈ વિશેષ ઉપકાર વિના એટલે આત્મકલ્યાણનો દષ્ટિકોણ ક્યાંક એનું આડકતરી રીતે કોઈ અનુસંધાન લાગતું હોય તો બીજી વાત છે. બાકી લૌકિક પ્રશ્નોત્તરમાં અને ચર્ચામાં ઉતરવા જેવું નથી.

'બને ત્યાં સુધી લૌકિક પ્રશ્નોત્તરમાં પણ વિશેષ ઉપકાર વિના પડવું ન ઘટે; તેવા પ્રસંગોથી...' અને તેવી ચર્ચાઓથી એટલે કે એમાં રસ લેવાથી, લૌકિક પ્રસંગોમાં રસ લેવાથી 'કેટલીક વાર પરમાર્થદષ્ટિ ક્ષોભ પમાડવા

જેવું પરિણામ આવે છે.' જે આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિ છે એ દૃષ્ટિકોણ ગૌણ થઈ જાય છે અથવા એની અંદર મોળાશ આવી જાય છે. એનું કારણ એ છે કે પરિણામની અંદર જે વિષયનો રસ છે એ ત્રાજવાના પલ્લામાં વજન મૂકવા બરાબર છે. જેમ ત્રાજવાના પલ્લામાં જે બાજુ વજન વધે એ બાજુનું પલ્લું નમે. એમ જે વિભાવ પરિણામનો રસ વધશે તો એ પલ્લું વધી જશે. તો પારમાર્થિક જે રસ છે એ રસ ઓછો થઈ જશે.

જો આત્મરસ કેળવવો હોય તો પારમાર્થિક વિષયની અંદર રસ લેવો. તો સાંસારિક અને વિભાવરસ ગૌણ થઈ જશે. આ રીતે એકમાં બીજાનો વિરુદ્ધ સ્વભાવ હોવાને લીધે મુમુક્ષુઓને અહીંયાં માર્ગદર્શન આપ્યું છે કે તમારે આવા પ્રસંગોથી તમારી પારમાર્થિક દૃષ્ટિ ક્ષોભ પામશે એટલે કે એમાં નુકસાન થશે. એક તો મુમુક્ષુતામાં સાધારણ પારમાર્થિક દૃષ્ટિ હોય. કેવી ? સાવ તદ્દન સાધારણ હોય. એમાં પણ પાછા લૌકિક પ્રસંગોને વચમાં વણી લઈને એમાં રસ લેવા મંડે તો પેલી પારમાર્થિકદૃષ્ટિ છે એને નુકસાન થાય છે. માટે મુમુક્ષુએ એવી ચર્ચાઓમાં ઉતરવું નહિ. એમાં સમય બરબાદ કરવો નહિ. એમાં શક્તિ પણ બગાડવી નહિ. એ પ્રશ્ન અહીંયાં પૂરો કર્યો છે.

મુમુક્ષુ :- બહુ સરસ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા બહુ સારી. છેલ્લે છેલ્લે પણ એ વાત બહુ સારી કરી છે કે, જ્ઞાનીપુરુષના વચનોને, અલૌકિક આશયથી નીકળેલા એવા જ્ઞાનીપુરુષોના વચનોને અલૌકિક આશયમાં જ રાખવા. એને કયાંય લૌકિક આશયનો દૃષ્ટિકોણ લાગુ કરીને એ રીતે એને વિચારવા નહિ. મુમુક્ષુઓ આ ભૂલ કરે છે. એ કરવા જેવી નથી એમ કહે છે.

'વડના ટેટા કે પીપળનાં પીપાંનું રક્ષણ પણ કંઈ તેના વંશવૃદ્ધિને અર્થે કરવાના હેતુથી અભક્ષ્ય કહ્યા છે, એમ સમજવું યોગ્ય નથી.' કેમકે એમાં ઘણા બીજ હોય છે. અને વનસ્પતિનો વધારો કરવામાં આવે તો લૌકિક રીતે એમ કે વરસાદ આવે, ફલાણું થાય, આમ થાય, તેમ થાય. આ વૃક્ષો વાવવાની ઝુંબેશ ચાલે છે ને ? જિનાગમમાં વડના ટેટાને, પીપળાના પીપાને ન ખાવા (એમ કહ્યું છે), અભક્ષ્ય ગણ્યા છે. તો એ ઝાડનો નાશ થઈ જાય માટે એમ કહ્યું હશે ? એવા તો હજારો બીજ નકામા જતા હોય છે. એટલા

માટે એમ કહ્યું છે એમ સમજવું યોગ્ય નથી.

‘તેમાં કોમળપણું હોય છે ત્યારે અનંતકાયનો સંભવ છે,...’ જ્યારે એ ટેટાની અંદર કોમળપણું હોય છે, ઝાડ ઉપર લાગેલા હોય ત્યારે એ કુમળા હોય છે અને એ વખતે એની અનંતકાય હોવાનો સંભવ છે. ‘તથા તેને બદલે બીજી ઘણી ચીજોથી નિષ્પાપપણે રહી શકાય છે,...’ કાંઈ પેટ ભરવા માટે આ ચીજની જરૂર નથી. ઘણી એવી નિષ્પાપ ચીજો છે કે જેને લઈને એ ચીજનો ઉપયોગ ન કરીએ તો ચાલે. શાસ્ત્રમાં આવે કે ફલાણી ચીજ છે એ છોડવા જેવી છે. એને અભક્ષ્યમાં ગણો. તો એવી ખાવાની હજારો બીજી ચીજ છે, સેંકડો ચીજ છે. એના વગર નહિ ચાલે એમ માનીને શા માટે તારી વૃત્તિ એની અંદર રાખે છો ? અથવા એવી સ્વાદની વૃત્તિથી એને છોડી ન શકાય એવી મુમુક્ષુની યોગ્યતા હોવી ન જોઈએ.

આગળ એક જગ્યાએ ઉપદેશસારમાં ને એમાં લખે છે કે, મુમુક્ષુને અમુક ચીજ વિના ન ચાલે એ જીવનમાં હોવું જ ન જોઈએ. કેમ ન હોવું જોઈએ ? કે એણે મુક્તિનું ધ્યેય બાંધ્યું છે. મુક્ત થવાનું ધ્યેય બાંધ્યું છે કે મારે મુક્તપણું જોઈએ. તો બંધન ન જોઈએ. તો અત્યારથી જ્યાં જ્યાં બંધાતો હોય, વર્તમાનમાં જેનાથી એને બંધન રહેતું હોય એ એને અટકવાનું સ્થાન છે. શા માટે એના વગર ન ચાલે ? જે ચીજ વગર નથી ચાલતું એવું જે એને કલ્પનામાત્ર છે, એ અભિપ્રાય એનો કલ્પનામાત્ર છે. અનંત કાળ એને એના વગર જ ચાલ્યું છે. અનંત કાળથી એની હયાતી છે એમાં શું છે ? એના વગર તો ચાલ્યું જ છે. હવે અત્યારે એણે કલ્પના કરી રાખે કે મારે એના વગર ન ચાલે. તો એ ચીજ નહિ મળે ત્યારે શું થઈ જવાનું છે ? એનો નાશ થઈ જવાનો છે ? એને કોઈ બીજું નુકસાન થઈ જવાનું છે ? એક ગુણ ઓછો થઈ જશે ? એક અંગ ઓછું થઈ જશે ? શું થાશે ? કાંઈ થવાનું નથી એને. કલ્પનામાત્ર છે કે નહિ ચાલે.

એવું જે ભાવમાં બંધન છે એ બંધન એને દ્રવ્યબંધન કરશે. ભાવબંધન છે તે દ્રવ્યબંધનનું કારણ થશે. જો એને બંધનથી છૂટવું હોય તો એણે અત્યારથી જ ગાંઠ મારવી જોઈએ કે જો મારું ધ્યેય મુક્તિનું છે તો અત્યારથી જ જ્યાં જ્યાં મને ભાવે બંધન છે એ બંધન તોડવાનો મારો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ. એમાંથી છૂટવાનો મારો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ. પછી

એ કોઈ પદાર્થ સાથે હોય કે વ્યક્તિવિશેષ સાથે હોય, બધા અન્ય પદાર્થો આવી જાય છે. સચેત-અચેત, સચેત-અચેત મિશ્ર. બધા પદાર્થો આવી જાય છે. કોઈની સાથે મારે એવું બંધન ન હોવું જોઈએ કે એના વિના મારે ચાલે નહિ. બસ !

શું કહે છે ? 'તેને બદલે બીજી ઘણી ચીજોથી નિષ્પાપપણે રહી શકાય છે, છતાં તે જ અંગીકાર કરવાની ઈચ્છા રાખવી તે વૃત્તિનું ઘણું તુચ્છપણું થાય છે,...' તેમાં તો વૃત્તિનું ઘણું દીનપણું છે, ઘણું તુચ્છપણું છે. અથવા બહુ ક્ષુદ્રવૃત્તિ છે. આના વગર મને ન ચાલે. માણસને ચાનું વ્યસન હોય છે, લ્યો ને. સવારે કે બપોરે એક કપ એટલે પાશેર ચા. દસ તોલા ચા ન મળે તો માથું ઠેકાણે ન રહે. કહે છે કે, આટલું બધું તને ? આવો મહાન તું આત્મા અને એક પાશેર પાણી માટે અમુક પ્રકારનું પાણી તૈયાર થાય છે. એ તો Liquid છે. એમાં તું અટકી ગયો ? અથવા એમાં વેચાઈ ગયો ? તારી જાતને તે કેટલી તુચ્છ ગણી છે. જે તારી મહાનતા છે એ તો ન મપાય એવી મહાનતા છે. માપ ન આવે એટલી મહાનતા છે.

'મહિમા મેરુ સમાન જિનેશ્વર.' ભગવાનની સ્તુતિ કરતા 'આનંદઘનજી' કહે છે કે 'મહિમા મેરુ સમાન' આપનો મહિમા મેરુ સમાન છે. તો જેવું જિનપદ છે એવું નિજપદ છે. 'ગાઉ રંગ શું, ભંગમાં પડશો પ્રિત જિનેશ્વર.' એમાં એ ગાયું છે કે, 'મહિમા મેરુ સમાન જિનેશ્વર.' એવો મહિમાવંત પોતે (એમ માને કે) એક ખાવા-પીવાની કે કોઈપણ જગતના સામાન્ય કિંમતવાળા પદાર્થ વિના મને ન ચાલે. એ વાત એને જરાપણ યોગ્ય નથી. એમાં પોતાની ક્ષુદ્રતા, તુચ્છતા અને દીનતા આવી જાય છે. એવો દીન અને હિન પોતે પોતાને કરી નાખે છે. એ પોતાને માટે નુકસાનનું ને દુઃખનું કારણ છે.

એક પદાર્થને બદલે બીજા પદાર્થથી ચાલે એવું હોય છે અથવા ન ચાલે એમ માનીને તે જ અંગીકાર કરવાની ઈચ્છા રાખવી 'તે વૃત્તિનું ઘણું તુચ્છપણું થાય છે, તેથી તે અભક્ષ્ય કહ્યા છે;...' એટલા માટે એને અભક્ષ્ય કહ્યા છે કે બીજા ઘણા જીવોની હિંસા હોવાને લીધે એને અભક્ષ્ય કહ્યા છે. 'તે યથાર્થ લાગવા યોગ્ય છે.' અને તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે તે અમને યથાર્થ લાગી છે. એ કોઈ બીજ સંબંધી, પીપળા અને વડના બીજ

સંબંધીના પ્રશ્નનો ઉત્તર છે.

પછી આગળ પાણીના ટીપાંની કોઈ વાત કરી છે કે, 'પાણીના ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે એ વાત ખરી છે,...' પાણીના એક ટીપાની અંદર અસંખ્ય જીવો છે એ વાત ખરી છે. 'પાણીના ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે એ વાત ખરી છે, પણ ઉપર દર્શાવ્યા જે વડના ટેટા વગેરેનાં કારણો તેવાં કારણો તેમાં રહ્યા નથી,...' ઉપર જે વાત કરી છે એવી વાત નથી કે પાણી વગર પણ ચાલી જાય. વડના ટેટા વગર જીવન ચાલે પણ પાણી વગર જીવન ન ચાલે. એટલે કોઈ Cross question હશે કે જો વડના ટેટા ખાવાનો નિષેધ કરો છો તો પછી પાણીમાં પણ અસંખ્યાત જીવ છે. પાણી પણ છોડી દેવું જોઈએ. પાણીનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ એમ લઈ લ્યો. તો એમ કહે છે કે એ વાત બરાબર નથી. એ વગેરે કારણો તેમાં, ઉપરના કારણો છે, આગળ વાત કરી એવા કારણો એમાં રહ્યા નથી. 'તેથી તે અભક્ષ્ય કહ્યું નથી,...' પાણીને અભક્ષ્ય કહ્યું નથી. ઓલામાં ઘણા જીવ છે તો પાણીમાં પણ ઘણા જીવ છે. છતાં પાણીને કેમ અભક્ષ્ય કેમ ન કહ્યું ? કે એના કારણોમાં અને એના કારણોમાં ફેર છે.

મુમુક્ષુ :- ઓલામાં અનંત છે અને આમાં અસંખ્યાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અસંખ્યાત છે અને બીજું એના વગર ચાલી શકે એવું છે. આના વગર માણસોને ચાલે નહિ. પરિણામ બગડી જાય.

'જો કે તેવું પાણી વાપરવાની પણ આજ્ઞા છે, એમ કહ્યું નથી,...' અસંખ્યાત જીવોવાળું પાણી વાપરવાની આજ્ઞા છે એમ કહ્યું નથી. ઉકાળીને નિર્જીવ પાણી વાપરવાનો ઉપદેશ શાસ્ત્રની અંદર છે. એટલે એમાં પાછો અહિંસાનો અને નિર્દોષતાનો રસ્તો બતાવ્યો છે. 'અને તેથી પણ અમુક પાપ થાય એવો ઉપદેશ છે.' અને તોપણ અમુક પાપ તો થાય. કેમકે એ તો પરદ્રવ્યની ઇચ્છામાત્ર પાપભાવ છે. પછી આહારની હોય કે પાણીની હોય છે. 'આગળના કાગળમાં...' એટલે પત્રાંક ૭૦૧માં.

મુમુક્ષુ :- કેટલી ઝીણવટથી વાત કરી છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એક એક વાતની ઝીણવટ ઘણી લે છે.

'આગળના કાગળમાં બીજના સચિત-અચિત સંબંધી સમાધાન લખ્યું

છે તે કોઈ એક વિશેષ હેતુથી સંક્ષેપ્યું છે.' આગળ એટલે ૭૦૧/૪. ૫૧૦ પાને છે. 'બીજ જ્યાં સુધી વાવવાથી ઊગવાની યોગ્યતાવાળું છે ત્યાં સુધી નિર્જીવ હોય નહીં; સજીવ જ કહી શકાય. અમુક અવધિ પછી એટલે સામાન્યપણે બીજ (અન્નાદિનાં) ત્રણ વર્ષ સુધી સજીવ રહી શકે છે; તેથી વચ્ચે તેમાંથી જીવ ચલી જાય ખરો, પણ તે અવધિ વીત્યા પછી તે નિર્જીવ એટલે નિર્બીજ થવા યોગ્ય કહ્યું છે. કદાપિ બીજ જેવો આકાર તેનો હોય પણ તે વાવવાથી ઊગવાની યોગ્યતારહિત થાય. સર્વે બીજની અવધિ ત્રણ વર્ષની સંભવતી નથી;...' એમ ટૂંકામાં ઉત્તર આપ્યો છે.

એવી જે 'બીજના સચિત-અચિત સંબંધી...' અને એની કાળમર્યાદા સંબંધિત... ગુજરાતીમાં નહિ સમજાય ? આગે કે એક પત્રમાં જો બીજ હે ઉસકા સચિત-અચિત વિષયમાં ચર્ચા કી હૈ. તીન સાલ તક અનાજ કા જો બીજ હૈ વહ સચિત હોતા હૈ. ઉસમં જીવ હોતા હૈ. ઔર વહ જીવ હૈ વહ નહિ મરે ઐસી હિસા-અહિસા કે દષ્ટિકોણ સે ઉસકા વિચાર કરના ચાહિયે. ઐસી કોઈ સામાન્ય ચર્ચા ચલ ગઈ હૈ. અબ કહતે હૈં કિ હમને જો બાત આગે બતાઈ હૈ વહ સામાન્યરૂપસે હમને વહ બાત કહી હૈ. ઉસકા સંક્ષેપમં નિરૂપણ કિયા હૈ ઉસકા કોઈ કારણ ભી હૈ. ઐસા કહતે હૈં. કોઈ હેતુસે, કોઈ ખાસ હેતુ સે ઉસકી લંબી ચર્ચા હમને નહીં કી હૈ.

'પરંપરા રૂઢિકે અનુસાર લિખા હૈ,...' જૈન સંપ્રદાયમં જો રૂઢિ અપની ચલતી હૈ ઉસીકે અનુસાર. 'તથાપિ ઉસમં કુછ વિશેષ ભેદ સમજમં આતા હૈ, ઉસે નહીં લિખા હૈ.' ઉસમં ભી કોઈ એક વિશેષ ભેદ હમારી સમજમં, હમારે જ્ઞાનમં જો આતા હૈ ઉસે હમને નહીં લિખા હૈ. 'લિખને યોગ્ય ન લગનેસે નહીં લિખા હૈ.' અભી ઇસ બાત કી હમ છેડના નહિ ચાહતે હૈ ઉસકા ભી કારણ હૈ. ઇસલિયે હમને નહિ લિખા હૈ. આપકો અભી ઇસમં ઇસ વક્ત લંબા કોઈ વિચાર કરના નહિ હૈ. 'લિખને યોગ્ય ન લગનેસે નહીં લિખા હૈ. ક્યોંકિ વહ ભેદ વિચાર માત્ર હૈ,...' ઐસા જો કોઈ ભેદ હૈ વહ વિચારમાત્ર હૈ. 'ઔર ઉસમં કુછ વૈસા ઉપકાર ગર્ભિત હો ઐસા નહીં દીખતા.' માને કોઈ પ્રયોજનભૂત બાત નહીં હૈ. ઇસલિયે ઇસ બાત કી હમને લંબાઈ નહીં હૈ, સંક્ષેપ કરકે છોડ દિ હૈ.

'નાના પ્રકારકે પ્રશ્નોત્તરોંકા લક્ષ્ય એક માત્ર આત્માર્થકિ લિયે હો તો

आत्माका बहुत उपकार होना संभव है।' यह सारांश दे दिया. अनेक प्रकारके, नाना प्रकार माने अनेक प्रकारके जो प्रश्नोत्तर हैं उसमें लक्ष्यका कोई केन्द्रबिंदु होना चाहिए अथवा लक्ष्य केन्द्रित करना चाहिए. कहां केन्द्रित करना चाहिए ? कि अकेला आत्महित में, आत्मार्थमें करना चाहिए. इसके सिवा कोई प्रश्नमें जाना नहीं चाहिए. आत्मार्थ को छोड़करके किसी भी प्रकारके प्रश्नोत्तरमें जाना आत्मार्थी ज्यों के लिये, मुमुक्षुज्योंके लिये उपकारी नहीं है. ऐसी एक शिक्षा अंतमें पत्र पूरा करते वक्ष्य लिख दी है.

मुमुक्षु :- आभा पत्रनी सारांश लई लीघो.

पूज्य भाईश्री :- सारे पत्र का सारांश दे दिया कि इसमें मेरा आत्मार्थ कहां है ? मुझे इसमें आत्मलाभ कैसे हो सकता है ? इस बात को लक्ष्यमें रखकरके, केन्द्रमें रखकरके सब बात का विचार करना चाहिए. उसको छोड़करके किसी भी बात का विचार नहीं करना. यह सारी बात का Total लगा दिया. माने ये आत्मार्थी ज्योंके लिये अच्छा मार्गदर्शन है. उनको आत्मार्थको कभी गौण करना नहीं चाहिए. कोई भी प्रसंग हो, कोई भी प्रश्न पडा हो, कोई भी प्रसंग आता हो. सब प्रसंग उदयमें आयेंगे. आत्मार्थ के लिये कैसे अनुकूल है ? आत्मार्थ के लिये कैसे प्रतिकूल है ? समाज और लोक को गौण करके, लौकिक आशयमें नहीं उतारकरके, अपने आत्महित को मुख्य करके इस बात का विचार करना. तो तुमको भले सम्यग्ज्ञान नहीं हुआ हो, लेकिन जो गिरने के जो अनेक स्थान हैं वहां से तुम बच जाओगे. अगर आत्मार्थ को मुख्य नहीं रखा कि मेरा आत्मार्थ कहां है ? तो कहीं भी गलती होगी और उसमें आत्माको नुकसान ही होगा. ऐसी बात है. यह बहुत अच्छा मार्गदर्शन दिया है.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य भाईश्री :- लोकसंज्ञा से होती है. लोगों को क्या लगेगा ? ऐसा करेंगे तो लोगों में क्या असर पड़ोयेगी ? ऐसा होगा ? हम ऐसी बात करेंगे तो लोगों को क्या लगेगा ? धर्म प्रवृत्ति करेंगे तो लोगों को क्या होगा ? अस ! लोगोंको, समाजको मुख्य करके, अपने आत्महित को गौण करके जो भी प्रवृत्ति होती है, विचारधारा चलती है वह आत्महित

કે લિયે અનુકૂલ નહીં હૈ. આત્મહિતકે લિયે વહ પ્રતિકૂલ હૈ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લોગ ઉતાર દેતે હૈં. મોક્ષ કે લાયક જીવોંકી વૃદ્ધિ નહીં હોગી તો ? મોક્ષમેં જાનેવાલે કિ સંખ્યા કમ હો જાયેગી તો ? યહ લૌકિક ઔર સામાજિક દષ્ટિકોણ હો ગયા. ઔર અપને આત્મકલ્યાણ કો ગૌણ કર દિયા. અપને વૈરાગ્યકો, ત્યાગકો છોડ દિયા. ઐસે ઉપદેશ કો લૌકિક આશયમેં ઉતારકર અહિત કરના અવિવેક હૈ. ઉસમેં વિવેક નહીં હૈ. ઐસા કહને કા અભિપ્રાય હૈ.

ઐસી થોડી ચર્ચા ૭૦૪ મેં ભી કરેંગે.

પત્રાંક-૭૦૪

રાજ, ભાદરવા સુદ ૮, ૧૯૫૨

લૌકિક દષ્ટિ અને અલૌકિક દષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે. લૌકિક દષ્ટિમાં વ્યવહારનું મુખ્યપણું છે, અને અલૌકિક દષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણું છે.

મનુષ્યદેહનું જૈન અને બીજા બધા માર્ગમાં વિશેષપણું અને અમૂલ્યપણું કહ્યું છે તે સત્ય છે, પણ જો તેથી મોક્ષસાધન કરી શકાય તો જ તેનું વિશેષપણું અને અમૂલ્યપણું છે.

મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એ વિચાર લૌકિક દષ્ટિનો છે; પણ મનુષ્યને યથાતથ્ય યોગ થયે કલ્યાણનો અવશ્ય નિશ્ચય કરવો તથા પ્રાપ્તિ કરવી એ વિચાર અલૌકિક દષ્ટિનો છે.

જો એમ જ ઠરાવવામાં આવ્યું હોય કે ક્રમે કરીને જ સર્વ સંગ-પરિત્યાગ કરવો તો તે યથાસ્થિત વિચાર કહેવાય નહીં. કેમકે પૂર્વે કલ્યાણનું આરાધન કર્યું છે એવા કંઈક ઉત્તમ જીવો નાની વયથી જ ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ પામ્યા છે. શુકદેવજી, જહાનુકાદિના પ્રસંગ બીજા દર્શનમાં તે અર્થે દર્શાવેલ છે. જો એવો જ નિયમ બાંધ્યો હોય કે

ગૃહસ્થાશ્રમ આરાધ્યા વિના ત્યાગ થાય જ નહીં તો પછી તેવા પરમ ઉદાસીન પુરુષને ત્યાગનો નાશ કરાવી કામભોગમાં દોરવા બરાબર ઉપદેશ કહેવાય; અને મોક્ષસાધન કરવારૂપ જે મનુષ્યભવનું ઉત્તમપણું હતું, તે ટાળીને, સાધન પ્રાપ્ત થયે, સંસાર-સાધનનો હેતુ કર્યો કહેવાય.

વળી એકાંતે એવો નિયમ બાંધ્યો હોય કે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમાદિ ક્રમે કરી આટલાં આટલાં વર્ષ સુધી સેવીને પછી ત્યાગ થવું તો તે પણ સ્વર્તત્ર વાત નથી. તથારૂપ આયુષ્ય ન હોય તો ત્યાગનો અવકાશ જ ન આવે.

વળી જો અપુત્રપણે ત્યાગ ન કરાય એમ ગણીએ તો તો કંઈકને વૃદ્ધાવસ્થા સુધીમાં પણ પુત્ર થતા નથી, તે માટે શું સમજવું ?

જૈનમાર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તેવા માણસે ત્યાગ કરવો; તથારૂપ સત્સંગ સદ્ગુરુનો યોગ થયે, વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ, સત્પુરુષને આશ્રયે ત્યાગ નાની વયમાં કરે તો તેથી તેણે તેમ કરવું ઘટારથ નથી એમ જિન સિદ્ધાંત નથી; તેમ કરવું યોગ્ય છે એમ જિન સિદ્ધાંત છે, કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે ભોગાદિ સાધનો ભોગવવાના વિચારમાં પડવું અને તેની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરી તેને અમુક વર્ષ સુધી ભોગવવાં જ, એ તો જે મોક્ષસાધનથી મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું હતું, તે ટાળી પશુવત્ કરવા જેવું થાય.

ઈંદ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાનીપુરુષની દષ્ટિમાં હજુ જે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી એવા મંદ વૈરાગ્યવાન અથવા મોહવૈરાગ્યવાનને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે એમ કંઈ જિન સિદ્ધાંત નથી.

પ્રથમથી જ જેને સત્સંગાદિક જોગ ન હોય, તથા પૂર્વના ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરુષ કદાપિ આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો

તેથી તેણે એકાંતે ભૂલ કરી છે એમ ન કહી શકાય; જોકે તેણે પણ રાત્રિદિવસ ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગની જાગૃતિ રાખતાં પૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમાદિ કરવું પ્રશસ્ત છે.

ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા સિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યપ્રાણીની વૃદ્ધિ અટકે, અને તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણ અટકે એ વિચારવું અલ્પ દષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, કેમકે પ્રત્યક્ષ મનુષ્યદેહ જે મોક્ષસાધનનો હેતુ થતો તો હતો તેને રોકીને પુત્રાદિની કલ્પનામાં પડી, વળી તેઓ મોક્ષસાધન આરાધશે જ એવો નિશ્ચય કરી તેની ઉત્પત્તિ માટે ગૃહાશ્રમમાં પડવું, અને વળી તેની ઉત્પત્તિ થશે એ પણ માની વાળવું; અને કદાપિ તે સંયોગો બન્યા તો જેમ હાલ પુત્રોત્પત્તિ માટે આ પુરુષને અટકવું પડ્યું હતું તેમ તેને પણ અટકવું થાય તેથી તો કોઈને ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગરૂપ મોક્ષસાધન પ્રાપ્ત થવાનો જોગ ન આવવા દેવા જેવું થાય.

વળી કોઈ કોઈ ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષોના ગૃહસ્થાશ્રમ પહેલાંના ત્યાગથી વંશવૃદ્ધિ અટકવાનો વિચાર લઈએ તો તેવા ઉત્તમ પુરુષના ઉપદેશથી અનેક જીવો જે મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ કરતાં ડરતા નથી તેઓ ઉપદેશ પામી વર્તમાનમાં તેવી રીતે મનુષ્યાદિનો નાશ કરતાં કેમ ના અટકે ? તથા શુભવૃત્તિ પામવાથી ફરી મનુષ્યપણું કેમ ન પામે ? અને એ રીતે મનુષ્યનું રક્ષણ તથા વૃદ્ધિ પણ સંભવે.

અલૌકિક દષ્ટિમાં તો મનુષ્યની હાનિ વૃદ્ધિ આદિનો મુખ્ય વિચાર નથી; કલ્યાણ અકલ્યાણનો મુખ્ય વિચાર છે. એક રાજા જો અલૌકિક દષ્ટિ પામે તો પોતાના મોહે હજારો મનુષ્યપ્રાણીનો યુદ્ધમાં નાશ થવાનો હેતુ દેખી ઘણી વાર વગર કારણે તેવાં યુદ્ધો ઉત્પન્ન ન કરે, તેથી ઘણા માણસોનો બચાવ થાય અને તેથી વંશવૃદ્ધિ થઈ ઘણા માણસો વધે એમ પણ વિચાર કેમ ન લઈ શકાય ?

ઈંદ્રિયો અતૃપ્ત હોય, વિશેષ મોહપ્રધાન હોય, મોહવૈરાગ્યે માત્ર ક્ષણિક વૈરાગ્ય ઊગ્યો હોય અને યથાતથ્ય સત્સંગનો જોગ ન હોય તો તેને સાધુપણું આપવું પ્રાયે પ્રશસ્ત કહી ન શકાય, એમ કહીએ તો વિરોધ નહીં; પણ ઉત્તમ સંસ્કારવાળા અને મોહાંધ, એમણે સર્વેએ ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવીને જ ત્યાગ કરવો એવો પ્રતિબંધ કરતાં તો આયુષ્યાદિનું અનિયમિતપણું, પ્રાપ્ત જોગે તેને દૂર કરવાપણું એ આદિ ઘણા વિરોધથી મોક્ષસાધનનો નાશ કરવા બરાબર થાય, અને જેથી ઉત્તમપણું ઠરતું હતું તે ન થયું તો પછી મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું પણ શું છે ? એ આદિ અનેક પ્રકારે વિચાર કરવાથી લૌકિક દષ્ટિ ટળી અલૌકિક દષ્ટિએ વિચારજાગૃતિ થશે.

વડના ટેટા કે પીપળના ટેટાનું રક્ષણ પણ કંઈ તેના વંશવૃદ્ધિને અર્થે કરવાના હેતુથી અભક્ષ્ય કહ્યું નથી. તેમાં કોમળપણું હોય છે ત્યારે અનંતકાયપણાનો સંભવ છે. તેથી તથા તેને બદલે બીજી ઘણી ચીજોથી ચાલી શકે તેવું છે છતાં તે જ ગ્રહણ કરવી એ વૃત્તિનું ઘણું ક્ષુદ્રપણું છે, તેથી અભક્ષ્ય કહ્યાં છે, તે યથાતથ્ય લાગવા યોગ્ય છે.

પાણીના ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે એ વાત ખરી છે, પણ તેવું પાણી પીવાથી પાપ નથી એમ કહ્યું નથી. વળી તેને બદલે ગૃહસ્થાદિને બીજી વસ્તુથી ચાલી શકતું નથી તેથી અંગીકાર કરાય છે; પણ સાધુને તો તે પણ લેવાની આજ્ઞા પ્રાયે આપી નથી.

જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનને લૌકિક દષ્ટિના આશયમાં ન ઉતારવા યોગ્ય છે અને અલૌકિક દષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે. તે અલૌકિક દષ્ટિનાં કારણો સામા જીવને હૈયે જો બેસાડી શકવાની શક્તિ હોય તો બેસાડવાં, નહીં તો પોતાનું એ વિષેમાં વિશેષ જાણપણું નથી એમ જણાવવું તથા મોક્ષમાર્ગમાં કેવળ લૌકિક વિચાર હોતો નથી એ આદિ કારણો યથાશક્તિ દર્શાવી

बनतुं समाधान करवुं, नहीं तो बने त्यां सुधी तेवा प्रसंगथी दूर
रहेवुं अे ठीक छे.

‘लौकिक दृष्टि और अलौकिक दृष्टिमें बड़ा भेद है.’ पूर्व-पश्चिम का अंतर है. दोनों विरुद्ध हैं. लौकिक दृष्टि देवार्थ के लिये होती है और अलौकिक दृष्टि आत्मार्थके लिये होती है. ‘लौकिक दृष्टि और अलौकिक दृष्टिमें बड़ा भेद है.’ या बहुत बड़ा अंतर है. ‘लौकिक दृष्टिमें व्यवहारकी मुख्यता है,...’ लौकिक दृष्टिमें मुख्य तौर से व्यवहार की मुख्यता है. ये व्यवहार अस्था लगेगा, ये व्यवहार अस्था नहीं लगेगा, ऐसा व्यवहार करना याहिये की नहि करना याहिये ? इसकी मुख्यतासे ये लौकिक दृष्टि प्रवर्तती है. ‘और अलौकिक दृष्टिमें परमार्थकी मुख्यता है.’ आत्मकल्याणकी मुख्यता है. परमार्थ माने आत्मकल्याणकी मुख्यता है. ऐसा दोनोंमें बहुत बड़ा भेद है.

‘जैन और दूसरे सब मार्गोंमें...’ जैनमार्गमें और जगत के दूसरे धर्म संप्रदायोंमें ‘मनुष्यदेहकी विशेषता अेवं अमूल्यता कही है, यह सत्य है;...’ भले दूसरे मार्गमें कही हो, कि मनुष्यदेह है वह मोक्ष पाने के लिये उत्तम साधन है तो वह सत्य है. जैनमार्गमें भी वह बात कही है, दूसरोंने भी इस बात का स्वीकार किया है. जैनने कहा इसलिये दूसरोंने कहा अथवा दूसरोंने कहा इसलिये जैनोंने कहा, ये यर्थां झलतुकी बात है. किसीके कारणसे किसीने कहा ऐसा नहि विचारकरके ये यथार्थ है कि नहीं ? सख्या है कि नहीं ? सत्य है की नहीं ? आत्मकल्याण के लिये ये योग्य है कि नहीं उतना ही विचार करना याहिये.

‘जैन और दूसरे सब मार्गोंमें मनुष्यदेहकी विशेषता अेवं अमूल्यता कही है, यह सत्य है;...’ यह बात सत्य है. ‘परंतु यहि उससे मोक्षसाधन किया जा सके तो...’ मनुष्यदेहकी मोक्षमार्गमें प्रवृत्ति करनेमें निमित्तउपसे इसका उपयोग होवे तो उसकी सार्थकता है, तो उसकी अमूल्यता है. ‘तो

ही उसकी विशेषता एवं अमूल्यता है।' नहीं है तो आगे के पत्रमें जैसा लिखा कि वह एक पशु के समान है. पशु का देह और मनुष्यके देहमें कोई अंतर नहीं है. पशु भी अपने परिवार को जिलाता-पिलाता है और भोग-उपभोगमें अपने देहका प्रयोग करता है. वैसा मनुष्यने कर दिया. क्या अंतर हुआ ? एक गाय भी अपने बछड़े को जिलायेगी और एक चिड़िया भी अपने बच्चे को जिलायेगी, उसके मुँहमें एक दाना रभेगी और मनुष्य भी अपने बच्चेको जिलायेगा. क्या अंतर है ?

'मनुष्य आदिके वंशकी वृद्धि करना यह विचार लौकिक दृष्टिका है;...' भले धर्म संप्रदायका सिद्धांत हो किसीका भी, लेकिन यह लौकिक दृष्टिका विचार है. 'परंतु मनुष्यको यथातथ्य योग होनेपर कल्याणका अवश्य निश्चय करना तथा प्राप्ति करना यह विचार अलौकिक दृष्टिका है.' आत्मकल्याणकी मुष्यता करना यह अभिप्राय अलौकिक दृष्टिका है. मनुष्यकी वृद्धि करना, वंशवृद्धि करना ये लौकिक दृष्टिमें बात जाती है. धार्मिक सिद्धांतमें यह बात नहीं आती. जैसे ये शादि-विवाह का प्रसंग होता है. उसमें भी कोई लग्न लेते है. ऐसा करना याहिये. हमारे जैनों को ऐसा करना याहिये. ये जातिमें यह करना याहिये, इस जाति को यह करना याहिये. आता है कि नहीं आता है ? लोग यर्था कर लेते हैं न ? इसलिये कोई अलौकिक शास्त्रोंमें ऐसी बात नहीं है. ये लौकिक Platform पर, सामाजिक Platform पर करने लायक बात है. यह धार्मिक Platform की बात नहीं है. धार्मिक Platform पर भडे रहकर के ऐसी बातें नहीं करनी याहिये. ये भी आता है. कहीं भी Slip नहीं होना. जहां भी शास्त्रकी बात हो उसको लौकिक आशयमें नहीं ले जाना.

'यदि ऐसा ही निश्चय किया गया हो कि कमसे ही सर्वसंगपरित्याग करना,...' कमसे अर्थात् उम्रके कममें. पचास साल के बाद ही या पर्यन्तर सालके बाद ही सर्वसंगपरित्याग करके संन्यास लेना. 'तो वह यथास्थित विचार नहीं कदा जा सकता.' ये विचारधारा यथार्थ नहीं है. किसेके आयुष्यका भरोसा नहीं है. और परिणाम का भी भरोसा नहीं है.

परिष्णामका कोई बरोसा रचने लायक नहीं है. 'क्योंकि पूर्वकालमें कल्याणका आराधन किया है जैसे कई उत्तम जिव लघु वयसे ही उत्कृष्ट त्यागको प्राप्त हुआ है.' जैन संप्रदायमें भी ऐसा हुआ है और दूसरे संप्रदायोंमें भी ऐसा हुआ है. 'उसके दृष्टान्तरूप शुक्रदेवज, जडभरत आदिके प्रसंग अन्य दर्शनमें है.' जिस दर्शनमें ये वर्णाश्रमकी बात है और गृहस्थाश्रम आदि चार आश्रमकी बात है, वहां भी ऐसा बना है कि कई उत्तम पुरुषोंने छोटी उम्रमें ही त्याग कर दिया है.

मुमुक्षु :- विरोध नहि लागतो होय ?

पूज्य भाईश्री :- कोई पूर्वापर विरोधवाली बात सोचते ही नहीं है. जैनदर्शनमें ही ऐसा लिखा है. यानी जैनों ने ही ऐसा कहा है कि हमारी बातकी तुं परीक्षा करके मान्य करना, जैनमें शिष्य को गुरु ऐसा कहेगा. जैनदर्शनके अलावा कोई गुरु कोई भगवान् ऐसा नहि कहता है कि मेरी बातमें तुं परीक्षा कर. 'गीता'में तो यह बात आती है. 'संशये आत्मा विनसती' आता है ? 'संशये आत्मा विनसती' 'श्रीकृष्ण' के मुख से यह बात लिखी है कि, अगर तु मेरी बातमें संशय करेगा तो तेरा नाश हो जायेगा. मेरी बात पर कभी संशय नहीं करना.

मुमुक्षु :- ... अनंतानुबंधी...

पूज्य भाईश्री :- ना पाडीश नहि पण अे परीक्षा करीने हा पाडजे अेम कहे छे. 'थेडरमलज'ने लिया है कि नहीं लिया है ? यह बात नहीं पढी ? 'गुरुदेव'ने 'भोक्षमार्गप्रकाशक'को सत्मा के मध्यमें पढा है कि आज्ञाप्रधानी शिष्यको हम सख्या शिष्य नहीं कहते. जो शिष्य परीक्षाप्रधानी है, परीक्षा करके सत्य-असत्यका निर्णय करता है उसको ही हम सख्या शिष्य कहते हैं. यह बात आती है कि नहीं आती है ? तो यह बात नहीं. जैनदर्शनमें यह बात है नहीं.

वहां दूसरे दर्शनोंमें परस्पर विद्वत्ता है कि नहीं है ऐसा कोई विचार नहीं करते. और अपने वहां तो मुमुक्षुकी भूमिकामें यह चर्चा निकलेगी कि 'समयसार' में तो ऐसा कहते है और 'प्रवचनसार'में ऐसा

કહતે હૈ તો હમ ક્યા સમજે ? મુમુક્ષુ ભી ચર્ચા કરેંગે કિ યહ બાત તો પરસ્પર અનુકૂલ નહીં દિખતી હૈ. થોડી પરસ્પર વિરુદ્ધ દિખતી હૈ. તો કેસે હમ સમાધાન કરે ? શંકા નહીં કરના વહ બાત તો શુરૂ સે હી અપને યહાં નહીં હૈ.

‘યદિ ઐસા હી નિયમ બનાયા હો કિ ગૃહસ્થાશ્રમકા આરાધન કિયે બિના ત્યાગ હોતા હી નહીં હૈ તો ફિર વૈસે પરમ ઉદાસીન પુરુષકો, ત્યાગકા નાશ કરાકર, કામભોગમે પ્રેરિત કરને જૈસા ઉપદેશ કહા જાયેગા, ઔર મોક્ષસાધન કરનેરૂપ જો મનુષ્યભવકી ઉત્તમતા થી, ઉસે દૂર કર, સાધન પ્રાપ્ત હોનેપર, સંસારસાધનકા હેતુ કિયા ઐસા કહા જાયેગા.’ ઐસા હો જાયેગા કિ ઉસકો તો સંસારમે ડાલ દિયા. મોક્ષકા અવકાશ હોનેપર ભી ઉસકો સંસારમે ડાલ દિયા. તો યહ બાત ઉચિત નહીં હૈ.

‘ઔર એકાંતસે ઐસા નિયમ બનાયા હો કિ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ આદિકા ક્રમસે ઇતને ઇતને વર્ષ તક સેવન કરનેકે પશ્ચાત્ ત્યાગી હોના તો વહ ભી સ્વતંત્ર બાત નહીં હૈ. તથારૂપ આયુ ન હો...’ યહ બાત સ્વતંત્ર નહીં હૈ. વહ તો પરાધીન હૈ. આયુકી પરાધિનતા હૈ. કોઈ આયુ નિશ્ચિત તો હૈ નહીં. સ્વતંત્રતા હૈ નહીં કિ પચાસ સાલ જીવેંગે યા નહીં જીવેંગે. ‘તથારૂપ આયુ ન હો તો ત્યાગકા અવસર હી નહીં આયેગા.’ ઉસકો ત્યાગ કા અવસર ભી નહીં આયેગા. વહ તો પહલે હી મર જાયેગા. ત્યાગ કરને સે પહલે હી ઉસકા આયુ પૂર્ણ હો જાયેગા. તો આત્મકલ્યાણકી બાત તો મનુષ્યભવમે રહ જાયેગી.

‘ઔર યદિ અપુત્રરૂપસે ત્યાગ ન કિયા જાયે, ઐસા માને તો તો કિશીકો વૃદ્ધાવસ્થા તક ભી પુત્ર નહીં હોતા, ઉસકે લિયે ક્યા સમજના ? આદમી પચાસ સાલ સે પચત્તર સાલકા હો ગયા ઔર ઉસકો પુત્ર નહીં હુઆ. તો ઉસકો ત્યાગ કરના હીં નહીં ક્યા ? યહ તર્ક દિયા હૈ કિ યહ બાત ઉચિત હી નહીં હૈ. ‘જૈનમાર્ગકા ભી ઐસા એકાંત સિદ્ધાંત નહીં હૈ કિ ચાહે જિસ અવસ્થામે ચાહે જૈસા મનુષ્ય ત્યાગ કરે;...’ ત્યાગ કે લાયક ન હો ઐસા મનુષ્ય ભી ત્યાગ લે લેવે. ઐસા જૈન સિદ્ધાંત ભી કભી નહીં

कहता. 'इसलिये तो आगे कड़ दिया कि पहले तो वह सत्संग करे और त्यागवैराग्यकी भूमिका उसकी बराबर हो और सद्गुरुका आश्रय हो, प्रत्यक्ष सद्गुरुके आश्रयमें वह त्याग करे.

मुमुक्षु :- वही बात आयी.

पूज्य भाईश्री :- हां, वही बात कहेंगे. आगे तो कड़ यूके हैं.

'जैनमार्गका भी ऐसा अंकांत सिद्धांत नहीं है कि याहो जिस अवस्थामें याहो जैसा मनुष्य त्याग करे; तथात्प सत्संग और सद्गुरुका योग होने पर विशेष वैराग्यवान...' ये दोनों निमित्त लिये. सत्संग और सद्गुरु निमित्त लिये. यथार्थ निमित्त. और उपादानमें विशेष त्याग वैराग्यवान होना. यह उपादान-अपनी वृत्ति. वृत्तिमें विशेष त्याग वैराग्यकी वृत्ति होना जैसे पुरुष 'सत्पुरुष के आश्रयसे लघु वयमें त्याग करे तो इससे उसे वैसा करना योग्य नहीं था ऐसा जिनसिद्धांत नहीं है;...' मतलब उसको ऐसा करना योग्य है ऐसा जिनसिद्धांत है. दो नास्ति करके एक अस्ति कर दि. 'वैसा करना योग्य है ऐसा जिनसिद्धांत है;...'

'क्योंकि अपूर्व साधनोंके प्राप्त होनेपर भोगादि साधन भोगनेके विचारमें पडना और उसकी प्राप्तिके लिये प्रयत्न करके...' भोगके साधनका प्रयोग करके 'अमुक वर्ष तक भोगना ही, यह तो जिस भोक्षसाधनसे मनुष्यत्वकी उत्तमता थी, उसे दूर कर पशुवत् करने जैसा होता है.' अविवेक कछो या पशुवत् कछो, दोनों एक बात है. जैसे पशु को विवेक नहीं है, वैसे मनुष्यको भी विवेक नहीं रहा.

'जिसकी इंद्रियां आदि शांत नहीं हुई,...' दो अलग-अलग आदमी को पत्र लिखा होगा. जिसको लिखा है वह उसमें नहीं दिया है. लेकिन दोनों Matter एक-सी है. 'जिसकी इंद्रियां आदि शांत नहीं हुई, ज्ञानीपुरुषकी दृष्टिमें अभी जो त्याग करनेके योग्य नहीं है, जैसे भंड वैराग्यवान अथवा मोहवैराग्यवानके लिये त्यागको अपनाया प्रशस्त ही है, ऐसा कुछ जिनसिद्धांत नहीं है.' मतलब जिनसिद्धांत ऐसा है कि

जिसकी धृष्टियोंकी वृत्ति शांत हुई हो और ज्ञानीपुरुषकी दृष्टिमें जिसको त्याग करने के लिये लायकत आयी हो और सख्या वैराग्यवान हो, जिसका मोहगर्भित वैराग्य न हो या जिसके वैराग्यके गर्भमें अभी मोह नहि छीपा हो, उसको ही त्याग करना योग्य है. यही प्रशस्त त्याग है जैसा जिनसिद्धांत कहता है.

मुमुक्षु :- मोहवैराग्यवान...

पूज्य भाईश्री :- मोहवैराग्यवान माने त्याग का मोह होता है. और त्याग करके, वैराग्यकी वृत्ति करके अंदर गर्भमें जो मोह पडा है वह फिर बाहर आ जाता है. मोहगर्भित त्याग उसको कहते हैं, जिसके गर्भमें मोह पडा है. जैसे मानगर्भित त्याग होता है, लोभगर्भित त्याग होता है. किसीको जाने-पीनेका कोई साधन न हो, कुटुंब-परिवार न हो. यलो, भाई ! साधु हो जाओ. रोटी तो मिलेगी. या तो संपन्न हो फिर भी मानकषाय बढ़ जाता है कि यलो, बडे-बडे सेठ लोग भी अपने को वंदन करेंगे. कपडे बदलने से, साधुका वेश लेने से लोगोंका मान डमकी मिलेगा. हमारी बात मानेंगे, हमारी सुनेंगे, हम उपदेश देंगे, हम बडे उपदेशक हो जायेंगे. हमारे बहुत शिष्य होंगे. ये सब मानगर्भित है. इसप्रकार ये सब मोहगर्भित बातें होती हैं और जैसा देहनेमें भी बराबर आता है.

मुमुक्षु :- माताञ्च कहेता उता अेवो रुंधायेलो कषाय ?

पूज्य भाईश्री :- रुंधायेला कषाय. कषाय भरा पडा है. रुंधायेला मतलब भरा पडा है.

'जैसे मंद वैराग्यवान अथवा मोहवैराग्यवानके लिये त्यागको अपनाना प्रशस्त ही है, जैसा कुछ जिनसिद्धांत नहीं है. पहलेसे ही जिसे सत्संगादिका योग न हो,...' शुरुसे ही जिसको सत्संग न मिला हो 'तथा पूर्वकालके उत्तम संस्कारयुक्त वैराग्य न हो...' पूर्वभव के वैराग्यका संस्कार न हो. भोग-उपभोग तो प्रत्येक का है ही. क्योंकि स्पर्शेन्द्रिय तो निगोदमें भी अनंत काल रहती है. इसलिये भोग-उपभोगका तो संस्कार पडा ही है. लेकिन जिसने वैराग्यका संस्कार पूर्वभवमें ग्रहण नहि किया

डो. 'यह पुरुष कदाचित् आश्रमपूर्वक प्रवृत्ति करे...' यानि गृहस्थाश्रममें प्रवेश करे 'तो इससे उसने अकांत भूल की है, औसा नहीं कडा जा सकता;...' उसने भूल की है औसा अकांत हम नहीं कडते.

'यद्यपि उसे भी रातदिन उत्कृष्ट त्यागकी जागृति रजते हुअे गृहस्थाश्रम आदिका सेवन करना प्रशस्त है.' गृहस्थाश्रमका सेवन करना प्रशस्त है औसा नहीं कडा. लेकिन उसको भी रातदिन उत्कृष्ट त्यागकी जागृति रजते हुअे. यानि जुद भी गृहस्थाश्रममें है. जब ये यर्था यल रही है तब वे जुद भी गृहस्थाश्रममें है तो अपना परिणाम लिख दिया. क्या ? कि 'रातदिन उत्कृष्ट त्यागकी जागृति रजते हुअे...' मुनिदशाकी भावनामें वे जडे हैं. उत्कृष्ट त्याग करनेकी भावनामें है. और गृहस्थाश्रममें भी वर्तमान संयोगमें है. औसा डोना याडिये.

'उत्तम संस्कारवाले पुरुष गृहस्थाश्रमको अपनाये बिना त्याग करें, उससे मनुष्यप्राणिकी वृद्धि रुक जाये, और उससे भोक्षसाधनके कारण रुक जाये, यह विचार करना अल्पदृष्टिसे...' यानि छोटी दृष्टिसे 'योग्य डिजायी देता है, क्योंकि प्रत्यक्ष मनुष्यदेह जो भोक्षसाधनका हेतु होती थी उसे रोककर पुत्रादिकी कल्पनामें पडकर, फिर वे भोक्षसाधनका आराधन करेंगे ही...' कौन ? पुत्रादि. 'औसा निश्चय करके उनकी उत्पत्तिके लिये गृहस्थाश्रममें पडना; और फिर उनकी उत्पत्ति डोगी यह भी मान लेना और कदाचित् वे संयोग हुअे...' माने पुत्रादि उत्पन्न हुअे 'तो जैसे अभी पुत्रोत्पत्तिके लिये इस पुरुषको रुकना पडा था वैसे उसे भी रुकना पडे, इससे तो किसीको उत्कृष्ट त्यागरूप भोक्षसाधन प्राप्त डोनेके योगकी न आने देने जैसा डोता है.' अक बात और बतादि. जब मेरा यह सिद्धांत है तो मेरे पुत्रका भी यडी सिद्धांत डोगा, उसके पुत्रका भी यडी सिद्धांत डोगा. और आयुष्यका तो भरोसा नहीं है. और जो भी पुत्रादि डोंगे वह भी भोक्षसाधन करेंगे डी औसा कोई भरोसा करने लायक है डी नहीं.

'और किसी किसी उत्तम संस्कारवान पुरुषके गृहस्थाश्रम प्राप्तिके

पूर्वके त्यागसे वंशवृद्धि नहीं होती। ऐसा विचार करें तो वैसे उत्तम पुरुषके उपदेशसे अनेक जव जो मनुष्य आदि प्राणियोंका नाश करनेसे नहीं उरते, वे उपदेश पाकर वर्तमानमें तथाप्रकारके मनुष्य आदि प्राणियोंका नाश करनेसे क्यों न रुकें ? संसारमें तो दूसरे प्राणियोंकी हिंसा करता है तो मोक्षसाधन छुड़ा दो. तो ये दूसरे प्राणियोंकी हिंसा करते जायेंगे, जैसे करते हैं वैसे. यह बात तो उपदेशमें बहुत अनुचित हो गई. 'तथा शुभवृत्ति होनेसे फिर मनुष्यत्व क्यों न प्राप्त करें ? और इस तरहसे मनुष्यका रक्षण तथा वृद्धि भी संभव है.' अर्थात् वह हिंसा नहीं करेगा तो शुभवृत्ति रहेगी. शुभवृत्ति रहेगी तो फिर उसको मनुष्यत्व मिलेगा. और फिर मनुष्यत्व मिलेगा तो फिर वह मनुष्यका रक्षण और वृद्धि उसमें संभव है. दूसरे को भी ऐसा उपदेश देगा कि दूसरे जव भी ऐसा मनुष्यपना पा सके.

'अलौकिक दृष्टिमें तो मनुष्यकी क्षान्ति-वृद्धि आदिका मुख्य विचार नहीं है,....' यह लौकिकदृष्टिका विचार है. 'अलौकिक दृष्टिमें तो मनुष्यकी क्षान्ति-वृद्धि आदिका मुख्य विचार नहीं है, कल्याण-अकल्याणका मुख्य विचार है.' अलौकिक दृष्टिमें तो आत्मकल्याण और आत्म अकल्याणका मुख्य विचार है.

'एक राजा...' अब देजो दृष्टांत देते हैं. 'एक राजा यदि अलौकिक दृष्टि प्राप्त करे तो अपने मोहसे उजारों मनुष्य प्राणियोंका युद्धमें नाश होनेका डेह देकर बहुत बार बिना कारण वैसे युद्ध उत्पन्न न करे,....' एक राजा जो युद्धमें मनुष्यका संसार करेगा वह बंध हो जायेगा. उसको उपदेश का असर हो गया तो. इससे बहुत मनुष्योंका बचाव हो जायेगा 'और उससे वंशवृद्धि होकर बहुतसे मनुष्य बढ़े ऐसा विचार भी क्यों न किया जाये ?' उसके दृष्टिकोण से उसे तर्क दे दिया. देजीये ! हम जिन सिद्धांतमें जैसा उपदेश देते हैं वैसे उपदेश देंगे. अगर एक राजाको उपदेश मिल गया तो उजारों मनुष्योंकी हिंसा नहीं होगी. उजारों

मनुष्योंकी हिसा नहीं होगी तो उजारों मनुष्योंकी वृद्धि होगी और नाश हो जायेगा तो उजारों मनुष्योंकी वृद्धि का नाश हो जायेगा. तुम ऐसा तर्क क्यों नहीं लगाते ? ऐसा तर्क लगाते हो तो वैसा तर्क क्यों नहीं लगाते ? तर्कके सामने तर्क दे दिया है. मर्यादितरूपमें ठीक है.

‘‘इंद्रियां अतृप्त हों, विशेष भोडप्रधान हो...’’ परिणाममें. ‘‘भोडवैराग्यसे मात्र क्षणिक वैराग्य उत्पन्न हुआ हो और यथातथ्य सत्संगका योग न हो...’’ माने सख्या सत्संग न मिला हो. ‘‘तो उसे दीक्षा देना प्रायः प्रशस्त नहीं कडा जा सकता...’’ बहुत करके इस बात की अच्छी नहीं कही जाती. फिर कोई Rare case में ऐसा बन सकता है कि कोई आदमी बढल जाता है, लेकिन मुख्यरूपसे इस बात की प्रोत्साहन देना नहीं चाहिये और ऐसी परंपरा बढानी नहीं चाहिये के जैसे-तैसे की भी दीक्षा दे दो, त्यागी बना दो. यह बात बराबर नहीं है. देखिये ! संप्रदायमें खलता है उसका निषेध कर दिया. संप्रदायमें ऐसा खलता है कि छोटे बच्चेको योग्यता हो, न हो, औरैगैरेको सबको दीक्षा दे दो, बना दो साधु. हमारी जमात बढा दो, हमारा संप्रदाय बडा कर दो. यह बात करने लायक नहीं है. ऐसे निषेध किया है. यह ठीक नहीं कडा सकता. ‘‘ऐसा कडे तो विरोध नहीं.’’ यह ठीक नहीं कडा है ऐसा कडे तो उसमें विरोध नहीं है.

‘‘परंतु उत्तम संस्कारयुक्त और भोडांध, ये सब गृहस्थाश्रम भोगकर ही त्याग करें...’’ उत्तम संस्कारयुक्त श्रव हो और यह भोडांध सब गृहस्थाश्रम भोगकर ही त्याग करें ‘‘ऐसा प्रतिबंध करनेसे तो आयु आदिकी अनियमितता, योग प्राप्त होनेपर उसे दूर करना इत्यादि अनेक विरोधोंसे भोक्षसाधनका नाश करने जैसा होता है...’’ यह तो बहुत विरोधवाली बात हैं. इसमें तो भोक्षसाधनका नाश होता है. ‘‘और जिससे उत्तमता मानी जाती थी वह न हुआ...’’ मनुष्यभवकी उत्तमता न रही ‘‘तो फिर मनुष्यभवकी उत्तमता भी क्या है ? इत्यादि अनेक प्रकारसे

विचार करनेसे लौकिक दृष्टि दूर होकर अलौकिक दृष्टिसे विचार-जागृति होगी.'

अभी वही बात यल रही है कि 'बड़के बड़बट्टे या पीपलके गोटेकी वंशवृद्धिके लिये उनका रक्षण करनेके हेतुसे कुछ उन्हें अभक्ष्य नहीं कखा है.' शास्त्रमें अभक्ष्य कखा है वख उस कारणसे नहीं कखा है. 'उनमें कोमलता होती है, तब अनन्तकालका संभव है. इसलिये तथा उनके बढले दूसरी अनेक वस्तुओंसे यल सकता है, फिर भी उसीका ग्रहण करना, यख वृत्तिकी अति क्षुद्रता है, इसलिये अभक्ष्य कखा है, यख यथातथ्य लगने योग्य है.' अेक प्रश्नका निराकरण आगे भी कर दिया है.

'पानीकी बूँदमें असंख्यात जव हैं, यख बात सखी है, परंतु वैसा पानी पीनेसे पाप नहीं है अैसा नहीं कखा.' उसे पानी पीने का पाप कखा है. 'फिर उसके बढले गृहस्थ आदिको दूसरी वस्तुसे यल नहीं सकता,...' पानी की जगह दूसरी वस्तुसे नहीं यल सकता, 'इसलिये अंगीकार किया जाता है, परंतु साधुको तो वख भी लेनेकी आज्ञा प्रायः नहीं दी है.' उनको तो जो पानी है वख शुद्ध पानी, निर्दोष पानी लेनेकी आज्ञा है.

'जब तक हो सके तब तक ज्ञानीपुरुषके वयनोंकी लौकिक दृष्टिके आशयमें न लेना योग्य है,...' यख बात दुबारा आयी कि ज्ञानीपुरुषके वयनको लौकिक आशयमें न लेना. 'और अलौकिक दृष्टिसे विचारणीय है.' आशयका दृष्टिकोण ले लिया. 'उस अलौकिक दृष्टिके कारण यहि सन्मुख जवके हृदयमें अंकित करनेकी शक्ति हो तो अंकित करना, नहीं तो इस विषयमें अपना विशेष ज्ञान नहीं है अैसा बताना...' क्या (कहते हैं) ? अलौकिक दृष्टिके कारण यहि सन्मुख अर्थात् सामने आये हुअे जवको हृदयमें अंकित करने योग्य माने उसके हृदयमें कोई छाप पडे, अैसी कोई शक्ति हो तो बात करना. वरना बोल देना कि हमें इस विषयमें कोई जयादा ज्ञान नहीं है. हम नहीं जानते हैं. आप किसी विशेषज्ञ को, विशेष जानकारीवाले को पूछ लेना. हमको पता नहीं है. अैसा बताना.

‘તથા મોક્ષમાર્ગમે કેવલ લૌકિક વિચાર નહીં હોતા...’ મોક્ષમાર્ગમે કેવલ લૌકિક વિચાર નહીં હોતા. કથંચિત્ કભી કોઈ થોડા બહુત વિચાર હોતા હે લેકિન કેવલ લૌકિક વિચાર નહીં હોતા ‘ઇત્યાદિ કારણ યથાશક્તિ બતાકર સંભવિત સમાધાન કરના...’ માને સમાધાન કરનેવાલેકો ભી સમાધાન કરાને કી યોગ્યતા હો તો સમાધાન કરના. વરના બોલ દેના કી મેં નહીં જાનતા. કોઈ જાનકારીવાલે જ્ઞાની હો તો તુમ પૂછ લેના. મેરે સે સમાધાન નહીં હોગા.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વાંચન ઘણું, વિચારશક્તિ ઘણી અને વિષયને વ્યક્ત કરવાની શક્તિ પણ ઘણી ! બધી રીતે શાસન ચલાવે એવા જબરદસ્ત સમર્થ હતા.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેવી રીતે કરતા હશે ? એ તો સમર્થ પુરુષોની એ સમર્થતા છે.

મુમુક્ષુ :- એ પોતે ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક ખૂંટે બંધાયેલા હતા એટલે વાંધો ન આવ્યો. એક ખૂંટે એટલે આત્માને પકડીને, આત્મકલ્યાણના માર્ગને પકડીને બેઠા હતા એટલે બધું કરી શક્યા. વેપારમાં પણ વાંધો ન આવ્યો અને બીજે વાંધો ન આવ્યો. મૂળ પકડીને બેઠા હતા.

‘યથાશક્તિ બતાકર સંભવિત સમાધાન કરના, નહીં તો યથાસંભવ વૈસે પ્રસંગસે દૂર રહના...’ એસી ચર્યા-પ્રશ્ન સે દૂર રહના ‘ચહ ઠીક હૈ.’ નહિતર થોડુંઘણું સાંભળ્યું છે અને સમજ્યા છીએ એ ઊંધી વાતમાં ચડી જતા પોતે ઊંધો ઉપદેશ આપશે. ઊંધી વાતમાં ઊંધો અભિપ્રાય રજુ કરશે અને પોતાનું ખોઈ બેસશે, એમ કહેવું છે. (અહીં સુધી રાખીએ...)

પત્રાંક-૭૦૫

વડવા, ભાદ્રપદ સુદ ૧૧, ગુરુ, ૧૯૫૨

આજ દિવસ પર્યંતમાં આ આત્માથી મન, વચન, કાયાને યોગે તમારા સંબંધી જે કંઈ અવિનય, આસાતના કે અપરાધ થયો હોય તે ખરા અંતઃકરણથી નમ્રતા ભાવે મસ્તક નમાવીને બે હાથ જોડી ખમાવું છું. તમારા સમીપવાસી ભાઈઓને તે જ પ્રમાણે ખમાવું છું.

તા. ૨૩-૫-૧૯૬૧, પત્રાંક નં. ૭૦૫-૭૦૬
પ્રવચન નં. ૩૨૫

પાનું ફેર પડશે. મારે પરઉમું છે. ભાદ્રવા સુદ ૧૧ છે. 'વડવા'થી લખેલો પત્ર છે. 'વડવા'માં 'ખંભાત' પાસે અત્યારે જ્યાં એમનો આશ્રમ છે. પર્યુષણ પછીનો પત્ર છે એટલે ક્ષમાપનાનો પત્ર લખેલો છે. 'આજ દિન પર્યંત ઇસ આત્માસે મન, વચન ઔર કાયાકે યોગસે આપ સંબંધી જો કુછ અવિનય, આસાતના યા અપરાધ હુઆ હો ઉસકી શુદ્ધ અંતઃકરણસે નમ્રતાભાવસે મસ્તક જુકાકર દોનોં હાથ જોડકર ક્ષમા માંગતા હું.'

મુમુક્ષુ :- ગજબ કરી છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનીપુરુષ હોતે હુએ ભી મુમુક્ષુઓંકે પ્રતિ કિતની નમ્રતા પ્રદર્શિત કરતે હેં ! એક મુમુક્ષુ દૂસરે મુમુક્ષુકે પ્રતિ ઇતની નમ્રતા નહીં પ્રદર્શિત કર સક્તા ઉતના જ્ઞાની હોકરકે વે કરતે હેં.

'મન, વચન ઔર કાયાકે યોગસે આપ સંબંધી...' આપકે પ્રતિ. માને આપકે મનમેં કુછ ભી મેરે મન ઔર વચન ઔર કાયાકી કુછ પ્રવૃત્તિસે, કુછ નિમિત્તસે 'કુછ અવિનય,....' હુઆ હો. મન-દુઃખ હુઆ હો. અવિનય હોનેસે મન દુઃખ હોતા હે. 'અસાતના...' હુઈ હો. અર્થાત્ નહીં કરને યોગ્ય કોઈ પ્રવૃત્તિ હો ગઈ હો, કોઈ અપરાધ હુઆ હો યા મેરે સે કોઈ દોષ હુઆ હો 'ઉસકી શુદ્ધ અંતઃકરણસે...' માને મનમેં કુછ ઔર બાત રખી હે

ઐસા નહીં હૈ. ક્ષમાયાચના તો યે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણકે બાદ રૂઢિગતરૂપસે ક્ષમાયાચનાકી પ્રવૃત્તિ લોગ આપસમેં કરતે હૈં.

યહાં કહતે હૈં કિ 'શુદ્ધ અંતઃકરણસે...' મેરે અંતઃકરણમેં દૂસરા કોઈ ભાવ નહીં હૈ. ઔર 'નમ્રતાભાવસે...' ઉસમેં કોઈ મોટાઈ યા નમ્રતાકા ભી અભિમાન નહીં, નમ્રતાભાવસે અર્થાત્ નમ્રતાકા ભી અભિમાન નહીં. બડાઈકા તાં, મોટાઈકા તો કોઈ અભિમાન નહીં હૈ. 'નમ્રતાભાવસે મસ્તક જુકાકર...' મુમુક્ષુકે પ્રતિ મસ્તક જુકાના ચાહિયે કી નહીં જુકાના ચાહિયે ? દેખિયે ક્યા બાત હૈ ! 'મસ્તક જુકાકર દોનોં હાથ જોડકર...' ઇસમેં કોઈ કસર નહીં હૈ. ક્ષમા યાચનેમેં કોઈ કસર નહીં હૈ.

મુમુક્ષુ :- આવો પત્ર કોઈ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉનકે જો ભાવ હૈ વહ બહુત અચ્છી તરહ પ્રદર્શિત કરતે હૈં.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીના પરિણામ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સહજતા, નિર્માનતા, માન-અપમાનકી કોઈ કલ્પના જ્ઞાનિયોંકો નહીં હોતી. મેં બડા હૂં, યે છોટા હૈ, દૂસરેસે મેં આગે બઢ ગયા હૂં, મેં દૂસરેસે ઊંચા હૂં, ઐસી કલ્પના નહીં કરતે.

'ક્ષમા માંગતા હૂં, આપકે સમીપવાસી ભાઈયોંસે ભી ઉસી પ્રકારસે ક્ષમા માંગતા હૂં,' કિસકે પ્રતી હૈ ? 'આપકે સમીપવાસી ભાઈયોંસે ભી...' ... ઐસા એક ક્ષમાપનાકા પત્ર હૈ.

પત્રાંક-૭૦૬

વડવા (સ્તંભતીર્થ સમીપ),

ભાદરવા સુદ ૧૧, ગુરુ, ૧૯૫૨

શુભેચ્છાસંપન્ન આર્ય કેશવલાલ પ્રત્યે, લીંબડી.

સહજાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

ત્રણ પત્રો પ્રાપ્ત થયાં છે. 'કંઈ પણ વૃત્તિ રોકતાં, તે કરતાં વિશેષ અભિમાન વર્તે છે', તેમ જ 'તૃષ્ણાના પ્રવાહમાં ચાલતાં તજાઈ જવાય છે, અને તેની ગતિ રોકવાનું સામર્થ્ય રહેતું નથી' ઇત્યાદિ

વિગત તથા 'ક્ષમાપના અને કર્કટી રાક્ષસીના 'યોગવાસિષ્ઠ' સંબંધી પ્રસંગની જગત્ભ્રમ ટળવા માટેમાં વિશેષતા' લખી તે વિગત વાંચી છે. હાલ લખવામાં ઉપયોગ વિશેષ રહી શકતો નથી, જેથી પત્રની પહોંચ પણ લખતાં રહી જાય છે સંક્ષેપમાં તે પત્રોના ઉત્તર નીચે લખ્યા પરથી વિચારવા યોગ્ય છે.

૧. વૃત્તિઆદિ સંક્ષેપ અભિમાનપૂર્વક થતો હોય તોપણ કરવો ઘટે. વિશેષતા એટલી કે તે અભિમાન પર નિરંતર ખેદ રાખવો. તેમ બને તો ક્રમે કરીને વૃત્તિઆદિનો સંક્ષેપ થાય, અને તે સંબંધી અભિમાન પણ સંક્ષેપ થાય.

૨. ઘણે સ્થળે વિચારવાન પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે જ્ઞાન થયે કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણાદિ ભાવ નિર્મૂળ થાય. તે સત્ય છે, તથાપિ તે વચનોનો એવો પરમાર્થ નથી કે જ્ઞાન થયા પ્રથમ તે મોળાં ન પડે કે ઓછાં ન થાય. મૂળસહિત છેદ તો જ્ઞાને કરીને થાય, પણ કષાયાદિનું મોળાપણું કે ઓછાપણું ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાન ઘણું કરીને ઉત્પન્ન જ ન થાય. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિચાર મુખ્ય સાધન છે; અને તે વિચારને વૈરાગ્ય (ભોગ પ્રત્યે અનાસક્તિ) તથા ઉપશમ (કષાયાદિનું ઘણું જ મંદપણું, તે પ્રત્યે વિશેષ ખેદ) બે મુખ્ય આધાર છે, એમ જાણી તેનો નિરંતર લક્ષ રાખી તેવી પરિણતિ કરવી ઘટે.

સત્યુરુષના વચનના યથાર્થ ગ્રહણ વિના વિચાર ઘણું કરીને ઉદ્ભવ થતો નથી; અને સત્યુરુષના વચનનું યથાર્થ ગ્રહણ, સત્યુરુષની પ્રતીતિ એ કલ્યાણ થવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત હોવાથી તેમની 'અનન્ય આશ્રયભક્તિ' પરિણામ પામ્યેથી, થાય છે. ઘણું કરી એકબીજાં કારણોને અન્યોન્યાશ્રય જેવું છે. ક્યાંક કોઈનું મુખ્યપણું છે, ક્યાંક કોઈનું મુખ્યપણું છે, તથાપિ એમ તો અનુભવમાં આવે છે કે ખરેખરો મુમુક્ષુ હોય તેને સત્યુરુષની 'આશ્રયભક્તિ' અહંભાવાદી છેદવાને માટે અને અલ્પ કાળમાં

વિચારદશા પરિણામ પામવાને માટે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ થાય છે.

ભોગમાં અનાસક્તિ થાય, તથા લૌકિક વિશેષતા દેખાડવાની બુદ્ધિ ઓછી કરવામાં આવે તો તૃષ્ણા નિર્બળ થતી જાય છે. લૌકિક માન આદિનું તુચ્છપણું સમજવામાં આવે તો તેની વિશેષતા ન લાગે; અને તેથી તેની ઇચ્છા સહેજે મોળી પડી જાય, એમ યથાર્થ ભાસે છે. માંડ માંડ આજીવિકા ચાલતી હોય તોપણ મુમુક્ષુને તે ઘણું છે, કેમકે વિશેષનો કંઈ અવશ્ય ઉપયોગ (કારણ) નથી, એમ જ્યાં સુધી નિશ્ચયમાં ન આણવામાં આવે ત્યાં સુધી તૃષ્ણા નાના પ્રકારે આવરણ કર્યા કરે. લૌકિક વિશેષતામાં કંઈ સારભૂતતા જ નથી, એમ નિશ્ચય કરવામાં આવે તો માંડ આજીવિકા જેટલું મળતું હોય તોપણ તૃપ્તિ રહે. માંડ આજીવિકા જેટલું મળતું ન હોય તોપણ મુમુક્ષુ જીવ આર્ત ધ્યાન ઘણું કરીને થવા ન દે, અથવા થયે તે પર વિશેષ ખેદ કરે, અને આજીવિકામાં ત્રુટતું યથાધર્મ ઉપાર્જન કરવાની મંદ કલ્પના કરે. એ આદિ પ્રકારે વર્તતાં તૃષ્ણાનો પરાભવ (ક્ષીણ) થવા યોગ્ય દેખાય છે.

૩. ઘણું કરીને સત્પુરુષને વચને આધ્યાત્મિકશાસ્ત્ર પણ આત્મજ્ઞાનનો હેતુ થાય છે, કેમકે પરમાર્થઆત્મા શાસ્ત્રમાં વર્તતો નથી, સત્પુરુષમાં વર્તે છે. મુમુક્ષુએ જો કોઈ સત્પુરુષનો આશ્રય પ્રાપ્ત થયો હોય તો પ્રાયે જ્ઞાનની યાચના કરવી ન ઘટે, માત્ર તથારૂપ વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય કરવા ઘટે. તે યોગ્ય પ્રકારે સિદ્ધ થયે જ્ઞાનનો ઉપદેશ સુલભપણે પરિણમે છે, અને યથાર્થ વિચાર તથા જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે.

૪. જ્યાં સુધી ઓછી ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે આજીવિકા ચાલતી હોય ત્યાં સુધી વિશેષ મેળવવાની કલ્પનાએ મુમુક્ષુએ કોઈ એક વિશેષ અલૌકિક હેતુ વિના વધારે ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે જવું ન ઘટે કેમકે તેથી ઘણી સદ્વૃત્તિઓ મોળી પડી જાય છે, અથવા વર્ધમાન થતી નથી.

૫. 'યોગવાસિષ્ઠ'નાં પ્રથમનાં બે પ્રકરણ અને તેવા ગ્રંથોનો મુમુક્ષુએ વિશેષ કરી લક્ષ કરવા યોગ્ય છે.

ઉસી દિન એક દૂસરા પત્ર લીખા હૈ. 'લીંબડી' કે 'કેશવલાલભાઈ' હૈ ઉસકે પ્રતિ. 'શુભેચ્છાસંપન્ન આર્ય કેશવલાલકે પ્રતિ, લીંબડી.' 'લીંબડી' 'વઢવાણ' સે પહલે આતા હૈ. 'લીંબડી'. 'સહજાત્મસ્વરૂપસે યથાયોગ્ય પ્રણામ પ્રાપ્ત હો. તીન પત્ર પ્રાપ્ત હુએ હૈં.' 'કેશવલાલભાઈ' કે તીન પત્ર મીલે હૈં. 'કુછ ભી વૃત્તિ રોકતે હુએ, ઉસકી અપેક્ષા વિશેષ અભિમાન રહતા હૈ, તથા તૃષ્ણાકે પ્રવાહમ્ ચલતે હુએ બહ જાતે હૈં, ઔર ઉસકી ગતિકો રોકનેકી સામર્થ્ય નહીં રહતી. ઇત્યાદિ વિવરણ તથા ક્ષમાપના ઔર કર્કટી રાક્ષસીકે 'યોગવાસિષ્ઠ' સંબંધી પ્રસંગકી, જગતકા ભ્રમ દૂર કરનેકે લિયે વિશેષતા લીખી યહ સબ વિવરણ પઢા હૈ.' કયા કહા ?

'કેશવલાલભાઈ'ને અપને પરિણામ લિખે થે કિ 'કુછ ભી વૃત્તિ રોકતે હુએ....' કોઈ ભી વૃત્તિકો મૈં રોકતા હૂં. વિભાવ પરિણામકી વૃત્તિકો મૈં રોકતા હૂં. તો જૈસે કી આજ ઉપવાસ કરના હૈ. નહિ ખાના હૈ. યા એક વક્ત ખાના હૈ યા આજ હરી નહીં ખાના હૈ. કુછ ભી વૃત્તિ કો રોકતે હૈ. તો વૃત્તિકો રોકને કા જો કષાય મંદ કા પરિણામ હોતા હૈ, ઉસકી અપેક્ષા-ઉસકી બરાબરીમ્ અભિમાનકા પરિણામ વિશેષ હો જાતા હૈ કિ મૈંને આજ ઉપવાસ કર લિયા. દેખિયે ! ઇસમ્ કિસ બાતકો ધ્યાનમ્ લેનેકી ચીજ હૈ ? કિ જો અપને પરિણામકા અવલોકન કરતા હૈ ઉસકો હી ઐસા પતા ચલતા હૈ. કિ મૈં વૃત્તિકો રોકને કા પ્રયાસ કરતા હૂં. કષાય મંદ હૈ ઇસલિયે વૃત્તિ રોકનેકા ભાવ આતા હૈ. વૃત્તિ કો રોકતા ભી હૂં. લેકિન ઇસકા ખુદકા, સ્વયંકા ઇતના સૂક્ષ્મ અવલોકન હૈ કિ વૃત્તિ તો રુકતી, દબતી હૈ, લેકિન વૃત્તિ રોકનેકા જો અભિમાન હૈ વહ ઉસસે જ્યાદા હો જાતા હૈ. ઇસમ્ અહંભાવ હોતા હૈ કિ મૈંને ઇતના કિયા.

એક દોષ મિટાનેકે વક્ત દૂસરા દોષ કેસે પેદા હો જાતા હૈ, કિસ તરહ હો જાતા હૈ. ઇતના-ઇતના હમ વ્રત લેતે હૈં, ઇતની પ્રતિજ્ઞા લેતે હૈં,

धतना परव्यभाषा करते हैं, धतना वृत्तिका संयम करते हैं. तो वृत्तिको तो रोकते है लेकिन धसकी अपेक्षा यानी उसकी बराबरीमें धेतते है तो हमारु अत्तुमान तो जयादा बढता है. यड बात कब पता चलती है ? कड जब अपने परलषामका अवलोकन करता है उसको पता चलता है. वरना तो असा लगता है कड हम तो असा करते हैं, हमतो व्रती हैं, परलषाम को बहुत संयममें रभते हैं. अस ! अत्तुमान कडतना डोता है वड पता नहीं चलता.

धेभिये ! धसमें सूक्ष्मता क्या है ? परलक्षी ज्ञानमें व्रताडि संयम डोते हुअे भी उसके अत्तुमानका पता नहीं चलता. और स्वलक्षीज्ञान डोवे तो वृत्तिका संयम डोते-डोते साथमें डी अत्तुमान डो जवे तो उसका पता चल जाता है. स्वलक्षीज्ञान और परलक्षीज्ञानमें क्या अंतर है ? क्या भेद है ? है तो धार्मिककडिया. जो भी वृत्तिका है उसको संयमित करना. कडसी भी प्रकारकी वृत्तिको संयमित करना अक धार्मिक बात है. कषायकी मंदता भी डोती है. परंतु परलक्षीज्ञानमें उस वक्त जो अत्तुमान डोवे तो पता भुडको नहीं चलते. और स्वलक्षीज्ञान डोवे तो उसको पता चल जवे के अरे...! मैंने धस धार्मिक प्रकडियामें कषाय मंद कडिया लेकिन साथ साथ भेस अहंत्वाव और अत्तुमान तो बढा. साथमें अत्तुमान तो हुआ. तो ये जो अवगुषा डोता है, धार्मिक कडिया करते हुअे भी जो अवगुषा डोता है उसका पता स्वलक्षीज्ञानमें आता है, परलक्षीज्ञानमें नहीं आता.

उसीको मुमुक्षुकी भूमिकामें अंतर अवलोकनके वक्त कैसे परलक्ष मडता है ? और कैसे स्वलक्ष डोता है ? ये यडं से नीकलता है. 'केशवलालभाई' के अपने नडवेदनसे नीकलता है. उसने धतना अपना सूक्ष्म अवलोकन करके यड बात लीजी है कड मैं वृत्तिको कुष भी प्रकारसे रोकता हूं, लेकिन रोकते हुअे, उसवक्त रोकते हुअे माने उसी वक्त क्या डोता है ? कड उसकी अपेक्षा अत्तुमान वलशेष डो जाता है. कषाय मंद डोता है और अत्तुमान जयादा डो जाता है. नुकसान जयादा हुआ. असा. अक तो अपने अत्तुमानके धोषका नडवेदन कडिया. दूसरा कडते हैं.

मुमुक्षु :- One side थी व्यवडार थयो.

पूज्य भाईश्री :- व्यवडारसे माने ?

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વ્યવહારસે અર્થાત્ ક્યા હૈ કિ એક પ્રકારકા કષાય મંદ હોતા હૈ. ઔર દૂસરે પ્રકારકા કષાય તીવ્ર હોતા હૈ. જૈસે કોઈ દાન દેતા હૈ તો લોભકષાય મંદ હોતા હૈ ઔર મૈને ઇતના દાન દિયા તો માનકષાય તીવ્ર હોતા હૈ. ઔસા બનતા હૈ.

મુમુક્ષુ :- કષાયના બે ભાગ થઈ ગયા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં. કષાયકે દો ભાગ નહીં. દો પ્રકાર કે પરિણામ હોતે હૈ. ચારિત્રકે પરિણામમેં દો પ્રકારકે બનતે હૈં. એક કષાય મંદ હોતા હૈ. દૂસરા કષાય તીવ્ર હોતા હૈ. કષાયકી સ્થિતિ હી હૈ. યોગ્યતા જો હૈ વહ તો કષાયવાલી હૈ હી. તો ક્યા હૈ કી એક કષાય મંદ હો જાતા હૈ, દૂસરા કષાય તીવ્ર હો જાતા હૈ.

મુમુક્ષુ :- એક પર્યાયમાં બે ભાગ થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં. એક પર્યાય (નહીં). વહ તો સમય-સમય કી ક્ષણ-ક્ષણ કી પર્યાય-સ્થૂળપર્યાય હી પકડનેમેં આતી હૈ. ઉધર ઔસા હોતા હૈ. Practically દેખ લેના. અપને પરિણામકો દેખ લેના અપને પરિણામ હોતે હૈં કિ નહીં હોતા હૈ ? સમય એક હોવે, સમયાંતર હોવે ઇસકા કોઈ યહાં અભ્યાસ કરનેકા કોઈ પ્રયોજન નહીં હૈ. ઉસપર ધ્યાન દેનેકા કોઈ વહાં પ્રયોજન નહીં હૈ.

પ્રયોજન તો યહ હૈ કિ જબ હમ કષાય મંદ કરતે હૈં, યા કોઈ ભી ધાર્મિક ક્રિયામેં હમ શામીલ હોતે હૈં ઉસવક્ત કહીં દૂસરા નુકસાન તો નહીં કર લેતે હૈં ન ? ઇસી કારણસે હમ કોઈ દૂસરા કષાય તો નહીં કર લેતે હૈં ન ? ફિર ક્ષણ વહી હો યા દૂસરી ક્ષણ હો ઉસસે ક્યા ફર્ક પડતા હૈ ? ઉસસે તો કોઈ ફર્ક નહીં પડતા હૈ. નુકસાન તો નુકસાન હી હૈ.

મુમુક્ષુ :- સ્વલક્ષી હોવે તો માલુમ પડ જાતા હૈ કિ યહ દોષ હુઆ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- માલુમ પડ જાતા. ઉસી એક સમયમેં હૈ યા દૂસરે સમયમેં હૈ, વહ કોઈ પ્રયોજનના વિષય નહીં હૈ ઇધર. ઇસકા કોઈ પ્રયોજન નહીં હૈ. પ્રયોજન ઉતના હૈ કિ પરલક્ષી પરિણમન હોતા તો સ્વયંકો પતા નહીં ચલતા. વહ તો અંધીરેમેં ચલતા હૈ કિ હમને ઔસા કર લિયા, હમને ઔસા કામ ક્રિયા, હમને ઔસા ક્રિયા, હમને ઔસા ક્રિયા. ઔર

स्वलक्षी परिणाम छोड़े तो उसको पता चलता है. औसा कषाय मंड होता है, फिर भी अभिमान जो होता है उससे तो नुकसान ज्यादा होता है. अहंभाव तो आ गया. लड़े सूक्ष्मरूपसे आया हो. फिर भी स्वलक्षीज्ञानमें वह पकड़नेमें आता है. और लाभसे नुकसान ज्यादा है वह भी समझमें आ जाता है. अवलोकनका यही फायदा है.

एक तो मैं वृत्तिको रोकने साथ अभिमानमें आ जाता हूँ. जैसे अपने दोषका निवेदन किया. दूसरा निवेदन यह किया की 'तृष्णाके प्रवाहमें चलते हुअे बह जाते हैं,....' मेरे परिणाममें तृष्णा बहुत है. धंधा-व्यापार करते होंगे और यह जो व्यवसायिक प्रवृत्ति है, प्रवृत्ति तो प्रवृत्ति है लेकिन सभी के परिणाम तृष्णाके एक सरीजे नहीं होते. किसीकी तीव्र परिणाम होते हैं, किसीकी मंद परिणाम होते हैं. एन्हें मंद हुआ होगा या तीव्र होगा वह तो ज्ञानी को मालुम है. लेकिन जुटकी ज्यादा लगता है.

यह भी एक अंतर अवलोकनका विशेष पहलु है कि दोष अल्प छोड़े तो भी दोष बड़ा दीजे. अपना दोष दूसरे संसारीज्ज्वोंसे, दूसरोंको भी तृष्णा होती है, लेकिन दूसरोंसे मेरी तृष्णा मंद है औसा वह नहीं देखता. वह तो औसा देखता है कि मुझे तृष्णा होती है तो तीव्र होती है. और तृष्णामें मैं बह जाता हूँ. अर्थात् उसके प्रवाहमें मैं एतना चल जाता हूँ की मुझे पता ही नहीं चलता है. बादमें कभी विचार करता हूँ तो (पता चलता है कि) कितना भाव हो गया. तो कभी- कभी पता चलता है कि मुझमें बहुत तृष्णा है. लेकिन बह जाता हूँ इसका अर्थ यही है कि प्रवाहमां बह जाने से पता ही नहीं चलता कि मेरे कितने परिणाम हुअे. प्रवाहमें... आपणो गुजरातीमां तणाई जाय छे अेम कहे छे.

किसमें बहना होता है ? वेग छोड़े उसमें. तीव्र वेगसे जो परिणाम आता है, तीव्ररससे परिणाम आता है तो उसमें बह जाना होता है. वे अपने दोषका निवेदन करते हैं कि मुझमें तृष्णा बहुत है, तीव्र रससे तृष्णाके परिणाम होते हैं. उस प्रवाहमें चलते हुअे मैं बह जाता हूँ. और उसकी गतिको रोकने की सामर्थ्य नहीं रहती. एतने तीव्र रसवाले परिणाम होते हैं कि मैं उसको रोक नहीं सकता. एतनी हमारी कमजोर

डालत है, एतनी मेरी जराब डालत है. 'कृपालुदेव'के सानिध्यमें जो मुमुक्षु आये उसमें बहुतसे मुमुक्षु एतनी सरलतावाले थे कि वे बार-बार अपने दोषका निवेदन करते रहते थे.

मुमुक्षु :- १०० वर्ष पहले तो... वक्त परिणामी जव...

पूज्य भाईश्री :- डा. अर्थात् अभी वक्तपरिणामी ज्यादा हैं. इसका मतलब यह हुआ.

मुमुक्षु :- पंचमकाल तो तब भी था.

पूज्य भाईश्री :- डां. पंचमकाल अभी बढ़ गया थोडा. पंचमकालका प्रभाव थोडा तेज हो गया.

मुमुक्षु :- कनिष्ठकाण जाय अटले...

पूज्य भाईश्री :- कनिष्ठ परिणामवाले जवोंकी बाहुल्यता देजनेमें आती है.

मुमुक्षु :- स्वलक्षी रहे तो मालुम पडे ने ?

पूज्य भाईश्री :- डां. वह भी अभ्यास करते हैं, अवलोकन करते हैं कि मुझे क्यों इस वक्त जागृति नहीं आयी ? तीव्र रसमें मेरा बहना हो गया तो पता ही नहीं चला. मैं रोक नहीं सका. जैसे तृष्णाके परिणामकी गतिको मैं रोक नहीं पाया. मैं डार गया, मैं डार गया. उसका भेद होता है.

'एत्यादि विवरण...' इस प्रकारके विवरण जो आपके पत्रमें थे. वह हमने पढा है. और दूसरी बात ली है वह 'योगवासिष्ठ' के प्रकरण की (है). उसमें एक 'कर्कटी राक्षसी' का प्रकरण आता है और उसमें वह बहुत से प्रकारका दोष करती है. राक्षसीणी होवे वह तो एकदम मलिन परिणाम तीव्र होवे वही राक्षसीणी होती हैं. फिर आगे जा करके उसके परिणाम बदलते हैं. वह क्षमा मागती है, फिर राक्षसीपना उसका छूट जाता है. ऐसा कोई प्रकरण आता है. 'योगवासिष्ठ'में लंबायौडा प्रकरण है.

उस 'संबंधी प्रसंगकी, जगतका भ्रम दूर करनेके लिये विशेषता...' उसको जगतका भ्रम दूर हो गया. 'ब्रह्म सत्यं जगत मिथ्या.' सारा जगत मिथ्या है, एक ब्रह्म ही सत्य है. यह बात सिद्धांतिकरूपसे 'योगवासिष्ठ'में भी आती है. यह सब बात 'विभी यह सब विवरण पढा है. अभी विभनेमें विशेष उपयोग नहीं रह सकता...' पत्र के उत्तर

लिखनेमें भेरा उपयोग विशेष नहीं रह सकता. 'जिससे पत्रकी पढ़ुंय भी लिखनेसे रह जाती है.' पढ़ुंय लिखनी याहिये. पत्र मिल गया है, उत्तर नहीं लिखता हूं. लेकिन पत्र पढ़ुंया है. अगर पत्रकी पढ़ुंय न लिखे तो सामनेवाले को औसा लगता है कि पत्र मिला हो शायद नहीं मिला हो, Post में (धर-धर हो गया हो), औसा तो नहीं हुआ होगा न ? इसलिये पत्रकी पढ़ुंय लिखनी याहिये वह भी लिखनी रह जाती है. 'संक्षेपमें उन पत्रोंका उत्तर निम्नलिखितसे विचारणीय है.' आगे पढ़ुंय नहीं लिखी थी. तीन पत्र आ गये (लेकिन) पढ़ुंय नहीं लिखी थी. अब इन तीनों पत्रोंका संक्षिप्त उत्तर में लिख रहा हूं. उसमें पांच Paragraph दिये हैं.

'१. वृत्ति आदिका संयम अतिमानपूर्वक होता हो तो भी करना योग्य है.' इसमें क्या संकेत है ? कि मुझे अतिमान होता है इसलिये मुझे वृत्तिका संयम ही नहीं करना. असंयममें चला जाना. यह बात नहीं है. भले अतिमान आज होता है और अच्छी बात है कि तुम्हारा ध्यान है कि मुझे अतिमान होता है. तो यह अतिमान नीकालनेका कोई उपाय हो सकता है. लेकिन अतिमान होता है इसलिये वृत्तिका संयम छोड़ देना, औसा नहीं करना है. 'वृत्ति आदिका संयम अतिमानपूर्वक होता हो तो भी करना योग्य है.'

'विशेषता धतनी है कि उस अतिमानके लिये निरंतर भेद रचना.' यह अतिमान टालने का उपाय है. कि अरे खूब ! तुं लाभके कारण संयम रभता है और अतिमान करके अपनेआपको नुकसान करता है. तो नुकसान का पहलुं बंध कर न ! यह जाता बंध कर दे. तो उसका भेद होना याहिये कि मुझे औसा क्यों होना याहिये ? 'उस अतिमानके लिये निरंतर भेद रचना. वैसा हो तो...' वैसा हो अर्थात् भेद निरंतर चलेगा तो 'कमशः वृत्ति आदिका संयम होता है और तत्संबंधी अतिमान भी न्यून होता जाता है.' संयम तो बराबर चालू रहेगा लेकिन अतिमान है वह न्यून अर्थात् कमशः भेद होता जायेगा, घटता जायेगा. यह इसका उपाय है. उसका उपाय यह नहीं है कि अतिमान होता है इसलिये

વૃત્તિકા સંયમ હમ છોડ દે. ઐસા નહીં હોના ચાહિયે. માર્ગદર્શન દે દિયા. ઐસા ગુણ કરનેકે લિયે, ગુણ કરને વક્ત મુજે દોષ હો જાયે તો ક્યા કરે ? તો કહા, દોષ કો તોડના. ગુણકો છોડના નહીં, દોષકો તોડના. યહ માર્ગદર્શન દિયા.

મુમુક્ષુ :- વૃત્તિ આદિ સંક્ષેપ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વૃત્તિ આદિકા સંયમ અભિમાનપૂર્વક હોતા હો તો. વૃત્તિ આદિકા સંક્ષેપ. સંક્ષેપ-સંયમ એકાર્થમેં હૈ. વૃત્તિકો સંક્ષેપ કરના અર્થાત્ કમ કરના. કમ કરના કહો યા સંયમિત કરના કહો. દોનોં કા એકાર્થમેં પ્રયોગ હૈ. અલગ-અલગ અર્થમેં પ્રયોગ હો સકતા હૈ. લેકિન યહાં એક હી અર્થમેં પ્રયોગ હૈ. જો હિન્દી અનુવાદ હૈ વહ કરીબ-કરીબ ઠીક કિયા હૈ. ક્યોંકિ યહ તો ઇતના ગૂઢ ઓર ગહરા વિષય નહીં હૈ. લેકિન કહીં-કહીં તો ગૂઢ ઓર ગહરે વિષયમેં ભી હિન્દી અનુવાદ અચ્છા હૈ. હોના ચાહિયે ઇસ પ્રમાણમેં અચ્છા હૈ. ક્યોંકિ વહ તો કાકિયાવાડિ ભાષા હૈ. ગુજરાતી સાહિત્યકી ભાષાકા હિન્દી કરના આસાન હૈ. લેકિન ઘરગથ્થુ ભાષા ગુજરાતી હોવે ઓર ઉસકા હિન્દી કરના ઇતના આસાન નહીં હૈ. ઇસકે મુકાબલેમેં કરનેવાલેને અચ્છા કિયા હૈ. ઇસ બાત કો કઈ જગહ દેખા હૈ. અનુવાદકો કઈ જગહ દેખા હૈ. અચ્છા કિયા હૈ.

‘અનેક સ્થલોંપર વિચારવાન પુરુષોંને ઐસા કહા હૈ કિ જ્ઞાન હોનેપર કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણા આદિ ભાવ નિર્મૂલ હો જાતે હેં, યહ સત્ય હૈ.’ અનેક સ્થલોં પર અર્થાત્ અનેક ગ્રંથોંમેં ‘વિચારવાન પુરુષોંને ઐસા કહા હૈ કિ...’ આત્માકો સ્વરૂપજ્ઞાન હોને સે યા સહી જ્ઞાન, સચ્ચા જ્ઞાન હોને સે ઉસકે ‘કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણા આદિ...’ જો વિભાવ પરિણામ હૈ વે ‘નિર્મૂલ હો જાતે હેં...’ નાશ હો જાતા હૈ. ‘યહ સત્ય હૈ.’ અર્થાત્ યહ સબ પ્રકૃતિ હૈ. જગતમેં પ્રકૃતિકા કોઈ ઇલાજ નહીં દેખનેમેં આતા. જીસકી જો પ્રકૃતિ હો (વહ ઐસી હી રહતી હૈ). ઐસા બોલા જાતા હૈ કિ પ્રાણ ઓર પ્રકૃતિ સાથમેં જાયેંગે. મતલબ યહ આદમી મરેગા તો વહાં તક ઉસકી પ્રકૃતિમેં કોઈ સુધાર હોનેવાલા નહીં હૈ. બહુત અભ્યાસસે યહ સૂત્ર હો ગયા હૈ.

ઇસ અધ્યાત્મકે પ્રકરણમેં યહ બાત બિલકુલ સહી નહીં લગતી. એક જ્ઞાન ઐસી ચીજ હૈ કિ કિસી-ભી જીવકી કેસી-ભી પ્રકૃતિ હો ઉસકો નાશ

કર સકતા હૈ. પ્રકૃતિકા ઇલાજ જગતમેં નહીં હૈ. લેકિન યહાં પર હૈ. ઉતના હી નહીં પાત્રતાવાલે જીવકા યહી લક્ષણ હૈ. જિસ જીવકો પાત્રતા હોવે ઉસકા કયા લક્ષણ ? બહુતસે લક્ષણ હૈં ઉસમેં એક એસા લક્ષણ ભી હૈ કિ ઉસકો યહ પતા ચલતા હૈ કિ મેરી પ્રકૃતિ એસી ખરાબ થી. લેકિન ઇસ Line મેં પ્રવેશ કરનેસે મેરી પ્રકૃતિ અભી એસી નહીં રહી. યા બહુત ફરક પડ ગયા. અર્થાત્ પ્રકૃતિ જો જીવકે પૂર્વ સંસ્કારવશ એસા તીવ્ર પરિણામવાલે કષાય યા વિભાવ હોતે હૈં વહ પૂર્વસંસ્કાર પર યહ જ્ઞાનાભ્યાસ યાની જિસ જ્ઞાનકો પ્રકૃતિકા દુશ્મન કહતે હૈં, અભી તો ઉસકે સમીપ જાને સે, મુમુક્ષુકો અભી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ નહીં હુઈ, લેકિન સમીપ ગયા (હૈ). સમીપ જાને સે પ્રકૃતિમેં ફરક પડ ગયા. અર્થાત્ દુશ્મન પર પહલા વાર હો ગયા.

પ્રકૃતિકા વાર (ઘાઉ) આત્મા પર નહીં હુઆ, આત્માને પ્રકૃતિપર વાર ક્રિયા તો ઉસકી પ્રકૃતિમેં ફર્ક પડ જાતા હૈ. વહ ઉનકો ખુદકો પતા ચલતા હૈ. યહ એક પાત્રતાકા ચિહ્ન હૈ. અગર કિતના ભી જ્ઞાનાભ્યાસ કરે, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે ઔર પ્રકૃતિ વૈસી કી વૈસી રહ જાવે તો એસા સમજના ચાહિયે કિ પાત્રતા નહીં હૈ. ઇસ બાતકી કોઈ અસર નહીં આતી હૈ. ઇતની પ્રકૃતિ જોર કરતી હૈ કિ જ્ઞાનાભ્યાસકા કોઈ અસર વિભાવકે પરિણામ પર નહીં આતા. ઇતની બલવાન પ્રકૃતિ હૈ.

મુમુક્ષુ :- શાસ્ત્ર વાંચ્યા પછી અમને પ્રકૃતિ ચારિત્રગુણમાં જાય છે, જ્ઞાનગુણ તો અમારું શુદ્ધ જ છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એસા હૈ કિ ચારિત્રગુણમેં દો બાત હૈ. એક ચારિત્રગુણસે ઉત્પન્ન હોનેવાલા કષાય-વિભાવ. ચારિત્રગુણકા વિભાવસે ઉત્પન્ન હોનેવાલા કષાય. ઔર એક કષાયરસ. કષાય નિર્મૂલ હોગા વહ તો જિતની વીતરાગતા હોગી ઉતના હી કષાય નિર્મૂલ હોગા. ચતુર્થ ગુણસ્થાનમેં પહલી ચોકડી જાતી હૈ. અનંતાનુબંધીવાલા જાયેગા. પંચમ ગુણસ્થાનમેં દૂસરી ચોકડી જાયેગી. છઠે-સાતવેમેં તીસરી ચોકડી કા નાશ હોગા.

યહ તો જો સર્વજ વીતરાગકે જ્ઞાનમેં આયા હૈ, ઇસમેં યહ જો મર્યાદા હૈ ઉસમેં કોઈ ફર્ક હોનેવાલા નહીં હૈ. ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાલા દ્રવ્યલિંગી ભી.

हो सकता है. फिर भी उसको तीन कषाय मौजूद हैं. कषाय बहुत मंद हो गया. उ१ सागरकी स्थितिमें नवमी त्रैवेयक जानेवाला मिथ्यादष्टि द्रव्यद्विगी होवे तो भी उसको चारों कषाय पडे हैं. चारों चार चोकडी पडी है. अनंतानुबंधी, प्रत्याभ्यानवरणी, अप्रत्याभ्यानवरणी, संज्वलन. उसमें तो तीव्र-मंदताका कोई हिसाब नहीं है. सम्यक् प्रकारसे तो अक-अक चोकडीका गुणस्थान अनुसार अभाव होता है. चारित्रगुणकी बात ले लेवे और अपने दोष को रक्षण करे, बचाव करे. तो जिसकी स्वभाव या गुणकी प्राप्ति करनी हो, वह दोषका बचाव करके, दोषका संरक्षण करे वह बात बिलकुल अपने ध्येयसे विरुद्ध Lineवाली है.

सम्यग्दष्टि माने स्वभावदष्टि माने गुणदष्टि. स्वभावमें तो गुण है. स्वभाव तो सब अनंतगुण का समूह है. गुणदष्टिवाला कभी अपने दोषका बचाव नहीं करे, दूसरेके दोषका भी बचाव नहीं करे. यह सिद्धांतिक बात है. जिसको गुण प्राप्त करना हो, जिसकी सम्यग्दर्शन प्रगट करना हो या जिसको गुणदष्टि प्रगट हुई हो, वह कभी अपने दोषका बचाव नहीं करेगा. जिसपर ममत्व हो और जिसका पक्ष हो, (वह) पक्षपात करके किसी दूसरेके दोषका भी बचाव नहीं करेगा. क्यों ? कि इसमें सिद्धांत विपरीत हो जाता है. गुण प्राप्त करनेका जो अपना सिद्धांत है वह सिद्धांतिक नुकसान हो जाता है. इसलिये जो अपने दोष का बचाव करता है या अपनेवाले हैं ऐसा मानकर दूसरेका पक्षपात करके इसके दोषका जो बचाव करता है, उसको दोषदष्टि तीव्र हुई है, उसको गुणदष्टि प्रगट होने की कोई परिस्थिति नहीं है. उसकी Line बिलकुल उलटी है.

'ऐसा कडा है कि ज्ञान होनेपर काम, क्रोध, तृष्णा आदि...' जो प्रकृति है वह निर्मूल हो जाती है. 'यह सत्य है.' क्योंकि सच्चा ज्ञान तो उसका अभाव करता ही है. गुणस्थान अनुसार उसका अभाव होता ही जाता है. 'तथापि उन वचनोंका ऐसा परमार्थ नहीं है कि ज्ञान होनेसे पहले वे मंद न पडे या कम न हों.' बचाव करनेवाले क्या कहेंगे ? हम तो ज्ञानी नहीं है, हमको तो अभी ज्ञान नहीं हुआ है. इसलिये हमारी प्रकृति कहां-से चली जायेगी ? जिसको ज्ञान हुआ हो उसकी प्रकृतिका नाश

હોતા હે. હમકો તો જ્ઞાન હુઆ નહીં, હમારી પ્રકૃતિ કહાંસે જાયેગી ? એસા પરમાર્થ નહીં લેના હે, ઇસમેં સે ભી પરમાર્થ લેના હે કિ જ્ઞાન હોનેસે પહલે વે મંદ પડ સકતી હે યા કમ હો સકતી હે. ઉસકા રસ ઠંડા કર સકતે હેં.

અગર હમેં જ્ઞાનકી પ્રાપ્તિ કરની હે યા સ્વભાવકી પ્રાપ્તિ કરની હે તો પહલે ઇસકા રસ મંદ પડતા હે. પ્રકૃતિકા રસ મંદ પડનેસે ઉસકી તાકાત હે વહ તૂટ જાતી હે. ઉસકી શક્તિ તૂટ જાનેસે ઉસકા અભાવ હો સકતા હે. જહાં તક બલવાન હોતી હે ઉસકા અભાવ હોના સંભવ નહીં હે. ઇસલિયે મુમુક્ષુકી ભૂમિકા એક એસી ભૂમિકા હે કિ ઉસ ભૂમિકામેં પ્રકૃતિકે રસ મંદ પડ જાતે હે યા કમ હો જાતે હેં. ઉતના કામ નહીં કરે તો મુમુક્ષુતા નહીં હે. યહ સાફ બાત હે. મુમુક્ષુતા મેં ઉતના કામ હોના ચાહિયે.

મુમુક્ષુ :- શાસ્ત્ર વાંચીને તારા પરિણામ ન સુધરે તો તે શાસ્ત્ર નહીં પણ છાપાં વાચ્યાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. ઔર દૂસરા કિ યહ વીતરાગ વિજ્ઞાન હે, વીતરાગીજ્ઞાન હે. કષાયકા અભાવ કરનેકા રામબાણ ઇલાજ હે. અમોઘ શસ્ત્ર હે. એસા ઉપાય મિલને પર ભી અગર તેરે પરિણામમેં ફર્ક નહીં પડતા હે (તો) અબ તો તેરા પરિણામ બદલને કે લિયે જગતમેં કોઈ ઉપાય નહીં હે, કોઈ સાધન નહીં હે. યહ બાત હો ગઈ. એસા વિચાર કરના ચાહિયે.

ઇસલિયે મુમુક્ષુકે બારેમેં (યહ કહતે) હેં કિ 'તથાપિ ઉન વચનોંકા એસા પરમાર્થ નહીં હે કિ જ્ઞાન હોનેસે પહલે વે મંદ ન પડે યા કમ ન હોં. યદ્યપિ ઉનકા સમૂલ છોદન તો જ્ઞાનસે હોતા હે,....' સમૂલ અર્થાત્ મૂલ સહિત. મૂલસે યે પ્રકૃતિકા અભાવ હોના વહ તો જ્ઞાન કા સામર્થ્ય હે. સમ્યક્જ્ઞાન હુએ બિના મૂલસે વહ જાનેવાલી નહીં હે. યહ બાત સહી હે. 'પરંતુ જબ તક કષાય આદિકી મંદતા યા ન્યૂનતા ન હો તબ તક જ્ઞાન પ્રાયઃ ઉત્પન્ન હી નહીં હોતા.' જ્ઞાન ઉત્પન્ન કહાં સે હોગા ? ઇસકી કોઈ ભૂમિકા હે ? યા સીધા હી જ્ઞાન ઉત્પન્ન હો જાતા હે ? નીંદમેં. એસા નહીં હોતા. ઇસકી પૂર્વભૂમિકા અવશ્ય હોતી હે. ઔર ઇસ પૂર્વભૂમિકામેં બહુત

से पडलूँ हैं। उस भूमिकामें आये बिना अर्थात् उस कममें आये बिना (सम्यग्दर्शनकी प्राप्ति नहीं होती), नियत कम है, मोक्षमार्गकी प्राप्ति सम्यग्दर्शनसे है, सम्यग्दर्शनसे पडले मोक्षमार्गकी प्राप्ति नहीं है, तो मोक्षमार्ग तक पहुँचनेके पडले भी इसका कोई कम है, इसका कोई नियत कम है, उस कममें आये बिना, उस भूमिकामें आये बिना, कभी भी किसी जवकी ज्ञानप्राप्ति हुई हो ऐसा बनता नहीं।

‘इसलिये (कहते हैं), ‘जब तक कषाय आदिकी मंदता या न्यूनता न हो...’ यह पात्रताका विषय लिया, सिर्फ कषायकी मंदता नहीं ली, लेकिन पात्रताका विषय लिया है, ‘तब तक ज्ञान प्रायः ही नहीं होता,’ बिना पात्रता ज्ञानकी प्राप्ति नहीं होती।

‘ज्ञान प्राप्त होनेमें विचार मुख्य साधन है,...’ ज्ञानकी प्राप्तिमें विचार, विचार विवेक, छित-अछितका विचार, विचार माने छित-अछितका विचार ये मुख्य साधन है, ‘और उस विचारके वैराग्य (भोगके प्रति अनासक्ति) तथा उपशम (कषाय आदिकी बहुत ही मंदता, उनके प्रति विशेष भेद) ये दो मुख्य आधार है,’ क्या कहा ? विवेक है, विचार-विवेक है उसमें वैराग्य और उपशम, ये दो आधार से विचार विवेक चलता है, जिसके परिणाममें वैराग्य-उपशम नहीं हुआ उसको विचार है ही नहीं, ऐसा समझना चाहिये।

यहां पर संक्षेपमें बहुत सुंदर मार्गदर्शन दिया है, बहुत सुंदर मार्गदर्शन दिया है, कि तुम विचार करते हो, मुमुक्षुके लिये यह बहुत अच्छी बात है, तुम शास्त्र पढ़ते हो, शास्त्र सुनते हो और तेरे परिणाममें वैराग्य-उपशम नहीं हैं ? भोग-उपभोगके कालमें तीव्र परिणामसे चला जाता है, बल जाता है ? और कषायकी मंदता भी तुझे नहीं हुई ? क्या बात है ? तेरा विचार क्षयोपशम हो तो चलेगा लेकिन यह उलटा चलेगा, सीधा नहीं चलेगा, ऐसी बात है।

इसलिये वैराग्य और उपशम यह दोनों आधार से जो विचार है वह सही विचार है, अगर विचार को यह दो आधार नहीं है तो यह विचार विचार नहीं है, शायद अविचार है, ऐसा लेना चाहिये, देखिये ! मुमुक्षुके साथ यह Line कैसे ली है ! ऐसा साथ-साथ विचार करना

याडिये. औसा नडीं विचारना याडिये कि डम डमेंशा शास्त्र स्वाध्याय करते है, डम पढते हैं, तत्त्वज्ञानका अभ्यास करते हैं, यर्था आदि करते हैं, सूनते हैं... वैराग्य-उपशम साथ-साथ डोना डी याडिये.

मुमुक्षु :- घण्टा वर्षोथी वांथीअे छीअे पण प्राप्त केम नथी थतुं अेनो आ जवाब छे.

पूज्य भाईश्री :- एसका जवाब आ गया. भाईने कडा न ? यह तो यारित्रमें जाता है. यह सब तो यारित्रमें जाता है. औसा कडकर वड दरवाजा बंद कर दिया. यह रास्ता बंद कर दिया. वैराग्य-उपशमवाला रास्ता बंद कर दिया. और क्षयोपशममें तो धारणा शक्ति है तो बहुत बात नई-नई समजमें आती है, सुननेमें आती है तो धारणा डो जाता है. तो क्या डोता है ? डम भी समजते हैं, मैं समजता हुं, मुजे ज्ञान है. अस ! मर गया वड. अब वड मर गया. अब जिंदा डोनेका कोई सवाल नडीं है. औसी बात है.

औसा जानकर 'एसका निरंतर लक्ष्य रभकर वैसी परिश्रति करना योग्य है.' औसा जानकर एसका निरंतर लक्ष्य रभकर. जानकर और एसका ध्यान रभकर औसी 'परिश्रति करना योग्य है.' यह सडज डो जाना याडिये. वैराग्य-उपशम तो सडज डो जाना याडिये. एसकी तो मुमुक्षुको परिश्रति डो जानी याडिये. उसे सडज कडते हैं. कोई कडता है. किसीको औसा लगता है कि ये 'श्रीमद्ग' औसा कडते थे. 'गुरुदेव' क्या औसा कडते थे ? औसी बात लेते हैं.

मुमुक्षु :- उनडोमें बहुत कडा है लेकिन उसने सूना डी नडीं.

पूज्य भाईश्री :- अेक प्रसंग याद आता है. व्याप्यानका समय करीब-करीब डो यूका था. या यालु डो गया था. डो-पांय मिनिट आगे-पीछे की बात है. बहुत साल डो गये. कोई मुमुक्षुभाई बैठे थे. वृद्ध आदमी थे. कोई दूसरा मुमुक्षु उसके पासमें आकर बैठा. जगड की थोडी कमी थी. उस वक्त स्वाध्याय डोलमें 'गुरुदेव'का प्रवचन डोता था. वहां तो संख्या थोडी बढ जावे तो जगड कम पडती है. तो एसको जरा तकलीफ मडसुस डुई. यह मेरे पासमें बैठा तो मुजे वो लगता है. उसके पैर पर कोई दबाव आया डो, कुछ भी डुआ डोगा. बहुत गरम डो गया. क्या

हुआ ? बहुत गरम हो गया. उतना क्रोध आ गया कि 'गुरुदेव' बिराजमान है वह लू लू गया. जरा जोर से उसके साथ क्रोध कर दिया, लडने लगा. तो 'गुरुदेव' का ध्यान गया. जैसे बगलमें Side में बैठे थे. सामने नहीं थे, Side में बैठे थे. जो बैठे हैं उनके पास दूसरा मुमुक्षु आकरके बैठा. उसको गीर्दी हो गई, उस गीर्दी के डिसांभसे उसको क्रोध हो गया.

'गुरुदेव'का ध्यान गया तो उसको भी पता चला कि 'गुरुदेव'का जरा ध्यान गया है तो फिर शांत हो गया. 'गुरुदेव' एक वाक्य बोले, मार्मिक लेकिन एक वाक्य बोले. 'मुमुक्षु को ऐसा नहीं होना चाहिये.' क्या बोले ? मुमुक्षुके योग्य नहीं है. ऐसा होना मुमुक्षु के योग्य नहीं है. उसमें क्या हुआ ? कुछ जगह की कमी हो गई तो उसमें क्या हो गया ? ऐसा होना नहीं चाहिये. घंटा भरमें क्या हो जानेवाला है. अभी दूसरी-दूसरी गतिमें कहां सुविधा मिलती है ? तिर्य्यगतिमें, नरकगतिमें कोई सुविधा मिलती है ? थोड़ी भी तकलीफ़ होवे और कषाय तीव्र हो जावे, मुमुक्षु को ऐसा नहीं होना चाहिये. मुमुक्षुको यह ठीक नहीं लगता. एतनी मार्मिकरूप बात बोले. इसका मतलब क्या है ?

अगर हम कोई महापुरुषके अनुयायी कहलाते हैं, महापुरुषके हम कुछ अनुयायी हैं तो हमारी प्रवृत्तिकी कुछ मर्यादा होती है. उस मर्यादाके बाहर जा करके हमें प्रवृत्ति नहीं करनी चाहिये. निरर्गल प्रवृत्ति कोई ऐसी नहीं करनी चाहिये कि जिसमें अगले को मुमुक्षुता नहीं दिजे. ऐसा नहीं होना चाहिये. मतलब 'गुरुदेव' भी कहते थे. नहीं कहते थे सो बात नहीं है. पात्रता के बारेमें भी बहुत कहते थे. ऐसा जानकर निरंतर इसका-वैराग्य-उपशमका लक्ष्य रचना चाहिये और ऐसी सलज परिणति हो जानी चाहिये.

'सत्पुरुषके वचनके यथार्थ ग्रहणके बिना प्रायः विचारका उद्भव नहीं होता; और सत्पुरुषके वचनका यथार्थ ग्रहण तभी होता है जब सत्पुरुषकी 'अनन्य आश्रय भक्ति' परिणत होती है, क्योंकि सत्पुरुषकी प्रतीति ही कल्याण होनेमें सर्वोत्तम निमित्त है.' एक बहुत बड़ी इस जगह बात की है, कि शास्त्र वांचने से, पढ़नेसे तत्त्व का विचार हो गया,

हम तत्त्वज्ञानका विचार करते हैं, हम आत्मा का विचार करते हैं, ऐसा मान लेना याहिये नहीं। ऐसा कहते हैं। कैसे होता है ? कि 'सत्पुरुषके वचनके यथार्थ ग्रहणके बिना प्रायः विचारका उद्भव नहीं होता;...' आत्महितका विचार, आत्महितका विचार, जिसको विवेक कहते हैं, विवेक विचार जिसको कहते हैं, वह कब होता है ? कि सत्पुरुषके वचनका यथार्थ ग्रहण होवे तब। ग्रहण होवे नहीं, यथार्थ ग्रहण होवे तब।

और सत्पुरुषके वचनका यथार्थ ग्रहण कब होता है ? कि जब सत्पुरुषकी अनन्य आश्रयभक्ति परिणत होती है तब। बात कहां ले गये ! थोड़ा विचार तो आया था। यह Paragraph नहीं पढ़ा था। धर वैराग्य-उपशम लिया और सत्पुरुषकी भक्तिकी बात क्यों नहीं ली ? यह पढ़ा तब यह विकल्प हो गया था। पत्र पढ़कर नहीं आये तो देखा नहीं की यह बात तो उन्होंने नीचे ही रखी है। वह तो Separate रखी है। वैराग्य उपशमके साथ वह बात मिला नहीं दी। उसको अलग स्थान दिया है। सत्पुरुषकी भक्ति के विषयमें अलग स्थान दिया है।

मुमुक्षु :- वचन देना है न ?

पूज्य भाईश्री :- अर्थात् सत्पुरुषके प्रति बहुमान होना वह सत्पुरुषकी भक्ति है। भक्ति माने यहां कोई पद गाना वह भक्ति नहीं। बहुमान होना। उनके गुणोंके प्रति, उनकी दशाके प्रति बहुमान होना। और बहुमान होनेमें भाव क्या है ? कि जैसे सत्पुरुषका सामिध्य मुझे मिले। जैसे सत्पुरुषके चरणमें मुझे कोई जगह मिल जाये। इसप्रकारसे यह बहुमान आता है। ऐसी भक्ति को आश्रयभक्ति कहनेमें आयी है। वे भक्ति के बहुत प्रकार लेते हैं। ओघभक्ति, रहस्यभक्ति, आश्रयभक्ति। जैसे-जैसे विशेषण लेते है। अलग-अलग विशेषण लेते हैं। भक्ति अर्थात् बहुमान। लेकिन ओघसंज्ञासे करते हैं। यलो 'गुरुदेव' को बहुत मानते हैं, बहुत प्रतिभासंपन्न हैं, अपने भी मानो। ऐसी बात नहीं है। पढ़यान करके, उनकी दशाकी पढ़यान करके, जो आत्मगुण प्रगट किये हैं उसकी पढ़यान करके बहुमान होना याहिये। और उनके आश्रयका भाव रहना याहिये कि जैसे सद्गुरुका, जैसे सत्पुरुषका मुझे सामिध्य मिले। मुझे सत्संग मिले। उनके चरणमें मैं निवास करके मेरा

આત્મહિત મેં સાધુ. એસા ભાવ હોના ચાહિયે. ઉસકો આશ્રયભક્તિ કહનેમેં આતી હૈ.

જબ સત્પુરુષકી અનન્ય આશ્રયભક્તિ પરિણત હોતી હૈ, તબહી ઉનકે વચનકા યથાર્થ ગ્રહણ હોતા હૈ. જબ ઇનકે વચનકા યથાર્થ ગ્રહણ હોતા હૈ તબ હી ઇસ વચનકી અસર આત્મા પર આતી હૈ. ઉસકો વિચાર વિવેક કહનેમેં આતા હૈ.

મુમુક્ષુ :- એક એક શબ્દ મેં ગંભીર ભાવ હૈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુત ગંભીર ભાવ ભરે હેં.

મુમુક્ષુ :- સ્વાધ્યાય કરવો અને મનન-ચિંતવન કરવું એ આત્માનો વિચાર નહીં ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં... નહીં... નહીં. વહ તો સબ કરતે હી હેં કિ ચલો રોજ ઉઠકર મંદિરમેં જાકર સ્વાધ્યાય ઓર વાંચન કરો. અપની રૂઢિ હૈ. અપની રૂઢિ હો ગઈ હૈ. 'ગુરુદેવ' કે સમાજમેં. નહીં, એસા નહીં.

સત્પુરુષકી આશ્રયભક્તિપૂર્વક ઉનકે વચનકો ગ્રહણ કરનેકી પદ્ધતિ હોની ચાહિયે. વિરોધકા તો પ્રશ્ન હી નહીં, અવકાશ હી નહીં. વહ તો બહુત દૂર હૈ. ફિર કોઈ સત્પુરુષ ઓર કોઈ સત્પુરુષકા ઉસકે અંદર સવાલ નહીં હૈ. અપને યહાં તો કલ પ્રસંગ હૈ ન ? સત્પુરુષકી મહિમાકા પ્રસંગ હૈ. કિ એસે સત્પુરુષ હો, એસે સત્પુરુષકી વિદ્યમાનતા હો. ભલે હી વર્તમાનમેં નહીં હૈ લેકિન ઉનકી વિદ્યમાનતા હો ઓર ઉનકી વિદ્યમાનતામેં ઉનકે ચરણમેં મેરી વિદ્યમાનતા હો. ઉસકા નામ બહુમાન હૈ. ઉન્હે ચાહતે હેં. બાહરમેં ક્યા ચાહતે હેં ? કિ મુજે ઇતના પરિવાર હો, મુજે ઇતને અનુકૂલ સંયોગ હો. આત્મામેં થોડે હી આતે હેં ? પરિવાર આત્મામેં આ જાતા હૈ ? મકાન, સંયોગ આત્મામેં આ જાતે હેં ? ઉસમે આત્મા ચલા જાતા હૈ ? નહીં. યહ હો, યહ હો, યહ હો. ઉસકે અસ્તિત્વ કો વહ ચાહતા હૈ. અપને સમીપ ઉસકા અસ્તિત્વ ચાહતા હૈ.

(યહાં કહતે હેં), તૂ સત્પુરુષકે સમીપ અસ્તિત્વ ચાહતા હૈ ? તેરે સમીપ સત્પુરુષ હો, તુમ સત્પુરુષકે સમીપમેં હો, ઇસપ્રકાર કોઈ ફેરફાર હુઆ ? કિ અનાદિસે જો ચલતા હૈ વહી તુમ ચાહતે હો ? કિ મુજે યહ હો, મુજે યહ હો, મુજે યહ હો. યહ Line યહાં સે બદલતી હૈ. સંયોગકા

इंरुंर. ञगतकी अनुकूलताके संयोगके बढले सत्पुरुषका संयोग डो अैसी आश्रयलक्ति आये बिना सत्पुरुषके वचन यथार्थ ञरुडण नडीं डोते, उसमें यथार्थ विचारशक्तिकी उत्पत्ति नडीं डोती, अैसा कडते हैं.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य भाईश्री :- ड. 'दस दस डुं उदस डुं तेड प्रलुनो दीन.' रस आया डै ँसलिये तीन डार कड डै. सत्पुरुषकी लक्तिका प्रकरण 'श्रीमदुणु'के शब्दोंमें डडुत असाधारण रीतिसे डार आया डै.

प्रायः तो सत्पुरुष लक्तिके लिये ँतना कडते नडीं डै. क्यौंकि ञवकी विपरीत असर डोती डै कि वड अपनी लक्ति सिडते हैं. अपनी लक्ति कराने के लिये डोलते हैं. ँसलिये डडुतसे सत्पुरुष तो अैसी डत नडीं करते. लेकिन कडी-कडी कोरु सत्पुरुष करते हैं. तो डडुत डी करते हैं. या दूसरे सत्पुरुषके लिये डी कडी करते हैं तो डडुत करते हैं. अपने लिये नडीं कडे तो दूसरे के लिये कडे. ञैसे 'गुरुदेव'ने 'डडिनश्री'के लिये कड. अेकसाथ दो डोवे तो कडे. अैसे दूसरे सत्पुरुषकी प्रशंसा करनेमें यडी कारण डै कि मुमुक्षुणुव आश्रयलक्तिमें आ सके. अगर आश्रयलक्तिमें आयेगा तो ँनके वचनका यथार्थ ञरुडण डोगा और ञरुडण डोनेके डद यथार्थ विचारशक्ति काममें आयेगी. वरना विचारशक्ति अयथार्थरूपमें काम करेगी, यथार्थरूपमें काम नडीं करेगी. ये डत डो ञायेगी.

मुमुक्षु :- 'डडिनश्री' डी कोरु डी डत करने से पडले 'गुरुदेवश्री'की लक्ति करते हैं.

पूज्य भाईश्री :- डं. लक्ति करते हैं. ञड ञानी डोकरके डी ँतनी लक्ति करते हैं तो मुमुक्षुको कितनी करनी याडिये ? ये यडं से नीकलता डै, कि उसको तो अेक विकल्प डी दूसरा उठना याडिये नडीं. लक्तिके विरुद्ध तो अेक विकल्प डी उसको उठना याडिये नडीं. यड डत डो ञानी याडिये.

'क्यौंकि सत्पुरुषकी प्रतीति डी कल्याण डोनेमें सर्वोत्तम निमित्त डै.' प्रतीति डाने पडयानसे विश्वास आना. उसको प्रतीति कडते हैं. यड सत्पुरुष डी हैं और डेरे आत्मकल्याणमें ये सर्वोत्तम निमित्त हैं. प्रत्यक्ष डोग. (अेक मुमुक्षुभाई की) यीडी आयी डै. 'डुंड' से (अेक मुमुक्षु आते

हैं), उनके पिताजी की खिड़ी आयी है. उसमें दो-तीन बात लीजी हैं. उसमें एक बात लीजी है. अच्छी बात लीजी है. भाईको पढने दिया था. वही बात लिजी है कि आपके यहां 'सोगानीजी'के चित्रका अनावरण विधि है तो इस विषयमें (लिजा है कि)...

'पूज्यश्री 'सोगानीजी'नुं तैलचित्र मुमुक्षु समाजने पुरुषार्थकी प्रेरणा अर्थे घण्टा ज उपकारी बनशे. तेमज...' आ वात जे 'श्रीमद्दृष्ट'अे कही ते लीजी छे. 'ज्ञानीपुरुषना प्रत्यक्ष योगनो लाभ शुं छे ते जागत मुमुक्षुसमाजनुं प्रधानपणे ध्यान भेंयशे.' यह चित्र कया ध्यान भीयेगा ? उनको पात्रता बहुत थी. मूल द्विगंबर थे. द्विगंबरके शास्त्र पढे थे. पंडित रजकर सीजे थे, छह-छह घंटे तक पूजा करते थे. पांच-पांच घंटे ध्यान करते थे. ज्ञान, ध्यान, पूजा, भक्ति सब प्रवृत्ति करते थे. फिर भी आत्मप्राप्ति नहीं होती थी. सत्पुरुषका योग हुआ तो जुड़ सत्पुरुष हो गये ! प्रत्यक्ष सत्पुरुषका योग हुआ और स्वयं सत्पुरुष हो गये. यह ध्यान भीयेगा कि योग कया चीज है ? प्रत्यक्ष योगका महत्व कया है ? यह एक प्रसंग ध्यान भिंयनेका है.

'तेमज गुरुभक्तिथी ओतप्रोत...' अमनी गुरुभक्ति पण विशेष હતી. अनंत तीर्थकरसे भी अधिक हैं. 'गुरुदेव मेरे लिये अनंत तीर्थकरसे भी अधिक हैं.' 'गुरुभक्तिथी ओतप्रोत तेमज गुरुआज्ञामां अविरतपणे वर्तनारा अेवा पवित्र श्री सोगानीजीना तैलचित्रथी आवी घण्टी घण्टी प्रेरणाओ लेवानुं बनशे.' इस तरह उन्होंने अपनी शुभेच्छा व्यक्त की है.

(यहां) कया कहते हैं ? 'क्योंकि सत्पुरुषकी प्रतीति ही कल्याण होनेमें सर्वोत्तम निमित्त है.' यह वाक्य हमने उनके Photo के नीचे लिखा है कि, 'हे गुरुदेव ! आपकी वाणीका स्पर्श होते ही मानो विश्वकी उत्तमोत्तम वस्तुकी प्राप्ति हो गई.' विश्वकी उत्तमोत्तम वस्तु कौन-सी है ? कि मेरा परमात्मा. मेरा जो परमात्मपद है, परमात्मस्वरूप है वह विश्वकी उत्तमोत्तम वस्तु है. बस ! आपकी वाणीका स्पर्श होते ही मुझे तो प्राप्त हो गया. वह बात उनके अनुभवकी पत्रमें जो लिजी है वह अपने जुड़के शब्दमें लिजी है. उसे वहां उपर लिजी है.

प्रायः ये कारण परस्पर अन्योन्याश्रय जैसे हैं. कहीं किसीकी

मुખ्यता है...’ अन्योन्याश्रय माने क्या ? कि सत्पुरुषकी भक्तिसे उसका ग्रहण होता है और उसका ग्रहण करने पर सत्पुरुषकी भक्ति पैदा हो जाती है. ओ..ओ..! सत्पुरुष मेरे आत्मकल्याणकी ऐसी बात करते हैं ! ज्ञानमें क्षयोपशम अच्छा होवे, थोड़ी निर्मलता होवे तो भक्ति बढ जाती है. ओ..ओ..! मेरे लिये कितनी अच्छी बात की ! मेरे आत्मकल्याणकी कितनी सुंदर बात कही ! तो कभी भक्तिसे यथार्थ ग्रहण होता है, कभी यथार्थ ग्रहण करने पर भक्ति पैदा हो जाती है. ऐसा है. ‘प्रायः ये कारण परस्पर अन्योन्याश्रय हैं.’ अन्योन्य माने यथार्थ विचार के साथ भक्तिवश ग्रहण करना. तो भक्तिकी प्राप्ति हो. भक्तिकी प्राप्तिसे यथार्थ विचार करना और ग्रहण करना होवे. जैसे दोनों. तो कहीं किसीकी मुખ्यता है, किसीको पहले भक्ति होती है, बादमें ग्रहण होता है. किसीको पहले ग्रहण होता है, भक्ति बादमें उत्पन्न हो जाती है. और ‘कहीं किसीकी मुખ्यता है...’

‘तथापि ऐसा तो अनुभवमें आता है कि जो सख्या मुमुक्षु हो, उसे सत्पुरुषकी ‘आश्रयभक्ति’, अहंभाव आदिके छेदनेके लिये और अल्पकालमें विचारदशा परिष्कृत होनेके लिये उत्कृष्ट कारणरूप होती है.’ देखिये ! क्या बात कहते हैं ? कि क्षयोपशम लेकरके तो मनुष्य आया ही है. तो सख्या मुमुक्षु हो तो उसे आश्रयभक्ति होने से.. फिर वह संयमादिका परिणाम करेगा, क्षयोपशम बढेगा, कहीं अहंभाव नहीं होगा. जो संयम होनेके साथ अहंभाव होता है, दूसरे-दूसरे दानादि के परिणाम के साथ अहंभाव होता है, वह सत्पुरुषकी आश्रयभक्तिके साथ ऐसा परिणाम होवे तो अहंभाव नहीं होवे. सत्पुरुष उसको बोलेंगे, देख ! तेरा परिणाम मंद कषायका है. साथ अहंभाव नहीं होना चाहिये. जरा जाग्रत रह जाना. अंतर अवलोकनसे जागृतिमें रहना कि कीसी भी प्रकारके धार्मिक विषयक परिणाम होनेके साथ उस परिणामका अहंभाव पैदा नहीं होवे. उसकी जागृति रहना. ये आश्रयभक्तिमें ऐसा ज्ञयदा होता है. और अल्पकालमें विचारदशा भी परिष्कृत हो जाती है. विवेक बहुत जागृत होता है. और वह जो सत्पुरुषके आश्रयसे आत्मकल्याणकी प्राप्ति करता है. (यहीं तक रहते हैं...)

ता. २५-५-१९८९, पत्रांक - ७०६

प्रवचन नं. ७२६

‘श्रीमद् राजयंद्र’ वचनामृत, पत्रांक-७०६. पढले बोलसे. जिस मुमुक्षुको पत्र लिजा है उस मुमुक्षुने अपने परिणामके दोषका निवेदन किया है कि मेरे परिणाममें जैसे-जैसे दोष होते हैं. कृपया मेरा दोष जैसे-जैसे भी मिटे ऐसा कोई उपदेश, जैसे कोई मार्गदर्शन की अपेक्षा रखकरके ‘कृपालुदेव’के प्रति मुमुक्षु लोग चिड़ी लीजते थे. ऐसा प्रायः द्विजनेमें आया है. यह भी ‘लींजडी’के ‘केशवलावभाई’ हैं, उसने भी ऐसा ही किया. उनको कमसे उत्तर देते है.

‘वृत्ति आदिका संयम अतिमानपूर्वक होता हो तो भी करना योग्य है. विशेषता इतनी है कि उस अतिमानके लिये निरंतर भेद रचना.’ मुमुक्षुने ऐसा लिजा है कि मैं कुछ भी वृत्तिको रोकता हूँ या मे संयमित करता हूँ तो उसका अतिमान मुझे हो जाता है. कि मैंने ऐसा किया... मैंने ऐसा किया. ऐसा जो मुझे अतिमान होता है इसके लिये मैं क्या करुं ? वृत्तिका रोकना तो आसान है. मैं कर सकता हूँ, होता भी है लेकिन साथ ही साथ दूसरा दुर्गुण होता है कि मुझे अतिमान हो जाता है. इसके लिये मैं क्या करुं ? जैसे कोई मार्गदर्शनकी अपेक्षा रखकरके पूछा. तो कहते हैं कि भले ही अतिमान हो. संयममें तो रहना अच्छा ही है. अब बात रही अतिमान टालनेकी. तो इसके लिये जो अतिमान होता है उसके लिये निरंतर भेद रचना.

जिसको अपने परिणामका अवलोकन होता है उसको तो अपना दोष नजर आता ही है. नहि आवे ऐसा नहीं बने. और जिसको अपना दोष नजर आता है उसको अपने दोषके लिये भेद हुआ बिना भी रहनेवाला नहीं है. वह साथ ही साथ बनता ही है. और यही दोष टलने की एक प्रक्रिया है. दोषका निषेध यह दोष टलनेकी एक प्रक्रिया है.

मुमुक्षुकी भूमिका से लेकरके जहां तक साधककी भूमिकामें भी दोषका सदभाव रहता है वहां तक यह प्रक्रिया ચાલુ रहती है. मोक्षमार्गी धर्मात्माको भी.

बेदज्ञानमें क्या होता है ? बेदज्ञान विधि-निषेधरूप है. विधि-निषेधरूप माने अपने स्वरूपका आदर होना यह विधि है और दोषका निषेध होना यह निषेध है. स्वपरप्रकाशक ज्ञानमें अपना स्वरूप भी जाननेमें आता है, दोष भी जाननेमें आता है. दोषका निषेध होता है और स्वरूपका आदर होता है. इसप्रकार का अेक साथ दोनों पहलूमें जो परिणामन है उसको ही अनेकांतिक परिणामन कहनेमें आता है. उसको बतानेवाली वाणीको अनेकांतवाद या अनेकांतिक वाणी, अनेकांतिक वचन कहनेमें आता है. वास्तवमें तो परिणामन अनेकांतिक है. अस्तित्व भी है, नास्तित्व भी है. दोनों अेकसाथ होता है. और उसका प्रारंभ मुमुक्षुकी भूमिकासे हो गया.

मुमुक्षुको भले ही अपने आत्माका अनुभव नहीं हुआ हो, आत्मा प्रत्यक्ष नहीं हो, लेकिन दोष तो है. तो दोष नहीं चाहिये, यहां से तो मुमुक्षुता उत्पन्न हुई है. या बिलकुल दोष मुझे नहीं चाहिये, थोडा भी नहीं चाहिये. गंदकीको कौन चाहेगा ? थोडी भी हो तो. अैसा नहीं होता कि थोडी भले ही रह जाये. अैसा कहीं भी कोई चाहते नहीं. यह मदिनभाव है, मदिनता है, इसलिये इस मदिनता को बिलकुल पूर्णरूपे जो नहीं चाहता वह ज्यादा दोषका तो निषेध करेगा. क्योंकि मुमुक्षुकी भूमिकामें तो बहुत दोष होते हैं, अनेक प्रकारके होते हैं, बारबार होते हैं तो उसका निषेध आवे बिना नहीं रहता. 'वैसा हो तो कमशः वृत्ति आदिका संयम होता है और तत्संबंधी अभिमान भी न्यून होता जाता है.' कमशः न्यून होता जाये. भले अेकसाथ नहीं मिटे, लेकिन निषेध चालु रहेगा तो कमशः उसकी न्यूनता. न्यूनता माने घटता जायेगा, कम होता जायेगा. अैसा बनेगा.

दूसरा. 'अनेक स्थलोंपर विचारवान पुरुषोंने अैसा कहा है कि ज्ञान होनेपर काम, क्रोध, तृष्णा आदि भाव निर्मूल हो जाते हैं, यह सत्य है.' विचारवान पुरुष कछो, महापुरुष कछो, ज्ञानीपुरुष कछो. अनेक स्थलों पर

ગ્રંથ ગ્રંથોમેં યહ બાત કહી હે. કિ યદિ સચ્ચા જ્ઞાન હોવે તો યે જો કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણા આદિ પ્રકૃતિગત દોષ હે, ઉસકા નાશ હો જાતા હે. નિર્મૂલ હોવે હી હોવે, જ્ઞાન હોવે તો. ઔર જ્ઞાન હોને કી દિશામાં મુમુક્ષુજીવ પ્રયાસ કરે તો ઉસકો ભી માલુમ પડતા હે કિ મેરી જો પ્રકૃતિ થી ઉસ પ્રકૃતિમેં ઇતના ફર્ક પડા હે. ક્યોંકિ પહલા પ્રહાર પ્રકૃતિ પર હોતા હે. ઇસ Line મેં આનેવાલે કો સબસે પહલા જો કોઈ ફરક પડતા હે વહ અપની પ્રકૃતિકે દોષ પર પડતા હે. ઔર ઉસકો પતા ભી ચલતા હે કિ મેરી પ્રકૃતિ જિતની તીવ્ર રસસે પ્રવર્તિત હોતી થી ઉતની અબ નહીં હોતી હે. ફિર ભી ઉસમેં સંતોષ નહીં હે, સંતોષ લેનેકા સવાલ ભી નહીં હે. લેકિન યહ બાત ઉસકો સ્વયંકો ભી સમજમેં આતી હે. તબ ઉસકો ઐસા લગતા હે કિ મેરા ઇસ Line મેં જો ગમન હોતા હે યા વિકાસ હોતા હે વહ ઠીક હો રહા હે. યા ઐસે હી મુજે આગે બઢના ચાહિયે. મેં સહી રાસ્તે પર હું ઇસકી પ્રતીતિ ઉસકો આતી હે, વિશ્વાસ આતા હે. અગર પ્રકૃતિકે દોષમેં ફર્ક પડતા હે તો. ઔર જ્ઞાન હોનેપર તો ઉસકા નિર્મૂલપના યાનિ નાશ હો જાતે હે, યહ સત્ય હે.

‘તથાપિ ઉન વચનોંકા ઐસા પરમાર્થ નહીં હે કિ જ્ઞાન હોનેસે પહલે વે મંદ ન પડે યા કમ ન હોં.’ ઐસા કભી નહીં લેના કિ જ્ઞાનીકો યહ નિર્મૂલ હોતા હે. હમ તો જ્ઞાની હુએ નહીં, હમકો તો જ્ઞાન પ્રગટ હુઆ નહીં હે, ઇસલિયે હમકો તો દોષ હોવે હી હોવે. હમારા પ્રકૃતિગત દોષ રહેગા. ક્યા કરેં ? ક્યા બચાવ કરતા હે ? કિ યે તો મેરી પ્રકૃતિ હે. ઇસકે લિયે મેં ક્યા કરું ? મેરી તો પ્રકૃતિ હી ઐસી હે. ઇસકે લિયે મેં ક્યા કરું ? યહ બાત મુમુક્ષુઓં કો નહીં કરની ચાહિયે.

હંમેશા ઐસા હોના ચાહિયે કિ પ્રકૃતિ કેસી ભી હો ઉસે નિર્મૂલ કરને કે લિયે જબ મેં કદમ ઉઠાતા હું તો મુમુક્ષુકી ભૂમિકામેં જ્ઞાન હોનેસે પહલે ભી યહ મંદ પડની ચાહિયે યા ઇસમેં કમી આની ચાહિયે. અવશ્ય આની ચાહિયે. ઇતના કમસેકમ હોના ચાહિયે. મુજે જ્ઞાન નહીં હુઆ હે ઇસલિયે મેરી પ્રકૃતિ તો નહીં ગઈ હે, ક્યા કરું ? યહ બાત ઠીક નહીં હે. ઇસમેં તો નિષેધ તો ચલા ગયા, લેકિન જો ભી મુજે હોતા હે વહ ઠીક હો રહા હે, હોના ચાહિયે ઐસા હો રહા હે ઇસકા આધાર, અભિપ્રાયકા આધાર મિલ

જાયેગા. દોષકો કરનેકે અભિપ્રાય કો આધાર મિલ જાયેગા. યે દોષ કભી મિટનેવાલા નહીં હૈ, મંદ ભી હોનેવાલા નહીં હૈ.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુતામાં પ્રવેશ થાય તો અનુશાંગિક એના પરિણામમાં આવો ફેરફાર થાય જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હોતા હી હૈ. પહલા ફેરફાર હોતા હૈ. જિસકો મુમુક્ષુતાકા પ્રારંભ હુઆ હો, ઉસકી પ્રકૃતિપર પહલા પ્રહાર હો હી જાયેગા. યહ ચીજ હી ઐસી હૈ. ઇસલિયે તો યહાં સે ચાલુ કિયા હૈ કિ મુજે પરિપૂર્ણ શુદ્ધિ ચાહિયે. તનિક ભી, દોષકા એક કણ ભી મુજે નહીં ચાહિયે. યહ મુજ પર કલંક હૈ ઐર યહ થોડા ભી કલંક મુજપર હો યે મૈં નહીં ચાહતા. યહાં સે તો પ્રારંભ હૈ, યહાં સે તો મુમુક્ષુતાકી શુરૂઆત હૈ. મુમુક્ષુતાકી શુરૂઆત ઇસ પ્રકારસે હોવે ઉસકો તો ફર્ક પડે હી પડે, નહીં પડે ઐસા નહીં બને. અગર નહીં પડા હો તો ઐસા સમજના ચાહિયે કે ઇસ Line મેં હમારા પ્રવેશ નહીં હુઆ હૈ. બાહ્યદષ્ટિસે ભલે હી સત્સંગ હોવે, વાંચન કરે, વાંચનમેં બેઠે, શ્રવણ કરે. કુછ ભી હો. લેકિન વાસ્તવમેં પ્રવેશ નહીં હુઆ હૈ, ઐસા સમજના ચાહિયે. ઐર ફર્ક પડા તો સમજના ચાહિયે કિ ચલો, યહ ફર્ક પડા હૈ. અભી યહ જ્ઞાયદા હુઆ હૈ. બસ ! યહી કામ હમે આગે બઢાના ચાહિયે. ક્યોંકિ ઇસસે હમે જ્ઞાયદા હુઆ હૈ. બસ ! સીધીસાદિ બાત હૈ.

‘યદપિ ઉનકા સમૂલ છોદન તો જ્ઞાનસે હોતા હૈ,...’ આત્મજ્ઞાનસે યા સમ્યગ્જ્ઞાનસે ઇસકા સમૂલ-મૂલ સહિત છોદન હોતા હૈ. ‘પરંતુ જબ તક કષાય આદિકી મંદતા યા ન્યૂનતા ન હો તબ તક જ્ઞાન પ્રાયઃ ઉત્પન્ન હી નહીં હોતા.’ યહ પૂર્વભૂમિકા હૈ. જ્ઞાન હોના ઐર કષાયકા અભાવ હોના યહ તો ફલ હૈ. લેકિન ફલ કબ આયા ? કિ કુછ બીજ બોયા થા ઉસકા ફલ આયા. બીજ બોયા થા ઉસકા મતલબ કયા ? કિ ભૂમિકા કોઈ અચ્છી થી, જમીન અચ્છી થી ઉસમેં બીજ બોયા તબ ઉસકા ફલ આયા હૈ. યહ જો પૂર્વકી પ્રક્રિયા હૈ ઉસમેં પ્રવેશ કિયે બિના ફલકી અપેક્ષા રખી જાયે તો ભી યહ ઉચિત નહીં હૈ. યહ પૂર્વભૂમિકાકી બાત કહી.

‘ગુરુદેવશ્રી’ ઐસે કહતે થે કિ રાગ ઐસે નહીં છૂટતા. પહલે રાગકી રુચિ છૂટતી હૈ. સિદ્ધાંતિક બાત કરતે થે. ‘કૃપાલુદેવ’કી સિદ્ધાંતિક બાત

करनेकी पद्धति कम है. इसमें सिद्धांत आ जाता है. भूमिकाका सिद्धांत आ तो जाता है. लेकिन वे उतना जोलते नहीं थे. क्योंकि मुमुक्षु एतने सिद्धांतिक उपदेश के लिये तैयार नहीं थे. 'गुरुदेव' तो सिद्धांतिक भात करते थे. जोलकरके, कि देजिये तुमको राग मिटाना है ? कि हां, मिटाना है. राग जैसे नहीं मिटेगा. पहले रागकी रुचि मिट जायेगी. तेरी रुचि कहां काम करती है वह पहले देखना चाहिये. पहले उसपर ध्यान डोना चाहिये कि रुचि कहां है. क्योंकि रुचि और रस अविनाभावी डोने से पहले रस मंद पडता है या रुचि मंद पडती है, फिर रागका अभाव डोता है. भले अनंतानुबंधीका डोवे, फिर प्रत्याभ्यानवरणीका डोवे. लेकिन अभावका जो मार्ग है, मोक्षमार्गमें रागकी मंदताका मार्ग नहीं है. यह तो रागके अभावका मार्ग है. वीतरागता तो रागके अभावमें उत्पन्न डोती है.

वीतरागमार्गमें रागका अभाव डोता है उसके पहले रागका रस तूटता है या रागकी रुचि मिटती है. शुद्धात्माकी या निर्दोषताकी रुचि उत्पन्न डोती है, पवित्रताकी रुचि उत्पन्न डोती है. रुचिमें बिलकुल डिलटी-सुलटी परिस्थिति जब पैदा डोती है तब रागका अभाव डोनेका कम चालु डोता है. इसके पहले रागका अभाव नहीं डो सकता. यह कहां.

'परंतु जब तक कषाय आदिकी मंदता या न्यूनता न डो तब तक ज्ञान प्रायः उत्पन्न डी नहीं डोता.' कषायकी मंदता डो प्रकारसे डोती है. रुचि कषायकी रडेवे और कषायकी मंदता डोवे और रुचि कषायकी नहीं रडे, आत्माकी रुचि डोवे और कषायकी मंदता डोवे. इसलिये 'गुरुदेव' इस भातको जोलकरके बताते थे कि संप्रदायमें जैसे लोग धार्मिकक्रिया करते वक्त कषायकी मंदता करते है ऐसी भात नहीं डोनी चाहिये. रुचि और रस मंद डोना चाहिये. इसमें रुई पडना चाहिये, जब डी कषायकी मंदता सडी रूपमें है, वरना कषायकी मंदता सडी रूपमें नहीं है.

'ज्ञान प्राप्त डोनेमें विचार मुख्य साधन है,...' अब देजिये कि ज्ञानप्राप्ति कोई दूसरी क्रियासे नहीं डोती, पूजा-भक्ति से नहीं डोती, दया-दानसे नहीं डोती. ज्ञानप्राप्ति विचारसे डोती है. अब और जगडसे उदा दिया. ज्ञानप्राप्ति कैसे डोती है ? कि 'ज्ञान प्राप्त डोनेमें विचार मुख्य

साधन है...' और विचारमें ली, विचार करते हैं तो किस डालतमें विचार होना चाहिये ? कि 'उस विचारके वैराग्य (भोगके प्रति अनासक्ति) तथा उपशम (कषाय आदिकी बहुत ही मंदता, उनके प्रति विशेष भेद) ये दो मुख्य आधार हैं.' दोनोंका कौंसमें स्वयंमें अर्थ लिखा है कि '(भोगके प्रति अनासक्ति)...' यानि तीव्ररससे जाना, पीना, जो ली पंचेन्द्रिय विषयका उदय होता है उसमें तीव्र रससे प्रवर्तित नहीं होना उसको मुमुक्षु भूमिकाका वैराग्य कहते हैं.

वैराग्यका बहुत व्यापक अर्थ है. मुनिराज को ली जो परिस्थिति है उसको वैराग्यवाली परिस्थिति कहते हैं. पंचम गुणस्थानवालेको ली जितना त्याग होता है उसको वैराग्य है औसा बोला जाता है. और ज्ञानी तो वैरागी होते ही हैं. और मुमुक्षु ली वैरागी होते हैं. इन चारों पदमें जो वैराग्य है उन चारोंकी परिभाषा ली अलग अलग है, चारोंका स्वरूप ली अलग अलग है. जब ये मुमुक्षुकी भूमिकाकी चर्चा चल रही है तो मुमुक्षुके योग्य वैराग्य कौन-सा है यह बात हमें अच्छी तरह समझनी चाहिये.

मुमुक्षुकी भूमिकाका वैराग्य वह है कि अपना आत्मकार्य करनेकी तीव्र भावना और जिज्ञासा के वश, औसा झलतु वैराग्य नहीं, अपनी स्वरूप प्राप्ति, उसकी भावना और स्वरूपकी पहिचान नहीं हुई उसी जिज्ञासा के वशात् और सब हमारे उदयभावोंका रस ठंडा हो जावे या झीका हो जावे, उसीको मुमुक्षुकी भूमिकाका वैराग्य कहनेमें आता है. इस प्रकारका वैराग्य होवे.

और उपशम अर्थात् कषयादिकी बहुत ही मंदता. उनके (-कषायके) प्रति विशेष भेद. यानि जो ली अपने परिणामाममें दोष होता हो उसके प्रति भेद होवे. और ये भेदके कारण जो कषाय मंद होवे, भेदके वश ये कषाय मंद होवे, तो उस प्रकारकी जो कषायकी मंदता, उसको मुमुक्षुकी भूमिकाका उपशम कहनेमें आता है.

वास्तवमें उपशम तो भोक्षमार्गके प्रारंभसे ही होता है, उसके पहले नहीं होता है. इसलिये भोक्षमार्गको उपशमका विशेषण लागू पडता है. क्योंकि आत्माकी शांति हुई. जैसे 'पूज्य माताञ्ज'को हम कहते हैं कि

उपशममूर्ति. ऐसा कहते थे. शांतता. क्योंकि उनके मन, वचन, कायाके योगमें शांतता काही प्रदर्शित होती थी तो उपशममूर्ति ऐसा नाम दिया. वहां भोक्षमार्गका उपशम है. वहां मुमुक्षुकी भूमिकाका उपशम है. मुमुक्षु भी शांत होता है. उसको अपने होनेवाले, जो चलते हैं उस कषाय पर उसका निषेध आता है और निषेधके वशात् उसको कषायकी मंदता सलज हो जाती है.

इस प्रकारके दो मुख्य आधारभूत परिष्काम तत्त्वज्ञानके विचारमें होते हैं. तत्त्वज्ञानके विचार तो हम बहुत करे. घंटो तक स्वाध्याय करे, यर्था करे और फिर जाने-पीनेमें हमारे रसके परिष्काम जैसे हो जाये कि जैसे घोडेसवारी हो गई और घोडा तेज से चलने लगा, उडने लगा. जैसे कषायरसमें उडते रहें और तत्त्वज्ञानका अभ्यास भी करते रहें, ये दो बातका मेल होनवाला नहीं है. यह विचार हमें काममें नहीं आयेगा.

आजकल हमारे यहां ये समाजके करीब-करीब मुमुक्षुओंकी व्यापक इरियाह है. इरियाह कहते हैं न ? क्या कहते हैं ? शिकायत है. इरियाह भी कहते हैं, शिकायत भी कहते हैं. शिकायत उर्दू ज़बानमें कहते हैं. क्या करें ? बात तो सब समजते हैं, लेकिन जब उदयमें जूडते हैं तो कुछ याद भी नहीं आता, स्मरण भी नहीं होता. बादमें विचार आता है. जा लेते हैं, पी लेते हैं, काम कर लेते है. उस वक्त तो कुछ सुना ही नहीं, समजा ही नहीं, कोई तत्त्वज्ञानकी उपस्थिति ही जैसे हमारेमें नहीं हो. जैसे दूसरे संसारी करते हैं वैसे ही मुमुक्षु करते हैं. कोई ईर्क नहीं. बादमें थोडा विचार करते हैं तो कहे डां, हमने पढा था, हमने सूना था. ऐसा है, वैसा है, ईसा है. थोडा विचार बादमें करता है.

ऐसा क्यों हुआ ? कि वैराग्य और उपशमके साथ हमने विचार नहीं किया. 'कृपालुदेव'की कृपा है ईधर. हमने तत्त्वका विचार तो किया. कषायका नाश कैसे हो ? भोक्षमार्ग कैसे हो ? अस्तित्-नास्तित् सभी पहलुओंसे विचार किया, धारणा भी हो गई. लेकिन धारणा का परिष्कामन क्यों नहीं ? धारणा सही अवस्थामें हमने नहीं की थी. जिस हालतमें हमें तत्त्वज्ञानका अभ्यास करना चाडिये उस हालतमें हमने नहीं किया. तो फिर इसका कोई इल भी आनेवाला नहीं है.

મુમુક્ષુ :- ... વૈરાગ્ય અને ઉપશમ તો હોવા જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રારંભસે હી વહી હોતા હૈ. યહાં સે હી કામ ચાલુ હોતા હૈ. યે તો હોવે નહીં ઔર તત્ત્વજ્ઞાનકા અભ્યાસ કર લેવે. બુદ્ધિ હૈ ઇસલિયે બુદ્ધિકા પ્રયોગ હો જાવે. બુદ્ધિકી શક્તિકા પ્રયોગ ચલ જાવે. ઇસલિયે કોઈ કામ નહીં હો સકતા. હોનેવાલા હૈ હી નહીં, કતય નહીં હોગા. યે તો સિદ્ધાંતિક બાત હૈ. ઇસલિયે આધાર શબ્દ લિયા હૈ. યે તો પહલે ચાલુ હોતા હૈ ફિર ભી ઉસકે આધારસે વિચાર ચલતા હૈ ઐસા કહતે હૈં. ઇસકે આધારસે વિચાર નહીં ચલે ઔર વૈસે સીધા વિચાર ચલે તો યે વિચાર કોઈ સફલતા લાનેવાલા નહીં હૈ.

‘ઐસા જાનકર ઉસકા નિરંતર લક્ષ્ય રખકર...’ ઐસા જાનકર ઔર ઉસકા લક્ષ્ય રહના ચાહિયે. લક્ષ્યકા મતલબ યહ હૈ કિ યહ સ્મૃતિ, વિસ્મૃતિકા વિષય નહીં હૈ. કી વિસ્મૃત ભી હો જાયે. ફિર હમ સ્મરણ કરે તબ પતા ચલે કી અરે...! હમને તો ઐસા સૂના થા ઔર ઐસા હો ગયા. ઐસા નહીં. લક્ષ્ય તો નિરંતર રહતા હૈ. યહ લક્ષ્ય હી એક ન્યાયસે પરિણતિ હૈ. યહ લક્ષ્ય હૈ વહ એક ન્યાયસે જ્ઞાનકી પરિણતિ હૈ. યે ઇતને તીવ્રરસકો ઉત્પન્ન હી નહીં કરને દેતી.

જૈસે એક ચોકીદાર કો બિઠા દિયા કિ તુમકો ઇસ દરવાજે પર બેઠના હૈ. દેખિયે યહાં કોઈ કુત્તા ન આ જાવે, કોઈ દૂસરે પશુ ગાય, બકરે વગેરે ઘરમેં નહીં ચલે આયે. વહ બેઠા હૈ તો ભી વો આનેવાલે નહીં હૈ. વહાં સે જો ચલેંગે વહ દેખ લેંગે કિ ચોકીદાર બેઠા હૈ. વહ અંદર પ્રવેશ હી નહીં કરેગા.

ઐસે લક્ષ્ય એક ચોકીદાર હો જાતા હૈ. જ્ઞાન હૈ વહ પરિણામ પર ચોકીદાર હૈ. તો ઇતને તીવ્ર કષાયકો ઉઠને હી નહીં દેતા, પ્રવેશ હી નહીં કરને દેતા. સહજ હી મંદરસસે પ્રવૃત્તિ હોનેકી એક પરિસ્થિતિ ખડી હો જાતી હૈ, પૈદા હો જાતી હૈ. ઇસીકો મુમુક્ષુતા કહતે હૈં. ઐસા લક્ષ્ય રહના ચાહિયે. યહ બાત સાથમેં હૈ.

‘ઐસા જાનકર...’ ઐસા સમજકર ‘ઉસકા નિરંતર લક્ષ્ય...’ રહે ઐસી કોઈ સ્થિતિ પૈદા હો જાવે. ઔર ‘વૈસી પરિણતિ કરના યોગ્ય હૈ.’ દેખિયે ! ‘પરિણતિ’ શબ્દકા યહાં પ્રયોગ કિયા હૈ. ઐસી પરિણતિ કરના યોગ્ય હૈ.

यह तो 'पूज्य बहिनश्री' यर्यामें बहुत कलती थी कि, मुमुक्षुको तो परिणति हो जानी चाडिये. और वयनामृतमें ली वह बात ली है कि वैराग्य और लक्ति, उपशमादिकी तो सलज स्थिति हो जानी चाडिये. ँसके जवनमें यह बात सलज हो जानी चाडिये. ँसका मतलब क्या है ? कि ऐसी परिणति हो जानी चाडिये.

वियारसे सत्पुरुषके वयनका ँरलण होता है या सत्पुरुषके वयनसे वियार सली रूपमें उद्भव होता है, ँसका कम लेते हैं. आत्मवियार कलौ, आत्मलितका वियार कलौ. कैसे चलता है ? ँसका कौन साधन है ? ये कलते हैं कि 'सत्पुरुषके वयनके यथार्थ ँरलणके बिना प्रायः वियारका उद्भव नहीं होता;...' देणिये ! बहुत सुंदर बात कली है. सत्पुरुषके वयनके ँरलणके बिना, ऐसा नहीं लिया है. यथार्थ ँरलणके बिना. यथार्थरूपमें ँरलण करे. यथार्थता क्या चीज है ? कि ँरलण करनेवालेको अपना आत्मलित ली अेक लक्ष्यमें लो, केन्द्रस्थानमें लो. ँरलण करनेका केन्द्रबिंदु अेक आत्मलित ली लो, तब ली सत्पुरुषके वयन यथार्थरूपमें ँरलण लोते हैं और ँसपर जो विशेष वियार चल सकता है तो उसी तरल चल सकता है. बाकी तो यर्यामें बहुत लोगी, धारणा ली बहुत लोगी. यर्या ली बहुत लोगी, धारणाली बहुत लोगी, विद्वतता ली शायद आ जायेगी, पंडितां ली आ जायेगी, लेकिन यथार्थ ँरलण नहीं लोगा. यथार्थता है यह मुमुक्षुकी लूमिकाका मुख्य मुद्दा है.

मुमुक्षुकी लूमिकाका मुख्य मुद्दा है कि जो ली करे, थोडा ली करे, ज्यादा ली करे, जितना ली करे यथार्थ लोना चाडिये. अस ! यथार्थ लोना चाडिये वह कैसे लो ? लोना चाडिये वह तो ठीक है. (लेकिन) कैसे लो ? कि जब आत्मलितका ली लक्ष्य रलता है कि मैं तो ँस Line में आया (तो) मेरे आत्मलितके कारणसे आया. दूसरा मेरा कोई उदेश नहीं है. न किसीसे संबंघ बढाने का उदेश है, न कोई प्याति बढानेका उदेश है, न कोई दूसरा उदेश है. कोई (अन्य) उदेश नहीं है. जब अेक ली उदेश है तब यथार्थता आ जायेगी. वरना लूलनेके लजार ठिकाने हैं. मुमुक्षुकी लूमिकामें लूलनेके लजार ठिकाने हैं. यह अेक मुख्य बात है कि सली रूपमें आये बिना मुमुक्षुताका विकास नहीं लोता. और वह विकास आगे

જાકરકે જો જ્ઞાનદશામેં પરિણમિત હોતા હૈ, વહ પરિસ્થિતિ નહીં આનેવાલી.

મુમુક્ષુ :- અનુભવમેં ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એસા હૈ કિ જાત્યાંતરપના તો સમ્યગ્દર્શનસે લિયા હૈ. 'કૃપાલુદેવ'ને જો બાત લી હૈ વહ સમ્યગ્દર્શનસે લી હૈ. સમ્યગ્દર્શનકો બહુમાનસે સંબોધિત કિયા હૈ કિ, હે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્દર્શન ! એસા કહકર સંબોધન કિયા હૈ. તેરે પ્રતાપસે જો મતિ-શ્રુતજ્ઞાન અબતક ભવભ્રમણકા, જન્મ-મરણકા હેતુરૂપ હોતા થા વહી મતિ-શ્રુતજ્ઞાન, મતિશ્રુત હી હૈ, અભી કોઈ આગેકા જ્ઞાન પ્રગટ નહીં હુઆ હૈ, વહી મતિ-શ્રુતજ્ઞાન જાત્યાંતર હો ગયા. હૈ તો મતિ-શ્રુત હી મતિ-શ્રુત લેકિન જાત્યાંતર હોકરકે ભવનિવૃત્તિરૂપ પરિણમને લગા. યહ તેરે પ્રતાપસે હુઆ હૈ. ઇસલિયે હે સમ્યગ્દર્શન ! મેં તુજે નમસ્કાર કરતા હૂં. સમ્યગ્દષ્ટિકો તો નમસ્કાર કિયા લેકિન સમ્યગ્દર્શનકો અલગ છાંટકરકે ભી નમસ્કાર કર લિયા. સમ્યગ્દર્શનકો ના દેતે હેં ન ? કિ સમ્યગ્દષ્ટિ દૂસરી બાત, સમ્યગ્દર્શન દૂસરી બાત. એસા ભી ચલતા હૈ. 'આગ્રા'મેં રાત્રિ ચર્ચામેં ચલા. એસા નહીં હૈ.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દર્શનકો નમસ્કાર.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. સમ્યગ્દર્શનકો ભી નમસ્કાર કિયા હૈ, સમ્યગ્દષ્ટિકો ભી નમસ્કાર કિયા હૈ. સમ્યગ્દષ્ટિકો તો બહુત નમસ્કાર કિયે હેં. 'દેહ છતાં જેની દશા વર્તે દેહાતીત' જો જ્ઞાની દેહાતીત દશામેં આયે, દેહાતીત દશાવાલેકો મેં કિતને વંદન કરતા હૂં ? કિ અગણિત વંદન કરતા હૂં. એક બાર, દો બાર એસી ગિનતીવાલા નહીં કરતા હૂં. જિસકી ગિનતી નહીં હોવે ઇતના અગનીત કરતા હૂં. એસા કરકે લે લિયા. 'આત્મસિદ્ધિકા' અંતિમ પદ હૈ.

મુમુક્ષુ :- દેહાતીત દશામેં મુખ્યરૂપે..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. મુખ્યરૂપસે મુનિરાજ લેતે હેં. મુખ્યરૂપસે મુનિરાજ લેતે હેં. ગૌણરૂપસે સત્પુરુષકો ઇસલિયે લેતે હેં કિ યહ જમાના જો હૈ, જિસમેં હમારી વિદ્યમાનતા હૈ ઇસમેં તો હમેં તીરને કે લિયે એક હી સાધન રહા હૈ. મોક્ષમાર્ગમેં તીન સજ્જવનમૂર્તિ હોતી હૈ. એક સત્પુરુષ,

એક નિર્ગથગુરુ, ઔર એક આપ્તપુરુષ અરિહંતદેવ. યે ત્રીન સજ્જવનમૂર્તિ હેં. જ્ઞાનકી જ્યોતિસે દૂસરી જ્ઞાનકી જ્યોતિ પ્રગટ હોનેમેં પ્રગટ જ્ઞાનકી જ્યોતિ સજ્જવનરૂપમેં ત્રીન જગહ હે. દોકા અભી સદ્ભાવ નહીં હે. કેવલીઓંકા તો જમાના હી ખતમ હો ગયા. કરીબ-કરીબ ૨૫૦૦ સાલ હો ગયે. અબ બાત રહી નિર્ગથગુરુકી. લેકિન 'ટોડરમલજીસાહબ' લિખતે હેં, 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક' લિખા ઉસે આજ સે કરીબ ૧૭૫ સાલ તો હો ગયે. પીછલે પાંચ-છહ સેંકડોં સે માને ૫૦૦-૬૦૦ વર્ષ સે હમારેં મુનિઓંકા સંપ્રદાય દિખનેમેં નહીં આ રહા હે. (કાલ તો) કમશ: નિમ્ન કોટીકા ચલ રહા હે. તો યહ ભી પરિસ્થિતિ વર્તમાનમેં નહીં દિખતી. અબ તિરને કે લિયે એક (સજ્જવનમૂર્તિ) રહી.

જબ ત્રીન નિમિત્ત હેં તો નિમિત્તત્ત્વકી કમી-બેસી નહીં હે ઉપાદાનકી કમી-બેસી હે. હમને જો ચર્યા કિ ભગવાન હેં પૂર્ણ હે, નિર્ગથગુરુ હે વહ ઇસસે કુછ કમ હેં ઔર સત્પુરુષ તો જઘન્ય દશાવાલે મોક્ષમાર્ગી હેં. લેકિન નિમિત્તત્ત્વકે હિસાબસે હમારા જો દષ્ટિકોણ હે, દેખનેકા Angle હે વહ હે કિ હમે જાયદા હોનેમેં ત્રીન પ્રકાર હે કિ નહીં ? હમારા જાયદા હોનેમેં તો એક હી પ્રકાર હે. નિમિત્તત્ત્વ તો પૂરાકા પૂરા ત્રીનોંમેં એક સા હે. હમકો જ્ઞાન પ્રગટ કરનેમેં ચાહે મુનિરાજ હો, ચાહે ભગવાન હો, ચાહે સત્પુરુષ હો, હમકો તો જ્ઞાન કિસી એકસે ભી હો સકતા હે.

'સોગાનીજી' કા દષ્ટાંત અપને ભાષણમેં બોલનેમેં રહ ગયા કિ 'ગુરુદેવ'કે ભાવોંમે માને 'ગુરુદેવ'કે સમ્યગ્જ્ઞાનમેં ઔર 'ગુરુદેવ'કી વાણીમેં કિતના સામર્થ્ય ! ઇસકા એક ઉત્કૃષ્ટ દષ્ટાંત કોઈ હે તો યહ 'સોગાનીજી' હે. ઇનકી વાણી ઔર ઇનકે ભાવ સ્પર્શતે હી જ્ઞાનદશા પ્રગટ કર લી. તો 'ગુરુદેવ'કા નિમિત્તત્ત્વ કિતના Powerful થા ! ઇનકે ઉપાદાનકો હમ અભી નહીં દેખે-'સોગાનીજી'કે ઉપાદાનકો ગૌણ રખેં. પર હમકો 'ગુરુદેવ'કી મહિમા કરની હે. ચલો. તો 'ગુરુદેવ'કી મહિમા ઐસે હો સકતી હે કિ, દેખિયે ઇનકે જ્ઞાનમેં ઔર વાણીમેં કિતના જબરદસ્ત નિમિત્તત્ત્વ હે, કિ કિસી એક ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર જીવકો બંદુકકે પહલે ભડાકેમેં સંસાર ખતમ હો જાતા હે. ઇસકે સંસારકી મૌત હો જાતી હે. એક ગોલી છૂટી (કિ) સંસારકી મૌત. પહલી ગોલી સે નાશ હો જાયે. ઐસા જબરદસ્ત

निमित्तत्व 'गुरुदेव' की वाणीमें था और 'गुरुदेव' के ज्ञानमें था. तो झयदा छोनेवालेको अधूरा हुआ कि पूरा हुआ ? अगर इस जगह अरिहंत भगवान होते तो यही छोनेवाला था. पहले उपशम सम्यग्दर्शन ही छोनेवाला था. इस जगह निर्ग्रथ गुरु होते तो भी यही छोनेवाला था. और इस जगह 'गुरुदेव' थे तो यही हुआ. झयदा छोनेवाले को तो सो प्रतिशत लाभ हुआ है. ८८.८ नहीं हुआ है. पूराका पूरा हुआ है. इसलिये उनको तो भगवान बोल दिया इसलिये बोल दिया कि, हमारे लिये तो भगवान है. कि भगवानसे भी अधिक है. भगवान तो बहुत मिले थे, झयदा हमे नहीं हुआ था. ये तिर्थकरसे भी अधिक भगवान मिले तो हमको झयदा हो गया. इसलिये उन्होंने ऐसी भक्ति की है.

क्या कहते हैं ? कि, 'सत्पुरुषके वचनके यथार्थ ग्रहणके बिना प्रायः विचारका उद्भव नहीं होता; और सत्पुरुषके वचनका यथार्थ ग्रहण तभी होता है...' ग्रहण नहीं, यथार्थ ग्रहण तभी होता है कि 'जब सत्पुरुषकी 'अनन्य आश्रय भक्ति' परिष्कृत होती है,...' तब. देखिये ! अभी तो परंपरा लेते हैं कि पहले तो वैराग्य-उपशमपूर्वक विचार चलना. और विचारका उद्भव सत्पुरुषके वचनका यथार्थ ग्रहणपूर्वक (छोना) और सत्पुरुषके वचनका यथार्थ ग्रहण कैसे ? कि उनकी अनन्य आश्रयभक्ति पूर्वक. देखिये ! भक्ति नहीं ली, आश्रयभक्ति नहीं ली, अनन्य आश्रयभक्ति. अवतरण चिह्नमें वह बात जुटने लीजी है. अक-अक बात जुटकी लीजी है. अवतरण चिह्न भी जुटका किया हुआ है. भाषाके तो वे बहुत Master थे. Master क्या कहें, Giant थे वे ! अपनी भाषाके लिये तो वे Giant थे. यह क्या बात लिजी !

सत्पुरुषका विरोध तो नहीं होना, निषेध तो नहीं होना, भक्ति तो होना, लेकिन भक्ति अधूरी नहीं होना, भक्ति भी ओघसंज्ञा से न होना, आश्रयभक्ति होना. आश्रयभक्ति मतलब क्या ? इनके चरणमें मेरा निवास हो. लेकिन अभी तो है नहीं. वे तो स्वर्गमें चले गये. स्वर्गमें चले गये तो, अगर मिले तो मुझे कोई ऐसा मिले. आश्रयभक्ति किसे कहते हैं ? उसकी भावना होवे. नहीं होवे तो भावना मिट जावे उसको भावना नहीं कहते. नहीं होवे तो भावना तीव्र हो जावे उसको भावना कहनेमें

आती है. वही भावनाका स्वरूप है.

वियोगमें भावना बढ़ती है, जैसे सख्खा प्रेम बढ़ता है. जूझा प्रेम छोड़े तो संयोगमें द्विभावा देता है. वियोगमें आदमी लूळ जाता है कि कभी मिले थे या नहीं मिले थे. लेकिन सख्खा प्रेम छोड़ता है तो वियोगमें और बढ़ जाता है, संयोगमें इससे ज्यादा बढ़ जाता है और वियोगमें फिर इससे ज्यादा बढ़ जाता है. जैसे भक्तिका भी यही स्वरूप है. विद्यमान सत्पुरुष छोड़े तो अनन्य आश्रयभक्ति छोड़े डी. और नहीं छोड़े तो भावना और तीव्र डो जावे, Double डो जावे. उसीको उसकी आश्रयभक्तिकी भावना कडनेमें आती है. उसको आश्रयभावना कडते हैं.

मुमुक्षु :- ... तत्त्वनिर्णयके कालमें इसी भक्तिके भावको डेयरूपसे निषेध करता है. कैसे समन्वय करें ?

पूज्य भाईश्री :- यह अविनाभावी है. जिसको स्वरूपकी रुचि है, जिसको स्वरूप प्राप्तिकी भावना है, जिसको तत्त्वनिर्णय करना है उसको जैसे मार्गके दक्षनिवाले प्रति अनन्य आश्रयभक्ति अनिवार्य है. निवारण नहीं डो सकता. ऐसी बात है.

मुमुक्षु :- डोने पर भी आस्रवभाव है और डेय है.

पूज्य भाईश्री :- आस्रवभाव है, डेय है वो जानते हैं फिर भी मुमुक्षुदशामें थोडा पक्ष रहता है. अभी पक्ष नीकला नहीं न ? तो पक्ष तो कहीं रहेगा. पक्षांतिकांत तो हुआ नहीं. तो पक्ष तो कहीं भी रहेगा की नहीं रहेगा ? तो इसका इस जगड पक्ष रहेगा. ये बात है. जानते हैं कि इसको भी छोडकरके डम आगे वीतरागतामें जायेंगे. लेकिन अभी डमारी परिस्थिति यह नहीं है तो अनिवार्यरूपसे आती है. उसमें क्या बात है ?

अेक आदमी को समजो केन्सर हुआ. उसको पहला विचार क्या आयेगा ? First thought. जिसको कडते हैं, पहला विचार कौन-सा आयेगा ? आप बताईये. अेक आदमी को यहां रात को कुछ नहीं था. सुबड उठा और देखा की एंघर तो एंतना बडा यह डो गया है. और जब Overnight डो जाता है तो केन्सर डी डोता है. क्योंकि उसका Development बहुत Fast डोता है और वेदना भी उसकी बहुत तीव्र डोती है. तो Biopsy किये बिना डी उसको पता चल जाता है कि यह

गडबड हो गयी. पडला विचार कौनसा आयेगा ? आप बताईये. अक मरझका प्रसंग है. मिथ्यात्वका केन्सर तो अनंत मरझ का प्रसंग है. ये तो अक ही मरझका प्रसंग है. पडला विचार कौन-सा आयेगा ?

मुमुक्षु :- डॉक्टरके पास जानेका.

पूज्य भाईश्री :- ग्रंथका नहीं आयेगा ? क्यों ? अब मेरा प्रश्न है. भाईने उत्तर दिया की डॉक्टरके पास जानेका पडला विचार आयेगा. तो हम पूछते हैं कि आजकल तो केन्सर के बहुत ग्रंथ सब भाषामां लीजे हैं. आयुर्वेदवालेने भी लिखा, अलोपथीवालेने भी लिखा, होमियोपथीवालेने भी लिखा है. तो क्या ग्रंथ पढने नहीं बैठेगा ? ग्रंथ तो उपलब्ध है. डॉक्टर एतनी आसानीसे उपलब्ध नहीं है जितनी आसानीसे डरजगड ग्रंथ उपलब्ध है.

ग्रंथ पढनेमें क्या वड उलटासूलटा नहीं पढ सकता ? क्या देरसवेर नहीं छोटी ? और उसमें ये रोग Develop नहीं हो जायेगा ? तो पडला विचार ये सही विचार है कि हमें डॉक्टरके पास जाना चाहिये. अब कौन-से डॉक्टरके पास जाना चाहिये ? डॉक्टर भी हजारों बैठे हैं. अक शहरमें हजारों डॉक्टर बैठे हैं. हम किस डॉक्टरके पास जायेंगे ? कि केन्सरके निष्णांत. केन्सरमें भी केन्सरवाले भी बहुत हैं. इसमें सबसे Expert कौन है ? किसका नाम बडा है ? इसके पास ही जायेंगे. इसका सही अर्थ है कि हमे दई मिटाना ही मिटाना है.

यड पडला विचार आयेगा-आश्रयभक्तिका पडला विचार आयेगा. क्योंकि मुमुक्षुको यड पता है कि सत्पुरुष तो कुछ लेते नहीं, सत्पुरुष तो कुछ लेते नहीं. वकील डोवे तो घंटाभर के डजार, द्यो डजार, पांच डजार ले लेते. पालजीवाला हो तो दस डजार लेते. अक घंटेका मेरा बीस डजारका Charge है. लेकिन ये तो कुछ लेते नहीं. इसलिये उनको बहुमान और बढ़ता है. सत्पुरुषकी निस्पृहताको देखकर उसको उतना बहुमान आता है, उतना बहुमान आता है उसीका नाम आश्रयभक्ति. इस आश्रयभक्तिके समेत अगर सत्पुरुषके चरझमें जाता है तो उनके वचनका यथार्थ ग्रहण होता है.

आश्रयभक्तिका मूल कहां है ? कि मुझे यड भवरोग मिटाना ही है,

मुझे मेरी पूर्ण शुद्धि करनी ही है, आत्मकल्याण, परिभ्रमण मिटाना ही है. इसके मूलमें से यह भाव हुआ कि मुझे डॉक्टर के पास जाना है. कौन आत्मज्ञानी हैं ? इस विश्वमें कौन आत्मज्ञानी है. अगर पातालमें हो तो भी मुझे यह औषध लेनेकी जाना है. ऐसा अभिप्राय आयेगा. मैं आकाश-पाताल एक कर लूंगा. जैसे ज्वका क्या अभिप्राय होता है ? कि मैं आकाश-पाताल एक करके ढूँढ लूंगा. ज्ञानी कहीं भी कोनेमें (रहे) हो उनको मैं पकड़ूंगा, उनके चरणमें जाऊंगा. और मेरे अनंत कालका जो अनंत जन्म-मरण है वह मुझे मिटाना ही है. ऐसी जब तैयारी होती है तब ही सत्पुरुषके वचनकी यथार्थ ग्रहण की परिस्थिति उपादानमें आती है.

हमें सत्पुरुष मिले, सत्पुरुषके वचन मिले लेकिन उसकी यथार्थ ग्रहणता क्यों नहीं हुई ? यही कारण है कि हमने अनन्य आश्रयभक्ति नहीं की. भक्ति की तो ओघभक्ति की, भक्ति की तो हमने तोलमापसे की, कि ये तो सत्पुरुष है, सद्गुरु नहीं है, निर्ग्रथ गुरु नहीं है या ये परम गुरु अरिहंतदेव नहीं है. इसलिये थोडा इनके लिये Balance रज लेवे. क्या करें ? थोडा अपने पास Balance में रज लेवे, उसका उपयोग गुरु मिलेंगे तब करेंगे. सत्पुरुषकी तो मर्यादामें (भक्ति करें). उसको अर्घ्य बढ़ायेंगे. अर्घ्य उनके लिये बाकी रज लेवे. उसे अनन्यभक्ति नहीं कड़ते.

अनन्य भक्ति क्या चीज है ? जिसका अन्यपना नहीं होवे उसको अनन्य कड़ते हैं. जिसका दूसरा विकल्प नहीं होवे, जिसकी बराबरी नहीं होवे. जिसके समर्पणमें कोई बातकी कमी नहि होवे. सर्वस्व. सर्वस्वके जो देनेवाले हैं उसके प्रति सर्वस्व अर्पणता आये बिना रहेगी नहीं. ६०८ (पत्रमें) उन्होंने लिखा है. सर्वार्पणबुद्धिसे. ६०८में क्या लिखा है ? मुमुक्षुको सर्वार्पणबुद्धिसे सत्पुरुषके चरणमें जानेका भाव आता है. विरोधका सवाल नहीं, निषेधका सवाल नहीं, अधूरेपनका भी सवाल नहीं. इसके बिना यथार्थ ग्रहण नहीं होगा. उनके वचन मिलेंगे. वचन मिलना पुण्ययोग है. ये पुण्ययोगकी हमारे पास नोट है. इस नोटसे हमें माल जरीदना या इस नोटको जलाकरके राज ले लेना ? रक्षा जिसकी कड़ते हैं. क्या करना वह हमारे विवेक पर आधारित है. अगर हमको सत्पुरुष

મિલે, હમને સદ્દુપયોગ નહીં ક્રિયા તો યહ નોટ જલ ગઈ, ઉસકી રાખ રહ ગઈ. ઔર હમને યથાર્થ પૂર્ણરૂપેણ સર્વાર્પણ કરકે ઉનકે વચનકો ગ્રહણ ક્રિયા, તો માલ યહ મિલેગા કિ ઇસમેંસે અમૃત મિલેગા. કયા મિલેગા ? અમૃત મિલેગા. જો અમૃત મરણ કો મારેગા. મૃત. મૃત માને મરના. અ-મૃત માને નહીં મરના. મૃત્યુ કો ખતમ કરેગા ઉસકો અમૃત કહતે હૈં. ઐસા અમૃત મિલ સકતા હૈ. વહ એક હી જગહ હૈ.

“અનન્ય આશ્રય ભક્તિ” પરિણત હોતી હૈ, ક્યોંકિ સત્પુરુષકી પ્રતીતિ હી કલ્યાણ હોનેમેં સર્વોત્તમ નિમિત્ત હૈ. પ્રતીતિ માને પહચાનપૂર્વક વિશ્વાસ હોના. ઉસકો પ્રતીતિ કહતે હૈં. પ્રતીતિ. આપણે ગુજરાતીમાં ખાત્રી કહીએ છીએ. મને ખાત્રી છે કે આ તો જ્ઞાની જ છે. અહીંથી મારું કલ્યાણ થવાનું જ છે. મારા કલ્યાણના નિમિત્તભૂત છે એની ખાત્રી થઈ જાય છે. ઐસી અનન્ય ભક્તિ કે બિના સત્પુરુષકી પ્રતીતિ નહીં હોતી. ક્યોંકિ સત્પુરુષકી પ્રતીતિ હી કલ્યાણ હોનેમેં સર્વોત્તમ નિમિત્ત હોતી હૈ. સાધારણ ડોક્ટર ભી ઐસા બોલતા હૈ કિ મેરી દવામેં વિશ્વાસ રખના. કયા કહેગા ? બિના વિશ્વાસ તું ગોલી ખાયેગા તો તુજે ઇસ દવાઈકી અસર, દવાઈકા પ્રભાવ નહીં હોગા. ઐસા કહેગા. યે તો સત્પુરુષ હૈં. ‘કલ્યાણ હોનેમેં સર્વોત્તમ નિમિત્ત હૈ.’ પ્રાયઃ યે કારણ પરસ્પર અન્યોન્યાશ્રય જૈસે હૈં. અર્થાત્ અનન્યભક્તિ સે ગ્રહણ યથાર્થ હોતા હૈ. યથાર્થ ગ્રહણ કરનેકી ભાવનાસે અનન્ય ભક્તિ ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ. ઐસે અન્યોન્યઆશ્રય (જૈસા) હૈ. ‘કહીં કિસીકી મુખ્યતા હૈ,...’ કહીં વિચારકી મુખ્યતા હૈ, ગ્રહણ કરનેકી. કહીં ભક્તિકી. કહીં કિસીકી મુખ્યતા હૈ.

‘તથાપિ ઐસા તો અનુભવમેં આતા હૈ...’ અબ કહતે હૈં. તથાપિ ઐસા ભી હમકો તો અનુભવમેં આતા હૈ યા યહ હમારા અનુભવ હૈ ‘કિ જો સચ્ચા મુમુક્ષુ હો,...’ અબ મુમુક્ષુ નહીં લિખા. ‘જો સચ્ચા મુમુક્ષુ હો,...’ ઇસકા મતલબ જૂઠે ભી બહુત હોતે હૈં. લેકિન અભી સચ્ચે કી બાત ચલ રહી હૈ. ‘કિ જો સચ્ચા મુમુક્ષુ હો, ઉસે સત્પુરુષકી ‘આશ્રયભક્તિ’, અહંભાવ આદિકે છોદનકે લિયે ઔર અલ્પકાલમેં વિચારદશા પરિણમિત હોનેકે લિયે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ હોતી હૈ.’ દેખિયે ! સત્પુરુષકે વચનસે વિચારકા ઉદ્ભવ હુઆ. અબ કહતે હૈં કિ વિચારદશા પરિણમિત હોને કે

लिये. उसका परिणामन हो जाना. बात तो मिली लेकिन परिणामन नहीं हुआ यह तो समस्या है न ? इसका परिणामन करनेमें अनन्य भक्ति है या आश्रयभक्ति है ये मुख्य साधन है, उत्कृष्ट कारण है. उसमें दूसरे अहंभाव आदि प्रकार नहीं होंगे.

ये अहंभाव बहुत छोटा दुश्मन है. जब इस मनुष्यपर्यायमें अहंभावसे बचे तो ये कोई असाधारण अच्छी डोनडारवालेकी ही औसा हो सकता है. वरना कुछ भी करेगा... सद्गुरुके यरणमें जायेगा तो इसका अहंभाव करेगा कि मैं तो 'सोनगढ' जाता हूँ. मैं तो 'सोनगढ' जानेवाला हूँ. मैं तो बहुत वडां रहता हूँ, मैं तो वडां बहुत गया हूँ. शास्त्र पढ लिया. मैंने बहुत जाना है. मैं समजता हूँ, मैं जानता हूँ. जो भी धार्मिक प्रक्रिया करेगा उसका अहंभाव आये बिना रहना मुश्किल है. पर्यायदृष्टि है न ? तो पर्यायमें तो कार्य होता है. अहंभाव स्वयं हो जाता है. सम्यग्दर्शन होनेसे ये अहंभाव पर्यायदृष्टि यली जानेसे नहीं होता. पर इसके पहले क्या करे ? कि ये अहंभाव छेदनेके लिये सत्पुरुषकी आश्रयभक्ति सबसे बडा साधन है, उत्कृष्ट साधन है. हमे कुछ नहीं देजना है. सत्पुरुषके यरण हमे मिल गये तो हमें कुछ देजना नहीं है. आगे कौन है, पीछे कौन है ? कौन क्या झयदा करता है ? क्या नुकसान करता है ? करो जिसको जो करना है वह करो. हमें सत्पुरुष कडां से मिले. बस ! जैसे यहि आ जाये तो उनको जो भी विचार मिले हैं, जो भी वचन मिले हैं, उसका परिणामन होनेमें यह उत्कृष्ट साधन है. यह 'कृपालुदेव'के स्वयंका अनुभव बोलता है. क्या लिखा है ?

'तथापि औसा तो अनुभवमें आता है...' आया है और आता भी है कि 'जो सख्या मुमुक्षु हो, उसे सत्पुरुषकी 'आश्रयभक्ति', अहंभाव आदिके छेदनके लिये और अल्पकालमें विचारदशा परिणामित होनेके लिये उत्कृष्ट कारणरूप होती है.' कल यडां तक पढा था. आज भी यडां तक पढनेमें समय नीकल गया. और दो-चार मिनिट है.

अब कहते हैं कि मुमुक्षुकी... अक और प्रश्न भी 'केशवलावलाई'ने उठाया है. अक तो मुजे संयमित परिणामके कालमें अहंमबुद्धि-अभिमान हो जाता है. दूसरा, मेरी तृष्णा है जो वह बहुत चलती है. तृष्णाके

प्रवाहमें मैं बह जाता हूँ. कड़नेका अभिप्राय यह है कि मेरी कुछ लोभी प्रकृति है. प्रकृतिगत मैं लोभी मनुष्य हूँ और तृष्णा के परिष्णाम बहुत तीव्र रससे मेरेमें पैदा होते हैं. इसके लिये मैं क्या करूँ ? जैसे कोई लीज मांगते है जैसे सत्पुरुषके पास ँलाजके लिये याचना की है. ऐसी बात है. ँस Paragraphमें दो-तीन बातें बहुत सुंदर बताई है.

अक तो 'भोगमें अनासक्ति हो,...' तृष्णासे क्या करेगें ? पैसा मिलेगा, भोग-उपभोगमें तीव्र रससे परिष्णमन होगा. आशय तो पहलेसे यह होगा कि पैसा मिलेगा तो ये जरीदेंगे, ये लेंगे, वह लेंगे, सब साधन जुटायेंगे. 'भोगमें अनासक्ति हो,...' जैसे-तैसे ली चल सकता है. कोई विशेष अनुकूलताकी मुजे आवश्यकता या जरूरत नहीं है. दो वक्त रोटी मिल गई बात जतम. दो वक्त रुपी-सुजी ली रोटी मिल गई बात जतम. किराया दे दिया. ये शरीररूपी मकानमालिकको किराया दे दिया. यलो, बात जतम. अपने तो अपना काम करना है.

'भोगमें अनासक्ति हो, तथा लौकिक विशेषता दिजानेकी बुद्धि कम की जाये...' पैसेवालों को यहीं अक भाव रहता है कि मेरी विशेषता दीजे. मेरे पास मकान है, मेरे पास जैसे कपडे है, मेरे पास जैसे जूते हैं, मेरे पास ऐसी गाडी है, मेरे पास वो है, वो है, वो है. ँतने अभी तो नजरे हैं बात छोड दो. साधन, प्रसाधन, प्रसाधनके ली प्रसाधन. ये सब जो है ये लौकिक विशेषता छोटी-मोटी बातमें लौकिक विशेषता दिजे. अक कपडे की Crease हो ँसमें ली ँसको विशेषता दिजानेकी बात आती है. मेरे कपडे जैसे नहीं है. रोजाना बिलकुल टाईमटाईट होना. यहां से लेकरके जो लौकिक विशेषता दिजानेकी बुद्धि है ँसकी तृष्णा कभी कम होनेवाली नहीं है. भरी पडी है. पहले लौकिक विशेषता दिजानेका कम कर दो. तृष्णा आयेगी ही नहीं. तृष्णा कम करनी है लेकिन लौकिक विशेषता दिजानी है. ये तृष्णा जानेवाली नहीं है. भीतरमें बराबर छीपी हुई पडी है. वह आगे जाकरके बढ़ जायेगी.

'भोगमें अनासक्ति हो, तथा लौकिक विशेषता दिजानेकी बुद्धि कम की जाये तो तृष्णा निर्बल होती जाती है.' नाश तो नहीं होगी, लेकिन ँसकी जो शक्ति है, अनुभाग है वो तूटेगा. पहले तो ँसके अनुभाग को

તોડો. જો ભી દર્શનમોહ છે, ચારિત્રમોહ છે, જો ભી જૈસે ભી વિકારકે પરિણામ હો પહલે ઉસકે અનુભાગકો તોડના છે. ઉસકી શક્તિકો તોડે બિના વો નિર્બલ નહીં હોંગે. ઔર જહાંતક નિર્બલ નહીં હોંગે તો અભાવકે લાયક ભી હોંગે નહીં. અભાવ કરને કે લિયે અભાવકે લાયક બનાનેમેં યે સબ જો મુમુક્ષુકી ભૂમિકા છે ઉસમેં યે Process ચલતા છે ઔર યે Process કિસ-કિસ કષાયમેં કેસે-કેસે ચલતા છે, વહ એક-એક બાત કો ઉઠાકે લિ છે. અભી તૃષ્ણાકી બાત કી. પહલે અહંભાવકી બાત લી, અબ તૃષ્ણાકી બાત લી. યે લોભ ઔર માન મનુષ્યપર્યાયમેં દો (કષાય) મારતે છે. પરિભ્રમણ કરાતે હેં, જન્મ-મરણ કરાતે હેં. દોનોં બાત અચ્છી લી છે. આગે લેંગે....

મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં કેટલાક ગુણ હોવા આવશ્યક છે. જેમાં આત્મરુચિની પ્રધાનતા છે. જેના કારણે સરળતા, પ્રયોજનની પક્કડ, યથાર્થ ઉદ્ધારીનતા, વગેરે ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મરુચિ વિના - ક્ષયોપશમજ્ઞાન કાર્યકારી થતું નથી. કેમકે પ્રયોજનભૂત વાત ઉપર લક્ષ જતું નથી. પારમાર્થિક સરળતા ઉત્પન્ન થતી નથી. દેવશુદ્ધ પ્રત્યે અર્પણતા, આત્માર્થીતા આદિના મૂળમાં આત્મરુચિ હોવા યોગ્ય છે. આત્મરુચિ જ જીવને સંસારથી યથાર્થ ઉદ્ધારીનતામાં યામે છે. અને અંતર ક્રિયાસામર્થ્યકે અંતર બોજને ઉત્પન્ન કરે છે. દર્શનમોહને મંદ કરવાવાળો આ મુખ્ય ગુણ છે. સ્વરૂપના ભાવભ્રાન્તનમૂલક ઉત્પન્ન થયેલી અભિભૂત રુચિ અત્યંત જીવ ઉત્પન્ન કરવાવાળો મુખ્ય ગુણ છે. જેને મુમુક્ષુજીવે પોતાની અંતર દેખવો જરૂરી છે.

(અનુભવ સંસ્થાની-૧૭૪૦)

તા. ૨૬-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૭૦૬

પ્રવચન નં. ૩૨૭

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૭૦૬. પૃષ્ઠ-૫૨૪. તૃષ્ણાકા પરાભવ કેસે કરે, ઇસ વિષય પર ઇસ Paragraphમાં ‘શ્રીમદ્જી’ને બહુત સુંદર માર્ગદર્શન દિયા છે. જિસ મુમુક્ષુકો પત્ર લિખા છે ઉસને ભી તૃષ્ણાકી તીવ્રતાકા નિવેદન કિયા છે કિ મેં તૃષ્ણાકે પ્રવાહમાં ચલતે હુએ બહ જાતા હૂં. મેરી તૃષ્ણા બહુત છે. મેં કયા કરું ?

કહતે હેં કિ ‘ભોગમાં અનાસક્તિ હો,...’ એક બાત. દૂસરા, લૌકિક વિશેષતા દિખાનેકી બુદ્ધિ કમ કી જાયે તો તૃષ્ણા નિર્બલ હોતી જાતી છે. કિસી ભી કષાયકા અભાવકે હોનેકે પહલે ઉસકી શક્તિ, ઉસકા અનુભાગ ઘટ જાતા છે, કમ હો જાતા છે તો યે કષાય નિર્બલ હો જાતી છે ઓર નિર્બલ હોનેકે બાદ હી ઉસકા અભાવ હો સકતા છે. બલવાન કષાયકા અભાવ હોના આસાન નહીં છે. ઇતના કમ પડતા છે. પહલે કષાય નિર્બલ હોતી છે, ઉસકા રસ તૂટતા છે, ઉસકી રુચિ મિટતી છે. બાદમાં ઉસકા અભાવ હો સકતા છે.

‘ભોગમાં અનાસક્તિ હો,...’ ભોગમાં તીવ્ર આસક્તિ હોનેસે અનેક પ્રકારકે ભોગ-ઉપભોગકે લિયે તૃષ્ણા જો છે વહ બઢતી જાતી છે, આવશ્યકતા બઢતી જાતી છે. ઇસલિયે ભોગમાં અનાસક્તિ હો તો ફિર જો ભી પ્રાપ્ત કરના છે વહ કિસલિયે કરેંગે ? જિસમાં આસક્તિ નહીં છે ઉસકો પ્રાપ્ત કરને કે લિયે પરિશ્રમ કયો કરે ? કયો દુઃખી હોવે ? કયો આકુલતા કરે ? યે બાત હો જાતી છે. કિસીકો ભોગમાં ઇતની તીવ્રતા નહીં હોતી છે ફિર ભી તૃષ્ણા બહુત છે ઇસકા યહ કારણ ભી છે કિ ઉસકો સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરકે સંપત્તિવાન મેં હૂં, એસા દિખાનેકા ભાવ રહતા છે, અભિપ્રાય રહતા છે. ઇસલિયે ભી વહ અપને સમાજમાં, અપને કુટુંબમાં, જહાં ભી ઉદ્ય હો, જહાં ભી પહચાન હો વહાં અપની વિશેષતા, લૌકિક વિશેષતા. લોકમાં

દૂસરોંસે મેં થોડા અધિક હું. એસા દિખાનેકી બુદ્ધિ, એસા દિખાનેકા અભિપ્રાય યદિ કમ હો જાયે તો તૃષ્ણા નિર્બલ હો જાતી હે. તો ફિર કિસકે લિયે (કરના) ? મેં જૈસા હૂં વૈસા હૂં. લૌકિક માન ક્યા ચીજ હે ? કુછ નહીં હે.

આગે કહુંગે કિ ઉસકી તુચ્છતા લગે. ક્યા લગે ? ઉસકી તુચ્છતા લગે. યે તો ક્ષુદ્ર બાત હે. એક ક્ષુદ્ર બાત કે લિયે મેરે પરિણામ ભી ક્ષુદ્ર હો જાયે, એસા મેં દિનહિન નહીં હૂં. ઇધરસે દેખે તો મેં તો માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હૂં. કિસી ભી પ્રકારકા સંબંધ હી મુજે નહીં હે. કોઈ માન દે, કોઈ અપમાન દે, કુછ ભી કરે. ઇનકે પરિણામ ઇનકે પાસ હે. મેરા તો કિસીસે સંબંધ હી નહીં હે. સંબંધ હો હી નહીં સકતા. કરના ચાહે તો ભી સંબંધ હો હી નહીં સકતા. મેં તો જ્ઞાનમાત્રરૂપસે રહતા હૂં, ટિકતા હૂં, પરિણમતા હૂં. મેરા કિસીકે સાથ કોઈ સંબંધ નહીં હે. એસી પ્રત્યક્ષ બાત હે. અપને જ્ઞાનસ્વરૂપકો દેખે તો યહ બાત તો પ્રત્યક્ષ હે. ઇસલિયે માન, અપમાનકી જો કલ્પના હે વહ કોઈ ચીજ નહીં હે. યે કલ્પના હે. યે કલ્પના બિલકુલ એક ધૂઆં જૈસી હે. જૈસે ધૂઆંકો હમ પકડ નહીં સકતે. વૈસે કલ્પનાકો પકડ નહીં સકતે. ઉસકી બુદ્ધિ કમ હો જાયે તો સહજ હી તૃષ્ણા આગે બઢનેવાલી નહીં હે.

‘લૌકિક માન આદિકી તુચ્છતા સમજમેં આ જાયે...’ સમજમેં આ જાયે કિ યે તો તુચ્છ બાત હે. કિસીને માન દિયા તો ક્યા હો ગયા ? મેરેમેં કુછ આયા ક્યા ? મેરેમેં કોઈ વૃદ્ધિ હુઈ ક્યા ? મેરેમેં કોઈ વિશેષતા હો ગઈ ક્યા ? કિ મેં તો જૈસા હૂં વૈસા રહા હૂં. માન દિયા તો ક્યા ? માન નહીં દિયા તો ક્યા હે ? કિસીકે માન દેનેસે મેરી કિમત બઢતી હે ઓર માન નહીં દેનેસે મેરી કિમત ઘટતી હે યે બાત બિલકુલ કલ્પના જૈસી જાલતુ હે. મેં તો જૈસા હૂં વૈસા અનાદિઅનંત હૂં. મુજે તો કિસીકે સાથ કિસી ભી પ્રકારકા સંબંધ હે હી નહીં.

‘લૌકિક માન આદિકી તુચ્છતા સમજમેં આ જાયે તો ઉસકી વિશેષતા નહીં લગતી;...’ ફિર ઉસકી વિશેષતા નહીં લગતી. તુચ્છતા લગે તો વિશેષતા નહીં લગે. ‘ઔર ઇસસે ઉસકી ઇચ્છા સહજમેં મંદ હો જાતી હે, એસા યથાર્થ ભાસિત હોતા હે.’ એસા મુજે લગતા હે કિ અગર યે લૌકિક

વિશેષતાકી જો કલ્પના હૈ-ભમ હૈ યે જો મિટ ગયા તો ફિર સંપત્તિ મિલાનેકે લિયે, જુટાને કે લિયે, પ્રાપ્ત કરને કે લિયે જો પરિણામમેં વેગ આતા હૈ, તીવ્રતા આતી હૈ, રસ આતા હૈ, યે રસ નહીં રહેગા. ક્યોંકિ ઇસકા કોઈ ઉપયોગ નહીં. ઇસકા કોઈ ઉપયોગ નહીં. આવશ્યકતા કિતની હોતી હૈ ? મામુલી આવશ્યકતા કે પીછે ઇતના બડા સારા જીવન વ્યતીત કર દેના, મનુષ્યભવ વ્યતીત કર દેના, યે કોઈ બુદ્ધિમાનીકા કામ નહીં હૈ.

‘બહુત હી મુશ્કિલસે આજીવિકા ચલતી હો...’ ક્યોંકિ આજીવિકા નહીં ચલે તો પરિણામમેં બિગાડ હોનેકી યોગ્યતા હૈ. બિગાડ હો જાવે ઐસી સામાન્ય મુમુક્ષુકી ઐસી યોગ્યતા હૈ કિ ઇસકી આજીવિકા કા પ્રબંધ નહીં હોવે તો ઇસકા પરિણામ પહલે વહાં જાયેગા કિ જૈસે-તૈસે ભી મુઝે આજીવિકાકે હિસાબસે કિસીસે લાચારી કરની નહીં પડે, દીનતા કરની નહીં પડે, યાચના નહીં કરની પડે. ઇસલિયે ‘બહુત હી મુશ્કિલસે...’ માને કરીબ-કરીબ, ઇસસે જ્યાદા કોઈ બાત બચે નહિ. આજીવિકા ચલે ઉતની હી આમદાની હોવે.

‘બહુત હી મુશ્કિલસે આજીવિકા ચલતી હો તો ભી મુમુક્ષુકે લિયે વહ પર્યાપ્ત હૈ;...’ દેખિયે ! યહ બાત જો ‘કૃપાલુદેવ’કે શબ્દમેં મિલતી હૈ (વહ) કિસી ભી આત્માર્થીજીવકો એક બહુત બડા આધાર મિલતા હૈ. કિ બસ ! આજીવિકા મુશ્કિલ સે ચલતી હો ફિરભી મેરે લિયે તો પર્યાપ્ત હૈ. વિશેષ કી કોઈ આવશ્યકતા મુજે હૈ હી નહીં. કોઈ જરૂરત મુજે નહીં હૈ. આજીવિકા ચલે બાત ખતમ. મેરા કામ કરને કે લિયે યહ ભવ હૈ. કોઈ સંપત્તિ બઢાનેકે લિયે યહ ભવ નહીં હૈ. અનંત બાર દેવલોક પર્યતકી સંપત્તિ બહુત મિલી હૈ. રાજા હુઆ હૈ, બડા બડા શ્રીમંત સેઠ હુઆ, આબરુ-કીર્તિ બહુત મિલી હૈ. અબ યહ ભવ તો જો હૈ યે મેરે કલ્યાણકે લિયે, આગામી સર્વ ભવોંકે અભાવકે લિયે હૈ. યહ ભવ કોઈ દેહાર્થકે લિયે લૌકિક કાર્યોંકે લિયે યહ ભવ નહીં હૈ. ઐસા લગના ચાહિયે. ઐસા વિચાર આયે ઉતના હી નહીં. ભીતરસે ઐસા લગના ચાહિયે કિ વાસ્તવમેં યહ ભવ હૈ, મેં ભવકે અભાવમેં આ જાઉં ઐસી કોઈ પરિસ્થિતિ મેં પેદા કર લૂં, ઇસલિયે મુજે મિલા હૈ. ક્યોંકિ ઐસી બાત મેરે સામને આ ગઈ હૈ. ભવકા અભાવ કેસે હોવે ઐસી બાત મેરે સામને આ ગઈ હૈ. ઐસી બાત સભી

કો નહીં મિલતી. યહ બાત મિલના ભી દુર્લભ હૈ. મુજે મિલ ગઈ હૈ તો મૈં ઇસકા સદુપયોગ કર દૂ. લગતા હૈ કિ યહ ભવ ઇસીકે લિયે મિલા હૈ. વરના ઐસી બાત દૂસરોંકો નહીં મિલી, મુજે ક્યોં મિલી ? ઐસા ઉસકો લગ જાતા હૈ.

‘બહુત હી મુશ્કિલસે આજીવિકા ચલતી હો તો ભી મુમુક્ષુકે લિયે વહ પર્યાપ્ત હૈ; ક્યોંકિ વિશેષકી કુછ આવશ્યકતા યા ઉપયોગ (કારણ) નહીં હૈ,...’ મુજે કોઈ કારણ નહીં હૈ. ઇસસે જ્યાદા કોઈ મુજે કારણ દિખતા નહીં હૈ. ‘ઐસા જબ તક નિશ્ચય ન ક્રિયા જાયે...’ ઐસા નિર્ધાર કરનેમેં નહીં આવે કિ મુજે ઇસસે જ્યાદા કોઈ આવશ્યકતા હૈ નહીં, વહાં ‘તક તૃષ્ણા નાના પ્રકારસે આવરણ ક્રિયા કરતી હૈ.’ વહાં તક તૃષ્ણાકે પરિણામ આનેવાલે હૈં. ઔર યે આનેવાલે પરિણામસે અપની આત્માકો આવરણ હોનેવાલા હૈ હી. ક્યોંકિ આધારબુદ્ધિ હો જાતી હૈ. ઇસકે બિના નહીં ચલેગા... ઉસકે બિના નહીં ચલેગા... યહ ચાહિયેગા... વહ ચાહિયેગા, વરના હમારા જીવન કેસા ચલેગા ? યહ આધારબુદ્ધિ, સંયોગકી ઐસી આધારબુદ્ધિ જીવકો સ્વયંકે આધારકો અવલંબનકો લેને નહીં દેતી. ક્યોંકિ વિપરીત આધાર હો ગયા. દોનોંકા આધાર હો હી નહીં સકતા. સ્વરૂપકા ભી આધાર મિલે ઔર સંયોગકા ભી આધાર મિલે. દો બાત બનનેવાલી નહીં હૈ. અનાદિસે યે જો પરકી આધારબુદ્ધિ હૈ વહ છૂટ જાની ચાહિયે. ઇધર યહી ઉપદેશ હૈ. ‘તબ તક તૃષ્ણા નાના પ્રકારસે આવરણ ક્રિયા કરતી હૈ.’ મતલબ અનેક પ્રકારકી તૃષ્ણાકે પરિણામ ઉત્પન્ન હોંગે ઔર ઉસી પરિણામસે જીવકો આવરણ હોગા. કર્મબંધન હોગા ઔર આવરણ હોગા. સ્વભાવ પર આવરણ આ જાયેગા.

‘લૌકિક વિશેષતામેં કુછ સારભૂતતા હી નહીં હૈ,...’ કિતની ભી લૌકિક વિશેષતા દિખાનેકી બુદ્ધિ હો, અભિપ્રાય હો લેકિન અપયશ-કીર્તિ ઐસા નામકર્મકા ઉદય હોગા (તો) લોગ બુરી બાર્તે કહેંગે, અચ્છી બાર્તે નહીં બોલેંગે. બોલેંગે, સંપત્તિ સે ક્યા હો ગયા ? વહ તો ઐસા હૈ, વૈસા હૈ. યહ બાત ચલનેવાલી હૈ. આજ જો ઠીક બોલતા હૈ વહી આદમી કલ અઠીક બોલેગા. આજ જો અચ્છા બોલતા હૈ, કલ વહ બૂરા બોલેગા. યે તો સ્વતંત્ર હૈ. અપને આધિન થોડા હૈ ક્યા ? તો ઇસમેં કોઈ સારભૂતતા નહીં

है. इसमें क्या सार है ? अगर अच्छा बोल दिया तो भी क्या ? और बुरा बोल दिया तो भी क्या ? इससे मुझे क्या संबंध है ? इससे मेरा कोई संबंध नहीं है.

मुमुक्षु :- आज बुरा बोलता है, वह कल अच्छा भी बोलेगा.

पूज्य भाईश्री :- वह कल अच्छा बोल सकता है. आज अच्छा बोलता है कल बुरा भी बोल सकता है. मेरा तो दोनोंसे संबंध नहीं है. मैं तो ज्ञानमात्र हूँ. किसीके कुछ कलनेसे, माननेसे, समझनेसे मेरेमें क्या झर्क पड़ता है ? ये तो इनका स्वतंत्र परिणामन है. मेरेमें इससे कोई झर्क नहीं पड़ता. मैं तो जो ज्ञानस्वरूप हूँ वैसा ही रहता हूँ. कोई स्पर्श नहीं है, कोई संबंध नहीं है यह प्रत्यक्ष बात है. यह वस्तुस्थिति है.

मुमुक्षु :- किसी युक्तिसे विचारबल पैदा नहीं होता.

पूज्य भाईश्री :- विचारबल तो क्या है कि बल पैदा करनेमें तो अपना मात्र ज्ञानस्वरूप है उसकी संभालना पड़ता है. मैं मात्र ज्ञान हूँ, इसकी संभाल करे, उसकी सावधानी छोदे. ये सावधानीमें बल है. विचारमें इतना बल नहीं है. ऐसा विचार नहीं छोदे और उलटा विचार छोदे तो कमजोरी बढ़ेगी. विचारमें दूसरा प्रतिपक्षका विचार नहीं आयेगा. लेकिन उतना बल नहीं आता है. अपनेमें बल सावधानीसे आता है.

‘ऐसा जब तक निश्चय न किया जाये तब तक तृष्णा नाना प्रकारसे आवरण किया करती है. लौकिक विशेषतामें कुछ सारभूतता ही नहीं है, ऐसा निश्चय किया जाये तो भुर्रिकलसे आञ्जविका जितना मिलता हो तो भी तृप्ति रहती है.’ संतोष रहता है, कि ठीक है. अपने को रोटी मिल गई. अब चिंता क्या करनेकी है ? अब कोई याचना करनेकी, दीनता करनेकी हमारी कोई वृत्ति नहीं होनी चाहिये. दीनता मिट जानी चाहिये. आर्थिक दृष्टितामें जो दीनता आती है, ये दीनता यह सूचित करती है की धनसंपत्तिकी लालसा बहुत है. लगे ही धनसंपत्ति नहीं हो. जिसको संपत्ति हो उसको ही लालसा होती है ऐसी बात नहीं है. लेकिन उसको दीनता आ जाती है उसको भी यही लालच पडी है. इसलिये ऐसा निश्चय किया जाय कि, भुर्रिकल से आञ्जविका जितना मिलता हो तो भी

મુજે તો સંતોષ હૈ, પૂરા સંતોષ હૈ. કોઈ વિશેષકી મુજે આવશ્યકતા નહીં. અગર કુછ આ ગયા તો પડા રહેગા. મુજે ઇસકી કયા જરૂરત હૈ ? મુજે કોઈ જરૂરત નહીં હૈ.

‘મુરિકલસે આજીવિકા જિતના ન મિલતા હો તો ભી...’ અબ એક દૂસરી બાત લેતે હૈં કિ આજીવિકા જિતના મિલ ગયા તો સંતોષ કર લેના ચાહિયે. કોઈ પૂર્વકર્મકે ઉદયસે ઉતના ભી નહીં મિલા સમજો. ઐસા ભી હો સકતા હૈ કિ ઉસમેં ભી કમી રહ જાયે. તો મુમુક્ષુકો કયા કરના ચાહિયે ? કિ ‘મુમુક્ષુજીવ પ્રાયઃ આર્તધ્યાન નહીં હોને દેતા...’ ઇસિકા નામ મુમુક્ષુ હૈ. આર્તધ્યાન હો જાયે તો મુમુક્ષુતા વહાં નહીં હૈ. ઉસકો યહ પ્રયાસ ચલના ચાહિયે, યહ પ્રયત્ન ચલના ચાહિયે. ઇસ પ્રકારકા ઉદય આયા હૈ, મેરે પૂર્વકે પરિણામકે કારણસે આયા હૈ. મૈને અપરાધ તો કિયે હી હૈં. અગર નિરપરાધી હોતા તો અભી જો પરિસ્થિતિ મેરે પરિણામકી હૈ વહ નહીં રહતી. ઇસલિયે જો ભી કર્મકા ઉદય હો, મુજે આર્તધ્યાન નહીં કરના હૈ.

મુમુક્ષુ :- આર્તધ્યાન કા મતલબ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આર્તધ્યાન માને પ્રાપ્તિ કે લિયે તીવ્ર પરિણામ હોના. તીવ્ર રસવાલે પરિણામ. આર્ત માને દુઃખી. બહુત દુઃખ હોતા હૈ. આજીવિકા નહીં મિલતી હૈ ઉસકા ઇસકો બહુત દુઃખ હોતા હૈ. કયા કરેં હમ ? હમકો તો પેટ પૂરતા ભી નહીં મિલતા હૈ. ઐસા લગતા હૈ. હમકો તો પેટ પૂરતા ભી નહીં મિલતા હૈ ઐસા કરકે બહુત દુઃખી હો જાતા હૈ. દુઃખી નહીં હોના ચાહિયે.

મુમુક્ષુ :- ‘બનારસીદાસ’.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘બનારસીદાસ’ કિતને મસ્ત થે. વે તો મસ્ત થે.

મુમુક્ષુ :- ‘દૌલતરામજી’ કપડા છાપતે થે ઔર ‘સમયસાર’ આ ગયા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘બનારસીદાસ’કા ભી ઐસા હી થા.

મુમુક્ષુ :- જબ વો બિલકુલ વૈસે હો ગયે ઔર હાલત ખરાબ હો ગઈ ... મંદિરમેં આ કરકે રહને લગે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘બનારસીદાસ’કા ભી ઐસા હૈ. ‘આગ્રા’મેં પઘડી

बेचते थे.

मुमुक्षु :- योरोंको ...

पूज्य भाईश्री :- ऐसा उन्होंने अपना असुल बना लिया था, कलकी रिंता नहीं करने के लिये. क्या है के जब मिथ्यात्व अवस्थामें कलकी रिंता किये बिना नहीं रहता. आजकी उसको कोई रिंता नहीं है. आज तो उसको बराबर घीवाली रोटी मिलती है. लेकिन कलकी रिंतामें आज की रोटीका संतोष भी वह कलकी रिंता उसको लेने नहीं देती. डालत उसकी बिगड जाती है. तो 'बनारसीदास'ने तो अपना एक सिद्धांत बना दिया की कलकी रिंता कैसे नहीं करे ? कि बस ! आजकी पघडीका डमारा बिकी डो गया. करो दुकान बंध. एक घंटेमें आठ पघडी बेचते थे. ऐसा सुना है, आठ पघडी बेचना. एक पघडी पर एक आना या दू आना मुनास्र लेते थे.

मुमुक्षु :- दुकानमें नुकसान चला गया तो ... तो वहां से उनकी ... तो छ मडिने तक उन्होंने पकीडी जाये थे. पडले ..

पूज्य भाईश्री :- फिर भी आर्तध्यान नहीं होता था. केशी मस्तीथी कि आर्तध्यान नहीं होता था ! संयोगकी पूर्वकर्मके अनुसार किसी भी प्रकारके डालात डो जावे, आर्तध्यान नहीं डोना. ऐसा कैसे डोता है ? वे अपनेको भीतरमें संभालते है. कि मेरेमें से क्या जाता है ? मेरेमें क्या आता है ? मुजमें तो कुछ डोता डी नहीं. ये जो डेल है वह पूर्वकर्मका है. बाडरका जो भी डेरडार है वह पूर्वकर्मका डेल है. डेजता डूं मैं, जैसे दूसरोंका डेजता डूं. ये तो दूसरोंका है. मैरा नहीं.

आर्तध्यान जब डोता है कि यह मेरा है तब. अपनत्व डोता है तो आर्तध्यान डुअे बिना रहेगा नहीं. जैसे दूसरोंका भी डेजते हैं न आडमी ? कि यह श्रीमंत डो गया, यह गरीब डो गया, उसकी संपत्ति चली गई, उसको संपत्ति मिल गई. दूसरोंका डेजकर क्या डोता है ? कुछ नहीं. डमे क्या लेना-डेना ? ऐसा दूसरोंका डुआ है, मेरा कुछ डुआ नहीं. क्यौंकि मैं तो युं का युं रहता डूं. बिना डेरडार 'अबडघट स्वडुप' डैसा. अबडघट. बढता भी नहीं, घटता भी नहीं. डसकी संभाल लेते डुअे ड्ञानीको कलकी रिंता डोती नहीं. और कल कुछ डोनेवाला है डी नहीं. न ड्ञानीका कुछ

હોનેવાલા (હે), ન અજ્ઞાનીકા કુછ હોનેવાલા (હે).

મુમુક્ષુ :- Complex તો ખડા હો જાતા હૈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વહ તો જૈસી અપની વિચારધારા. અપની મસ્તીમેં રહે વહ ભી એક Superiority Complex હૈ. ઔર દીનતામાં આ જાયે વહ ભી એક Inferiority complex હૈ. તો કિસ Complex મેં રહના હૈ ? એકમેં દુઃખ હૈ, એકમેં સુખ હૈ. પસંદ કરો. પરિસ્થિતિ તો જો હૈ સો હૈ. અપને કો કહાં રહના ? કેસે રહના ? યહ હમારી સમજ પર આધારિત હૈ. જૈસી હમારી સમજ ઐસા રહના હો જાયેગા.

મુમુક્ષુ :- ‘બનારસીદાસ’કી કહાની મેં ગાઠી ચોરોંસે ઉઠ નહીં રહી થી, વે દેખ રહે થે કિ ઉઠ નહીં રહી હૈ. તો ખડે હુએ ઔર કહા, મેં તુમહેં ઉઠા દેતા હૂં. ઉઠાકર સરપર રખ દી ઔર ઘર પર ગયા. ઉસને અપની પત્ની સે કહા, આજ પહલા ઐસા માલિક મિલા કિ જિસને સામાન ભી ઉઠવા દિયા. ઉસકી પત્નીને કહા, કહીં તુ ભગત કે યહાં નહીં ચલા ગયા થા ? ઉસને કહા, યહ દુકાન થી, યહાં થી. તો પત્નીને કહા, વાપસ દે આ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચોરની પત્નીએ કીધું કે તું ક્યાં ચોરી કરી આવ્યો ? ચોરી કરવા ગયો, ગાંસડી બાંધતો હતો, તો એને ગાંસડી બંધાવીને ઉપડાવી કે લઈ જા, ભાઈસાબ. ચોરી કરવાવાળા ચોરને ગાંસડી બંધાવીને એને ઉપડાવી. તેં ઘણી મોટી ગાંસડી બાંધી છે, ઉપાડી શકતો નથી, લે તને ઉપડાવું. ઘરે આવીને એની પત્નીને વાત કરી, કે આજે તો જેના ઘરે ગયો એણે જ મને આટલી મદદ કરી. તો કહે, તું પેલા ભગતને ત્યાં ગયો લાગે છે. ભગત નામથી પ્રખ્યાત હોય ને. આ દઈ આવ, પાછુ દઈ આવ, એનું ન લેવાય. એનું ન ચોરાય, પાછું દઈ આવ. કુદરત શું કરે છે ! એનું નામ કુદરત.

‘પૂજ્ય બહિનશ્રી’કા એક દષ્ટાંત આતા હૈ. શુરૂસે હી વે બહુત વિનમ્ર પ્રકૃતિકી થી. ‘વઢવાણ સીટી’મેં જો નદી હૈ વહાં પાની ભરનેકો જાતે થે. પીનેકા પાની નદીસે ભરતે હેં. સબ ઔરતે હેં વે વહાં પાની ભરતી હેં. ગરમીકે દીનોંમેં ક્યા હૈ કિ જહાં પાની નીકલે વહીં સે સબ ભરતે થે. એક હી જગહ પર ભરનેકા હોતા હૈ. હમારે ગુજરાતીમેં વીરડા કહતે હેં. વીરડી બનાતે હૈ. વહાં સે તો બહુત-સી ઔરતેં હોતી હેં. વહ (“બહેનશ્રી”) જાકર

जडी रह जावे. सब भरले बाढमें भर लुंगी.

मुमुक्षु :- पनीडारी.

पूज्य भाईश्री :- डॉ. पनीडारी. सब औरतें एकट्टी डोवे तो वड तो पीछे रह जावे. उसमें सामिल नहीं डोवे. पडले मैं भर लुं, मैं भर लुं. मैं भर लुं ऐसी भीयातानीमें नहीं जाती थी. फिर सब पनीडारीयों को पता चल गया कि ये तो शाम तक बोलनेवाली नहीं है. तो सब बोली कि पडले इनको भरलेने दो. हम लोग तो जैसे-तैसे भर लेंगे लेकिन इनको पडले भर लेने दो. यह कुदरती होता है. डोवे, नहीं डोवे उनको कुछ झूठ नहीं पडता. जो समज हैं उसमें कोई झेर नहीं पडता. अनुकूलता मिली तो क्या डो गया ? प्रतिकूलता आयी तो क्या डो गया ?

‘गुरुदेव’ यह तो कहते थे कि सारा जगत हमें अनुकूल डो जाये तो हमारे आत्मामें क्या आनेवाला है ? हमें क्या झयदा डोनेवाला है ? इससे हमें क्या मिलता है ? कि अक गुणमें, सभी गुण परिपूर्ण होनेसे उसमें कोई आनेकी गुंजाईश नहीं है, मिलनेकी कोई गुंजाईश नहीं है. सब बाहर का बाहर है. और सारा विश्व प्रतिकूल डो जाये. अक-दो आदमी नहीं, सारा जगत प्रतिकूल डो जाये तो हमारेमें से क्या लेनेवाले हैं ? हमारे अक गुणकी कोई भंडित नहीं कर सकता. हमारे अक प्रदेश को कोई भंडित कर सकता नहीं. बस ! फिर गिता काहेकी ? फिर किस बातकी गिता है ? अव्याबाधस्वप्नकी कोई बाधा डाल सकता नहीं.

मुमुक्षु :- ‘गुरुदेव’ने जैसे दिन देजे हैं कि पूरा समाज उनके विरुद्ध था.

पूज्य भाईश्री :- डॉ. अक दिन ऐसा भी था कि सारा समाज ‘गुरुदेवश्री’ के विरुद्ध था. तीन-चार आदमी उनके साथ रहे. चार आदमी साथ रहे थे. दो हमारे ‘राजपुर’ के और दो ‘वढवाण’ के. बस ! चार लोग साथमें थे. और कोई नहीं था. ‘गुरुदेव’ने बोला हमें तो हमारा आत्मा का करना है, कोई साथ रहे, नहीं रहै, इससे हमें क्या ? और जब हजारों आदमी आने लगे तो ‘गुरुदेव’ यह बोलते थे कि ये सब आते थे इसलिये क्या डो गया ? आने लगे इसलिये क्या डो गया ? यह तो अक पुण्ययोग है तो आते हैं. सबको पहचान थोड़ी होती है ? क्या

बोलते थे ? कि सब पढयानते नहीं. यह तो पुण्ययोग है इसलिये एकट्ठे होते हैं. न पापका योग मेरा है, न पुण्य योगका भी मेरा है. यहाँ से लेते हैं. इसकी कोई विशेषता नहीं लगती, सारभूतता नहीं लगती, किमत नहीं आती.

मुमुक्षु :- 'कृपालुदेव'का ऐसा मार्गदर्शन है कि मांड मांड आञ्जविका यले तो भी आर्तध्यान नहीं डोवे.

पूज्य भाईश्री :- नहीं डोवे.

मुमुक्षु :- यहाँ तो अनुकूलता विशेष कि आर्तध्यान डो.

पूज्य भाईश्री :- यहाँ से कैसे नीकलेंगे ? छूटेंगे कैसे ? डमें यह लगना याडिये कि डमारे भवमें डमे क्या करना है ? यह भव क्यों मिला ? डमारे ज्वनका ध्येय क्या है ? डम इस भवमें जते हैं तो डमारे ज्वनका क्या ध्येय है ? कोई संपत्ति मिलाते रहना, प्राप्त करते रहना यडी क्या ज्वनका ध्येय है ? ये तो सारी दुनिया पशु-पक्षी सब इसीके पीछे लगे डुअे हैं. वह ज्वन डी पशुवत् छे. डमारा ज्वन डमारे आत्मकल्याणके लिये यह ज्वन है. ऐसा लगे तो डी आर्तध्यान नहीं डोवे. वरना तो आर्तध्यान डुअे बिना रहेगा नहीं.

जब तक ध्येय नहीं बदलता, तब तक Line नहीं बदलती. परिणामकी जो Line है, लाईनदोरी है. सारे परिणाम ध्येयके दौर(पर) चलनेवाला है. ज्वका संसारका ध्येय अनादिका है तो सारे परिणाम उसीकी दौरपर चलते हैं. अगर डमने ध्येय बदल दिया कि डमको तो परिपूर्ण शुद्धि याडिये, परिपूर्ण सुभ याडिये, परिपूर्ण निर्मलता-पवित्रता याडिये. तो परिणाम उसीकी ओर चलने लगेगें. फिर चलनेमें थोडा Adjust करना पडे, दूसरी बात है. क्योंकि बहुत Traffic आते हैं. वाडन चलानेवालेको भी उसमें गति को Slow-fast करना पडता है. डो सकता है. लेकिन जहाँ पडुंयना है वडी दिशामें डमे चलना है. दूसरी दिशामें डमे नहीं चलना है. यह बात पक्की डो जानी याडिये.

'आञ्जविका जितना मिलता डो...' 'और आञ्जविकामें कमीको यथाधर्म पूर्ण करनेकी कल्पना करता है;...' और जो आञ्जविकाकी पूर्ति करनी डो, कमी रहती है उसमें पूर्ति करनी डो तो यथाधर्म अर्थात्

नीतिधर्म नहीं छोड़े. किसीका डम ले लेवे, या किसीके साथ छेतरपिडी करे, किसीको वो कर दे, किसीको वो कर दे. ऐसी कोई बात नहीं होनी चाहिये. जिससे हमारे परिणाममें मलिनता बढ जाये ऐसा कोई कार्य करना नहीं चाहिये. यथाधर्म अर्थात् यथा नीतिधर्म, यहाँ पर ऐसा लेना. 'पूर्ण करनेकी...' इस कमीको पूर्ण करनेकी कल्पना करे. यह कल्पना है. वह भी मंढ कल्पना करे. तीव्र कल्पना नहीं करे. तीव्र कल्पनामें अनिति हो जायेगी. नीति नहीं रहेगी. सभी को संसारमें स्वार्थ तो है. कि, भाई ! डमकी डमारी जरूरत है, डमें डमारी जरूरत है, डमें डमारी जरूरत है. लेकिन जब ये स्वार्थ तीव्र हो जाता है तब नीति छूट जाती है. तब नीति रहती नहीं है. माने पाप बढ जाता है. अनिति से धन कमानेकी या संपत्ति प्राप्त करने का परिणाम तीव्र हो जाता है. ऐसा मुमुक्षु को करना नहीं चाहिये.

'छत्यादि प्रकारसे बर्ताव करते हुआ तृष्णाका पराभव (क्षय) होना योग्य दीजता है.' तृष्णाका पराभव करना वैसे तो आसान नहीं है. फिर भी अगर लौकिक विशेषता और भोगमें अनासक्ति, ये जो परिणाम के दो पहलू हैं उसको अगर बराबर ठीक करे तो तृष्णाका पराभव हो सकता है.

मुमुक्षु :- आत्मप्राप्ति माटे आनाथी वधारे किंमती वात क्या पुस्तकमां...

पूज्य भाईश्री :- हां. बहुत. माने उनके अक-अक शब्दमें बहुत भाव भरे हैं. भाव तो बहुत भरे हैं.

तो जिसको ग्रहण करना है-सत्पुरुष के वचनको ग्रहण करना है तो अपनी जो बलाहिके दिये करना है, अपने हित के दिये करना है उसको मुष्य करे. जितनी हितकी मुष्यता-तीव्रता होगी उतना ग्रहण होगा. वरना तो शब्द समझमें आयेगा, अर्थ भी समझमें आयेगा, लेकिन ग्रहण करना कोई दूसरी बात हो जाती है.

जिसको तृष्णाका पराभव करना हो. जो यहाँ बात कही उसकी गहराईमें जाना चाहिये. जैसे किसीको यह लगे की मेरे तृष्णाके परिणाम बहुत हैं. मैं उसको कैसे शांत करुं ? उसको यह विचार करना की तेरी

जड़रत कितनी है ? आवश्यकतायें कितनी है ? आवश्यकता कम करो. हमारे पुराने जमाने तो अेक कडावत थी कि जितनी जड़रत ज्यादा उतना पाप ज्यादा. हमारे Grandfather थे, दादाज्ज थे वे अैसा कडते थे. जितनी जड़रत ज्यादा उतना पाप ज्यादा. जितनी जड़रत कम उतना पाप कम डोगा. लौकिक दृष्टिमें-लौकिक बुद्धिमें ली उतना समजमें आता है. यह तो पारलौकिक ग्रंथ है. ये तो अलौकिक ग्रंथ है. तो उसमें तो सम्यक प्रकारसे तृष्णाका पराभव कैसे करे ? तृष्णाका नाश कैसे करे ? कि डमें हमारी भोग-उपभोग की वृत्ति जो है, उसमें जो आसक्ति है, वह आसक्ति जहां तक उसका रस नहीं मिटेगा, उसका रस कम नहीं डोगा वहां तक तृष्णा कम डीनेवाली नहीं है. तृष्णाके मूलको छेदनेकी यह बात है.

तृष्णा किस आधार पर बडी है इसका विचार चलता है. इसके दो आधार है. अेक तो भोग-उपभोगमें आसक्ति, और अेक लौकिक मान-मोटाई विशेषता दिखानेकी वृत्ति. ये दो आधारसे तृष्णा पनपति है, उसका Development डोता है, बडी डो जाती है. मुमुक्षुने अपने जवनमें ये दो मुद्देको संभाल लिया कि डमे कोई लौकिक विशेषता नहीं करनी है. लोग डमें जाने, नहि जाने डमे इसका कोई काम नहीं है. लोग जाने तो उसको अरुण लगता है. और यह विशेषता, मान-मोटाई को छोड दे तो भगवान जाने कि यह बडा अरुण आत्मार्थी है. तो उसको इसमें कुछ अरुण नहीं लगता है.

तुजे तेरी नौंध लौकिकजनोंके ज्ञानमें करानी है या भगवान के ज्ञान में करानी है ? किसके ज्ञानमें तुजे करानी है ? जब सडी रास्तेपर आयेगा तो अनंत सिद्ध परमात्मा के ज्ञानमें यह आयेगा कि अब ये मेरे रास्तेपर आ रहा है. अब यह मेरे रास्तेपर आ रहा है. तो इनकी तुजे मोटाई आडिये ? या दूसरा अैसा समजे की यह पैसेवाला है, बहुत संपत्तिवाला है, उसको बहुत-बहुत है, यह रीज ली है, वह रीज ली है, उसको मकान ली है, डीरे ली है, ञवेरात ली है, गाडी ली है, आबडू-कीर्ति ली है, परिवार ली है, वह ली है. अैसी बहुत-सी रीज है. वह तो आज है- है अैसा करता है, कल दूसरी ली बात डोलनेवाला है. उसका कोई

ઠીકાના નહીં હૈ.

કહતે હૈં કિ ભગવાનકે જ્ઞાનમેં કોઈ નોંધ હો જાવે ઐસી બાત કર ન ! અગર તુજે નોંધ કરાને કી બાત હો તો. સમ્યક્ પ્રકાર મેં તો વહ ભી નહીં. કિ કોઈ જાને, નહીં જાને. ઇસસે મેરેમેં કોઈ ફર્ક પડતા નહીં હૈ. 'દ્રવ્યદષ્ટિપ્રકાશ'મેં આતા હૈ કિ નહીં ? કિ ફૂલ બાગમેં હો યા જંગલમેં, ઇસસે કોઈ ઇસકી કિમત બઢતી-ઘટતી નહીં હૈં. કોઈ સૂંઘે, કોઈ મત સૂંઘે ઇસસે ભી કોઈ ઇસકી સુંદરતામેં ફર્ક પડતા નહીં હૈ. તો મુજે કોઈ જાનેગા, નહીં જાનેગા, કેસા જાનેગા, ઉલટા જાનેગા, સુલટા જાનેગા ઇસસે મુજે ક્યા ફર્ક પડતા હૈ ? દૂસરોંકી નિદા-પ્રશંસાકે કારણસે આત્માર્થીકો કોઈ કાર્ય કરના નહીં હોતા. નિદા-પ્રશંસાકે લિયે પ્રવૃત્તિ કરની યે આત્માર્થીઓંકા કામ નહીં હૈ. હમારી પ્રશંસા બઢ જાયે ઇસલિયે હમ કુછ કામ કરે યા હમારી કોઈ નિદા નહીં કરે ઇસલિયે હમ કામ કરે. યે લોકસંજ્ઞા હૈ, કાતિલ ઝહર હૈ. કાતિલ ઝહર હૈ. ઇસકો ખાના નહીં ચાહિયે. ચખના ભી નહીં ચાહિયે. ખાના તો નહીં ચાહિયે, ચખના ભી નહીં ચાહિયે.

'ઇત્યાદિ પ્રકારસે બર્તાવ કરતે હુએ તૃષ્ણાકા પરાભવ (ક્ષય) હોના યોગ્ય દિખતા હૈ.' ઐસે પ્રકારસે અગર હમ વિચાર કરે, ઐસા ઇધર નહીં લીખા. ક્યા લિખા ? 'ઇત્યાદિ પ્રકારસે...' વિચાર કરતે હુએ નહીં 'બર્તાવ કરતે હુએ...' ઐસા લેતે હૈં. પરિણમનકી બાત લેતે હૈં. બિના પરિણમન અકેલા વિચાર કામમેં નહીં આતા. 'બહુધા સત્પુરુષકે વચનસે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર ભી આત્મજ્ઞાનકા હેતુ હોતા હૈ, ક્યોંકિ પરમાર્થ આત્મા શાસ્ત્રમેં નહીં રહતા, સત્પુરુષમેં રહતા હૈ.' દેખિયે ! ગજબ કી બાત લિખી હૈ ! બતાઈએ ઇસ જગહ બિના યહ બાત કહાં મિલતી હૈ ? કોઈ ઔર શાસ્ત્રમેં યહ બાત પઢનેકો નહીં મિલેગી. ઐસી બાત મિલતી હૈ. યહ સત્પુરુષોંકી એક વિશેષતા હૈ કિ ઇનકે વચન હી શાસ્ત્ર હો જાતે હૈ. દૂસરે શાસ્ત્રમેં હોવે, નહીં હોવે ઇસસે કોઈ મતલબ નહીં હૈ. ક્યોંકિ જિસકે પાસ ક્ષયોપશમ હૈ ઇનકો ઐસા લગતા હૈ કિ હમ તો શાસ્ત્ર પઢકરકે, 'સમયસાર'કો પઢકરકે, ઐસે શાસ્ત્ર કો પઢકરકે હમ તો હમારા કલ્યાણ કર લેંગે. ઐસા કભી નહીં હોતા. સત્પુરુષકે વચનસે વહ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર આત્મજ્ઞાનકા હેતુ હોતા હૈ. અગર સત્પુરુષ સમજાતે હૈં તો.

दो हजार साल से द्विगंबर संप्रदायमें 'समयसार' पडा था. लेकिन सत्पुरुषके वचनसे यह आत्मज्ञानका लेतु हुआ. 'गुरुदेव'ने उसको जोला. और भी आगे ज्ञानी हुआ उनको जोला. इनके वचनसे दूसरोंको ज्ञान हुआ, ऐसा कहते हैं. सीधा किसीको शास्त्रसे ज्ञान हो जाये ऐसा होनेवाला नहीं है. यह तो (ऐसी) बात है कि रोग होवे और रोग मिटानेकी किताब पढ ले लेकिन डॉक्टरके पास नहीं जाये. तो क्या होगा ? मर जायेगा. जैसे भवरोग हुआ. सबसे बडा रोग है. अनादिकालसे पुराना है. माने Most cronic है. लंबा रोग यले उसको Cronic कहते है न ? कितना पुराना है ? कि अनादिकालसे है. अब हमें इसका ग्रंथ पढना है. हमें आत्मज्ञानी, सत्पुरुष के पास नहीं जाना है. कहते हैं कि तु मर जायेगा. क्या होगा ? मर जायेगा.

'क्योंकि परमार्थ आत्मा शास्त्रमें नहीं रहता,....' वहां आत्मा है ही नहीं. शास्त्रमें आत्मा नहीं है. 'परमार्थआत्मा....' तो 'सत्पुरुषमें रहता है.' ये सञ्चनमूर्ति है. सञ्चनमूर्ति से जो काम होता है, वह ग्रंथसे काम होनेवाला नहीं है. इसलिये काम नहीं होता... बहुत वास्तविक बात है. इसमें वास्तविकता बहुत है. ये वास्तविकता ऐसी है कि जो काम करना है वह लेजनीमें आ नहीं सकता. जो भी सत्पुरुष मार्ग को बतायेंगे वो बतानेवाले सत्पुरुषकी वाणी और चेष्टामें जिस उद तक बात आती है वह लेजनीमें उतर नहीं सकती. जुद ही कहते हैं कि हमारी लेजनीमें भी एतनी नहीं उतरती. फिर अज्ञानी के लेजनीका तो सवाल ही नहीं पैदा होता. लेकिन जुदकी लेजनीमें उतनी बात नहीं आती जितनी वाणीमें और चेष्टामें आती है. इसलिये अगर इसका तज्ञावत नहीं समजता है और अभिप्राय गलत रहता है कि भले ही सत्पुरुष हो तो हम वहां नहीं जायेंगे. हम तो घरपर बैठकर आचार्योंके ग्रंथ पढ़ेंगे. सत्पुरुष तो योथे गुणस्थानवाले हैं और हमारे पास जो ग्रंथ है वह तो आचार्योंके हैं. (कहते हैं कि), ये तेरी आत्मार्थिताके भिलाङ्ग बात हैं. यह विरुद्ध अभिप्राय है. सरासर विरुद्ध है. ऐसी बात है.

६६१में वे कह गये हैं कि जैसे सत्पुरुषके सत्संगको छोडकरके अगर कोई ग्रंथका आधार लेता है, शास्त्रका आधार लेता है. या

बराबरी भी करता है. विशेषता कर लेता है (धतना ही) नहीं, बराबरी भी करता है कि यह बराबर है, यह भी बराबर है. यह भी ज्ञानीकी वाणी (है), यह भी ज्ञानीकी वाणी (है). उसको अप्रशस्त शास्त्रीय अभिनिवेश है. अशुभ प्रकारका यह शास्त्रीय अभिनिवेश है. शुभ प्रकारका मंद कषायवाला भी नहीं है, यह तीव्र कषायवाला शास्त्रीय अभिनिवेश है. क्योंकि उसमें प्रत्यक्ष सत्पुरुषका अनादर हुआ है. ये जो Difference नहीं समजता कि उसमें क्या परमार्थ है ? वह नहीं समजता. क्यों नहीं समजता ? कि उसके परिज्ञानमें आत्मार्थिता आयी नहीं. आत्मार्थिताके सद्भावमां ऐसा अविवेक कभी होता नहीं है. ऐसी बात है.

देजिये ! क्या कहते हैं ? 'बहुधा सत्पुरुषके वचनसे आध्यात्मिक शास्त्र भी...' सीधा नहीं. सत्पुरुषके सान्निध्यमें, उनकी आज्ञामें, उनके मार्गदर्शनके Underमें 'आध्यात्मिक शास्त्र भी आत्मज्ञानका हेतु होता है, क्योंकि परमार्थआत्मा शास्त्रमें नहीं रहता, सत्पुरुषमें रहता है.' परमार्थआत्मा सत्पुरुषमें रहता है, शास्त्रमें नहीं रहता है. रोग छोवे, केन्सर छोवे. यह भवरोग तो केन्सरका भी बाप है. केन्सर छोवे और ऐसा विचार करे कि केन्सरका ग्रंथ बाजारमें से मंगवा लो. वो Medical literature बेचनेवाले होते हैं न ? उनके यहां से सब प्रकारकी Medical books मिलती है. सभी पथीओंकी मिले. एक पथीकी नहीं मिले. तीनों पथीओंकी एक दुकानमें से मिले. डॉक्टर के पास हमें नहीं जाना है. हममें से पढकर के हम हमारा एलाज कर लेंगे. अगर ऐसी किसीकी बुद्धि हो तो सिवा मूर्खता कुछ नहीं है. वह पढते-पढते मर जायेगा. क्या होगा ? एलाज तो कर पायेगा नहीं लेकिन पढते-पढते वह मर जायेगा. ये बात हो जायेगी. यह मूर्खता है. जैसे ही सत्पुरुषके पास नहीं जाना और शास्त्रकी मुष्यता कर लेना, वह अविवेक है. विवेक नहीं है. उसको अप्रशस्त शास्त्रीय अभिनिवेश ६६१ के पत्रमें जोल दिया.

'भुभुक्षुकी यहि किसी सत्पुरुषका आश्रय प्राप्त हुआ हो तो प्रायः ज्ञानकी याचना करना योग्य नहीं है, मात्र तथात्रुप वैराग्य उपशम आदि प्राप्त करनेका उपाय करना योग्य है. वह योग्य प्रकारसे सिद्ध होनेपर

ज्ञानीका उपदेश सुलभतासे परिष्कृत होता है और यथार्थ विचार तथा ज्ञानका हेतु होता है।' यह भी एक बहुत सुंदर बात कर दी है कि मुमुक्षुको यदि कोई सत्पुरुष मिल गये, समजो. तो उनको ज्ञानकी याचना नहीं करनी. यह प्रश्न हमने पूज्य 'बहिनश्री-माताजी'को पूछा था कि 'श्रीमद्गुरु' जैसा लिखते हैं कि सत्पुरुष मिले तो ज्ञानकी याचना नहीं करना. हम तो आपको बारबार प्रश्न पूछते हैं. ज्ञानके प्रश्न पूछते हैं. लेकिन 'श्रीमद्गुरु' तो मना करते हैं. वे तो कहते हैं कि अगर सत्पुरुष मिले तो प्रायः ज्ञानकी याचना नहीं करना. और क्या लिखा है ?

'तथाऽप वैराग्य उपशम आदि प्राप्त करनेका उपाय करना योग्य है.' माने योग्यतामें आनेका प्रयास करना. सत्पुरुष मिले और योग्यता नहीं होवे (तो) कितने भी प्रश्न पूछे, कितना भी सूने, ज्ञानप्राप्ति नहीं होगी, नहीं होगी और नहीं होगी. और नहीं दुर्घ है यह प्रसिद्ध बात है. क्यों ? कि हमारी योग्यता नहीं थी. तो पहले हम योग्यता का प्रयास करें तो ये तो ज्ञानकी मूर्ति है. उनके तो त्रियोगमें, मन, वचन, काया के योगमें यह यीज भरी पडी है. उल्टरकर बाहर आती है. परिशमन होना सुलभ हो जायेगा. क्या लिखा है ? देओ !

अगर यह योग्य प्रकारसे सिद्ध हुआ यानी योग्यता सिद्ध हो गई, प्राप्त हो गई, ज्ञानीका उपदेश मिलता नहीं है, सुलभता से परिष्कृत हो जाता है. हम क्या समजते हैं ? कि हमने ज्ञानीको प्रश्न पूछा, ज्ञानीने हमको उत्तर दिया, हमें ज्ञानप्राप्ति हुई. ज्ञानीने हमको ज्ञान दिया. लेकिन परिशमन हुआ क्या ? उत्तर सुना तो मान लिया कि ज्ञान मिला. लेकिन परिष्कृत नहीं हुआ तो ज्ञान मिला नहीं है. कुछ धारणा हुई है. वह भी कुछ काल तक-Temporary. थोड़े कालमें वह विस्मृत हो जायेगी. स्मरणका विस्मरण होना ये संयोगका निश्चित वियोगके रूपमें है. स्मरण एक संयोग है. इसका वियोग भी निश्चित है. इसलिये परिशमन हो जाये. अगर परिशमन हो जाये तो स्मृति-विस्मृति से पार एक जैसी दशा हो जाती है कि जिसमें स्मरण करनेकी कोई अपेक्षा नहीं होती. इसमें स्मरण करनेकी कोई जरूरत नहीं पडती कि आत्माका हम स्मरण करें, हमारे स्वप्नका स्मरण करें, हमारे न्यायका हम स्मरण करें, जैसी

બાત નહીં રહતી.

મુમુક્ષુ :- પૂજ્ય માતાજીએ શું જવાબ આપ્યો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. માતાજીને યહ બતાવા કિ બાત ઠીક હૈ. ક્યા કહા ? કિ યહ બાત ઠીક હૈ. સત્પુરુષકે સાન્નિધ્યમેં જો આતા હૈ તો સત્પુરુષકે હૃદયમેં જો હૈ, ઇસકી જો મુખ્યતા હૈ ઉસકો તો આત્મકલ્યાણકી, આત્મજ્ઞાનકી, સમ્યગ્દર્શન આદિકી તો મુખ્યતા હોતી હૈ. ઇનકી વાણીમેં તો વહ બાત આયે બિના રહતી હી નહીં. લેકિન યોગ્યતા નહીં હૈ તો બાત કિતની ભી આતી હૈ કુછ મિલતા નહીં હૈ. ઔર યોગ્યતા થોડી હોવે તો થોડેમેં સે જ્યાદા ગ્રહણ કર લેતા હૈ. તો ઉસકો માંગને કિ તો જરૂરત હી નહીં રહતી.

સત્પુરુષ તો એક ઐસા દાની હૈ કિ જીસકે પાસ માંગનેકી જરૂરત હોતી હી નહીં, રહતી હી નહીં. ઐસે દાની હૈં. જગતકે દાની તો ઐસે હોતે હૈં કિ ઉસકે પાસ દાન લેને જાઓ તો વો લિખાવે. કિ લિખો, ભાઈ ! ઇસલિયે હમારે યહાં વહ પદ્ધતિ હમ નહીં રખતે કિ કિસીકે પાસ દાન લેનેકો જાના હમે. માંગને કો જાના. યાચના કરના. યહ પદ્ધતિ 'ગુરુદેવ'ને મિટાદી. અગર કોઈ માંગતે તો 'ગુરુદેવ' ઉસકી કડી ટિપ્પણી કર લેતે.

ઐસા હુઆ કિ એક જગહસે યહ બાત નીકલી. હમારે મંડલમેં સે પત્રિકા નીકલી. કિ ક્યા બોલતે હૈં ? જિસકો દાન દેતે હૈં ઉસકો ક્યા કહતે હૈ ? સખીદાતા. ગુજરાતીમેં સખીદાતા શબ્દ હૈ. હમને પઢા હૈ. સખીદાતા કો હમ અપીલ કરતે હૈં હમારે ઇસ શુભકાર્યમેં મદદ કરે. હમકો દાન ભેજે. 'ગુરુદેવ' ઇસ બાત પર બહુત ગરમ હો ગયે. કિ યે લોગ ભિખ માંગનેકા ધંધા ક્યો કરતે હૈં ? ક્યા બોલે ? ઐસા ભીખ માંગનેકા ધંધા ક્યો કરતે હૈં ? કિસને બોલા તુમ્હે યહ કાર્ય કરના હૈ ? નહિ કરો, મત કરો. અગર તુમ્હે સમર્પણ બુદ્ધિ નહીં હોવે, અપને ધનકા સમર્પણ કરને કા અપના અભિપ્રાય યા ભાવના નહીં હોવે ઔર દૂસરોં કો માંગ માંગ કરકે હમકો યહ બનાના, હમકો વહ બનાના, હમકો વહ બનાના (હૈ), યહ પદ્ધતિ ગલત હૈ. ઐસી દીનતા નહીં કરની હૈ.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ' કહેતા કે આ વીતરાગમાર્ગ છે, યાચનાનો માર્ગ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- યાચના કા માર્ગ નહીં હૈ, વીતરાગતા કા માર્ગ હૈ. દૂસરોંકે પાસ પૈસા માંગને જાવે ઔર યે પૈસા ઇંકજા કરકે (બોલે કિ) હમને વો બનાયા. ફિર કયા બોલે ? હમને વો બનાયા. દેખો ! હમને કિતના પરિશ્રમ લિયા ! હમને પૈસા ઇંકજા કિયા ઔર હમને યહ બનાયા. યહ બાત ઇસ માર્ગમેં બિલકુલ અનુકૂલ નહીં હૈ. ઇસલિયે અપને યહાં 'ગુરુદેવ'ને યહ પરંપરા ચલા લી હૈ કિ જો ભી જિસકો દેના હૈ, જિસકો અપની સંપત્તિ યા ધન પર મમત્વ કમ કરના હૈ, મોહ કો કમ કરના હૈ. દે તો ભલે, નહીં દે તો ભી ભલે. હમેં તો કુછ માંગના નહીં હૈ. યહ પદ્ધતિ સહી હૈ.

મુમુક્ષુ :- વગર માગ્યે કેટલા કરોડ આવ્યા હશે એનો હિસાબ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કરોડો આ ગયે. બિના માગે આ ગયે. ઐસા હી હોના ચાહિયે.

મુમુક્ષુ :- અપને લિયે નહીં માંગે, સમાજ કે લિયે માગે,... મંદિર આદિ, સ્વાધ્યાય-ભવન આદિ બનાના હૈ તો ઉસકે લિયે તો માંગના હી પડેગા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. ખુદકા સમર્પણ કિતના ? પહલે યહ બાત હૈ. Charity begins at home. યે તો અંગ્રેજ લોગ થે ન ? ઉસમેં ભી ઇતની અક્કલ-બુદ્ધિ તો થી. ઉતની બુદ્ધિ તો ઉન લોગોંમેં થી કિ Charity begins at home. અપને ઘરસે Charity શુરૂ હોતી હૈ. તો પહલે તો અપના નામ લિખે કિ ભાઈ ! મેં તો મેરા પૂરા સમર્પણ કરતા હૂં. તબ ઉનકો દોષ નહીં હૈ, ઉતના દોષ નહીં હૈ. ફિર ભી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવકા વિવેક કરના ચાહિયે કિ અગર સમાજમેં ઐસે સંપત્તિવાલે યા ઐસે સમર્પણ બુદ્ધિવાલે લોગ નહીં હૈ તો યહ સાહસ નહીં કરના ચાહિયે. અગર હો તો ઐસા સાહસ કરના ચાહિયે. લેકિન ફિર કિસીકે પરિણામ નહીં હોવે ઔર ફીર જબરન નિકાલે, નહીં-નહીં સાહબ આપકા એક હજાર નહીં લિખેંગે, આપકા પાંચ હજાર લિખેંગે. યહ ગલત બાત હૈ. ઐસા નહીં કરના ચાહિયે. ઇનકી ભાવના હો તો લિખાવે, નહીં ભાવના હો તો ઉનકા નુકસાન ઉસકો હૈ. ભાવનાવાલે કા લાભ ઉસકો હૈ, નહીં ભાવનાવાલે કા નુકસાન ભી ઉસકો હૈ. અપન ક્યોં ઉસકા આગ્રહ રખેં ?

ઇસતરહ સે અપની યોગ્યતા હોવે,... યે તો જ્ઞાની દાની હૈ યહ બાત ચલી. કિ ઉનકે પાસ તો માંગના પડતા નહીં હૈ. યોગ્યતાવાલેકો સહજ ઇનકે સાન્નિધ્યમેં, ઇનકે આશ્રયમેં, ઇસકે ચરણમેં નિવાસ કરનેવાલેકો ઉનકો ઐસા મિલ જાતા હૈ, યોગ્યતા તૈયાર કરનેવાલેકો, જો અનંત કાલમેં નહીં મિલા વૈસા મિલ જાતા હૈ. કોઈ માંગને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ. ક્યા સત્પુરુષકો યહ પતા નહીં હૈ કિ ક્યોં યહ ઇધર આ કરકે બૈઠ ગયા હૈ ? ક્યા સત્પુરુષકો ઇસ બાત કા પતા નહીં હૈ કિ ઇધર આકર ક્યોં બૈઠા ? દૂસરી જગહ ક્યોં નહીં ગયા વહ ?

મુમુક્ષુ :- ઘર કો છોડકર ઇધર ક્યોં આયા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દૂસરી જગહ છોડકરકે. બહુતસી જગહ હૈ. વિશ્વમેં આશ્રમ તો બહુત હૈ, હિન્દુસ્તાનમેં તો દો-દો માઈલ પર આશ્રમ હૈ. ઇધર મેરે પાસ ક્યોં આયા ? કિ ઉસકો લગા હૈ કિ મેરા કલ્યાણ હોનેકા કોઈ સંભવ હૈ, નિમિત્ત્વ ઇધર હૈ. નિમિત્તકો ભી પહચાના. યદિ નિમિત્તકો નહીં પહચાના, વહ ઉપાદાનકો પહચાનેગા ભી કહાં સે ? ઉનકો તો પતા હૈ કિ વહ જિસ ભાવનાસે આયા હૈ ઇસ ભાવના કી પૂર્તિ મેં નહીં કરું ઇતની કઠોરતા ક્યા સત્પુરુષમેં હોતી હૈ કભી ? યહ સંભવ હી નહીં હૈ.

જો બિના માંગે જ્ઞાનકા દાન દેતે હૈં, જ્ઞાનકા અમૃત પિલાતે હૈં ઉનકો યહ પતા નહીં હૈ કિ ઇતના અર્પણ, સમર્પણબુદ્ધિસે સર્વસ્વ સમર્પણ કરનેકે લિયે આયા હૈ ? ઉનકો કુછ નહીં મિલે, આત્મકલ્યાણકે લિયે ઉસકો માર્ગ નહીં મિલે, ઐસે સત્પુરુષ હોતે નહીં હૈ. ઇસલિયે ઉનકો માંગનેકી કોઈ આવશ્યકતા હી નહીં હૈ. કોઈ આવશ્યકતા નહીં હૈ યહ બતાતે હૈં. ઉસકો માંગને કી કોઈ આવશ્યકતા નહીં હૈ.

‘મુમુક્ષુકો યદિ કિસી સત્પુરુષકા આશ્રય પ્રાપ્ત હુઆ હો તો પ્રાયઃ જ્ઞાનકી યાચના કરના યોગ્ય નહીં હૈ,...’ કભી કોઈ બાત પૂછ લે, કોઈ પાબંદી નહીં હૈ. Hard & fast કોઈ ઇતના Strict નહીં હૈ કિ ઉસકો કોઈ પ્રશ્ન પૂછના હી નહીં હૈ. ઐસી બાત નહીં હૈ. કભી અંતર જિજ્ઞાસા હોગી તો પૂછ લેંગે. લેકિન પ્રાયઃ યાચના નહીં કરની હૈ. અપની યોગ્યતા પર વિશેષ ધ્યાન દેના હૈ. યહાં સે જ્ઞાન લે લૂં, સત્પુરુષસે જ્ઞાન લે લૂં, જ્ઞાન લે લૂં. પર કહાં રખેગા તું ? જ્ઞાન તો લે દેંગે. લેકિન તેરે પાસ રખનેકે લિયે

પાત્ર તો હોના ચાહિયે. પાત્ર નહીં હૈ. યહ જ્ઞાન રહનેવાલા નહીં હૈ. કહાં રહેગા યહ ? પાત્રતા સિદ્ધ હોનેપર જ્ઞાનીકા ઉપદેશ સુલભતાસે પરિણમિત હો જાતા હૈ. 'ઔર યથાર્થ વિચાર તથા જ્ઞાનકા હેતુ હોતા હૈ.'

'જબ તક કમ ઉપાધિવાલે ક્ષેત્રમેં આજીવિકા ચલતી હો...' માને છોટે ગાંવમેં. કમ ઉપાધિવાલે માને છોટે ગાંવમેં આજીવિકા ચલતી હો 'તબ તક વિશેષ પ્રાપ્ત કરનેકી કલ્પનાસે...' યહ ભી કલ્પના હૈ. વિચાર કો કલ્પના કહતે હૈં. 'મુમુક્ષુકો, કિસી એક વિશેષ અલૌકિક હેતુકે બિના...' અગર સત્પુરુષકા વહાં બિરાજમાનપના નહીં હો તો 'અધિક ઉપાધિવાલે ક્ષેત્રમેં જાના યોગ્ય નહીં હૈ,...' અગર કોઈ સત્પુરુષકા નિવાસ વહાં હોતા હો તો યહ અલૌકિક હેતુ હૈ. હમ ભી વહાં ચલે જાયે. કુછ નૌકરી કર લેંગે, ધંધા કર લેંગે. લેકિન હમકો સત્સમાગમ તો મિલેગા. દૂસરી બાત હૈ. વરના 'ભાવનગર' છોડકરકે 'મુંબઈ'મેં જાના નહીં હૈ, ઐસા કહતે હૈં. યહ 'સોનગઢ' છોડકરકે 'ભાવનગર'મેં જાના નહીં હૈ. યહ કમ ઉપાધિવાલા ક્ષેત્ર હૈ. છોટા ગાંવ હૈ વહ કમ ઉપાધિવાલા ક્ષેત્ર હૈ, બડા ગાંવ હૈ વહ જ્યાદા ઉપાધિવાલા ક્ષેત્ર હૈ. કોઈ અલૌકિક હેતુ કે બિના ઐસે છોટે ક્ષેત્રકો છોડકરકે ઉપાધિ બઢાની નહીં હૈ. ક્યોંકિ ઉપાધિવાલે ક્ષેત્રમેં વૃત્તિકા ઠિકાના નહીં રહતા. ભોગ-ઉપભોગકે સાધન વહાં બહુત ઉપલબ્ધ હોતે હૈં.

'ક્યોંકિ ઉસસે બહુતસી સદ્વૃત્તિયાં મંદ પડ જાતી હૈં,...' ક્ષેત્રકા ઇતના નિમિત્ત-નૈમિત્તિક પ્રભાવ આતા હૈ કિ સદ્વૃત્તિયાં ઉસમેં ચલી જાતી હૈ, મંદ પડ જાતી હૈ અથવા સદ્વૃત્તિ વર્ધમાન હોની ચાહિયે વહ વર્ધમાન નહીં હોતી હૈ. અસદ્વૃત્તિ હો જાતી હૈ. યહ ભી દેખો કિતના અચ્છા માર્ગદર્શન દિયા હૈ ! 'યોગવાસિષ્ઠ'કે પહલે દો પ્રકરણ ઔર વૈસે ગ્રંથોકા મુમુક્ષુકો વિશેષ ધ્યાન કરના યોગ્ય હૈ.' દેખો ! મુમુક્ષુકો યહ આજ્ઞા દી હૈ. તુમ પહલે દો પ્રકરણ પઢો. મુમુક્ષુતા ક્યા ચીજ હૈ ? વૈરાગ્ય ક્યા ચીજ હૈ ? દો પ્રકરણમેં દો બાત હૈ. મુમુક્ષુતાકા સ્વરૂપ ઔર વૈરાગ્યકા સ્વરૂપ. યહ બાત લી હૈ. (સમય હુઆ હૈ...)

પત્રાંક-૭૦૮

રાજજ, ભાદરવા, ૧૯૫૨

બીજા જેઠ સુદ ૧ શનિએ આપના પ્રત્યે લખેલું પત્ર ધ્યાન પહોંચે તો અત્ર મોકલી x x x' જેમ ચાલ્યું આવ્યું છે, તેમ ચાલ્યું આવે અને મને કોઈ પ્રતિબંધથી વર્તવાનું કારણ નથી, એવો ભાવાર્થ આપે લખ્યો તે વિષે સંક્ષેપમાં જાણવા અર્થે નીચે લખ્યું છે :-

જૈન દર્શનની રીતિએ જોતાં સમ્યગ્દર્શન અને વેદાંતની રીતિએ જોતાં કેવળજ્ઞાન અમને સંભવે છે. જૈનમાં કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ લખ્યું છે, તે જ માત્ર સમજાવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. વળી વર્તમાનમાં તે જ્ઞાનનો તેણે જ નિષેધ કર્યો છે, જેથી તત્સંબંધી પ્રયત્ન કરવું પણ સફળ ન દેખાય.

જૈનપ્રસંગમાં અમારો વધારે નિવાસ થયો છે તો કોઈ પણ પ્રકારે તે માર્ગનો ઉદ્ધાર અમ જેવાને દ્વારે વિશેષ કરીને થઈ શકે, કેમકે તેનું સ્વરૂપ વિશેષ કરીને સમજાવું હોય એ આદિ. વર્તમાનમાં જૈનદર્શન એટલું બધું અવ્યવસ્થિત અથવા વિપરીત સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે કે, તેમાંથી જાણે જિનને x x x' ગયો છે, અને લોકો માર્ગ પ્રરૂપે છે. બાહ્ય કુટારો બહુ વધારી દીધો છે, અને અંતર્માર્ગનું ઘણું કરી જ્ઞાન વિચ્છેદ જેવું થયું છે. વેદોક્ત માર્ગમાં બસે ચારસે વર્ષે કોઈ કોઈ મોટા આચાર્ય થયા દેખાય છે કે જેથી લાખો માણસને વેદોક્ત રીતિ સચેત થઈ પ્રાપ્ત થઈ હોય. વળી સાધારણ રીતે કોઈ કોઈ આચાર્ય અથવા તે માર્ગના જાણ સારા પુરુષો એમ ને એમ થયા કરે છે, અને જૈનમાર્ગમાં ઘણાં વર્ષ થયાં તેવું બન્યું દેખાતું નથી. જૈનમાર્ગમાં પ્રજા પણ ઘણી થોડી રહી છે, અને તેમાં સેંકડો ભેદ વર્તે છે, એટલું જ નહીં પણ 'મૂળમાર્ગ'ની સન્મુખની વાત પણ તેમને કાને નથી પડતી, અને ઉપદેશકના

લક્ષમાં નથી, એવી સ્થિતિ વર્તે છે. તેથી ચિત્તમાં એમ આવ્યા કરે છે કે જો તે માર્ગ વધારે પ્રચાર પામે તો તેમ કરવું, નહીં તો તેમાં વર્તતી પ્રજાને મૂળલક્ષપણે દોરવી. આ કામ ઘણું વિકટ છે. વળી જૈનમાર્ગ પોતે જ સમજવો તથા સમજાવવો કઠણ છે. સમજાવતાં આડાં કારણો આવીને ઘણાં ઊભાં રહે, તેવી સ્થિતિ છે. એટલે તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં ડર લાગે છે. તેની સાથે એમ પણ રહે છે કે જો આ કાર્ય આ કાળમાં અમારાથી કંઈ પણ બને તો બની શકે; નહીં તો હાલ તો મૂળમાર્ગ સન્મુખ થવા માટે બીજાનું પ્રયત્ન કામ આવે તેવું દેખાતું નથી. ઘણું કરીને મૂળમાર્ગ બીજાના લક્ષમાં નથી, તેમ તે હેતુ દષ્ટાંતે ઉપદેશવામાં પરમશ્રુત આદિ ગુણો જોઈએ છે, તેમ જ અંતરંગ કેટલાક ગુણો જોઈએ છે, તે અત્ર છે એવું દઢ ભાસે છે.

એ રીતે જો મૂળમાર્ગ પ્રગટતામાં આણવો હોય તો પ્રગટ કરનારે સર્વસંગપરિત્યાગ કરવો યોગ્ય; કેમકે તેથી ખરેખરો સમર્થ ઉપકાર થવાનો વખત આવે. વર્તમાન દશા જોતાં, સત્તાનાં કર્મો પર દષ્ટિ દેતાં કેટલાક વખત પછી તે ઉદયમાં આવવો સંભવે છે. અમને સહજસ્વરૂપ જ્ઞાન છે, જેથી યોગસાધનની એટલી અપેક્ષા નહીં હોવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરી નથી, તેમ તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં અથવા વિશુદ્ધ દેશપરિત્યાગમાં સાધવા યોગ્ય છે. એથી લોકોને ઘણો ઉપકાર થાય છે; જોકે વાસ્તવિક ઉપકારનું કારણ તો આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કોઈ નથી.

હાલ બે વર્ષ સુધી તો તે યોગસાધન વિશેષ કરી ઉદયમાં આવે તેમ દેખાતું નથી. તેથી ત્યાર પછીની કલ્પના કરાય છે, અને ૩ થી ૪ વર્ષ તે માર્ગમાં ગાળવામાં આવ્યા હોય તો ૩૬ મે વર્ષે સર્વસંગપરિત્યાગી ઉપદેશકનો વખત આવે, અને લોકોનું શ્રેય થવું હોય તો થાય.

નાની વયે માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવા સંબંધી જિજ્ઞાસા વર્તતી હતી,

ત્યાર પછી જ્ઞાનદશા આવ્યે ક્રમે કરીને તે ઉપશમ જેવી થઈ; પણ કોઈ કોઈ લોકો પરિચયમાં આવેલા, તેમને કેટલીક વિશેષતા ભાસવાથી કંઈક મૂળમાર્ગ પર લક્ષ્ય આવેલો, અને આ બાજુ તો સેંકડો અથવા હજારો માણસો પ્રસંગમાં આવેલા, જેમાંથી કંઈક સમજણવાળા તથા ઉપદેશક પ્રત્યે આસ્થાવાળા એવા સો એક માણસ નીકળે. એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવ્યું કે લોકો તરવાના કામી વિશેષ છે, પણ તેમને તેવો યોગ બાઝતો નથી. જો ખરેખર ઉપદેશક પુરુષનો જોગ બને તો ઘણા જીવ મૂળમાર્ગ પામે તેવું છે, અને દયા આદિનો વિશેષ ઉદ્યોત થાય એવું છે. એમ દેખાવાથી કંઈક ચિત્તમાં આવે છે કે આ કાર્ય કોઈ કરે તો ઘણું સારું, પણ દષ્ટિ કરતાં તેવો પુરુષ ધ્યાનમાં આવતો નથી, એટલે કંઈક લખનાર પ્રત્યે જ દષ્ટિ આવે છે, પણ લખનારનો જન્મથી લક્ષ્ય એવો છે કે એ જેવું એકે જોખમવાળું પદ નથી, અને પોતાની તે કાર્યની યથાયોગ્યતા જ્યાં સુધી ન વર્તે ત્યાં સુધી તેની ઇચ્છામાત્ર પણ ન કરવી અને ઘણું કરીને હજુ સુધી તેમ વર્તવામાં આવ્યું છે. માર્ગનું કંઈ પણ સ્વરૂપ કંઈકને સમજાવ્યું છે, તથાપિ કોઈને એક વ્રતપચ્ચખાણ આપ્યું નથી, અથવા તેમ મારા શિષ્ય છો, અને અમે ગુરુ છીએ એવો ઘણું કરીને પ્રકાર દર્શિત થયો નથી. કહેવાનો હેતુ એવો છે કે સર્વસંગપરિત્યાગ થયે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજસ્વભાવે ઉદયમાં આવે તો કરવી એવી માત્ર કલ્પના છે. તેનો ખરેખરો આગ્રહ નથી, માત્ર અનુકંપાદિ તથા જ્ઞાનપ્રભાવ વર્તે છે તેથી ક્યારેક તે વૃત્તિ ઊઠે છે, અથવા અલ્પાંશે અંગમાં તે વૃત્તિ છે, તથાપિ તે સ્વવશ છે. અમે ધારીએ છીએ તેમ સર્વસંગપરિત્યાગાદિ થાય તો હજારો માણસ મૂળમાર્ગને પામે, અને હજારો માણસ તે સન્માર્ગને આરાધી સદ્ગતિને પામે એમ અમારાથી થવું સંભવે છે. અમારા સંગમાં ત્યાગ કરવાને ઘણા જીવને વૃત્તિ થાય એવો અંગમાં ત્યાગ છે. ધર્મ

સ્થાપવાનું માન મોટું છે; તેની સ્પૃહાથી પણ વખતે આવી વૃત્તિ રહે, પણ આત્માને ઘણી વાર તાવી જોતાં તે સંભવ હવેની દશામાં ઓછો જ દેખાય છે, અને કંઈક સત્તાગત રહ્યો હશે તો તે ક્ષીણ થશે એમ અવશ્ય ભાસે છે, કેમકે યથાયોગ્યતા વિના, દેહ છૂટી જાય તેવી દૃઢ કલ્પના હોય તોપણ, માર્ગ ઉપદેશવો નહીં, એમ આત્મનિશ્ચય નિત્ય વર્તે છે. એક એ બળવાન કારણથી પરિગ્રહાદિ ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહ્યા કરે છે. મારા મનમાં એમ રહે છે કે વેદોક્ત ધર્મ પ્રકાશવો અથવા સ્થાપવો હોય તો મારી દશા યથાયોગ્ય છે. પણ જિનોક્ત ધર્મ સ્થાપવો હોય તો હજુ તેટલી યોગ્યતા નથી, તોપણ વિશેષ યોગ્યતા છે, એમ લાગે છે.

તા. ૨૮-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૭૦૮ શ્રી ૭૧૦

પ્રવચન નં. ૩૨૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૭૦૮. હિન્દી પ્રતમાં પાનું-૫૨૫. મોક્ષમાગકિ પ્રકાશને કે વિષયમેં અપને ભૂતકાલકે ઔર ભાવિ વિચારકો યહાં દર્શાયા હૈ. ‘છોટી ઉંમરમેં માર્ગકા ઉદ્ધાર કરનેકી અભિલાષા રહા કરતી થી...’ જ્ઞાનદશા હોનેકે બાદ યહ અભિલાષા કુછ શાંત હુઈ ઔર કુછ લોગ પરિચયમેં આયે. ઉનમેં સે કરીબ એકસો જિતને મનુષ્ય સમજદાર લગે, આસ્થાવાલે નીકલે. ઔર ઇસપરસે ઐસા લગા કિ યદિ સચમુચ કોઈ ઉપદેશક પુરુષકા યોગ બને તો બહુતસે જીવ મૂલમાર્ગકો પ્રાપ્ત કર સકતે હેં. ‘ઐસા દિખાઈ દેનેસે...’ પૃષ્ઠ ૫૨૫ પર આખિરકી પંક્તિ હૈ. ‘ઐસા દિખાઈ દેનેસે કુછ ચિત્તમેં આતા હૈ કિ યહ કાર્ય કરે તો બહુત અચ્છા;...’ અગર એક ભી જીવ મૂલમાર્ગ પર આ સકતા હૈ તો ઉસકા ભવભ્રમણ મિટ જાતા હૈ, વહ સિદ્ધપદ કો પ્રાપ્ત કર

लेता है। 'संश्लेषिते' ऐसा चित्तमें आता है कि यह कार्य कोई करे तो बहुत अच्छा है। 'परंतु नजर दौड़ानेसे...' समाज पर नजर दौड़ानेसे, वर्तमान परिस्थिति पर नजर दौड़ानेसे, यहां जैनीओंका जो समूह है उसपर नजर दौड़ानेसे त्यागी, मुनि, विद्वान वगैरे, वैसा पुरुष ध्यानमें नहीं आता। कोई मूलमार्ग को प्रकाश करे, मूलमार्ग का उद्योत करे ऐसा कोई पुरुष ध्यानमें नहीं आता।

'संश्लेषिते विभनेवालेकी ओर ही कुछ नजर जाती है;...' संश्लेषिते में यह बात विभ रखा हूँ, मेरी ओर नजर जाती है। परंतु नजर जाती है फिर भी किस अर्थ में ? दूसरा विचार क्या है ? कि 'विभनेवालेका जन्मसे लक्ष्य ऐसा है...' यानि मेरा शुरुसे ही ऐसा लक्ष्य है 'कि संसृष्ट जैसा एक भी जोषिमवाला पद नहीं है;...' अर्थात् शुरुसे ही उनके ज्ञानमें था कि मोक्षमार्गका उपदेशक बननेमें हो सकता है कुछ लोगोंका भला हो, लेकिन अपने लिये बड़ा जोषिम है। इस बात से वे बहुत जागृत थे, बहुत सतर्क थे।

'और जब तक अपनी उस कार्यकी यथायोग्यता न हो तब तक उसकी ईच्छा मात्र भी नहीं करनी चाडिये,...' कार्य तो नहीं करना चाडिये लेकिन ईच्छामात्र भी नहीं करनी चाडिये। पूरी योग्यता, परिपक्वता आ जाये तब ऐसा कार्य करना चाडिये, वरना यह कार्य करना नहीं चाडिये। 'और बहुत करके अभी तक वैसा ही वर्तन किया गया है।' अभी २८ सालकी आयु चल रही है। जैसे ही चले हैं। हमने कभी उपदेशक होकरके किसीको उपदेश नहीं दिया। किसीको मार्ग समझाया है लेकिन उपदेश नहीं दिया। इसमें क्या इर्क है ? मार्ग समझाना वह तो आपसमें सत्संग और चर्याकी बात हो गई और उपदेश देना वह तो गुरुपद की बात हो गई। दूसरे अपने शिष्य बने, अपने संसृष्ट गुरु बने ऐसी बात हो गई। ऐसा हमने कभी नहीं किया।

'मार्गका यत्किंचित् स्वरूप किसी-किसीको समझाया है,...' थोड़ा बहुत मार्गका स्वरूप किसी-किसी जवको, मुमुक्षुको, जिज्ञासुको समझाया है। 'तथापि किसीको एक भी व्रतपच्यजान दिया नहीं है,...' किसीको यह नहीं दिया कि तुमको यह करना है। आज्ञा नहीं दि। तुमको वो करना है,

તુમકો યહ કરના, યહ નહીં કરના, વિધિ-નિષેધસે કોઈ આજ્ઞા નહીં દી, ન કિસીકો વ્રતપચ્ચખાણ દિયા હૈ. 'અથવા તુમ મેરે શિષ્ય હો ઔર હમ ગુરુ હૈ, ઐસા પ્રકાર પ્રાયઃ પ્રદર્શિત હુઆ નહીં હૈ.' ઐસા ન ભાવ હમકો આયા હૈ, ન ઐસા કોઈ પ્રકાર ભી હમને પ્રદર્શિત કિયા હૈ.

'કહનેકા હેતુ યહ હૈ કિ સર્વસંગપરિત્યાગ હોનેપર ઉસ કાર્યકી પ્રવૃત્તિ સહજસ્વભાવસે ઉદયમેં આયે તો કરના, ઐસી માત્ર કલ્પના હૈ.' ઐસા એક વિચાર હૈ. યહ ભી એક કલ્પના હૈ, ઇતના જોર નહીં હૈ. ક્યોંકિ મુનિપદ આ જાયેગા તો ભી શાયદ હમ અંતરમેં લીન હો જાયેંગે. ઉપદેશ નહીં ભી કરે. ઇસલિયે અભી જો કહનેકા કોઈ હેતુ હૈ તો યહી હૈ કિ સર્વસંગપરિત્યાગ માને મુનિદશા મેં કોઈ સંગ રહેતા નહીં હૈ. સભી સંગ છોડકે જંગલમેં ચલે જાનેકા રહતા હૈ, ઐસા હોને પર. ઐસા કહા. ઐસા હોનેપર ઐસે સહજ હમારી વીતરાગી દશા હો જાયેગી તો ઐસા હોનેપર 'ઉસકાર્યકી પ્રવૃત્તિ...' અર્થાત્ ઉપદેશકકી પ્રવૃત્તિ, નિર્ગ્રંથગુરુકી પ્રવૃત્તિ. જો ઉપદેશકી હૈ. 'સહજસ્વભાવમેં ઉદયમેં આયે તો...' યહ ભી ઉસકા કોઈ ઉદય હોવે તો. વાણીકા યોગકા ઉદય હો, દૂસરેકા સુનનેકા ઉદય હો. ઐસા કોઈ સહજ ઉદય હો તો. કોઈ દુકાન લગાની હૈ, ગ્રાહક કો બુલાના હૈ, જ્યાદા સે જ્યાદા ઘિરાકી હમારી દુકાન પર લગ જાવે તો અચ્છા હૈ. દૂસરે Competitor કી દુકાન નહીં ચલે તો અચ્છા હૈ. ઐસી ખીંચાતાની વીતરાગ માર્ગમેં નહીં હૈ. જો સહજ હોતા હૈ, સહજ કરનેકી બાત હૈ.

'સહજસ્વભાવમેં ઉદયમેં આયે તો કરના...' ઉપદેશ વગેરે. 'ઐસી માત્ર કલ્પના હૈ.' યહ કલ્પના હૈ. કહ નહીં સકતે કિ ઉસ વક્ત હમારે પરિણામ પૂરા અંતરમેં લિન હો જાયેગા. યોગ બનેગા, નહીં બનેગા. કોઈ હમારા ઇતના જોર નહીં હૈ. ઇસ વિષયકી તીવ્રતા નહીં હૈ. મતલબ 'ઉસકા વાસ્તવમેં આગ્રહ નહીં હૈ...' ઇસલિયે કલ્પના લિખા હૈ કિ ઇસમેં હમારા કોઈ આગ્રહ નહીં હૈ કિ ઐસા હી હો. 'ઉસકા વાસ્તવમેં આગ્રહ નહીં હૈ, માત્ર અનુકંપા આદિ તથા જ્ઞાનપ્રભાવ હૈ...' યહ તો એક દૂસરે જીવોં કે પ્રતિ અનુકંપાકા વિકલ્પ હૈ ઔર વીતરાગમાર્ગકી પ્રભાવના હોવે, જ્ઞાનમાર્ગકી પ્રભાવના હોવે ઉતની બાત હૈ. 'ઇસસે કભી કભી વહ વૃત્તિ ઉદ્ભવિત હોતી હૈ...' યહી કારણસે દૂસરોં કી અનુકંપા દેખકર કભી-કભી

યહ વિકલ્પ ભી આ જાતા હૈ.

‘અથવા અલ્પાંશમેં વહ વૃત્તિ અંતરમેં હૈ, તથાપિ વહ સ્વવશ હૈ.’ બહુત અલ્પ અંશમેં, હમારે અંતરમેં યહ વૃત્તિ હૃદયકે એક કોનેમેં પડી હૈ કિ દૂસરોંકા ભી કલ્યાણ હો. ફિર ભી વહ પરવશ (હૈ). પરવશ માને Control બાહર નહીં હૈ. સ્વવશ માને હમારે Control મેં હૈ. ઇસ પ્રકારકા જો રાગ હૈ કિ માર્ગકા ઉદ્ધોત કરના, વહ રાગ હમારે Control મેં હૈ. યહ વૃત્તિ Control બાહર અભી નહીં ચલતી.

‘હમારી ધારણાકે અનુસાર સર્વસંગપરિત્યાગાદિ હો તો હજારોં મનુષ્ય મૂલમાર્ગકો પ્રાપ્ત કરે, ઔર હજારોં મનુષ્ય ઇસ સન્માર્ગકા આરાધન કરકે સદ્ગતિકો પ્રાપ્ત કરે, ઔસા હમારે દ્વારા હોના સંભવ હૈ.’ દેખિયે ! ઇતની સંભાવના દેખકર ભી વૃત્તિકો કિતની સ્વવશ રખતે હેં ! અપને વશમેં રખતે હેં ! અપના સામર્થ્ય દિખાતે હેં. અગર ‘હમારી ધારણાકે અનુસાર સર્વસંગપરિત્યાગાદિ હો...’ હમારી તો ધારણા હૈ, અભિલાષા હૈ કિ હમ મુનિ બન જાયે. અપૂર્વ અવસર ઔસા કબ આયે ? કિ સર્વબંધન કો તીક્ષ્ણરૂપસે છોદન કરકે, તોડકરકે હમ નિર્ગથ ભાવલિંગ હો જાવે. ઔસી હમારી ધારણા હૈ, ઔસી ભાવના ભાયી હૈ. ઔસી ધારણાકે અનુકૂલ અગર હમારી દશા હો ગઈ તો યહ બાત અવશ્ય હૈ કિ હમારે નિમિત્તસે હજારોં મનુષ્યકા કલ્યાણ હો સકતા હૈ.

અભી ગૃહસ્થ દશામેં ભી ઇનકે વચનોંને ઇતના જાદુ કિયા હૈ, ઇતના ચમત્કાર કિયા હૈ કિ હજારોં મનુષ્ય ઇસ વચનામૃતકે પીછે અનુયાયી હો ગયે હેં. પૂછેંગે કિ આપ કૌન હૈ ? શ્વેતાંબર હૈ ? દિગંબર હૈ ? કિ નહીં. કિ હમ તો ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ કે અનુયાયી હૈ. લોગ ઔસા કહેંગે. હમ ન દિગંબર હૈ, ન હમ શ્વેતાંબર હૈ. ઔસા કહેંગે. ક્યોંકિ સંપ્રદાયસે વહ અલગ હો ગયે. સંપ્રદાયસે ઇસકા મેલ નહીં ખાતા.

ઉનકા પંચમહાભૂતવાલા દેહ તો નહીં રહા. લેકિન અક્ષરદેહ રહ ગયા. યહ જો પત્ર હૈ વહ ઉનકા અક્ષરદેહ હૈ. વૈસે ભી દેહ દિખનેમેં આતા હૈ. આત્મા તો દિખનેમેં નહીં આતા. દેહ પરસે ભાવ, દેહકી ચેષ્ટાસે જૈસે ભાવ સમજમેં આતા હૈ, વૈસે હી અક્ષરદેહસે ભાવ સમજમેં આતા હૈ કિ ઉનકે ક્યા ભાવ થે ? તો ઇસપરસે ઔસા કોઈ ચમત્કાર હુઆ હૈ. યા

ઉંનકી વાણીમેં કોઈ ઐસા અતિશય હૈ કિ ઉંસકો સમજાનેવાલે મિલે, નહીં મિલે લેકિન બહુતોંકો પઢકરકે ઐસા હુઆ કિ યહ બાત માનને લાયક હૈ, સમજને લાયક હૈ, ઉંસકી ગહરાઈમેં જાને લાયક હૈ. ઇંસ વાણીને હજારોં મનુષ્યોંકો ચોંટ મારી હૈ. સ્વયંકી ઉપસ્થિતિમેં માને આપકી ઉપસ્થિતિમેં તો લોગોંકો ઉંતના આકર્ષણ નહીં હુઆ હૈ. ક્યોંકિ ઇંનકી વાણીકા ઇંતના પ્રચાર નહીં થા. લેકિન ઇંનકી સંસ્થાને બહુત બડા કામ કિયા હૈ. યે જો ગ્રંથ હૈ કરીબ આજકે જમાનેમેં ઇંસકા લાગત ૧૦૦ રૂપિયેસે કમ નહીં હોગા. બીસ રૂપયે તો કરીબ Binding મેં .. ચલા જાતા હોગા. પૂરા ગ્રંથ દસ રૂપયેમેં દેતે હેં. દસ રૂપિયેમેં બેચતે હેં. ઔર કઈ સાલોંસે બેચતે હેં. હજારો ગ્રંથ બેચે.

ઉંતના પ્રચાર હુઆ કિ બહુતસે લોગોંકે હાથમેં ગયા ઔર કઈ લોગોંકો ચોંટ લગી હૈ. ઔર વહ ઇંસ Lineમેં થોડે બહુત અપની યોગ્યતાકે અનુકૂલ વિચાર કરને લગે હેં. ઔર સંપ્રદાયકે ચક્કરમેં સે બહુત લોગ છૂટે હેં. જાતે હી નહીં. ફિર અપને સાધુ કે પાસ નહીં જાતે, સંપ્રદાયમેં નહીં જાતે. ઐસા હુઆ હૈ. હમ સંખ્યાકે હિસાબસે દેખે તો હમારી સંખ્યાસે-‘ગુરુદેવ’કી અનુયાયીઓંકી સંખ્યાસે આજ ભી ‘શ્રીમદ્જ્ઞ’કે અનુયાયીઓંકી સંખ્યા અધિક હૈ. જ્યાદા હો ગઈ હૈ. ઉંનકી વાણીસે ઇંતના આકર્ષણ હુઆ હૈ. ઉપસ્થિતિ નહીં હૈ ફિરભી ઉંનકી વાણીસે ઇંતના આકર્ષણ હુઆ હૈ.

મુમુક્ષુ :- માલ ભરા હૈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. બહુત તત્ત્વ ભરા હૈ, તત્ત્વ બહુત ભરા હૈ.

કયા કહતે હેં ? કિ ‘હમારી ધારણાકે અનુસાર સર્વસંગપરિત્યાગાદિ હો તો હજારોં મનુષ્ય મૂલમાર્ગકો પ્રાપ્ત કરેં, ઔર હજારોં મનુષ્ય ઉંસ સન્માર્ગકા આરાધન કરકે સદ્ગતિકો...’ પંચમગતિકો ‘પ્રાપ્ત કરેં...’ હજારોંકો મોક્ષમાર્ગમેં આનેકા હો જાયેગા, સમ્યગ્દર્શન આદિ હો જાયેગા. અગર હમેં મુનિદશા આ ગઈ તો ઇંતને બડે પૈમાનેમેં લોગોંકા કલ્યાણ હોનકી સંભાવના હૈ. ઐસા હમારા સામર્થ્ય દિખનેમેં આતા હૈ. જબ ધંધા-વ્યાપાર કરતે-કરતે, ગૃહસ્થી ચલાતે-ચલાતે ઇંતની બાત લિખ દિ કિ હજારોં મનુષ્ય આકર્ષિત હોંગે તો અગર વે ત્યાગી હો જાતે, નિવૃત્ત હો

જાતે ઔર મોક્ષમાર્ગમે ઉતને આગે બઢ જાતે તો કિતના જ્ઞાન નિર્મલ ઢોકરકે વાણીકા ભી કિતના પ્રભાવ ઢો જાતા !! ગૃહસ્થદશામે જો વાણી હૈ ઇસકા ચમત્કાર ઇતના હૈ તો મુનિદશામાં આતે તો યહ વાણીકા ચમત્કાર કિતના ઢો જાતા ! યે એક અંદાજ લગાનેકા વિષય હૈ. ઇતના જ્ઞાનપ્રભાવ સ્વયંમે હૈ. અનુકંપા ભી હૈ ઔર જ્ઞાનકા ભી પ્રભાવ હૈ.

‘હમારે સંગમે અનેક જીવ ત્યાગવૃત્તિવાલે ઢો જાયે ઐસા હમારે અંતરમે ત્યાગ હૈ.’ હમારે અંગમે ત્યાગ હૈ, ગુજરાતીમે ઐસા લિખા હૈ. હમારે અંગમે ત્યાગ હૈ. માને અગર હમ મુનિદશામે આ જાયેગે તો અંગ-અંગમે સે ઇતના ઉપશમરસ બાહર આ જાયેગા કિ દૂસરેકો ત્યાગવૃત્તિ ઢો જાયેગી. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ઢો જાયેગી, સમ્યગ્દર્શન ઢો જાયેગા નહીં, દૂસરે ત્યાગી ભી ઢો જાયેગે, હમારે સાથ મુનિભી ઢો જાયેગે. દેખિયે ! ઇનકા કયા અંદાજા હૈ ! ખુદકા અંદાજા કિતના હૈ ! અગર હમે મુનિદશા આ ગઈ, અભી તો વે શાંતં, ગંભીર તો થે હી, લેકિન મુનિદશાકે કાલમે ઉતની શાંતતા, ઉતની વીતરાગતા અંગ અંગમે સે દિખાઈ દેગી કિ દર્શન કરનેવાલેકો ત્યાગવૃત્તિ આ જાયેગી કિ હમ ભી ઇનકે સાથ ચલેંગે. હમ ભી ઇનકે સંગમે રહ જાયે. હમકો ઇનકા સંગ છોડના નહીં હૈ. કિસી ભી કિમતપર હમે યહ સત્સંગ નહીં છોડના હૈ ઐસા બહુતોંકો ઢો જાયેગા, ઐસા કહતે હેં. ‘ઐસા હમારે અંતરમે ત્યાગ હૈ.’

યદાપિ ‘ધર્મ સ્થાપિત કરનેકા માન બકા હૈ;...’ હમ જાનતે હેં કિ અગર કોઈ ધર્મકી સ્થાપના કરનેવાલા કોઈ સમર્થ પુરુષ નિકલતા હૈ તો યે સમર્થપુરુષકો માન ભી બહુત મિલતા હૈ. યહ જાનતે હેં. લેકિન ‘ઉસકી સ્પૃહાસે ભી કદાચિત્ ઐસી વૃત્તિ રહે;...’ યહ માનાદિકકે કારણસે ઉપદેશક ઢોનેકી વૃત્તિ હમકો રહે ઐસા નહીં હૈ. ક્યોં ? ક્યોં ઐસા નહીં હૈ ? કિ હમારી ‘આત્માકો બહુત બાર કસકર દેખનેસે ઉસકી સંભાવના વર્તમાન દશામે કમ હી દીખતી હૈ;...’ વર્તમાનમે ઐસે માનકે કારણ ઉપદેશકી વૃત્તિ હુઈ હૈ, વિકલ્પ આતા હૈ સો બાત હમારે લિયે નહીં હૈ. ગુજરાતીમે તો ઐસા લિખા હૈ કિ ‘અમે અમારા આત્માને તાવી જોયો છો.’ તાવી માને કયા ? કુછ કડી પરીક્ષા કરે, કયા હમ બોલતે હેં ? કડી પરીક્ષાકે લિયે ગુજરાતીમે એક શબ્દ હૈ, જેસે આપકી કોઈ પરીક્ષા કરની

હે તો કડી પરીક્ષા કરે તો બોલે કિ 'અમે આ માણસને તાવી જોયો છે.'

મુમુક્ષુ :- અગ્નિપરીક્ષા હો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. અગ્નિપરીક્ષા કહો. મને તાવી જોયો. ઠીક છે. અગ્નિપરીક્ષામાં જ્યાદા બૈકતા છે. ક્યોંકિ તપ્તાયમાન હો ગયા. કેસે ? કોઈ ગરમ હો જાવે વહાં તક ઉસકી પરીક્ષા કરે. ઉસકો તાવી જોયા એસા કહતે હેં-અગ્નિપરીક્ષા. હમને હમારી પરીક્ષા બહુત બાર કરકે દેખનેસે, હમારે પરિણામકો દેખનેસે ઉસકી માને માનાદિકકી સંભાવના, માનવૃત્તિકી સંભાવના વર્તમાનદશામેં કમ હી દિખતી છે. યે માનકે લિયે હમકો ઉપદેશક હોના છે વહ બાત હમારેમેં બિલકુલ નહીં છે, એસા કહતે હેં.

'ઔર કિચિત્ સત્તામેં રહી હોગી...' દેખિયે ! ઉદયમેં તો નહીં છે. લેકિન યોગ્યતામેં રહી હોગી યા માનકે પરમાણુ જો છે વો કિચિત્ સત્તામેં રહા હોગા. જબ પરમાણુ સત્તામેં રહતા છે તો યોગ્યતા ભી સત્તામેં રહતી છે. ઉદય આતા છે તો થોડાબહુત ભાવ ભી ઉદયમાન હો જાતા છે. 'ઔર કિચિત્ સત્તામેં રહી હોગી તો વહ ક્ષીણ હો જાયેગી...' યે માનાદિકકી વૃત્તિ હમેં કમજોર નહીં કરેગી યા હમકો ગિરાયેગી નહીં. વહ ક્ષીણ હો જાયેગી. સ્વયં વો ક્ષીણ હો જાયેગી, નાશ હો જાયેગી. 'એસા અવશ્ય ભાસિત હોતા છે...' દેખિયે ! કિતના આત્મવિશ્વાસ છે ! Self confidence- આત્મવિશ્વાસ કિતના છે ! યે માનકી વૃત્તિ હમેં પરેશાન કરે વહ બાત નહીં છે. હમ ઇતને મજબુત છે, હમારી તાકાત ઇતની છે કિ ઇસ માનવૃત્તિકો ઉદ્ભવ નહીં હોને દેંગે. અગર ઉદ્ભવ હોગી તો ભી ઉસકો ક્ષીણ કર ડાલેંગે. ઉસકા વિજય નહીં હોગા, હમારા વિજય હોગા. યહ અંતરંગપરિષહ છે. પરિષહજયમેં હમ આ જાયેંગે. પરિષહસે હારેંગે નહીં. 'એસા અવશ્ય ભાસિત હોતા છે...'

'ક્યોંકિ યથાયોગ્યતાકે બિના, દેહ છૂટ જાયે વૈસી દઢ કલ્પના હો તો ભી, માર્ગકા ઉપદેશ નહીં કરના, એસા આત્મનિશ્ચય રહતા છે.' ભલે હી આયુષ્ય પૂરા હો જાયે. એસી કલ્પનામેં ભલે હી આયુષ્ય પૂરા હો જાયે. લેકિન યથાયોગ્યતા કે બિના માને સર્વસંગપરિત્યાગકી દશા હુએ બિના હમેં કોઈ માર્ગકા ઉપદેશ કરના નહીં છે. 'એસા આત્મનિશ્ચય...' એસા દઢ નિશ્ચય હમેંશા રહતા છે. નિત્ય રહતા છે માને હંમેશા રહતા છે. 'એક ઇસ

बलवान कारणसे परिग्रह आदिका त्याग करनेका विचार रखा करता है। भगवानका तीर्थकरहेवके मार्गका उद्योत करनेका बलवान कारण है। हजारों मनुष्योंका आत्महित हो जाये ऐसा एक बलवान कारण होनेसे वर्तमान परिग्रहवाली दशा का त्याग करनेका बार-बार विचार आता है कि यह छोड़ देना याहिये, व्यापार-धंधा छोड़ देना याहिये, निवृत्ति ले लेनी याहिये। ऐसा विचार आता है, बार-बार आता है। 'त्याग करनेका विचार रखा करता है।'

मेरे मनमें ऐसा रहता है कि वेदोक्त धर्म प्रकाशित या स्थापित करना हो तो मेरी दशा यथायोग्य है। क्योंकि वहां तो गृहस्थ लोग भी उपदेशक होते हैं, गुरु होते हैं, किसीको इसमें आपत्ति नहीं है। वेदोक्तधर्ममें जो समाज है उस संप्रदायमें गृहस्थी गुरु होते हैं, परिग्रहवंत गुरु होते हैं तो किसीको कोई आपत्ति नहीं है। मनमें यह नहीं होता है कि यह क्यों ऐसा करता है ? क्यों ऐसा करता है ? ऐसी बात नहीं रहती है। लेकिन जैनमार्गमें यह बात चलनेवाली नहीं है। ऐसा कहते हैं। वह तो मेरी स्थिति है ही। ऐसा मार्ग चलाना हो तो अभी यला दूँ, इसका मतलब यह है कि कोई वेदोक्त स्तरका मार्ग चलाना हो तो अभी यला सकता हूँ, ये तो इसी योग्यतामें संभव है। सामर्थ्य तो अभी भी है ही।

'परंतु जिनोक्त मार्ग स्थापित करना हो...' यह जिनेन्द्रका मार्ग है। यह अन्यका मार्ग नहीं है। यह तो तीर्थकर का मार्ग है। उसमें यथायोग्यता बिना मार्ग चलाना मैं उचित नहीं समझता। मार्ग चलानेवालेको बहुत विरक्षता होनी याहिये, बहुत सामर्थ्य होनी याहिये और बाहरमें परिग्रहादि कुछ होना नहीं याहिये, ऐसा कहते हैं। जैसे किसीको विरोधाभास होवे ऐसा कुछ होना नहीं याहिये। 'परंतु जिनोक्त मार्ग स्थापित करना हो तो अभी तक उतनी योग्यता नहीं है,...' माने सर्वसंगपरित्याग होवे ऐसी योग्यता मेरी नहीं है। 'हिर भी विशेष योग्यता है ऐसा लगता है।' ऐसी योग्यता नहीं है। लेकिन अभी जो समाजमें कोई त्यागी, प्रती, विद्वान कोई भी है उनसे तो कोई विशेष योग्यता है। इसलिये वह मार्ग समझते थे। लेकिन उपदेशकके स्वांगमें

આકરકે માર્ગ કભી નહીં સમજાયા. યહ વ્યવહારધર્મ યા વ્યવહારમાર્ગ, વ્યવહાર જિનશાસનકે ઉદ્યોતકે વિષયમેં અપને જો વિચાર હેં, વહ વિચાર ઉન્હોને યહાં ઇસ પત્રમેં રખા હૈ.

પત્રાંક-૭૦૯

રાજ, ભાદરવા, ૧૯૫૨

૧. હે નાથ ! કાં ધર્મોન્નતિ કરવારૂપ ઇચ્છા સહજપણે સમાવેશ પામે તેમ થાઓ; કાં તો તે ઇચ્છા અવશ્ય કાર્યરૂપ થાઓ. અવશ્ય કાર્યરૂપ થવી બહુ દુષ્કર દેખાય છે. કેમકે અલ્પ અલ્પ વાતમાં મતભેદ બહુ છે, અને તેનાં મૂળ ઘણાં ઊંડાં ગયેલાં છે. મૂળમાર્ગથી લોકો લાખો ગાઉ દૂર છે એટલું જ નહીં પણ મૂળમાર્ગની જિજ્ઞાસા તેમને ઉત્પન્ન કરાવવી હોય, તોપણ ઘણા કાળનો પરિચય થયે પણ થવી કઠણ પડે એવી તેમની દુરાગ્રહાદિથી જડપ્રધાન દશા વર્તે છે.

૨. ઉન્નતિનાં સાધનોની સ્મૃતિ કરું છું :-

બોધબીજનું સ્વરૂપનિરૂપણ મૂળમાર્ગ પ્રમાણે ઠામ ઠામ થાય.

ઠામ ઠામ મતભેદથી કંઈ જ કલ્યાણ નથી એ વાત ફેલાય.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ ધર્મ છે એમ વાત લક્ષમાં આવે.

દ્રવ્યાનુયોગ, -આત્મવિદ્યાપ્રકાશ થાય.

ત્યાગ વૈરાગ્યના વિશેષપણાથી સાધુઓ વિચરે.

નવતત્ત્વપ્રકાશ.

સાધુધર્મપ્રકાશ.

શ્રાવકધર્મપ્રકાશ.

વિચાર.

ઘણા જીવોને પ્રાપ્તિ.

અબ જો યે ૭૦૯ પત્ર હૈ વહ ઉન્કી કોઈ નોંધ હૈ એસા દિખતા હૈ. કિસીકે પર પત્ર લિખા હૈ એસા નહીં દિખતા. લેકિન કુછ નોંધ હૈ એસા દિખતા હૈ. ક્યોં ? કિ વે સંબોધન કરતે હૈ કિ, 'હે નાથ !' અર્થાત્ હે પ્રભુ !

તીર્થંકરદેવકી, ભગવાનકી પ્રાર્થનાકા કરતે હૈં કિ 'યા તો ધર્મોન્નતિ કરનેકી ઇચ્છા સહજતાસે શાંત હો જાઓ;...' યે વિકલ્પ આતા હૈ કિ આપકે માર્ગકી ઉન્નતિ મેં કરું, મુજમેં થોડા બહુત સામર્થ્ય પ્રગટ હૈ, વિદ્યમાન હૈ તો યે બારબાર વિકલ્પ આતા હૈ. લેકિન બાહર સમાજકી જો પરિસ્થિતિ હૈ વહ અનુકૂલ નહીં હૈ. ઇસલિયે લગતા હૈ કિ સહજ શાંત હો જાયે. માને કૃત્રિમતાસે મુજે દબાની ભી નહીં હૈ ઓર ન કૃત્રિમતાસે મુજે ઇસકી પ્રવૃત્તિ ભી કરની હૈ. સહજતાસે હો તો હો. યા તો યે સહજરૂપસે શાંત હો જાયે તો ઠીક હૈ.

'યા ફિર વહ ઇચ્છા અવશ્ય કાર્યરૂપ હો જાઓ.' યા તો ફિર મેં સર્વસંગપરિત્યાગકી દશામેં આ જાઉં (ઓર) ઐસા કાર્ય હોને લગ જાઓ. યા તો યહ વૃત્તિ શાંત હો જાઓ. યા યહ વૃત્તિકા કોઈ કાર્યાન્વિતપના હો જાઓ. 'અવશ્ય કાર્યરૂપ હોના બહુત દુષ્કર દિખાઈ દેતા હૈ,...' વર્તમાન પરિસ્થિતિ, ૯૫ સાલકે પહલેકી જો સમાજકી સ્થિતિ હૈ ઉસમેં યે ધર્મકી ઉન્નતિ કરનેકા કાર્ય બહુત દુષ્કર દિખાઈ દેતા હૈ. 'ક્યોંકિ છોટી છોટી બાતોમેં મતભેદ બહુત હૈ,...' સારે સમાજમેં છોટી છોટી બાતોમે ભી મતભેદ બહુત હૈં.

મુમુક્ષુ :- નગ્ન ચિત્ર હૈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં, બિલકુલ નગ્ન ચિત્ર હૈ. છોટી-છોટી બાતોમે બહુત મતભેદ હૈં.

મુમુક્ષુ :- બહુત સાલ પહલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં.

'ઓર ઉનકી જડે બહુત ગહરી હૈં.' યહ મતભેદ તો છોટા-છોટા દિખતા હૈ લેકિન ઉસકા મૂલ જો વહ બહુત ગહરા હૈ. દેખો ! કયા લિખા હૈ. ઉપરસે દિખે કિ યે તો છોટી-છોટી બાત હૈ. લેકિન મૂલમેં દેખે તો ઐસે મતભેદ કરનેવાલેકા જો અભિપ્રાય હૈ, ઇસકી યોગ્યતા હૈ વહ બહુત ખરાબ હૈ. ઉસકા ઠીક હોના આસાન નહીં હૈ. ઠિકાનેપર આના કોઈ આસાન નહીં હૈ. ઐસી બાત હૈ. 'મૂલમાર્ગસે લોગ લાખોં કોસ દૂર હૈં,...' કિતને દૂર હૈં ? ૯૫ સાલ પહલેકી બાત કરતે હૈં કિ મૂલમાર્ગસે પૂરી સમાજ કિતના દૂર હૈ ? લાખોં ગાઉ. કોસ અર્થાત્ ગાઉ. દો ગાઉકા એક

કોસ હોતા હૈ. લાખોં કોસ દૂર હૈ. ઇતને દૂર ચલે ગયે હૈં. કહાં ભગવાન તીર્થકરકા માર્ગ ઔર કહાં વર્તમાન સમાજ ! લાખોં કોસોંકા અંતર હો ગયા હૈ.

‘ઇતના હી નહીં પરંતુ મૂલમાર્ગકી જિજ્ઞાસા ઉનમૈં જગાની હોં, તો ભી દીર્ઘકાલકા પરિચય હોનેપર ભી ઉસકા જગના કઠિન હો.’ આસાન નહીં લેકિન ‘કઠિન હો. ઐસી ઉનકી દુરાગ્રહ આદિસે જડપ્રધાન દશા હો ગઈ હૈ.’ કયા કહતે હૈં ? ઇધર થોડા કઠોર શબ્દકા પ્રયોગ ક્રિયા હૈ. ‘જડપ્રધાન દશા હો ગઈ હૈ.’ માને માર્ગકા ઉદ્યોત હોવે ઐસી કાર્યપદ્ધતિ હમ શુરૂ કરૈં તો ઉસકી શુરૂઆત કરનેમૈં ઇતને દુરાગ્રહવાલે લોગ સામને આ જાયૈંગે કિ જૈસે જડ હો. માને બિલકુલ ઐસા નહીં હો કિ ઉસકો ઇસ ઔર ફેરનેમૈં કોઈ આસાની હોવે. માને કડક ચીજ હો તો સીધી નહીં હોતી. મુલાયમ હો તો સીધી હો જાતી હૈ. ઐસા દિખતા હૈ કિ બહુત દુરાગ્રહસે તીવ્ર કઠિન જડ જૈસી દશા હો ગઈ હૈ. વે સમજતે નહીં ઔર સમજના ચાહતે ભી નહીં.

જો સમજના ચાહતે હૈં ઉનકો સમજના આસાન હૈ. લેકિન જો સમજના ચાહતે હી નહીં ઉનકો સમજના આસાન નહીં હૈ. વે સમજૈંગે હી નહીં. ક્યોંકિ વો તો ઐસા અભિપ્રાય લેકરકે બૈઠે હૈ કિ હમકો ઇનકી કોઈ બાત સમજની નહીં હૈ. ચાહે અચ્છી બાત હૈ તો ભી હમૈં વિરોધ કરના હૈ, અચ્છી નહીં હૈ તો ભી હમૈં તો વિરોધ હી કરના હૈ. વિરોધકે સિવા કુછ નહીં કરના હૈ. ઐસા એક અભિપ્રાય લેકરકે બૈઠ જાતે હૈં તો ઉસકો જડપ્રધાન દશા કહનેમૈં આવી હૈ. ઐસે દુરાગ્રહકો કયા કહતે હૈં ? જડતા કહતે હૈં. ઐસે જડ હો જાતે હૈં.

અપની Dairy મૈં નોંધ કરતે હૈં. ઉન્નતિ કિસ કમસે કરની ચાહિયે ? કેસે કરના ચાહિયે ? કિસ પદ્ધતિસે કરના ચાહિયે ? ઇસકે સાધન કેસે હોને ચાહિયે ? ઇસકી સ્મૃતિ કરકે મૈં નોંધ કર લેતા હૂં કિ, ‘બોધબીજકે સ્વરૂપકા નિરૂપણ મૂલમાર્ગકિ અનુસાર જગહ-જગહ હો.’ કયા કહા ? બોધબીજ. સ્વરૂપનિશ્ચય હોના યે બોધબીજ હૈ. આત્મજ્ઞાન હૈ વહ આત્માકા બોધ હૈ ઔર ઇસકા બીજ જો હૈ વહ સ્વરૂપનિશ્ચય હૈ. કયા લિખા હૈ ? પદ્ધતિકા જબ વિચાર ક્રિયા હૈ તો ઉન્હોંને વહ બાત કહી હૈ.

ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતામેં યે સંભવ હૈ. બોધબીજ કબ મિલતા હૈ ? ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતામેં મિલતા હૈ. ઇસ પાત્રતાકા સ્વરૂપ ઔર આત્મસ્વરૂપકા બોધ હોવે ઐસા કોઈ બીજકી ભૂમિકા તૈયાર હો ઐસા 'નિરૂપણ મૂલમાગકિ અનુસાર....' મૂલમાગકિ અનુસાર. મુજે દૂસરા માર્ગ નહીં નિકાલના હૈ. જો મૂલમાર્ગ અનાદિસે ચલતા હૈ, સનાતન, ઉસીકે અનુસાર 'જગહ-જગહ હો.' અનેક જગહ પર યહ બાત હોવે તો અસ્થા હૈ. એક જગહ નહીં, જગહ જગહ પર હો. ક્યોંકિ સમાજ બડા હૈ, ક્ષેત્ર ભી બડા હૈ તો જગહ-જગહ યહ બાત ચલની ચાહિયે.

'જગહ-જગહ મતભેદસે કુછ ભી કલ્યાણ નહીં હૈ, યહ બાત ફૈલે.' કયા બાત ફૈલે ? કિ 'મતભેદસે કુછ ભી કલ્યાણ નહીં હૈ,...' યા અકલ્યાણ હો જાયેગા. મતભેદસે અકલ્યાણ હો જાયેગા. ઇસલિયે જો સન્માર્ગ હૈ ઉસી સન્માર્ગ પર લગનેકે લિયે, ઉસી સન્માર્ગ પર આને કે લિયે એક હી પ્રકારકા મત હો, વિભિન્ન મત નહીં હો. ઉસમેં અકલ્યાણ હોતા હૈ. કલ્યાણકે લિયે તો હમ એક મતમેં આ જાયે, જિસમેં કલ્યાણ હો. કહીં ભી કિસીકો અકલ્યાણ હોનેકા સીધા યા પરંપરાસે કોઈ કારણ નહીં હો, કોઈ નિમિત્ત નહીં હો. સભી કો કલ્યાણકા સીધા હી નિમિત્ત હો ઐસી વ્યવસ્થા હમેં પ્રબંધ કરની ચાહિયે.

મુમુક્ષુ :- સરસ માર્ગદર્શન છે. અકલ્યાણ કરવું હોય તો મતભેદ ચલાવવો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. મતભેદમેં રહનેસે કયા હૈ કિ સમાજકી તાકાત તૂટતી હૈ. સમાજકી તાકત તૂટ જાતી હૈ. તો કહતે હૈં કિ 'જગહ જગહ મતભેદસે કુછ ભી કલ્યાણ નહીં હૈ, યહ બાત ફૈલે.' ઐસા એક વાતાવરણ હો કિ સબોંકો યહ ધ્યાન રહે કિ હમેં મતભેદ હો તો મિટા દેના હૈ. સાથમેં બૈઠકર મતભેદ હો તો મિટા દેના હૈ. ઐસા...

મુમુક્ષુ :- ધાર્મિક પત્રમેં ભી ઐસી બાત કરે

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. ઐસી બાત હોની ચાહિયે, ઐસા પ્રચાર હોના ચાહિયે કે હમારે આપસમેં ઇસપ્રકારકા મતભેદ નહીં રહના ચાહિયે.

મુમુક્ષુ :- ઔર સબકા કલ્યાણ હો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઔર સબકા કલ્યાણ હો.

'प्रत्यक्ष सद्गुरुकी आज्ञासे धर्म है, यह बात ध्यानमें आये.' यह अनुशासनकी बात कही. जैसा कब हो सकता है ? क्योंकि हरभेक को अपनी समझका अहं रहता है कि मेरा तो यह अतिप्राय है, मैं तो जैसा मानता हूँ, मैं तो आप कहते हैं जैसा नहीं मानता हूँ, मैं तो जो मेरी बुद्धिमें आये वह मैं मानुंगा. तो जैसा नहीं है. अनुशासनमें रहना है. जो ज्ञानी है, सद्गुरु है वे जो कहे वह सही है. हम कहे वह सही नहीं है. जैसे ज्ञानीके अनुशासनमें रहना. जब ही यह संभव है कि आपसके मतभेद है वह मनभेद तक पहुँचे नहीं.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य भाईश्री :- हां. वे तो जानते थे न. उनके विचारका जो स्तर था वह बहुत विशाल था. माने बुद्धि-मति जो है, वे बहुत विशालबुद्धिके धारक थे तो बहुत जानते थे कि कैसे शासन चलाना चाहिए.

'प्रत्यक्ष सद्गुरुकी आज्ञासे धर्म है, यह बात ध्यानमें आये.' सभी को यह बात ध्यानमें आनी चाहिए कि ज्ञानीकी आज्ञामें रहना चाहिए. मुमुक्षुओंको ज्ञानीकी आज्ञासे बाहर नहीं जाना चाहिए. यह बात तो सबोंके ध्यानमें होनी ही चाहिए. 'द्रव्यानुयोग-आत्मविद्याका प्रकाश हो.' देओ ! क्या लिया ? सबसे पहले. लोग कहते हैं कि 'गुरुदेव'ने तो द्रव्यानुयोगका बहुत प्रकाश किया. लेकिन 'श्रीमद्भू'ने नहीं किया. अब 'श्रीमद्भू' क्या कहते हैं ? कि अगर मैं समष्टिगत-समष्टि अर्थात् समाज. समष्टिगत उपदेशका कोई कार्य हाथमें लूँ तो मैं द्रव्यानुयोगका प्रकाश करुंगा. अध्यात्मविद्याका, आत्मविद्याका प्रकाश करुंगा. अपना अतिप्राय स्पष्ट किया है कि नहीं किया है ? इस बातको स्पष्ट कर दि है.

'त्याग वैराग्यकी विशेषतापूर्वक साधु विचरें.' जो भी त्यागी है, जो भी साधु है उसमें त्याग वैराग्यकी एतनी विशेषता होनी चाहिए कि किसीको तीर्थकरके मार्गका अवर्षावाह बोलनेका अवकाश नहीं मिले. जब ये त्याग वैराग्यमें व्युत् होते हैं या त्यागी होकरके भी उसका प्रतिपालन हीक तरहसे शास्त्रकी आज्ञाके अनुकूल नहीं करते हैं तो लोगोंको ये अवर्षावाह बोलनेका प्रसंग आता है कि देजिये ! दीक्षा तो ली है लेकिन यह जैसे जाते हैं, जैसे पीते हैं, जैसे चलते हैं, जैसा करते हैं. जैसा

હોના નહીં ચાહિયે. ચુસ્તરૂપસે, અગર ત્યાગી હુઆ, પ્રતિજ્ઞા લી તો ચુસ્તરૂપસે ઉસકા પ્રતિપાલન કરના ચાહિયે.

મુમુક્ષુ :- આમાં મુમુક્ષુએ શું બોધ લેવો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- યહ સાધુકે લિયે હૈ. યહ બાત સાધુકે લિયે હૈ. મુમુક્ષુઓંકો અપની જગહમં રહના હૈ કિ કોઈ ભી સત્પુરુષકી વિરૂદ્ધતા હમસે નહીં હો, જ્ઞાનકી વિરાધના હમસે નહીં હો. સીધેરૂપસે ભી નહીં હો, પરંપરાસે ભી નહીં હો. ઇનકી આજ્ઞાકો હમં અનુકૂલ રહના હૈ. યહ બાત મુમુક્ષુકા ધર્મ હૈ.

‘નવતત્ત્વપ્રકાશ.’ યહ તત્ત્વદષ્ટિકી બાત લી હૈ. નવ તત્ત્વમં જો ભી તત્ત્વદષ્ટિ હૈ ઉસ તત્ત્વદષ્ટિકા હમ પ્રકાશ કરે. જગતમં નવ તત્ત્વમં તો સભી ઉપદેશ આ હી જાતે હેં. લેકિન તત્ત્વકે ઇસ પ્રધાન દષ્ટિસે ઇનકા પ્રકાશ કરે. ઓર ‘સાધુધર્મપ્રકાશ.’ સાધુ કેસે હોને ચાહિયે ? તીર્થકરદેવકે માર્ગમં વિચરનેવાલે જો સાધુ હેં વે કેસે હોને ચાહિયે ઇસકા અચ્છી તરહ પ્રકાશ કરના ચાહિયે કિ જિસસે યે સાધુદશાકી જો પ્રવૃત્તિ હૈ ઇસકે બાહર પ્રવૃત્તિ નહીં કરે.

ઐસે ‘શ્રાવકધર્મપ્રકાશ.’ શ્રાવક કેસે હોને ચાહિયે ? તીર્થકરકે માર્ગમં ચલનેવાલે શ્રાવક કેસે હોને ચાહિયે ? આગારધર્મ ઓર અણગારધર્મ. દોનોં કા અચ્છી તરહ પ્રકાશ કરના ચાહિયે. ઓર ‘વિચાર.’ વિચાર માને જો વિચારકી ભૂમિકા હૈ, પાત્રતાકી ભૂમિકા હૈ ઉસકો ભી અચ્છી તરહ હમ સમજે કિ વિચારકા સ્તર કહાં તક હૈ ? વૈચારિક વિષય કહાં તક હૈ ? પ્રયોગકા વિષય કહાં તક હૈ ? ઇસ બાતકા હમ ભી અચ્છીતરહ વિચાર કરે.

‘અનેક જીવોંકો પ્રાપ્તિ.’ હોવે. માને કોઈ સંપ્રદાયબુદ્ધિસે હમ ઐસી બાડાબંધી નહીં કરે કિ દૂસરે જો આયે હેં ઉસકો મના કરે યા દૂસરે આયે હેં ઉસકો હમ ઐસે કહે કિ હમ તો પુરાને હૈ ઓર આપ તો નયે હો. હમ તો પુરાને હૈ, આપ તો નયે હેં. હમ પુરાને હેં ઇસલિયે હમ દિગંબર હો ગયે. યા હમારે પિતાજી ઇસમં થે ઇસલિયે હમ દિગંબર હો ગયે. આપ તો અભી શ્વેતાંબર રહે હેં માને ભલે પાંચ-સાત સાલ હો ગયે ફિર ભી હમ આપકો શ્વેતાંબર ગીનેંગે, ઐસા નહીં હોના ચાહિયે. ‘અનેક જીવોંકો પ્રાપ્તિ.’ હો. કોઈ ભી આતા હો, કહીં સે ભી આતા હો. નયેકો તો જ્યાદા

आदर देना चाहिए. नये आनेवाले को कभी भी धक्का देना नहीं चाहिए. या उसको ठेस पहुंचे ऐसी कोई बात नहीं करनी चाहिए.

मुमुक्षु :- 'सोगानीज्' तो नये आये थे.

पूज्य भाईश्री :- हां. देखिये ! नयेमें कैसे होते हैं ! नये भी कैसे होते हैं ! इस मार्गमें ऐसा सिद्धांत नहीं है कि जो पुराने होते हैं वह अच्छे होते हैं और नये होते हैं वह अच्छे नहीं होते, कमजोर होते हैं. ऐसी बात नहीं है. जैसे नाप नहीं निकलता है. ये तो नये आये वे आगे बढ़ जाते हैं और पुरानेवाले पीछे रह जाते हैं. हमारे समाजमें यह बात हो गई है कि जो नये आते हैं उनकी स्वाध्यायकी वृत्ति ज्यादा रहती है. पुरानेवालेको स्वाध्यायकी रुचि ही छूट गई है ऐसा दिखनेमें आता है. स्वाध्याय ही नहीं करते. किताब घरमें लगाते हैं, अलमारीमें रख देते हैं.

मुमुक्षु :- शोभा.

पूज्य भाईश्री :- Show piece. किताब तो Showcase का एक Piece बन जाता है. क्योंकि हम तो ... भी अच्छे-अच्छे करते हैं तो हमारे Showcase में वह अच्छी दिखती है. ऐसा नहीं होना चाहिए. उसका स्वाध्याय होना चाहिए. लेकिन जैसे-जैसे समय गुजरता जा रहा है ऐसा प्रत्यक्ष दिखनेमें आता है कि जो भी पुराने हो गये उनकी ऐसा लगता है कि ये सब हम जानते हैं. हमको पता है, हमको सब मालूम है, हम जानते हैं. तो उनकी जो स्वाध्यायकी प्रति रुचि है वह मिट गई है. नये-नये आते हैं उनकी रीट लगती है कि, अच्छा ! ऐसी बड़ी बात है ! ऐसी अमूल्य चीज है ! उनकी स्वाध्यायकी रुचि बढ़ जाती है. शास्त्र-स्वाध्याय, तत्त्वज्ञानका अभ्यास भी अच्छा रहता है.

मुमुक्षु :- ...हृदयमें लिपि देने जैसा है.

पूज्य गुरुदेवश्री :- हां. माने कितने अंतरमंथनमें से यह टुकड़े निकले होंगे ! लगे ही दो शब्दके, एक शब्दके हो, दो शब्दके हो, तीन शब्द के हो लेकिन सूत्र जैसी बात है. मार्गकी उन्नतिके साधन जो हैं उसमें इन सभी बातोंका अच्छी तरह इस्तमाल होना चाहिए. अगम हम इन बातोंको नहीं संभालेंगे तो मार्गकी उन्नति होना संभव नहीं है. यह बात साफ़ है.

પત્રાંક-૭૧૦

વડવા, ભાદરવા સુદ ૧૫, સોમ, ૧૯૫૨

ૐ

આત્મા

સચ્ચિદાનંદ

જ્ઞાનાપેક્ષાએ સર્વવ્યાપક, સચ્ચિદાનંદ એવો હું આત્મા એક છું એમ વિચારવું, ધ્યાવવું.

નિર્મળ, તત્ત્યંત નિર્મળ, પરમ શુદ્ધ, ચૈતન્યઘન, પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ છે.

સર્વને બાદ કરતાં કરતાં જે અબાધ્ય અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે.

જે સર્વને જાણે છે તે આત્મા છે.

જે સર્વ ભાવને પ્રકાશે છે તે આત્મા છે.

ઉપયોગમય આત્મા છે.

અબ્યાબાધ સમાધિસ્વરૂપ આત્મા છે.

આત્મા છે. આત્મા અત્યંત પ્રગટ છે, કેમકે સ્વસંવેદન પ્રગટ અનુભવમાં છે.

તે આત્મા નિત્ય છે, અનુત્પન્ન અને અમલિન સ્વરૂપ હોવાથી.

ભ્રાંતિપણે પરભાવનો કર્તા છે.

તેના ફળનો ભોક્તા છે.

ભાન થયે સ્વભાવપરિણામી છે.

સર્વથા સ્વભાવપરિણામ તે મોક્ષ છે.

સદ્ગુરુ, સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને સંયમાદિ તેનાં સાધન છે.

આત્માના અસ્તિત્વથી માંડી નિર્વાણ સુધીનાં પદ સાચાં છે, અત્યંત સાચાં છે, કેમકે પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે.

ભ્રાંતિપણે આત્મા પરભાવનો કર્તા હોવાથી શુભાશુભ કર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે.

કર્મ સફળ હોવાથી તે શુભાશુભ કર્મ આત્મા ભોગવે છે.

ઉત્કૃષ્ટ શુભથી ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સુધીના સર્વ ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગવવારૂપ ક્ષેત્ર અવશ્ય છે.

નિજ સ્વભાવ જ્ઞાનમાં કેવળ ઉપયોગે, તન્મયાકાર, સહજ સ્વભાવે, નિર્વિકલ્પપણે આત્મા પરિણમે તે કેવળજ્ઞાન છે.

તથારૂપ પ્રતીતિપણે પરિણમે તે સમ્યક્ત્વ છે.

નિરંતર તે પ્રતીતિ વર્ત્યા કરે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

ક્વચિત્ મંદ, ક્વચિત્ તીવ્ર, ક્વચિત્ વિસર્જન, ક્વચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

તે પ્રતીતિને સત્તાગત આવરણ ઉદય આવ્યાં નથી, ત્યાં સુધી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

આત્માને આવરણ ઉદય આવે ત્યારે તે પ્રતીતિથી પડી જાય તેને આસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

અત્યંત પ્રતીતિ થવાના યોગમાં સત્તાગત અલ્પ પુદ્ગલનું વેદવું જ્યાં રહ્યું છે તેને વેદક સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ.

તથારૂપ પ્રતીતિ થયે અન્યભાવ સંબંધી અહંમત્વાદિ, હર્ષ, શોક ક્રમે કરી ક્ષય થાય.

મનરૂપ યોગમાં તારતમ્યસહિત જે કોઈ ચારિત્ર આરાધે તે સિદ્ધિ પામે છે. અને જે સ્વરૂપસ્થિરતા ભજે તે સ્વભાવસ્થિતિ પામે છે.

નિરંતર સ્વરૂપલાભ, સ્વરૂપાકાર ઉપયોગનું પરિણમન એ આદિ સ્વભાવ અંતરાય કર્મના ક્ષયે પ્રગટે છે.

કેવળ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે..... કેવળજ્ઞાન છે.

અબ જો ૭૧૦ નંબરકા પત્રાંક જો હે વહ ભી નિવૃત્તિક્ષેત્રમેં અપની કોઈ Dairy કી નોંધ જૈસા દિખતા. કિસીકો લિખા હુઆ નહીં દિખતા હે. પદ્ધતિ દેખકરકે એસા દિખતા હે કિ અપને જો વિચાર હે ઉસકી નોંધ હે. બહુત-સી બારેં લિખી હે. 'આત્મા સચ્ચિદાનંદ.' દો જગહ લિખા હે. ગુજરાતી પ્રતમેં એક ઓર ગુજરાતી ભાષામેં એક ઓર નાગરીલિપીમેં લિખા હે.

'જ્ઞાનાપેક્ષાસે સર્વવ્યાપક, સચ્ચિદાનંદ એસા મેં આત્મા એક હૂં, એસા વિચાર કરના, ધ્યાન કરના.' કેસે અપને સ્વરૂપકા ધ્યાન કરના ? અપના સ્વરૂપ કેસા હે ? કિ એક અભેદ હૂં મેં. ઓર એક અભેદ હોકરકે ભી જ્ઞાન અપેક્ષાસે સર્વ પદાર્થોમેં વ્યાપક હો જાઉં ઓર જ્ઞાન હોવે એસા મેરા (સ્વરૂપ હે). જ્ઞાનકી પર્યાય, જ્ઞાનગુણકી પર્યાય અપને ક્ષેત્રસે બાહર કભી જાતી નહીં હે. લેકિન જાનનેકી અપેક્ષાસે યહ બાત કહી-સર્વવ્યાપક. કેવલજ્ઞાનકા યહ વિશેષણ હે ઓર કેવલજ્ઞાનકે સામર્થ્યકા ભી યહ વિશેષણ હે.

કઈ શાસ્ત્રોમેં આતા હે. ભગવાન ! આપ તો સર્વવ્યાપક હેં. યહાં સે ઇન લોગોને યહ પરમબ્રહ્મ સર્વવ્યાપક ક્ષેત્રસે હે એસા લે લિયા હે. ક્ષેત્રસે નહીં હે. આત્માકી સર્વવ્યાપકતા ક્ષેત્રસે નહીં હોતી હે. ઇસ બાત કો સ્પષ્ટ કરનેકે લિયે જ્ઞાન અપેક્ષાસે, એસા અપેક્ષા ખોલકરકે લિખા હે. યહ મર્યાદિત બાત હેં. ક્ષેત્રસે ઓર દૂસરેં ગુણોસે કહીં ભી વ્યાપ્તિ હોતી નહીં. લેકિન જ્ઞાન લોકાલોકકો જાનતા હે, જાનતા હે ઉતના હી નહીં હે, જૈસે વ્યાપ્ય-વ્યાપક હોકર જાને તો કિતના જાને ઉતના જાનતા હે. એસા દિખાનેકે લિયે કહતે હેં કિ વહ સર્વવ્યાપક હે. વાસ્તવમેં જ્ઞાનકી વ્યાપ્તિ વહાં હોતી નહીં હે. લેકિન જાનકારી ઉતની હો જાતી હે કિ માનો એક પરમાણુ હો ઓર અસંખ્ય યોજન દૂર હો. અપની આત્માસે, કેવલજ્ઞાનીકી આત્માસે એક પરમાણુ અસંખ્ય યોજન દૂર પડા હો તો ઉસકે અનંત ગુણ, ઉસકે અનંત ગુણકી અનંત પ્રત્યેક પર્યાય, ગુણકી પ્રત્યેક પર્યાય ઓર ઉસ પર્યાયકે અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદ, ઉસકો કેવલજ્ઞાન જાન લેતા હે. કેસે જાના ? કિ માનો કી જૈસે ઉસમેં વ્યાપ્ય-વ્યાપક હોકર પ્રવેશ કર લિયા ઓર જાન લિયા. ઉસકે ભિતરમેં જાકરકે પ્રવેશ કરકે જૈસે જાન લિયા હો.

ઇતના સ્પષ્ટ જાનતા હૈ ઇસલિયે ઉસકો-ઉસપર વ્યાપકતાકા એક આરોપ હો સકતા હૈ. યહ આરોપિત કથન હૈ. ઐસે આરોપિત વિશેષણ ઉનકો કહતે હૈં.

‘જ્ઞાનાપેક્ષાસે સર્વવ્યાપક, સચ્ચિદાનંદ...’ મેરી સત્તા, મેરા ચૈતન્યસ્વભાવ ઔર મેરા આનંદસ્વભાવ ‘ઐસા મૈં આત્મા એક હું...’ એક આત્મા હું, મેરેમૈં દ્વૈત નહીં હૈ. ઇતના કહકરકે ભી મેરેમૈં દ્વૈત-દ્વોરૂપના નહીં હૈ. એક અભેદ અખંડરૂપ મૈં હું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વેદાંતમૈં યહ બાત આતી હૈ. એકો અહમ. અદ્વૈતબ્રહ્મ. ઐસા કહતે હૈં. કેસા કહતે હૈં ? વહાં અદ્વૈત બ્રહ્મ કહતે હૈ. વહાં અભેદતાકા ભી એક અભિપ્રાય હૈ. ભેદવાલેકા ભી એક અભિપ્રાય હૈ ઔર ભેદાભેદવાલેકા ભી અભિપ્રાય હૈ. જિસને ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ પઢા હોગા ઉસકો યહ માલુમ હોગા. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ પઢા હૈ ? વહ તો ગુજરાતી સાહિત્યકા બહુત બડા ગ્રંથ હૈ. સાહિત્યિક ગ્રંથ હૈ. ‘ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી’ને લિખા હૈ. જો યે ‘મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી’ હૈ ઉનકે ચચરે ભાઈ હૈં. ઉનકે પરિવારમૈં સબ બડે બડે વિદ્વાન હુએ હૈં. ‘ગોવર્ધનરામ’ કરકે બડે વિદ્વાન હો ગયે. ઉન્હોંને ચાર ભાગ લિખે હૈ. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નામકા એક Novel લિખી હૈ. Novel કો હિન્દીમૈં કયા કહતે હૈં ? ઉપન્યાસ લિખા હૈ. બડા ઉપન્યાસ હૈ, છોટા નહીં હૈ. ચાર Volume હૈ. ઉસમૈં સબ ચીજકો Cover કર દિયા હૈ. રાજનીતિકો, ગૃહસ્થીકો, ધર્મકો, ત્યાગકો.

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ ત્યાગ કર લેતા હૈ. ઘરકા ત્યાગ કરકે નીકલ જાતા હૈ. વહ કોઈ સંન્યાસી કે આશ્રમમૈં જાતા હૈ તો એક સારા પ્રકરણ તો સંસ્કૃતમૈં લિખા હૈ. ઉપન્યાસ ગુજરાતી ભાષાકા હૈ લેકિન એક પ્રકરણ ઉસને સંસ્કૃતમૈં લિખા હૈ. સંસ્કૃતકે બડે વિદ્વાન થે. ઉસમૈં દ્વૈતા-અદ્વૈતવિવરણ ઐસા કરકે યહ પ્રકરણ હૈ. ઉસમૈં-વેદાંતમૈં દ્વૈત મત કેસા હૈ, અદ્વૈતમત કેસા હૈ ? દ્વૈતાદ્વૈતમત કેસા હૈ ? સબકી પરિચર્યા કી હૈ. સંસ્કૃતમૈં કિયા હૈ. ઉસકા ગુજરાતી Foot note મૈં લિખ દિયા હૈ. લેકિન સારા Chapter હૈ વહ સંસ્કૃતમૈં લિખા હૈ. College મૈં Arts college

में उसके Course में चलता है.

अंक का मतलब यही है. अद्वैतब्रह्म कहते हैं. ऐसा विचार करना, ऐसा ध्यान करना. क्योंकि द्वैतमें अकाग्रता नहीं हो सकती. ज्ञानके विषयमें जहां दोपना आता है, अनेकपना आता है वहां तो हो ही नहीं सकती. लेकिन द्वैतपनेमें भी अकाग्रता नहीं हो सकती. इसलिये ऐसा विचारना और ऐसा ध्यान करना.

'निर्मल, अत्यंत निर्मल, परमशुद्ध, चैतन्यघन, प्रगट आत्मस्वरूप है.' मैं जब मेरे सन्मुख होता हूं तब मुझे ऐसा लगता है या ऐसा अनुभव होता है कि मैं निर्मल हूं, निर्मल नहीं अत्यंत निर्मल हूं. माने मुझमें मलिनताका प्रवेश नहीं हुआ है न मलिनताका स्पर्श भी हुआ है. देखिये ! परिभ्रमण करनेवाला संसारी जब है उसने अधिक काल तो निगोदमें ही बिताया है. अनंतकाल तो निगोदमें ही बिताया है. क्योंकि त्रसपर्यायका काल ही कम है. ज्यादा से ज्यादा दो हजार सागर है. फिर तो निगोदमें चला जाता है. और प्रचुर कषायकलंकमें वहां अनंत काल रहना होता है. निगोद माने क्या ? प्रचुर कषायमें रहना. फिर भी मेरी आत्मामें यह कषायकी मलिनताका स्पर्श भी हुआ नहीं. ऐसा मैं निर्मल, परिपूर्ण निर्मल, अत्यंत निर्मल, बेहद निर्मल हूं. जिसकी सीमा नहीं है ऐसा असीम निर्मल हूं मैं. परमशुद्ध हूं, उत्कृष्ट शुद्ध हूं और चैतन्यका घन हूं. चैतन्यका निविड पिंड हूं. इसमें किसीका प्रवेश होनेका, स्पर्श होनेकी गुंजाईश नहीं.

ये करुणशुद्धपर्यायका विषय यहाँमें चलता है, उसपर अंक दृष्टांत है. 'शीताञ्ज' के स्वयंवरका अंक दृष्टांत है. 'शीताञ्ज'का स्वयंवर हुआ. तो उनके पिताञ्जने जब स्वयंवरकी रचना की तो सभी राजाओं को आमंत्रित किया. जो भी समर्थ होंगे, मेरी कन्या उसके साथ विवाह करेगी. उसवक्त तो अंक काल ही मंत्र-तंत्रका था, ऐसा काल था. और उस वक्त थे न ? अनुमानञ्ज वगेरे वही थे. जो मनुष्य मंत्र-तंत्र ज्यादा करते हैं. वैसे. आकाशगामीनी विद्या रावण वगेरे. यह सब आकाशगामी होते थे. मनुष्य होते हुआ भी ऐसी विद्याकी साधते थे.

मुमुक्षु :- विद्याधर

पूज्य भाईश्री :- विद्याधर. डो. विद्याको धारण करनेवाले विद्याधर. मंत्र-तंत्रकी विद्याओंका बहुत प्रचार था. और उस वक्त बहुत मनुष्य विद्याधर होते थे. जैसा एक विद्यासे साधित धनुषको रज दिया. तो उतना इसके अगल-बगलमें Current रहता था कि कोई असमर्थ उसके पास जावे तो जैसे बिजली के Current से कोई उसको धक्का मार दे, हेंक दे. जैसे बहुत राजा तो नजदीक भी न जा सके. कितने तो नजदीक भी नहीं पड़ेंगे. और कुछ स्पर्श करनेको गये तो उतना Current लगा तो उडकरके गिर गये. उसको हेंक दिया.

यह एक उतना सामर्थ्यवाला पदार्थ है. चैतन्यधन कहते हैं न ? परमशुद्ध. उसके सिर्फ वर्तमानमें, वर्तमान समय, एक समय. वर्तमान समय कितना होता है ? एक समयकी विद्यमानतामें उतना Current है कि उसके सन्मुख होवे. त्रिकाली ध्रुवका स्पर्श हो ही नहीं सकता. ध्रुव स्पर्श उत्पाद नहीं कर सकता. क्योंकि फिर तो उत्पाद मिट जाये. तो यह उत्पाद होनेवाली पर्याय अगर सन्मुख होती है तो उसमें उतना Current लगता है कि केवलज्ञानकी प्राप्ति हो जाती है. सामर्थ्य कितना !! यह दिखानेका अभिप्राय है. ... पर्याय दिखानेका यही अभिप्राय है कि सामर्थ्य कितना ? आत्मपदार्थमें सामर्थ्य कितना ? कि एक समय की वर्तमान विद्यमानताके सन्मुख होनेवाला उपयोगमें मतिज्ञान आदि आवरण इट जाता है और केवलज्ञानकी उत्पत्ति हो जाती है. एक समयमें हो जाती है. दूसरा समय नहीं लगता. इसमें उतना Current है. वस्तु कितनी मछान होगी ! जैसा दिखाने के लिये कुछ भेद-प्रभेदको दिखाया है. वह भी सामर्थ्य दिखाने के लिये. भेद-प्रभेदका दिखानेका प्रयोजन भी उतना ही है. उसमें उतना ही न्याय है. उसमें भेद दिखानेका न्याय नहीं है. अगर एक अंशमें उतना सामर्थ्य तो पूरी वस्तुमें कितना सामर्थ्य ! यह देख लो.

जैसे कोई अनुकूलता मिटाने के लिये मजदूरी करता है. धंधा, व्यापार यौबीस घंटे (करता है). लेकिन कहते हैं कि तेरे विकारी परिणाम अगर शुभ होंगे तो इन्द्रकी दौलत मिल सकती है. कितनी ? यह विकारी परिणामका फल है. इन्द्रका जो वैभव है वह किसका फल है ? विकारी परिणामका फल है. विकारमें उतना सामर्थ्य है, अगर मंद कषाय हुआ तो

ઇન્દ્રકા વૈભવ મિલતા હૈ ઓર તીવ્ર હો તો સાતવીં નારકીમેં યા નિગોદમેં જા સકતા હૈ. યા એક અંશ શુદ્ધ હોવે. મુમુક્ષુકી ભૂમિકામેં, નિર્ણયકી ભૂમિકામેં ગર્ભિત શુદ્ધતા, બીજ બોનેકા હોવે તો ઉસમેં નિર્વાણપદકી Security, નિર્વાણપદકા Reservation ઉસમેં હો જાતા હૈ. એસા ઇતના સામર્થ્ય હૈ. ઉસકે નજદીક જાનેમેં ઉતના સામર્થ્ય હૈ. વસ્તુકે સામર્થ્યકા તો કોઈ હિસાબકિતાબ લગા હી નહીં સકતે, બતા હી નહીં સકતે. યહ જ્ઞાનકા વિષય હૈ. મનકા વિષય નહીં હૈ તો વાણીકા તો વિષય હોવે હી કહાં સે ?

એસા ચૈતન્યઘન. ઘન માને કેસા ઘન હૈ ? એસા ચૈતન્યઘન પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ હૈ. મેરી આત્મા અત્યંત નિર્મળ પરમશુદ્ધ ચૈતન્યઘન ઓર પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ હૈ. લોગ યહ કહે હૈં કિ આત્મા પ્રગટ કહાં હૈ ? ઉસકો પ્રગટ કરના હૈ. પ્રગટ કરના નહીં હૈ. અરે...! પ્રગટ-અપ્રગટકી અપેક્ષા જિસકો લાગુ હી નહીં હોતી એસા હૈ. કેસા હૈ ? કિ પ્રગટ-અપ્રગટકી અપેક્ષા જિસકો લાગુ નહીં હોતી. નિત્ય ઉદ્યોતસ્વરૂપ હૈ. નિત્યઉદ્યોત. છઠી ગાથામેં વહ બાત લી હૈ. નિત્ય ઉદ્યોત હૈ. ઉસકા ઉદ્યોત કભી નયા હોતા નહીં હૈ. એસી વસ્તુ પ્રગટ પડી હૈ, પ્રગટ રહી હૈ એસી યહાં નોંધ કી હૈ. અપની Dairy મેં ઇસકી નોંધ કી હૈ.

અનુભવકી બાત અભી કરેંગે કિ મેરા અનુભવ કેસા હૈ ? ઓર અનુભવકો કેસે હમ ગ્રહણ કરે ? અનુભવ માને વેદન. અબ ઇંધર વેદનકા વિષય આયેગા. થોડા વેદનકા વિષય ગહરા લગતા હૈ. લેકિન ઉન્હોને બહુત અચ્છી પદ્ધતિસે યહ બાત લી હૈ. જો ૧૫વીં ગાથામેં લિયા હૈ વહી બાત યહાં 'શ્રીમદ્જી'ને એક પંક્તિમેં લિખ દી હૈ. વિશેષ કહુંગે...

માત્ર આત્માનો વિચાર યવો, સંકલ્પ નયો, પરંતુ આત્માને ભાવતા ભાવતા આત્મવિચારણા થાવે તો ધ્યાન થાય. ભાવે તે ધ્યાન - એ ન્યાય મુમુક્ષુએ આત્મભાવના દ્વારા આત્માને ભાવવો. જેટલી આત્મરસ ભાવનામાં ઉત્પન્ન થાય, તેટલી માત્ર વિચાર/ચિંતલો ન થાય.

(અનુભવ સંજ્ઞવની-૧૭૦૨)

તા. ૨૯-૫-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૭૧૦

પ્રવચન નં. ૩૨૯

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૭૧૦. દૂસરા વચન છે. ‘સબકો કમ કરતે કરતે જો અબાધ્ય અનુભવ રહતા હૈ વહ આત્મા હૈ.’ કમ કરતે-કરતેનું ગુજરાતી શું છે ? બાદ કરતા કરતા. જ્ઞાનમાંથી છેવટ જ્ઞાનાકારો પણ બાદ કરતાં. આત્મામાં રાગાદિ વિભાવો બાદ કરતાં એટલું જ નહિ, પણ જ્ઞાનમાં જે અનેક આકારપણું છે એને પણ બાદ કરતાં, જે અવ્યાબાધપણે-પછી બાદ ન થાય એવું, જેને બાદ નથી કરી શકાતું, એવો અનુભવ રહે છે-વેદન રહે છે (અર્થાત્) જ્ઞાનમાં જ્ઞાનનું વેદન રહી જાય છે, તે આત્મા છે. દેખિયે ! પર્યાયકો આત્મા કહ દિયા ન ? અનુભવ કો આત્મા કહા. ‘અબાધ્ય અનુભવ રહતા હૈ વહ આત્મા હૈ.’ અનુભવ રહતા હૈ. અનુભવ તો અવસ્થામં છોતા હૈ. તો યહ આત્મા હૈ. માને સ્વ-રૂપસે વેદનમં આતા હુઆ જ્ઞાન વહી આત્મા હૈ. યે ‘ગુરુદેવ’કા વચનામૃત હૈ ૭૩૩ (પરમાગમસાર).

મુમુક્ષુ :- સ્વપણે અનુભવાતું જ્ઞાન તે આત્મા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્વ-રૂપસે, સ્વપનેસે અનુભવમં આતા હુઆ જ્ઞાન હી આત્મા હૈ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. સ્વપના ત્રિકાલી ધ્રુવમં આશ્રયકે ભાવસે હોતા હૈ, આશ્રયભાવસે હોતા હૈ. ઔર યહ અનુભવભાવસે હોતા હૈં. યહ અનુભવભાવસે હોતા હૈ. સ્વસંવેદન. વહાં વેદનમં સ્વપના આતા હૈ, લેકિન આશ્રય નહીં આતા. ઔર ત્રિકાલીમં સ્વપના આતા હૈ, વહાં વેદન નહીં આતા. યહ ‘પૂજ્ય બહિનશ્રી’કા ૩૭૬ નંબરકા વચનામૃત હૈ. ઉસપર ‘ગુરુદેવશ્રી’ને કાફી સ્પષ્ટિકરણ ક્રિયા. જો લક્ષ્ય ઔર આશ્રયકા વિષય હોતા હૈ ઐસા જો દ્રવ્યસ્વભાવ ઉસમં વેદન કભી હોતા નહીં. ક્યોંકિ યે

ध्रुव है. पारिणामिकभाव है इसलिये. और जहां वेदन होता है उसका आश्रय और लक्ष नहीं रहता. बस ! दोनों एक साथ होते. लक्ष्य और वेदन अपने-अपने स्थानमें (होते), अपने स्थानमें उचितरूपसे होता है उसीको ही सम्यक्पना कहनेमें आता है. सम्यक्पना दूसरी कोई चीज नहीं है. उसीका नाम सम्यक् है.

मुमुक्षु :- ज्ञानीका आश्रय करनेका धर्म और वेदन करनेका धर्म, दो अलग अलग बात हो गई. एकसाथ हो गई.

पूज्य भाईश्री :- हां. आश्रय तो और भी गुण करते हैं. दृष्टि-श्रद्धान भी आश्रय करता है, ज्ञान भी आश्रय करता है, चारित्र भी आश्रय करता है, पुरुषार्थ भी आश्रय करता है. मुख्यरूपसे जो समज सकते हैं. बाकी सर्व गुणोंका आश्रयस्थान ध्रुव परमात्मा ही है. आश्रयस्थान तो सभी गुणोंका एक ही है. सभी गुण- अनन्ता अनन्त गुण एक ही जगह एकाग्र होकरके व्याप्य-व्यापकभावरूपसे परिणामित होते हैं उसीका नाम स्वानुभूति है.

मुमुक्षु :- आश्रय अर्थात् दृष्टि..?

पूज्य भाईश्री :- आश्रय तो ज्ञान भी करता है, चारित्र भी करता है, पुरुषार्थ भी करता है. सभीका यह धर्म है. दृष्टिका तो यह मुख्य धर्म है. क्योंकि उसको तो आश्रयस्थान दूसरा है ही नहीं. या दूसरा भी कोई विकल्प इसमें नहीं है. ज्ञानमें तो अन्य विकल्प है. दूसरा विकल्प यह है कि स्वयंको वेदता है. सुख भी स्वयंको वेदता है. दृष्टिका तो कोई सवाल ही नहीं. वह तो अपने आपको लूलकरके जैसी अपने परमात्माके साथ लपेट हो जाती है कि वहां कुछ द्वैत ही नहीं है. दोपना नहीं रहता. दृष्टिको तो एक ही विषय है. ज्ञानको दो विषय है. उतना र्क है. फिर भी ज्ञानका आश्रयस्थान, लक्ष्यस्थान त्रिकाली ध्रुव ही है और वेदन अपनी अवस्थाका होता है.

मुमुक्षु :- ज्ञानके ये दो धर्म एकसाथ रहते हैं. उसको स्पष्टरूपसे नहीं समजनेके कारण...

पूज्य भाईश्री :- हां. गडबडी हो जाती है. स्पष्टरूपसे समज लेवे तो फिर कोई एकमें दूसरेको मिलानेका प्रश्न नहीं होगा. या तो अपनी

समज स्पष्ट होगी, साफ़ होगी तो फिर कोई दूसरी कल्पना नहीं बनेगी. इस विषयमें कोई कल्पना, कल्पित बात नहीं होगी.

मुमुक्षु :- 'प्रवचनसार' (अद्विगत्रछणनो) २०मो बोल लागु पडे छे ?

पूज्य भाईश्री :- 'प्रवचनसार' २०वे बोलमें ज्यादा बात है. वहां स्पष्टीकरण और भी है कि द्रव्यसामान्य को नहीं स्पर्शता हुआ ऐसा परिणाम लिया है. वही शुद्धात्मा है. द्रव्य सामान्यको नहीं आविगीत ऐसी शुद्धपर्याय वही आत्मा है. वहां ऐसा कहनेका अभिप्राय है कि नहीं आविगीत मतलब की वह उसके साथ अकल्प नहीं होती. पर्याय पर्यायभावमें रहती है, पर्याय द्रव्यभावमें उस वस्तु नहीं आती, द्रव्यरूप नहीं होती. लेकिन आश्रय तो है ही. आविगीत नहीं है फिर भी आश्रय नहीं है यह कहनेका अभिप्राय नहीं है.

यहां जो आत्मानुभव लिया है-अबाध्य अनुभव. तो अबाध्य अनुभव जो अनुभव है वह प्रगट्तरूप अनुभव लक्ष्यके बिना ही नहीं सकता. लेकिन समझनेके तौरसे ऐसा कहते हैं कि देख तेरे ज्ञानमें तेरा वेदन है. तू कम करते जा, बाढ करते जा, कम करते जा. कहां तक ? कि अवस्थाके रागको मत देख. ज्ञानाकारको भी मत देख. वही आत्मा है.

मुमुक्षु :- २० वा बोल तो यह है कि शुद्ध पर्यायकी अनुभूति वही आत्मा है.

पूज्य भाईश्री :- वही आत्मा है.

मुमुक्षु :- यहां आत्मा और पर्याय मिलती है, उसीका नाम है ?

पूज्य भाईश्री :- हां, उसीका नाम है. लेकिन वहां उस बातका स्पष्टीकरण है कि द्रव्यसामान्यको नहीं आविगीत. उतनी ज्यादा बात ली है. ऐसा क्यों लिया ? अपनेको तो उतना ही विचार करना है. अनुभूति है सो आत्मा है और अनुभूतिमें त्रिकाली पर लक्ष होता है, आश्रय होता है. वेदन अपनेका स्वयंका होता है, वर्तमान अवस्थाका होता है. यह बात समझते हुआ भी. यहां द्रव्यको नहीं आविगीत ऐसा क्यों लिया ? इसलिये लिया कि वह पर्याय पर्यायरूप रहती है, द्रव्य द्रव्यरूप रहता है. द्रव्य पर्यायमें आपसमें कभी अकदूसरेका स्वरूप अकदूसरेमें जाता नहीं

હે. દ્રવ્યત્વ-દ્રવ્યત્વ હૈ, પર્યાયત્વ પર્યાયત્વ હૈ.

મુમુક્ષુ :- પર્યાય પોતાનો ભાસ દ્રવ્યમાં નથી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં. જ્યારે પર્યાય પ્રગટ છે ત્યારે એ પર્યાય જ છે. ભલે એમાં દ્રવ્યમાં હુંપણું કર્યું હોય. ભલે એમાં સ્વસંવેદન વર્તતું હોય, તોપણ પર્યાય એ વખતે પર્યાય જ છે. પર્યાય દ્રવ્યરૂપ નથી થઈ, એમ કહેવું છે. પર્યાયની સ્વતંત્રતા ત્યાં લઈ લીધી. પ્રવચન વાંચો તો ત્યાં તો પર્યાયની પૂરી સ્વતંત્રતા પ્રવચનમાં આવશે કે પર્યાય અહીંયાં પૂરી સ્વતંત્ર છે. એ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. દ્રવ્યથી નહિ આલિંગીત એમ કહીને પર્યાયની સ્વતંત્રતા ત્યાં બતાવવી છે.

મુમુક્ષુ :- પર્યાયની ત્રિકાળતા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પર્યાય એક સ્વતંત્ર સત્ છે. આમ ક્ષણિક સત્ છે, ત્રિકાળી નથી પણ ક્ષણિક સત્ છે, પણ સ્વતંત્ર સત્ છે.

મુમુક્ષુ :- ત્રણે કાળે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્વતંત્ર હૈ. ત્રણે કાળે ક્ષણ ક્ષણવર્તી પણ સ્વતંત્ર છે. ત્રણે કાળે સ્વતંત્ર છે, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ...ઉદ્દેશસે દેખનેપર, વહ બાત...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉસીકા નામ તો નય હૈ. ઉદ્દેશ કહો, પ્રયોજન કહો, ઉસીકા નામ તો નય હૈ. કિ તુમ કિસ નયસે દેખતે હો. જિસ નયસે દેખતે હો ઉન સભી નયોંકા કેન્દ્રસ્થાન, કેન્દ્રબિંદુ તો યહી હોના (ચાહિયે) કિ હમારે પરિણામમેં નુકસાન નહીં હોવે, અશાંતિ નહીં હોવે, મલિનતા નહીં હોવે, દુઃખ નહીં હોવે ઔર સુખશાંતિ હોવે. બસ ! સભી નયોંકા યહી અભિપ્રાય હૈ. 'ગુરુદેવ' તો કહતે થે કિ નય હૈ વે લે જાતે હૈ. કહાં લે જાતે હૈ ? કિ સ્વભાવમેં લે જાતે હૈ ઉસકો નય કહતે હૈં. સ્વરૂપમેં લે જાનેવાલેકો નય કહતે હૈં.

મુમુક્ષુ :- એક અનુભવકી અપેક્ષાસે બના ઔર એક લક્ષ્યકી અપેક્ષાસે બના.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. દો બાત હૈ. લક્ષ્ય ભી દો હૈ. જૈસે લક્ષ્ય એક હૈ, પરિપૂર્ણ શુદ્ધતાકા લક્ષ્ય શુરુ સે હૈ ઔર ત્રિકાલી મૈં હું ઐસા લક્ષ્ય ભી (હૈ).

મુમુક્ષુ :- લક્ષ્યકી દો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં, એસી દો બાત હૈ. ઇસીકો હી યથાર્થ લક્ષ્ય કહતે હૈં. અગર ત્રિકાલી ધ્રુવકા હમ્ને લક્ષ્ય હૈ લેકિન પર્યાયમ્ને તો હમારી કિતની ભી ગડબડી ચલે હમ્ને કોઈ આપત્તિ નહીં હૈ, એસા કભી હોતા નહીં. દોનોં લક્ષ્ય રહતા હૈ. પર્યાયમ્ને ક્યા હોતા હૈ, ક્યા નહીં હોતા હૈ (ઇસકા જ્ઞાન) સહજરૂપસે રહતા હૈ.

મુમુક્ષુ :- બન્ને એક જ સમયમાં હોય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બન્ને એકસાથે જ હોય છે. એને જ યથાર્થ લક્ષ્ય કહે છે. કેમકે પૂર્ણ શુદ્ધતાથી ઉપડ્યો છે એટલે ભલે શુદ્ધતા થતી જાય છે તોપણ અધુરી શુદ્ધતા છે એ ખ્યાલમાં ક્યારે આવે છે ? કે લક્ષ્યમાં પૂર્ણ શુદ્ધતા છે તો. ચાલતા ચાલતા ખબર પડે છે કે હજી રસ્તો કેટલો બાકી છે. કેમકે જ્યાં પહોંચવું છે એ લક્ષ્યમાં છે માટે.

મુમુક્ષુ :- અગર દોનોંમ્ને સે એક કો સ્વીકાર કરે તો સંતુલન ખો દિયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો સંતુલન ખો બેઠેગા. ઇસીકા નામ એકાંત હૈ. ઔર સંતુલન રહે ઇસીકા નામ અનેકાંત હૈ. બસ ! ઉતની બાત હૈ. સંતુલન રહનેકા યહી કારણ હૈ. વેદાંત નહીં હો જાતા, નિશ્ચયાભાસ નહીં હો જાતા, વ્યવહારાભાસ નહીં હો જાતા, ઉભયાભાસ નહીં હો જાતા. ઇસકા કારણ સંતુલન રહતા હૈ. યહી કારણ હૈ, દૂસરા કોઈ કારણ હૈ નહીં.

મુમુક્ષુ :- ... 'સોનગઢ'મ્ને ચલા થા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ૩૭૬ વાલા ન ? એકકા વેદન (હૈ), એક કા લક્ષ્ય હૈ, એકકા વેદન હૈ, એકકા લક્ષ્ય હૈ.

'પૂર્ણગુણોસે અભેદ એસા પૂર્ણ આત્મદ્રવ્ય, ઉસપર દષ્ટિ કરનેસે, ઉસકા હી આલંબન સે પૂર્ણતા પ્રગટ હોતી હૈ. યહ અખંડદ્રવ્યકા આલંબન વહી અખંડ એક પરમપારિણામિકભાવકા આલંબન હૈ. જ્ઞાનીકો ઉસ આલંબનસે પ્રગટ હોનેવાલી ઉપશમિક, ક્ષાયોપશમિક ઔર ક્ષાયિકરૂપ પર્યાયોંકા...' માને વ્યક્ત હોનેવાલી વિભૂતિયોંકા વેદન હોતા હૈ. 'કિન્તુ ઉસકા આલંબન નહીં હોતા.' ઉસપર જોર નહીં હોતા. જોર તો સદા હી અખંડ શુદ્ધ દ્રવ્ય પર હી હોતા હૈ. ક્ષાયિકભાવકા ભી આશ્રય ઔર

આલંબન નહીં લેનેમ્ આતા હૈ. ક્યોંકિ વહ પર્યાય હૈ, વિશેષભાવ હૈ. સામાન્ય કે આશ્રયસે હી શુદ્ધ વિશેષ પ્રગટતા હૈ, ધ્રુવકે અવલંબનસે હી નિર્મલ ઉત્પાદ હોતા હૈ. ઇસલિયે સભીકો છોડકરકે એક શુદ્ધાત્મદ્રવ્ય પ્રતિ, અખંડ પરમપારિણામિકભાવ પ્રતિ દષ્ટિ કર. ઉસકે ઉપર હી નિરંતર જોર રખ. ઉસી તરફ ઉપયોગ રહે ઐસા કર. ઐસા કરકે ઐસા લિયા હૈ કિ આલંબન ત્રિકાલીકા હોતા હૈ ઔર વ્યક્ત પર્યાયોંકા વેદન હોતા હૈ. ઇન દોનોંમે અસ્તિ લી, ઇસમ્સે નાસ્તિ નિકલતી હૈ કિ, ત્રિકાલી ધ્રુવકા વેદન નહીં હોતા. 'ગુરુદેવ'ને અપને પ્રવચનમ્ સ્પષ્ટ કર દિયા. ઔર વર્તમાનકા આલંબન નહીં હોતા. વર્તમાનકા આલંબન નહીં હોતા વહ નાસ્તિ તો લે લી હૈ. લેકિન ધ્રુવમ્ વેદન નહીં હોતા, દ્રવ્યકા વેદન નહીં હોતા. યહ બાત 'ગુરુદેવ'ને અપને પ્રવચનમ્ નિકાલી હૈ ઔર કલ ભી હમને પડી થી કિ દ્રવ્યકા વેદન નહીં હોતા. જો ૧૫ ગાથાકા સ્પષ્ટીકરણ જો આયા 'પરમાગમસાર' ૫૪૧ મ્. ઉસમ્ દ્રવ્યકા વેદન નહીં હોતા વહ બાત સ્પષ્ટ આવી થી.

'જો સબકો જાનતા હૈ વહ આત્મા હૈ.' આત્મસ્વરૂપ કેસા હૈ વહ દૂસરી પંક્તિસે લિયા હૈ. 'નિર્મલ, અત્યંત નિર્મલ, પરમશુદ્ધ, ચૈતન્યધન, પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ હૈ. સબકો કમ કરતે કરતે જો અવ્યાબાધ અનુભવ રહતા હૈ વહ આત્મા હૈ.' અબ તીસરી પરિભાષા કરતે હેં કિ 'જો સબકો જાનતા હૈ વહ આત્મા હૈ.'

મુમુક્ષુ :- સબકો કમ કરતે-કરતે લિખા હૈ ન ? ઉસમ્ વિશેષ જોયાકાર જ્ઞાનકો ભી બાદ કરના, ફિર ઇસકે બાદ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ફિર તો અવ્યાબાધ અનુભવ રહ જાયેગા. ઉસકે બાદ જો રહેગા વહ અનુભવ રહ જાયેગા, વેદન રહ જાયેગા.

મુમુક્ષુ :- વહ પર્યાય હૈ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં, વહ પર્યાય હૈ.

મુમુક્ષુ :- ઉસકો બાદ નહીં કરના ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં, બાદ કરના. વહી આત્મા હૈ. યહી આત્મા હૈ. માને પર્યાયપ્રધાનતાસે ઉસકો હી આત્મા કહતે હૈ. 'ગુરુદેવ' ઇસ ન્યાયકો ઔર સ્પષ્ટ કરનેકે લિયે ઐસા કહતે થે કિ પૂંજી કિતની ભી હો, ઘરમ્ ધાન

કિતના ભી ભરા હો. લેકિન જિતના ખાયા ઉતના અપના.

મુમુક્ષુ :- ૨૦ વે બોલમેં ભી ઐસી હી બાત કી હૈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. ઐસી હી બાત કહી. ૨૦ વે બોલમેં ભી યહી બાત લી કિ જિતના ભોગ ક્રિયા ઉતના હી અપના. બાકી રહ ગયા વહ અપના નહીં હૈ. ક્યોંકિ વહ તો પડા રહા. ઇસલિયે જો પ્રગટ અનુભવમેં આયા વહી આત્મા હૈ. વહ ભી એક શૈલી હૈ, કહનેકી એક શૈલી હૈ. ઇસમેં વસ્તુકે સ્વરૂપકો દિખાનેકી બાત હૈ.

‘જો સબકો જાનતા હૈ વહ આત્મા હૈ.’ દેખો ! જાનનેકી ક્રિયા લે લી. ‘જો સબ ભાવોંકો પ્રકાશિત કરતા હૈ વહ આત્મા હૈ.’ જાનતા હૈ ઔર પ્રકાશિત કરતા હૈ. દો બાત લે લી. વૈસે મિલતી-જુલતી બાત હૈ. ફિર ભી એકમેં જાનના લિયા હૈ ઔર દૂસરેમેં પ્રકાશિત કરના લિયા હૈ.

મુમુક્ષુ :- વેદનકો બાદ કરનેમેં તો આત્મા રહેગા નહીં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બાદ હો હી નહીં સકતા ન. દષ્ટિકે વિષયકી બાત અલગ હૈ. વહ ઉસમેં નહીં આતા હૈ. લેકિન દષ્ટિપ્રધાન યહ બાત નહીં હૈ. યહ વેદનપ્રધાન બાત હૈ, અનુભવપ્રધાન બાત હૈ. યહ બાત હૈ વહ અનુભવપ્રધાન હૈ. કથન તો સબ પ્રકારકા આયેગા. દષ્ટિ કે વિષયમેં તો બાદ હી હો જાયેગા. વેદન ભી બાદ હો જાયેગા. ઐસી બાત હૈ.

‘ઉપયોગમય આત્મા હૈ.’

મુમુક્ષુ :- અનુભવ છે ઇ જ્ઞાનપ્રધાન છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં, જ્ઞાનપ્રધાન છે. જ્ઞાનમાં પણ અનુભવપ્રધાન. જ્ઞાનમાં પણ જાણવું એમ નહિ, વેદનપ્રધાન. એમ લેવું.

‘ઉપયોગમય આત્મા હૈ. અવ્યાબાધ સમાધિસ્વરૂપ આત્મા હૈ.’ જિસ સમાધિકો સાતવીં નરકકી પ્રતિકૂલતા ભી બાધા નહીં કર સકતી ઐસા અવ્યાબાધ. માને તીવ્રસે તીવ્ર પ્રતિકૂલતાયેં ભી જિસકો બાધા નહીં કર સકતી ઐસી સમાધિરૂપ શાંતિ, સમાધિમેં સુખ-આનંદકો કોઈ બાધા નહીં પહુંચા સકતા.

મુમુક્ષુ :- યહાં ભી સમાધિ, શાંતિકી પર્યાય લેના ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. અવ્યાબાધ સમાધિસ્વરૂપ. ઉસકા સ્વરૂપ હી ઐસા હૈ. જૈસી સમાધિ પ્રગટ હુઈ ઐસા હી ઉસકા સ્વરૂપ હૈ. ત્રિકાલી ભી

લે લો, કોઈ બાત નહીં હૈ. જો પ્રગટ હુઈ હૈ ઐસા હી ઉસકા સ્વરૂપ હૈ. જિસકો બાધા હો નહીં સકતી.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગમય આત્મા કહ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્યા હૈ કિ શુદ્ધપર્યાય પરિણત્ જો દ્રવ્ય હૈ ઉસકો આત્મા કહનેમેં કોઈ આપત્તિ નહીં હૈ.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગમય આત્મા છે તો ઉપયોગ આત્માને જ ગ્રહે છે, એમ લેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં, ઉપયોગ ઔર આત્મા તન્મય હૈ, અભેદ હૈ, વહ ઉસકા સ્વરૂપ હૈ, સ્વઆકારભાવ હૈ. ઐસા હૈ.

મુમુક્ષુ :- એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. વસ્તુકા સ્વરૂપ હી ઉપયોગમય હૈ. જ્ઞાનમય કહો, જ્ઞાનસ્વભાવી કહો, ઉપયોગમય કહો. ઉપયોગ હૈ વહ બુદ્ધિગ્રાહ્ય હૈ. ઉપયોગ સામાન્ય. ઉપયોગ વિશેષ નહીં લેના, ઉપયોગ સામાન્ય લે લેના. યે ઉપયોગ હમારે સમજમેં આતા હૈ તો ઐસા હી આત્મા હૈ.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગ જ્ઞેયને નથી ગ્રહતો, આત્માને જ ગ્રહે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં. સામાન્ય કો તો જ્ઞેયકે સાથ સંબંધ હી નહીં રહતા. (ઉપયોગ) સામાન્યકો જ્ઞેયકે સાથ કોઈ સંબંધ નહીં હૈ. પર્યાયમેં બી સંબંધ નહીં હૈ. દ્રવ્યમેં તો હોનેકા સવાલ હી નહીં હૈ.

મુમુક્ષુ :- આમાં ત્રીજા બોલમાં અને આ બોલમાં ફેર શું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બીજો કે ત્રીજો ?

મુમુક્ષુ :- અવ્યાબાધ અનુભવ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અવ્યાબાધ અનુભવ અને સમાધિ ? સમાધિ ચારિત્રપ્રધાન લીધું અને આ જ્ઞાન-અનુભવપ્રધાન લીધું, વેદનપ્રધાન લીધું. ત્રીજો બોલ જ્ઞાનમાં પણ વેદનપ્રધાન લીધો. જ્યારે સમાધિ છે એ ચારિત્રપ્રધાન વાત લીધી અથવા સુખપ્રધાન વાત લીધી, શાંતિની પ્રધાનતાથી એ વાત લીધી.

અબ કહતે હૈં, યહ બહુત સુંદર વચન હૈ. 'આત્મા હૈ,...' આત્મા મૌજૂદ હૈ. કહના યહ હૈ કિ આત્મા હૈ માને આત્મા અસ્તિત્વ-મૌજૂદગી હૈ. ક્યોંકિ 'આત્મા અત્યંત પ્રગટ હૈ.' પ્રગટ હૈ ઉતના નહીં લિયા. સામાન્ય

आत्मा. त्रिकावी भी अत्यंत प्रगट है. क्योंकि उसमें प्रत्यक्षता भी अनंती है. उसका कारण क्या है ? अत्यंत प्रगट है उसका क्या कारण है ? 'क्योंकि स्वसंवेदन प्रगट अनुभवमें है.' जब हमको हमारे ज्ञानमें ज्ञानवेदन प्रगट अनुभवरूप आता है तो इससे हमें पता चलता है कि हमारी आत्मा अत्यंत प्रगट है. अत्यंत प्रगट है.

मुमुक्षु :- ज्ञानीको या अज्ञानी को ?

पूज्य ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનીકો. જ્ઞાનીકી બાત છે. જ્ઞાની કી બાત છે. અજ્ઞાનીકો તો પતા હી કહાં છે. વહ તો દેહ કો આત્મા માનતા છે, રાગકો આત્મા માનતા છે, જાનતા છે.

मुमुक्षु :- इसमें वह नहीं लेना कि आबालगोपाल सबको अनुभवमें आता है ?

पूज्य ભાઈશ્રી :- ઉસમેં ક્યા લેના ? ઇસકા ઉપયોગ ક્યા કરના ? ઇસ વચનામૃતકા ઉપયોગ ક્યા કરે ? કિ ભલે હી હમેં આત્મા અત્યંત પ્રગટ નહીં છે. લેકિન ઇસ વિધિસે હમેં ભી આત્મા પ્રગટ હો સકતી છે.

પહલે તો યહ કહતે હેં કિ 'આત્મા છે,...' ઉસકા અસ્તિત્વ છે. આત્મા છે તો હમકો તો દિખાયી નહીં દેતા. આપ કહતે હેં કિ આત્મા છે લેકિન હમકો તો નજર નહીં આતા. તો કહનેવાલે જ્ઞાની યહ કહતે હેં કિ 'અત્યંત પ્રગટ છે,...' જૈસે 'ધર્મદાસજી'કો ક્યા બોલા ? ઉનકે જો ગુરુ થે ઉન્હોને ક્યા બોલા ? કિ તું સિદ્ધ પરમાત્માકો નહીં દેખતા ? અંધા હૈ ક્યા ? ક્યા બોલે ? દેખનેવાલેકો નહીં દેખતા, જાનનેવાલેકો નહીં જાનતા, તું અંધા હૈ ક્યા ? તો યહ કરવટ બદલનેકી બાત છે. ક્યોં ઐસી શૈલી આતી છે ? કિ જો ચીજ હમેં નજર નહિ આતી. તો કહતે હેં, અત્યંત પ્રગટ છે, તુમહેં નજર નહીં આતી ? ક્યા બાત છે ? વહ તો અત્યંત પ્રગટ છે.

અત્યંત પ્રગટ છે, ઇસકા ભી Logic છે, કારણ છે. ક્યોંકિ યે જો જ્ઞાનમેં જ્ઞાનવેદન છે, વહ અપને આપકા હી વેદન છે. જ્ઞાનકા વેદન જ્ઞાનકો હોવે વહ તો સ્વયંકા વેદન હો ગયા. જો સ્વયંકા વેદન પ્રગટ અનુભવરૂપ હોતા હૈ તો વહાં સે હી આત્મા પ્રહણ હો જાતા હૈ. યહ આત્માકો પ્રહણ કરનેકી વિધિ (હૈ). વિધિવાચક યહ શૈલી હૈ, પદ્ધતિ હૈ. કહનેકિ પદ્ધતિમેં વિધિવાચકતા હૈ. અસ્તિત્વકો ભી સ્થાપિત કરતા હૈ ઔર અસ્તિત્વકો

ગ્રહણ કરનેકી વિધિકો ભી વહ પ્રતિપાદિત કરતી હૈ. યહ ઐસી શૈલી હૈ. બહુત સુંદર બાત હૈ યહ. માને ઇસ વિષયમેં પૂરા-પૂરા પ્રકાશ હો જાવે ઐસી બાત હૈ. બહુત વજનદાર બાત હૈ.

‘આત્મા હૈ, આત્મા અત્યંત પ્રગટ હૈ,...’ હૈ ઉતના હી નહીં ‘આત્મા અત્યંત પ્રગટ હૈ, ક્યોંકિ સ્વસંવેદન...’ જબ પ્રગટ અનુભવમેં આતા હૈ, હમારે વેદનકો હમ ગ્રહણ કરતે હૈં તો યહાંસે હમારી મૌજૂદગી જો હૈ (ઇસકા અનુભવ હોતા હૈ). માને હીરા ચમક... ચમક... ચમક... હો રહા હૈ. વેદનસે હમારા જો ચૈતન્યહીરા હૈ ઉસકી ચમક હૈ વહ છીપી નહીં રહતી. ઐસી બાત લી હૈ. લેકિન બહુત સુંદર શૈલીસે યહ વચન નીકલા હૈ.

મુમુક્ષુ :- અત્યંત.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અત્યંત પ્રગટ હૈ.

મુમુક્ષુ :- અત્યંત અર્થાત પ્રત્યક્ષ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. પ્રત્યક્ષ હૈ. પ્રત્યક્ષરૂપસે પ્રગટ હૈ. લેકિન કબ ? કિ જબ મેં અપને સન્મુખ હોતા હું તબ. મેં ઉધર મૂહ રખતા હું તો મુજે કહીં નજર નહીં આતા હૈ. કોઈ આત્મા નજર નહીં આતા હૈ. દૂસરે-દૂસરે સબ શેય નજર નહીં આતા હૈ, લેકિન ઉસમેં કહીં ભી મેરી આત્મા નજર નહીં આતી.

મુમુક્ષુ :- આત્મા તો સન્મુખ છો પણ ઇ મોહું ફેરવીને ઉભો છો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. ઐસા જબ નહીં દિખતા થા, ઉસકો કહતે હૈં કિ દેખ તેરે વેદનમેં. જ્ઞાનમેં અપના હી વેદન ગ્રહણ કરના હૈ. તો સન્મુખતા હો જાયેગી. સન્મુખતામેં યહ પતા ચલ જાયેગા કિ મેરા આત્મા જો ત્રિકાલી હૈ વહ તો અનંત પ્રત્યક્ષ હૈ. ઇતના પ્રત્યક્ષ હૈ કિ પરોક્ષતાકી ઉસમેં ગંધ ભી નહીં, છાયા ભી નહીં હૈ. સર્વાંગ પ્રત્યક્ષ, અત્યંત પ્રત્યક્ષ, પરિપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ હૈ. જબ ઇતના પ્રત્યક્ષ હૈ, ઇતના પ્રત્યક્ષ હૈ તો ફિર ઇસ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપકો દેખનેવાલે જ્ઞાનમેં પરોક્ષતા કહાંસે રહેગી ? વહ ભી પ્રત્યક્ષ હો જાયેગી. દેખનેવાલી અવસ્થા ભી પ્રત્યક્ષ હો જાયેગી. અત્યંત પ્રત્યક્ષ હો જાયેગી, સ્વસન્મુખ હો જાયેગી. ઉસીમેં વહ અત્યંત પ્રગટ આત્મા દિખનેમેં આતા હૈ ઔર વેદનકે સાથ દિખનેમેં આતા હૈ. આત્મજ્ઞાનકી પરિભાષા હી ઉન્હોંને યહી કી હૈ.

यह बात जो है वह .. लक्ष्यसे, गुणसे, वेदनसे.. ऐसी बात यही है न ? (पत्रांक) ४७२. हिन्दीमें पृष्ठ ३८३. पड़ली पंक्ति. 'लक्ष्यसे, गुणसे और वेदनसे जिसे आत्मस्वरूप ज्ञात हुआ है, उसके लिये ध्यानका यह एक उपाय है कि जिससे आत्मप्रदेशकी स्थिरता होती है, और परिज्ञाम भी स्थिर होता है.' यह ध्यान का कारण ले लिया. पत्रांक-४७२. Paragraphकी पड़ली पंक्ति. 'लक्ष्यसे, गुणसे और वेदनसे जिसे आत्मस्वरूप ज्ञात हुआ है,...' यही आत्मज्ञान है. आत्मज्ञानमें यह तीनों बात डोनी याडिये. ज्ञानलक्ष्यसे, ज्ञानस्वभाव. गुण माने ज्ञानस्वभावका आश्रय छोकरके अपने वर्तमान ज्ञानका स्वसंवेदन चलना याडिये. तब ही आत्मज्ञान कल सकते हैं और वही आत्मस्थिरतारूप आत्मध्यानका कारण हो सकता है. दूसरा ज्ञान कोई आत्मध्यानका-आत्मस्थिरता का कारण नहीं हो सकता.

'और परिज्ञाम भी स्थिर होता है. लक्ष्यसे, गुणसे और वेदनसे जिसने आत्मस्वरूप नहीं जाना, जैसे मुमुक्षुको यहि ज्ञानीपुरुषका बताया हुआ यह ज्ञान हो तो उसे अनुक्रमसे लक्ष्यप्रदिका बोध सुगमतासे होता है.' क्या कहते हैं ? कि जो मुमुक्षु है उसको तो लक्ष्यसे, गुणसे और वेदनसे आत्मस्वरूपका ज्ञान नहीं हुआ है, लेकिन ज्ञानीपुरुष उस पद्धतिसे बताते हैं, तीनों बात लेकरके जब बताते हैं तो उनको अनुक्रमसे उसका बोध सुगमतासे हो सकता है. उन्होंने यह बात ली है. यहां पर बीजज्ञानका विषय लिया है. इसे ही बीजज्ञान कहते हैं.

'मुजरस और उसका उत्पत्तिकेत्र यह कोई अपूर्व कारणरूप है, यह आप निश्चयरूपसे समझिये.' यह स्वरूपनिश्चय का विषय जिसमें मुजरस लिया है. मुजरस लिया है माने मुजमें अभीरस ऊरता है, ऐसा कहते हैं. यहां से शुद्धता होती है. जैसे कोई आदमी अपना भोजन, जो अपना प्रिय भोजन है उसको जाता है, तो जाने से पहले क्या होता है ? मुजरसकी उत्पत्ति हो जाती है. गौरसे देखे तो पता चलेगा कि जिसको अगर अपना प्रिय भोजन मिलता है तो प्रिय भोजन जानेके पहले ही उसको जो मुंहमें रसग्रंथियां है उसमें से रस बाहर आने लगता है उसे अभीरस कहते हैं, उसको मुजरस कहते हैं. वैसे ही अपने जो शुद्ध

आत्मा, अनंत... अनंत... अनंत शान्तिका जो पिंड है और वेदनभूत लक्षणसे जो लक्ष्यमें आता है, उसको मुजरसकी उत्पत्ति हुई ऐसा भी कहनेमें आता है.

मुमुक्षु :- तीव्र रुचि.

पूज्य ભાઈશ્રી :- હાં. તીવ્ર રુચિ હોતી છે.

‘ज्ञानीपुरुषके उसके बादके मार्गका अनादर न हो, ऐसा आपको प्रसंग मिला है.’ इसके बाद फिर जो मार्ग है वह ज्ञानीपुरुषका मार्ग है, ज्ञानी होनेका मार्ग है. उस मार्गको ग्रहण करनेका, यहाँ तक पहुँचनेका आपको प्रसंग हुआ है, मिला है. ‘इसलिये आपको वैसा निश्चय रहनेका कष्ट है.’

भात तो हमारी यह है कि जो अनुभव है उसमें लक्ष स्वभावका और वेदन वह तीनों भात होनी चाहिये. लक्षण से लक्ष्य प्रति जुकाव, उसमें स्वभावका ग्रहण और अपना स्वसंवेदन. यह तीनों साथ होता है उसको आत्मज्ञान कहते हैं. उनको ही निर्विकल्प स्थिरतारूप समाधिका, ध्यानका कारण कहनेमें आता है.

मुमुक्षु :- अवलोकन के प्रयासमें ये विश्वास शून्य हो जाता है.

पूज्य ભાઈશ્રી :- નિશ્ચયકે કાલમાં આ જાતા છે. જબ સ્વરૂપનિશ્ચય હોતા છે તબ. વહીં મુજરસ લિયા, વહીં બોધબીજ લિયા છે. વહીં મુજરસ લિયા છે और બોધબીજ લિયા છે. આगे (पत्रांक) ४७२ है न ? स्वरूपनिश्चयवाली भात जोली है. ४७१ पत्र. आगे का पत्र. यह ४७२ पढा. अब (पत्रांक) ४७१ ले लो.

‘आत्माको समाधि होनेके लिये, आत्मस्वरूपमें स्थितिके लिये सुधारस कि जो मुझमें रहता है,...’ मुजरस को क्या कष्ट ? सुधारस कष्ट. अपने अमीरस कहते हैं न ? अभी कहते हैं. यहाँ सुधारस कष्ट. सुधा माने अमृत. यह ‘सुधारस कि जो मुझमें रहता है, वह एक अपूर्व आधार है,...’ यह उसका Base है. आधार है माने यह Base है. यहाँ से यह कम चालु होता है. सहजता का जो कम चालु होता है, या अंतर्भुजताका जो दिशा बदलनेका कम चालु होता है वह यहाँ से होता है. इसलिये उसको आधारभूत कष्ट है.

‘इसलिये उसे किसी प्रकारसे बीजज्ञान कहें तो कोई छानि नहीं है.’ उसीको बीजज्ञान कहना. यह जो स्वरूपनिश्चय है उसीको बीजज्ञान कहना. ‘मात्र एतन्ना भेद है कि वह ज्ञान, ज्ञानीपुरुष कि जो उससे आगे है, और जो स्वयं आत्मा है, ऐसा जानकर छोना याडिये.’ बिना ज्ञानी यह बात होनेवाली नहीं है. बीजज्ञान दूसरेसे मिलता नहीं है. संस्कार उलता है न ? (पत्रांक) ७०८ में जो लिया है न ? उसमें यह पडली पंक्ति ली है कि उन्नति के साधनमें ‘बोधबीजके स्वरूपका निरूपण मूलभागकि अनुसार जगह-जगह हो.’ ऐसी व्यवस्था करनी याडिये. ऐसा बीजज्ञान हो, ऐसा स्वरूपनिश्चय हो, उस प्रकारका सुधारस मिले, उस प्रकार आत्माका लक्ष्य, पहचान हो ऐसी जगह-जगह निरूपण करनेकी मूलमार्गकी व्यवस्था होनी याडिये. यही धार्मिक समाजकी उन्नतिका साधन है.

मुमुक्षु :- उपदेशमें भी यह बात होनी याडिये ?

पूज्य भाईश्री :- हां, उपदेशमें यह बात होनी याडिये. जगह-जगह से यह बात मिलनी याडिये.

अब आगे (कहते हैं), ‘वह आत्मा नित्य है, अनुत्पन्न और अमिलन स्वरूप होनेसे.’ वह आत्मा नित्य है. क्योंकि अनुत्पन्न है और अमिलन स्वरूप है. किसीके साथ मिलता नहीं है.

मुमुक्षु :- आत्मा अत्यंत प्रगट है, इस बातका विश्वास अवलोकनके कालमें शुरू हो जाता है ?

पूज्य भाईश्री :- अवलोकनकालमें वेदन जब ब्रह्मण होता है तब. वेदनमें प्रत्यक्षता है. प्रत्यक्ष अंश से अनंत प्रत्यक्षताका पता चलता है. जब कोई ज्ञान मिलती है, यह तूस्तरशास्त्री होते हैं न ? उसको ज्ञान मिलती है न ? कोई धातुकी हो, पत्थरकी हो, Marbleकी हो. कोई भी ज्ञान हो तो उपर कुछ न कुछ उसका Sample मिल जाता है. उस Sample को Test कर लेते है. जमीनकी मिट्टीको Test कर लेते हैं कि इसमें कौन-सी धातु है. सोना है, अल्युमिनियम है, इसमें क्या चीज है ? Sample से पूरी ज्ञानका पता लगा लेते हैं. और भीतरमें चले जाते हैं. ऐसे Sample मिलता है वर्तमान ज्ञानअवस्थामें ज्ञानवेदनमें इस

प्रत्यक्षताकी Sample मिलता है, नमूना मिलता है. क्योंकि वेदन कभी परोक्ष हो नहीं सकता. वेदन परोक्ष नहीं हो सकता.

मति-श्रुतज्ञानकी आगमकी विविक्षामें परोक्ष बतलाया. केवलज्ञानकी प्रत्यक्ष बतलाया. लेकिन मति-श्रुतकी तो परोक्ष रखा है. लेकिन आत्मानुभवके कालमें वेदन प्रत्यक्षता ली है. वहां परोक्षता नहीं ली. वेदन प्रत्यक्षता. अतीन्द्रिय प्रत्यक्षज्ञान है, ऐसा कहते हैं. क्योंकि वेदन कभी, अपना वेदन किसीकी भी परोक्ष हो ही नहीं सकता, क्योंकि भीयमें कोई माध्यम नहीं है. ज्ञान ही स्वयंको वेदन करता है. ज्ञान अपना भुदका वेदन करता है. उसमें भीयमें कोई माध्यम नहीं होनेसे परोक्षता आवे कहां से ? यह हो ही नहीं सकता.

मुमुक्षु :- भावभासनके कालमें ?

पूज्य भाईश्री :- हां, भावभासनके कालमें यह अनंत प्रत्यक्षता का पता चलता है.

मुमुक्षु :- उसके पहले उसकी विश्वास शुरु होता है ?

पूज्य भाईश्री :- नहीं प्रतीति, विश्वास यहां से आता है. उसके पहले विश्वास नहीं आता है. विश्वास लानेके लिये अवलोकनवाला Process है. एक प्रक्रिया है जिससे भावभासन तक पहुंच सकते हैं और तभी विश्वास आता है. स्पष्ट अनुभवांशे प्रतीति. (पत्रांक) ७५१ में (लिया). वह प्रतीति माने यहां विश्वास है. प्रतीति माने वहां श्रद्धा नहीं है. प्रतीति है वह ज्ञानकी पर्याय है, वह विश्वासकी पर्याय है. और अनुभव अंश से प्रतीति आयी कि मैं ऐसा ही हूँ. जैसा हूँ वैसा ही हूँ. उसमें अनंत गुण है, अनंत सामर्थ्य है, अनंत प्रत्यक्षता है, अनंत शांति है सब कुछ जैसा है वैसा हूँ, ऐसा विश्वास उसमें आ जाता है.

अब कहते हैं कि 'आंतिरूपसे परभावका कर्ता है.' यह आत्मा जब आंतिमें पड जाता है तो वह परभावका कर्ता होता है. या परभावका कर्ता अपने को महसूस करता है इसलिये वह परभावकी कर्ता है ऐसा कहनेमें आता है. 'उसके इलका भोक्ता है.' फिर जो अनेक प्रकारके परिणाम भिगडे, उसका जो इल आता है उसको भी वह आकुलतादि को भोगता है. और 'भान होनेपर स्वभावपरिणामी है.' उसका स्वभावरूप

परिश्रमन करनेका ही स्वभाव है. कब ? कि तान डोनेपर. जैसा है वैसा तान छोते ही आत्मा स्वभाव परिश्रामी हो जाता है. जैसा स्वभाव है वैसा ही उसका परिश्रमन डोने लगता है.

मुमुक्षु :- (पत्रांक) ७१० मां आज़ुं 'समयसार' आवी गयुं.

पूज्य भाईश्री :- डा. आज़ुं 'समयसार' आवी गयुं. बारह अंग ले लिये हैं. बहुत बोल लिये हैं. कितने बोल लिये हैं ! अक पत्रमें मुष्य-मुष्य सभी बातोंको आवरित कर लिया है.

'तान छोनेपर स्वभावपरिश्रामी है. सर्वथा स्वभावपरिश्राम वह मोक्ष है.' अब मोक्षकी परिभाषा कही. सर्वथा स्वभावपरिश्राम हो गया. परिपूर्ण शुद्ध परिश्राम हो गया, जैसा स्वभाव है अैसा परिश्राम हो गया वह मोक्ष है. मोक्ष कोई दूसरी चीज नहीं है. उसका-मोक्षका साधन कौन है ? कि 'सद्गुरु,....' पढले क्या लिया ? 'सद्गुरु, सत्संग,....' उसका संग. फिर 'सत्शास्त्र, सद्दिव्यार और संयम...' डोवे. यही 'उसके साधन है.' मोक्षके यह साधन हैं. कमसे साधन ले लिये. पढले सद्गुरुके पास जाना. हो सके एतना ज्यादा सत्संग करना, फिर सद्गुरु नहीं मिले तो नित्यबोधक अैसे शास्त्रका परियय रचना, सद्दिव्यार को रचना और संयमादिकी ग्रहण करके मोक्षको प्राप्त कर लेना. बहुत संक्षेपमें पूरी-पूरी Line दे दी.

मुमुक्षु :- कम बता दिया.

पूज्य भाईश्री :- डां. कम बता दिया. माने एस कमका अंग नहीं करना. कमअंग करनेसे कमविपर्यास डोता है. और जडां तक विपर्यास रहता है वडां तक कुछ प्राप्ति डोती नहीं है.

'आत्माके अस्तित्वसे लेकर निर्वाण तकके पढ सख्ये हैं, अत्यंत सख्ये हैं, क्योंकि प्रगट अनुभवमें आते हैं.' देओ ! क्या कहते हैं ? अस्तित्व माने अस्तित्वग्रहण. अस्तित्वग्रहण कडो, ये सुधारसवाली बात कडो, बीजज्ञान कडो, स्वरूपकी पहचान और लक्ष्य कडो, सब अक बात है. यडांसे लेकरके. दूसरा पढ नहीं लिया. सम्यग्दर्शनवाला पढ नहीं लिया. यह बोधबीजवाला पढ ले लिया. 'आत्माके अस्तित्वसे लेकर...' वडां से अस्तित्व ग्रहण डोता है. जैसा अस्तित्व है वैसा विश्वास आ

જાતા હૈ.

‘આત્માકે અસ્તિત્વસે લેકર નિર્વાણ તકકે પદ...’ માને સિદ્ધપદ. મોક્ષમાગકિ જિતને ભી બીચકે પદ હૈ, ચતુર્થ ગુણસ્થાન, પંચમ ગુણસ્થાન જો ભી હૈ, વે ‘સચ્ચે હૈ, અત્યંત સચ્ચે હૈ, ક્યોંકિ પ્રગટ અનુભવમે આતે હૈ.’ ઉસકા અનુભવ હમે હોતા હૈ. ઇસલિયે ઉસમેં કોઈ શંકાકી ગુંજાઈશ નહીં હૈ. ‘બાંતિરૂપસે આત્મા પરભાવકા કર્તા હોનેસે શુભાશુભ કર્મકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ.’ યહ શુભાશુભ કર્મ કેસે હુએ ? કિ ‘બાંતિરૂપસે આત્મા પરભાવકા કર્તા...’ હુઆ તબ. નિર્બાંત અવસ્થામેં જો શુભાશુભ અલ્પ હોતે હૈં ઉસે કોઈ કર્મબંધન નહીં લિયા. બાંતિકે સાથ જો શુભાશુભ ભાવ (હોતે હૈં) ઉસીકો કર્મબંધનમેં લિયા હૈ. બાકી કો કર્મબંધનમેં નહીં લિયા હૈ. ક્યોંકિ ઉસમેં ખાસ અનુભાગ નહીં રહતા. ખાસ બંધ જો હૈ વહ અનુભાગકા બંધ હોતા હૈ. પ્રકૃતિ, પ્રદેશકા ઉતના નહીં હૈ, યોગકા ઉતના બંધન નહીં હૈ.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાનીકો બંધન લગેગા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. જ્ઞાનીકો બંધન નહીં હૈ. ઇસલિયે તો યહ ‘સમયસાર’કી બાત હો ગઈ ન ? યહ ‘સમયસાર’કી બાત હો ગઈ.

‘કર્મ સફલ હોનેસે ઉસ શુભાશુભ કર્મકો આત્મા ભોગતા હૈ.’ ઔર જો ભી અજ્ઞાનદશામેં કર્મકા બંધન હુઆ વહ સફલ હોનેસે ઇસ શુભાશુભ કર્મકે ફલકો આત્મા ભોગતા હૈ. ઔર ‘ઉત્કૃષ્ટ શુભસે ઉત્કૃષ્ટ અશુભ તકકે સર્વ ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગનેરૂપ ક્ષેત્ર અવશ્ય હૈ.’ જો ભી પરિણામ કિયે ઉસકો ભોગનેકે લિયે વિશ્વમેં ભોગ્યસ્થાન હૈ. ઉત્કૃષ્ટ શુભકા ભી ભોગ્યસ્થાન હૈ, ઉત્કૃષ્ટ અશુભકા ભી ભોગ્યસ્થાન હૈ. ઔર બીચ કે જિતને જિતનેભી શુભાશુભ પરિણામ હૈ ઉન સભી કે ભોગનેકે સ્થાન વિશ્વમેં હૈ. જૈસા-જૈસા પરિણામ કરેગા ઐસે-ઐસે ક્ષેત્રમેં ઉસકી ઉત્પત્તિ હોગી ઔર ઐસા- ઐસા ફલ ઉસકો ભોગના હોગા.

મુમુક્ષુ :- અશુદ્ધ પરિણામને ભોગવવાનું હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ભોગવવામાં પણ અશુદ્ધપણું છે. શુદ્ધભાવ તો આત્માને ભોગવે છે. જે શુદ્ધ પરિણામ છે એ તો આત્માના આનંદને ભોગવે છે, આત્માની શાંતિને ભોગવે છે. એને તો કંઈ કર્મફળ ભોગવવાનું

આવતું નથી. એટલે કહે છે કે ભલે તેં અજ્ઞાનભાવે કર્મ બાંધ્યા હોય પણ તું જ્ઞાની થઈ જા એટલે હવે તારે કોઈ કર્મ ભોગવવાના રહેતા નથી. ઉદયમાં આવશે પણ વગર ભોગવ્યે ખરી જવાના, છૂટી જવાના, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ચોવીસે કલાક જ્ઞાનીપણું રહે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જ્ઞાનીપણું થાય એટલે નિરંતર જ રહે. એનું નામ જ જ્ઞાનીપણું છે. જ્ઞાનીપણું થોડી વાર રહે અને પછી ન રહે એનું નામ જ્ઞાનીપણું નથી. જ્ઞાનીપણું નિરંતર જ રહે, સદા રહે. જેમ અજ્ઞાનીપણું નિરંતર રહે એમ જ્ઞાનીપણું પણ નિરંતર રહે.

મુમુક્ષુ :- આત્મા જ્ઞાની જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. જ્ઞાનસ્વભાવી છે માટે આત્મા જ્ઞાની છે. અને જ્ઞાનમાંથી તો બધી જ્ઞાનમય જ પર્યાયો નીકળે. જેમ સોનામાંથી બધી અવસ્થાઓ સોનાની જ થાય, લોઢામાંથી લોઢાની અવસ્થાઓ થાય.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાની તો આપણું પાડેલું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આપણું પાડેલું નામ છે અને એ ભ્રાંતિની દશામાં પોતાના જ્ઞાનપદને ભૂલ્યો છે. એમ છે.

‘ભ્રાંતિરૂપસે આત્મા પરભાવકા કર્તા હોનેસે શુભાશુભ કર્મકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ. કર્મ સફલ હોનેસે ઉસ શુભાશુભ કર્મકો આત્મા ભોગતા હૈ.’ ઔર ઇન સભીકો ભોગનેકા ક્ષેત્ર ભી વિશ્વમેં અવશ્ય હૈ. ‘નિજસ્વભાવજ્ઞાનમેં કેવલ ઉપયોગસે,...’ અબ કેવલજ્ઞાનકી વ્યાખ્યા કરતે હૈં. ‘નિજસ્વભાવજ્ઞાનમેં કેવલ ઉપયોગસે,...’ માત્ર અપને જ્ઞાનસ્વભાવકા ઉપયોગ હોના. ‘તન્મયાકાર,...’ તન્મયભાવસે. ‘સહજ સ્વભાવસે,...’ કૃત્રિમતાસે નહીં હોતા. ‘નિર્વિકલ્પરૂપસે,...’ વહાં વિકલ્પ હોતા નહીં હૈ. ‘આત્મા જો પરિણમન કરતા હૈ, વહ કેવલજ્ઞાન હૈ.’ ઉસીકો કેવલજ્ઞાન કહતે હૈં. લોકાલોકકો જાનના નહીં લિયા. અધ્યાત્મકી પરિભાષા હૈ ન ! ઇસલિયે લોકાલોકકા જાનના ઉસમેં નહીં લિયા. ‘નિજસ્વભાવજ્ઞાનમેં કેવલ ઉપયોગસે,...’ કેવલ સ્વભાવકા ઉપયોગ. ‘તન્મયાકાર, સહજસ્વભાવસે, નિર્વિકલ્પરૂપસે,...’ પરિપૂર્ણ, અંતર્મુખ જો પરિણમન હોતા હૈ ઉસીકો કેવલજ્ઞાન કહનેમેં આતા હૈ, ઉસીકો કેવલજ્ઞાન કહતે હૈં.

मुमुक्षु :- संपूर्ण अंतर्भुज.

पूज्य भाईश्री :- हा. संपूर्ण अंतर्भुज, निरवशेष अंतर्भुज है.

मुमुक्षु :- उपर जो पडले बोल आया है सबको जानता है वह आत्मा है.

पूज्य भाईश्री :- हां, सबको जाननेकी शक्ति जिसमें है ऐसी आत्मा है. सबको जाननेकी शक्ति है ऐसी आत्मा है. केवलज्ञानमें भी सब जाननेमें आता है, लेकिन यहां उस पडलूको नहीं लिया है. यह केवलज्ञानका पडलू अवश्य है कि जिसमें लोकालोक प्रतिबिंबित हो जाते हैं. लेकिन इस पडलूको धर नहीं लिया. क्यों नहीं लिया ? उसमें भी एक आशय है. हम जिस तरह हम परसन्भुज छोकरके दूसरे पदार्थकी जानते हैं, वैसे केवलज्ञान जानता होगा ऐसी कल्पना बन जाती है. इसलिये केवलज्ञानको वे जैसे स्थापित करते है कि उसमें निरवशेष अंतर्भुजपना है. एक अंश भी उपयोग बाहर नहीं जाता. ऐसी केवलज्ञानका स्वरूप है. ऐसी स्वरूप स्वीकार करके जैसे केवलज्ञानमें लोकालोकका प्रतिबिंब लेना है. जैसे जाननेको परसन्भुज छोदे वह बात केवलज्ञानकी कल्पनामें भी नहीं है. केवलज्ञानकी ऐसी कल्पना नहीं करनी चाहिये.

‘तथात्रुप प्रतीतिरुपसे जो परिष्मन करता है वह सम्यक्त्व है.’
ऐसे स्वभावका और पूर्ण अवस्थाकी जिसमें प्रतीति आ जाती है वही सम्यक्त्व है. उसीको ही सम्यक्त्व कहनेमें आता है. इसमें-सम्यक्त्वमें द्रव्य-पर्याय दोनों ले लिया है.

मुमुक्षु :- आमां तो आभुं जैनदर्शन (आवी गयुं).

पूज्य भाईश्री :- बारह अंग ले लिये हैं. बारह अंगका सार ले लिया है. अब सम्यक्त्वका लेह कहते हैं.

‘क्वचित् मंद, क्वचित् तीव्र, क्वचित् विसर्जन, क्वचित् स्मरणरूप, ऐसी प्रतीति रहे उसे क्षयोपशम सम्यक्त्व कहते हैं.’ क्षयोपशम सम्यक्त्व है उसमें जो पुरुषार्थकी तीव्रता-मंदता रहती है, यह सम्यक्त्व कभी विसर्जन भी हो जाता है. क्षयोपशम सम्यक्त्वसे कभी विसर्जन भी हो जाता है. और बादमें अनुभवकी स्मृति रह जाती है कि ऐसी आनंद

आया था मुझे. और उस प्रकारकी जो प्रतीति है उसीको ही क्षयोपशम सम्यक् कलनेमें आता है. क्षयोपशम सम्यक्त्वके जैसे ही परिणाम होते हैं, ऐसा कहते हैं. इस प्रकारके विभिन्न प्रकारके परिणाम क्षयोपशम समकितमें बनते हैं. अब उपशमकी कहते हैं.

‘उस प्रतीतिकी जब तक सत्तागत आवरण उदयमें नहीं आया...’ माने उपशमकी आवरण उदयमान नहीं है. सत्तागत उपशमित हो गया है. मिथ्यात्वका आवरण उसको उपशम हो गया है, सत्तामें रह गया है, उदयमें नहीं आया. ‘तब तक उपशम सम्यक्त्व कहते हैं.’ मिथ्यात्वकर्मका उपशम होनेसे आवरण है वह उदयमें नहीं है, सत्तामें है. लेकिन उदयमें नहीं है. ऐसी प्रतीति रहती है उसीको उपशम सम्यक्त्व कलनेमें आता है. और ‘आत्माको जब आवरण उदयमें आये तब वह उस प्रतीतिसे गिर पड़े, उसे सास्वादन सम्यक्त्व कहते हैं.’ यह दूसरा गुणस्थान है. उपशम समकितवाला यौथा गुणस्थान है, क्षयोपशम समकितवाला यौथा गुणस्थान है. उसमें वह बात रह गई. निरंतर वह प्रतीति रखा करे उसे क्षायिकसमकित कलनेमें आता है. क्षायिककी परिभाषा पहले ली है. फिर क्षयोपशमकी ली है, फिर उपशमकी ली है.

‘निरंतर वह प्रतीति रखा करे,...’ अेकधारी. ‘उसे क्षायिक सम्यक्त्व कहते हैं.’ और क्षयोपशममें तीव्र मंद हो जाता है और उपशममें तो आवरण सत्तागत रहता है. जैसे समकित के तीन वेद उपशम, क्षयोपशम और क्षायिकके लिये.

मुमुक्षु :- सास्वादनमें पडता नहीं.

पूज्य भाईश्री :- वहां पडता नहीं यडतामें दूसरा नहीं आता. पडतामें आता है. इसलिये तो गिर पड़े ऐसा लिया न ? कि आत्मा को जब आवरण उदयमें आये. पहले अनुदय हो गया. उसका उदय आया. और तब प्रतीतिसे गिर पड़े. वह गिर जाता है. उस वक्त जो सम्यक्त्व है उसे सास्वादन सम्यक्त्व कलनेमें आता है.

‘अत्यंत प्रतीति होनेके योगमें सत्तागत पुद्गलका वेदन जहां रहा है, उसे वेदक सम्यक्त्व कहते हैं.’ अेक वेदक सम्यक्त्वका वेद है कि ‘अत्यंत प्रतीति होनेके योगमें सत्तागत पुद्गलका वेदन जहां रहा है,...’

मिश्र. ये मिश्र माने तीसरा गुणस्थान लिया है. उसमें अल्प पुद्गलका वेदन रहता है. पुद्गलका वेदन पूरा नहीं छूटता. अल्प आत्माका वेदन, अल्प पुद्गलका वेदन. ऐसी मिश्र अवस्थाको तीसरा गुणस्थान कहते हैं. उसको वेदक सम्यक्त्व भी कहनेमें आता है.

वेदक सम्यक्त्व दो प्रकारसे कहते हैं. क्षयोपशमको भी वेदक कहते हैं, लेकिन क्षयोपशमकी परिभाषा आगे कह दी है. तो यहां वेदकका वही अर्थ नहीं लेना है. क्योंकि यहां पुद्गलका अल्प वेदन लिया है. माने परिणाममें मिश्रपना हो गया. आत्माका भी अल्प वेदन और उदयका भी अल्प वेदन ऐसा मिश्रधर्म हो गया. इसलिये उसी प्रकारके वेदनको यहां वेदक कहा है. वह वेदक प्रकृतिकी बात नहीं है, मिथ्यात्वके वेदककी बात नहीं है.

मुमुक्षु :- आ पडतानुं छे ?

पूज्य भाईश्री :- हा, पडतानुं.

'तथाऽप प्रतीति छोनेपर अन्यत्वाव संबंधी अहंत्व-ममत्व आदिका, उर्ष-शोकका क्रमशः क्षय होता है.' ऐसा सम्यग्दर्शन छोनेपर, सम्यग्दर्शन छोनेपर... प्रतीति माने सम्यग्दर्शन छोने से अन्य त्वाव संबंधी जो अहंपना है, अन्य त्वावमें अपने अस्तित्वका अनुभव होता था और जैसे अपने अस्तित्व या अकेलसे उर्ष-शोकका जो अनुभव होता था, वह क्रमशः क्षय छोने लगता है. वह आगे जाकरके पूरा क्षय हो जायेगा. पहले अनंतानुबंधीका क्षय होता है, फिर प्रत्याभ्यानवरणी, अप्रत्याभ्यानवरणी जैसे क्रमशः सभी प्रकारके विभावका क्षय हो जायेगा. माने प्रतीति छोनेसे क्षय होगा, उसके पहले सीधा चारित्रका क्षय नहीं होता.

'मनःशुभी योगमें तारतम्यसहित जो कोई चारित्रकी आराधना करता है वह सिद्धि पाता है. और जो स्वःस्थिरताका सेवन करता है वह स्वभावस्थिति प्राप्त करता है.' व्यवहारचारित्र और निश्चयचारित्र. चारित्रमें, मोक्षमार्गमें दो अंग है. उन दोनोंकी बात ले लि है. जो मनसहित 'मनःशुभी योगमें तारतम्यसहित...' शुभकी तारतम्यता छोती है. पहले शुभ थोडा होता है फिर और शुभ बढ़ जाता है, मुनिदशामें और शुभ बढ़ जाता है. तो यह बाह्यःसे चारित्रकी आराधना है.

મુમુક્ષુ :- અઢાઈસ મૂલગુણ લેવા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં. અઢાઈસ મૂલગુણ તક લેના. પંચમ ગુણસ્થાનસે લેકરકે અઢાઈસ મૂલગુણ હૈ. વહ સિદ્ધિ પાતા હૈ. ઓર જો સ્વરૂપસ્થિરતાકા સેવન કરતા હૈ ઉસી કાલમેં જીતની સ્વરૂપસ્થિરતા હોતી હૈ વહ સ્વભાવસ્થિતિકો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ.

‘નિરંતર સ્વરૂપલાભ, સ્વરૂપાકાર ઉપયોગકા પરિણમન ઇત્યાદિ સ્વભાવ અંતરાય કમકે ક્ષયસે પ્રગટ હોતે હૈં.’ માને જબ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ, તેરહવે ગુણસ્થાનમેં ચારોં ઘાતીકર્મ નાશ હોતે હૈં ઉસમેં અંતરાય ભી ચલા જાતા હૈ તો નિરંતર સ્વરૂપલાભ રહતા હૈ, ઉપયોગ ભી સ્વરૂપાકાર નિરંતર રહતા હૈ. જબસે કેવલજ્ઞાન હુઆ તબસે અનંતકાલ પર્યંત. ઉસીકો હી અંતરાયકર્મકા ક્ષય હોનેસે ઐસા હુઆ (ઐસે કહા). વહ તેરહવે ગુણસ્થાનકી બાત લી હૈ.

‘જો કેવલ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન હૈ વહ કેવલજ્ઞાન હૈ... કેવલજ્ઞાન હૈ.’ હમ તો ઉસીકો હી કેવલજ્ઞાન કહતે હૈં. વે દૂસરેવાલા નહીં લેતે હૈં. લોકાલોકવાલા નહીં લેતે. ‘સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન હૈ વહ કેવલજ્ઞાન હૈ... કેવલજ્ઞાન હૈ.’ ઇસલિયે ચતુર્થ ગુણસ્થાનમેં જો સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન હો જાતા હૈ ઉસકો કેવલજ્ઞાનકી જાતિ કહનેમેં આઈ હૈ. યહી કારણ હૈ.

મુમુક્ષુ :- શ્વેતાંબરમેં યહ પરિભાષા નહીં હૈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં આતી. ઉસમેં લોકાલોકવાલી આતી હૈ, યહ નહીં આતી. (સમય હુઆ હૈ...)

અંતરની ઊંડી ચૈતન્યમાથી ઉત્પન્ન થયેલી યથાર્થ ભાવના તે અનઉદયભાવરૂપ મુમુક્ષુતા છે. આવી ભાવનાવાળો મુમુક્ષુજીવ ઉદયને અવગણીને સન્માર્ગ પ્રતિ-આત્મકિંત પ્રતિ - આબળ વધે છે. મોક્ષમાર્ગ પણ અનઉદય ભાવ છે, જે પરિણામો-ઉદયમાં ન જોડાઈને આત્મામાં જોડાય છે. - આમ સદૃશતા / સામ્યપણું ભાવનામાં ઉત્પન્ન થાય છે. જે વર્ધમાન થઈ મોક્ષમાર્ગમાં પરિવર્તિત થાય છે.

(અનુભવ સંકલ્પની-૧૬૯૧)

પત્રાંક-૭૧૧

રાજજ, ભાદ્રપદ, ૧૯૫૨

બૌદ્ધ, નૈયાયિક, સાંખ્ય, જૈન અને મીમાંસા એ પાંચ આસ્તિક દર્શનો એટલે બંધમોક્ષાદિ ભાવને સ્વીકારનારાં દર્શનો છે. નૈયાયિકના અભિપ્રાય જેવો જ વૈશેષિકનો અભિપ્રાય છે, સાંખ્ય જેવો જ યોગનો અભિપ્રાય છે, સહજ ભેદ છે તેથી તે દર્શન જુદાં ગવેષ્યાં નથી. પૂર્વ અને ઉત્તર એમ મીમાંસાદર્શનના બે ભેદ છે; પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસામાં વિચારનો ભેદ વિશેષ છે; તથાપિ મીમાંસા શબ્દથી બેયનું ઓળખાણ થાય છે; તેથી અત્રે તે શબ્દથી બેય સમજવાં. પૂર્વમીમાંસાનું 'જૈમિની' અને ઉત્તરમીમાંસાનું 'વેદાંત' એમ નામ પણ પ્રસિદ્ધ છે.

બૌદ્ધ અને જૈન સિવાયનાં બાકીનાં દર્શનો વેદને મુખ્ય રાખી પ્રવર્તે છે; માટે વેદાશ્રિત દર્શન છે; અને વેદાર્થ પ્રકાશી પોતાનું દર્શન સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બૌદ્ધ અને જૈન વેદાશ્રિત નથી, સ્વતંત્ર દર્શન છે.

આત્માદિ પદાર્થને નહીં સ્વીકારતું એવું ચાર્વાક નામે છઠ્ઠું દર્શન છે.

બૌદ્ધ દર્શનના મુખ્ય ચાર ભેદ છે :- ૧. સૌત્રાંતિક, ૨. માધ્યમિક, ૩. શૂન્યવાદી અને ૪. વિજ્ઞાનવાદી. તે જુદે જુદે પ્રકારે ભાવોની વ્યવસ્થા માને છે.

જૈનદર્શનના સહજ પ્રકારાંતરથી બે ભેદ છે; દ્વિગંબર અને શ્વેતાંબર.

પાંચે આસ્તિક દર્શનને જગત અનાદિ અભિમત છે.

બૌદ્ધ, સાંખ્ય, જૈન અને પૂર્વમીમાંસાને અભિપ્રાયે સૃષ્ટિકર્તા એવો કોઈ ઈશ્વર નથી.

નૈયાયિકને અભિપ્રાયે તટસ્થપણે ઈશ્વર કર્તા છે. વેદાંતને અભિપ્રાયે આત્માને વિષે જગત વિવર્તરૂપ એટલે કલ્પિતપણે ભાસે

છે અને તે રીતે ઈશ્વર કલ્પિતપણે કર્તા સ્વીકાર્યો છે.

યોગને અભિપ્રાયે નિયંત્રણપણે ઈશ્વર પુરુષવિશેષ છે.

બૌદ્ધને અભિપ્રાયે ત્રિકાળ અને વસ્તુસ્વરૂપ આત્મા નથી, ક્ષણિક છે. શૂન્યવાદી બૌદ્ધને અભિપ્રાયે વિજ્ઞાનમાત્ર છે; અને વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધને અભિપ્રાયે દુઃખાદિ તત્ત્વ છે. તેમાં વિજ્ઞાનસ્કંધ ક્ષણિકપણે આત્મા છે.

નૈયાયિકને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસંખ્ય જીવ છે. ઈશ્વર પણ સર્વવ્યાપક છે. આત્માદિને મનના સાન્નિધ્યથી જ્ઞાન ઊપજે છે.

સાંખ્યને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસંખ્ય આત્મા છે. તે નિત્ય, અપરિણામી અને ચિન્માત્રસ્વરૂપ છે.

જૈનને અભિપ્રાયે અનંત દ્રવ્ય આત્મા છે, પ્રત્યેક જુદા છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ચેતના સ્વરૂપ, નિત્ય, અને પરિણામી પ્રત્યેક આત્મા અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્વશરીરાવગાહવર્તી માન્યો છે.

પૂર્વમીમાંસાને અભિપ્રાયે જીવ અસંખ્ય છે, ચેતન છે.

ઉત્તરમીમાંસાને અભિપ્રાયે એક જ આત્મા સર્વવ્યાપક અને સચ્ચિદાનંદમય ત્રિકાળાબાધ્ય છે.

તા. ૧-૬-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૭૧૧ થી ૭૧૩

પ્રવચન નં. ૩૩૦

‘બૌદ્ધ, નૈયાયિક, સાંખ્ય, જૈન અને મીમાંસા...’ એ જૈન આમાં આસ્તિક્ય દર્શનમાં લીધેલા છે અને બીજા ચાર દર્શન લીધા. એ બંધમોક્ષના ભાવને પોતપોતાની રીતે સ્વીકારે છે. એક પ્રકારે નહિ પણ પોતપોતાની રીતે સ્વીકારે છે. ‘નૈયાયિકના અભિપ્રાય જેવો જ વૈશેષિકનો અભિપ્રાય છે.’ એટલે એને આમાં જુદા ન લીધા. નૈયાયિક અને વૈશેષિક લગભગ સરખા અભિપ્રાયવાળા છે. આ વેદાંતના જ ભેદ છે. ‘સાંખ્ય જેવો

જ યોગનો અભિપ્રાય છે...’ સાંખ્ય અને યોગ એ પણ વેદાંતનો એક પેટા ભેદ છે. એના પણ લગભગ સરખા અભિપ્રાય છે.

‘સહજ ભેદ છે તેથી તે દર્શન જુદા ગવેષ્યાં નથી.’ નહિતર બૌદ્ધ, નૈયાયિક, સાંખ્ય, જૈન, મીમાંસા, વૈશેષિક અને યોગ. સાત લેત. એના બદલે પાંચ કરી નાખ્યા છે. મીમાંસામાં બે અભિપ્રાય છે. પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા. ‘એમ મીમાંસાદર્શનના બે ભેદ છે; પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસામાં વિચારનો ભેદ વિશેષ છે;...’ એટલે કે બે વચ્ચે ઘણો તફાવત છે. આમાં ઉપર પાંચમાં એક ગણ્યું છે પણ ખરેખર એ બે છે અને બંનેમાં ઘણો મોટો અભિપ્રાયભેદ છે. ‘તથાપિ મીમાંસા શબ્દથી બેયનું ઓળખાણ થાય છે;...’ બંનેના અનુયાયીઓ મીમાંસકો કહેવાય છે. પેલા વેદાંતિ કહેવાય એમ આ મીમાંસક કહેવાય છે. બંનેના અનુયાયીઓ. હવે અત્યારે તો લગભગ બધા પેટા ભેદો ભૂંસાઈ ગયા છે. આ તો સોએક વર્ષ પહેલાની વાત છે. અત્યારે તો કોઈ તત્ત્વજ્ઞાનમાં... જૈન સંપ્રદાયમાં સૌથી વધારે તત્ત્વજ્ઞાન હોવા છતાં ભૂંસાઈ ગયું. સમાજની અંદર કોઈ તત્ત્વજ્ઞાન જાણતા નથી. તો આ અન્યમતિઓ તો એથી વધારે જગતની પ્રવૃત્તિમાં પડી ગયેલા જીવો છે.

મુમુક્ષુ :- આ વેદાંતિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વેદાંતિને નામે ઓળખાય અથવા હિન્દુને નામે ઓળખાય છે. હવે તો વેદાંતિ શબ્દ ઓછો થઈ ગયો છે. હિન્દુ કહે એમાં બધા પેટાભેદ છે. એમાં તો કેટલાય છે. પછી એમાંથી તો અત્યારે તો સેંકડો થઈ ગયા છે. કેમકે દેવ-દેવલા ઘણા નીકળ્યા. એને માનનારા પણ ઘણા થયા.

‘તેથી અત્રે તે શબ્દથી બેય સમજવાં. પૂર્વમીમાંસાનું ‘જૈમિની’ અને ઉત્તરમીમાંસાનું ‘વેદાંત’ એમ નામ પણ પ્રસિદ્ધ છે.’ એટલે જૈમિની નામના એમાં ઋષિ થઈ ગયા છે. એટલે એને જૈમિનીય કહેવામાં આવે છે. તે પૂર્વમીમાંસકો છે. ઉત્તરમીમાંસામાં અઢાર ઉપનિષદ છે એને વેદાંત કહેવામાં આવે છે. અંત. વેદનો અંતમો ભાગ છે. એને વેદાંત કહે છે. એમાં બ્રહ્મ અને આત્મા ઉપરની ફિલોસોફી વેદાંતમાં છે. એટલે વેદના અંતના ભાગમાં છે. બાકી તો ક્રિયાકાંડ, યજ્ઞ, યાજ્ઞાદિ બીજી લૌકિક વિદ્યા

અને એવી બધી ઘણી વાતો છે. એમાં યજુર્વેદની અંદર તો આખું તબીબી વિજ્ઞાન છે. જેને આયુર્વેદ કહેવામાં આવે છે. આપણે આયુર્વેદ કહીએ છીએ, એ લોકો યજુર્વેદ કહે છે. એમાં આખું શરીરવિજ્ઞાન છે.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, જુદા જુદા છે. આ પૂર્વમીમાંસા જૈમિનીનું છે અને ઉત્તરમીમાંસા ઘણું કરીને વ્યાસનું ગણાય છે. વ્યાસજીનું ગણાય છે. જે આત્મા ઉપરનું તત્ત્વજ્ઞાન છે એ. પૂર્વમીમાંસામાં યજ્ઞ યાજ્ઞાદિનું વધારે પ્રતિપાદન છે. જ્યારે ઉત્તરમીમાંસામાં એકલું ક્રિયાકાંડ વગરનું આત્મા ઉપરનું (પ્રતિપાદન) છે. એ રીતે બે ભેદ છે.

‘બૌદ્ધ અને જૈન સિવાયનાં બાકીનાં દર્શનો વેદને મુખ્ય રાખી પ્રવર્તે છે;...’ એટલે બધા વેદના પેટા ભેદ છે. બૌદ્ધ અને જૈન એ બે વેદને માનતા નથી. બાકી આ બધા વેદને માને છે. નૈયાયિક, સાંખ્ય, ઉત્તરમીમાંસા, પૂર્વમીમાંસા, જૈમિનીય, યોગ, વૈશેષિક, એ બધા વેદના જ પેટા ભેદ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. બધાના જુદા જુદા અભિપ્રાય છે. એમાં એક યોગ છે એ બનતા સુધી ઈશ્વરકર્તા માને છે. આમાં લેશે. ઈશ્વરકર્તા કોણ છે. આ યોગના અભિપ્રાયે નિયંતાપણે ઈશ્વર પુરુષવિશેષ છે. યોગમાં એકમાં લીધું છે. બાકી એ લોકો નથી માનતા. ઈશ્વરમાં નથી માનતા.

‘બૌદ્ધ અને જૈન સિવાયનાં બાકીનાં દર્શનો વેદને મુખ્ય રાખી પ્રવર્તે છે; માટે વેદાશ્રિત દર્શન છે;...’ માટે વેદને આશ્રિત એ બધા દર્શન છે. એટલે એમાં શું છે કે જુદા જુદા ઋષિ-મુનિઓ થઈ ગયા. દરેકનો ફાંટો જુદો પડી ગયો. વિચારધારા જુદી પડી, એને અનુસરનારા મળ્યા. બધાનો એક એક ફાંટો જુદો પડતો ગયો. એણે પોતાના ગ્રંથો બનાવ્યા, પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનને પોતાની રીતે પ્રસિદ્ધ કર્યું. ‘માટે વેદાશ્રિત દર્શન છે; અને વેદાર્થ પ્રકાશી પોતાનું દર્શન...’ વેદના અર્થને પ્રકાશીને. વેદાર્થ પ્રકાશી એટલે વેદના અર્થને પ્રકાશીને. વેદની કોઈને કોઈ રુચાને મુખ્ય કરે. રુચિ એટલે શ્લોક. આપણે ગાથા કહીએ છીએ એ લોકો રુચા કહે છે. એ કોઈને કોઈ ટાંકીને પછી એના ઉપર બીજું Logic પોતાનું પ્રતિપાદન જે રીતે હોય એ રીતે રજૂ કરે છે. એટલે ‘વેદાર્થ પ્રકાશી પોતાનું દર્શન સ્થાપવાનો પ્રયત્ન

કરે છે. બોદ્ધ અને જૈન વેદાશ્રિત નથી, સ્વતંત્ર દર્શન છે.' તદ્દન જુદા જ છે. એ વેદને કયાંય ટાંકતા નથી. એનો આધાર નથી લેતા. જ્યારે પેલા દર્શનો વેદનો આધાર લ્યે છે. કોઈને કોઈ ભાગનો, કોઈને કોઈ અંશનો, કોઈને કોઈ રુચાઓનો. એવી રીતે. સંક્ષેપમાં આ એક પત્રમાં તમારે બધા દર્શનોનો અભ્યાસ થઈ જશે.

મુમુક્ષુ :- 'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક'...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક' કરતા થોડો વધારે અભ્યાસ કર્યો હોય એવું લાગે છે. એમણે આટલું બધું નથી લીધું. ક્યાંક ક્યાંક દલીલો કરી છે પણ 'ટોડરમલજી'ની એટલી બધી Solid દલીલો નથી દેખાતી. કેમકે એ બાજુનો થોડો ખ્યાલ છે. એટલે એમ લાગે કે 'ટોડરમલજી'ની થોડીક દલીલો પાંગળી લાગે. સામે ઊભા હોય તો ખ્યાલ આવે. આમનું-'શ્રીમદ્જી'નું સંતુલન ઘણું છે. લખાણની અંદર તટસ્થતા, મધ્યસ્થતા, સંતુલન ઘણું સરસ છે. એવું ન લાગે કે પક્ષ કરે છે. અને છતાં જે કહેવું છે એ કહે. એમાં કાંઈ બાંધછોડ ન રાખે.

'આત્માદિ પદાર્થને નહીં સ્વીકારતું એવું ચાર્વાક નામે છઠ્ઠું દર્શન છે.' જે આત્માને પણ સ્વીકારતું નથી, આત્માના બંધમોક્ષને પણ સ્વીકારતું નથી. એવું નાસ્તિક દર્શન છે એ ચાર્વાક દર્શન છે. એ લોકોમાં પણ એક ચાર્વાક નામના ઋષિ થઈ ગયા. હિન્દુઓમાં જ થઈ ગયા છે. અને એમાંથી જ નીકળેલું આ નાસ્તિક દર્શન છે.

'બૌદ્ધ દર્શનના મુખ્ય ચાર ભેદ છે :-' જુઓ ! બૌદ્ધના પેટા ભેદ લીધા છે. ત્યાં 'ટોડરમલજી'એ બૌદ્ધના એટલા પેટાભેદ નથી લીધા. ક્ષણિકવાદની સામાન્ય દલીલ કરી છે. ચાર ભેદ લીધા છે. 'બૌદ્ધદર્શનના મુખ્ય ચાર ભેદ છે :- ૧. સૌત્રાંતિક, ૨. માધ્યમિક, ૩. શૂન્યવાદી અને ૪. વિજ્ઞાનવાદી. તે જુદે જુદે પ્રકારે ભાવોની વ્યવસ્થા માને છે.' બધાના પ્રકાર જુદા જુદા છે. પોતે વિસ્તાર નથી કર્યો. સંક્ષેપમાં ચાર નામ લઈ લીધા છે. ત્યાં આ ચાર ભેદ નથી લીધા. 'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક'માં આ ચાર ભેદોનું વર્ણન નથી.

'જૈનદર્શનના સહજ પ્રકારોતરથી બે ભેદ છે; દ્વિગંબર અને ત્રેતાંબર.' જૈનદર્શનના આ બે પેટાભેદ છે. 'પાંચે આસ્તિક દર્શનને જગત

અનાદિ અભિમત છે.' હવે જે પાંચ આસ્તિકદર્શન છે તે જગતને પણ અનાદિ રીતે માને છે. એના અભિમતે જગત અનાદિથી છે. 'બૌદ્ધ, સાંખ્ય, જૈન અને પૂર્વમીમાંસાને અભિપ્રાયે સૃષ્ટિકર્તા એવો કોઈ ઈશ્વર નથી.' જુઓ ! જૈન પણ માનતા નથી, બૌદ્ધ પણ માનતા નથી. એવી જ રીતે સાંખ્ય અને પૂર્વમીમાંસકો પણ માનતા નથી.

મુમુક્ષુ :- સાંખ્ય અને પૂર્વમીમાંસા વેદાંતનો પેટા ભેદ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વેદાંતના બે પેટા ભેદ છે. અને છતાં એ ઈશ્વરને નથી માનતા. સૃષ્ટિકર્તા એવો કોઈ ઈશ્વર નથી માનતા. એ એક સર્વવ્યાપક એવા પરમબ્રહ્મને સ્વીકારે છે. અને એ બ્રહ્મની અંદર વિવર્ત થાય છે. જેમ પાણીની અંદર હવાથી મોજા થાય એમ બ્રહ્મની અંદર વિવર્ત થાય છે અને એ બ્રહ્મની અંદર વિવર્ત થતા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમ કહેવું છે. પણ એ તો બ્રહ્મ જ છે. એ વિવર્ત છે એ બ્રહ્મ છે. એટલે બ્રહ્મથી અન્ય કાંઈ નથી. માટે બીજી કલ્પના કરવી તે ભ્રમ છે. ભ્રમ એટલે કલ્પના છે.

મુમુક્ષુ :- ઈશ્વર સિવાય બીજી કલ્પના નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. ઈશ્વરને એ માનતા નથી. એ એક પરમબ્રહ્મને માને છે. નિર્વિકાર, નિરાકાર, નિરંજન, નિરાકાર, નિર્વિકાર એવા પરમબ્રહ્મને માને છે. સર્વવ્યાપક બીજામાં લીધું છે. અને એમાં જે ચૈતન્ય છે, સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ છે, એ એના જે વિવર્તો છે, ચૈતન્યના વિવર્તો છે, ચૈતન્યના વિવર્તો લીધા છે. એમાંથી એ લોકોએ સૃષ્ટિ આદિની ઉત્પત્તિ માની છે. જગતની ઉત્પત્તિ એમાંથી માની છે. પણ સૃષ્ટિકર્તા એવો કોઈ ઈશ્વર નથી માન્યો.

'નૈયાયિકને અભિપ્રાયે તટસ્થપણે ઈશ્વર કર્તા છે.' આ નૈયાયિક માને છે અને એક યોગવાળા માને છે. 'નૈયાયિકને અભિપ્રાયે તટસ્થપણે ઈશ્વર કર્તા છે.' જ્યારે 'યોગને અભિપ્રાયે નિયંત્રણે ઈશ્વર પુરુષવિશેષ છે.' પેલા તટસ્થ કહે છે. તો (આ) કહે નહિ, આ કરે છે, નિયંત્રણ કરે છે. આખા જગતનું સંચાલન કરે છે. એની આજ્ઞા વગર એક પાંદડું ન હલી શકે. એવી રીતે માને છે. 'નૈયાયિકને અભિપ્રાયે તટસ્થપણે ઈશ્વર કર્તા છે. વેદાંતને અભિપ્રાયે આત્માને વિષે...' એટલે ઉત્તરમીમાંસા 'વેદાંતને

અભિપ્રાયે આત્માને વિષે જગત વિવર્તરૂપ એટલે કલ્પિતપણે ભાસે છે...' વિવર્તરૂપ એટલે કલ્પિતપણે ભાસે છે. એમાં એક મોજું થયું તો લોકોએ એમ ગણ્યું કે આ ફલાણું થયું, આ ઢીકણું થયું, આ ઝાડ, પાન, વનસ્પતિ, ઘર, મકાન, માણસો, જીવજંતુ એ ચૈતન્યના વિવર્તો છે. બધું બ્રહ્મ છે. જગતમાં બે પદાર્થ જ નથી. અદ્વૈત બ્રહ્મ છે. એમ માને છે. એટલે કલ્પિતપણે ભાસે છે. એ સાચું નથી. એટલે જગત મિથ્યા છે. જગત તો મિથ્યા છે. બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. એ વેદાંતનો અભિપ્રાય છે. જે આ 'શંકરાચાર્ય'નો અત્યારે મત પ્રવર્તે છે એ વેદાંતનો મત પ્રવર્તે છે.

'અને તે રીતે ઈશ્વર કલ્પિતપણે કર્તા સ્વીકાર્યો છે.' એમાં પછી ઈશ્વરનું એક પાત્ર કલ્પિતપણે લીધું છે. એ પણ કલ્પિતપણે લીધું કે ઈશ્વર પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર બધું નાશ કરનાર, પાલન કરનાર. બધી ઘણી કલ્પના કરી છે. 'યોગને અભિપ્રાયે નિયંત્રણે ઈશ્વર પુરુષવિશેષ છે.' એ એક ઈશ્વરને માને છે અને એ બધું આ સંચાલન કરે છે. 'બૌદ્ધને અભિપ્રાયે ત્રિકાળ અને વસ્તુસ્વરૂપ આત્મા નથી,...' બૌદ્ધના અભિપ્રાયે કોઈ આત્મા વસ્તુ નથી અને આત્મા ત્રિકાળી પણ નથી. 'ક્ષણિક છે. શૂન્યવાદી બૌદ્ધને અભિપ્રાયે વિજ્ઞાનમાત્ર છે;...' એકલું વિજ્ઞાન તે આત્મા છે, જ્ઞાન તે આત્મા છે. 'અને વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધને અભિપ્રાયે દુઃખાદિ તત્ત્વ છે.' કેમકે એમાંથી તો ગૌતમબુદ્ધ ઉત્પન્ન થાય છે. દુઃખ તત્ત્વમાંથી જગતમાં દુઃખ પડે છે એ ન હોવું જોઈએ. જગતમાં દુઃખ ન હોવું જોઈએ એટલે એ મુખ્ય વસ્તુ એમનો-બૌદ્ધનો પાયો ત્યાંથી શરૂ થયો છે.

મુમુક્ષુ :- બૌદ્ધમાં ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એ આમાંથી થયા. અત્યારે તો બૌદ્ધમાં ઘણા ફાંટા છે. અત્યારે બૌદ્ધ છે એ 'જાપાન', 'ચીન', 'રંગુન' (બર્મા) અને 'લંકા' આ ચાર દેશોની અંદર વધારે છે. અને એની અંદર 'જાપાન'માં જુદો ફાંટો છે, 'રંગુન'માં જુદો ફાંટો છે, 'ચાઈના'માં જુદો ફાંટો છે. એવા બધા એની અંદર ભેદ-પ્રભેદ છે. અને ખાસ કરીને 'આચાર્ય રજનીશ' છે એ બૌદ્ધના ફાંટામાંથી એક વળી નવો ફાંટો એણે ઊભો કર્યો. આમ બૌદ્ધમતને અનુસરતા હતા પણ એમાંથી પણ એક થોડીક વિચારધારા એમની જુદી હતી, સ્વતંત્ર હતી.

‘તેમાં વિજ્ઞાનસ્કંધ ક્ષણિકપણે આત્મા છે.’ વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધને અભિપ્રાયે દુઃખાદિ તત્ત્વ છે અને ‘તેમાં વિજ્ઞાનસ્કંધ ક્ષણિકપણે આત્મા છે.’ એટલે એમણે કોઈ સાહિત્ય વાંચ્યું છે અને એમાંથી આ તારણ કાઢેલું છે. ‘નૈયાયિકને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસંખ્ય જીવ છે.’ અસંખ્ય જીવો બધે વ્યાપેલા છે પણ સર્વવ્યાપક છે. ‘ઈશ્વર પણ સર્વવ્યાપક છે. આત્માદિને મનના સાન્નિધ્યથી જ્ઞાન ઊપજે છે.’ જ્યારે આત્માને મનનો યોગ મળે ત્યારે એને જ્ઞાન થાય. એ પહેલા ન થાય. એ .. માને છે. એટલે જ્ઞાન છે એ સંયોગી ભાવ છે. આત્માને સંયોગ નવો થાય છે ત્યારે જ્ઞાન ઊપજે છે.

મુમુક્ષુ :- ... અસંખ્ય આત્માને માને છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અસંખ્ય આત્માને માને છે. અને પાછો એક આત્મા પણ માને. ઈશ્વર પણ સર્વવ્યાપક માને છે. જીવો પણ અસંખ્ય છે. સર્વ-બધે વ્યાપેલા છે અને ઈશ્વર પણ બધે વ્યાપેલો છે. ‘ઘાસ ચાસની પાસ પણ વિશ્વપતિનો વાસ.’ ઈશ્વર બધે વ્યાપેલો છે. ક્યાંય ઈશ્વર નથી એવું નથી. એમ કરીને એ લોકો નિરૂપણ કરે છે.

‘સાંખ્યને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસંખ્ય આત્મા છે.’ ત્યાં નૈયાયિક અને સાંખ્ય મળતા આવ્યા. પણ ઈશ્વરને નથી માનતો. સાંખ્ય છે એણે ઈશ્વરને ઉડાડ્યા છે. એ પણ બધા આત્માઓને માને છે અને તે સર્વવ્યાપક છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે જુદા જુદા આત્મા માન્યા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જુદા જુદા આત્મા માન્યા, બધે આખા જગતમાં છે એમ માન્યા પણ ઈશ્વર નહિ. સાંખ્યમાં ઈશ્વર નથી.

‘તે નિત્ય,...’ છે. બધા આત્માઓ નિત્ય છે. નિત્ય હોવા છતાં ‘અપરિણામી...’ છે. એટલે કૂટસ્થ છે. એને પરિણામ નથી. આ બધા પરિણામો ? તો કહે, એ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, આત્માનું કાર્ય નથી. એ પ્રકૃતિને જુદી માને છે. પુરુષ નામ આત્માને જુદો માને છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રકૃતિ એટલે જડના કાર્યો છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જડના કાર્યો છે. રાગનું જડનું કાર્ય છે ઇ એમાંથી ઊભું થયેલું છે.

‘તે નિત્ય, અપરિણામી અને ચિન્માત્રસ્વરૂપ છે.’ ચૈતન્યમાત્ર સ્વરૂપ આત્મા છે એવું સાંખ્ય માને છે. સાંખ્ય અને જૈનનો નિશ્ચય મત છે. નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયમાં ઘણું સામ્ય છે. એટલે તો ‘સમયસાર’ માટે ઘણા સાંખ્યમતિઓ એમ કહે છે કે આ વેદાંતના ઢાળમાં ઢાળેલું છે. એ સાંખ્યના હિસાબે કહે છે.

‘જૈનને અભિપ્રાયે અનંત દ્રવ્ય આત્મા છે, પ્રત્યેક જુદા છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ચેતના સ્વરૂપ, નિત્ય અને પરિણામી પ્રત્યેક આત્મા અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્વશરીરાવગાહવર્તી માન્યો છે.’ આ જૈનનો ચોખ્ખો અભિપ્રાય લઈ લીધો કે આત્મા વિષે જૈન શું કહે છે. અનંત દ્રવ્યો છે. આત્મા-આત્મા કહેતા એવા અનંત પદાર્થો છે. પ્રત્યેક જુદા જુદા સર્વથા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી ભિન્ન છે. દરેકમાં જ્ઞાનદર્શનાદિ ચેતના એનું સ્વરૂપ છે, એ ત્રિકાળવર્તી નિત્ય છે, છતાં સમયે સમયે પરિણમન કરનારા પરિણામી છે, ક્ષેત્ર અપેક્ષાએ દરેક આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. તોપણ પોતપોતાના શરીર જેટલું અવગાહના એટલે ક્ષેત્રનું ક્ષેત્રફળ રોકીને રહેલા છે. એ જ રીતે આત્માને માનવામાં આવ્યા છે. સંસારી આત્માની આ વાત લીધી.

‘પૂર્વમીમાંસાને અભિપ્રાયે જીવ અસંખ્ય છે, ચેતન છે.’ અસંખ્ય જીવો છે અને તે બધાને ચેતન માન્યા છે. ‘ઉત્તરમીમાંસાને અભિપ્રાયે એક જ આત્મા સર્વવ્યાપક અને સચ્ચિદાનંદમય ત્રિકાળાબાધ્ય છે.’ એ આ સાંખ્ય જે છે એનો અને આનો મત લગભગ સરખો છે. સર્વવ્યાપક છે, ત્રિકાળ એટલે નિત્ય છે અને સચ્ચિદાનંદ અને અબાધ્ય છે. એને કોઈ બાધા પહોંચાડી શકે નહિ, નાશ કરી શકે નહિ. સત્, ચિત્ અને આનંદમય છે.

મુમુક્ષુ :- એક જ આત્મા છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ એક જ આત્મા છે. ઓલા અસંખ્યાત આત્મા માને છે. જ્યારે ઉત્તરમીમાંસામાં એક જ આત્મા માને છે. એક પરમબ્રહ્મ છે, અદ્વૈત બ્રહ્મ છે. એમ માને છે. સાંખ્ય છે એ અસંખ્ય આત્માઓને સ્વીકારે છે. એટલો તફાવત છે.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો વળી પછી પાછળથી નીકળેલું છે.

માતાજીનું. શક્તિ તરીકે. પછી એના અનેક નામ પાડ્યા. અંબાજી, બહુચરાજી, ફલાણા, ઢીકણા. એ બધા પછી સેંકડો નામ પાડી દીધા. પણ એ શક્તિની ઉપાસના માને છે. અને ભગવાન શંકર પણ એની ઉપાસના કરતા. માટે એને જોડીને શિવશક્તિ એવું નામ આપે છે. આ જે શિવશક્તિ નામ છે એ એમ કે શંકર પોતે પણ અંબાજીને માનતા હતા. એમ કરીને એવી રીતે જોડ્યું છે. પણ એ પાછળથી નીકળ્યું હતું. બહુ જૂનો પુરાનો મત નથી એ. છેલ્લા કેટલાક સેંકડો વર્ષમાં ચાલુ થયેલો મત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના.

મુમુક્ષુ :- કલેશમાં પડવાની ઇચ્છા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એના કરતા શું છે કે મુમુક્ષુઓને એવી દોરવણી આપવા માગતા નથી. એમાં શું છે ? એમની બહુ ઊંડી દષ્ટિ છે. કે મુમુક્ષુની પાસે શક્તિ થોડી છે અને એ શક્તિનો દુર્વ્યય થોડો પણ ન થાય એટલા માટે એક તો એ પોતે દોરવવા માગતા નથી. બીજું સ્વતંત્રપણે તમે વિચાર કરીને નક્કી કરો. હું કહું એમ માનો એવી રીતે નહિ. તમે તો નક્કી કરો કે આમાં તમને શું ઠીક લાગે છે ?

બીજું કે એક હેતુ એમણે બહુ મુખ્ય પકડ્યો છે કે આત્મહિતને અનુકૂળ શું છે ? હવે જ્યારે 'ઋષભદેવ' ભગવાનની દિવ્યધ્વનિમાંથી અનેક મતમતાંતર ઉત્પન્ન થયા. તો દરેકે કો'ક ને કો'ક વાત લીધી છે. અને જે કોઈ વાત લીધી છે એ તો ભગવાને આત્મહિતાર્થે કહી છે. એટલે એ દોરવણી ક્યારેક કેવી આપે છે ? કે બધામાં જે સામાન્ય હોય એ તમે સ્વીકારો. જૈન અને બીજાનું સામાન્ય હોય એ સ્વીકારો. ફેર પડતું હોય એ એકકોર મૂકી દો. કેમકે તમારી શક્તિને ત્યાં રોકવા જશો તો તમે જે આત્મહિતનું લક્ષ છે એ છોડી દેશો.

એક દષ્ટાંત લેવા જેવું છે કે, એક દુકાનમાં મોટો વેપાર ચાલતો હોય અને મૂડીના પ્રમાણમાં વેપાર ઘણો હોય. માંડ માંડ મૂડી પહોંચે એવો વેપાર હોય. એટલે ધંધો ઘણો હોય પણ મૂડી એના પ્રમાણમાં ઓછી પડતી હોય. પછી ગમે તે Scale હોય. પછી લાખ રૂપિયાનું રોકાણ હોય કે ઠસ લાખનું રોકાણ હોય કે કરોડનું રોકાણ હોય. પણ ધંધો બહુ મોટો

હોય. એટલો બધો ધંધો મોટો હોય કે એ ધંધાની લે-વેચ ઉપર એક જુદો માણસ જોઈએ અને મૂડીની વ્યવસ્થા કરવામાં જુદો માણસ જોઈએ. મૂડી અને Account ની વ્યવસ્થા કરવા જુદો વિભાગ જોઈએ. હવે જે લે-વેચ કરવાવાળો છે એ ઓલું સંભાળી ન શકે. એ Account ની અને મૂડીની વ્યવસ્થા ન સંભાળી શકે. Account અને મૂડીની વ્યવસ્થા સંભાળતો હોય એ લે-વેચ ન સંભાળી શકે. કેમકે શક્તિ મર્યાદિત છે. પૂરું ધ્યાન આપવું પડે તો જ એ સંભાળી શકાય એવો એક એક વિભાગ છે. આ એક લગભગ તમને જોવામાં આવશે. કોઈક અસાધારણ Capacityવાળા માણસની વાત જુદી છે કે બેચ સંભાળી લેતા હોય. એ અસાધારણ Capacity હોય એની વાત છે. સામાન્ય રીતે એવું હોય છે.

એમ આમાં પણ થોડુંક એવું છે કે જો મતમતાંતરની મુખ્યતામાં મુમુક્ષુ આવી ગયો તો આત્મહિત સંભાળવું થોડુંક મુશ્કેલ છે. અને આત્મહિત સંભાળનારો એનાથી જરાક આઘો રહેશે કે એ વિચારધારામાં જાવું નથી. મને હિતરૂપ કેટલી વાત છે ? એટલે એમણે મૂળમાર્ગમાં ગાયું કે, 'ચાર વેદ પુરણા આદિ શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વના, પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાસ્યા એ જ ઠેકાણે ઠરો.' એ ક્યાંથી કાઢ્યું ? કે ભગવાનની વાણીમાંથી આણે શું લીધું છે, એ એમને જ્ઞાન થયા પછી ખ્યાલ આવે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનમાં એ ખ્યાલ આવે છે કે આત્મહિતની વાત એણે કઈ ઉપાડી ? અને બીજી ભેળસેળવાળી વાત કઈ કરી નાખી ? પણ એ જ્ઞાનીનું કામ છે. મુમુક્ષુની એ Capacity બહારનો વિષય છે.

એટલે આ પરિસ્થિતિમાં એ મુમુક્ષુઓને એ બાજુ દોરવા માગતા નથી. એવું લાગે છે. જુદી જુદી જગ્યાએ એમણે જે સૂચનો કર્યાં છે, શીખામણો આપી છે, ભલામણ કરી છે એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે એ પોતે મુમુક્ષુને એ બાજુ જલ્દી દોરી જવા માગતા નથી. કે ક્યું દર્શન સારું અને કયુ દર્શન ખોટું ? એવું નથી દોરી જવા માગતા. એ નિર્ણય અત્યારે તમે નહીં કરો. અત્યારે તમે તમારા આત્મહિતને શું અનકૂળ છે એટલો નિર્ણય કર્યો.

આત્મહિતને કેન્દ્રસ્થાનમાં રાખીને એ દિશામાં આગળ વધતા જો તમને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થશે તો તમને સત્યાસત્યનો તરત જ ખ્યાલ આવી

જશે કે મારો અનુભવ આમ કહે છે, આ અનુભવથી જુદો પડે છે. કારણકે સત્યાસત્યનો વિષય માત્ર અન્ય દર્શન પૂરતો નથી રહેતો. એ તો સ્થૂળ સત્યાસત્યનો પ્રકાર છે. જૈનદર્શનની અંદર પણ તમને જુદા જુદા ભલે વિદ્વાનો હોય પણ અજ્ઞાની હોય તોપણ તમને જુદો જુદો મત જોવા મળશે. મુમુક્ષુઓ પણ જ્યાં સુધી જ્ઞાનદશાને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી જુદો જુદો મત જોવા મળશે. તો તમે સત્યાસત્યનો નિર્ણય આનું ખોટું અને આનું સાચું, આનું ખોટું અને આનું સાચું કરવા જશો તો તમારું ચૂકાઈ જશો. એટલે એકવાર તમે તમારું ન ચૂક્યા વગર તમારું હિત કરી લ્યો. અને પછી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરશો તો તમે બરાબર કરી શકશો. પણ તમારા હિતનો નિર્ણય થયા વગર અને તમારા હિતના રસ્તે ચાલ્યા વગર પહેલા સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરશો તો ભૂલા પડી જશો. એટલે ખરેખર તેમણે બચાવ્યા છે. સાચા રસ્તે ચડાવવા માટે અને બીજી રીતે ચડી જાય તો નુકસાનથી બચાવ્યા છે. નુકસાનથી બચાવ્યા છે. એમ કહીએ તો ચાલે.

એટલે એ વિષયમાં એમની વિચારધારાનું ઊંડાણ ઘણું હતું. બહુ ઊંડાણ હતું. કે કોને કેટલો વિચાર કરવો જોઈએ, કોને એ દિશામાં ન જવું જોઈએ ? આ દિશામાં કોને ન જવું જોઈએ ? આ દિશામાં કોને ન જવું જોઈએ ? કેમકે માણસ સહેજ Slip થઈ જાય છે પછી એને ઠેકાણે આવવું મુશ્કેલ પડે છે. અને આ તો હીરાનો વેપાર છે. Electronic balance જેવી વાત છે. જરા આઘુંપાછું થાય એટલે લાભ-નુકસાનનો મોટો સવાલ ઊભો થઈ જાય. એટલે બહુ તોળી તોળીને ચાલે. વિષયની ગંભીરતા ઘણી લીધી છે.

પત્રાંક-૭૧૨

આર્ષદ, ભા. વદ ૧૨, રવિ, ૧૯૫૨

કાગળ મળ્યો છે. 'મનુષ્યાદિ પ્રાણીની વૃદ્ધિ' સંબંધે તમે જે પ્રશ્ન લખેલ તે પ્રશ્ન જે કારણથી લખાયું હતું, તેવું કારણ તે પ્રશ્ન મળેલ તેવામાં સંભવ્યું હતું. એવાં પ્રશ્નથી આત્માર્થ સિદ્ધ થતો નથી,

અથવા વૃથા કાળક્ષેપ જેવું થાય છે; તેથી આત્માર્થ પ્રત્યે લક્ષ થવા તમને, તેવા પ્રશ્ન પ્રત્યે કે તેવા પ્રસંગો પ્રત્યે તમારે ઉદાસીન રહેવું યોગ્ય છે, એમ જણાવ્યું હતું; તેમ તેવાં પ્રશ્નના ઉત્તર લખવા જેવી અત્રે વર્તમાન દશા ઘણું કરી વર્તતી નથી, એમ જણાવ્યું હતું. અનિયમિત અને અલ્પ આયુષ્યવાળા આ દેહે આત્માર્થનો લક્ષ સૌથી પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

હવે એક ૭૧૨મો પત્ર છે 'ધારશીભાઈ કુશળચંદ, મોરબી.' 'કાગળ મળ્યો છે. 'મનુષ્યાદિ પ્રાણીની વૃદ્ધિ' સંબંધે તમે જે પ્રશ્ન લખેલ તે પ્રશ્ન જે કારણથી લખાયું હતું, તેવું કારણ તે પ્રશ્ન મળેલ તેવામાં સંભવ્યું હતું.' એમ કરીને આગળના જે બે પત્રો આવી ગયા એ 'ધારશીભાઈ કુશળચંદ'ના હોવા જોઈએ એમ લાગે છે. એ પત્ર ૭૦૩ અને ૭૦૪. એ 'ધારશીભાઈ કુશળચંદ'ના પત્રો સંભવિત છે. આમાં નામ નથી લીધું. એ સંભવિત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આમાં મારામાં પાછળથી લખેલું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમ હશે. કારણકે Post card છે. નવી પ્રતમાં લીધેલું છે.

'એવા પ્રશ્નથી આત્માર્થ સિદ્ધ થતો નથી,...' એટલે આત્માર્થના દષ્ટિકોણથી તે અપ્રયોજનભૂત પ્રશ્ન છે. 'એવા પ્રશ્નથી આત્માર્થ સિદ્ધ થતો નથી, અથવા વૃથા કાળક્ષેપ જેવું થાય છે;...' નકામો વખત ગુમાવા જેવું થાય છે. 'તેથી આત્માર્થ પ્રત્યે લક્ષ થવા તમને, તેવાં પ્રશ્ન પ્રત્યે કે તેવા પ્રસંગો પ્રત્યે તમારે ઉદાસીન રહેવું યોગ્ય છે, એમ જણાવ્યું હતું;...' એટલે આવા પ્રશ્નોની ચર્ચા તમે છોડી દ્યો, આની ઉપેક્ષા કરો. કુતૂહલ વૃત્તિથી આવા પ્રશ્નો ઉઠે છે અને એવા પ્રકારની કુતૂહલ વૃત્તિ એ આત્માની રુચિને નુકસાન કરે છે. આત્મરુચિને એ નુકસાન કરનારી કુતૂહલ વૃત્તિ છે. માટે એવા પ્રશ્નો પ્રત્યે તમારે ઉદાસીન રહેવું એમ અમે જણાવ્યું હતું.

'તેમ તેવાં પ્રશ્નના ઉત્તર લખવા જેવી અત્રે વર્તમાન દશા ઘણું કરી

વર્તતી નથી....' એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવામાં ઉપયોગ લંબાતો નથી. અમારો ઉપયોગ વારંવાર આત્મા તરફ એટલો વળે છે કે આવા નકામા પ્રશ્નો પ્રત્યે અમને જરાપણ રસ આવતો નથી. 'અનિયમિત અને અલ્પ આયુષ્યવાળા આ દેહે...' જુઓ ! સમય થોડો છે એમ કહે છે. મનુષ્યપર્યાયનો સમય એક તો અલ્પ છે અને તે પણ અનિયમિત છે. એનો કોઈ નિયમ નથી કે ક્યારે પૂરું કોનું થઈ જાય એનું કોઈ ઠેકાણું નથી.

'અનિયમિત અને અલ્પ આયુષ્યવાળા આ દેહે આત્માર્થનો લક્ષ સૌથી પ્રથમ કર્તવ્ય છે.' સૌથી પહેલા મારું આત્મહિત કેમ સધાય ? એ વાત પહેલા કરવા યોગ્ય છે. બાકી બધું પાછળ રાખવું. પહેલા મારું આત્મહિત શું છે એ પહેલા મુખ્યપણે લક્ષની અંદર કરવા યોગ્ય છે અને એને જરાપણ ગૌણતા આપવા જેવી નથી. પછી એની મુખ્યતા થતાં બાકી કાંઈ શક્તિ વધે અને બીજું વિચારાય એ બીજી વાત છે, પણ આને-આત્મહિતને તો ગૌણ કરવા જેવું છે જ નહિ. નહિતર રહી જશે એમ કહે છે. ગમે ત્યારે આયુષ્ય પૂરું થઈ જશે અને આત્મહિત રહી જશે.

મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં મનુષ્યપર્યાય પૂરી થાય તો બીજી મનુષ્યપર્યાય ઉત્પન્ન થવામાં બહુ લાંબો કાળ લાગે છે. અબજો જીવોમાં કોઈક જ જીવને મનુષ્યપણું છૂટીને મનુષ્યપણું મળે છે. બાકી મોટા ભાગે વર્તમાન મનુષ્યો તિર્યચમાં જાય છે, નારકીમાં જાય છે. એ ૭૧૨ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૭૧૩

આણંદ, આશ્વિન, ૧૯૫૨

ૐ

આસ્તિક એવાં મૂળ પાંચ દર્શન આત્માનું નિરૂપણ કરે છે, તેમાં ભેદ જોવામાં આવે છે, તેનું સમાધાન :-

દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે, અને વર્ધમાનસ્વામી થયા પછી થોડાંએક વર્ષમાં તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ થયા દેખાય છે તે આદિનાં શાં કારણો ?

હરિભદ્રાદિ આચાર્યોએ નવીન યોજનાની પેઠે શ્રુતજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી દેખાય છે, પણ લોકસમુદાયમાં જૈનમાર્ગ વધારે પ્રચાર પામ્યો દેખાતો નથી, અથવા તથારૂપ અતિશય સંપન્ન ધર્મ પ્રવર્તક પુરુષનું તે માર્ગમાં ઉત્પન્ન થવું ઓછું દેખાય છે તેનાં શાં કારણો ?

હવે વર્તમાનમાં તે માર્ગની ઉન્નતિ થવી સંભવે છે કે કેમ ? અને થાય તો શી શી રીતે થવી સંભવિત દેખાય છે, અર્થાત્ તે વાત ક્યાંથી જન્મ પામી કેવી રીતે, કેવા દ્વારે, કેવી સ્થિતિમાં પ્રચાર પામવી સંભવિત દેખાય છે ? ફરી જાણે વર્ધમાનસ્વામીના વખત જેવો વર્તમાનકાળના યોગાદિ અનુસાર તે ધર્મ ઉદય પામે એવું દીર્ઘદષ્ટિથી સંભવે છે ? અને સંભવતું હોય તો તે શાં શાં કારણથી ?

જૈનસૂત્ર હાલ વર્તમાનમાં છે, તેમાં તે દર્શનનું સ્વરૂપ ઘણું અધૂરું રહેલું જોવામાં આવે છે, તે વિરોધ શાથી ટળે ?

તે દર્શનની પરંપરામાં એમ કહ્યું છે કે વર્તમાનકાળમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય, અને કેવળજ્ઞાનનો વિષય લોકલોકને દ્રવ્યગુણપર્યાયસહિત સર્વ કાળપરત્વે જાણવાનો માન્યો છે તે યથાર્થ દેખાય છે ? અથવા તે માટે વિચારતાં કંઈ નિર્ણય આવી શકે છે કે કેમ ? તેની વ્યાખ્યા કંઈ ફેર દેખાય છે કે કેમ ? અને મૂળ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કંઈ બીજો અર્થ થતો હોય તો તે અર્થાનુસાર વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન ઊપજે કે કેમ ? તેમજ બીજાં જ્ઞાનોની વ્યાખ્યા કહી છે તે પણ કંઈ ફેરવાળી લાગે છે કે કેમ ? અને તે શાં કારણોથી ?

દ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય; આત્મા મધ્યમ અવગાહી, સંકોચવિકાસનું ભાજન; મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા; તે કંઈ અપૂર્વ રીતે કે કહેલી રીતે ઘણા જ બળવાન પ્રમાણસહિત સિદ્ધ થવા યોગ્ય દેખાય છે કે કેમ ?

ગચ્છના મતમતાંતર ઘણી જ નજીવી નજીવી બાબતમાં બળવાન આગ્રહી થઈ જુદી જુદી રીતે દર્શનમોહનીયના હેતુ થઈ પડ્યા છે, તે સમાધાન કરવું બહુ વિકટ છે. કેમકે તે લોકોની મતિ વિશેષ

આવરણને પામ્યા વિના એટલા અલ્પ કારણમાં બળવાન આગ્રહ ન હોય.

અવિરતિ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ એમાંના કયા આશ્રમવાળા પુરુષથી વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શકવાનો સંભવ રહે છે ? સર્વવિરતિ કેટલાંક કારણોમાં પ્રતિબંધને લીધે પ્રવર્તી શકે નહીં; દેશવિરતિ અને અવિરતિની તથા રૂપ પ્રતીતિ થવી મુશ્કેલ અને વળી જૈનમાર્ગમાં પણ તે રીતનો સમાવેશ ઓછો છે. આ વિકલ્પ અમને શા માટે ઊઠે છે ? અને તે શમાવી દેવાનું ચિત્ત છે તે શમાવી દઈએ ?

[અપૂર્ણ]

૭૧૩. 'આસ્તિક એવાં મૂળ પાંચ દર્શન આત્માનં નિરૂપણ કરે છે, તેમાં ભેદ જોવામાં આવે છે, તેનું સમાધાન :-' હવે એ વિષય ઉપર ૭૧૩માં થોડો વિશેષ વિચાર આપ્યો છે અને એમાં પણ જૈનદર્શનની વાત વિશેષ કરી છે.

'દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે,...' ભગવાન 'મહાવીરસ્વામી'થી લઈએ, અરે...! 'ઋષભદેવસ્વામી'થી લઈએ તો પણ દિનપ્રતિદિન ઉતરતો કાળ હોવાથી.. અવસર્પિણી કાળ છે ને ? અને પાછો હુંડાવસર્પિણી છે. એટલે જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે. 'અને વર્ધમાનસ્વામી થયા પછી થોડાંએક વર્ષમાં...' જ. બહુ અલ્પ કાળમાં 'તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ થયા દેખાય છે તે આદિનાં શાં કારણો ?' આ વિચારવા યોગ્ય છે. ભગવાન ગયા અને પાંચસો વર્ષ પહેલા જ સીધા ફાંટા પડવા મંડી ગયા.

'હરિભદ્રાદિ આચાર્યોએ નવીન યોજનાની પેઠે શ્રુતજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી દેખાય છે,...' મૂળ નથી એમ કહે છે. 'હરિભદ્રાચાર્ય' જે થયા એ એમનામાં શ્વેતાંબરના સમર્થ આચાર્ય થયા. અને એમણે શ્રુતજ્ઞાનની જે ઉન્નતિ કરી છે એ નવીન યોજનાની પેઠે કરી છે. જે તીર્થંકરદેવે કહ્યું એને અનુસરતામાં થોડીક નવીનતા લાવીને, યોજનાની નવીનતા લાવીને એમણે ઉન્નતિ કરી દેખાય છે. તો 'પણ લોકસમુદાયમાં જૈનમાર્ગ વધારે પ્રચાર

પામ્યો દેખાતો નથી....' તોપણ જૈનો ઘટતા જ આવ્યા છે એમ કહે છે.

'અથવા તથારૂપ અતિશય સંપન્ન ધર્મ પ્રવર્તક પુરુષનું તે માર્ગમાં ઉત્પન્ન થવું ઓછું દેખાય છે તેનાં શા કારણો ?' એમાં શું છે કે એવા જ્ઞાનના અતિશય હોય એવા સંપન્ન પુરુષો બહુ પ્રમાણમાં ઓછા થયા છે અને તેથી પણ તે માર્ગના જે અનુયાયીઓ છે એની સંખ્યા ઓછી દેખાય છે. તો એમ કેમ ઓછા થયા હશે ? જોકે એ તો કુદરતી જ વસ્તુ છે. કેમકે હુંડાવસર્પિણી કાળ છે.

'હવે વર્તમાનમાં તે માર્ગની ઉન્નતિ થવી સંભવે છે કે કેમ ?' આ તો પોતે ને પોતે પોતાની વિચારધારામાં બધા પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે. હવે અત્યારે આની ઉન્નતિ થાય કે નહિ ? 'અને થાય તો શી શી રીતે થવી સંભવિત દેખાય છે, અર્થાત્ તે વાત ક્યાંથી જન્મ પામી કેવી રીતે....' જન્મ પામીને ? 'કેવા દ્વારે....' એટલે કોના વડે એ જન્મ પામીને ? 'કેવી સ્થિતિમાં પ્રચાર પામવી....' એટલે એને કઈ પરિસ્થિતિમાં પ્રચારમાં મૂકવી ? એનું Planning કેવી રીતે 'સંભવિત દેખાય છે ?' આવા બધા વિચારો એમને ઉત્પન્ન થયા છે. જૈનદર્શનની ઉન્નતિ માટેના આ વિચારો છે. અવનતિ થઈ રહી છે. જ્યારે શાસનની અવનતિ થઈ જ રહી છે ત્યારે ઉન્નતિના વિચારો ધર્માત્માને વિકલ્પો કોઈ કોઈવાર આવી જાય છે.

'ફરી જાણે વર્ધમાનસ્વામીના વખત જેવો વર્તમાનકાળના યોગાદિ અનુસાર તે ધર્મ ઉદય પામે એવું દીર્ઘદષ્ટિથી સંભવે છે ?' પોતે ને પોતે પ્રશ્ન ઉઠાવે છે. બધા પ્રશ્ન છેક સુધી ઉઠાવ્યા છે. આ કાળગ અધૂરો હાથમાં આવ્યો છે, અપૂર્ણ હાથમાં આવ્યો છે. પણ પ્રશ્નો બહુ સારા ઉઠાવ્યા છે. 'ફરી જાણે વર્ધમાનસ્વામીના વખત જેવો વર્તમાનકાળનો યોગાદિ....' યોગ એટલે એવી કોઈ વ્યવસ્થા, સંયોગો. એવું કાંઈ 'દીર્ઘદષ્ટિથી સંભવે છે ?' એવું કાંઈ થઈ શકે ખરું ? લાંબી દષ્ટિએ એવું કાંઈ વિચારી શકાય ખરું ? 'અને સંભવતું હોય તો તે શાં શાં કારણથી ?' જો એવી કોઈ સંભાવના દેખાતી હોય તો એની પાછળના શું કારણો તમને લાગે છે ? અત્યારે તો કાંઈ દેખાતું નથી એમ લાગે છે.

'જૈનસૂત્ર હાલ વર્તમાનમાં છે, તેમાં તે દર્શનનું સ્વરૂપ ઘણું અધૂરું રહેલું જોવામાં આવે છે. તે વિરોધ શાથી ટળે ?' કારણકે શાસ્ત્રો પણ

વિચ્છેદ ગયા છે એટલે અત્યારના જે જૈનસૂત્રો છે. સૂત્રો એટલે શાસ્ત્રો. જે શાસ્ત્રોમાં વિગત છે એ પદોને સૂત્રો કહેવામાં આવે છે. તે હાલમાં છે તેનું સ્વરૂપ ઘણું અધૂરું જોવામાં આવે છે. અને તેથી કેટલાક વિરોધાભાસ ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે અમુક વાત છે જ નહિ. વચ્ચેની કડીઓ ખૂટે છે. તો એ વિરોધ શાથી ટળે ?

‘તે દર્શનની પરંપરામાં એમ કહ્યું છે કે વર્તમાનકાળમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય...’ અત્યારે જે આગમો રહ્યા છે એમાં એ વાત કહી છે. દિગંબર-શ્વેતાંબર બંનેમાં. ‘કે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય, અને કેવળજ્ઞાનનો વિષય લોકાલોકને દ્રવ્યગુણપર્યાયસહિત સર્વ કાળપરત્વે જાણવાનો માન્યો છે તે યથાર્થ દેખાય છે ?’ વર્તમાન જિનાગમની અંદર આવું કેવળજ્ઞાનનું નિરૂપણ કર્યું છે તે બરાબર લાગે છે ? એમ કહે છે. કેમકે આટલી જ પ્રસિદ્ધિ કેવળજ્ઞાનની કરી છે. કેવળજ્ઞાનનું જે બીજું પડખું અધ્યાત્મનું છે એ ક્યાંક ક્યાંક દેખાય છે પણ અલ્પમાત્રામાં દેખાય છે. મુખ્યપણે તો લોકાલોકને જાણે તે કેવળજ્ઞાન એવો જ રૂઢિ અર્થ સમાજની અંદર પ્રચલિત છે.

‘અથવા તે માટે વિચારતાં કંઈ નિર્ણય આવી શકે છે કે કેમ ?’ અને એ રીતે વિચારતાં એનો કાંઈ નિર્ણય થઈ શકે છે કે કેમ ? ‘તેની વ્યાખ્યા કંઈ ફેર દેખાય છે કે કેમ ? અને મૂળ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કંઈ બીજો અર્થ થતો હોય...’ આ અધ્યાત્મદષ્ટિએ. ‘કેવળ નિજ સ્વભાવનું અખંડ વર્તે જ્ઞાન.’ એ મૂળ વ્યાખ્યા. એ ‘પ્રમાણે કંઈ બીજો અર્થ થતો હોય તો તે અર્થાનુસાર વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન ઊપજે કે કેમ ?’ અખંડ નિજસ્વભાવનું જ્ઞાન વર્તે કે કેમ ? જો વર્તતું હોય તો એને કેવળજ્ઞાન કહેવું કે ન કહેવું ? ક્યાંથી કેવી રીતે વાતને ઉઠાવી છે.

‘કેવળજ્ઞાન ઊપજે કે કેમ ? અને તે ઉપદેશી શકાય કે કેમ ?’ અને એવું કેવળજ્ઞાન થઈ શકે, વર્તમાનમાં નિજ સ્વભાવનું અખંડ જ્ઞાન વર્તી શકે એવો જ્ઞાનનો ઉપદેશ દઈ શકાય કે કેમ ? ‘તેમ જ બીજાં જ્ઞાનોની વ્યાખ્યા કહી છે તે પણ કંઈ ફેરવાળી લાગે છે કે કેમ ? અને તે શાં કારણોથી ?’ બીજા ચાર જ્ઞાન. મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન:પર્યવ. એની વ્યાખ્યા પણ એમને અધૂરી લાગે છે અને એમાં કાંઈ ફેર દેખાય છે તો

એના શું કારણો છે ? એમણે કેટલું ઊંડું વિચાર્યું છે !

‘દ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય; આત્મા મધ્યમ અવગાહી, સંકોચવિકાસનું ભાજન; મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા; તે કંઈ અપૂર્વ રીતે કે કહેલી રીતે ઘણા જ બળવાન પ્રમાણસહિત સિદ્ધ થવા યોગ્ય દેખાય છે કે કેમ ?’ શું કહે છે ? ધર્માસ્તિકાયને સિદ્ધ કરવું હોય, અધર્માસ્તિકાયને સિદ્ધ કરવું હોય, આત્માના ક્ષેત્રને અને સંકોચવિકાસને સિદ્ધ કરવો હોય, મહાવિદેહક્ષેત્રની જે વ્યાખ્યા છે એને સિદ્ધ કરવી હોય, તે કાંઈ અપૂર્વ રીતે સિદ્ધ કરાય કે આ જે કહી છે, અત્યારે વર્તમાન આગમોમાં કહી છે એ જ રીતે જો સિદ્ધ કરવા જઈએ તો એના કોઈ બળવાન પ્રમાણસહિત સિદ્ધ કરી શકાય એમ છે ? સિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે ? આ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે.

એનો અર્થ એમ છે કે એમના જ્ઞાનમાં કોઈ એવી અપૂર્વ જ્ઞાનની પરિસ્થિતિ છે. એમાં એવું ભાસે છે કે વર્તમાન આગમોમાં જે કાંઈ આવી વાતો માટે નિરૂપણ છે એના કરતા પણ કોઈ અપૂર્વ રીતે એનું નિરૂપણ થઈ શકવા યોગ્ય છે અને એની સિદ્ધિ પણ થઈ શકવા યોગ્ય છે. એવું લાગે છે. એટલે એમણે એક પ્રશ્ન મૂક્યો કે એ બધું જે છે એ બધી વ્યાખ્યા એ કાંઈ અપૂર્વ રીતે સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે કે કહેલી રીતે જ સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે ? બેમાં બળવાન પ્રમાણસહિત કેવી રીતે સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે ? તો કહે છે, કોઈ અપૂર્વ રીતે બળવાન પ્રમાણ સહિત સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે એવું એમને લાગ્યું છે. એમ પ્રશ્નમાંથી વિચાર આવે છે.

હવે બહુ સરસ વાત કરી છે. આ અત્યારે વિચારવા જેવો વિષય છે એ આ છે. ‘ગચ્છના મતમતાંતર ઘણી જ નજીવી નજીવી બાબતમાં બળવાન આગ્રહી થઈ જુદી જુદી રીતે દર્શનમોહનીયના હેતુ થઈ પડ્યા છે, તે સમાધન કરવું બહુ વિકટ છે.’ હવે શું છે કે જૈનદર્શનની અંદર પણ એકબીજા ગચ્છ, ગચ્છ એટલે ખાલી સાધુઓના ગચ્છ નહીં. પણ જૂથબંધી જેને આપણે કહીએ છીએ. સાદી ચાલતી ભાષામાં શું કહીએ છીએ ? જૂથબંધી. એક ટોળું આ બાજુ હોય, બીજું ટોળું આ બાજુ હોય, ત્રીજું ટોળું આ બાજુ હોય. હવે એની વચ્ચે મતમતાંતર હોય. એ મતમતાંતરની વાત સાવ નમાલી હોય, તદ્દન સાધારણ વાત હોય. Issue તો બહુ સામાન્ય હોય. જેમ ઘરમાં કંકાસ થાય ને ? તો એક સામાન્ય વાત

હોય એમાંથી જ થાય છે. એવું અહીંયાં ગંભીર જે ધર્મનો વિષય છે એમાં એવું થવા લાગ્યું કે સામાન્ય વાતોની અંદર મતભેદ ઊભા થાય. અને દર્શનમોહનીનું આવરણ વધે એવી રીતે એનો આગ્રહ કરે.

આમાં શું થાય છે ? જેને ખોટો આગ્રહ કહેવાય. આત્માને નુકસાન થાય એ પ્રકારનો આગ્રહ કરે. સામાન્ય માણસ એમ કહે કે, ભાઈ ! આગ્રહ તો બેય પક્ષે છોડી દેવો જોઈએ. શું કહે ? આ થોડી વિચારવા વાત છે. આગ્રહ તો બેય પક્ષે છોડી દેવો જોઈએ. આગ્રહ જો બેય પક્ષે છોડી દેવે તો તો કાંઈ પ્રશ્ન નથી પણ એક પક્ષ છોડે. આગ્રહ છોડવા યોગ્ય છે એવું માનનાર એક પક્ષ છોડે એવી લગભગ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. કેમકે જે ખોટો આગ્રહ કરે છે એ કોઈ સમજીબુઝીને કોઈ અવાંતર હેતુથી કરતા હોય છે. ધર્મના ક્ષેત્રમાં માણસ ખોટો આગ્રહ ક્યારે કરે ? કે જે દર્શનમોહનીનું કારણ થાય, આત્માને આવરણ આવે એવું કારણ થાય. તો એની સામે સાચી વાતનો આગ્રહ પણ છોડી દેવો જોઈએ. તો મતમતાંતર ન થાય એમ લાગે. એટલે ખોટાની પાછળ સાચાએ ઘસડાઈ જવું જોઈએ. એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ જાય. ફક્ત અંદરના ભેદ-પ્રભેદો એટલે કે મતમતાંતરો અને મતભેદો અને વિઘટન ન થાય એટલા માટે.

અહીંયાં એક પ્રશ્ન વિચારવા યોગ્ય છે કે સમાજનું સંગઠન અને સમાજનું વિઘટન. એવો એક જે પ્રશ્ન છે એ પ્રશ્નને કઈ રીતે વિચારવો ? કયા દષ્ટિકોણથી વિચારવો ? કે સત્યના આધારે સમાજનું સંગઠન-વિઘટન ગૌણ કરવું કે સમાજના સંગઠન-વિઘટનના આધારે સત્યનો ભોગ દઈ દેવો ? આ બે પ્રશ્ન આમાંથી ઊભા થાય છે. પછી બે હજાર વર્ષ પહેલાની વાત હોય કે અત્યારની વાત હોય. શું કરવું ? આ બે મુખ્ય વિષય છે.

એમાંથી જે પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ એ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ કે બે હજાર વર્ષ પહેલા જે 'કુંદકુંદાચાર્ય' થયા ત્યાંથી માંડીને અત્યાર સુધીના જેટલા ભાવલિંગી મુનિઓ, આચાર્યો થયા અને સત્પુરુષો થયા એ સત્યને વળગી રહ્યા છે. સંગઠન-વિઘટનને મુખ્ય કરીને વળગ્યા નથી. કેમકે એમ કરવા જાય તોપણ જે અસત્યને વળગે છે એ ક્યાં સુધી એને ખેંચી જાય એ કહેવું મુશ્કેલ પડે. ક્યાં સુધી વળગીને એની સાથે નીચે ઉતરી ઉતરીને

ચાલે. એ તો આત્માનો ભોગ દેવા જેવું થઈ જાય. એને અનુસરવા જતાં પોતાના આત્માનો ભોગ દેવા જેવું થઈ જાય.

શું કહે છે ? હવે ફરીને વિચારીએ. 'ગરબ્બન મતમતાંતર ઘણી જ નજીવી નજીવી બાબતમાં બળવાન આગ્રહ થઈ...' એ બળવાન આગ્રહ શું કરવા થાય ? કે, અમારા જૂથનું અત્યારે બળ પ્રવર્તે છે. એટલો જ એની અંદર ખાલી અભિપ્રાય હોય છે. અમારી જીત છે, અમે હારતા નથી. એમાં શું કરે છે ? દર્શનમોહનીયનો હેતુ થાય ત્યાં સુધી એ વાતને ખેંચવામાં આવે છે. કોઈ એ વિચાર કરતા નથી કે આમાં દર્શનમોહનીય એટલે મિથ્યાદર્શન તીવ્ર થશે કે મિથ્યાદર્શન ઘટશે ? આમ વિચારતા મિથ્યાદર્શન ઘટે કે મિથ્યાદર્શન વધે ? છે તો હજી મિથ્યાત્વમાં અને મિથ્યાત્વમાં. પણ વધે એટલે ગૃહીતમાં જાય. બીજું કાંઈ ન થાય. મિથ્યાદર્શન તીવ્ર થાય એટલે ગૃહીત મિથ્યાત્વમાં ચાલ્યા જાય.

એવી પરિસ્થિતિમાં 'સમાધાન કરવું બહુ વિકટ છે.' કારણકે જો સમાધાન કરવા જાય તો સત્યનો ભોગ આપવો પડે. આગ્રહ નથી રાખવો ચાલો. તમે જેમ કહો તેમ. આપણે જતું કરો. તોપણ સત્યનો ભોગ આપવો ત્યાં સુધી જતું કરવું ? તો એ રીતે તો જતું કરવામાં કોઈ છેલ્લે છેડો આવતો નથી. પછી તો એ બીજું, ત્રીજું એમનેમ ઉતરતા પગથિયે... ઉતરતા પગથિયે એમની પાછળ ચાલવું જ પડે. ખોટાની પાછળ સાચાને.

મુમુક્ષુ :- 'કુંદકુંદાચાર્યો' બે હજાર વર્ષ પહેલા ઢીલ આપી હોત તો અત્યારે આ ન હોત.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, તો અત્યારે બધું ખલાસ થઈ ગયું હોત.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવે' ઢીલ આપી હોત તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'ગુરુદેવે' પણ ઘણો....

'કેમકે તે લોકોની મતિ વિશેષ આવરણને પામ્યા વિના એટલા અલ્પ કારણમાં બળવાન આગ્રહ ન હોય.' જ્યારે અલ્પ કારણ હોય અને તે પણ અજુગતુ કારણ હોય, અયોગ્ય વાત હોય, મિથ્યાત્વને દઢ કરે એવું, આત્માને નુકસાન થાય એવું કારણ હોય, એમાં જે તીવ્ર આગ્રહ કરે ત્યારે એમ સમજવું કે અવશ્ય એની મતિને આવરણ આવી ગયું છે. મતિને આવરણ આવ્યું હોય તો જ આવું થાય. નહિતર આવું થાય નહિ. સત્યની

વિરુદ્ધ આગ્રહ થાય અને તે અલ્પ કારણ ખાતર આગ્રહ થાય ત્યારે એમ સમજવું જોઈએ કે મતિને આવરણ આવ્યા વિના એવું બને નહિ. મતિ અવરાઈ ગઈ છે અથવા મતિ વિપર્યાસ વધી ગયો છે ત્યારે જ એવું બને.

મુમુક્ષુ :- દર્શનમોહને મંદ કરવા કે અભાવ કરવા અહીંયાં આવ્યા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અને એના બદલે દર્શનમોહ વધારીને ગયા. એવું થાય. એટલે આ તો એક એવું સાધન છે, બળવાન ધારદાર સાધન છે. જો એનો ઉપયોગ કરતા ન આવડે તો પોતાના અંગનો છોદ થાય. અંતરશત્રુને મારવા માટેનું સાધન છે. મિથ્યાત્વ આદિ અંતરશત્રુને હણવા માટેનું સાધન છે. એ જો ન હણાય તો પોતાનો આત્મા હણાય જાય. એ આગળ કહ્યું છે ને ? એમણે કહ્યું છે કે જેનાથી ખરેખર ભવભ્રમણ મટવું જોઈતું હતું એ જ ભવભ્રમણ વૃદ્ધિનું કારણ થઈ જાય. (પત્રાંક) ૬૯૩માં આવ્યું ? ક્યાં આવ્યું ? ૬૯૩માં છેલ્લી લીટી.

‘કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ...’ છેલ્લો Paragraph. પાનું-૫૦૪. ‘ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે,...’ જ્ઞાનમાર્ગ, ક્રિયામાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગનું વિવરણ લીધું. ‘અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમપુરુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંધ દીઠું છે, અને તેમ જ વર્ત્યા છે,...’ છેલ્લો Paragraph છે. ‘કોઈ મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે, અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમપુરુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંધ દીઠું છે,...’ માથે ચડાવ્યું છે. ‘અને તેમ જ વર્ત્યા છે, તથાપિ તેવો...’ યોગ. તેવા વિદ્યમાન સત્પુરુષ કે સદ્ગુરુ હોવા જોઈએ. ‘યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ; નહીં તો...’ પોતાની મેળે ડહાપણ કરવાથી ‘નહીં તો ચિંતામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ ઊલટો પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થાય.’ ભૂલ કરે અને આડે રસ્તે જરાક ચડી જાય તો અત્યારે તો એને એમ લાગે કે કાંઈ ફેર નથી. મારે તો ભળતી અને મળતી વાત છે. એક Degree નો Anglé^૧ હોય પણ લંબાઈને છોડો ક્યાંનો ક્યાં જાય. પરિભ્રમણ નાશ કરવા માટે જે મનુષ્ય દેહ છે એ ઊલટાનો પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થઈ જાય. એટલે બહુ ગંભીર વાત છે.

ટૂંકામાં વાત શું છે ? કે કોઈપણ ધાર્મિક Issue ઊભો થાય અથવા સામે આવે ત્યારે એમને એમ વગર વિચાર્યો, ઉતાવળે, સમજ્યા વગર, અધૂરી સમજણથી, અધૂરા નિશ્ચયથી અભિપ્રાય આપવો જોઈએ નહિ. ઘણો ગંભીર વિષય છે. એટલે એક વખત વિચારણામાં ઊભા રહી જવું. કાં તો કોઈ મહાપુરુષને અનુસરવું, જ્ઞાનીપુરુષને અનુસરવું, આપણને પોતાને ખ્યાલ નથી માટે. અને નહિતર પોતે એ વાતના અભિપ્રાયમાં આવવું નહિ. આમ થવું જોઈએ કે આમ ન થવું જોઈએ એમાં પોતે આવવું જોઈએ નહિ. એ વાતને Under consideration જેને કહીએ, જ્યાં સુધી પરિપક્વ નિર્ણય ન આવે ત્યાં સુધી વિચારણા હેઠળ રાખવી ઘટે છે.

મુમુક્ષુ :- ભક્તિ એટલે....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભક્તિ એટલે બહુમાન. ગુણોનું બહુમાન. સર્વજ્ઞદેવ, ભાવલિંગી મુનિરાજ, સત્પુરુષ એમના ગુણોનું બહુમાન, એમના ગુણોનું મૂલ્યાંકન એનું નામ ભક્તિ છે. પદ ગાવું એ વાત નથી. એમના ગુણોને ઓળખવા, એમને ઓળખવા. ઓળખીને બહુમાન થવું એનું નામ ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. એટલે એમની આજ્ઞાશ્રિત રહેવું. એમના ચરણમાં, એમના સાન્નિધ્યમાં નિવાસ કરવો અને એ કહે તે કરવું.

મુમુક્ષુ :- પદ ગાવું એ સારું કે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આવે તો સારું. પણ રૂઢિ થઈ જાય તો સારું નહિ. રૂઢિગત રીતે થઈ જાય એ બરાબર નહિ. પણ એને બરાબર જે રીતે.. બહુભાગ જ્ઞાનીઓની જે રચના છે એની અંદર મુખ્યપણે ગુણાનુવાદ છે. અને એ આત્માના ગુણાનુવાદ છે એમ કહો કે તે તે મહાપુરુષરૂપ ભગવંતોના ગુણાનુવાદ છે એમ કહો. બાકી પછી એની પાછળ બીજા કવિઓ, કવિઓ જે રચે છે અને પછી એક રૂઢિ થઈ જાય છે એનું નામ ભક્તિ નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાથ ઊંચા કરી લીધા. એનું કારણ છે કે કાં તો તમે એને Surrender થાવ, તાબે થાવ. કાં તો ખોટા જે છે, આત્માને નુકસાન કરનારા એવા અભિપ્રાયને કાં તમે તાબે થાવ અને કાં તમે જુદા પડો. બે જ થાય. એમાં ત્રીજું તો થાય નહિ. પેલા તો મૂકવાના નથી. કેમકે

એ તો આત્મહિતના હેતુથી આગ્રહ કરતા નથી. કોઈ અવાંતર હેતુથી પક્કડ કરી રહ્યા હોય છે. એ હેતુને પોષણ આપવું કે જુદા પડીને સત્યને વળગીને આત્મહિતના માર્ગે આગળ વધવું ? સંખ્યાનો મોહ છોડીને, સંગઠનનો મોહ છોડીને, એનો નિર્ણય એને કરવો પડે છે. અને એ નિર્ણય બધા સત્યપુરુષોએ એવી રીતે કર્યો છે કે સત્યને વળગી રહેવું. પરિસ્થિતિ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અનુસાર જે થવી હોય તે થશે. આપણે સત્યને વળગી રહેતા આપણા હિતને પણ વળગી શકશું અને બીજાને પણ હિતમાં નિમિત્ત થઈ શકશું. આ સિવાય બીજો સમ્યક્ અભિપ્રાય એમાં થઈ શકે એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે એમાં તો.. એટલે તો શું છે કે પોતાની યોગ્યતા તૈયાર કરવામાં પોતાની જવાબદારી ઉપર ઘણી વાત છે. આ માર્ગ જ કોઈ વિશેષ યોગ્યતામાંથી જ ઊપજે એવું-મળે એવું છે. સામાન્ય યોગ્યતામાં તો ભૂલા પડવાની સંભાવના ઘણી છે. અને એટલે જ આ જીવે પણ પરિભ્રમણમાં અનંત કાળ કાઢ્યો છે એનું કારણ પણ આ જ છે કે ઉપર ઉપરથી ચાલે છે, સામાન્ય સમજણથી ચાલે છે. કોઈ વિશેષ યોગ્યતામાં આવીને ઊંડી સમજણથી જીવ ચાલતો નથી. એટલે એને પરિભ્રમણ ઘટવાને બદલે પરિભ્રમણ ચાલુને ચાલુ રહી જાય છે. એ તો એમણે કહ્યું.

બહુ જ જો ઊંડા ઉતરવામાં આવે તો એક અપૂર્વ આત્મહિતનું કારણ છે. આખા સંસારના ફેરા છૂટી જાય એવી વાત છે. ચાર ગતિના જન્મ-મરણના દુઃખ, મુંઝવણના દુઃખ, પીડાના દુઃખ, બધી જાતના દુઃખ મટે એને સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં રહેવાનું થાય. તો પછી એના માટે અધૂરી મહેનત શા માટે અને અધૂરો પરિશ્રમ શા માટે ? પૂરેપૂરી મહેનત અને પૂરા પરિશ્રમથી એ માર્ગના મૂળનો પત્તો લઈને, જે મૂળમાર્ગ છે એ મૂળમાર્ગરૂપ સન્માર્ગે ચાલવું જોઈએ. ૨૫૦૦ વર્ષમાં જે જે વિકૃતિ આવી છે એ વિકૃતિને, કોઈ વિકૃતિને ભૂલેચૂકે પણ ન અનુસરી જવાય અથવા કોઈ નવી વિકૃતિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તોપણ એમાં પોતાનો ખ્યાલ પડવો જોઈએ કે આ વિકૃતિમાં (ન જવાય).

જેમકે એક મહાપુરુષ અત્યારે થાય છે. 'કૃપાળુદેવ' થયા, 'ગુરુદેવ' થયા. તો સંપ્રદાય બુદ્ધિએ લોકો ચાલવા માંડે છે. અહીંયાં આનું નામ ન લેવાય, અહીંયાં આનું નામ ન લેવાય, અહીંયાં આનું પુસ્તક ન વંચાય, અહીંયાં આનું પુસ્તક ન વંચાય. એ બધી સંપ્રદાયબુદ્ધિ થઈ ગઈ. સંપ્રદાયબુદ્ધિએ એ પોતે જ પ્રવર્ત્યાં નથી. એ તો સંપ્રદાય તોડીને જ્યાં બહાર નીકળ્યા ત્યાં એના જ નામે નવો સંપ્રદાય ઊભો કરવા જેવો અપરાધ થાય અને એવી સંકુચિત વૃત્તિથી અનેક પ્રકારના અનિષ્ટ પાપોનો જન્મ થાય. એ બધું વિચારવું ઘટે છે. નહિતર મોટી ગડબડ થાય. એવું છે. આપણે અહીંયાં 'કૃપાળુદેવ'ના ગ્રંથને શાસ્ત્ર તરીકે બિરાજમાન કર્યું છે એમાં થોડી ઊંડી સમજણ છે કે આપણે સંપ્રદાયબુદ્ધિમાં ક્યાંય અટવાવું નથી.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવે' તો ઘણું બહુમાન કર્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અરે...! આજે પણ હાલતા ને ચાલતા એ સૂત્રો બોલાય છે. કાલે 'માતાજી'નો સમાધિદિન હતો. તો એમની રૂમમાં 'અહો...! અહો...! શ્રી સદ્ગુરુ' એમના જ પદો બોલ્યા છીએ આપણે. 'કરુણાસિંધુ અપાર...' એ પદો બોલીએ છીએ. અરે...! ખુદ, પોતે રોજ અને છેલ્લે પણ સુખધામ બોલ્યા છે. 'સુખ ધામ અનંત સુસંત ચહી, દિન રાત રહે તદ્ધ્યાનમહી.'

મુમુક્ષુ :- કાલ રાત્રે પણ બોલતા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે એક જબરદસ્ત પુરુષ થઈ ગયા છે. ઘણી વાતો ઉપર એમણે પ્રકાશ ફેંક્યો છે.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ' દરેક પ્રવચનમાં વાત કરતા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ છોડે નહિ. એટલે સંપ્રદાયબુદ્ધિથી તો કાંઈ પ્રવર્તવા જેવું નથી. આત્માને નુકસાનનું કારણ છે. (અહીં સુધી રાખીએ...)

તા. ૨-૬-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૭૧૩ થી ૭૧૫

પ્રવચન નં. ૩૩૧

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૭૧૩માં છેલ્લો Paragraph. પાનું-૫૨૨. જૈનદર્શનની વર્તમાન સ્થિતિ ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ પણ ઘણા પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે. છેલ્લે એ વાત કરે છે કે ‘અવિરતિ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ એમાંના કયા આશ્રમવાળા પુરુષથી વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શકવાનો સંભવ રહે છે ?’ જૈનદર્શનના મૂળમાર્ગની ઉન્નતિ કરવાની ચર્ચા કરે છે. એ પ્રશ્નની ચર્ચા કરે છે કે જૈનધર્મનો મૂળમાર્ગ છે, મૂળધર્મ છે એની ઉન્નતિ કરવી હોય તો તે અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરે. બીજાનો તો અધિકાર નથી. એ પહેલા તો કોઈનો અધિકાર નથી. કરી શકે એ પરિસ્થિતિ પણ નથી. પણ કરી શકે તો અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરે, દેશવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરે કે સર્વવિરત ? એમાંના કયા આશ્રમવાળા પુરુષથી વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શકવાનો સંભવ રહે છે ? આ પ્રશ્ન એણે ઉઠાવ્યો છે.

સામાન્યપણે સર્વવિરતિ એટલે છઠા-સાતમા ગુણસ્થાને સાધુપદમાં બિરાજમાન છે એવી વ્યક્તિ જૈનમાર્ગની વધુમાં વધુ ઉન્નતિ કરી શકે એમ સીધું લાગે એવું છે. કેમકે એમની માર્ગની અંદર પ્રગતિ એમના આત્માને વિશેષ છે. બાહ્યાભ્યંતર બધા જ પરિગ્રહનો ત્યાગ અને નિર્ગ્રંથદશા હોવાથી એનો પણ બીજા જીવો ઉપર પ્રભાવ પડે. આત્મશાંતિનો પણ પ્રભાવ પડે, જ્ઞાનવિશેષતાનો પ્રભાવ પડે. એ મુદ્દામાં એ બાબતોનો સરવાળો કરી શકાય. તો બીજા બાજુ સર્વવિરતિ કેટલાક કારણોમાં પ્રતિબંધનને લીધે પ્રવર્તી શકે. તો એમની કેટલીક મર્યાદાઓ એવી છે કે લોકની વચ્ચે એમનો જે નિવાસ છે એ ઘણો મર્યાદિત છે. એટલે લોકોને જે સમાગમ જે પ્રમાણમાં જોઈએ એ પ્રમાણમાં સમાગમ સર્વવિરતિ ગુણસ્થાને રહેલા સાધુપુરુષ આપી શકતા નથી, આપી શકે નહિ. એમની દશા જ કોઈ એવી છે કે જેને લઈને એ અસંગદશામાં મુખ્યપણે વર્તવા

ચાહે છે અને મુખ્યપણે વર્તે છે. એટલે બીજાને સત્સંગ મળવાનો જે પ્રસંગ છે એ સાધુદશામાં સૌથી એટલે અવિરતિ અને દેશવિરતિ કરતા ઓછો છે.

‘સર્વવિરતિ કેટલાંક કારણોમાં પ્રતિબંધને લીધે પ્રવર્તી શકે નહીં;...’ ઘણા પ્રતિબંધો છે. એમના બાહ્યાચારને વિષે ઘણા પ્રતિબંધો છે. એનું ઉલ્લંઘન કરીને એ પ્રવર્તી શકે નહિ. જ્યારે ‘દેશવિરતિ અને અવિરતિની તથા રૂપ પ્રતીતિ થવી મુશ્કેલ...’ છે. જ્યારે દેશવિરતિ અને અવિરતિએ માર્ગ જાણ્યો છે, માર્ગને દર્શાવી શકે છે, માર્ગને બતાવી શકે છે તોપણ તેની એ જ્ઞાનીપુરુષ છે, ધર્માત્મા છે એની એવી પ્રતીતિ થવી મુશ્કેલ પડે છે. અને વળી જૈનમાર્ગમાં પણ તે રીતનો સમાવેશ ઓછો છે. એટલે કે એને ઉપદેશકના સ્થાને જૈનમાર્ગમાં બેસવાનો સમાવેશ ઓછો છે. મુખ્ય વાત નથી.

હવે કહે છે કે આવા બધા વિકલ્પ અમને શા માટે ઊઠે છે ? માર્ગની ઉન્નતિનો ‘વિકલ્પ અમને શા માટે હવે ઉઠ્યો છે ? અને તે શમાવી દેવાનું ચિત્ત છે તે શમાવી દઈએ ?’ આત્મસાધન કરવું, આત્મસાધનમાં રહેવું. અને આ બધું આ વિકલ્પો અમારે શમાવી દેવા. આ વિકલ્પોની શું જરૂર છે ? અમારે પણ આ વિકલ્પને શાંત કરીને અમારા સ્વકાર્યમાં લાગી જવું. એવા કેટલાક પ્રશ્નો ઉઠાવીને આ પત્ર અપૂર્ણ દશામાં અહીંયાં સ્થાન પામ્યો છે.

અવિરતિ અને સર્વવિરતિ કરતા દેશવિરતિનું જે સ્થાન છે એ માર્ગની ઉન્નતિ માટે એક મધ્યમકક્ષાનું પણ ઠીક ઠીક સ્થાન-પાત્ર છે. કેમકે એમાં સર્વથા અત્યાગ દશા નથી અને કેટલીક ત્યાગદશાને લીધે જે કોઈ સામાજિક સ્તરના જીવો છે જે અત્યાગમાં, અવિરતિમાં રહ્યા છે તેને માટે એ વિશેષ આદરનું સ્થાન થઈ શકવા યોગ્ય છે. અને તેમ છતાં પણ તે લોકોની મધ્યમાં, લોકોના સમાગમમાં પણ ઠીક ઠીકપણે સાધુદશા કરતા પણ વિશેષપણે તેમનું સ્થાન લોકોની વચ્ચે સંગ કરવાને વિષે એમને એટલો પ્રતિબંધ નથી, જેટલું છઠા-સાતમા ગુણસ્થાનમાં સાધુને પ્રતિબંધ છે. કેમકે સાધુ નગ્નદશામાં હોવાથી જંગલમાં જ પ્રાયઃ રહે છે. ફક્ત આહાર માટે આવે છે. એ સિવાય વસ્તીમાં રહેતા નથી. અને વસ્તીમાં રહેવું એમને માટે ઉચિત પણ નથી.

એટલે એ વચ્ચેનું જે પદ છે એ પદ જૈનમાર્ગની ઉન્નતિ, તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર એ માટે કાંઈક મધ્યમમાર્ગીય રસ્તાની દષ્ટિએ વિચારતા ઠીક લાગે છે. ત્રણેનો વિચાર કરવામાં આવે તો, કેમકે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ છે એની કોઈ બાહ્યત્યાગની દશા નહિ હોવાથી પરિપૂર્ણ વીતરાગતાની શ્રેણીરૂપ જે માર્ગ છે, જે શ્રેણીએ પરિપૂર્ણ વીતરાગતા પ્રાપ્ત થાય એવો ઉપદેશ દેવામાં વિરોધાભાસી પ્રકાર સામાન્ય જનસમાજમાં ઉત્પન્ન થવાની સંભાવના વિશેષ છે. જ્યારે કેટલોક ત્યાગ હોવાથી, ચોથા ગુણસ્થાનથી વીતરાગતા પણ વિશેષ હોવાથી એ સામાન્ય જનસમાજ ઉપર પણ એક સારી છાપ ઊપજાવી શકે છે. અને એ જનસમાજને વિશેષ પ્રમાણમાં સમયનો અવકાશ આપી શકે છે. એટલે એ પદ કાંઈક ઠીક લાગે છે. આગળ ઉપર કયાંક એમણે એવો વિચાર પણ કર્યો છે. જો માર્ગની ઉન્નતિ કરવી તો આ સ્થિતિએ રહીને ઉન્નતિ કરવી. પછી સાધુદશામાં તો એકલું આત્મસાધન કરવા નીકળી પડ્યા છે, કેવળજ્ઞાન લેવા નીકળી પડ્યા છે. એને બીજું કાંઈ વિકલ્પ ઉઠાવવો એ ફાવતો નથી. એ માર્ગની ઉન્નતિ સંબંધીના સામાન્ય વિચાર છે.

પત્રાંક-૭૧૪

સં. ૧૯૫૨

ૐ જિનાય નમઃ

ભગવાન જિને કહેલા લોકસંસ્થાનાદિ ભાવ આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે.

ચક્રવર્ત્યાદિનું સ્વરૂપ પણ આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી સમજાય એવું છે.

મનુષ્ય-ઊંચત્વ પ્રમાણાદિમાં પણ તેવો સંભવ છે.

કાળ પ્રમાણાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન છે.

નિગોદાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન થવા યોગ્ય છે.

સિદ્ધસ્વરૂપ પણ એ જ ભાવથી નિદ્ધિધ્યાસન થવા યોગ્ય છે.

—સંપ્રાપ્ત થવા યોગ્ય જણાય છે.

લોક શબ્દનો અર્થ } આધ્યાત્મિક છે.
અનેકાંત શબ્દનો અર્થ }

સર્વજ્ઞ શબ્દ સમજાવો બહુ ગૂઢ છે.

ધર્મકથારૂપ ચરિત્રો આધ્યાત્મિક પરિભાષાથી અલંકૃત લાગે છે.

જંબુદ્વીપાદિનું વર્ણન પણ અધ્યાત્મ પરિભાષાથી નિરૂપિત કર્યું લાગે છે.

અતીન્દ્રિય જ્ઞાનના ભગવાન જિને બે ભેદ પાડ્યા છે.

દેશ પ્રત્યક્ષ,

તે બે ભેદે,

અવધિ,

મન:પર્યવ.

ઈચ્છિતપણે અવલોકન કરતો આત્મા ઈન્દ્રિયના અવલંબન વગર અમુક મર્યાદા જાણે તે અવધિ.

અનિચ્છિત છતાં માનસિક વિશુદ્ધિના બળ વડે જાણે તે મન:પર્યવ.

સામાન્ય વિશેષ ચૈતન્યાત્મદૃષ્ટિમાં પરિનિષ્ઠિત શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન.

શ્રી જિને કહેલા ભાવો અધ્યાત્મ પરિભાષામય હોવાથી સમજાવા કઠણ છે. પરમપુરુષનો યોગ સંપ્રાપ્ત થવો જોઈએ.

જિનપરિભાષા-વિચાર યથાવકાશાનુસાર વિશેષ નિદ્ધિધ્યાસ કરવા યોગ્ય છે.

૭૧૪. 'ૐ જિનાય નમઃ'

મુમુક્ષુ :- એક એક વિષયમાં કેટલી ઊંડી વિચારણા છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઘણો વિચાર કરે છે. અને દરેક વાત બહુ ઊંડેથી વિચારે છે. ઉપરછલ્લો વિચાર નથી પણ ઊંડેથી ઘણી વાતો વિચારે છે.

'ભગવાન જિને કહેલા લોકસંસ્થાનાદિ ભાવ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી

સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે.’ એ તો જેટલા જેટલા જૈનદર્શનના સૂત્ર સિદ્ધાંતો છે એ બધામાં પોતે આધ્યાત્મિક દષ્ટિકોણને મુખ્ય રાખીને જ એમણે એ બધો વિચાર કર્યો છે. ઘણા વિષયો જાણવાના છે. જેમકે લોકસંસ્થાન-લોકનો આકાર. પુરુષાકારે જે લોક છે એ જાણવાનો વિષય છે. એમાં સ્વર્ગ-નરકના ક્ષેત્રો છે, મનુષ્યલોકના ક્ષેત્રો છે એ પણ જાણવાનો વિષય છે. પણ એમણે પોતે તો બધું જ આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી વિચારેલું છે એમ લાગે છે. શું કહે છે ? ‘ભગવાન જિને કહેલા લોકસંસ્થાનાદિ ભાવ આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે.’ અધ્યાત્મિક દષ્ટિએ એ વાત બરાબર સિદ્ધ થાય છે, બરાબર ઠરે છે. એમ જ હોવા યોગ્ય છે એવું એમને લાગે છે. એ બાબતમાં એમના વિચારો ઘણા ઊંડા હતા. કદાચ સામાન્ય મનુષ્યથી અનુમાન ન કરી શકાય એટલા બધા ઊંડા વિચારથી એમણે એ વાતો વિચારી છે.

‘ચક્રવર્ત્યાદિનું સ્વરૂપ પણ આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી સમજાય એવું છે.’ ચક્રવર્તી પુણ્યના યોગ છે. તોપણ એ ત્રેસઠ શલાકા પુરુષમાંહેના એક પુરુષ છે, મોક્ષગામી પુરુષ છે. એટલે એ વિષય પણ એમણે અધ્યાત્મિકદષ્ટિથી વિચાર્યો છે, સમજ્યા છે. ‘મનુષ્ય-ઊંચત્વ પ્રમાણાદિમાં પણ તેવો સંભવ છે.’ મનુષ્યમાં પણ ઉચ્ચપણાના જે પ્રસંગો છે, જેમકે જૈનકુળમાં જન્મ છે, બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ છે એવા ઉચ્ચ ગોત્રમાં જે જન્મ છે. એ ‘ઊંચત્વ પ્રમાણાદિમાં પણ તેવો સંભવ છે.’ એમાં પણ અધ્યાત્મિક દષ્ટિકોણ લાગુ પડે છે એમ કહેવું છે. ‘કાળ પ્રમાણાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન છે.’ જે આ હુંડાવસર્પિણી કાળ કલ્પો, અવસર્પિણી કાળ, ઉત્સર્પિણીકાળ એમાં પણ અધ્યાત્મ દષ્ટિકોણ ઘટ્યમાન છે એટલે ઘટે છે. કેમકે જીવોના પરિણામ સાથે એ બધો સંબંધ રાખે છે.

‘નિગોદાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન થવા યોગ્ય છે.’ એ તો સીધો જ અધ્યાત્મિક દષ્ટિનો વિષય છે. જે જીવ પોતાના આત્મસ્વરૂપની તીવ્ર વિરાધનામાં આવે છે એ જીવો નિગોદાદિ અવસ્થાને પામે છે. એને તો સીધો જ આત્માના અપરાધ સાથે સંબંધ છે. એટલે એમાં પણ અધ્યાત્મિક દષ્ટિકોણ લાગુ પડે છે. ‘સિદ્ધસ્વરૂપ પણ એ જ ભાવથી નિદિધ્યાસન થવા યોગ્ય છે. - સંપ્રાપ્ત થવા યોગ્ય જણાય છે.’ સિદ્ધપદ માટે બે વાત લીધી

છે. જે આત્માનું સિદ્ધ સ્વરૂપ છે એ પણ એ જ ભાવથી એટલે અધ્યાત્મિક દષ્ટિથી નિદિધ્યાસન એટલે વિશેષે (કરીને) એને ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે, વિશેષે કરીને ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, ધ્યાનનો એ વિષય છે અને એ ધ્યાન કરીને તેની પ્રાપ્તિ સંપ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. તેની પ્રાપ્તિ થવા યોગ્ય જણાય છે.

‘લોક શબ્દનો અર્થ, અનેકાંત શબ્દનો અર્થ આધ્યાત્મિક છે.’ ‘લોક પુરુષસંસ્થાને કલ્પો, એનો ભેદ તમે કંઈ લલ્પો ?’ એમ કરીને એમણે એક પદ રચ્યું છે. એ પણ અધ્યાત્મિક દષ્ટિકોણથી એ વિષયને પોતે વિચાર્યો છે. ‘સર્વજ્ઞ શબ્દ સમજાવો બહુ ગૂઢ છે.’ સર્વજ્ઞપણું સમજાવવું એ ઘણું ગૂઢ છે. માત્ર રૂઢિગતપણે લોકાલોકને જાણે તે સર્વજ્ઞ એટલો બહુ સીધો સાદો અર્થ, સામાન્ય અર્થ એનો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. પણ અધ્યાત્મિકદષ્ટિએ સર્વજ્ઞતાને પામેલા જે આત્માઓ છે એનું સ્વરૂપ કેવું હોય ? એ સમજતા ઘણા ગૂઢ ભાવો સમજાય એવું છે અથવા એમાં આત્મિક જ્ઞાનના સિદ્ધાંતો પણ સમજાય એવું છે, એમાં આત્માર્થ પણ સમજાય એવું છે.

‘ધર્મકથારૂપ ચરિત્રો આધ્યાત્મિક પરિભાષાથી અલંકૃત લાગે છે.’ ધર્મકથારૂપ જે ચરિત્રો છે એમાં પણ અધ્યાત્મિક પરિભાષાથી એના અલંકાર કર્યા હોય એવું લાગે છે. માત્ર શબ્દાલંકાર નથી, પણ અધ્યાત્મથી... જેમ અલંકારથી-દાગીનાથી ઘરેણાં પહેરીને માણસ શોભે છે, એવી જ રીતે આ ધર્મકથારૂપ ચરિત્રો છે એ એમના અધ્યાત્મપરિણામોથી શોભે છે. એવી કોઈ અંદરની વાતો છે.

ભલે બહારમાં એવું બતાવ્યું હોય કે ‘રામચંદ્રજી’એ છ મહિના સુધી ‘લક્ષ્મણજી’ના દેહને ખંભે ફેરવીને ઘણી આકુળતા એમને થઈ. ‘લક્ષ્મણજી’ પ્રત્યેના રાગને લીધે એવી પ્રવૃત્તિ એમની જોવામાં આવે છે. પણ એવી વિશેષતામાં પણ અધ્યાત્મ રહેલું છે કે ચારિત્રમોહના એવા ઉગ્ર પરિણામોની સાથે પણ સમ્યગ્દર્શન અને સ્વાનુભૂતિએ મચક આપી નથી. સમ્યગ્દર્શન, ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન અને સ્વાનુભવની પરિણતિ એ વખતે આત્મામાં એટલી ધરબાઈને રહી છે કે ચારિત્રમોહનો ઝંઝાવાત છે એ ઝંઝાવાતમાં એ પોતે નિર્મૂળ થયા નથી અથવા તો એ પોતે વૃત્તિભ્રંશરૂપે

થયા નથી. ત્યાં વૃત્તિનો ભંશ થયો નથી. એવી એમની જે શક્તિ છે, સ્વાનુભવની શક્તિ છે અને સમ્યગ્દર્શનની શક્તિ છે એ વિશેષેપણે જાણવા યોગ્ય છે. એટલે એ રીતે એનો અલંકાર કર્યો છે, એની શોભા બતાવી છે. એમનો અવગુણ નથી બતાવ્યો પણ એમનો ગુણ બતાવ્યો છે.

સામાન્ય રીતે ધર્મકથારૂપ ચારિત્રોમાં સમ્યગ્દષ્ટિના ચારિત્રો મુખ્યપણે બતાવવામાં આવે છે. ત્યાં એ બતાવવું છે કે આ પ્રકારની ચારિત્રમોહની સ્થિતિમાં પણ સમ્યગ્દર્શન છે એ ફરીને મિથ્યાદર્શનરૂપે થતું નથી. એ બદલાઈ જતું નથી, પલટાઈ જતું નથી, નાશ પામતું નથી. એવી એની શક્તિ કેટલી બધી વિશેષ છે એ બતાવવાનો ત્યાં અભિપ્રાય હોય છે. કોઈપણ વસ્તુનો ત્યાગ ન હોય. અરે...! નવકાર મંત્ર બોલવાનો પણ જેને નિયમ ન હોય કે રોજ આપણે પંચ પરમેષ્ઠીનો નમસ્કાર મંત્ર તો એકવાર બોલવો. એટલો પણ જેણે નિયમ ન લીધો હોય. તિર્યચને ક્યાં છે ? તેમ છતાં પણ અનેક પદાર્થોના ગ્રહણત્યાગમાં ઊભેલા દેખાવા છતાં પણ કામ, ક્રોધ, માયા, લોભ, માન એ બધાના પરિણામો બરાબર દેખાવા છતાં પણ સ્વાનુભૂતિ અને સમ્યગ્દર્શનથી એ બિલકુલ ફરતા નથી, પલટતા નથી. એવો એમનો ગુણ બતાવવાનો ત્યાં અભિપ્રાય હોય છે. દોષ બતાવવાનો ત્યાં અભિપ્રાય હોતો નથી પણ ગુણ બતાવવાનો ત્યાં અભિપ્રાય હોય છે. ત્યાં અવિરતપણું એ અવગુણવાચક નથી પણ ખરેખર ગુણવાચક છે. આ બધી સ્થિતિમાં પણ મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત થયા વિના મોક્ષમાર્ગમાં બરાબર ચાલે છે.

‘ચિન્મૂર્તિ મનરથ પંથમાં વિદ્યારથારૂઢ ઘૂમતી.’ નિર્જરા અધિકાર. ‘કુંદકુંદાચાર્યદેવે’ એને ચિન્મૂર્તિ કહ્યો છે. અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને ત્યાં ચૈતન્યમૂર્તિ કહ્યો છે. વિદ્યારથારૂઢ. સમ્યગ્જ્ઞાનના વિદ્યારૂપી રથની અંદર બેઠો બેઠો એ ચારે બાજુ લડે છે. ચારે બાજુ શત્રુઓ ઊભા છે, અંતરશત્રુઓ હજી ઊભા છે અને બાહ્યશત્રુઓ પણ ઊભા છે તોપણ એ જરાપણ ડગતો નથી. સરવાળે એ વિજય પામે છે અને નિર્જરા કરે છે. એમ કરીને એ વાતને ત્યાં ઊપસાવવી છે.

મુમુક્ષુ :- ચારે અનુયોગમાં અધ્યાત્મ ભર્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ચારે અનુયોગમાં અધ્યાત્મ છે જ. ધર્મકથારૂપ

અધ્યાત્મ એ ખરેખર તો ચારે અનુયોગનો પ્રાણ છે. જો એમાંથી અધ્યાત્મ ન સમજવામાં આવે અથવા દષ્ટિવિહિન એનું વાંચન કે અવલોકન કે જાણવું જો કરવામાં આવે તો એ પ્રાણ વગરના મડદાને ચૂંથવા જેવું છે, બીજું કંઈ નથી. પછી તો એ મડદું જ છે, ખોખું જ એ તો. અધ્યાત્મ તો ચારે અનુયોગનો પ્રાણ છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સોગાનીજી’ કહેતા ને એ ચોપડા ઉથલાવો કે આ ચોપડા ઉથલાવો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બેય સરખું જ છે. દુકાનના ચોપડા ઉથલાવવા કે સ્વાધ્યાય મંદિરમાં બેસીને ધર્મના ચોપડા ઉથલાવવા એ બેમાં કંઈ ફેર નથી, જો અધ્યાત્મ દષ્ટિકોણ હાથમાં ન આવ્યો તો. ‘નરસિંહ મેહતા’એ એટલું તો ગાયું છે. ‘જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિહ્નો નહિ ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી.’ તો કહે પણ આટલું બધું તો કર્યું. શાસ્ત્રો વાંચ્યા, દાન દીધા, વ્રત, તપ પાળ્યા. તો કહે ‘એ બધા પ્રપંચ પેટ ભરવા તણા.’ શું કહ્યું ? એ બધા પ્રપંચ પેટ ભરવા તણા. એમ કેમ લીધું ?

બહુ માર્મિક વાત લખી છે કે એવો બધો દેખાવ કરીને બીજા ધાર્મિક વૃત્તિવાળા જીવો એને અનુકૂળ થઈને એની અનુકૂળતાઓ સાચવે. એનો આહાર લાવી દે, એને પાણી લાવી દે, એને બીજું કરી દે, એને ત્રીજું કરી દે. એની બધી અનુકૂળતાઓ કરે. એને પણ ખબર છે કે હું આટલા ધાર્મિક દેખાવમાં છું એટલે લોકો મને આ પ્રમાણે કરે છે. અંદરમાં આત્મતત્ત્વને જેણે જાણ્યો નથી. ચિહ્નો નથી એટલે ચેત્યા નથી, અનુભવ્યો નથી. ચિહ્નો એટલે અનુભવ્યો. જેણે આત્માને અનુભવ્યો નથી એ બધા પ્રપંચ છે. પેટ ભરવાના એકલા પ્રપંચ છે. કેવું માર્મિક લખ્યું છે ! એટલે માર્ગાનુસારી કહ્યા છે. એમનેમ નથી કહ્યા. માર્ગાનુસારી કહ્યા છે એ અંદરથી કાઢેલી વાત છે. એ કોઈની કીધેલી વાત નથી, ઉછીની લીધેલી વાત નથી પણ અંદરથી કાઢેલી વાત છે. એટલે માર્ગની બહુ સમીપ છે, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ‘અમદાવાદ’માં... દીક્ષા લીધી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દીક્ષા લે ત્યારે તો છોડવાનું જ હોય ને. મારું જાણીને છોડ્યું કે મારું નથી એમ જાણીને છોડ્યું ? એટલો જ સવાલ છે. છોડ્યું ખરું પણ શું જાણીને છોડ્યું ? કે આટલું મારું હતું એ મેં છોડ્યું. તો

કહે છે, હજી નથી છોડ્યું. હજી છોડ્યું નથી પણ છોડવાનું અહંપણું બ્રહ્મણ કર્યું છે. એવું છે. અને આ જીવે અનંત વાર એ બધું કર્યું છે. પોતે પણ અનંત વાર એ બધું કર્યું છે, કરી ચૂક્યો છે. સાચે રસ્તે કોઈ દિ' આવ્યો નથી.

મુમુક્ષુ :- અધ્યાત્મમાં ન આવ્યો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આ બધી ગડબડ છે. એ તો 'નરસિંહ મહેતા'એ કહ્યું કે દાન દીધા. 'શું થયું દાન દીધા થકી ?' એમણે તો ઘણા બધા બોલ લીધા છે. જપ કર્યા, માળા કરી, તપ કર્યા, વ્રત કર્યા, ગંગા નાહ્યો. એમનામાં તો પછી બધું જે સંપ્રદાયમાં હોય એ પ્રમાણે બધા બોલ આવી જાય ને એની અંદર.

મુમુક્ષુ :- નિગોદ આદિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે નિગોદની અવસ્થા ઘટે છે, એમ કહે છે. કેવી રીતે ઘટે છે ? કે જો આ જીવ આત્માની વિરાધના કરે એટલે અધ્યાત્મ દષ્ટિનો વિષય થયો. આરાધના, વિરાધના એ બધા આધ્યાત્મિક દષ્ટિના વિષય થયા. જો જીવ આત્માની વિરાધના કરે તો નિગોદમાં ચાલ્યો જાય એ વાત બરાબર અધ્યાત્મિક દષ્ટિએ સિદ્ધ થાય છે. ઘટે છે. ઘટ્યમાન એટલે ઘટે છે. એમ લાગે છે.

મુમુક્ષુ :- બહુભાગ જીવો એમાં જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઘણા જીવો જાય. કારણકે વિરાધના કરે છે. આત્માની વિરાધના બહુભાગ જીવો કરે છે.

મુમુક્ષુ :- ખબર નથી કે વિરાધના કરે છે કે આરાધના કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો તકલીફ છે. કરે છે વિરાધના અને માને છે આરાધના. આવી બધી ગડબડ મોટી છે. જગતમાં ચારે કોર અંધકાર વ્યાપેલો છે. ક્યાંક કોઈક જીવ મોક્ષમાર્ગી એકાદો કોઈ જીવ હોય ત્યાં એક પ્રકાશનું નાનું કિરણ છે. બાકી ચારે કોર અંધકાર વ્યાપેલો છે. હવે એ પ્રકાશને ખોજવા નીકળે તે દિ' કામ આવે એવું છે. ગોતવા નીકળે તે દિ'.

'જંબુદ્વીપાદિનું વર્ણન પણ અધ્યાત્મ પરિભાષાથી નિરૂપિત કર્યું લાગે છે.' જ્યારે લોકનું નિરૂપણ પણ અધ્યાત્મિક દષ્ટિથી સિદ્ધ થાય છે ત્યારે જંબુદ્વીપ એટલે આ મનુષ્યક્ષેત્ર જેની અંદર છે એ પણ અધ્યાત્મ

પરિભાષાથી નિરૂપિત થયું લાગે છે. એમાં પણ ઘણો અધ્યાત્મ દષ્ટિકોણ સમજાય છે. એટલે શું છે કે કર્મના ફળ છે એ અધ્યાત્મ દષ્ટિકોણથી બધા ઊપજેલા છે. જેણે જેવા પરિણામ કર્યા એવા એવા એના ભોગ્યસ્થાનો ત્રણે લોકની અંદર છે. એ બધા અધ્યાત્મિક દષ્ટિથી બરાબર સિદ્ધ થાય છે.

‘અતીન્દ્રિય જ્ઞાનના ભગવાન જિને બે ભેદ પાડ્યા છે.’ જેને અતીન્દ્રિય અથવા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એ બે ભેદે કહ્યા છે. ‘દેશ પ્રત્યક્ષ...’ દેશ પ્રત્યક્ષમાં ‘તે બે ભેદે, અવધિ, મન:પર્યવ.’ અને કેવળજ્ઞાન. એક દેશપ્રત્યક્ષ અને એક સર્વપ્રત્યક્ષ એવા અતીન્દ્રિય જ્ઞાનના બે ભેદ છે. દેશ પ્રત્યક્ષમાં પણ બે ભેદ છે : અવધિ અને મન:પર્યવ. ‘ઈચ્છિતપણે અવલોકન કરતો આત્મા ઈન્દ્રિયના અવલંબન વગર અમુક મર્યાદા જાણે તે અવધિ.’ ઈચ્છિતપણે અવલોકન કરતો આત્મા ઈન્દ્રિયના અવલંબન વગર અમુક મર્યાદા, ક્ષેત્રની અને કાળની અમુક મર્યાદા જાણે તેને અવધિ કહે છે. અવધિનો બીજો અર્થ જ મર્યાદા થાય છે. એમ નથી કહેતા ? કેટલી અવધિએ ભાઈ ! તમારે આ પ્રસંગ આવે છે ? તો કહે, હજી દસ દાડાની અવધિ છે. અવધિ એટલે મર્યાદા. એ કાળની અને ક્ષેત્રની. દૂર કાળવર્તી અને દૂર ક્ષેત્રવર્તી પદાર્થોને ઈન્દ્રિયના અવલંબન વગર સીધું જે જ્ઞાન જાણે તેને અવધિજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

‘અનિચ્છિત છતાં માનસિક વિશુદ્ધિના બળ વડે જાણે તે મન:પર્યવ.’ જ્ઞાન છે. મન:પર્યવ જ્ઞાન મુનિદશામાં પ્રગટે છે. અને તેમાં બીજાના મનના જાણવાની ઈચ્છા વગર જણાય જાય છે એમ કહે છે. મુનિરાજ કોઈના મનના પરિણામ જાણવા માટે ઉપયોગ ચાહીને મૂકતા નથી. કે લાવ આના મનમાં શું વિચાર ચાલી રહ્યો છે એ જાણું. પણ સહેજે સહેજે અનિચ્છાએ પણ બીજાના મનના પરિણામ જણાય જાય છે અને કોઈપણ જાતના ઈન્દ્રિયના અવલંબન વિના તે દશાની પવિત્રતા, વિશુદ્ધિ એટલે પવિત્રતાના બળ વડે એ જ્ઞાન નિર્મળ થયેલું છે. મળ વિનાનું થયું છે. એને મન:પર્યવજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. માનસિક વિશુદ્ધિના બળ વડે મનથી મનને જાણે છે એમ કહેવું છે. ત્યાં જાણવામાં પણ ઉપયોગ છે એને ભાવબંધ લીધું છે. બીજા અન્યને જાણે છે ને ? અન્યને જાણે છે એટલે.

‘માનસિક વિશુદ્ધિના બળ વડે...’ એટલે એટલો ઉપયોગ નિર્મળ થયો

છે એમ લેવું. માનસિક વિશુદ્ધિમાં ઉપયોગ ખાલી નિર્મળ થયો છે એટલી વાત લેવી. આમ તો અતીન્દ્રિય જ્ઞાન છે. આંશિક દેશપ્રત્યક્ષ છે. સર્વથા મનનું અવલંબન નથી અને સર્વથા મનનું અવલંબન છે એમ નથી. દેશપ્રત્યક્ષ છે. 'શ્રી જિને કહેલા ભાવો અધ્યાત્મ પરિભાષામય હોવાથી...'

મુમુક્ષુ :- સામાન્ય વિશેષ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

'સામાન્ય વિશેષ ચૈતન્યાત્મદષ્ટિમાં પરિનિષ્ઠિત શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન.' જુઓ ! આ સાવ જુદી જ રીતે કેવળજ્ઞાનની પરિભાષા કરી. 'સામાન્ય વિશેષ ચૈતન્યાત્મદષ્ટિમાં પરિનિષ્ઠિત શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન.' નિષ્ઠા એટલે એકાગ્ર થવું. નિષ્ઠિત થવું એટલે એકાગ્ર થવું, સ્થિત થઈ જવું. સારી રીતે સ્થિત થઈ જવું એને પરિનિષ્ઠિત કહે છે. સામાન્ય વિશેષ એવું જે ચૈતન્ય છે. એટલે આખું ચૈતન્ય છે એમાં એકાકાર થઈ જવું. સામાન્ય વિશેષ બંને રૂપમાં. એટલે દર્શનથી, જ્ઞાનથી, સામાન્યથી, વિશેષથી. બધી રીતે. આત્મદષ્ટિએ સ્થિત થઈ જવું એને શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એ કેવળજ્ઞાન છે તે સર્વથા શુદ્ધ છે. ત્યાં કોઈપણ પ્રકારની અશુદ્ધતા નથી. લોકાલોકને જાણવું એવી લગભગ પરિભાષા નથી કરતા.

મુમુક્ષુ :- ... કેવળ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બસ ! એમાં એમ જ લીધું છે. કેવળ સ્વભાવ પરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન.

'શ્રી જિને કહેલા ભાવો અધ્યાત્મ પરિભાષામય હોવાથી સમજાવા કઠણ છે.' અધ્યાત્મ પરિભાષાથી સામાન્ય રીતે જીવ અજાણ્યો હોવાથી એ બધી વાતો સમજાવી કઠણ છે. અને તેના માટે 'પરમપુરુષનો યોગ સંપ્રાપ્ત થવો જોઈએ.' જે અધ્યાત્મદષ્ટિના જાણકાર છે એવા જે પરમપુરુષ. એટલે પોતાને તારવામાં જે નિમિત્ત પડે તે પરમપુરુષ છે, એમ કહેવું છે. એને અહીંયાં પરમપુરુષ કહ્યા છે. 'આત્મસિદ્ધિ'માં ગાયું છે, 'પરમપુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ.' એક આત્માને સુખધામ કહ્યો છે અને એક શ્રીગુરુને સુખધામ કહ્યા છે. બે જગ્યાએ એમણે સુખધામ શબ્દનો (પ્રયોગ) કર્યો છે. 'સુખધામ અનંત સુસંત ચહી' એમાં પોતાના સુખધામની વાત છે. આત્મા ને (સુખધામ છે એને) પણ સુખધામ

કહેવામાં આવે છે. જાણે સદ્ગુરુ મળ્યા કે સર્વસ્વ મળી ગયું. એવી રીતે.

એવા કોઈ 'પરમપુરુષનો યોગ સંપ્રાપ્ત થવો જોઈએ.' તો આ બધી વાતો અધ્યાત્મદષ્ટિથી સમજવામાં આવે. નહિતર અધ્યાત્મદષ્ટિથી ન સમજવામાં આવે. જાણકારી થઈ જાય કે લોકસંસ્થાન છે એમાં ત્રણ લોક છે, સોળ સ્વર્ગ છે, પાંચ અનુત્તર વિમાન છે, ફલાણું છે, ફલાણું છે. સાત નરકના પાસડા આવી રીતે છે. પછી મનુષ્યલોકમાં જંબુદ્વીપ અને આ બધા દ્વીપસમુદ્ર, દ્વીપસમુદ્ર થઈને બંગડીના આકારે અસંખ્ય છે, અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ છે. બધા જાણવા મળી જાય, ઘડીયા ગોખાય જાય. અધ્યાત્મદષ્ટિ હાથમાં આવે નહિ. થોકડાના થોકડા ગોખી નાખે. અધ્યાત્મદષ્ટિથી કાંઈ સમજણ ન મળે.

મુમુક્ષુ :- એમાં અધ્યાત્મ કઈ રીતે લેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં અધ્યાત્મ એ રીતે છે કે લોકનો આકાર પણ પુરુષાકારે છે. અત્યારે મનુષ્ય પણ પુરુષાકારે છે. લોકાગ્રે જવું હોય તો આ મનુષ્ય ભવ જ એને, મનુષ્યનો જે પુરુષરૂપ ભવ છે એ એક જ એને લોકાગ્ર જવા માટે સાધન છે. આમ કેટલું ઘટાવે છે. એ તો ગૂઢ દષ્ટિથી બહુ ઘટાવે છે. એટલે તો ઘણી વાતો લે છે. 'લોક પુરુષસંસ્થાને કલ્પો, એનો ભેદ તમે કંઈ લલ્પો ?' તમને એનો કાંઈ અર્થ સમજાય છે કે શા માટે આ લોક પુરુષાકારે છે ? પુરુષ છે એ લોકની પાર થઈ જાય છે. જ્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં નિમગ્ન થાય તો લોકની પાર થઈ જાય છે. એ સંસ્થાનની અંદર જે કાંઈ, જેટલા કોઈ સ્થાનો છે એ જીવના પરિણામોના ભોગ્ય સ્થાનો છે. જેવા જેવા પરિણામ જીવે કર્યા છે એને ભોગવવા માટેના એ સ્થાનો છે. એ કેટલા કેટલા પ્રકારના અપરાધો છે એ બધા અધ્યાત્મસ્થાનો ત્યાંથી સમજાય છે. એને અધ્યાત્મસ્થાનો કહ્યા છે. ચૌદે ગુણસ્થાન છે એ અધ્યાત્મસ્થાનો લીધા છે. એ બધો પ્રકાર એના ભેદ-પ્રભેદની અંદર અનેક રીતે જે જ્ઞાનીપુરુષ છે એ અનેક રીતે ઘટાવીને સમજાવે છે કે આમાં અધ્યાત્મદષ્ટિ શું છે ?

મુમુક્ષુ :- આ કાળમાં પરમપુરુષ 'ગુરુદેવશ્રી'એ અધ્યાત્મ સમજાવ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઘણું સમજાવ્યું. ઘણી વાતો શાસ્ત્રમાંથી

ખોલીને મૂકી. સામાન્ય માણસ એવી વાતો ન સમજી શકે એવી અધ્યાત્મની વાતો ખોલીને મૂકી છે. કેટલીક તો એવી વાત મૂકી છે કે જે માત્ર જ્ઞાનીઓના હૃદયની Top secret કહેવાય. એટલે કે છેલ્લી હદનું જે રહસ્ય છે, જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં રહેલું છેલ્લી હદનું જે રહસ્ય છે, Top secret નો અર્થ એ છે. છેલ્લી હદનું રહસ્ય છે એને પણ ખોલીને મૂકી દીધું છે.

‘શ્રી જિને કહેલા ભાવો અધ્યાત્મ પરિભાષામય...’ છે. તેથી સામાન્ય જીવોને ‘સમજાવા કઠણ છે.’ પણ જો કોઈ ‘પરમપુરુષનો યોગ સંપ્રાપ્ત...’ થાય તો એને એ બધું અધ્યાત્મદષ્ટિએ સમજાય છે. ‘જિનપરિભાષા-વિચાર યથાવકાશાનુસાર વિશેષ નિદ્ધિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે.’ જિનેન્દ્રની જે પરિભાષા છે યથાવકાશ અનુસાર એનો વિચાર કરવો. વિચાર કરીને એના ઊંડાણમાં, વિશેષપણે એના ઊંડાણમાં જાવું એને નિદ્ધિધ્યાસન કરવું એમ કહેવામાં આવે છે. એ વિષયના ઊંડાણમાં જાવું. ઉપરછલ્લું વાંચી જાવું એમ નહિ પણ એના ઊંડાણમાં જાવું, એમ કહે છે.

જેમ કે ચક્રવર્તીનું સ્વરૂપ. લીધું ને ? બીજો બોલ લઈએ. ‘ચક્રવર્ત્યાદિનું સ્વરૂપ પણ અધ્યાત્મિક દષ્ટિથી સમજાય એવું છે.’ એમાં કેટલો ચડ-ઉતર છે ? એક જ મોક્ષગામી આત્માને એના પરિણામમાં ચડાવ-ઉતાર કેટલો થાય છે. તે મુનિદશામાં આવ્યા વિના તો ચક્રવર્તીના પુણ્ય બંધાય નહિ. અને મુનિદશામાં આવીને પણ જે નિધાનબંધ કરે. હવે ક્યાં મુનિદશામાં આત્માનંદ ! અને ક્યાં પુણ્યના સુખનું નિધાનબંધ ! કે આટલો આટલો વૈભવ હોય તો મને ઘણું સુખ છે. ઠીક ! ક્યાંની ક્યા વાત છે ! ત્યાંથી નીચે ઉતરી જાય છે. મુનિદશાથી નીચે ઉતરી જાય છે. મુનિદશા સુધી ઊંચે ચડે, પાછા નીચે ઊતરે, અલ્પકાળમાં મોક્ષગામી હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ વૈભવવિલાસમાં આળોટે. ઉત્કૃષ્ટ વૈભવવિલાસમાં આળોટ્યા પછી પણ જો મિથ્યાદષ્ટિપણામાં રહે તો સાતમી નારકી સુધી જાય અને પછી મોક્ષે જાય અને નહિતર જો સમ્યગ્દષ્ટિપણે આરાધે તો વળી દેવલોકમાં જઈને પાછા મોક્ષે જાય. એક જ જીવના વિકારી પરિણામ અન અવિકારી પરિણામમાં કેવી કેવી શક્તિ રહેલી છે ? એના ફળ કેવા કેવા છે ? એ અધ્યાત્મિક દષ્ટિથી એને સમજે તો એ સમજાય એવું છે.

અધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી એ બધું સ્વરૂપ સમજાય એવું છે, એમ કહે છે.

એટલે એ અધ્યાત્મિક દૃષ્ટિનો સરવાળો અથવા તાત્પર્ય એ આવે છે કે સરવાળે એ બધા પરિણામો ઉપરથી દૃષ્ટિ છોડીને એક પોતાના અધ્યાત્મતત્ત્વ એવા આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ સ્થિર કરવા જેવી છે. આ બધા પરિણામના ચડાવ ઉતાર છે એ બધા અનિત્ય અને ક્ષણવર્તી છે. અનંત કાળમાં એનો કાળ હિસાબે તો કાંઈ એક ટકો પણ કોઈ ટકાવારીમાં પણ આવે એવું નથી. એની કોઈ કિંમત નથી, એનું કોઈ મૂલ્ય નથી. એને નિર્મૂલ્ય ગણીને પોતાના અધ્યાત્મતત્ત્વનું મૂલ્યાંકન કરવા જેવું છે કે જેનો આશ્રય પામતા, જેના શરણે જતાં પરિણામમાં શાશ્વત સુખની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. એ અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી બધું મુલવવું જોઈએ. એમાં સારપણું શું ? અને અસારપણું શું ? એ બધું એમાંથી-અધ્યાત્મદૃષ્ટિમાંથી નીકળે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, એ તો દૃષ્ટિ મિથ્યા હોય છે ને. જો દૃષ્ટિ મિથ્યા હોય તો એ જે ભોગ-ઉપભોગના પરિણામ છે એમાં એટલો તીવ્ર રસ પડે અને તીવ્ર અનુબંધ થાય કે સીધો સાતમી નારકીએ જાય. ભડાક દઈને ! અને જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તો ભિન્ન પડી જાય.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, પોતાના પરિણામની વાત છે. કર્મ તો ગમે તે હોય. કર્મને અનુસરે છે તે અજ્ઞાની છે. કર્મ અને નોકર્મરૂપ સંયોગ. પૂર્વકર્મનો અંદરમાં ઉદય અને બહારમાં સંયોગો જે તે પ્રકારે છે, એને અનુસરે તે અજ્ઞાની છે અને એને નહિ અનુસરતો માત્ર જ્ઞાતા રહે તે જ્ઞાની. બસ ! સીધો પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે કે જ્ઞાની કોણ ? કે જે કર્મ અને નોકર્મને માત્ર જાણે તે જ્ઞાની. માત્ર ન જાણે એ શું કરે ? કે આ કર્મનો ઉદય મારો, આ સંયોગો મારા. મારા સંયોગોમાં હું અટવાય ગયો, મારા સંયોગોમાં હું ઘેરાઈ ગયો, મારા સંયોગોમાં હું ડૂબી ગયો. એ અજ્ઞાની. એનાથી ભિન્ન પડીને માત્ર જ્ઞાતા રહે તે જ્ઞાની. આમાં 'સમયસાર'માં ગાથા છે કે જ્ઞાનીને ઓળખવા કઈ રીતે ? સીધું એમ લીધું છે. પ્રશ્ન એવો ઉઠાવ્યો છે કે જ્ઞાનીને ઓળખવા કઈ રીતે ? કે પરિણામ જે કર્મ અને

નોકર્મનું, જે નવ કરે પણ માત્ર જાણે તે જ આત્મા જ્ઞાની છે.

મુમુક્ષુ :- ૭૫ ગાથા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૭૫ છે. ૭૫માં આવે છે ને ?

‘હવે પૂછે છે કે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અર્થાત્ જ્ઞાની થયો એમ કઈ રીતે ઓળખાય ?’ આવો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. જ્ઞાનીને ઓળખવાની આપણે બહુ ચર્ચા ચાલી હતી. આ એ વિષય ઉપર ‘સમયસાર’નું સૂત્ર મળે છે. આમાં સીધું આચાર્યદેવનું સૂત્ર મળે છે. ‘કથમાત્મા જ્ઞાનીભૂતો લક્ષ્યત્ત્વેતિ ચેત્-’ ‘લક્ષ્યત્ત્વે’ એટલે લક્ષ્યમાં આવે, ઓળખાય. આત્મા જ્ઞાની થયો છે એ કેમ ઓળખાય ? એમ કહે છે. તો કહે છે, ‘કમ્મસ્સ ય પરિણામં ણોકમ્મસ્સ ય તહેવ પરિણામં.’ કર્મના પરિણામ અને નોકર્મના પરિણામ. ‘ણ કરેઙ્ઘ એયમાદા’ જે આત્મા તે કરતો નથી. એટલે અપ્રયત્નદશામાં વર્તે છે. પ્રયત્નદશામાં ન વર્તે. કર્મનો ઉદય આવે અને સંયોગ અવળાસવળા થાય, જે પ્રયત્નદશામાં ન વર્તે, અપ્રયત્નદશામાં વર્તે. એવું ‘યો જ્ઞાનાતિ’ અને માત્ર જે જ્ઞાતા રહે. ‘સ ભવતિ જ્ઞાની’ તેને જ જ્ઞાની સમજવો. તે જ જ્ઞાની છે. આ સીધો ઉત્તર આપ્યો છે. ‘સો હવદિ ણાણી’ ‘ણ કરેઙ્ઘ એયમાદા જો જાણદિ સો હવદિ ણાણી.’ તે જ જ્ઞાની છે.

મુમુક્ષુ :- ૧૯મી ગાથા અજ્ઞાનીની છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ૧૯મી અજ્ઞાનીની છે. એ આનાથી સીધી જ વિપરીત છે. અજ્ઞાનીની વ્યાખ્યા શું ? કે કર્મ અને નોકર્મના પરિણામની અંદર જે પરિણામી જાય છે. ‘નોકર્મ-કર્મે ‘હું’, હુંમાં વળી ‘કર્મ ને નોકર્મ છે’, મારો ઉદય આવ્યો. મારામાં ઉદય આવ્યો અને હું એમાં ચાલ્યો ગયો. ‘એ બુદ્ધિ જ્યાં લગી જીવની, અજ્ઞાની ત્યાં લગી તે રહે.’ એ સામે સામે બેય ગાથા છે. બરાબર. અમુક ગાથાઓ એવી છે કે સીધી સીધી જ પ્રશ્નનો જવાબ મળે એવું છે. પોતે વ્યાપતો નથી માટે કરતો નથી. વ્યાપી શકતો નથી માટે કરી શકતો નથી. અને તેથી માત્ર એ પરિણામના જ્ઞાનને... પોતે તો પોતાના પરિણામરૂપી જ્ઞાનકર્મને કરતો થકો પોતાના આત્માને જાણે છે. અને તે આત્મા અત્યંત ભિન્ન જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો થકો જ્ઞાની છે. એ ટીકાની અંદર સ્પષ્ટીકરણ છે.

મુમુક્ષુ :- વૈરાગ્યમાં આવ્યો નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વૈરાગ્ય ન આવ્યો ? કેમ વિરક્તપણું તો આવ્યું. કરવાનો અને નહિ કરવાનો રસ ઊડી ગયો. અપ્રયત્નદશા થઈ ગઈ એ જ વિરક્તિ છે. કાંઈ પણ સંયોગોમાં કે કર્મના ઉદયમાં ફેરફાર ન કરવો, માત્ર સમ્યક્ પ્રકારે એને વેદવું. ઉદયને સમ્યક્ પ્રકારે વેદવો તે સનાતન આચરણ જ્ઞાનીનું છે. 'શ્રીમદ્ગ્જ'નો ૪૦૮મો પત્ર. ઉદયના ક્રમમાં કોઈ ફેરફાર કરવો નથી. માત્ર એના સમ્યક્ ભાવે જ્ઞાતાદૃષ્ટા રહેવું. એ જ જ્ઞાનીનું સનાતન આચરણ છે. ત્રણે કાળના જ્ઞાનીઓ જ્ઞાતાભાવે રહ્યા છે. જ્ઞાતાભાવે રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો એ મુમુક્ષુતા છે અને જ્ઞાતાભાવે સ્થિર રહેવું તે જ્ઞાનદશા છે. એ પ્રયત્નદશા છે, એ પૂર્વ પર્યાય છે.

પત્રાંક-૭૧૫

આણંદ, આસો સુદ ૧, ૧૯૫૨

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે, કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ, મૂળ ૦
 નો'ય પૂજાદિની જો કામના રે, નો'ય ળાલું અંતર ભવદુઃખ મૂળ ૦ ૧
 કરી જોજો વચનની તુલના રે, જોજો શોધીને જિનસિદ્ધાંત, મૂળ ૦
 માત્ર કહેવું પરમારથહેતુથી રે, કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાત. મૂળ ૦ ૨
 જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે, એકપણે અને અવિરુદ્ધ, મૂળ ૦
 જિન મારગ તે પરમાર્થથી રે, એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુધ. મૂળ ૦ ૩
 લિંગ અને ભેદો જે વ્રતના રે, દ્રવ્ય દેશ કાળાદિ ભેદ, મૂળ ૦
 પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે, તે તો ત્રણે કાળે અભેદ. મૂળ ૦ ૪
 હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે, સંક્ષેપે સુણો પરમાર્થ, મૂળ ૦
 તેને જોતાં વિચારી વિશેષથી રે, સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ. મૂળ ૦ ૫
 છે દેહાદિથી ભિન્ન આતમા રે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ, મૂળ ૦
 એમ જાણે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી રે, કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ. મૂળ ૦ ૬
 જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે, તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત, મૂળ ૦
 કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે, જેનું બીજું નામ સમકિત. મૂળ ૦ ૭

જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે, જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ, મૂળ
 તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઊપજે રે, નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ. મૂળ ૮
 તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વર્તે તે આત્મારૂપ, મૂળ
 તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે, કિંવા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ. મૂળ ૯
 એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે, અને જવા અનાદિ બંધ, મૂળ
 ઉપદેશ સદ્ગુરુનો પામવો રે, ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ. મૂળ ૧૦
 એમ દેવ જિનદે ભાખિયું રે, મોક્ષમારગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, મૂળ
 ભવ્ય જનોના હિતને કારણે રે, સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ. મૂળ ૧૧

૭૧૫. એ 'મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે,...' એ કાવ્યની રચના એમણે 'આણંદ'માં કરી છે. નિવૃત્તિમાં ક્ષેત્રમાં છે. શ્રાવણ મહિનાથી આસો મહિનાની અંદર આ કાવ્યની રચના એમણે કરી છે. આસો સુદ ૧. પહેલું નોરતું. 'મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે, કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ,...' એટલે વૃત્તિની ચંચળતા છોડીને, આત્મસન્મુખ વૃત્તિ કરીને. કેવી રીતે આત્મવૃત્તિને સન્મુખ વૃત્તિ કરવી ? ખંડ ખંડ ન પડે એ રીતે. ત્રુટકતા ન આવે એ રીતે. એકધારાએ પોતાના આત્માની સન્મુખ વૃત્તિ લઈ જઈને મૂળ મારગને સાંભળો, મૂળ મારગને સમજો.

પરિણામ ક્યાંયના ક્યાંય ફરતા હોય તો આ માર્ગ સમજાય એવો નથી. જિનમાર્ગ કહો, જિનનો માર્ગ કહો કે અધ્યાત્મ માર્ગ કહો, આત્માનો અધ્યાત્મ માર્ગ કહો એ અખંડ વૃત્તિએ સમજવા યોગ્ય છે. વૃત્તિને અખંડ કરીને એ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. ઈધર-ઉધર પરિણામ દોડતા હોય એને આ વાત સમજાય એવું નથી. માર્ગની વાત એને સમજાય એવું નથી. વળી, કેટલાક તો લાગી જાય છે કે આ માર્ગ આમ છે... આમ છે... અને આમ છે. અને ખૂબ આમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે.

કહે છે, 'નો'ય પૂજાદિની જો કામના રે, નો'ય વ્હાલું અંતર ભવદુઃખ.' એટલે કે એ માર્ગમાં પ્રવર્તીને પણ કાંઈ માન, પૂજા, કીર્તિનો એનો અંદરમાં સ્થૂળપણે કે સૂક્ષ્મપણે, ઊંડે-ઊંડે પણ જો એનો લોભ હોય, એની વાંછા

હોય, એની મંછા હોય તોપણ આ માર્ગ સમજાશે નહિ. પૂજાદિની કામનાવાળાને આ માર્ગ નહિ સમજાય. પૂજા માટે આ માર્ગની અંદર જાણપણું કરવા જાય અથવા જાણપણું કરી લે અને એ જાણપણું કરીને પૂજાવાની ભાવના કે આશય હોય તોપણ એને આ માર્ગ સમજાવાનો નથી.

મુમુક્ષુ :- પહેલી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પહેલી વાત એ છે. કેમકે મનુષ્યપણામાં સૌથી માનની વાત કઠણ છે. માનની વાત મટાડવી એ કઠણ છે. ઘડી ઘડીમાં જીવને માન આડું આવે છે. માન ન સમજાય પણ અપમાન સમજાય જાય છે ને ? અપમાનનો અણગમો એ માનનો ગમો છે. આમ ન સમજાય કે, આપણે ક્યાં માન છે એવું ? પણ અપમાન કરે ત્યારે ખબર પડે. નિંદા કરે, અપમાન કરે ત્યારે એને એકદમ અણગમો આવી જાય. અર...ર...! આવું કહ્યું ! એ માનની કામનાને બતાવે છે, એ માનની ઈચ્છાને બતાવે છે.

મુમુક્ષુ :- કોઈક અપમાન કરે ત્યારે અણગમો તો થઈ જ જાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો પછી માનમાં ગમો થઈ જ જાય ને. પછી માનમાં ગમો નહિ થાય એ કેવી રીતે બનશે ? એ તો એક સિક્કાની બે બાજુ જેવું છે. આમ માન ન સમજાતું હોય એણે અપમાન વિચારી જોવું કે આવું અપમાન કરે તો ? આવું અપમાન કરે તો ? આવી નિંદા કરે તો ? આવો અવર્ણવાદ કરે તો ? પોતાના માટે આવું ખરાબ બોલે તો શું થાય ? અંદરમાં કેવું લાગે ? જો માનની કામના હોય તો એને અણગમો આવ્યા વિના રહે નહિ. એવું છે.

પૂજાદિની કામના ન હોય, અંદરમાં ભવદુઃખ વહાલું ન કર્યું હોય. એટલે કે ભવદુઃખ મટાડવા માટે તૈયાર થયો હોય. કોઈપણ રીતે હવે પરિભ્રમણથી છૂટવું જ છે. હવે આ આત્માને પરિભ્રમણ ન જોઈએ તે ન જોઈએ. એવી તીખી દશા આવવી જોઈએ. ભવભ્રમણથી છૂટવાની તીખી દશા આવવી જોઈએ. અથવા તો ભવભ્રમણના દુઃખની વેદનામાંથી છૂટવાની દશા આવવી જોઈએ. જેમ વેદનામાંથી માણસને છૂટવાનું મન થાય ને ? કે અરે...રે...! આ વેદના હવે સહન થાતી નથી. હવે તો આ વેદના મટે તો સારું. વેદનાને મટાડવા તો માણસ આપઘાત કરવા સુધી,

મૃત્યુ સુધી પહોંચવા તૈયાર થાય છે ને ? અહીંયાં એવી વેદનમાંથી જન્મ-મરણ મટાડવાની ભાવના ઉત્પન્ન થાય તો મૂળ મારગ સાંભળો. તો મૂળ માર્ગ સાંભળો. નહિતર મૂળમાર્ગ સાંભળી શકાય એવું, સમજી શકાય એવું નથી. આ સીધી વાત છે.

વળી ‘કરી જોજો વચનની તુલના રે,...’ જે કાંઈ વચન આવે એને એમને એમ અંધશ્રદ્ધાથી, ઓઘસંજ્ઞાએ હા પાડશો નહિ એમ કહે છે. જિનવચનની તુલના કરજો. તોળજો. કોઈ પણ સામે વાત આવે તો એની તુલના કરજો. તુલનાત્મક દષ્ટિએ સમજવાનો પ્રયત્ન કરજો. તુલનાત્મક દષ્ટિ વિના એમનેએમ એ વાતનું મૂલ્ય તમને સમજાશે નહિ. કેમકે અન્ય મતોમાં ઘણી વાતો એવી કરી છે, અધ્યાત્મની વાતો કરી છે, ન્યાયની વાતો કરી છે. અનેક જાતની વાતો કરી છે. એની સાથે આ જિનવચનને તમે તોળી જોજો. કોની વાત વધારે આત્મહિતકારક છે ? એ દષ્ટિકોણ અપનાવીને તમે તુલના કરજો, તોળી જોજો તો તમને સમજાશે કે આ વાત કોઈ જુદા માર્ગની છે. મૂળમાર્ગ કોઈ જુદો છે.

‘કરી જોજો વચનની તુલના રે, જોજો શોધીને જિનસિદ્ધાંત,...’ એ જિનસિદ્ધાંતની એ રીતે શોધ કરજો, ખોજ કરજો. એમનેમ જિનસિદ્ધાંતને સ્વીકારવાનો કાંઈ અર્થ નથી. અમે જૈન છીએ, અમારા જિનેશ્વરદેવે આ વાત કરી છે. માટે અમારા જિનેશ્વરે જે કહ્યું હોય તે બધું સાચું જ હોય. એમાં કાંઈ પછી શંકા કરવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. એમ નહિ. શોધી જોજો. એની શોધ કરજો. સત્ય-અસત્યને કસોટીએ ચડાવવું એનું નામ શોધ છે. આ સોનું શોધે છે કે નહિ ? શુદ્ધ કરવું. એવી રીતે.

‘કરી જોજો વચનની તુલના રે, જોજો શોધીને જિનસિદ્ધાંત, માત્ર કહેવું પરમારથ હેતુથી રે, કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાત.’ અમે તો અહીંયાં જે વાત કહેવાના છીએ (એ) એકલી આત્મકલ્યાણના હેતુથી કહેવા માગીએ છીએ. બીજો કોઈ અમારે હેતુ નથી. આત્મકલ્યાણ સિવાય બીજો આશય નથી, બીજો હેતુ નથી. કોઈ મુમુક્ષુજીવ એટલે મોક્ષની જેને ભાવના હશે. જુઓ ! શું લીધું ? પરિપૂર્ણ શુદ્ધિની જેને ભાવના હશે એવો કોઈ મુમુક્ષુ આ વાત પ્રાપ્ત કરશે. એને આ વાત બરાબર લક્ષમાં આવશે. બાકી ઉપર ઉપરથી ચાલનારાને આ વાત સમજાશે નહિ. એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ હશે. મુમુક્ષુ એટલે નામધારી મુમુક્ષુ નહિ પણ ખરેખર જેને મોક્ષની ભાવના થઈ હશે, પૂર્ણ શુદ્ધિની ભાવના થઈ હશે, એ જ આ મૂળમાર્ગની વાત સમજશે. બાકી અમારા હેતુને કોઈ સમજી શકશે નહિ. આત્મકલ્યાણ શું ચીજ છે ? એકે એક વાતમાં આત્મકલ્યાણનો દષ્ટિકોણ શું છે ? સીધો કે આડકતરો પણ માત્ર આત્મકલ્યાણનો જ દષ્ટિકોણ છે. એ વાત તો કોઈ મુમુક્ષુ હશે એ જ પામશે. બાકી પામશે નહિ.

‘જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે, એકપણે અને અવિરુદ્ધ, જિન મારગ તે પરમાર્થથી રે, એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુધ.’ આ ત્રીજી કડીમાં એમણે મોક્ષમાર્ગનું સિદ્ધાંતિક સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે, પ્રતિપાદન કર્યું છે કે આત્માનું જ્ઞાન, આત્માનું દર્શન એટલે આત્માની શ્રદ્ધા અને આત્મરમણતારૂપ, શુદ્ધ વીતરાગી પરિણામરૂપ ચારિત્ર તે ત્રણે એકપણે એટલે એકસાથે, એક કાળે એક જ શુદ્ધાત્માને અનુસરીને એક ભાવે ઉત્પન્ન થયેલા, એકબીજાથી વિરુદ્ધ પામતા નથી. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનો વિષય વિરોધમાં જાતો નથી. જે શ્રદ્ધા શુદ્ધાત્માને અનુસરે છે, જ્ઞાન એ જ શુદ્ધાત્મામાં ઉપયોગને દોરી જાય છે. એ જ શુદ્ધાત્મામાં રમણતા કરીને ચારિત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે. ત્રણે અવિરુદ્ધપણે પ્રવર્તે છે, વિરોધાભાસીપણે પ્રવર્તતા નથી. એને જિનમાર્ગ કહે છે. એને નિજ માર્ગ કહો કે જિનમાર્ગ કહો. પરમાર્થથી એટલે વાસ્તવિકપણે સાચો-સત્ય નિશ્ચય જિનમાર્ગ આ છે એમ સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યું છે. બુધ એટલે જ્ઞાનીપુરુષો. સૂત્ર સિદ્ધાંતની અંદર, શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતની અંદર જ્ઞાનીપુરુષોએ આ રીતે મોક્ષમાર્ગનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

એ એમણે આ એક ત્રીજી કડીની અંદર ધર્મનું કહો, જિનમાર્ગનું કહો, નિશ્ચયમાર્ગનું, મૂળમાર્ગનું પ્રતિપાદન આ જગ્યાએ કર્યું છે. પછીની કડીઓમાં એમણે જ્ઞાન કોને કહેવું, દર્શન કોને કહેવું, ચારિત્ર કોને કહેવું, એ બધી વાત વિસ્તારથી કરી છે. વિશેષ કહેશે...

તા. ૩-૬-૧૯૯૧, પત્રાંક - ૭૧૫ થી ૭૧૭

પ્રવચન નં. ૩૩૨

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૭૧૫. ‘મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે,...’ એ કાવ્ય છે. ત્રીજી કડીમાં મોક્ષમાર્ગના સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરેલું છે. મૂળમાર્ગ એવો મોક્ષમાર્ગ. મોક્ષનો મૂળમાર્ગ અથવા એકમાત્ર મોક્ષનો માર્ગ. ત્રણે કાળે વાસ્તવિક આત્માને બંધનથી મુક્ત થવાનો આ એક જ માર્ગ છે. શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનું પરિણામન થાય. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની શુદ્ધતા એટલે શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને ચારિત્રનું શુદ્ધ પરિણામન થાય. શુદ્ધ પરિણામન થાય એટલે એ શ્રદ્ધા પોતાના સિદ્ધ સમાન આત્માને શ્રદ્ધે, જ્ઞાન પોતાના સિદ્ધ સમાન આત્માનો અનુભવ કરે અને એવા શ્રદ્ધા-જ્ઞાન દ્વારા સ્વરૂપમાં લીનતા અને એકાગ્રતા વર્તે અને વીતરાગ ચારિત્ર કહે છે. એવા ત્રણે ગુણના શુદ્ધ પરિણામ, એ પ્રકારના જે શુદ્ધ પરિણામને સિદ્ધાંતની અંદર જ્ઞાનીપુરુષોએ જિનમાર્ગ કહેલો છે. આ સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ખરેખર જિનમાર્ગ નથી.

બીજા પ્રકારે જાણવો, બીજા પ્રકારે માનવો એ માર્ગની કલ્પના છે અથવા એ ઉન્માર્ગ છે. માર્ગ નથી પણ એ ઉન્માર્ગ છે. બીજી ક્રિયામાં, બીજા પરિણામમાં જિનમાર્ગનું નિરૂપણ કરવું એ ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ છે. સૂત્ર વિરુદ્ધ પરિણામન અને ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ કહે છે. ‘આનંદધનજી’એ ગાયું છે ‘ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ સરિખો કોઈ દોષ નહિ.’ બીજા બધા દોષ છે એ ગૌણ છે પણ સિદ્ધાંત વિરુદ્ધતા થાય એ સર્વાધિક દોષ છે. ભલે શ્વેતાંબરમાં થયા હતા પણ એ વાત તો એમણે અસાધારણ કરી છે.

મુમુક્ષુ :- પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂત્ર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉત્સૂત્ર ભાષણ સરિખો. ‘પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂત્ર ભાષણ સરિખો.’ એ ખાસ લીધું છે. એટલે એમાં આપણે તો શું વિચારવાનું છે કે જ્યારે આપણે સિદ્ધાંતનું અવલોકન કરીએ છીએ,

અવગાહન કરીએ છીએ, સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ત્યારે એમાં ક્યાંય સિદ્ધાંત વિરુદ્ધતા ન આવે. જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યું છે એ સર્વ માન્ય કરવું. સમજીને માન્ય કરવું, ઓઘેઓઘે તો અનંત વાર માન્ય કર્યું છે. પણ જ્યાં સુધી ન સમજાય ત્યાં સુધી ઓઘસંજ્ઞાએ પણ માન્ય કરવું પણ અમાન્ય ન કરવું. ક્યાં કારણથી અમાન્ય ન કરવું ? કે પોતાની યોગ્યતા જોઈને. અમાન્ય કરવાની પોતાની કોઈ યોગ્યતા નથી. આમ કહે છે, ભલે એમ કહે પણ એમ હોય. એ યોગ્યતા મુમુક્ષુમાં નથી. એટલી પોતાની મર્યાદામાં રહીને, મુમુક્ષુતાની મર્યાદામાં રહીને સૂત્ર સિદ્ધાંતને માન્ય કરવા અને તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો.

માન્ય કરવાથી આસ્તિક્ય બુદ્ધિ રહેતા સમજવામાં સફળતા મળશે પણ અમાન્ય કરવાથી તો કદિ પણ એ સમજી શકાશે નહિ. આમાં ફરક શું છે ? કે આસ્તિક્ય બુદ્ધિવાળાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતા કમે કરીને સમજાય છે. પણ એના ઉપર ચુકાદો આપી દે છે પોતાનો કે નહિ આમ ન હોય પણ આમ હોય. એને તો એ વાત સમજવાની છે જ નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો વાત ચાલે છે કે જ્ઞાનીપુરુષોએ, શ્રીગુરુએ કહ્યું છે તે માન્ય કરવું. એ અમાન્ય ન કરવું. અને માન્ય કરવામાં પણ સમજીને માન્ય કરવું. એની સમજણ ન થાય ત્યાં સુધી સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો. પણ સમજીને માન્ય કરવું. પણ અમાન્ય તો કદિ કરવું નહિ. અથવા અમાન્ય કરવા જતા ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ થઈ જશે. ઊંધો સિદ્ધાંત, વિપરીત સિદ્ધાંતનું ગ્રહણ થશે, એનું પ્રતિપાદન થશે અને એના જેવું બીજું એકેય પાપ નથી.

મુમુક્ષુ :- માતાજીના .... એ વાત છે, આ જ સત્ય માર્ગ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ જ સત્ય માર્ગ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એવી નિઃશંકતા તો અનુભવપૂર્વક જ આવે છે. અને એ પહેલા જ્યાં સુધી અનુભવ નથી ત્યાં સુધી શું કરવું ? કે જે જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યું છે તે માન્ય રાખવું. માન્ય રાખીને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો. સમજીને પરિણમવાનો પ્રયત્ન કરવો.

‘જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે, એકપણે અને અવિરુદ્ધ,...’ એકપણે એટલે ત્રણેનો વિષય એક છે. ત્રણેના પરિણમનમાં સામ્ય છે, ત્રણે મુખ્ય ગુણોમાં પરસ્પર કયાંય વિષમતા નથી, વિરુદ્ધતા નથી. અવિરુદ્ધપણું છે. એવો પરમાર્થથી જૈનમાર્ગ છે. ‘એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુધ.’ એમ બુધ એટલે જ્ઞાનીપુરુષોએ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. શાસ્ત્રની અંદર ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’માં ‘ઉમાસ્વામી’નું આ પહેલું સૂત્ર છે, જે બંને સંપ્રદાયોને માન્ય છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગ. એ શાસ્ત્ર જ આ સૂત્રથી શરૂ થયેલું છે. એવું માન્ય હોવા છતાં પણ બીજો પણ મોક્ષમાર્ગ છે, આ સિવાય આ પણ મોક્ષમાર્ગ છે, આ પણ મોક્ષમાર્ગ છે (એમ માનતા) એ સૂત્રને નહિ સ્વીકારવા બરાબર છે, સિદ્ધાંતને નહિ સ્વીકારવા બરાબર છે.

હવે કહે છે, ‘લિંગ અને ભેદો જે વ્રતના રે, દ્રવ્ય દેશ કાળાદિ ભેદ, પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે, તે તો ત્રણે કાળે અભેદ.’ હવે લિંગ એટલે બાહ્ય ચિહ્ન અને વ્રતના જે તફાવત. એટલે એમાં અલ્પ તફાવત લેવા. જે મૂળગુણ છે એમાં કોઈ ફેરફારો છે એમ કહેવાનો અભિપ્રાય નથી. પણ દેશકાળને અનુસરીને કોઈ સામાન્ય ફેરફાર હોય છે. નગણ્ય ફેરફાર જે હોય છે. એ કોઈ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને લઈને સામાન્ય ફેરફાર હોય છે. પણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર. આદિ એટલે જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રની જે શુદ્ધતા છે એમાં તો ત્રણે કાળે કોઈ ફેર પડતો નથી. ત્રણે કાળને વિષે એમાં કોઈ ફેર ન પડે એમ કહેવું છે. છક્રે-સાતમે ગુણસ્થાને જે સ્વરૂપસ્થિરતા હોય એ છક્રે-સાતમે ગુણસ્થાને કોઈને હોય અને કોઈને ન હોય એવું ન બને. ત્રણ કષાયનો ત્યાં અભાવ હોય. ત્યાં કોઈને હોય અને કોઈને ન હોય એવું ન બને. જ્યારે ત્રણ કષાયનો અભાવ હોય ત્યારે જે રાગાદિ વ્યવહાર પરિણામની મર્યાદા થઈ જાય એ આપો આપ જ એકસરખી હોય છે. કોઈ સામાન્ય ફેરફાર હોય તો તારતમ્ય ભેદે કોઈ ફેરફાર સામાન્ય હોય છે. એથી વધારે કોઈ ફેરફાર હોતો નથી.

‘હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે, સંક્ષેપે સુણો પરમાર્થ,...’ હવે જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણેની શુદ્ધતાની વાત કરી. એ ત્રણેનો અર્થ કરે છે. અથવા પરમાર્થ. આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે એમાં થાય છે એ સંક્ષેપે કહેવામાં આવે છે. ‘તેને જોતાં વિચારી વિશેષથી રે,...’ અને એ જે

સંક્ષેપમાં કહ્યું છે તેને જો વિશેષપણે વિચારવામાં આવશે તો 'સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ.' તો આત્મહિત કેમ કરવું ? આત્મહિતનું પ્રયોજન કેવી રીતે સાધ્ય કરવું એ સમજાય જશે. સમ્યક્ પ્રકારે સમજાશે.

‘છે દેહાદિથી ભિન્ન આત્મા રે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ, એમ જાણે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી રે, કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ.’ નિમિત્ત, ઉપાદાન અને જ્ઞાનનો વિષય. એક પદની અંદર ત્રણે વાત લઈ લીધી. જ્ઞાન કોને કહેવું ? અથવા આત્મજ્ઞાન કે સમ્યગ્જ્ઞાન કોને કહેવું ? કે દેહથી ભિન્ન આત્મા ઉપયોગસ્વરૂપી, જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા દેહથી અને રાગથી ભિન્ન છે અને તે ત્રણે કાળે અવિનાશી છે. ક્યારે પણ એ ઉત્પન્ન થતો નથી, ક્યારે પણ એનો નાશ થતો નથી. આવો અવિનાશી આત્મા દેહાદિ અને રાગાદિથી સર્વથા ભિન્ન છે. દેહાદિ છૂટી જાય છે, રાગાદિ પણ વ્યય થાય છે. ઉપયોગસ્વરૂપી આત્મા ઉપયોગવંત એમનેમ રહે છે, એવું શ્રીગુરુના ઉપદેશથી જાણે. એ વચન. કેમકે એવું જાણે છે તોપણ શ્રીગુરુના ઉપદેશથી જાણે છે એમાં ફેર છે. દેશનાલબ્ધિનો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે.

આમ તો બધાય જાણે છે કે આયુષ્ય પૂરું થાય છે ત્યારે દેહ અને આત્મા જુદો પડી જાય છે. જુદા છે માટે જુદા પડી જાય છે. પણ એવું જાણવું ખરેખર કાર્યકારી થતું નથી. એવું પરિણમન ક્યારે થાય ? કે જ્યારે શ્રીગુરુનો ઉપદેશ પરિણમે ત્યારે. સદ્ગુરુ ઉપદેશમાં ઘણી વાત લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- ... એ કેવી રીતે ખબર પડે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. જાણ્યો એટલે એમ તો ખબર પડે ને કે હવે આમાં આત્મા નથી. આ શરીર પડ્યું રહ્યું એટલે એમાં આત્મા નથી. એ તો જાણવા મળે છે. બે જુદા પડી ગયા એ તો જાણવાનું મળે છે. ત્યારે થોડો વૈરાગ્ય પણ કોઈ કોઈ જીવોને આવે છે. પણ એથી કોઈ આત્મહિતનો આત્માર્થ સરતો નથી.

શ્રીગુરુના ઉપદેશમાં તો એ વાત છે કે જે એ રીતે અંતરમાં ભિન્ન પડી ગયા છે અને પોતાના ઉપયોગસ્વરૂપી આત્માની ઉપાસનામાં વર્તે છે. એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે એમના પ્રત્યે જેને બહુમાન આવ્યું છે અને ભક્તિ થઈ છે. અને તેના કારણે જેને દર્શનમોહ મંદ પડ્યો છે. એ

દર્શનમોહ મંદ પડીને જેણે દર્શનમોહનો અભાવ કર્યો છે. ત્યારે જે સ્વસંવેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન ઊપજ્યું એને જ્ઞાન એવું નામ કહેવામાં આવે છે. કે જે જ્ઞાન દેહાદિથી ભિન્નપણે અનુભવરૂપ છે, રાગાદિથી ભિન્નપણે અનુભવરૂપ છે અને પોતે ઉપયોગસ્વરૂપી છે, જ્ઞાનસ્વરૂપી છે એવું અસ્તિથી પણ અનુભવરૂપ છે. એમ અસ્તિ-નાસ્તિથી જે અનુભવજ્ઞાન છે એ સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના પરિણમતું નથી. એટલી દર્શનમોહની મંદતા જ ન આવે, એમ કહે છે. ત્યાં સુધી દર્શનમોહની મંદતા જ ન આવે.

એટલા માટે એમણે ૭૫૧માં એ વાત લીધી છે કે આપ્તાપુરુષની આજ્ઞા રુચિરૂપ સમ્યક્ત્વ. કેમકે જેના એ વચન છે,... કેમકે એથી તો પોતે અજાણ્યો છે, વિષયથી અજાણ્યો છે. જ્યારે એ વિષયના કહેનારા કોઈ મળે છે, ત્યારે કહેનારને ઓળખે છે. એ જ એના નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનનું પ્રથમ ચિહ્ન છે. એ જીવને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થવાનું છે એનું પહેલું લક્ષણ આ છે કે એ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરનાર પ્રત્યે એને ઓળખાણ આવીને બહુમાન આવે છે. એ એનું પહેલું લક્ષણ છે. ત્યારથી દર્શનમોહ ગળે છે અને પછી એ સ્વરૂપનિશ્ચયમાં આવે છે અને પછી સ્વરૂપાનુભવમાં આવે છે.

‘એમ જાણે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી રે,...’ જ્ઞાનમાં એ વાત નાખી છે. સંક્ષેપમાં પણ પોતે કેટલો સમાવેશ કરે છે ! જે મહત્વનો મુદ્દો છે એ છૂટતો નથી. નહિતર ખાલી જ્ઞાનની જ વ્યાખ્યા કરવી હતી. પણ એની સાથે સદ્ગુરુનો ઉપદેશ નાખી દીધો. ‘કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ.’ હવે ‘જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે,...’ જે સ્વરૂપ જાણ્યું. જ્ઞાને કરીને જ્ઞાનથી જે સ્વરૂપ જાણવામાં આવ્યું, અનુભવમાં આવ્યું. ‘તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત,...’ એવો જ છું. અનુભવમાં આવી રહ્યો છે તેવો જ હું છું, એવી જે પ્રતીત વર્તે છે, શુદ્ધ પ્રતીત વર્તે છે. ‘કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે,...’ એને જિનેશ્વરદેવે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન કહ્યું છે ‘જેનું બીજું નામ સમકિત.’ એને દર્શન કહો કે એને સમકિત કહો, એ બંને એક જ છે. પ્રતીતિ, સમકિત, દર્શન, શ્રદ્ધા આ બધા એક જ પર્યાયના વાચક શબ્દો છે.

‘જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે, જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ, તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઊપજે રે, નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ.’ જેને જેમ આવી

પ્રતીતિ જીવની. જ્ઞાનપૂર્વક. જેમ એટલે જ્ઞાનપૂર્વક જીવસ્વરૂપની જે પ્રતીતિ આવી. ત્યારે એને પોતાના જ્ઞાનમાં સર્વ પરદ્રવ્યોથી અને પરભાવોથી અસંગ એવું ભિન્ન. ભિન્ન અને અસંગ એવું ચૈતન્યતત્ત્વ જાણ્યું. અને જેવો જાણ્યો તેવો જ સ્થિર, આત્મસ્થિરતાનો ભાવ ઉત્પન્ન થયો. સ્વરૂપલિનતાનો, સ્વરૂપ એકાગ્રતાનો ભાવ ઉત્પન્ન થયો તેનું નામ ચારિત્ર છે. અને તે ચારિત્રને કોઈ ચિહ્ન નથી. બહારમાં કોઈ ચિહ્ન નથી. અણલિંગ.

ચારિત્રને કોઈ ચિહ્ન નથી. વેશનું પણ નથી અને કોઈપણ ચિહ્ન ચારિત્રને નથી. કેમકે એ તો સ્વરૂપરમણતા અને વીતરાગતા એ અરૂપી આત્માની અરૂપી શુદ્ધ પર્યાય છે. એને બહારમાં કોઈ રૂપીપણાનું ચિહ્ન હોતું નથી. સવસ્ત્રપણું કે નિર્વસ્ત્રપણું એ ચારિત્રનું ચિહ્ન નથી. શુદ્ધ ચારિત્રનું એ ચિહ્ન નથી, એમ કહે છે. એના ઉપર તો 'સમયસાર'માં છેલ્લે છેલ્લે ગાથાઓ લીધી છે- 'પાષંડી લિંગાણી' સવસ્ત્રપણું, નિર્વસ્ત્રપણું એ તો બધા બાહ્ય ચિહ્નો છે. એ આત્માના ચારિત્રના અથવા આત્માના કોઈ ચિહ્ન છે નહિ. નહિતર તો અમુક વસ્ત્ર ધારે એને ચારિત્ર થઈ જાય અથવા નિર્વસ્ત્ર થઈ જાય એને ચારિત્ર થઈ ગયું એમ ગણવામાં આવે. પણ એવી રીતે કાંઈ આત્માનું ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી. જુઓ ! કેવી વાત નાખી દીધી છે ! 'નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ.' ચિહ્ન વિનાનું, લિંગ વિનાનું. અને કોઈ બહારમાં લક્ષણ નથી એવું એ શુદ્ધચારિત્ર હોય છે.

'તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે,...' એવા આત્માનું શ્રદ્ધાન, આત્માનું જ્ઞાન અને આત્મરમણતા એ ત્રણે અભેદ છે. ત્રણેના ભેદ કહેવાથી સમજાય છે અથવા જુદા જુદા જ્ઞાનમાં લઈને સમજાય છે પણ એ વખતે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના કોઈ વિકલ્પ અનુભવમાં હોતા નથી. પરિણામનમાં નથી આવતા. 'તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વર્તે તે આત્મારૂપ,...' એ ત્રણે આત્મારૂપ વર્તવા માંડ્યા. શ્રદ્ધા આત્મારૂપ થઈ ગઈ, જ્ઞાન આત્મારૂપ થઈ ગયું, ચારિત્ર પણ આત્મારૂપ થઈ ગયું. બધા ગુણો, ત્રણે ગુણો ત્યાં આત્માકાર-સ્વઆકાર પરિણામે પરિણમ્યા.

'તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે, કિંવા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ,...' એ જિન ભગવાનનો, જિનેશ્વરદેવનો માર્ગ પામ્યો અથવા એ નિજસ્વરૂપ પામ્યો. બંને એક જ વાત છે. જિન અને નિજ. અક્ષર તો એના એ રહે છે.

હર્સ્વ આ બાજુથી Transfer થઈ જાય છે, બીજું કાંઈ નથી થાતું. આગળ પાછળ અક્ષર થઈ જાય છે. 'તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે, કિવા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ, એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે,...' એવા મૂળમાર્ગના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને પામવા. 'અને જવા અનાદિ બંધ,...' અને સંસારનું જે કાંઈ બંધન છે એને ટાળવા માટે 'ઉપદેશ સદ્ગુરુનો પામવો રે, ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ.' એ સદ્ગુરુનો ઉપદેશ ક્યારે પામે ? કે પોતાનો સ્વચ્છંદ છોડે ત્યારે. હું કહું છું તેમ વાત છે એ વાત એણે છોડી દેવી જોઈએ. શ્રીગુરુ કહે છે તે માન્ય કરવું જોઈએ. ન સમજાય તો સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ જ મુમુક્ષુનો ધર્મ છે. બીજો મુમુક્ષુનો ધર્મ નથી. નહિતર સ્વચ્છંદ થઈ જાય છે. ધર્મ તો નથી પણ એ સ્વચ્છંદ થઈ જાય છે. એ સ્વચ્છંદ ટાળીને અને પ્રમાદ આદિનો પ્રતિબંધ ટાળીને પ્રતિબંધ એટલે ભોગ-ઉપભોગમાં રોકાવું, પ્રમાદમાં રોકાવું, કોઈ બીજી વાતમાં અને બીજી ક્રિયામાં રોકાવું એ બધો પ્રતિબંધ છે. એ બધો પ્રતિબંધ ટાળીને સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પામવો. સદ્ગુરુનો ઉપદેશ મળતો હોય તો બધું ગૌણ કરી નાખવું. આ મને નડે છે એ વાત રહેવી જોઈએ નહિ. 'ગુરુદેવ'નું વ્યાખ્યાન શરૂ થાય ત્યારે શાક લેવા જાવું કે ન જાવું ? ન જાવું ?

મુમુક્ષુ :- યાદ જ ન આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘરે કામ આવી જાય. મહેમાન આવ્યા હોય, ટાઈમસર રસોઈ બનાવવાની હોય. એ બધો પ્રતિબંધ ટાળીને સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પામવો. એનાથી ઊંચો ઉચ્ચ કોટીનો, એનાથી વિશેષ, એનાથી કિમતી કોઈ બીજો પ્રસંગ નથી. એટલું મૂલ્યાંકન હોવું જોઈએ.

'એમ દેવ જિનદે ભાગિયું રે, મોક્ષમારગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ,...' એમ જિનેશ્વરદેવે પોતાની દિવ્યધ્વનિમાં મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ ભાષ્યું છે. 'ભવ્ય જનોના હિતને કારણે રે,...' એમણે તો પૂરું હિત સાધી લીધું. વાણીમાં આવ્યું એ તો ભવ્યોના હિતના કારણથી આવ્યું. અહીંયાં આ કાવ્યમાં 'સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ.' એનું સ્વરૂપ બહુ સંક્ષેપમાં આ કાવ્યની અંદર કહ્યું છે. ૭૧૫મો આંક છે એ મૂળમાર્ગને પોતે નિરૂપણ કરતા ગયા છે. મૂળમાર્ગ નિરૂપણ કરતા ગયા છે.

પત્રાંક-૭૧૬

શ્રી આર્ષદ, આસી સુદ ૨, ગુરુ, ૧૯૫૨
ૐ સદ્ગુરુપ્રસાદ

શ્રી રામદાસસ્વામીનું યોજેલું 'દાસબોધ' નામનું પુસ્તક મરાઠી ભાષામાં છે. તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર છપાઈ પ્રગટ થયું છે; જે પુસ્તક વાંચવા તથા વિચારવા અર્થે મોકલ્યું છે.

પ્રથમ ગણપતિ આદિની સ્તુતિ કરી છે તેથી, તેમ જ પાછળ જગતના પદાર્થોને આત્મારૂપ વર્ણવીને ઉપદેશ કર્યો છે તેથી, તેમ જ તેમાં વેદાંતનું મુખ્યપણું વર્ણવ્યું છે તે વગેરેથી કંઈ પણ ભય ન પામતાં, અથવા વિકલ્પ નહીં પામતાં, આત્માર્થ વિષેના ગ્રંથકર્તાના વિચારોનું અવગાહન કરવા યોગ્ય છે. આત્માર્થ વિચારવામાં તેથી ક્રમે કરીને સુલભતા થાય છે.

શ્રી દેવકરણજીને વ્યાખ્યાન કરવાનું રહે છે, તેથી અહંભાવાદિનો ભય રહે છે, તે સંભવિત છે.

જેણે જેણે સદ્ગુરુને વિષે તથા તેમની દશાને વિષે વિશેષપણું ઘીરું છે, તેને તેને ઘણું કરીને અહંભાવ તથારૂપ પ્રસંગ જેવા પ્રસંગોમાં ઉદય થતો નથી; અથવા તરત શમાય છે. તે અહંભાવને જો આગળથી ઝેર જેવો પ્રતીત કર્યો હોય, તો પૂર્વાપર તેનો સંભવ ઓછો થાય. કંઈક અંતરમાં ચાતુર્યાદિ ભાવે મીઠાશ સૂક્ષ્મપરિણતિએ પણ રાખી હોય, તો તે પૂર્વાપર વિશેષતા પામે છે; પણ ઝેર જ છે, નિશ્ચય ઝેર જ છે, પ્રગટ કાળકૂટ ઝેર છે, એમાં કોઈ રીતે સંશય નથી; અને સંશય થાય, તો તે સંશય માનવો નથી; તે સંશયને અજ્ઞાન જ જાણવું છે, એવી તીવ્ર ખારાશ કરી મૂકી હોય, તો તે અહંભાવ ઘણું કરી બળ કરી શકતો નથી. વખતે તે અહંભાવને રોકવાથી નિરહંભાવતા થઈ તેનો પાછો અહંભાવ થઈ આવવાનું બને છે, તે પણ આગળ ઝેર, ઝેર અને ઝેર માની રાખી વર્તાવું હોય તો આત્માર્થને બાધ ન થાય.

તમ સર્વ મુમુક્ષુઓને નમસ્કાર યથાવિધિ પ્રાપ્ત થાય.

પત્રાંક-૭૧૬. 'લલ્લુજી'મુનિ ઉપરનો પત્ર છે. 'શ્રી રામદાસસ્વામીનું યોજેલું 'દાસબોધ' નામનું પુસ્તક મરાઠી ભાષામાં છે.' 'સ્વામી રામદાસ' એ છત્રપતિ 'શિવાજી'ના ગુરુ થઈ ગયા. છત્રપતિ 'શિવાજી'એ જેને ગુરુ તરીકે ધારેલા એ આ 'સ્વામી રામદાસ' છે. એ લગ્નના માયરામાંથી ભાગ્યા હતા. એમનો ઇતિહાસ એવો છે. અમારે ભણવામાં એમની વાત આવતી હતી.

છત્રપતિ 'શિવાજી'ના ગુરુ મહારાષ્ટ્રમાં થયા. મહારાષ્ટ્રના કોઈ ગામડામાં. વૈરાગી હતા. લગ્ન નહોતા કરવા પણ એકનો એક દીકરો કે એવું હશે એટલે પરણાવ્યા. એ લોકોને તો વંશ રાખવાનું વિશેષ હોય છે. પરાણે લગ્નમાં જોડે છે. પહેલા રાત્રે લગ્ન થતા. પહેલા તો રાત્રે જ લગ્ન થતાં. અંધારી રાત હતી. ત્યાં બ્રાહ્મણે કહ્યું કે સાવધાન. સાવધાનના અમુક બોલ બોલે છે. હિન્દુ વિધિના લગ્નમાં સાવધાનના બોલ બોલે છે. તાંબાકુંડી સાવધાન, કન્યા પધરાવો સાવધાન, ફલાણું સાવધાન, ... સાવધાન. ઘણા બોલ બોલે છે. સમય વર્તે સાવધાન. એ સમય વર્તે સાવધાન આવ્યું અને એને એમ થયું કે મહારાજ મને કહે છે કે આ છેલ્લો સમય છે. સાવધાન થવાનો સમય વર્તવા માટે આ છેલ્લો સમય છે. હવે જો બંધાઈ ગયો તો પછી ખલાસ વાત છે. એટલે એમનેમ લગ્નના મંડપમાંથી મુઠ્ઠી વાળીને ભાગ્યા. ભાગ્યા તો બધા પાછળ દોડ્યા ખરા પણ અંધારી રાત હતી. એટલે કોઈ એક ઝાડ મળ્યું એના ઉપર ચડી ગયા. બધાએ ઘણા ગોત્યા કે આમ ગયા હશે, આમ ગયા હશે. પણ ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ. કલાક-બે કલાક ગોતીને સૌ સૌના ઘરે વયા ગયા. આ પરોઢિયે ઉતરીને પછી ચાલ્યા ગયા. ત્યારપછી પોતે અભ્યાસ કર્યો છે. વેદાંતનો અભ્યાસ કરેલો છે. 'શિવાજી'એ એને ગુરુ તરીકે માનેલા. એ રીતે બહુ પ્રસિદ્ધ થયા. પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ થઈ ગયા. જોયું છે. આ પુસ્તક જોયું છે. ગુજરાતીમાં એનું ભાષાંતર થયું છે.

'શ્રી રામદાસસ્વામીનું યોજેલું 'દાસબોધ' નામનું પુસ્તક મરાઠી ભાષામાં છે. તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર છપાઈ પ્રગટ થયું છે; જે પુસ્તક વાંચવા તથા વિચારવા અર્થે મોકલ્યું છે.' જુઓ ! 'લલ્લુજી'ને જૈનના સાધુને અને એમના મુમુક્ષુ છે, અત્યારે તો એમના મુમુક્ષુ છે તો એમને

વાંચવા, વિચારવા મોકલ્યું છે. 'પ્રથમ ગણપતિ આદિની સ્તુતિ કરી છે...' એ પુસ્તકમાં શું છે ? 'પ્રથમ ગણપતિ આદિની સ્તુતિ કરી છે તેથી, તેમ જ પાછળ જગતના પદાર્થોને આત્મારૂપ વર્ણવીને ઉપદેશ કર્યો છે...' બધું એક જ બ્રહ્મ છે ને ? એટલે બધા જે પદાર્થો છે એ બધા બ્રહ્મસ્વરૂપે જ છે. એવો ઉપદેશ કર્યો છે તેથી.

'તેમ જ તેમાં વેદાંતનું મુખ્યપણું વર્ણવ્યું છે તે વગેરેથી...' આ બધી ગડબડ છે એ ખ્યાલમાં છે એમ કહે છે. પુસ્તક પોતે પણ જોયું છે. 'તે વગેરેથી કંઈ પણ ભય ન પામતાં,....' તમે એનાથી ગભરાશો નહિ કે ગણપતિની સ્તુતિવાળું આવું પુસ્તક મને ક્યાં વાચવા મોકલ્યું ? વેદાંતની પ્રધાનતાવાળું પુસ્તક મને કેમ વાચવા મોકલ્યું હશે ? એવો 'ભય ન પામતાં, અથવા વિકલ્પ નહીં પામતાં,....' વિકલ્પ પણ નહિ કરતા. જુઓ ! આ કેવી પરીક્ષા કરી છે !

જ્ઞાનીપુરુષ એમ કહે કે તું આમ કર એટલે આમ જ (કરવાનું). પછી બીજો એમાં વિકલ્પ હોઈ શકે નહિ. ધોળે દિવસે એમ કહે કે આ ચાંદો છે. તો કબુલ. આમ જરા કઠણ પડે એવી વાત છે. પણ એમ કહેવામાં પણ એમને કાંઈક રહસ્ય હોય છે. એ સમજવા માટે ઉપયોગને લંબાવવો જોઈએ. ભલે અન્ય મતનું પુસ્તક છે, અન્ય મતનો ગ્રંથ છે અને એ વાંચવા આપે છે. તોપણ જેને વાંચવા આપે છે એને આત્મહિતના હેતુથી આપે છે, એ વાત એને લક્ષમાં આવવી જોઈએ. જોકે એમણે તો ફોડ પાડ્યો છે.

એ પ્રકારે 'ભય ન પામતાં, અથવા વિકલ્પ નહીં પામતા, આત્માર્થ વિષેના ગ્રંથકર્તાના વિચારોનું અવગાહન કરવા યોગ્ય છે.' જુઓ ! આત્માર્થ સંબંધી જે ગ્રંથકર્તાએ વિચારો, આત્મકલ્યાણ સંબંધીના જે વિચારો છે એ વિચારો તમારે વિશેષે કરીને વિચારવા જેવા છે એમ કહે છે. એમણે એ જાતની કચાશ જોઈ છે. સામે મુમુક્ષુમાં એ જાતની કચાશ જોઈ છે તો એ સાહિત્ય એને મોકલે છે કે આ તમે જુઓ. એને આત્મહિતની કેવી લગની લાગી છે અને તમે કેવી રીતે વર્તો છો ? કરો સરખામણી હવે. એમ કહે છે. ભલે અન્ય મતમાં થયા. આ 'ખંભાત'ના મુમુક્ષુઓને કબીરપંથી સાધુ પાસે 'ધર્મજ' મોકલ્યા. ત્યાં એમ લખ્યું કે એની જે ઉદાસીનતા અને એનો જે વૈરાગ્ય છે એ તમારે અનુકરણીય છે. એનું

અનુકરણ કરજો. મુમુક્ષુનો વૈરાગ્ય આવો હોવો જોઈએ. 'આત્માર્થ વિચારવામાં તેથી ક્રમે કરીને સુલભતા થાય છે.' એવા ગ્રંથોનું અવગાહન કરતાં આત્માર્થ, પોતાનો આત્માર્થ વિચારવામાં વિશેષ સુલભતા થાય છે. માટે તમને સમજીને એ ગ્રંથ અહીંથી વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

'શ્રી દેવકરણજીને વ્યાખ્યાન કરવાનું રહે છે, તેથી અહંભાવાદિનો ભય રહે છે, તે સંભવિત છે.' 'દેવકરણજી'મુનિ સમાજની વચ્ચે વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા. એ પોતે પણ થોડા એટલા સરળ હતા. વ્યાખ્યાન તો વાંચુ છું પણ હું મોટો વ્યાખ્યાન કરનારો, આ બધાનો ઉપદેશક, આ બધા ઉપદેશ લેવા મારી પાસે આવે છે, એવો અહંભાવ થવાનો મને ભય રહે છે. એમ એમણે નિવેદન કરેલું. વ્યાખ્યાન તો વાંચું છું પણ મને એમાં અહંપણું થઈ જાય (એનો મને ભય લાગે છે).

આ Paragraph એમણે આપ્યો છે. હવે એ ખાલી વ્યાખ્યાનવાળા માટે નથી. જેને જેને શાસ્ત્રજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વિશેષ હોય કે થતો જતો હોય પછી તે વ્યાખ્યાન કરનાર, વાંચન કરના હોય કે તે લેખન કરનાર હોય કે ભલે તે બેમાંથી એકેય ન હોય પણ હું પણ સમજું છું, મેં પણ ઘણું વાંચ્યું છે, હું પણ ઘણું જાણું છું. એવો પ્રકાર જેના જેનામાં આવે એ બધાને અહંભાવ થતા વાર લાગતી નથી. એણે કેવી રીતે એ અહંભાવ તોડવો એની અહીંયાં ખાસ યુક્તિ મુકી છે.

'જેણે જેણે સદ્ગુરુને વિષે તથા તેમની દશાને વિષે વિશેષપણું ઈર્હું છે, તેને તેને ઘણું કરીને અહંભાવ તથા રૂપ પ્રસંગ જેવા પ્રસંગોમાં ઉદય થતો નથી; અથવા તરત શમાય છે.' શું કહ્યું ? શ્રીગુરુના બહુમાનમાં પોતાની વિનમ્રતા સહેજે ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. ભલે મેં ગમે તેટલું જાણ્યું હોય, વાંચ્યું હોય પણ ગુરુ આગળ મારું શું સ્થાન છે ? હું તો શ્રીગુરુની ચરણરજ છું. એને એમ જ રહ્યા કરે કે હું તો શ્રીગુરુની ચરણરજ છું. ગમે તેટલું વાંચ્યું હોય, ગમે તેટલું સાંભળ્યું હોય એથી શું ? મારો અભિપ્રાય કાંઈ કામમાં ન આવે. તે કહે છે, તેઓ કહે છે તે જ મારે માન્ય કરવા જેવું છે. ખલાસ. પછી અહંપણું છે એ થાય તોપણ શમાય જાય. કાં તો આવે જ નહિ અને આવે તો શમાય જાય. આ એક બહુ સહેલો ઉપાય છે.

‘આત્મસિદ્ધિ’માં એ વાત લખશે. હવે ‘આત્મસિદ્ધિ’ જ આવે છે. ‘ગાંધીજી’ના પત્ર પછી સીધી ‘આત્મસિદ્ધિ’ આવે છે. ‘જાતા સદ્ગુરુ ચરણમાં અલ્પ પ્રયાસે જાય. માનાદિક શત્રુ મહા નિજ છંદે ન મરાય, જાતા સદ્ગુરુ ચરણમાં અલ્પ પ્રયાસે જાય.’

‘જેણે જેણે સદ્ગુરુને વિષે તથા તેમની દશાને વિષે વિશેષપણું દીઠું છે,...’ એમની મહાનતા જેમણે જોઈ છે તેને પોતાની લઘુતા આવ્યા વિના રહે નહિ. શ્રીગુરુની મહાનતા જોતા જ પોતાની લઘુતા આવી જાય છે. ‘તેને ઘણું કરીને અહંભાવ તથા રૂપ પ્રસંગ જેવા પ્રસંગોમાં ઉદય થતો નથી; અથવા તરત શમાય છે. તે અહંભાવને જો આગળથી ઝેર જેવો પ્રતીત કર્યો હોય,...’ પહેલેથી વિચારી રાખ્યું હોય કે જરાક અહંભાવ થશે તો એ ઝેર ખાવાની વાત જ છે, બીજું કંઈ નથી. ‘તે અહંભાવને જો આગળથી...’ એટલે અગાઉથી જ ‘ઝેર જેવો પ્રતીત કર્યો હોય, તો પૂર્વાપર તેનો સંભવ ઓછો થાય.’ તો પછીના કાળમાં એવો અહંભાવ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ઓછો રહે છે. કેમકે એ જાગૃત થઈ ગયો. જે પ્રથમથી જાગૃત છે, આગળથી જાગૃત થઈ ગયો એને એ અહંભાવ જે અજાણપણે થાય છે એવો થતો નથી.

‘કંઈક અંતરમાં ચાતુર્યાદિ ભાવે મીઠાશ સૂક્ષ્મપરિણતિએ પણ રાખી હોય,...’ આ માર્મિક વાત કરી છે. જે વક્તા હોય છે, લેખક હોય છે એને એ સંબંધીનું ભાષાચાતુર્ય હોય છે. ભાષાનું ચાતુર્ય હોય છે, વિશેષતા હોય છે. એકલું હોય છે એમ નહિ, એની એને મીઠાશ પણ આવે છે કે આવું સરસ હું લખી શકું, હું બોલી શકું, બીજા આવી રજુઆત કરી શકે નહિ. મારી રજુઆત કરવાની પદ્ધતિ બહુ સારી છે. મારું ભાષાચાતુર્ય બીજા કરતા વિશેષ છે. એવી એને પોતાને અહંપણાને લઈને મીઠાશ અંદર વેદાય છે. તે સ્થૂળપણે પણ વેદાય અને સૂક્ષ્મપણે પણ વેદાય છે. તેવું અંદરમાં થયું હોય તો તે આગળ જઈને વિશેષતા પામે છે. પછી એ સ્થૂળ થાય છે. પહેલા સૂક્ષ્મ પરિણતિએ હોય છે. એ જ્યારે જન્મે ત્યારે બહુ સૂક્ષ્મ હોય, પછી એમાં સ્થૂળતા આવતી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ... નાડ પકડી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નાડ પકડી છે. કેવી રીતે જીવને થાય ? પહેલા

એને એવો કોઈ પુણ્યયોગને લઈને ભાષા લખવાનો કે બોલવાનો યોગ આવી જાય. સૂક્ષ્મપણે એને એમ લાગે કે બીજા આવી રજૂઆત નથી કરી શકતા. બરાબર જેવો ભાવ હોય એવો જ શબ્દ. Appropriate wording જેને કહે છે. જેવો ભાવ છે એવો જ હું આ શબ્દ વ્યક્ત કરું છું. ભાવને ભાષામાં વ્યક્ત કરવાની મારી શક્તિ ઘણી સારી છે. ઊંડે ઊંડે એને મીઠાશ આવી જાય પછી એમાં સ્થૂળતા આવે છે.

‘પૂર્વાપર વિશેષતા પામે છે;...’ એટલે એ વૃદ્ધિગત થાય છે. ‘પણ ઝેર જ છે;...’ એવા પ્રકારના પરિણામ તે ઝેર જ છે. અરે...! ‘નિશ્ચય ઝેર જ છે;...’ ખરેખર ઝેર છે. એ ઝેર ખાવા જેવું નથી. મીઠું ઝેર છે. એ ઝેર ખાવા જેવું નથી. ‘નિશ્ચય ઝેર જ છે, પ્રગટ કાળકૂટ ઝેર છે;...’ પ્રત્યક્ષ છે એ કાળકૂટ ઝેર છે. અડચો કે મર્યો. એ ઝેર તો આંગળી અડાડીને ચખાય પણ નહિ. અને જો અડે તો હાથ સરખી રીતે બે-ત્રણ વાર સાબુએ ધોવા પડે. એક વખત નહિ, બે-ત્રણ વખત સાબુએ ધોવા પડે. જે તીવ્રતાવાળા પદાર્થો હોય છે એ બંધામાં એવું હોય છે. ઘણા વાસવાળા પદાર્થો હોય. એક વખત હાથ ધોયા હોય તો વાસ આવ્યા કરે. તીવ્ર વાસવાળા હોય છે. આ મરચા બહુ તીખા હોય, લ્યોને ! મરચા તીખા હોય અને એ મરચાને હાથ અડાડીને એક વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં ફેરવવાનું બન્યું હોય. સારી રીતે સ્પર્શ થયો હોય. હાથ ધોવે એટલે એને એમ લાગે કે હવે તો મારા હાથ ધોવાઈ ગયા. પણ આંખે અડાડે તો ખબર પડે એને. ભૂલથી આંખે અડી જાય એ. એ ધોવેલી આંગળીથી આંખ ચોળે તો બળતરા સહેજે ઉત્પન્ન થાય. ધોઈ નાખ્યા હતા ને ! અંદર અસર નથી જાતી. એના સૂક્ષ્મ પરમાણુ રહી જાય છે. ગંધના, સ્વાદના, સૂક્ષ્મ પરમાણુ રહી જાય છે. એમ કાળકૂટ ઝેર હોય એ સૂક્ષ્મપણે રહી જાય તોપણ એની અસર આવ્યા વિના રહે નહિ, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- આ ઝેર તો નાની ઉંમરમાં જ ભોગવવા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બહુ સરસ બોલે છે. છોકરો સરસ બોલતા શીખી ગયો. સારું બોલતા શીખી ગયો. ત્યારથી એને ચડવા માંડે. રસ ચડવા માંડે. મા-બાપ તો પોતાના પુત્રની પ્રશંસા કરે જ ને. પોતાના સંતાનોની મા-બાપ તો પ્રશંસા કરે જ. એના ઉપર વહાલપ હોય છે,

પ્રિયતા હોય છે. એટલે થોડું પણ ઘણું કરીને રજૂ કરે છે. મા-બાપને ખબર નથી કે એ છોકરાને અંદરથી કેવો અવગુણ પાંગરશે. એના વખાણ કરવા જતાં એનામાં અવગુણની શરૂઆત થશે અને એ અવગુણ પાછો વધી જશે, વૃદ્ધિગત થઈ જશે એની ન તો એને ખબર હોય છે કે ન તો મા-બાપને ખબર હોય છે. એવી પરિસ્થિતિમાં જીવન આગળ વધે છે. પછી એમ કહીએ કે આપણે બહુ મહેનત કરીએ છીએ પણ મટતું નથી. બહુ મહેનત કરીએ છીએ પણ મટતું નથી. પણ અસર જાય ક્યાંથી ? ઝેરની કેટલી અસર ચડેલી છે અને કેટલું ઝેર પીધું છે એનું માપ નથી રાખ્યું. પછી નીકળતા સમય લાગે છે, પરિશ્રમ પડે છે. એવું જીવને લાગે છે. તો એ પછી સ્વભાવિક જ છે કે એને નીકળતા વાર લાગે છે.

એ 'પ્રગટ કાળકૂટ ઝેર છે, એમાં કોઈ રીતે સંશય નથી;....' એમાં શંકા કરીશ નહિ, એમ કહે છે. 'અને સંશય થાય,....' કે ના, ના મને વાંધો નથી 'તો તે સંશય માનવો નથી;....' એવો બીજો નિર્ણય કરજે. સંશય કરીશ નહિ અને સંશય થાય તો એ સંશય માનવો નથી, માન્ય કરવો નથી એવો બીજો નિર્ણય કરી લેજે તું. આ કેવી રીતે કાઢે છે ? એક વખત હાથ ધોયા, આ બીજી વખત હાથ ધોવાની વાત છે. 'તે સંશય માનવો નથી; તે સંશયને અજ્ઞાન જ જાણવું છે,....' સંશયને સ્વીકારવો નથી અને એવો સંશય થાય તો એ ધોર અજ્ઞાન છે એમ જ સ્વીકારવું છે. 'એવી તીવ્ર ખારાશ કરી મૂકી હોય,....' અભિમાન થાય એના પ્રત્યે તીવ્ર ખારાશ કરી મૂકી હોય. 'તો તે અહંભાવ ઘણું કરી બળ કરી શકતો નથી.' તો એ અહંભાવ જોર ન કરી શકે.

'વખતે તે અહંભાવને રોકવાથી નિરહંભાવતા થઈ તેનો પાછો અહંભાવ થઈ આવવાનું બને છે,....' જુઓ ! એમણે વાતને ક્યાં સુધી ખેંચી છે ! એક વિષયમાં કેટલે ઊંડે ગયા છે ! એવો અહંભાવ રોકે. આવી રીતે રોકવાનો પ્રયત્ન કરે કે આપણે એકદમ નમ્રતામાં આવી જવું, એકદમ વિનમ્રપણે રહી જવું. શ્રીગુરુનું નામ લઈને નમ્ર થઈ જવું. તો કહે છે, એ નિરહંભાવનો પાછો અહંભાવ થાય. આપણે તો નરમ, આપણે ક્યાંય અહં ન કરીએ. આપણે તો નરમ જ રહીએ, આપણે તો નમ્રતા જ રાખવાવાળા. નમ્રતાનો મોહ આવી જાય. જુઓ ! પ્રકૃતિ છેતરે છે કેવી રીતે ! ત્યાગ કરે

તો ત્યાગનો અહંભાવ, નમ્રતા કરે તો નમ્રતાનો અહંભાવ. હવે જાવું ક્યાં ? શ્રીગુરુના ચરણમાં જાય તો કહે, મારો પહેલો નંબર છે, સૌથી આગળ હું છું. ત્યાં મને સૌથી આગળનું સ્થાન મળે છે. બીજા લોકોને પાછળ બેસવાનું મળે છે મને આગળ બેસાડે છે. એનો અહંભાવ. અથવા લોકો એમ જાણે છે કે, ભાઈ ! મારું ત્યાં સ્થાન ઘણું સારું છે. મારા ઉપર શ્રીગુરુની કૃપા છે એમ બધા જાણે છે. હું શ્રીગુરુનો કૃપાપાત્ર છું એવું મારું સ્થાન છે. એ બધા અહંભાવના પ્રકાર છે. ક્યાંય છેતરાવા જેવું નથી.

‘તેનો પાછો અહંભાવ થઈ આવવાનું બને છે, તે પણ આગળ ઝેર, ઝેર અને ઝેર...’ ત્રણ વખત શબ્દ લીધા છે. ત્રણ વખત વાત લીધી છે. ‘તે પણ આગળ ઝેર, ઝેર અને ઝેર માની રાખી વર્તાયું હોય તો આત્માર્થને બાધ ન થાય.’ આવી રીતે બહુ ઊંડે જઈને વિચાર્યું હોય કે ક્યાંય પણ અહંભાવ થાય ત્યાં છેતરાઈ ન જવાય એવી કાળજી રાખી હોય ‘તો આત્માર્થને બાધ ન થાય.’ નહિતર આત્માર્થ સધાય એવું નથી.

જે કાંઈ વિટંબણા છે એ આત્માર્થીની ભૂમિકાની છે. એકવાર જો જીવ આત્માર્થીની ભૂમિકાની વિટંબણાને ઓળંગી જાય. યથાર્થ પાત્રતામાં આવીને, ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતામાં આવીને જો આત્માર્થીની ભૂમિકાથી આગળ નીકળી જાય. એ ભૂમિકામાં ભૂલે નહિ, લપસે નહિ, છેતરાય નહિ, ક્યાંય પણ ગડબડ થાય નહિ, ચૂકે નહિ તો પછી આગળનો રસ્તો સાફ છે. પછી ભૂલવાના Chance ઓછા છે. પણ જે કાંઈ તકલીફ અને વિટંબણા છે એ આત્માર્થીની ભૂમિકાની જ છે. એટલે વિશેષે કરીને મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો વિષય વિશેષ વિચારવા જેવો છે, ઊંડાણથી વિચારવો જેવો છે.

મુમુક્ષુ :- અહંભાવ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- .. અહંભાવ અથવા નમ્રતાનો અહંભાવ. નિરહંતા ભાવનો અહંભાવ એટલે નમ્રતા. અહંભાવને રોકવાથી, જે નિરહંતા થઈ, એનો પાછો અહંભાવ થઈ જાય કે હું તો ક્યાંય અહંપણું કરતો નથી. આપણે તો ક્યાંય અહંપણું કરવાનું નહિ. એનો અહંભાવ થઈ જાય. એવી છેતરામણી પ્રકૃતિ છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે એ આવે છે. જીવ સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને દુકાન, ધંધો, કુટુંબ, પરિવાર, બૈરા, છોકરા છોડીને જંગલમાં જાય. ત્યાં જઈને એને એમ વિચાર આવે કે હું કેટલું બધું

છોડીને આવ્યો ! કેટલું બધું હું છોડીને જંગલમાં આવી ગયો ! ત્યારે જ્ઞાની એમ કહે છે કે તું બધું સાથે લઈને આવ્યો છો. છોડીને નથી આવ્યો પણ પરિણામમાં સાથે લઈને જ આવ્યો છે. એ પરિસ્થિતિ થાય છે. ખબર નથી પડતી કે શું થયું એ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનમાં જણાય ખરું ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શું જણાય જ્ઞાનમાં ? જ્ઞાનમાં શું જણાય ? જણાય એટલે. ચોખ્ખું કરો તો કાંઈક સમજાય.

મુમુક્ષુ :- આટલું બધું છોડ્યું, આટલું બધું ત્યાગું, આટલું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આટલું બધું મેં છોડ્યું એ છોડવાનો અહંભાવ જ્ઞાનમાં જણાય છે ? મેં છોડ્યું એવો અહંભાવ જણાય છે ? તો એ અહંભાવમાં બધું રાખ્યું છે. અહંમ એટલે રાખવું. એ બધું એમાં રાખ્યું છે. છોડ્યું નથી પણ સાથે લેતો આવ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- વિકલ્પની Tape આવ્યા જ કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ ઉખળ્યા જ કરે છે. વિકલ્પની Tape ઉખળ્યા કરે છે. ખાણ છે. Tape હોય તો કલાકે-બે કલાકે પૂરી થાય. આ તો ખાણ છે. ખાણમાંથી નીકળ્યા જ કરે છે. ખોદ્યા કરો એટલે નીકળ્યા જ કરે. એનું કોઈ તળિયું જ દેખાતું નથી. એવી છે. ખાણ કઈ છે ? એ બધા વિકલ્પ અજ્ઞાનની ખાણમાંથી આવે છે. વિકલ્પ એટલે કલ્પના.

એટલે જ સ્વરૂપનિશ્ચયમાં નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપની એટલી મહત્તા ભાસે છે... કે અન્ય ભાવની મહત્તાને લઈને એના વિકલ્પો છે. શેને લઈને વિકલ્પો છે ? એની મહત્તાને લઈને એના વિકલ્પો છે. એ મહત્તા પહેલીવહેલી ખોવાનો અવસર સ્વરૂપનિશ્ચયના કાળમાં છે. સ્વરૂપની એટલી મહત્તા આવે છે કે એ બધી મહત્તા એકવાર ઊડી જાય છે. એટલે આગળ જઈને એ વિકલ્પ શાંત થવાનો અવસર આવે છે. નહિતર વિકલ્પ કોઈ રીતે મટી શકે જ નહિ એવી પરિસ્થિતિ છે. એ ૭૧૬ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૭૧૭

શ્રી આણંદ, આસો સુદ ૩, શુક, ૧૯૫૨

આત્માર્થી ભાઈ શ્રી મોહનલાલ પ્રત્યે, ડરબન

તમારો લખેલો કાગળ મળ્યો હતો. આ કાગળથી ટૂંકામાં ઉત્તર લખ્યો છે. નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી છે, એમ પ્રતીતિ થાય છે; પણ તમારી તેમ વર્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઈચ્છા તેમાં હેતુભૂત છે. રાજકોટ કરતાં નાતાલ કેટલીક રીતે તમારી વૃત્તિને ઉપકાર કરી શકે એવું ક્ષેત્ર ખરું, એમ માનવામાં હાનિ નથી, કેમકે તમારી સરળતા સાચવવામાં અંગત વિઘ્નનો ભય રહી શકે એવા પ્રપંચમાં અનુસરવાનું દબાણ નાતાલમાં ઘણું કરીને નહીં; પણ જેની સદ્વૃત્તિઓ વિશેષ બળવાન ન હોય અથવા નિર્બળ હોય, અને તેને ઈંગ્લેન્ડાદિ દેશમાં સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય, તો અભક્ષ્યાદિ વિષેમાં તે દોષિત થાય એમ લાગે છે. જેમ તમને નાતાલક્ષેત્રમાં પ્રપંચનો વિશેષ યોગ નહીં હોવાથી તમારી સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી, તેમ રાજકોટ જેવામાં કઠણ પડે એ યથાર્થ છે; પણ કોઈ સારા આર્યક્ષેત્રમાં સત્સંગાદિ યોગમાં તમારી વૃત્તિઓ નાતાલ કરતાં પણ વિશેષતા પામત એમ સંભવે છે. તમારી વૃત્તિઓ જોતાં તમને નાતાલ અનાર્યક્ષેત્રરૂપે અસર કરે એવું મારી માન્યતામાં ઘણું કરીને નથી; પણ સત્સંગાદિ યોગની ઘણું કરીને પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી કેટલુંક આત્મનિરાકરણ ન થાય તે રૂપ હાનિ માનવી કંઈક વિશેષ યોગ્ય લાગે છે.

અત્રેથી 'આર્ય આચારવિચાર' સાચવવા સંબંધી લખ્યું હતું તે આવા ભાવાર્થમાં લખ્યું હતું :- 'આર્ય આચાર' એટલે મુખ્ય કરીને દયા, સત્ય, ક્ષમાદિ ગુણોનું આચરવું તે; અને 'આર્ય વિચાર' એટલે મુખ્ય કરીને આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ, વર્તમાનકાળ સુધીમાં તે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, તથા તે અજ્ઞાન અને અભાનનાં કારણો, તે

કારણોની નિવૃત્તિ, અને તેમ થઈ અવ્યાબાધ આનંદસ્વરૂપ અભાન એવા નિજપદને વિષે સ્વાભાવિક સ્થિતિ થવી તે. એમ સંક્ષેપે મુખ્ય અર્થથી તે શબ્દો લખ્યા છે.

વર્ણાશ્રમાદિ, વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક આચાર તે સદાચારના અંગભૂત જેવા છે. વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક વિશેષ પારમાર્થિક હેતુ વિના તો વર્તવું યોગ્ય છે, એમ વિચારસિદ્ધ છે; જોકે વર્ણાશ્રમધર્મ વર્તમાનમાં બહુ નિર્બળ સ્થિતિને પામ્યો છે, તો પણ આપણે તો જ્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગદશા ન પામીએ, અને જ્યાં સુધી ગૃહાશ્રમમાં વાસ હોય ત્યાં સુધી તો વાણિયારૂપ વર્ણધર્મને અનુસરવો તે યોગ્ય છે, કેમકે અભક્ષ્યાદિ ગ્રહણનો તેનો વ્યવહાર નથી. ત્યારે એમ આશંકા થવા યોગ્ય છે કે 'લુહાણા પણ તે રીતે વર્તે છે, તો તેના અન્નાહારાદિ ગ્રહણ કરતાં શું હાનિ ?' તો તેના ઉત્તરમાં એટલું જણાવવું યોગ્ય થઈ શકે કે વગર કારણે તેવી રીતિ પણ બદલાવવી ઘટતી નથી, કેમકે તેથી પછી બીજા સમાગમવાસી કે પ્રસંગાદિ આપણી રીતિ જોનાર ગમે તે વર્ણનું ખાતાં બાધ નથી એવા ઉપદેશના નિમિત્તને પામે. લુહાણાને ત્યાં અન્નાહાર લેવાથી વર્ણધર્મ હાનિ પામતો નથી; પણ મુસલમાનને ત્યાં અન્નાહાર લેતાં તો વર્ણધર્મની હાનિનો વિશેષ સંભવ છે, અને વર્ણધર્મ લોપવારૂપ દોષ કરવા જેવું થાય છે. આપણે કંઈ લોકના ઉપકારાદિ હેતુથી તેમ વર્તવું થતું હોય, અને રસલુબ્ધતાબુદ્ધિથી તેમ વર્તવું ન થતું હોય, તોપણ બીજા તેનું અનુકરણ તે હેતુને સમજ્યા વિના ઘણું કરીને કરે, અને અંતે અભક્ષ્યાદિ ગ્રહણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે એવા નિમિત્તનો હેતુ આપણું તે આચરણ છે, માટે તેમ નહીં વર્તવું તે, એટલે મુસલમાનાદિના અન્નાહારાદિનું ગ્રહણ નહીં કરવું તે, ઉત્તમ છે. તમારી વૃત્તિની કેટલીક પ્રતીતિ આવે છે, પણ તેથી ઊતરતી વૃત્તિ હોય તો તે જ પોતે અભક્ષ્યાદિ આહારના યોગને ઘણું કરીને તે રસ્તે પામે. માટે

એ પ્રસંગથી દૂર રહેવાય તેમ વિચારવું કર્તવ્ય છે.

દયાની લાગણી વિશેષ રહેવા દેવી હોય તો જ્યાં હિંસાના સ્થાનકો છે, તથા તેવા પદાર્થો લેવાય દેવાય છે, ત્યાં રહેવાનો તથા જવા આવવાનો પ્રસંગ ન થવા દેવો જોઈએ, નહીં તો જેવી જોઈએ તેવી ઘણું કરીને દયાની લાગણી ન રહે; તેમ જ અભક્ષ્ય પર વૃત્તિ ન જવા દેવા અર્થે, અને તે માર્ગની ઉન્નતિના નહીં અનુમોદનને અર્થે, અભક્ષ્યાદિ ગ્રહણ કરનારનો આહારાદિ અર્થે પરિચ ન રાખવો જોઈએ.

જ્ઞાનદષ્ટિએ જોતાં જ્ઞાત્યાદિ ભેદનું વિશેષાદિપણું જણાતું નથી, પણ ભક્ષ્યાભક્ષ્યભેદનો તો ત્યાં પણ વિચાર કર્તવ્ય છે, અને તે અર્થે મુખ્ય કરીને આ વૃત્તિ રાખવી ઉત્તમ છે. કેટલાંક કાર્યો એવાં હોય છે કે તેમાં પ્રત્યક્ષ દોષ હોતો નથી, અથવા તેથી દોષ થતો હોતો નથી, પણ તેને અંગે બીજા દોષોનો આશ્રય હોય છે, તે પણ વિચારવાનને લક્ષ રાખવો ઉચિત છે. નાતાલના લોકોના ઉપકાર અર્થે કદાપિ તમારું એમ પ્રવર્તવું થાય છે એમ પણ નિશ્ચય ન ગણાય; જો બીજે કોઈ પણ સ્થળે તેવું વર્તન કરતાં બાધ ભાસે, અને વર્તવાનું ન બને તો માત્ર તે હેતુ ગણાય. વળી તે લોકોના ઉપકાર અર્થે વર્તવું જોઈએ એમ વિચારવામાં પણ કંઈક તમારા સમજવાફેર થતું હશે એમ લાગ્યા કરે છે. તમારી સદ્વૃત્તિની કંઈક પ્રતીતિ છે એટલે આ વિષે વધારે લખવું યોગ્ય દેખાતું નથી. જેમ સદાચાર અને સદ્વિચારનું આરાધન થાય તેમ પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

બીજી ઉત્તરતી જ્ઞાતિઓ અથવા મુસલમાનાદિના કોઈ તેવાં નિમંત્રણોમાં અન્નાહારાદિને બદલે નહીં રાંધેલો એવો ફળાહાર આદિ લેતાં તે લોકોનો ઉપકાર સાચવવાનો સંભવ રહેતો હોય, તો તેમ અનુસરો તો સારું છે. એ જ વિનંતિ.

૭૧૭. 'ગાંધીજી' 'ડરબન'માં હતા એમના ઉપર આ પત્ર લખાયેલો છે. 'આત્માર્થી ભાઈ શ્રી મોહનલાલ પ્રત્યે, ડરબન. તમારો લખેલો કાગળ મળ્યો હતો.' 'ગાંધીજી'એ પત્ર વ્યવહાર ચાલુ રાખેલ છે. 'આ કાગળથી ટૂંકામાં ઉત્તર લખ્યો છે. નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી છે, એમ પ્રતીત થાય છે; પણ તમારી તેમ વર્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા તેમાં હેતુભૂત છે.' 'નાતાલ' કરીને એક 'ઈંગ્લેન્ડ'ની અંદર કોઈ ગામ છે. એ ગામની અંદર પોતે ગયા છે. ત્યાં કોઈ પાદરીઓનો ક્રિસ્ચયન પાદરીઓનો એમને સંગ છે. એમની પણ એવી ઇચ્છા થઈ છે કે કોઈ સદ્વૃત્તિઓને વધારવી, ધાર્મિક વૃત્તિઓને વધારવી. એટલે એમણે એમ લખ્યું છે કે હું અહીંયાં આવ્યા પછી મારી વૃત્તિઓમાં સારો એવો ફેર છે. એટલે એમણે એનો ઉત્તર લખ્યો છે.

'નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી છે, એમ પ્રતીત થાય છે;...' તમારા પત્રથી. પણ એ નાતાલને કારણે નથી, એમ કહે છે. 'પણ તમારી તેમ વર્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા તેમાં હેતુભૂત છે.' તમને એમ થયું કે હવે આપણે કોઈ ધાર્મિક Line ઉપર જાવું છે, કોઈ સારા કાર્યો કરવા છે, એવી જે ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા અને ભાવના છે એને લઈને એમ થયું છે. કોઈ ક્ષેત્રને લઈને એમ થયું નથી.

'રાજકોટ કરતાં નાતાલ કેટલીક રીતે તમારી વૃત્તિને ઉપકાર કરી શકે એવું ક્ષેત્ર ખરું, એમ માનવામાં હાનિ નથી,....' કેમકે 'રાજકોટ' એ આવતા ત્યારે આ રાજકારણમાં પડી જતા. હિન્દુસ્તાનના રાજકારણમાં એવી રીતે પડી જતા. એ વખતે અંગ્રેજોનું રાજ હતું. એટલે અંગ્રેજો અને રજવાડાઓની પણ ગડબડ ઘણી હતી. દેશી રજવાડાઓમાં પણ અનીતિ ઘણી હતી અને એ પણ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલી. આ બાજુ અંગ્રેજોની પણ ગડબડ ઘણી હતી. એ પછી એની અંદર અટવાઈ જતા હતા. એટલે કહે છે 'રાજકોટ કરતાં નાતાલ કેટલીક રીતે તમારી વૃત્તિને ઉપકાર કરી શકે એવું ક્ષેત્ર ખરું,....' કેમકે દૂરનું ક્ષેત્ર હતું. ત્યાં કોઈ બીજું રાજકારણ નહિ હોય. 'એમ માનવામાં હાનિ નથી,....' એમ માનીએ તો ઠીક વાત છે.

'કેમકે તમારી સરળતા સાચવવામાં અંગત વિઘ્નનો ભય રહી શકે

એવા પ્રપંચમાં અનુસરવાનું દબાણ નાતાલમાં ઘણું કરીને નહીં;...’ અહીંયાં ‘રાજકોટ’માં એના ઉપર દબાણ થાય કે તમારે મહાત્માજી આમ કરવું જોઈએ, મહાત્માજી તમારે આમ કરવું જોઈએ. એટલે એની અંગત જે પ્રવૃત્તિની અંદર વિઘ્ન નાખે અને રાજકારણ અને રાજનીતિના પ્રપંચમાં અનુસરવાનું દબાણ એમના ઉપર આવે એ ‘નાતાલ’માં પ્રસંગ નહોતો.

હવે વાત કરે છે કે ‘પણ જેની સદ્વૃત્તિઓ વિશેષ બળવાન ન હોય...’ એટલે સામાન્ય રીતે જે બહુ પોતાના આત્માને સુધારવાની ઉત્કૃષ્ટપણે ભાવનામાં ન આવ્યા હોય ‘અથવા નિર્બળ હોય,...’ અથવા જેના પરિણામો નિર્બળ હોય. ‘અને તેને ઇંગ્લેંડાદિ દેશમાં સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય,...’ વિદેશની અંદર સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય ‘તો અભક્ષ્યાદિ વિષેમાં તે દોષિત થાય એમ લાગે છે.’ કેમકે ત્યાં ખાણીપીણી સચવાય એવું નથી. ... થાય એમ લાગે છે. ‘જેમ તમને નાતાલક્ષેત્રમાં પ્રપંચનો વિશેષ યોગ નહીં હોવાથી તમારી સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી, તેમ રાજકોટ જેવામાં કઠણ પડે એ યથાર્થ છે;...’ કેમકે ત્યાં તમને દબાણ આવે છે. ‘પણ કોઈ સારા આર્યક્ષેત્રમાં સત્સંગાદિ યોગમાં તમારી વૃત્તિઓ નાતાલ કરતાં પણ વિશેષતા પામત એમ સંભવે છે.’ આ અમારી સલાહ છે કે ‘નાતાલ’ છોડીને, ‘રાજકોટ’ છોડીને કોઈ સારા આર્યક્ષેત્રની અંદર તમે સત્સંગના યોગમાં રહો તો તમારી વૃત્તિઓમાં વૃદ્ધિમાનપણું થાય, સદ્વૃત્તિઓ વર્ધમાન થઈ શકે. એમ મને લાગે છે.

‘તમારી વૃત્તિઓ જોતાં તમને નાતાલ અનાર્યક્ષેત્રરૂપે અસર કરે એવું મારી માન્યતામાં ઘણું કરીને નથી;...’ હવે આર્યક્ષેત્રની સલાહ આપી તો ઓલું અનાર્યક્ષેત્ર છે એમ થયું ને ? કે છે તો અનાર્ય ક્ષેત્ર. પણ તમે મક્કમ મનના માણસ છો. ‘ગાંધીજી’ પોતે બહુ દઢ મનવાળા માણસ હતા. જેની મક્કમતા કરી એ પછી જલ્દી છોડે નહિ. એટલે તમારી જે સદ્વૃત્તિઓ છે એ અનાર્ય ક્ષેત્રરૂપને કારણે તમને નુકસાન કરે, અસર કરે એટલે તમને નુકસાન કરે એવું ઘણું કરીને મને નથી લાગતું. તમારા માટે એવું નથી લાગતું.

‘પણ સત્સંગાદિ યોગની ઘણું કરીને પ્રાપ્તિ ન થાય...’ ત્યાં તમને

કોઈ સત્સંગ નહિ મળે. નિવૃત્તિ મળશે પણ સત્સંગ નહિ મળે. 'તેથી કેટલુંક આત્મનિરાકરણ ન થાય...' અને એ સત્સંગના અભાવમાં જે તમને મુંઝવતા પ્રશ્નો છે. જેનું સમાધાન તમારે જોઈએ એનું નિરાકરણ નહિ મળે. જુઓ ! આમાં ફેર છે. નિવૃત્તિ અને સત્સંગમાં ફેર શું ? ઘણા શું (કરે છે) ? સત્સંગ છોડીને સમજ્યા વગર નિવૃત્તિ લઈ લે છે. આપણે કોઈની સાથે પરિચય નથી રાખવો. વયા જાવ એકાંતની અંદર. સમાધાન ક્યાંથી થાશે તને ? એટલે એકલી નિવૃત્તિ નહિ પણ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં સત્સંગ હોવો જોઈએ. તો આત્મનિરાકરણ થાય અને તે 'ન થાય તે રૂપ હાનિ માનવી કંઈક વિશેષ યોગ્ય લાગે છે.' એ તમને નુકસાન છે, એમ કહે છે. ત્યાં 'નાતાલ'ની અંદર સત્સંગ નથી અને તેથી તમને આત્મનિરાકરણ થાય તેવું નથી. એટલે એ બાબતમાં તમને નુકસાન થાય છે એમ મને તો લાગે છે. એમ કરીને એને હિન્દુસ્તાનની અંદર સત્સંગ મળે એવા કોઈ ક્ષેત્રની અંદર નિવાસ કરવાની સલાહ આપે છે.

'ગાંધીજી'ને 'શ્રીમદ્જી' પ્રત્યે બહુમાન તો અવશ્ય હતું. અને બહુમાન હતું એટલે જ એમણે પત્રવ્યવહાર વગેરે સંપર્ક ચાલુ રાખેલો. તોપણ અધૂરું બહુમાન હોય તો શું નુકસાન થાય ? અને પૂરેપૂરું બહુમાન હોય તો શું લાભ થાય ? એ આની ઉપરથી સમજાય એવું છે. આ વિચારવા જેવો વિષય છે. આપણે તો આપણો દાખલો અહીંયાં લઈએ.

ઘણા મુમુક્ષુઓ એવા હોય કે, ભાઈ ! અમે તો 'ગુરુદેવ'ને માનીએ છીએ, અમે તો ફલાણા જ્ઞાનીને પણ માનીએ છીએ. અમે તો આ જ્ઞાનીને પણ માનીએ છીએ. અમે તો બધું માનીએ છીએ. માને છે, માને છે એમાં ફેર છે. નથી માનતા, વિરુદ્ધતા કરે છે એની તો ચર્ચા કરવી અસ્થાને છે. પણ જે માને છે એમાં શું નુકસાની-લાભ છે ? એ થોડુંક 'ગાંધીજી'ના એક પાત્ર ઉપરથી, એક દાખલા ઉપરથી વિચારવા જેવો સિદ્ધાંત છે.

જ્યારે જીવ અધૂરું અનુસરણ કરે ત્યારે શું કરે ? કે પોતાને ફાવે એટલું લે અને ન ફાવે એટલું ન લે. અને એને સંતોષ ખોટો આવે કે હું પણ એમને માનું છું, એમને પૂછું છું, એમની સલાહ લઉં છું, એમની સાથે પત્ર વ્યવહાર કરું છું, એમનો સંપર્ક રાખું છું. પણ પોતાને અનુકૂળ પડે એટલું કરે, બાકીનું છોડી દે. પરિણામ એ આવ્યું કે 'ગાંધીજી' રાજકારણ ન છોડી

શક્યા. રાજકારણ ન છોડી શક્યા એટલે આત્માને જે જન્મ-મરણથી મુક્ત થવાનો માર્ગ છે એ માર્ગ પ્રાપ્ત કરવાનો જે અવસર હતો એ અવસર ચૂકી ગયા. હિન્દુસ્તાનમાં આવતા પણ જે એમને પ્રત્યક્ષ સમાગમ કરીને જે કાંઈ ધર્મની, આત્મહિતની Line પકડવી જોઈએ. એ પકડી ન શક્યા. અને બીજી બાજુના ખેંચાણમાં (ખેંચાઈ ગયા).

ખાસ કરીને રાજકારણમાં બહુ બીજો લાભ નથી થતો. અત્યારે લાભ લ્યે એ તો બધી ઘણી વિચિત્ર વાતો છે. પણ તે દિવસે તો લોકો દેશ માટે સમર્પણ કરતા હતા. એમાં તો ગાંઠનું ખોવાનું હતું. કાંઈ મેળવવાનું નહોતું. હોય એ દેવાનું હતું. સમર્પણ કરવાનું હતું. પણ એની સામે માન મળે. શું મળે ? જેનું સમર્પણ વધારે એને લોકો માન-સન્માન આપે. જુઓ ! આણે બધું આપી દીધું, આણે બધું અર્પણ કરી દીધું, આની અર્પણતા જુદી જાતની છે, આનો ભોગ ઘણો છે. દેશને સ્વતંત્ર કરવામાં આનો ઘણો ભોગ છે. એ જાતનું જે માન મળે, એ માનને લઈને એ પ્રવૃત્તિની અંદર જે સમય અને શક્તિ વેડફાય, એને લઈને આત્મહિત સાધી શકતા નથી. અને એમાં પછી સામે રાજનીતિમાં તો પ્રપંચ હોય એટલે અહીંયાં પણ એને પ્રપંચ કર્યા વિના ચાલે નહિ. એ પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કોઈ બાકી નહિ. 'ગુરુદેવ' તો કાંઈ કાચું ન રાખે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ કાંઈક એવું... ભૂલી ગયો એક વાત. 'ગુરુદેવ' એવું કાંઈક બોલેલા.

મુમુક્ષુ :- પરનું કાંઈ કરી શકું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરનું કાંઈ કરી શકું, દેશનું કાંઈ કરી શકું, બીજાનું કાંઈ કરી શકું એ મૂંઢ છે. અને 'ગાંધીજી' એ વાંચન પછી ઘરે જઈને કીધું કે આ સ્વામીજીએ મૂંઢ કીધું એ મને કીધું, હોં ! આ મૂંઢ મને કીધું હતું. બીજાનું કરી શકે એમ માને એ મૂંઢ છે, એ મારા ઉપર કીધું હતું. એમ થોડી ચર્ચા કરી. પણ એટલું અંદરથી લાગ્યું ન હોય. નહિતર માણસ છોડી દે. અરે...રે...! આવી ભૂલ મારાથી ન થવી જોઈએ. એટલી બધી અંદરથી

અસર ન થઈ હોય. બહારનું વાતાવરણ તો એટલું જબરદસ્ત હોય છે કે એની અંદર ક્યાં ખોવાઈ જાય છે જીવને પોતાને કાંઈ ભાન રહે નહિ. એ પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- 'શ્રીમદ્જી'નો અને 'ગુરુદેવ'નો બેનો સંગ મળ્યો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બંનેનો સંગ મળ્યો. હા. એ એમનું જોવા જેવું નથી. આ જીવે અનંત વાર એવું કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- એમાંથી આપણે બોધ લેવાનો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બોધ તો આપણે લેવાનો. આ જીવે અનંત વાર એવું કર્યું છે. શ્રીગુરુ મળ્યા છે, જ્ઞાની મળ્યા છે, છતાં બીજા પ્રપંચમાં રોકાઈ જઈને પોતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી. (અહીં સુધી રાખીએ..)

મારે બીજાની હંક જોઈતી નથી. હું પોતે જ પને હંક આપું છે. વરચરતી ઠંડીમાં હું જ મારું તાપણું છે. હું કોઈનો ઓશીયાળો નથી કે નથી જોઈતો મોહતામલ જેવો મારું જોઈતો નથી. મારું તથાવ / આર્તપણું નથી. વાવણા પાણસન પાણી પામે છે. અવના ભાવને પતિને વળે છે. મારું જ ધનની હોય કે પોતાની તેનો અંત નથી. બંધ કાઢેલા કપડાં મોહ પડકર હોય છે. જીવનમાં અસંતોષનું કુમ મોટું છે. તેથી જ નિશ્ચયી સુખી છે. નિશ્ચયિત્રી સૌથી સુખી છે. તે આશા - અપેક્ષાના ભુગ્રજળમાં ડુબતો નથી. નિ:સંકર અને નિર્ભય જીવન મુક્તિનું સોપાન છે. પરમાર્થનો માર્ગ નિગ્રહણ છે. કમકે આ મસ્વરૂપ નિરોક્ષ અને નિગ્રહણ છે.

(અનુભવ સંજ્ઞા-૧૬૮૮)

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ઉપલબ્ધ પ્રકાશન (ગુજરાતી)

ગ્રંથનું નામ તેમજ વિવરણ	મૂલ્ય
૦૧ અધ્યાત્મિકપત્ર (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીના પત્રો)	૦૨-૦૦
૦૨ અધ્યાત્મ સંદેશ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના વિવિધ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૦૩ આત્મયોગ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૫૯૬, ૪૯૧, ૬૦૮ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૦૪ અનુભવ સંજીવની (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વચનામૃતોનું સંકલન)	૧૫૦-૦૦
૦૫ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૧) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૬ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૨) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૭ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૩) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૮ અધ્યાત્મ પરાગ	-
૦૯ બીજુ કાંઈ શોધમા (પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	-
૧૦ બૃહદ્ર દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૧) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ગગ પ્રવચનો)	-
૧૧ બૃહદ્ર દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૨) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ગગ પ્રવચનો)	-
૧૨ ભગવાન આત્મા (દ્રષ્ટિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	-
૧૩ દાદશ અનુપ્રેક્ષા (શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત	૦૨-૦૦
૧૪ દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ (ભાગ-૩) (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાની તત્ત્વચર્યા)	૦૪-૦૦
૧૫ દસ લક્ષણ ધર્મ (ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ ધર્મો પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો)	૦૬-૦૦
૧૬ ધન્ય આરાધના (શ્રીમદ રાજચંદ્રજીની અંતરંગ અધ્યાત્મ દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા વિવેચન)	૧૦-૦૦
૧૭ દિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, અને ૫૭૨ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા પ્રવચનો)	૧૦-૦૦
૧૮ ગુરુ ગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહેનશ્રીના શ્રીમુખેથી સ્ફુરિત ગુરુભક્તિ)	૦૫-૦૦
૧૯ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (પૂજ્ય સૌગાનીજીની અંગત દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૦ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૧) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ગગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૧ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૨) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ગગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦

૨૨	જિજ્ઞાસાસર્ણ સર્વં (શાનીપુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૮-૦૦
૨૩	કુટુંબ પ્રતિબંધ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૦૩, ૩૩૨, ૫૧૦, ૫૨૮, ૫૩૭ તથા ૩૭૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૪	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૧) (પરમાગમસારમાંથી ચૂટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૫	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૨) (પરમાગમસારમાંથી કમબદ્ધ પર્યાય વિષયક ચૂટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૨૬	કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૧) કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૭	કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૨) કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૮	કમબદ્ધ પર્યાય	-
૨૯	મુમુક્ષતા આરોહણ ક્રમ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૫૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૧૫-૦૦
૩૦	નિર્ભૂત દર્શનની કેડીએ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૧૦-૦૦
૩૧	પરમાત્માપ્રકાશ (શ્રીમદ્ યોગીન્દ્રદેવ વિરચિત)	૧૫-૦૦
૩૨	પરમાગમસાર (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ૧૦૦૮ વચનામૃત)	૧૧-૨૫
૩૩	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૧) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૩૪	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૨) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૩૫	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૩) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નવ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૩૬	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૪) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નવ શક્તિઓ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૭૫-૦૦
૩૭	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૧) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	૬૫-૦૦
૩૮	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૨) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	-
૩૯	પ્રયોજન સિદ્ધિ (લે. પૂજ્યભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૦૩-૦૦
૪૦	પથ પ્રકાશ (માર્ગદર્શન વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૪૧	પરિભ્રમણના પ્રત્યાખ્યાન (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૯૫, ૧૨૮ તથા ૨૬૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૪૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૩	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૮૫-૦૦
૪૪	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૫	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૬	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૭	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૬) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૮	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૭) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૪૯	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૮) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦

૫૦ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૮) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ગગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૧ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૦) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ગગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૨ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ગગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૩ પ્રવચનસાર	અનુપલબ્ધ
૫૪ પ્રચારિસ્તકાય સંગ્રહ	અનુપલબ્ધ
૫૫ પદ્મનંદીપંચવિંશતી	-
૫૬ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય	અનુપલબ્ધ
૫૭ રાજ હૃદય (ભાગ-૧) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૮ રાજ હૃદય (ભાગ-૨) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૯ રાજ હૃદય (ભાગ-૩) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૦ રાજહૃદય (ભાગ-૪) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૬૧ સમ્યક્જ્ઞાનદીપિકા (લે. શ્રી ધર્મદાસજી કુલ્લક)	૧૫-૦૦
૬૨ જ્ઞાનામૃત (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી ચૂંટેલા વચનામૃતો)	૦૬-૦૦
૬૩ સમ્યક્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ નિવાસભૂત છ પદનો પત્ર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૪૮૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૪ સિદ્ધપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૪૭, ૧૮૪, ૨૦૦, ૫૧૧, ૫૬૦ તથા ૮૧૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૫ સમયસાર દોહન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીના નાઈરોબીમાં સમયસાર પરમાગમ ઉપર થયેલાં પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૬૬ સુવિધિદર્શન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત સુવિધિ લેખ ઉપર તેમનાં પ્રવચન)	૨૫-૦૦
૬૭ સ્વરૂપભાવના (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૮૧૩, ૭૧૦ અને ૮૩૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૮ સમકિતનું બીજ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી સત્પુરુષની ઓળખાણ વિષયક પત્રાંક ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૬૯ તત્વાનુશીલન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વિવિધ લેખ)	-
૭૦ વિધિ વિજ્ઞાન (વિધિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૭૧ વચનામૃત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં બહેનશ્રીના વચનામૃત પર થયેલાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૭૨ વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૧)	-
૭૩ વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૨)	-
૭૪ વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૩)	-
૭૫ વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૪)	-

૭૬	યોગસાર	અનુપલબ્ધ
૭૭	ધન્ય આરાધક	-
૭૮	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૪) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૭૯	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૫) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૮૦	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૧)	૨૦-૦૦
૮૧	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૨)	૨૦-૦૦
૮૨	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૩)	૨૦-૦૦
૮૩	મુક્તિનો માર્ગ (સત્તા સ્વરૂપ ગ્રંથ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચન)	૨૦.૦૦
૮૪	રાજહૃદય (ભાગ-૫) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૮૫	રાજહૃદય (ભાગ-૬) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૮૬	રાજહૃદય (ભાગ-૭) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૮૭	રાજહૃદય (ભાગ-૮) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૮૮	રાજહૃદય (ભાગ-૯) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૮૯	રાજહૃદય (ભાગ-૧૦) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૯૦	રાજહૃદય (ભાગ-૧૧) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૯૧	રાજહૃદય (ભાગ-૧૨) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૯૨	રાજહૃદય (ભાગ-૧૩) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૯૩	રાજહૃદય (ભાગ-૧૪) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૯૪	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૬) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૨૦.૦૦
૯૫	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૬) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૨૦.૦૦
૯૬	અનુભવપ્રકાશના કિરણો (ભાગ-૧) ('શ્રીઅનુભવપ્રકાશ' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦

श्री वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट
उपलब्ध प्रकाशन (हिन्दी)

ग्रंथ का नाम एवं विवरण	मूल्य
०१ अनुभव प्रकाश (ले. दीपचंदजी कासलीवाल)	
०२ आत्मयोग (श्रीमद् राजचंद पत्रांक-४६९, ४९१, ६०९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
०३ अनुभव संजीवनी (पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा लिखे गये वचनामृतोंका संकलन)	१५०-००
०४ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन (पूज्य गुरुदेवश्री द्वारा)	५०-००
०५ आत्मअवलोकन	-
०६ बृहद द्रव्यसंग्रह	अनुपलब्ध
०७ द्रव्यदृष्टिप्रकाश (तीनों भाग-पूज्य श्री निहालचंदजी सोगानीजीके पत्र एवं तत्वचर्चा)	३०-००
०८ दूसरा कुछ न खोज (प्रत्यक्ष सत्पुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०६-००
०९ दंसनमूलो धम्मा (सम्यक्त्व महिमा विषयक आगमोंके आधार)	०६-००
१० धन्य आराधना (श्रीमद् राजचंद्रजीकी अंतरंग अध्यात्म दशा पर पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा विवेचन)	-
११ दिशा बोध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१६६, ४४९, ५७२ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१२ धन्य पुरुषार्थी	-
१३ धन्य अवतार	-
१४ गुरु गुण संभारणा (पूज्य बहिनश्री चंपाबहिन द्वारा गुरु भक्ति)	१५-००
१५ गुरु गिरा गौरव	-
१६ जिणसासणं सब्बं (ज्ञानीपुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०८-००
१७ कुटुम्ब प्रतिबंध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१०३, ३३२, ५१०, ५२८, ५३७ एवं ३७४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१८ कहान रत्न सरिता (परमागमसारके विभिन्न वचनामृतों पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	३०-००
१९ मूलमें भूल (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके विविध प्रवचन)	०८-००
२० मुमुक्षुता आरोहण क्रम (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-२५४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	
२१ मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर पूज्य गुरुदेवश्रीके प्रवचन)	१०-००
२२ निर्भ्रांत दर्शनकी पगडंडी (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	१०-००
२३ परमागमसार (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके १००८ वचनामृत)	-
२४ प्रयोजन सिद्धि (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	०४-००
२५ परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१९५, १२८, २६४)	

पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
२६ प्रवचन नवनीत (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२७ प्रवचन नवनीत (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२८ प्रवचन नवनीत (भाग-३) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ नय के खास प्रवचन)	२०-००
२९ प्रवचन नवनीत (भाग-४) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ शक्ति के खास प्रवचन)	२०-००
३० प्रवचन सुधा (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३१ प्रवचन सुधा (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३२ पथ प्रकाश	२०.००
३३ प्रवचनसार	अनुपलब्ध
३४ प्रंचास्तिकाय संग्रह	अनुपलब्ध
३५ सम्यक्ज्ञानदीपिका (ले. श्री धर्मदासजी क्षुल्लक)	१५-००
३६ ज्ञानामृत (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से चयन किये गये वचनामृत)	-
३७ सम्यग्दर्शनके सर्वोत्कृष्ट निवासभूत छ पदोंका अमृत पत्र (श्रीमद् रादचंद्र पत्रांक-४९३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	१८-००
३८ सिद्धिपका सर्वश्रेष्ठ उपाय (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से पत्रांक-१४७, १९४, २००, ५११, ५६० एवं ८१९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
३९ सुविधि दर्शन (सुविधि लेख पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	४०-००
४० समयसार नाटक	अनुपलब्ध
४१ समयसार कलश टीका	अनुपलब्ध
४२ समयसार	अनुपलब्ध
४३ स्मरण संचिका	२०.००
४४ स्वरूप भावना (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-९१३, ७१० एवं ८३३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाई के प्रवचन)	२०-००
४५ तत्त्वानुशीलन (भाग-१, २, ३) (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	२०-००
४६ तत्थ्य	अनुपलब्ध
४७ विधि विज्ञान (विधि विषयक वचनामृतोंका संकलन)	१०-००
४८ वचनामृत रहस्य (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके नाईरौबीमें हुए प्रवचन)	२०-००
४९ भगवान आत्मा	२०.००
५० जिन प्रतिमा जिन सारखी	२०.००
५१ छः ढाला प्रवचन (भाग-१)	२०.००
५२ छः ढाला प्रवचन (भाग-२)	२०.००
५३ छः ढाला प्रवचन (भाग-३)	२०.००
५४ प्रवचनसुधा (भाग-६)	३०.००

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्टमें से
प्रकाशित हुई पुस्तकोंकी प्रत संख्या

०१ प्रवचनसार (गुजराती)	१५००
०२ प्रवचनसार (हिन्दी)	४२००
०३ पंचास्तिकायसंग्रह (गुजराती)	१०००
०४ पंचास्तिकाय संग्रह (हिन्दी)	२५००
०५ समयसार नाटक (हिन्दी)	३०००
०६ अष्टपाहुड (हिन्दी)	२०००
०७ अनुभव प्रकाश	२१००
०८ परमात्मप्रकाश	४१००
०९ समयसार कलश टीका (हिन्दी)	२०००
१० आत्मअवलोकन	२०००
११ समाधितंत्र (गुजराती)	२०००
१२ बृहद ब्रव्यसंग्रह (हिन्दी)	३०००
१३ मुक्तिका मार्ग (सत्तां स्वरूप ग्रन्थ पर प्रवचन) (गुजराती)	१०००
१४ योगसार	२०००
१५ अध्यात्मसंदेश	२०००
१६ पद्मनदीपंचविंशती	३०००
१७ समयसार	३१००
१८ समयसार (हिन्दी)	२५००
१९ अध्यात्मिक पत्रो (पूज्य निहालचंद्रजी सोगानी द्वारा लिखित)	३०००
२० ब्रव्यदृष्टि प्रकाश (गुजराती)	१०,०००
२१ ब्रव्यदृष्टि प्रकाश (हिन्दी)	७६००
२२ पुरुषार्थसिद्धिउपाय (गुजराती)	६१००
२३ क्रमबद्धपर्याय (गुजराती)	८०००
२४ अध्यात्मपराग (गुजराती)	३०००
२५ धन्य अवतार (गुजराती)	३७००
२६ धन्य अवतार (हिन्दी)	८०००
२७ परमामगसार (गुजराती)	५०००
२८ परमामगसरा (हिन्दी)	४४००
२९ वचनामृत प्रवचन भाग-१-२-३-४	५०००
३० अनुभव प्रकाश (हिन्दी)	२०००
३१ निर्भूत दर्शननी केडीए (गुजराती)	५०००

३२	निभृति दर्शनकी पगडंडी (हिन्दी)	७५००
३३	गुरुगुण संभारणा (गुजराती)	३०००
३४	गुरुगुण संभारणा (हिन्दी)	७५००
३५	जिण सासणं सव्वं (गुजराती)	२०००
३६	जिण सासणं सव्वं (हिन्दी)	२०००
३७	द्वादश अनुप्रेक्षा (गुजराती)	२०००
३८	दस लक्षण धर्म (गुजराती)	२०००
३९	धन्य आराधना (गुजराती)	१०००
४०	धन्य आराधना (हिन्दी)	१५००
४१	प्रवचन नवनीत भाग-१-४ (गुजराती)	५८५०
४२	प्रवचन प्रसाद भाग-१-२	२३००
४३	पथ प्रकाश (गुजराती)	२०००
४४	पथ प्रकाश (हिन्दी)	५००
४५	प्रयोजन सिद्धि (गुजराती)	३५००
४६	प्रयोजन सिद्धि (हिन्दी)	२५००
४७	विधि विज्ञान (गुजराती)	२०००
४८	विधि विज्ञान (हिन्दी)	२०००
४९	भगवान आत्मा (गुजरात)	२०००
५०	भगवान आत्मा (हिन्दी)	१५००
५१	सम्यक्ज्ञानदीपिका (गुजराती)	१०००
५२	सम्यक्ज्ञानदीपिका (हिन्दी)	१५००
५३	तत्त्वानुशीलन (गुजराती)	४०००
५४	तत्त्वानुशीलन (हिन्दी)	२०००
५५	बीजुं काई शोध मा (गुजराती)	४०००
५६	दूसरा कुछ न खोज (हिन्दी)	२०००
५७	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (गुजराती)	२५००
५८	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (हिन्दी)	३५००
५९	अमृत पत्र (गुजराती)	२०००
६०	अमृत पत्र (हिन्दी)	२५००
६१	परिभ्रमणना प्रत्याख्यान (गुजराती)	१५००
६२	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (हिन्दी)	४०००
६३	आत्मयोग (गुजराती)	१५००
६४	आत्मयोग (हिन्दी)	३०००
६५	अनुभव संजीवनी (गुजराती)	१०००
६६	अनुभव संजीवनी (हिन्दी)	१०००

६७ ज्ञानामृत (गुजराती)	३५००
६८ ज्ञानामृत (हिन्दी)	१५००
६९ वचनामृत रहस्य (गुजराती)	१०००
७० वचनामृत रहस्य (हिन्दी)	१०००
७१ दिशा बोध (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७२ कहान रत्न सरिता (भाग-१)	१०००
७३ कहान रत्न सरिता (भाग-२)	१०००
७४ कुटुम्ब प्रतिबंध (गुजराती)	१५००
७५ कुटुम्ब प्रतिबंध (हिन्दी)	२५००
७६ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (गुजराती)	१५००
७७ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (हिन्दी)	२०००
७८ गुरु गिरा गौरव (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७९ समयसार दोहन (गुजराती)	७५०
८० समकितनुं बीज (गुजराती)	१०००
८१ स्वरूपभावना (गुजराती)	१०००
८२ स्वरूपभावना (हिन्दी)	१०००
८३ सुविधि दर्शन (गुजराती)	१०००
८४ सुविधिदर्शन (हिन्दी)	१९००
८५ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन	१२५०
८६ प्रवचन सुधा (भाग-१) (गुजराती)	१४००
८७ प्रवचन सुधा (भाग-२) (गुजराती)	७५०
८८ प्रवचन सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
८९ प्रवचन सुधा (भाग-४) (गुजराती)	१०००
९० प्रवचन सुधा (भाग-५) (गुजराती)	१०००
९१ प्रवचन सुधा (भाग-६) (गुजराती)	१०००
९२ प्रवचन सुधा (भाग-७) (गुजराती)	७५०
९३ प्रवचन सुधा (भाग-८) (गुजराती)	७५०
९४ प्रवचन सुधा (भाग-९) (गुजराती)	७५०
९५ प्रवचन सुधा (भाग-१०) (गुजराती)	७५०
९६ प्रवचन सुधा (भाग-११) (गुजराती)	७५०
९७ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-१ (गुजराती)	१०००
९८ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-२ (गुजराती)	१०००
९९ द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-१) (गुजराती)	१०००
१०० द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-२) (गुजराती)	१०००
१०१ राज हृदय (भाग-१) (गुजराती)	१५००

१०२ राज हृदय (भाग-२) (गुजराती)	१५००
१०३ राज हृदय (भाग-३) (गुजराती)	७५०
१०४ अध्यात्मसुधा (भाग-१) (गुजराती)	१०००
१०५ अध्यात्मसुधा (भाग-२) (गुजराती)	१०००
१०६ अध्यात्म सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
१०७ अध्यात्म सुधा (भाग-४) (गुजराती)	७५०
१०८ अध्यात्म सुधा (भाग-५) (गुजराती)	७५०
१०९ गुरु गिरा गौरव (भाग-१) (गुजराती) (धारावाही प्रवचन)	१०००
११० गुरु गिरा गौरव (भाग-२) (गुजराती) (धारावाही प्रवचन)	७५०
१११ मुक्तिनो मार्ग (गुजराती)	१०००
११२ प्रवचन नवनीत (भाग-१) (हिन्दी)	१०००
११३ प्रवचन नवनीत (भाग-२) (हिन्दी)	१०००
११४ प्रवचन नवनीत (भाग-३) (हिन्दी)	१०००
११५ प्रवचन नवनीत (भाग-४) (हिन्दी)	१०००
११६ धन्य आराधक (गुजराती)	७५०
११७ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-१)	१०००
११८ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-२)	१०००
११९ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-३)	१०००
१२० जिन प्रतिमा जीनि सारखी	५००
१२१ स्मरण संचिका	१५००
१२२ दंसण मूलो धम्मो	३५००
१२३ प्रवचन सुधा (भाग-१) हिन्दी	१०००
१२४ प्रवचन सुधा (भाग-२) हिन्दी	१०००
१२५ प्रवचन सुधा (भाग-३) हिन्दी	१०००
१२६ प्रवचन सुधा (भाग-४) हिन्दी	१०००
१२७ प्रवचन सुधा (भाग-५) हिन्दी	१०००
१२८ प्रवचन सुधा (भाग-६) (हिन्दी)	१०००
१२७ धन्य पुरुषार्थी (गुजराती)	१५००
१२८ धन्य पुरुषार्थी (हिन्दी)	६५००
१२९ छः ढाला प्रवचन (हिन्दी) (भाग-१)	१०००
१३० राज हृदय (भाग-४) (गुजराती)	५००
१३१ राज हृदय (भाग-५) (गुजराती)	५००
१३२ राज हृदय (भाग-६) (गुजराती)	५००
१३३ राज हृदय (भाग-७) (गुजराती)	१५०
१३४ राज हृदय (भाग-८) (गुजराती)	१५०

૧૩૫ રાજ હૃદય (ભાગ-૯) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૩૬ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૦) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૩૭ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૧) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૩૮ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૨) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૩૯ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૩) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૪૦ રાજ હૃદય (ભાગ-૧૪) (ગુજરાતી)	૧૦૦
૧૪૧ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૬) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૪૨ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૭) (ગુજરાતી)	૧૫૦

पाठकोनी नोंध भाटे

પાઠકોની નોંધ માટે

પાઠકોની નોંધ માટે

આત્મા છે. આત્મા અત્યંત પ્રગટ છે,
કેમકે સ્વસંવેદન પ્રગટ અનુભવમાં છે.

વીતરાગ સત્ સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ભાવનગર